

Balázs Gábor

PÁRIZS SZABAD VÁROS

— 1871 —

A PÁRIZSI
KOMMÜN

napvilág kiadó

LA COMMUNE DE PARIS.

Plan-souvenir de la grande Révolution administrative de 1871.

Numéro	Population	Siège de la Mairie.
1	81,665	Place du Louvre.
2	79,909	Rue de la Banque, 8
3	92,680	Place du Temple.
4	98,640	Place Solfaro.
5	104,083	Place du Châteaillon, 3
6	99,115	Rue rue Bonaparte, 78
7	75,438	Rue de Grenelle, 116
8	70,239	Rue de Clichy, 116
9	106,221	Rue de la Harpe, 6
10	116,438	Rue de la Harpe, 72
11	149,641	Place Valtaire.
12	78,635	Place de la Harpe, 1
13	70,192	Place de la Harpe.
14	65,306	Place de l'Observatoire
15	69,340	Place de la Harpe.
16	42,187	Rue de la Harpe, 97
17	122,360	Rue de la Harpe, 18
18	130,436	Rue de la Harpe, 14
19	113,000	Rue de la Harpe, 100
20	106,000	Rue de la Harpe, 128

Paris, l'une des 98 communes qui composent la grande commune, était circonscrite dans la Cité.

Tous les Parisiens, après une conquête, lui donnaient le nom de Lutèce.

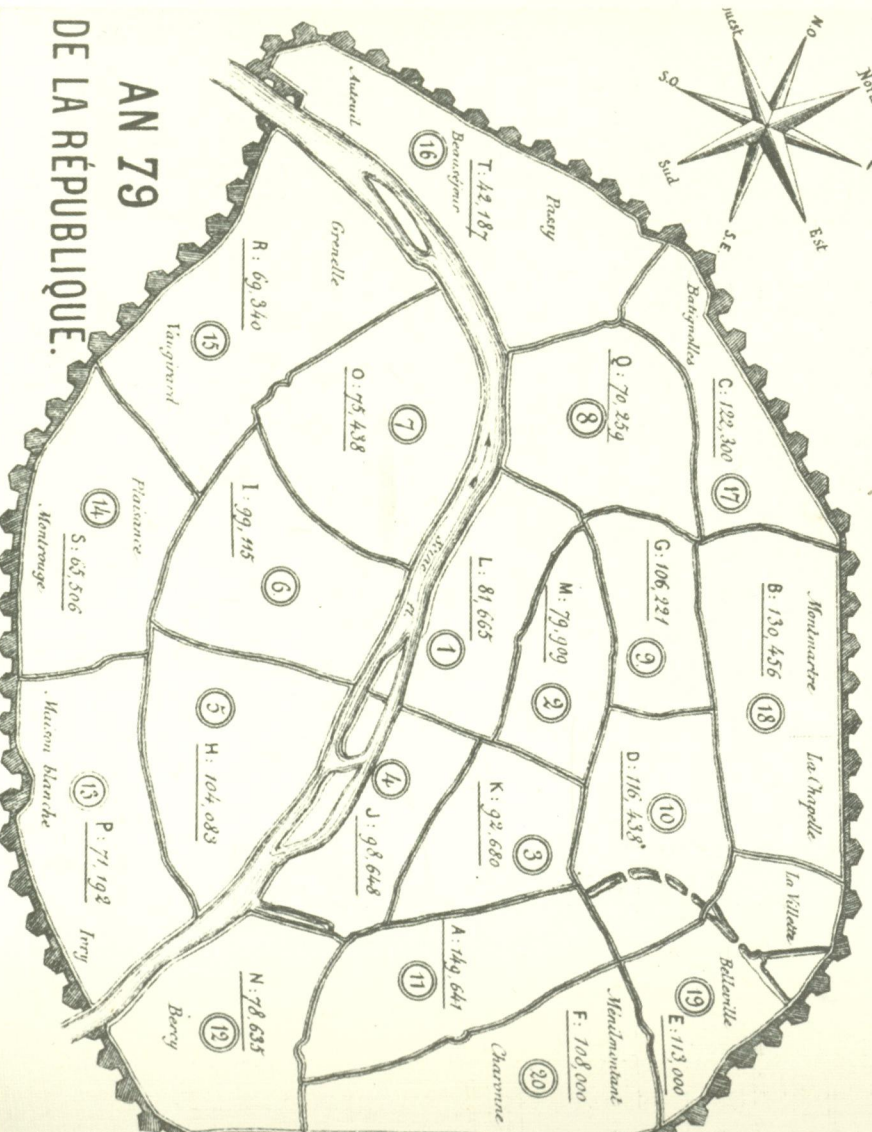
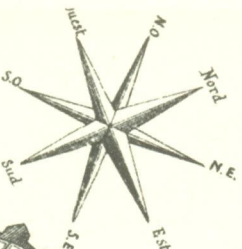
C'est qu'elle était pour les Parisiens comme capitale de son état (6e siècle).

Sous Henri IV la ville soutint un siège mémorable (juillet 1590). — Au mois d'août 1793 la Commune de Paris fut proclamée une première fois et une deuxième fois le 18 Mars 1871.

Le dernier siège de Paris resta comme un des plus célèbres de l'histoire par l'histoire conduite de ses habitants.

Alphabétique	Catégorie de population	Nombre de communes	Nombre de communes
A	149,641	11	7
B	130,436	18	18
C	122,360	17	7
D	116,438	10	6
E	113,000	19	5
F	108,000	20	5
G	106,221	9	5
H	104,083	3	5
I	99,115	6	5
J	98,640	4	5
K	92,680	3	4
L	81,665	1	4
M	79,909	2	4
N	78,635	12	4
O	75,438	7	4
P	74,192	8	4
Q	70,239	13	4
R	69,340	15	3
S	65,306	14	3
T	42,187	16	2

Disposition de tous les Cercloissements.

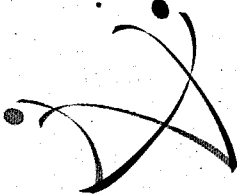

X 295.047

BALÁZS GÁBOR

Párizs szabad város - 1871

A PÁRIZSI KOMMÜN

NAPVILÁG
KIADÓ

Megjelent

a Nemzeti Kulturális Alap és a

Politikatörténeti Alapítvány

támogatásával

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001307277

ISBN 978-963-338-018-5

Kiadja a Napvilág Kiadó
1054 Budapest, Alkotmány u. 2.
e-mail: kiado@napvilagkiado.hu
www.napvilagkiado.hu

X 295047

Első kiadás: 2020

© Balázs Gábor
Minden jog fenntartva.

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképes úton vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Printed in Hungary

A kiadásért felel a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója
Felelős szerkesztő: Gellériné Lázár Márta
Műtató: Darvasi Piroska
Borító: Jankovics Milán
Tördelés: Volos Bt., Mogyoród
Nyomás, kötés: SÉD Nyomda, Szekszárd
www.sednyomda.hu
Megjelent 35 (A/5) ív terjedelemben

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés: „A történelem legszebb forradalma”	11
„Párizs, a forradalmak fővárosa”	22
A „nyomorultak” városa	27
A „Napóleon-város”	31
Régi és új Haussmann Párizsában	39
Parisius non coronat	44
„Csak egy módon lehet megállítani a poroszokat: a lábuk elé kell vetni a forradalmat” – A lázadó város	52
„A forradalom semmi más, csak a forradalom”	55
„Forradalom munkásruhában”	64
„Nincs veszélyesebb, mint egy ékesszóló munkás”	69
„Maga a törvénytelenység, ha az igazságtalanság a törvény” – Az eszme formálódása	80
„Szükség volt arra, hogy az utolsó illúziók szétfoszlassanak”	86
„Párizs újra ura önmagának”	98
„Ó, nagy Párizs!... te, helytállás hazája, üdvösség városa, hol a forradalom vert tábort!” – A szabad város	104
„Párizs lesz Franciaország Washingtonja”	107
„A nép nevében, a párizsi kommünt kikiáltjuk!”	117
„Varázsszerek, talizmánok”: a Közjóléti Bizottság	127
„Soha nem tettek többet kevesebbél”	132

„Igazságot ennek a nagy városnak, amely kezében tartja az emberiség jövőjét” – Keresztül a fellázadt városon	146
A nép nevelése a nép által	148
Megrémíteni a nép ellenségeit	156
„A morajló forradalom nyugodtan és szépen hömpölyög, mint valamilyen kék folyó”	161
„Mi vagyunk a nép, és a nép felett nem áll senki” – A kommünár portréja	172
A gigantikus paradoxon	174
Dolgozó osztályok – veszélyes osztályok	179
„Nem lesznek többé elnyomók és elnyomottak...”	184
A bűnös város – „A proletariátus Szent Bertalan-éje”	193
Polgárok és katonák	196
„Hallgassák meg a pulzusomat, vajon félek-e?”	204
„Mortte notre pauvre république” – „Meghótt a mi szegény köztársaságunk”	210
„Feltalálni az ismeretlent” – A kommün mint társadalmi és kulturális forradalom	219
„A munkás minden, mert nincsen semmi munka nélkül” – A kommün társadalmi forradalma	223
„Arra van szükség, hogy egy szerszámforgató ember képes legyen megírni egy könyvet is” – a kommün kulturális forradalma	234
„Aux armes, citoyennes” – a kommün és a női emancipáció	251
„A nők nem munkára vannak teremtvé, hanem gyerekeknevelésre a családi fészekben”	254
„Tábornok, gondolkodjunk el egy pillanatra: lehetséges volna forradalmat csinálni nők nélkül?”	256
Az „Union”	261
Apolónők, markotányosnők, katonák... ..	265
„Ha a francia nemzet csak francia nőkből állana, igen szörnyű nemzet volna az”	268
A soha fel nem fedezett politikai forma – A kommün, Marx és a „marxizmus”	272
„Ezeknek az uraknak a szemében a proletárdiktatúra »ellentmond« a demokráciának!”	291

A vörös apokalipszistól a proletárforradalom avantgárdján át a felkelés reneszánszáig – A kommün emlékezete	300
A bűnös város – Versailles hangjai	303
Az emigráció emlékezete és a „Kommünárok fala”: az emlékezet ereje	311
A proletárforradalom avantgárdja (1917–1971)	320
A kommün mint a nagy nemzeti elbeszélés része?	326
Kommünárok a városban – A kommün újabb historiográfiája	330
A kőbe véselt fantazmagória és a történelem legnagyobb mulatsága: Walter Benjamin, Henri Lefebvre, Guy Debord	336
„Jog a városhoz”: a kommün mint városi forradalom	343
A kommün, ez a szfinx... ..	351
Egy logikus lázadás	359
Bibliográfia	377
Névmutató	385

BEVEZETÉS:

„A TÖRTÉNELEM LEGSZEBB FORRADALMA”

A párizsi kommunön kívül aligha van olyan esemény, amely inkább a széles értelemben vett „baloldali tábor” teljes konszenzusának tárgya lenne, amelyet könnyesebb szemmel ünnepelnénk: „*Vive la Commune!*” – ezzel azért többé-kevésbé mindenki egyetért. Ennek a jelenségnek persze az egyik oka, hogy talán ez az a fontos történelmi esemény, amelyről a legkevesebbet tudunk. Hiszen, ha őszinték akarunk lenni magunkhoz, meg kell állapítanunk, hogy a párizsi kommun története még hívei, rajongói, tisztelői számára is legtöbbször elég homályos: ember legyen a talpán, aki a számtalan vitás kérdés között biztosan el tud igazodni. Innen, hogy a kommun történetéről szóló munkák (mely alól a mienk sem lesz kivétel) már a kortársaktól kezdődően igen nagy terjedelemben szólnak az előzményekről, hiszen ezen igen összetett esemény nehezen lenne elmesélhető a történelmi körülmények, a porondon levő forradalmi tradíciók, Párizs kitüntetett szerepének hangsúlyozása és még számos összetevő nélkül.

Azonban nem csupán erről van szó: a kommun, ez a „tigrisugrás a történelem szabad ege alatt” (Walter Benjamin szép szavaival) már a kortársak számára is nagyon nehezen megfogható és elmesélhető történelmi eseménynek bizonyult. Az események villámgyorsan peregtek, megváltozott egy pillanatra a tér és idő viszonya (rengeteg minden történt viszonylag kis térben és rövid idő alatt), felgyorsult az idő (vagy éppen megállt), elmosódtak a régi és az új, az ismert és az ismeretlen, a megszokott és a szokatlan, az egyéni és a kollektív közötti határok. Talán ez, azaz a „rendes idő” felfüggesztése okozza, hogy a kommun majd’ minden szemtanú krónikása beszámol a forradalom különleges temporalitásáról: az idő vagy igen lassan telik, vagy éppen ellenkezőleg szinte rohan – mindenesetre különleges idők voltak azok, abban mindenki egyetért. Louis Barron írja, hogy „a májusi párizsi utcákon egyszerre volt jellemző valamiféle bénult tompultság és állandó szertelen zűrzavar, ahogy a nagy katasztrófák előtt” (Barron, 85.).

Nem véletlen, hogy a kortárs szerzők is legtöbbször fragmentumokat írnak, nem felmondják az eseményeket valamiféle időrendi sorrendben. Így van ez a kommunár szerzőkkel is: Prosper-Olivier Lissagaray saját szavaival élve, ő a felkelés „kartográfiáját” rajzolja meg, Maxime Vuillaume is „vörös füzeteket” ír, fragmentumokat – Lissagaray egyenesen rövid összefoglalókat ír az egyes epizódokat elmesélő fejezetek elé, akár az ifjúsági regényekben. Az antikommunár krónikásokkal is hasonló a helyzet: Maxime

Du Camp előszavában leszögezi, hogy „sosem volt intencióm megírni a kommün teljes történetét”, noha ő nemcsak végig Párizsban tartózkodott, mindent látott, hanem határozottan a történet elmesélésének szándékával „riporterkedett”, sőt elismeri, hogy „képtelen voltam egészében megírni az eseményt”, „tulajdonképpen epizódokat, vagy jobban mondva: monográfiákat írtam”. (Fournier, 2013: 48.) Vagy éppen a meglehetősen radikális antikommünár, Alphonse Daudet „Hétfői meséiben” a felkelés tájának (*paysage de l'insurrection*) leírásáról beszél, de a kép-metaphora minden szerzőnél előkerül. Képeket írnak a kommünről, fragmentumokat: ez a módszer mivel fixált és biztos tárgyat ad, lehetővé teszi a mesélést – legalábbis egy-egy epizód esetében. Másrészről, a legjobb politikai teszt egyes szerzőkről a kommünről írt szövegeik szemrevételezése, mely azonnal el is helyezi őket a politikai térképen: a kommün ideje életük legszebb napjai, vagy éppen a legsötétebb idők, lelkesítő szabad korszak, vagy az unalmas elnyomás ideje, gazdag pillanatok, vagy szegényes napok...

Figyelmet érdemel az is, hogy a kommün esetében gyakran a reprezentációk felülírják a valóságot (még a híres Marx-mondat – „a kommün legnagyobb tette saját gyakorlati létezése volt” – is valami ilyesmit akar mondani). Ennek oka pedig nem más, mint hogy a kommün mindkét fél számára két civilizáció harcává („Versailles” vs. „Párizs”, az örök reakció vs. az örök forradalom), jó és rossz küzdelmévé vált, ahol a kommünárok meg voltak győződve arról, hogy ez a régi világ (állam, hadsereg, egyház, kizsákmányolás...) vége, ellenfeleik pedig arról, hogy a kommün valamiféle vörös apokalipszis, minden idők barbárságának legfelsőbb foka, az abszolút metafizikai gonosz. A kommünárok egy kiáltványának szavaival:

„Nektek a papok Franciaországa, nekünk a haladásé. Nektek a fanatizmus országa, nekünk a tudásé. Nekünk az eszme, nektek a tudatlanság. Nektek a bűn, nekünk az emberiség.” (Rougerie, 1973: 137.)

A „rend pártja”, a kor szavajárásával: a „jóra való emberek” (*les gens honnêtes*) számára pedig a felkelés teljes irracionalitása, barbársága okozza, hogy a kommün számukra nem is forradalom volt, hanem inkább valamiféle időtlen katasztrófa, amely szinte kívül áll a történelmen – olyannyira, hogy a forradalom bukása után szinte divat lesz Párizs (erős túlzással) romjainak, mint a „civilizáció romjainak” látogatása és ábrázolása.

A kommün nem egyszerűen az osztályharc egyik epizódja volt számukra, hanem a barbárság és a civilizáció közti háború egyik véres fejezete is. Az említett Du Camp szavaival:

„A kommün eredete visszamegy a Genézis idejére, arra a napra, amikor Káin megölte fivérét. Ez a vágy, amely a lusták minden dadogó követelése mögött áll, akik számára a szerszámforgatás szegény, akik a munka gyűlöletében odáig mennek, hogy jobban kedvelik a harc kockázatát, mint a napi munka biztonságát. Ez az eredendő bűn áll az alacsony lelkek és a kétséges intelligenciák lázadása mögött. Mindennek nincs is neve, káinizmusnak nevezhetjük csupán. Ez hajtotta vége a szeptemberi mészárlásokat [1792-ben], alkotta a prairiali törvényeket [a forradalom alatt a terrort legalizáló rendelkezések], majd hozta létre a kommünt.” (idézi Lidsky, 48.)

A proletárok, mint „belső barbárok” prezentálása a XIX. század nagy találmánya volt¹ – ez kerül példátlan „magaslatokra” a kommünről szóló munkákban.

A felkelés leverése után készült nemzetgyűlési jelentés is hasonlóképpen vélekedik:

„Tizennégy alkalommal volt forradalom, tizennégy alkalommal az erő szétzúzta a társadalmi rendet... Az 1789 óta egymást követő forradalmak elvezettek minket ehhez az utolsóhoz, mind közül a legértetlenebbhez... 1871 emberei számára már nem a társadalmi rend megjavítása volt a cél, de nem is alapjainak változtatása vagy felváltása. Nem, amit ők akartak, az a társadalom felborítása, tiszta lapot tűztek ki célul... A társadalmat egyszerűen elítélték, annak minden intézményét, minden gyakorlatát; azt követelték, hogy tűnjön el és egy új rend váltsa fel.” (Lefebvre, 389.)

A reakció oldalán szociális különbségek morális tartalmat is kaptak (a kommünárok nem forradalmárok voltak, hanem egyszerű bűnözők: a jóra való emberekkel szembeállított csöcselék, „*populace*”), és mindenki tisztában volt vele, hogy valami egészen elképesztő dolog történt: a nép került uralomra. A kommünnek nem sikerült legyőzni az uralkodó osztályokat, de lerombolt valamit, ami talán még fontosabb volt, a munkások és más népi rétegek a történelmi uralkodó osztályoknak (ideértve immár a burzsoáziát is) való alávetettségének a tudatát. Ahogy a francia filozófus, Alain Badiou írja oly szépen:

„A kommün, mint minden valódi esemény (*événement*), nem *realizálta* a lehetőséget, hanem *megteremtette* azt. Ez a lehetséges pedig nem más, mint egyszerűen egy független proletár *politika* lehetősége.”

Vagy: „[a kommün révén] az, ami eddig a világ kohézióját adta, azaz az ezeréves előítélet, mely szerint a tulajdonosok és a gazdagok vokációja a társadalmi és állami hatalom birtoklása, semmivé vált, joggal mondhatták hát: »a Föld fog sarkából kidőlni«” (Badiou, 2009a: 141.)

Ezzel természetesen leginkább az ellenségei voltak tisztában, hogy csak egy példával éljünk a millióból: Paul Saint-Victor a korban népszerű brosúrájának már a címe is beszédes, *Barbares et bandits*. A barbárok természetesen a poroszok, a banditák pedig a párizsiak, legalábbis a kommün hívei. Túl azon, hogy a kommünároktól bármiféle politikai-ideológiai vonás megtagadtatik (bűnözők ők, köztörvényes gonosztevők), a kommünnel valóban a pokol, a vörös orgia jött fel a föld felszínére:

„(...) a kommün munkához látott, személyzetét a bohém és a fegyenc alkotta: hivatásos felkelők, újdonsült gyilkosok, ostoba újságírók, a külvárosok kerítői, a klubok csaholói, sztrájkoló munkások, »egy csapat elveszett ember«, ahogy Cornille mondta, melyet a zavaros víz hozott fel a diktatúra csúcsaira.” (Lidsky, 77.)

¹ Ahogy Louis Chevalier írta klasszikus, a „veszélyes osztályokról” szóló munkájában: „A *Faubourg Saint-Antoine* munkásainak megfeleltetése a vadaknak több volt egy merész képzelettársításnál. Nem mást fejezett ki, mint a közvélemény egy részének ítéletét. Vadak, barbárok, nomádok, a dolgozó osztályokat ilyen jelzőkkel illették... kifejezték a Párizsban jelentkező társadalmi antagonizmusok valóban rasszok harcaként való leírását.” (Chevalier, 1958: 518.)

Mindennek fontos része volt a nők részvétele a kommunben, azaz a forradalom napjaiban a hagyományos nemi hierarchiák felbomlása is. A kommun női szereplői mintegy megtestesítették, megszemélyesítették ezt a társadalmi forradalmat, amelyet vérbe fojtottak a rend erői. Jól tudjuk, hogy maga a kommun története is a proletariátus mártírságának az egyik szimbólumává vált, női harcosainak históriája pedig alighanem az egyik legheroikusabb fejezet a proletármozgalom vagy a népi felkelések történetében. És hát melyik királynőnek voltak olyan udvari költői, mint Hugo, Verlaine vagy Rimbaud, ahogy Párizs mosónőinek, varrónőinek, tanárnőinek vagy épp volt prostituáltjainak?

A korban mindenki tudta, miről volt szó igazából: a nép ragadta magához a hatalmat. Ez volt megbocsáthatatlan.

„Versailles”, a reakció pártja a szó szoros értelmében ki akarta irtani ennek az emléket is, a végül megszilárduló mérsékelt köztársaság pedig inkább az elhallgatás eszközével élt – de a *damnatio memoriae* közös álláspont volt az uralkodó osztályok részéről. A másik oldalon a kommun elsősorban mártírjainak ünnepe lett (gondoljunk Marx *A polgárháború Franciaországban* című klasszikus könyvének szép szavaira a párizsi kommun mártírjairól és a „munkásosztály nagy szívéről”), magának az eseménynek a társadalmi-politikai jellege és mondanivalója azonban háttérbe szorult: erre utal az is, hogy a kommunon kívül kevés olyan forradalomról tudunk, melynek nem a kitörését, hanem a bukását „ünnepeljük”. A „történelem legszebb forradalma” egy történész (Sebastian Haffner) szavaival élve a „világforradalom Golgotájának” szerepét játszotta el, elképesztően kegyetlen és véres eltiprása igazi „osztálybünténynek” bizonyult. Barbár leverése adott a kommunnek alighanem igazi világtörténelmi jelentőséget: ez csinált egy város (még ha az a város Párizs is) bizonytalankodó, döntésre gyakran nehezen jutó, ellenben igen bőbeszédű felkelésből igazi eposzt a nép heroizmusáról, szabadságvágyáról – és persze eltiprói kegyetlenségéről. Ahogy egy XIX. század végi (a kommunnal egyébként inkább szimpatizáló) radikális képviselő mondta természetesen erős túlzással, de talán nem teljesen tévesen: „A kommun eltűnt volna a neveltségességben,² de a vérbe fojtásával tragikus magaslatra emelkedett.” A legendák szerint Lenin mondta a nehéz napokban a frontra induló vöröskatonáknak: „Nézzétek a párizsi kommunárok sorsát, ez vár rátok is, ha vereséget szenvedünk!” Szomorú tény, de alighanem igaz: a halott, lemészárolt kommunárok fontosabbak voltak az utókor számára, mint az élő és cselekvő részesei.

A kommun valamiféle civilizációs harcra való felfogása okozza, hogy bár kétségtelenül igen bátor felkelés volt, de gyakorlati intézkedései aligha lehettek okai annak a végtelen gyűlöletnek, amelyet ellenségei szemében kiváltott (csak egy példával élve: köztudott, hogy a kommun nem támadta meg a magántulajdont, amely mégiscsak a társadalmi rend alapzata volt).

² A kortársak, de részben az utókor számára is a kommun egyik kétségtelenül jelen levő tendenciája, „1793” újrájátszása adott valamiféle „másodszor bohózat” (Marx) jellegét – ez természetesen kiegészült az osztálymegvetés egyik formájával, azaz, hogy a hatalomra került népben, a „mindennapi emberek” kormányzásában az uralkodó osztályok számára volt valami természetellenes, valamiféle fogcsikorgatóan neveltségesség.

Mindennek másik összetevője az a példátlan aránytalanság, amely a kommunárok szavai és tettei között húzódott: a kommun egy új világ kezdetéről beszélt, és kétségtelenül nagyon is látszottak a társadalmi-kulturális forradalom bizonyos jelei a korabeli Párizson, de mindeközben a városban működött a tőzsde, termeltek a magánüzemek, a városban jelen levő külföldi tudósítók pedig vért izzadtak, hogy valami szennázósat tudjanak közölni olvasóikkal a forradalmi Párizs mindennapjairól. Persze mindkét oldal tisztában volt azzal, hogy *nem ez számít*.

Ahogy ismét Saint-Victor írja:

„A kommun nem a despotizmusnak vagy az arisztokráciának üzent hadat, hanem a civilizációnak, a társadalomnak és a hazának.” (Fournier, 2013: 68.)

Ebben a szó legszélesebb értelmében vett *kulturális*, azaz az „egész civilizációt érintő” forradalomban egy pillanatra megingott a társadalmi hierarchia egész rendszere. Ehhez a későbbi 1917-en kívül a korábbiak csak a „*L'An II*”, a nagy forradalom „második éve”, 1793/94, azaz a társadalom „nemes mentesítése” volt hasonlítható. Itt a *Monsieur/Madame* megszólítás sértésszámba ment, és a „polgári” ruha viselése gyakran nem volt veszélytelen, a kommun forradalmát az összes nagy „polgári” író rettegő megvetése kísérte (Flaubert, George Sand, Anatole France, még Zola is, egyedül a jó Victor Hugo volt kivétel, aki ugyan nem sokat értett a kommun forradalmából, de ő mindig a nép mellé állt), itt valóban a társadalmi hierarchia rendszerének megremegéséről volt szó. Ezt ellenségei sosem bocsátották meg a kommunnek.³ Marx szavai a kommun megmaradó emlékezetéről valóban kitűnő jóslatnak bizonyultak: a kommun nem felejtődött el. A kommun története azonban annál inkább.

Idővel, elsősorban az 1885-től szinte kultikussá váló megemlékezéssel a „kommunárok falánál”, a kommun emlékezetéből lassan legenda vált. Később a legendából mítosz (azaz Barthes szavaival a „történelmi minőség elvesztése” következett be).

Mítosz a kronológiailag utolsó XIX. századi forradalomról, amely azonban inkább az első igazi modern (azaz: proletár-) forradalomként értékelődött, az új idők előhangjaként, hírnökeként – noha a kommun alighanem inkább valaminek a vége volt (a „párizsi forradalmi napoké”), mint a kezdete: inkább alkonyat volt, mint hajnalhasadás.

³ Nyilvánvaló a párhuzam a párizsi kommun és a magyar Tanácsköztársaság (a „kommun”, ahogy a korban aligha véletlenül nevezték) emlékezete között. Utóbbinak is a legnagyobb bűne nem társadalmi intézkedései vagy akár a vörös terror volt, hanem a társadalmi hierarchiák megsemmisítése, a tény, hogy 133 napra a „történelmi uralkodó osztályok” elvesztették a hatalmukat (a párhuzamra még kitérünk). Innen a „patkányládás”, külföldiek fájó hiányában (a párizsi kommun ellen az egyik fő vádpont a külföldiek, főleg az Internacionálé tagjainak nagy szerepe volt) a nem is olyan látens antiszemitizmus; a hazaárulás emlegetése (miközben az ellenfelek jöttek vissza idegen szuronyokon); a háborús vereségért, az ország megcsónkításáért a társadalmi forradalom felelőssé tétele; a forradalmárok metafizikai gonosszal való azonosítása; a felkelők alacsonyabbrendűségének (melynek oka természetesen társadalmi osztályuk) hangsúlyozása; mindezekkel a megtorlás vadállati kegyetlenségének igazolása, és így tovább.

A kommun idején még kevésbé beszélhetünk valamiféle modern osztálytudatról, inkább a nagy forradalomból eredeztethető társadalomkép volt az uralkodó: a nép szemében a nép jó, erényes, dolgozó – a gazdagok gonoszak, erkölcstelenek, paraziták.

Maguk az irodalmi alkotások (elsősorban Victor Hugo vagy éppen Eugène Sue regényei) is ezt a képet közvetítették a társadalomról: erényesek álltak szemben romlottakkal, azaz a szegények a gazdagokkal. A népet pedig a XIX. században a munka definiálta – ez egyértelmű volt. A korban a munkás lét etikája nem egyszerűen csak ideológia, hiszen valóban a gyakorlatból eredeztethető: a nép azokból áll, akik dolgoznak és szegények. A népnek elsősorban persze borra és kenyérre van szüksége, de nem csak arra: szolidaritásra, testvériségre, szabadságra is, hogy maga szabja meg életének kereteit, és persze egyenlőségre – mindarra, ami a burzsoázia forradalmi céljai voltak, de a nép számára nem tudták megvalósítani. A nép igényeinek materiális, etikai, kulturális vonatkozásai ekkor még igen kevésbé váltak el egymástól.

Ebben a korszakban a munkások kizsákmányolása közel járt a legfelsőbb fokához: a nyomor hatalmas mértéket öltött és mindenütt jelen levő volt. A munkásoknak lényegében valóban nem volt másuk, csak a munkaerejük, amelyet eladtak éhbérért cserébe. Nem volt tulajdonuk, bútoruk, tartós fogyasztási javaik, sem értéktárgyaik (a zálogházi tárgyak között is a legtöbbször előforduló „értéktárgy” az ágynemű volt...), de a korban számukra nem volt szabadság, vakáció, egészség- vagy baleset-biztosítás, ahogy nyugdíj sem.

Eugène Varlin, a kommun egyik legkiválóbb szereplőjének és mártírjának szavai az Internacionálé elleni perben (1868):

„[A munkás] nyomorban születik, vérszegény alkatú, olykor éhség kínozza, rosszul öltözik, szűkös lakik, elszakadt anyjától, akinek ott kell hagynia őt, hogy dolgozni menjen, mocsokban tengődik, ezernyi szerencsétlenség sújtja, s gyakran már gyermekkorától felszedi mindazon betegségek csírait, melyek a sírig elkísérik... [mikor] megházasodik beköszönt hajlékába a nyomorúság, a drágasággal és a munkanélküliséggel, a betegségekkel és a gyermekekkel együtt. Akkor pedig, ha szenvedő családja láttán méltányosabb bért kér, az éhség bilincsebe verik mint Prestonban; agyonlövik, mint Fosse-Lépine-ben; börtönbe zárják, mint Katalóniában; bíróság elé hurcolják, mint Párizsban... Érett korában nincs mire emlékeznie, s rettegve várja az öregséget: ha nincs családja, vagy a családja vagyontalan, akkor gonosztevéként bánnak vele, és a szegényházban pusztul el.” (Choury, 23–24.)

Ez még erősen a XIX. század, a „dolgozó osztályok” és a „veszélyes osztályok” egymással való azonosításának kora: a nép számára az élet igen bizonytalan és veszélyes, nagy részük számára életük kockáztatása, a veszélyek vállalása a mindennapok része volt.

A szűkebb értelemben vett modern proletariátus számbelileg még igen gyenge, szinte feloldódik egy nagyobb tömegben, amelyet népnek nevezünk. Proletárok, kézművesek, kiskereskedők, segédek, tanoncok, mesterek azonnal felismerik egymást közös külső jegyeikről: munkásinget (*blouse*), ellenzős sapkát (*casquette*) viselnek, szinte mindenki szakállt, a férfiaság és a tiszteletreméltóság korabeli szimbólumát, az egyéni és

társadalmi életben elért érettség jelét (a burzsoáknak inkább kis szakállkájuk van, mint III. Napóleonnak). De nemcsak külső jegyekről van szó, hanem szubjektív elemekről is, elsősorban a munka, a munkás lét méltóságáról. Ez az osztálytudat talán kezdetlegesebb, naivabb, mint a későbbi modern proletariátusé, de nem kevésbé erős, sőt talán még hatékonyabb is, hiszen nem egyszerűen a társadalmi viszonyok tudatosításán alapul, hanem a világ és a történelem egy erkölcsi koncepcióján, azaz az erényes nép és a parazita gazdagok/burzsoák szembeállításán, amelyről fentebb szóltunk. Nem valamiféle kidolgozott ideológia ez, hanem a közvetlen tapasztalat egyfajta szubjektív lefordítása.

A korabeli termelési viszonyok miatt (az „osztályok” igen viszonylagosak, gyakran átjárhatóak akár egy ember életében is) a nép ellensége jóval kevésbé a munkahelyi főnök, mint a legközelebbi gazdag ember, akivel igazán érintkezik – elsősorban a háztulajdonos, a nép nyelvén a *vautour* (keselyű), annyi XIX. századi párizsi regény átkozottja. Az egyenlőtlen tulajdonviszonyok nem annyira a termelésben jelennek meg, mint inkább a legközvetlenebb, vagyoni-tulajdoni formájukban. Természetesen ebben a társadalomképben tetten érhetőek az illúziók, hibás megismerések, félreértések (ezt a munkát Marx Proudhonnal szembeni emlékeztető munkájában igen alaposan elvégezte), de az osztálytudat talán soha nem volt ilyen erős, ilyen élő, ennyire érzelmekkel telt, és a valós élethez kötött, mint a XIX. századi városi társadalomban.

A munkásokat senki és semmi sem védte, sem a törvények, sem a szánalom, és még saját szervezeteik sem igen voltak (vagy legfeljebb csak igen kezdetlegesek, mint amilyenek a segélyegyletek), és a legobjektívebb végtelen szegénységnek szubjektív képét csak fokozta a burzsoázia jóléte és bősége. A korban (Marx nyelvén szólva) a társadalmi viszonyok a lehető legkonkrétabbak voltak – nem tárgyiasultak, érzékelhetők voltak mindenki számára, nem veszítették meg el kettős karakterüket: egyszerre voltak a legkézzelfoghatóbbak és a historicitásba igen mélyen beleágyazottak. Éppen a kor lefegyverző konkrétsága tette szükségessé képek, reprezentációk, szimbólumok igen gyakori használatát a gyakorlat valamiféle leírására (és persze megváltoztatására) – tulajdonképpen maga, a „kommün” is egy volt ezek közül.

A párizsi nép 1792 óta ahányszor részt kívánt venni a politikai események alakításában (hogy eufemisztikusak legyünk... azaz forradalmat robbantott ki), első kiáltása mindig ez volt: „*la Commune!*”

A kommun, mint szó, mint kifejezés tehát egyszerre „maga a dolog leírása, de a hozzá való csatlakozás is, a valóság és a jel, a tény és az ideológia” (Lefebvre, 389.). Azaz egyszerre a leírása valaminek, ami már létezik, de egyszerre a remény kiáltása is valamiért, amely a jövőben létezni fog: a „*Vive La Commune!*” jelszó már a kommun kiáltása előtt is mintegy magában foglalta a párizsi nép reményeit (és a burzsoázia félelmeit): egy új társadalmi szerződést jelentett. Érzelmi töltete alighanem felülmúlta a konkrét szemantikai tartalmát, amellyel aligha volt tisztában mindenki.

Amikor a felkelés végül átfordult forradalomba (valójában talán még a főszereplői számára is váratlanul), a kommunárok sok tekintetben szinte ösztönszerűen az alig

80 esztendővel azelőtti nagy forradalom elvéhez, gyakorlatához, szimbólumaihoz, terminológiájához fordultak: Közjóléti Bizottság, maximumtörvények, terror, harcos dekriztianizáció, maga a kommün. A párizsi kommün (*Commune de Paris*), azaz község-tanács 1789-ben jött létre; az 1790 májusától létező (az eddigi 60 ún. *district*et felváltó) 48 párizsi „szekció” kerületi-helyi gyűlései rendszeresen megválasztották a tagjait és az élére egy polgármestert. Ezt a „törvényes” község-tanácsot váltotta fel az 1792. augusztusi forradalmi napokban a felkelő kommün (*Commune insurrectionnelle*), amely Párizs leg-radikálisabb *sans-culotte* szekcióit tömörítette. Ez a mozgalom számolta fel a királyságot (a Tuileriák ostroma), buktatta meg a girondistákat, szavaztatta meg a templomok bezárását, a maximum-törvényeket és így tovább. Döntő befolyása volt nemcsak Párizsra, hanem az országos politikára is: a Konventnek küldött petíciói és delegáció gyakori és igen sikeres nyomásgyakorlást folytatott – a párizsi nép közvetlen befolyását a törvényhozásra. Ezt végül a Közjóléti Bizottság számolta fel, majd Thermidor megszüntette a „törvényes” párizsi önkormányzatot is. Láthatjuk majd, hogy a párizsi nép szemében 1871-ben tulajdonképpen ez a *Commune* éledt újjá.

A kommün, amely a „proudhonisták” (a libertárius kollektivisták) számára a föderalizmus és minden szocialista számára a jövő társadalom alapegysége, a blanquistáknak az 1792-es *sans-culotte* felkelő kommün, a (neo)jakobinusoknak a hegyparti Konvent és a Közjóléti Bizottság volt. Az instabil kompromisszum, amely ezen irányzatok között kialakult, lényegében a kommün egész fennállása alatt felborulással fenyegetett. A nép szemében az 1793–1794-es esztendők keltek életre – mint látni fogjuk, bizonyos szempontból a város valóban ezeket az éveket éli újra a kommün alatt.

A német (vagy talán kisebb mértékben, az angol) mintával szemben Franciaországban a „város” nem az „igazi” nép tagadása, veszélyeztetője vagy éppen az elkorcsosulása, hanem éppen ellenkezőleg: a városi nép (persze elsősorban Párizs népe) a nép esszenciája volt – a „France profonde” (a „mély Franciaország”) mítosza a kommün *utáni* létrejötté nem független a kommün sokkjától. Itt is kialakultak persze ugyanazok a mítoszok a nagyváros erkölcstelenségéről, gyökértelenségéről, a benne élő „veszélyes osztályokról”, de ez a párizsi nép egyben a forradalmak népe is, amely a lehető legközvetlenebbül gyakorolja a népszuverenitást: a Bastille, a „nyomorultak”, Delacroix, a barikádok... a párizsi nép forradalmi nép és éppen ezért a francia nép szimbóluma volt.

Ha létezik olyan kategória, hogy a párizsi nép (és létezik), annak az lehet az oka, hogy vannak olyan reprezentációk, szimbólumok, amelyekben a párizsiak felismerik magukat – és a világ felismeri őket. Ez igen gyakran egy „modellszerű” képben ölt testet: sokáig ezt jelentette a „Faubourg Saint-Antoine”, a Bastille elfoglalóinak lakóhelye, a „nyomorultak” földjét, „a nép tartalékseregét”, ahogy még Victor Hugo írta. Éppen a kommün hagyománya lesz az oka annak, hogy ezt a szerepet vagy egy fél évszázadra átveszi „Belle-ville”, az utolsó kommünárok bástyája. Majd az 1920-as években a „vörös külvárosok”, de itt már a főszereplő nem a nép, hanem az osztály – noha a „párizsi nép” mítosza megma-

radt kivételnek: a népi, nem proletár Párizs bizonyos negyedekben élő maradt egészen az 1960-as évekig.

A főváros (1789 óta) szimbiózisban élt a közhatalom intézményeivel, természetesen nemcsak földrajzi közelségről volt szó, hanem ennél jóval többről, és mindez lehetőséget adott arra, hogy Párizs közvetlenül legalábbis ellenőrzése alatt tartsa a főhatalom intézményeit. Végeredményben 1830-ban és 1848-ban a párizsi topográfiának (is) lett áldozata a regnáló uralom: a középületeket szinte körbefolyták a népi negyedek és azok rebellis népe, a kisütcs negyedek váltak szinte bevehetetlen erődítményekké, míg a hatalom épületei a társadalom irányításának a fészkeből tulajdonképpen a felkelések célpontjaivá váltak.

A XIX. század ötvenes–hatvanas éveiben lezajlott híres városátalakítás sok tekintetben éppen ezen helyzet ellen indult, és hozta létre a modern Párizst, a „XIX. század fővárosát”. Párizsban materializálódott a burzsoázia felemelkedése a város társadalmi és urbanisztikai átalakulásával, amelyet Haussmann báró irányított.

A nép számára azonban Párizs képe a nagy forradalomhoz képest nem sokat változott: Párizs a remények, az illúziók, azaz a forradalmak városa maradt. A katonai Párizs, a hivatalos Párizs – kaszárnyáival, palotáival, templomaival, impozáns középületeivel, szobraival és más szimbólumaival, nagy sugárútjaival – kialakította már saját társadalmi és politikai struktúráit, rátelepedett már a városra, de még nem tudta térdre kényszeríteni a régi Párizst és a párizsi népet. A kommün jóval kevésbé a város haussmannizációja ellen kitört felkelés volt (ahogy sokszor olvasható, noha természetesen az is: a fényűző, korrupciós város és despotikus urai és az elképesztő szegénység és nyomor igen feszült légkört hozott létre), mint sok tekintetben ennek a nagy átalakulásnak az *eredménye*.

A bonapartizmus, III. Napóleon rendszere az 1860-as évek végére érte el határait: a burzsoázia osztályuralmát mintegy „semleges” biztosító állam felesleges elnyomó szervvé vált – minden osztály számára. A bonapartizmus legklasszikusabb elemzőjének, Karl Marxnak a *Polgárháborúban* írt szavaival:

„Ipara és kereskedelme óriási méreteket öltött; a pénzügyi szédelés kozmopolita orgiákat ült; a tömegek nyomora élesen elütött a pazar, tobzódó, aljas luxus szemérmetlen fitogtatásától. Az államhatalom látszólag magasan a társadalom felett lebegve, egyszersmind maga volt a társadalom legbotrányosabb botránya is, minden romlottságának a valódi forrása.”

Lassan a burzsoázia is kihátrált a rendszer mögül, amely „politikai téren elnyomta tivornyaival, erkölcsileg megbotránkozta, megsértette voltaire-ianizmusát azzal, hogy gyermekeinek nevelését a Frères Ignorantins [a jezsuiták gúnyneve] kezébe adta...” (Marx–Engels–Lenin [a továbbiakban: MEL], 76., 84.).

III. Napóleon rendszerének alapja a társadalmi osztályok összebékítése (vagy legalábbis kölcsönös semlegesítése) volt egy autoritárius hatalom jogára alatt. Ennek másik oldala, azaz a „szociális császárság” kísérlete sem járt sikerrel. A „szociális császárságnak” nemcsak gyakorlati korlátai voltak (a rendszer fő támasza a hadsereg mellett mégiscsak

a gazdasági modernizációban leginkább érdekelt nagytőke volt), hanem a sztrájkjog elismerése, bizonyos munkásvédelmi törvények meghozatala, a munkásság szerveződésének megtűrése, sőt néhol elősegítése sem jelentette a munkásosztály teljes betagozódását a politikai rendszer támogatói közé. Inkább tűnik úgy, hogy a politika továbbra is dominált a szociális követelések felett a munkások körében is: amikor 1867-ben III. Napóleon „elárulta” Garibaldit (és visszaadta a pápának az Egyházi Államot), munkástüntetések törtek ki Párizsban; az 1869-es választásokon pedig Párizs munkássága a republikánusok jelöltjeire szavazott. A munkásság többre tartotta a politikai szabadságot, mint a (végeredményében igen mérsékelt) szociális reformokat, számára fontosabb volt Garibaldi (a népek szabadsága), mint a sztrájkjog, és a Köztársaság értékesebb, mint a szociális reformok.

Nem sikerült a munkásság kooptálása a rendszerbe, a forradalmi, republikánus hagyományok ezt egyszerűen lehetetlenné tették. Ezek a hagyományok pedig a lehető legnagyobb erővel törtek felszínre a II. császárság bukását előidéző háborús vereség után.

A kommünt közvetlenül megelőző történelmi körülmények (azaz a porosz háború és a város hónapokig tartó ostroma) egészen karikatúraszzerűvé fokozták a társadalmi egyenlőtlenségeket, a gazdagok és a szegények közötti ilyen különbségeket a párizsiak a XVIII. század, az *ancien régime* ideje óta nem tapasztalhattak. Maguk a történelmi körülmények is igencsak emlékeztettek 1792-re: a monarchista ellenség támadása miatt veszélyben volt a köztársasági haza; az ostrom alatt újra szinte az *ancien régime*-ből ismert jelenség került felszínre, azaz az éhezés réme; maga a párizsi nép „szociológiája” (mint arról hosszan fogunk a későbbiekben beszélni) nem sokat változott nyolcvan év alatt.

Marx nagy kérdésére, hogy „mi volt hát a kommün, ez a szfinx?”, bizonyos szempontból, mi azt mondanánk, hogy a felszínen, a válasz nem oly nehéz: ez a szfinx valamiféle Janus-arcú jelenség volt. Az egyik arcát az „1793-es” forradalmárok mutatják felénk, a „hébertista” (a kommün idején divatos kifejezéssel, a nagy forradalom alatt inkább „tülzókna” vagy ultra-forradalmároknak hívták őket) blanquisták és a (neo)jakobinusok, a forradalmi diktatúra, a centralizáció hívei – a másikat a különböző affiliációjú szocialisták, a kormányzat, az állam ellenségei, a kommunalista forradalom aktorai. Azaz a kommünt irányító testület „többsége” és „kisebbsége”.

Aligha kétséges: ez a kommün egy lehetséges olvasata. Mi azonban emellett szeretnénk érvelni, hogy a dolog egyrészt nem ilyen egyszerű, az álláspontok távolról sem mechanikusan alakultak, másrészt pedig ez így nem is túl érdekes. A teoretikus deklarációk, a politikai programok, a kommün irányítóinak perpatvarai, azaz a kommün ideológia-története (amelyet természetesen mi is meg fogunk itt írni) aligha a legfontosabb dolog. És aligha ez a kulcs ahhoz, hogy valóban megérthessük, mi is volt igazából a párizsi kommün.

Végeredményében a „véres hét” (*semaine sanglante*, a kommün eltiprásának ideje) utolsó napjától a XX. század hetvenes éveinek elejéig (nagyjából a centenáriumiig) a kommün története, hogy így mondjuk a „politika foglya volt” – azaz különböző poli-

tikai irányzatok felhasználták eltérő céljaikra a történelmi eseményt. Addig úgy tűnt, hogy a kommün emlékezete példátlanul időtálló, az esemény sokáig „az el nem múló múlt” volt: a kommün egy évszázadig nagyon is jelentett valamit.

Marxot parafrázálva így azt mondhatjuk, hogy talán nem is a kommün gyakorlati létezése volt a „legnagyobb tette”, hanem sok tekintetben az emléke által kiváltott visszhang és ennek politikai felhasználhatósága. A kommün sorsa előbb mártíromsága emlékéhez kötődött, műveltebbeknek ez volt a „végre felfedezett politikai forma”, később a bolsevik kisajátítás révén az októberi forradalom előhangja lett, végül az újbalsó oldal radikális (és nem leninista) része számára az „igazi forradalom” legfontosabb történelmi megtestesítője.

Az újbalsó oldalnak ez a kommün-képe sok tekintetben a szociáldemokrata-bolsevik olvasattal szemben alakult ki: a kommün a párt és az állam (és persze a pártállam) tagadását jelentette, a valódi forradalmat, amely mint minden forradalom, egyszerre nagy mulatság is volt, egy igazi felszabadító lázadás, ahol „végre mindenki szóhoz jut”, ahol „a Föld fog sarkából kidőlni”... A kommün sok tekintetben a modern kori történelemben a forradalom mint spontán népakció megszemélyesítője lett. A párizsi kommünről szóló talán legszebb könyv szerzője, a nagy szociológus, Henri Lefebvre szavaival:

„A nép a saját ünnepében tetszelgett és átalakította azt látványossággá. Megesik, hogy a nép téved vagy túloz, mert ez a látványosság, melyet magának nyújtott, önmaga ellen fordul. Ahogy minden mulatság idején, a legtitizsabb dráma tűnt fel és közeledett. A népi mulatság megváltoztatta karakterét, de valójában inkább folytatódott: szenvedésbe torkollt. Tragédiába, ahol a főszereplő, a kórus és a közönség egészen egyedi módon volt azonos. A kezdetektől a mulatság magában hordozta a drámát; a dráma pedig visszanyerte eredeti jelentését: egy kollektív, valóságos ünnep volt, a nép által megélt és a nép által nyújtott mulatság, hatalmas mulatság, melyet elkísért a főszereplő önfeláldozása a bukás idején, azaz a tragédia... A legalapvetőbb vágy lépett színre: a világ megváltoztatása, az életé, amilyen most, a dolgoké, ahogy most állnak – népi spontaneitás révén, amely a legmagasabb rendű eszmét hordozza magában, egy totális forradalmi tervét. A »mindent vagy semmit« általánossá váló szédítő gondolatát.” (Lefebvre, 28–30.)

Az újbalsó oldal vereségével, az 1970-es évek közepére a kommünt is elérte a csendes felejtés. A politikai súlyától megszabadult esemény ellenben elkezdte valóban érdekelni a történészeket, hogy: túl a mártíromságon vagy egy protobolsevik forradalom képén, vajon milyen és mi volt a kommün? Kik voltak ezek a kétségkívül hősiességek és férfiak, és mit akartak? Ez visszaadta a kommunároknak saját történetüket – és meglepő módon napjainkra újra igen aktuálissá tette a párizsi kommünt.

„PÁRIZS, A FORRADALMAK FŐVÁROSA”

Bizonyos szempontból a kommün történetének főszereplője nem más, mint Párizs városa – a történet nem is lett volna lehetséges más városban, mint Párizsban. Franciaország erős Párizs-központúsága hozzájárult ugyan az állam hatalmának a növekedéséhez a centralizációval, másrészt azonban maga a főváros jelentett igen veszélyes ellenhatalmat lényegében minden rezsim számára.

Párizs, amely 1789 és 1871 között nem volt más, mint egy szabad ég alatti, többé-kevésbé állandó, hatalmas méretű alkotmányozó nemzetgyűlés, forradalmait, a híres párizsi forradalmi napokat számos alkalommal siker koronázta (1789-ben, 1792-ben, 1830-ban és 1848 februárjában). Párizs népe királyokat üzött el, rendszereket hozott létre és buktatott meg. A párizsi népnek nemzedékeken átívelő tapasztalata volt a forradalom, úgy járt be királyi palotákba és parlamentekbe, mintha csak otthon lenne, a lehető legtermészetesebb módon buktatott meg kormányokat, hogy helyettük újakat hozzon létre. Generációkon át összegződtek a párizsi népben eszmék, tapasztalatok, sérelmek, remények, a közösségiség és a politikai cselekvés formái.

A nagy forradalom nemcsak a politikai tudatosságban és a gyakorlati cselekvésben volt a nép „tanulóideje”, hanem ebben a kulturális forradalomban is, ebben az elképesztő kollektív kalandban, ahol a párizsi nép volt a főszereplő. Létre is jött a szuverenitását maga gyakorló nép dicsőséges képe egy felejthetetlen történelmi esemény során (ahogy a híres *La Carmagnole* szól: „*Oui, nous nous souviendrons toujours / des sans-culottes des faubourgs*”¹...).

Párizs a XVIII. századtól jellemző, „puskaporos hordó” szerepének számos oka volt: egyrészt a kor gazdasági, infrastrukturális körülményei miatt igen nehéz volt egyszerűen élelmezni egy ekkora várost, még a XIX. század közepén is előfordult, hogy mindez gondot jelentett: a kenyér ára (vagy hiánya) nem egy forradalomnak volt közvetlen kiváltója. Másrészt igen körülményes volt a rend fenntartása egy hihetetlen ütemben növekvő városban: Párizsnak a forradalom idején nagyjából félmillió lakosa volt, az 1860-as években már négyszer annyi. Harmadrészt egyetlen város sem volt más országokban olyan középponti helyzetben, mint Párizs Franciaországban: Párizs politikai jelentősége

példa nélküli volt. A politikai hatalom központja volt 1789. októbertől (amikor a királyt a párizsi nép barátságosan, de határozottan rávette, hogy költözzön vissza Versailles-ból a városba). Ettől kezdve nyolcvan éven át (éppen a kommün bukásáig) lényegében párizsi utcai harcok döntöttek a francia nép sorsáról. De Párizs volt a domináló központja az igen centralizált adminisztrációnak, a kulturális életnek, a művészeteknek, az újságoknak, a színházi világnak is. A XIX. században jött létre az elsősorban irodalmi nagy „Párizs-mítosz”, azaz a városnak, mint az emberiség fővárosának, a civilizáció központjának a leírása. Ennek az egyik nagy propagátora, Victor Hugo írja le (1867-ben) lírikus himnuszában Párizst, mint a civilizáció világítótornyt, az új „Európai Egyesült Államok” fővárosát, amelynek „a népe nem létezik még, de a fővárosa már felépült”, hiszen Athén, Jeruzsálem és Róma játszotta eddig a fő szerepet az emberiség történetében, de „Párizs ezen három város összege” (idézi Fournier, 2008: 39.). Ennek létezett már a XIX. században egy szocialista verziója is:

„Párizs mindig is ilyen volt: húsz évszázada sohasem hiányzik akkor, ha a nemzet katasztrófát szenved el, és sohasem hiányzott Európából sem, amikor a forradalmi elveket kellett uralomra juttatni a régi világgal szemben... A XIX. században Párizs a forradalom forró központja maradt, de a politikai szabadságok fórumává és a szocialista munkásság erős várává is vált, azaz sohasem volt méltóbb önmagához. A különböző korszakok reakciójának emberei vérbe fojthatják a védelmezőit, kétségbeesésbe taszíthatják, terrorizálhatják, elnéptelensíthetik külvárosait, gyalázzhatják, gúnyolhatják, átkozhatják, megfoszthatják rangjától, miután elpusztították, mindezzel csak fényesebbé teszik világi glóriáját.” (Malon, 282–283.)

Milyen volt hát ez az istenadta párizsi nép a forradalmi korában? Elsősorban saját munkájukból élő emberek alkották: Párizs lakosainak kétharmada az iparban vagy a kereskedelemben dolgozott. Minden ötödik francia munkás Párizsban élt, a város igazi koncentrációja volt a termelésnek is, a francia gazdagság egynegyedét Párizsban hozták létre (Gaillard, 1971: 108–151.). Ebben a nagy ipari központban elsősorban a specializált, magas szaktudást igénylő kézművesipar volt a jellemző: bútorgyártás, ruhaipar, ékszergyártás, nyomdászat, az ún. *articles de Paris* (Párizs árucikkei – azaz leginkább a divatipar). Különösen a város nagy átalakulása, az Haussmann-évek idején lett Párizs az építőipar fellegvára, tele volt kőművesekkel, lakatosokkal, ácsokkal, építkezéseken dolgozó szakképzetlen napszámosokkal. Ám a város a kereskedelem centruma is, eladók, butikosok, alkuszok, ügynökök, hordárok tízezrei népesítik be Párizs utcáit. A gazdasági élet hullámai, a konjunktúrák és a recessziók, a fent és a lent, a spekuláció és a nyomor a korban talán egyedülálló hangyabolya a II. császárság Párizsa: a fényűzés a luxus mellett hatalmas volt a munkanélküliség, hihetetlen a szegénység, állandóak a csődök és persze az elégedetlenség.

„A spekuláció, a császárság legfontosabb funkciója, a féktelen gazdagodás, a gigantikus élvezetek, mindezeket teátrális díszletek között dicsőítik a világkiállítások és az ünnepek, melyek valóban Ba-

¹ „Igen, mi mindig emlékezni fogunk a külvárosok *sans-culotte*-jeire...”

bilont idézhetik fel bennünk – és az ebben a káprázatos apoteózisban részt vevő nép mögött (...) ott állnak már a sötét tömegek, akik ébrednek” (Heinrich Mannt idézi Benjamin, 158–159.).

Ez a város azonban távol áll a későbbi Párizstól, a burzsoázia, a hivatalnokok városától éppúgy, mint a kor iparvárosaitól, ahol a külvárosokban vagy egyes munkáskerületekben koncentráltan élnek proletártömegek. Párizs népének jelentős része nem proletár a szó modern értelmében, hanem *populaire*: kiskereskedő vagy a saját műhelyében dolgozó kézműves, hivatalnoki alkalmazott vagy munkás – meglehetősen sokan tudnak írni-olvasni, a lakosság jó része politikailag tudatos, gyakran hatékony szervezetei vannak, és ami a legfontosabb: igen determinált arra, hogy megvédje saját és csoportja érdekeit és politikai eszméit. A város népe valamivel magasabb életszínvonalon élt, mint vidéken, és tanultabb, főleg pedig: jóval politizáltabb volt, ahogy a kortárs Anthime Corbon írta 1863-as könyvében (*„Le secret du peuple de Paris”*): „a párizsi nép állandóan vitázik, beszél, életének fontos részét jelentik az eszmék” (Tartakowsky, 28.). Vagy éppen ahogy *A nyomorultakban* dalol Gavroche: *„Vidám az én természetem / Voltaire-nak a bűne éppen / Nyomor az én hátizsákom / Rousseau-nak a bűne látom”* (Lányi Viktor fordítása) – azaz még nagyon is létezett kommunikáció az írástudó, a *lettré* réteg és egy párizsi népből való kölyök között... A XIX. század közepének Párizsa a politikai aktivitás olyan központja volt, amelynek talán nincs is párja a történelemben: mindennek az esszenciája, döntő többségben a saját kezük munkájából élő „egyszerű emberek” voltak az 1830-as és az 1848-as forradalom résztvevői, és nem volt ez másként a kommün alatt sem.

A kortársak és a történészek körében is konszenzust láthatunk ennek a hatalmas (és igen veszélyes) hangyabolynak a leírásában, amelyet a XIX. századi párizsi társadalom jelentett, de a jelenség értékelésében persze jóval kevésbé. A forradalmakkal rokonszenvezők szemében a szabadság harcosai voltak, erényes, bátor, patrióta nők és férfiak. A rend hívei számára a „veszélyes osztályok” tagjai, semmittevő, iszákos, bűnöző csőcselék, amely egyetlen alkalmat sem szalasztott el a rablásra, a lopásra, a vad orgiára. A marxisták nagy része számára a XIX. századi párizsi lázadó nép a proletáriátus csírája volt, harca kezdetleges osztályharc a munkásosztály és a burzsoázia között. A republikánusok számára citoyenek voltak, akik a politikai jogaiért küzdöttek, megelégedve a végül létrejött és megszilárdult demokratikus köztársaságot. A társadalomtörténészek a korabeli igen kemény életfeltételeket, a nyomort, a szegénységet és a klasszikus kézművesipar válságát húzzák alá a lázadások (főleg már a kommün) okai közül; míg a városszociológusok inkább Párizs 1860-as években bekövetkezett, példátlan átalakulására tekintenek úgy, mint az utolsó nagy párizsi lázadás legfontosabb motívumára.

Mint látni fogjuk, tulajdonképpen mindegyik magyarázatban van némi igazság – és mindegyik igen egyoldalú. A modern francia munkásosztály formálódását kevésbé csupán a proletarizálódás terjedésének és kézművesipar hanyatlásának kell látnunk, mint inkább az utóbbi igen hatékony alkalmazkodási folyamatának. Mindez természetesen igen komoly feszültségeket okozott, a II. császárság állama pedig egyre kevésbé volt képes a gazdasági folyamatok kézben tartására és a különböző társadalmi rétegek (persze

egymásnak is ellentmondó) igényeinek legalábbis részbeni kielégítésére. A rezsimmal elégedetlen rétegek közül kiemelkedtek a munkások és a kiskereskedők, akik túl számarányukon, rendelkeztek még valamivel – némi anakronizmussal azt mondhatnánk: osztálytudattal. Igencsak tudatában voltak társadalmi jelentőségüknek mind a politikában, mind a termelésben betöltött kulcsszerepüknek: büszke citoyenek voltak és még büszkébb termelők. Tisztában voltak egyéni teljesítményük értékével, hittek a társadalmi fejlődésben – egy olyan demokratikus köztársaság volt az ideáljuk, amely a „munkán alapul”, szemben az „élősködőkkel” és az élősködők rendszerét támogató állammal és egyházzal. Különösen az 1848-as kísérlet bukása után szinte természetesen lettek egy radikális, demokratikus, antiklerikális, szociális köztársaság lelkes hívei.

Ezt a párizsi népi radikalizmust különleges körülmények (egy rossz termés, éhínség, háború) pillanatok alatt a forradalom küszöbére vezethették, mint ez számos alkalommal megtörtént a XVIII. század vége óta. Persze ezek a párizsi forradalmak nem voltak egyszerűen éhséglázadások, nem a legszegényebbek lázadtak, csupán gazdasági okok nem is magyarázzák ritmusukat. A döntő a párizsi nép ama mély meggyőződése volt, hogy a gazdasági gondjaiknak, a szegénységnek, a nyomornak, a munkanélküliségnek alapvetően politikai okai vannak, és megoldásuk is politikai döntéseket igényel, azaz forradalmat.

Az állam politikája, törvényei, döntései mindig a párizsi lázadás elsőszámú katalizátorai voltak. A nagy forradalom megszüntette ugyan a munkások hagyományos korporációit és egyesüléseit, ám ma már a történészek úgy tartják, hogy mindez nem akadályozta meg a kézműves-kooperációk szervezeti hagyományainak tovább élését, félillegalitásban, általában testvéresülési (gyakran vallásosnak álcázott) társaságok képében. Ezek igen hatékonyan bizonyultak a munkások kollektív érdekeinek védelmét tekintve, és a különböző politikai rendszerek gyakran tolerálták is őket. Azonban gazdasági, politikai válságok vagy egyszerűen a túlzottan radikálissá vált munkásmilitarizmus idején a politikai hatalom, félve a forradalomtól, gyakran nyúlt a represszió eszközeihez, feloszlatta a szervezeteiket, börtönbe vetette a vezetőiket, szétkergette a gyűléseiket. A hatalommal történő összecsapások logikusan vezették a munkások igen nagy részét legalábbis a rezsimek ellenzékének, de gyakran egyenesen a forradalomnak (a köztársaságnak, a „szocializmusnak”) a táborába. A munkások radikalizmusa természetesen igen jellemző volt már az 1830-as évektől az egész országban, elég ha csak a lyoni munkásfelkelésekre vagy az 1860-as évek második felének igen kiterjedt sztrájkmozgalmaira gondolunk.

Párizs azonban más volt – a város egészen különleges politikai múltja eltérő dimenziót kölcsönzött Párizs népének. Ez nem jelentette persze azt, hogy akárcsak a párizsi munkásnép egésze forradalmár lett volna, de azt igen, hogy a forradalmi csoportok eszméi megtalálhatták híveiket Párizs népének soraiban.

A forradalmaknak ismert rituáléja alakult ki, amely szinte családias eseménynek számított a párizsiak számára: utcára vonulás, lángoló szónoklatok, a középületek ostroma,

fegyverek dördülése, és ha igazán komolyra fordulnak a dolgok, akkor természetesen a barikádok. A felkelések sorsa elsősorban a hadsereg és a Nemzetőrség reakciójától függött. Ha az utóbbi a felkelők oldalára állt, a forradalom általában sikerrel járt, a tömeg elfoglalta a legfontosabb hatalmi központokat, a forradalom vezéreit a párizsi nép hatalomba emelte. Mindez az örök baloldal számára a haladás „szent városának”, a „történelem fáklyájának”, Párizsnak, a népszuverenitás lakhelyének dicsőséges diadalát jelentette; az örök jobboldal szemében a párizsi csőcselék uralmát, a népszuverenitás semmibe vételét, amikor Párizs az egész országnak készen kínálja az adott politikai rendszert. Igen gyakran előfordult, hogy a vidék (akár nagy lelkesedéssel) követte Párizst, de bizony megesett az ellenkezője is, ha a vidék számára Párizs túl messzire ment: a nagy forradalomnak valóságos lázadásokat kellett lévénie Nyugat- és Dél-Franciaországban; míg 1848 júniusában a Nemzetőrség vidéki egységei verték le a „vörösöket”, a párizsi munkásfelkelést. Ezután jött létre az a politikai megoszlás a (szélső)baloldal által dominált Párizs és a konzervatív, rurális, vidéki Franciaország között.

A párizsi rebelliseknek sikerült megdönteni antidemokratikus monarchiakat 1792-ben, 1830-ban és 1848 februárjában, de elbuktak a demokratikus rezsimekkel szemben 1848 júniusában és 1871-ben. Mindez azt jelentené, hogy Párizs lázadásai demokratikus rendszerrel szemben eleve bukásra volt ítélve? Ha ez így van, akkor a kommun tulajdonképpen nem más, mint anakronizmus: az utolsó párizsi forradalom, amely már alaposan megkésett volt, létét mindösszesen a kor különleges körülményeinek (a porosz háború, az ostrom, a párizsi nép felfegyverzése a Nemzetőrség keretei között) köszönhetné. Mi mellett szeretnénk érvelni, hogy természetesen ez a megállapítás is része az igazságnak (hiszen tény, hogy Belleville utcáin 1871. május 28-án egy egész történelmi ciklus ért véget, alig két kilométerre attól a helytől, ahol elkezdődött 1789. július 14-én, a Bastille elfoglalásának napján), ám az elképzelés nem számol egy összetevővel: az 1860-as évek hatalmas urbanizációs átalakulásával Párizsban. *A kommun nem egyszerűen az eddig párizsi forradalmak megkésett újrarájátszása volt, hanem a párizsi nép radikalizmusának egy új urbanisztikai kontextusban történő újjáéledése.* Ez a kontextus pedig nem más, mint hogy a korabeli Párizs, Walter Benjamin kifejezésével, a XIX. század fővárosa.

Az 1848-as forradalmak és a kommun korszaka között a város példátlan urbanizációs-modernizációs átalakuláson esett át, amely megváltoztatta mind szociális, urbanisztikai képét, mind gazdasági és társadalmi életét. A kommun már ebben a megváltozott milióban jött létre, amely új életet lehel a radikális republikanizmusba (a szociális és demokratikus köztársaság elképzelésébe) és a kommun programjába. Az utóbbi már a társadalmi és kulturális modernitás jegyeit viseli, így sok tekintetben az első modern városi felkelésnek is tekinthető. Mindez azt is jelenti, hogy a kommun nem egyszerűen (sőt valójában igen kevésbé) az Haussmann-féle átalakulása elleni felkelés volt (mint ezt a bevett vélekedés tartja), hanem igen sok tekintetben ennek a hatalmas átalakulásnak volt az *eredménye*. A nép szemében Haussmann munkája valóban „megerőszakolta” Párizst, de meg is mutatta a város példátlan asszimilációs képességét. Párizs nemcsak maga

is alkalmazkodott az új körülményekhez, hanem képes volt asszimilálni a városközpontból kiűzötteket, az új kerületek népét, a hatalmas bevándorlási hullámot – de még ennél is többet tett: nemcsak a párizsiakat teremtette meg, hanem párizsi *citoyen*eket is, a kommun főszereplőit.

A „nyomorultak” városa

Az Haussmann-féle nagy városátalakítás tényei meglehetősen ismertek a széles közvélemény számára is: Louis Bonaparte, III. Napóleon egyik legfontosabb politikai víziója volt az új modern főváros létrehozatala. Mindebben örököse volt a Párizst mindig is valamiféle demonstrációs terepként, reprezentációs kirakatként is kezelő abszolutisztikus hagyománynak I. Ferentől IV. Henriken át I. Napóleonig. Ezt egészítette ki a korban divatos, az állam által irányított modernizációs programra épülő saint-simonizmus, a modern technológiák fokozottabb felhasználásra irányuló igyekezet az urbanisztikában is, valamint a későbbi császár londoni emigrációból magával hozott modern nagyvárosról szóló tapasztalata is.²

A középkori nagyvárosokra emlékeztető kisutcsás, zsúfolt párizsi centrum tragikus higiéniai, szociális állapotának kezelése a forradalom óta a legkülönbözőbb kormányok és rezsimek napirendjén szerepelt, de III. Napóleonig mindösszesen kisebb beavatkozások történtek a város szövetébe. Ekkor azonban végre rendelkezésre álltak az eszközök (elsősorban a császár akaráta és diktatórikus hatalma), hogy olyan városrendezést hajtsanak végre, amely példa nélküli a korban. Mindennek a levezénylésére a császár a keménykezű Szajna megyei prefektust, Georges Haussmann-t nevezte ki.

A nagy átalakulás, amely érintette a város életének minden szegmensét (közlekedés, utcák és sugárutak, munkahelyek, kereskedelem, középületek, lakások, maguk a város lakói és mentalitásuk), nem egyszerűen valamiféle semleges modernizáció volt, múltjának legyőzése, hanem *egy bizonyos fajta* modernizáció, győzelem nem annyira a múlt, mint más jelenek és jövők felett. Haussmann, a II. császárság korszaka valóban drámai változást jelentett Párizs és a párizsiak életében, nemcsak azt támadta meg, ami idejétmúlt és halódó volt a városban, hanem azt is, ami nagyon is élő. A XIX. század közepe Párizsának gondjai nem agkori paralízisből származtak, hanem inkább egy új élet gyermekbetegségei voltak: túlnépesedés, nyomor, elképesztő halálozási adatok az egyik

² A korabeli francia hatalmi körök egy részének angomániája sem tette őket vakká az iránt, hogy Párizs teljesen más úton fejlődött, mint London. Utóbbi több évszázada elkerülte az erőszakos felkeléseket (a gyakran véres összecsapások iparközpontokban, bányavidékeken történtek Nagy-Britanniában), a társadalmi összetétele szinte az ellenkezője volt Párizsénak, hiszen a gazdagok a XIX. század közepére többé-kevésbé már elhagyták London centrumát, az angol fővárost nem övezte erődítményrendszer, amely nagyban meghatározta Párizs urbanisztikai lehetőségeit. London leginkább a modern közszolgáltatásokkal (csatornák, folyó víz, világítás, parkok) szolgált modellül többek között Párizs számára is.

oldalon, de az életrealitás tagadhatatlan jelei a másikon: a fiatal nemzedékek nagy száma a városban, az óriási bevándorlás, a tőkeakkumuláció mértéke, az ipar fejlődése mind-mind a vitalitás jelei voltak, az anarchikus keretek között zajló, de határozott fejlődés. Innen a város képessége az asszimilációra, amelyről fentebb szoltuk. Sok tekintetben az haussmanni átalakítások szabadítottak fel a már létező erőket és lehetőségeket, ezeknek az éveknek a legérdekesebb jelensége éppen a múlt erőinek (a kézművesipartól a kiskereskedésen át a hagyományos párizsi „milióig”) a képessége, hogy becsatlakozzanak ebbe a nagy modernizációs átalakulásba. A modernizációt Párizsnak sikerült a város hagyományaiba illeszteni, a híres nagy áruházak (*les grand magasins*) nem végeztek a kisbutikokkal, az üzemek nem számolták fel a kézművesműhelyeket, a császári akarattal szemben a vidékiek továbbra is áramlottak Párizsba, hogy ott büszke párizsivá váljanak...

Persze az Haussmann báró által véghez vitt hatalmas városátalakítási munkálatok nem csupán ártatlan közegészségügyi, városgazdálkodási, városrehabilitációs beavatkozások voltak, hanem a fő cél Párizs kormányozhatóvá tétele volt, hiszen az idáig finoman szólva sem viszonyult túl szelíden a város népe a legkülönbözőbb rezsimekhez. Mi sem bizonyította ezt jobban, mint az egymás után kitörő párizsi forradalmak. Ennek a korszaknak kívántak véget vetni, hogy Párizst nyitottabbá, ellenőrizhetőbbé, egészségesebbé és prosperálóbbá tegyék. Párizs modernebbé vált, de a kömmün (és bizonyos tekintetben már a hatvanas évek végének párizsi republikánus ellenzéke) a bizonyíték arra, hogy a város nem adta fel ambícióját, a párizsiak nem egyszerűen „jogot követeltek a városukhoz”, hanem valódi párizsi citoyenek kívántak lenni. Voltak, akik egyszerű választott önkormányzati testületek révén egy demokratikus rendszer kereti között akarták élni ezt, voltak azonban, akik ennél nagyobb kommunális jogokat követeltek.

Az Haussmann-féle nagy munkák nem egyszerűen a *gloire* és a *grandeur* a városi szövetbe való beágyazásának vágyával indultak meg, hiszen valamiféle gyökeres városi reformra mindenképpen szükség volt. Elsősorban a város centruma szenvedett olyan túlnépesedéstől, amely társadalmi patológiák (nyomor, rossz lakásviszonyok, bűnözés) tömegeinek adott teret (ennek klasszikus leírása Louis Chevalier nagy könyve: *Classes laborieuses et classes dangereuses*). A népi Párizsra a XIX. század közepén a „*garni*”, a frissen bevándoroltak ágyrajáró helyei (ahol többtucatnyian is aludhattak együtt) volt a legjellemzőbb: a gyökértelenség (a XIX. század közepi Párizsban az adatok szerint öt elhunytból egyért senki sem jelentkezett a halottasházban), a hagyományos család hiánya, az egyedülálló férfiak tömege magyarázza – természetesen a szegénységen és a nyomoron túl – azt a társadalmi patológiát, az erőszak, a bűnözés és az alkoholizmus terjedését, amelyet „veszélyes osztályok” kategóriájaként jellemeztek a korban.

A városba vándorlás olyan amplitúdójú volt, hogy nem függött tulajdonképpen a gazdasági konjunktúráról sem, alighanem az oka inkább a forradalom okozta nagy felfordulás volt, mint gazdasági kényszerek. Mindenesetre Párizs lassan nemcsak megtelt, hanem zsúfoltrá, egészségtelenné, a nyomor és a járványok fészkévé vált: 1846-ban a városnak már egymillió lakosa volt, ebből 650 000 nem fizetett adót (azaz igen szegény

volt), három párizsiból kettő nem tudta kifizetni a saját temetését. Először szembesült a francia közvélemény a XIX. század egyik társadalmi jelenségével: a tömeges városi nyomorral mint a civilizáció velejárójával. Párizs nemcsak túlnépesedett volt, hanem végtelenül piszkos és egészségtelen is: a londoni utazók például valósággal elképedtek a párizsi állapotokon. Míg Londonban megfelelő utcai világítás, csatornázás, egyre több háztartásban folyó víz volt, addig Párizsban alkonyat után a gyalogosok deszkapallókon egyensúlyoztak a sár és a fekália között, a vízfordók pedig ugyanolyan keresettek voltak, mint a középkor Párizsában (maguk a híres *passage*-ok is lényegében a kényszer szülöttei voltak: elkerülendő a kocsikat és főleg az elképesztő piszkot, amely a várost jellemezte).

Nem a hely hiányzott Párizsból: a korabeli, még csak 12 kerületből álló városban is voltak szép számban nem túlnépesedettek, azonban a városi funkciók koncentrációja miatt a központi kerületekben igen nagy tömegek éltek meglehetősen kis területen. A város belső kerületei a területének alig egyötödét tették ki, mégis itt élt a párizsi népesség fele (például a Quartier d'Acis-ban 7 m²-nyi terület jutott egy lakosra). Mindez kiegészült azzal, hogy ezek a belső kerületek még a középkori, kisutcás, sikátoros Párizst jelentették, amelynek a legfontosabb jellemzője az volt, hogy mivel itt működtek a kis-műhelyek, kisbutikok, lakosságuk nagy része szerény körülmények között élő munkásokból állt. A kiskereskedők sem kívánták elhagyni ezeket a kerületeket, ahol a klientúrájuk nagy része is élt – azaz mindez szinte megfojtotta a várost. A kiskereskedelem és a kistermelés központját jelentő kerületek³ a lehető legtúlnépesedettebbek és zártak voltak, akadályozva a város működését, és közegészségügyi, közbiztonsági problémák tömegét jelentették. A helyzet nem sokban különbözött a XVI. századi Párizstól, a kortól, amikor a nagy párizsi felkelések alig pár lépésre a Louvre-tól, a hatalom központjától zajlottak. Az a könnyedség, ahogy a XIX. században itt többször is barikádok emelkedtek, amelyek gyakran sikerrel akadályozták meg a rend erőinek a fellépését, igen aggasztó volt a hatalom számára (ráadásul alig pár utcányira voltak ezektől a kerületektől a város szempontjából létfontosságú intézmények, a *Les Halles*, a nagy piac, a Nemzeti Bank, a központi Posta, a „*Les Messageries*” ...). Már a júliusi monarchia prefektusa, Rambuteau gróf is megpróbálkozott a helyzet kezelésével, azonban hiányzott elképzeléseiből az egy-egy városrendezési koncepció és főleg a szükséges politikai akarat.

Noha Párizs szinte patológikus várossá vált, amely maga is félelmet keltett, a júliusi monarchia alatt igen szerény lépések történtek csak a helyzet kezelésére, a királyság számára az urbanisztika továbbra is szinte kizárólagosan „*embellissement*” volt, azaz a város szépítése (ekkor fejezik be a *Concorde* és a Diadalív terét). Párizs végül maga talált időleges megoldást a problémára: lassan elköltözött. Elsősorban a módosabbak hagyták el a

³ Ma már (éppen nagy haussmanni munkálatok eredményeképpen) ezek a kerületek szinte felismerhetetlenek: a jobb parton az ún. Quartier d'Acis-tól (nagyjából a Városházától) a Louvre-ig terjedő negyedekről volt szó, a Cité szigetéről, a bal parton pedig főleg a Saint-Geneviève-dombról és közvetlen környékéről. Többek között erről a magába zárt, finoman szólva saját erkölcsökkel, saját életmódokkal, de saját nyelvvél is rendelkező világról szól Eugène Sue híres könyve, a *Párizs rejtelmei*.

központi kerületeket és kezdték benépesíteni a város északnyugati részeit, a szegények pedig éppen ellenkező irányba, főleg a bal part keleti részei felé költöztek. Ekkor kezdett igazán beépülni a *boulevard*-ok negyede is, nyugaton a gazdagok, keleten a szegények számára alakultak színházak, kávézók, éjszakai mulatók, éttermek. De általánosságban is elmondható, hogy ebben a korban kezd formát ölteni a Párizsra *mutatis mutandis* ma is jellemző szociológiai képlet, a „burzsoá” Nyugat-Párizs és a „proletár” Kelet-Párizs ket-rössége. A város nyugat felé történő lassú elmozdulása már a XVIII. században megindult: az arisztokrácia és a nagyburzsoázia lassan elvándorolt a más társadalmi osztályok által is lakott kerületekből. Ekkor indult meg a Marais-negyed, amelyet a XVII. században még a nemések laktak, „proletarizálódása”, amelyből előbb a királyi udvar költözött el, később az arisztokrácia és a nagyburzsoázia is. Ezzel a „gazdag Párizs” teljesen elhagyta a korabeli város keleti részeit. Mindeközben keleten létrejöttek az első, főleg kétkézi munkások által lakott külvárosok, a Faubourg Saint-Antoine a jobb parton, a Faubourg Saint-Marcel a bal parton.⁴ Ezzel kezdett kialakulni a XIX. század közepére megerősödő új város képlete, amely két teljesen eltérő szociológia karakterű területtel öleli körül a régi, a középkori párizsi centrumot.

A korban Párizs „imázsa” is alapos változásokon esett át: az ugyan később (1862-ben) írt, de a harmincas években játszódó *A nyomorultak* jól kifejezi a közvélemény ítéletét Párizs népének nagy részéről. A város a húszas években érzéki nő képében jelent meg a társadalmi képzeletvilágban, majd az 1830-as forradalom után nemet váltott, és a maszkulin, aktív, forradalmi nép lett a város szimbóluma. Végül a negyvenes évekre újra feminin lett Párizs, de már prostituált nő, az „új Babilon”, „Szodoma” képében. A XVIII. század és a restauráció korának kifinomult, az élvezeteknek, a luxusnak élő Párizsát felváltotta a nyomor, a veszélyes negyedek, a bűnözés képe, amelyet csak kiegészítettek a százezrével a városba áramló „nomád barbárok”, azaz a vidéki bevándorlók.

Az 1848. júniusi munkásfelkelés, ahol a Faubourg Saint-Antoine munkásai három napon át ellenálltak a kormány csapatainak, még egyértelműbbé tette, hogy nemcsak a túlnépesedett centrummal van probléma, hanem magával a várossal. Párizs ezek között a viszonyok között egyszerűen kormányozhatatlan. De más is megváltozott 1848 júniusával: eddig Párizs valóban vezette a nemzetet a különböző forradalmaival, most azonban a vidék bejelentette, hogy nem kér többet a párizsi nép lázadásából, nem kívánja követni Párizst az újabb rendszerváltásban. Minderre feltette a koronát, hogy Louis Bonapartét 1849-ben egyértelműen a vidékiek Párizs-ellenes szavazatai tették meg köz-

⁴ Párizs fejlődésének, terjeszkedésének a ritmusát a város körülölelő városfalak, erődítmények szabták meg a XIII. század eleje, a még a Fülöp Ágost által épített városfal óta. Az 1670-es években került sor az éppen aktuális városfal lebontására, ennek helyén jöttek létre az ún. bulvárok (ma már ez a belső körútrendszer). A XVIII. században épült fel egy újabb városfal, elsősorban adóbehajtási céllal, ez az ún. *Fermiers Généraux* (ennek a nyomvonalát követik az ún. *grands boulevards*). Azokat a kerületeket, amelyek a két körút közé esnek – némileg egyszerűsítve a dolgot – főleg a bal partot illetően, nevezik *faubourg*-oknak (a név megmaradt, noha ezek természetesen már a legkevésbé sem külvárosok). A *Fermiers Généraux* és az 1840-es években épített Thiers-féle városfal közötti területek az ún. falvak (*villages*), ezeket csatolják 1860-ban Párizshoz, a kömmün idején már ezek a külvárosok.

társasági elnökké, akinek a legfontosabb jelszava éppen a rend helyreállítása volt, azaz Párizs megeregulázása. Persze amint Haussmann megfogalmazta, nem csak magáról Párizsról volt szó:

„Ez a nagyváros Franciaországhoz tartozik... Párizs nem tekinthető egy egyszerű önkormányzatnak, Párizs valami nagyon más: a főváros... Párizs helyi érdekeit alá kell rendelni az általános érdeknek.” (Fournier, 2008: 62.)

Azaz a forradalmi Párizsból birodalmi várost kell faragni.

A „Napóleon-város”

Az 1850-es évek elejétől Louis Bonaparte államügyet csinált a párizsi urbanizmusból, a város újramodellezése egyben politikai meghódítását is kellett hogy jelentse. Míg Párizs belső ügyeként kezelte a nemzet sorsát, a hatalomra jutott Bonaparte számára eljött az ideje annak, hogy Párizs visszaadja a szuverenitást az állam birtokosainak kezébe. Minden urbanisztikai átalakítás így eminensen politikai ügy volt: túl Párizs megeregulázásán a város urbanisztikai reformja egy politika terv része lett, amely jóval túlmutatott magán Párizson. A főváros nagysága a rezsím nagyságát volt hivatott reprezentálni, a rendszerét, amelyet lehet, hogy a vidékiek szavazata juttatott a hatalomba, de az ipar, a művészetek és a tudományok fejlődése, a modernizáció jelentette fő legitimációs alapját: ennek grandiózus fővárosává kellett Párizsnak válnia.

Párizs minimum az 1851. decemberi események (azaz az államcsínynek való ellenállás) óta meghódítandó város volt a császárság szemében. Meghódítani azonban csak teljes átalakításával volt lehetséges. Aligha véletlenül az első nagy „*percée*” („behatolás”), azaz széles sugárutak építése, amelyek a központból a népi negyedek felé vezettek, a rue de Rivoli meghosszabbítása lett keleti irányban, amely elérhetővé tette a katonai egységek számára a Bastille elfoglalása óta híres Faubourg Saint-Antoine-t. A későbbi munkálatok lényegében „megtisztították” a Szajna jobb partját: a fentebb említett itteni „forró” negyedeknek több lakosa volt 1800-ban, mint 1856-ban! A Cité szigete egészen radikális átalakításon ment át, itt nem egyszerűen széles sugárutak építéséről volt szó, hanem a negyed teljes elpusztításáról és lakóinak kiebrudalásáról is (ez olyan sikeres volt, hogy a „*Cité*” mint népi negyed, mint Párizs lelke a középkortól kezdve, szinte teljesen eltűnt még a kollektív emlékezetből is...). A helyébe egy szinte teljesen adminisztratív célokat szolgáló kormányzati negyed épült (figyelmet érdemel, hogy Haussmann elutasította a legitimisták óhaját is, akik a Notre-Dame mellé akarták telepíteni a párizsi érsekség székhelyét: a Cité kizárólag az állam számára fenntartott területté vált), amely magában foglalta a rendőrprefektúrát, egy kaszárnyát, az igazságügyi palotát, a kereskedelmi bíróságot, egy börtönt (Conciergerie) és egy kórházat (Hôtel-Dieu). Egy esetleges népfelkelés ellen a Szajna jobb védelmet nyújtott, mint bármely erődítmény.

A császárság célja a centrum kiürítésén túl a külső munkásnegyedek esetében inkább a körülölelésük volt, a „behatolás” biztosítása, kevésbé megváltoztatásuk vagy modernizációjuk. A felépült széles sugárutak (mintegy 800 kilométernyi út létrehozására vagy átépítésére került sor a városban) keresztbe metszték a felkelésre hajlamos népi negyedeket, közvetlen kapcsolatot teremtve a városban elszaporodó kaszárnnyak között.⁵ Mindez kiegészült azzal, hogy a centrum „felszabadításának” egyik eleme az lett, hogy a régi város sok funkcióját decentralizálták: ma is létező helyi piacokat hoztak létre, helyi közintézményeket, a helyi igazgatás más szerveit (mint látni fogjuk, ezt a jelenséget, a kerületi adminisztráció jelentőségét, a kommun is megörökölte). Párizs különböző pontjai között széles, egyenes, közvetlen utak létesültek, amelyeket katonai létesemények védtek – ez volt az ún. második hálózat (*réseau*), amely decentralizálta és megsokszorozta a hatalmi központokat, a csillag alakban két központból kiindult sugárutak köré szervezve (a két központ: a Place de l'Étoile nyugaton és a Place du Trône, ma: Place de la Nation keleten). Természetesen a város ilyenén való „feldarabolása” is kormányozhatóságát segítette.

Az Haussmann-féle átalakítás fontos összetevője volt a város határainak alapos kitágítása (a város területe 3800 hektárról 8400 hektárra nőtt): 1860-ban a városhoz csatolták a környező településeket egészét vagy jó részét (délnyugatról haladva körbe a város határán Passy, Auteuil, Batignolles-Monceaux, Montmartre, La Chapelle, La Villette, Belleville, Charonne, Bercy, Montrouge, Grenelle, Vaugirard települései voltak érintettek). Ekkor jött létre a ma is ebben az állapotában létező húsz kerületre osztott Párizs. A város határainak kitágítása az erődítményekig (az 1840-es évek első felében jött létre az egész várost körülölelő erődrendszer Párizs védelmére, a korabeli miniszterelnökről elnevezett ún. Thiers-körfal) alapvetően igen logikus volt: ez idáig a város határai nem estek egybe a Párizst védő erődítmény falaival. Más kérdés, hogy a falak építésében egyedül a katonai szempontokat vették figyelembe, azok nem egy Párizs környéki települést (például Montrouge-t, Batignolles-t, Ivryt, Gentillyt, Clichyt...) egyszerűen kettévágtak, így 1860-tól egyik része Párizshoz tartozott, a másik megmaradt külvárosnak. Párizs határainak kitágítására ezeken kívül egyrészt a hatékonyabb ellenőrzés készítette a prefektust, másrészt az a meggyőződés, hogy az ipari fejlődés fenyegeti a város biztonságát (az ipar főleg ezekben a külvárosokban telepedett meg). Haussmann célja *a nagyipar kiűzése volt Párizsból* – az immár nagy Párizsból.⁶ A prefektus szavaival élve: a gyárak a

⁵ A fontosabb „*percée*”-k: a *rue Magenta*, amely a X. kerületen át vezetett; a boulevard du Prince-Eugène (ma: *Voltaire*) XI. kerület felé nyitotta meg az utat; a várost észak–déli irányban átszelő boulevard Strasbourg, Sébastopol és Saint Michel; a *rue Lafayette*, amely keresztbe metszte a IX. kerületet; a *rue des Flandres*, amely La Villette-be vezetett... és így tovább. A régi Párizs gyakran lázadó forradalmi központját a *rue Turbigo*, Réaumur és Étienne-Marcel ölelte körbe. Bizonyos esetekben a kommun története igen jól példázza ezek hasznosságát: a *Faubourg Saint-Antoine*, melyet valósággal bekerített az haussmanni városrendezés három sugárúttal (*Richard-Lenoir*, *Mazas* – ma: *Diderot* –, *du Prince-Eugène*) alig állt ellen a „véres hét” idején (leszámítva a Bastille terét).

⁶ Mindez kiegészült azzal, hogy megpróbálták megállítani a párizsi népesség növekedését úgy, hogy „egyszer és mindenkorra” megszabták a város határát a Thiers-féle erődítményrendszer lábánál. A falaktól kifelé 370 méter

városban olyanok, mint „a szőlőtőkék a Vezúv lankáin” (Gaillard, 1971: 88.), azaz csak profitálnak a város szövetének sűrűségéből, de valójában nem ott lenne a helyük.

Ezt az elképzelést távolról nem osztotta a korabeli közvélemény sem: sokak számára inkább természetes volt, hogy egy modern főváros nemcsak adminisztrációs központ, hanem ipari nagyváros is, mint nem egy európai kortársa (ráadásul az ipari termeléshez létfontosságú vasúthálózatok, így természetesen a francia is általában szintén fővárosközpontúak voltak). Sőt sokan a rendfenntartás legjobb eszközének is a gyárakat tekintették: a munka lefoglalja az aggasztó nagyságúvá vált városi sokaságot, fegyelmet teremt, kenyeret ad a kezükbe és így tovább. Ezekben a véleményekben az ipar nem a forradalom melegegyként szerepelt, hanem inkább annak pacifikálójaként.

Végül is az 1848. júniusi munkásfelkelés tapasztalatai billentették át a hatalmat (előbb a II. köztársaságét, később a császárságét is) a másik álláspont irányába: összeegyeztethetetlen a főváros biztonsága azzal, hogy Párizs nagy ipari termelő központ legyen. A sok munkás nagy forradalmi veszély – szölt a kormányok álláspontja. Az ún. nemzeti műhelyek 1848-as kiebrudalásának nemcsak a vidéki képviselők takarékoskossága volt az oka, akiknek elege volt ebből az igen drága „pazarlásból”, hanem valódi politikai fordulatot jelzett az ügyben, amelynek Haussmann báró is az örököse volt. III. Napóleon rendszere a gazdasági liberalizmuson alapult, ezért az ipar Párizsból történő kiűzését csak közvetett eszközökkel tudták megvalósítani, így persze a végeredmény nem is lett egyöntetű. Tény azonban, hogy *a párizsi ipari termelés a hatvanas évek előtt szabály volt, utána inkább kivétel lett*. A prefektus sem tiltotta ki törvényileg a nagyipart a megnagyobbodott város területéről, mindösszesen elsősorban a városi adópolitikával, „meggyőzéssel”, politikai kedvezményekkel, az infrastruktúra fejlesztésének célzatosságával próbálta rávenni a nagyobb üzemeket a város elhagyására. Néhol ez sikerrel járt (például a vegyipar esetében, amely Puteaux-ba és Saint-Denis-be költözött), néhol azonban (elsősorban a vasipar esetében) az üzemek inkább alkalmazkodtak a megváltozott körülményekhez. Az utóbbi esetben ráadásul mindez nem is lehetett az állam érdekeivel ellentétes, hiszen az elképesztő méretű városfejlesztéshez nagyon is szükség volt a vasipar termékeire. Egyszóval: Párizsból nem tűnt el az ipar, de kiszorult a nemrégiben a városhoz csatolt külső kerületekbe. A nyugati kerületekből tűntek el teljesen a gyárak, a legtöbb, főleg nehézipari vagy vegyipari üzem a külvárosokba költözött, illetve a Párizs északkeleti részén (La Villette, La Chapelle) jött létre ipari központ, de ez is igen messze volt a város centrumától (Gaillard, 1971: 299.).

széles *non aedificanti* (az építkezés számára tilos) zónát hoztak létre, hogy megakadályozzák újabb külvárosok kialakulását. Ez lett a híres vagy inkább hírhedt „zóna” („*zone*”), amely hamar több tízezer lakosú alkalmi építményekből álló nyomornegyeddé vált (és irodalmi alkotások színterévé, amelyek közül talán Céline nagy regénye, az *Utaszás az éjszaka mélyére* a leghíresebb, de a korai filmművészetben is találkozhatunk vele). Végül 1919-ben számolták fel a „zónát” és építettek helyébe szociális lakásokat (ezek a „vörös téglás” épületek, amelyek szerte láthatók Párizs legszélén); melyeket az 1920-as években végül Párizshoz csatoltak.

A hatvanas évek elejétől a prefektusi urbanizáció fő célpontja már jóval kevésbé a „megtisztított városközpont” volt, mint inkább az új kerületek integrációja a város szövetébe. A sugárutak (a katonai szempontokon túlmenő) másik célja az új negyedek benépesítése volt, amely folyamat egészen elképesztő méreteket öltött: 1821 és 1850 között Párizsban 252 ház épült átlagosan évente, 1860-ban (immár a nagy Párizsban) majdnem 5000. Ez volt a híres „haussmanni házak” (*immeuble haussmannien*, ami egyben stílusjegy is lett) kora. Ezek ma is alapvetően meghatározzák a nyugati negyedek városképét. A korabeli nagy építkezések úgy zajlottak le, mintha két város lenne (nyugaton fehér kőből épült elegáns házak, keleten vörös téglából „munkáskaszárnyák”), amelyek teljesen más színben is tűntek fel a hatalom számára. Ekkor lett igazán jellemző a városra a térbeli megoszlás a „proletár” Kelet-Párizs és a „burzsoá” Nyugat-Párizs között, másrésztől sokáig fennmaradt a különbség a régi (az 1860 előtti) párizsi belső kerületek és a környező, jóval inkább munkás karakterű külvárosok között.⁷ A Nyugat és a Kelet szinte valódi határral volt elválasztva egymástól, a Strasbourg, a Sébastopol és a Saint-Michel sugárúttal, körülöttük félkörívben vagy inkább parkó alakban az 1860-ban annektált külvárosok – leszámítva a legnyugatibb részeket (Ternes és Monceaux), amelyeket magukba olvasztottak a gazdag párizsi nyugati kerületek. Egyik oldalon, némileg persze egyszerűsítve a kérdést, a jólét, a luxus és az üzlet, a másik oldalon a munka, gyakran a nélkülözés, az éhség és a nyomor. Nyugaton (az I., a VI., a VII., a VIII., a IX., a XVI. kerületben) a burzsoázia és az arisztokrácia a domináns osztály, ezek a „jó negyedek” (*beaux quartiers*), a komfortos, elegáns, tágas lakások földje, itt volt található a híres fényűző Párizs, a luxus, a kilovagolások a „Bois”-ba (a Bois de Boulogne-ba), a szalonok, a bálók, az akadémikus művészet, a világkiállítások – és persze itt volt a politikai hatalom (a Tuileriák, a császári palota, a minisztériumok, a Szenátus) központja is. Keleten (az V., a X–XV. és a XVII–XX. kerületben) laktak a dolgozó osztályok, a nép, ez a munka és a szükség Párizsa, a kézműveseké és a munkásoké, a kiskereskedőké és az alkalmazottaké, a műhelyek, a butikok, a *goguette*-k, a szonok, a piszkos utcák és a lakásnak nevezett kis lyukak kerületei, egyszóval: a nép Párizsa, amely láthatatlan fallal van elválasztva a luxus és a politikai hatalom másik Párizsától.

A város szociológiai értelemben jóval szegregáltabb lett, mint a régi Párizs volt: a centrumban megmaradt többnyire a társadalmi sokszínűség (a nagy sugárutak – például a boulevard de Sébastopol – hátsó udvaraiban sokáig léteztek még a szegény emberek udvarai), azonban nyugaton lényegében alig találunk munkásokat, maga az *immeuble*

⁷ Meglehetősen (és ma is látható) különbség létezik a jobb part és a bal part haussmanni átépítése között (a prefektus itt sem létrehozta, inkább megerősítette a már meglevő tendenciákat, a bal part évszázadok óta csendesebb, kevésbé fejlett volt, mint a jobb part, ráadásul a hidakon szedett vám még inkább elszigetelte a két partot egymástól, tovább fokozva a bal part „lemaradását”). Utóbbi esetben, elsősorban a Faubourg Saint-Germain arisztokráciája és az itt nagy területekkel rendelkező egyház ellenállása miatt, az átalakulás jóval kevésbé volt radikális. Főleg a már beépített belső negyedekben volt ez az ellenállás sikeres, például a VII. kerület konzervatívjai megakadályozták a rue de Rennes meghosszabbítását a Szajnáig, ezáltal „menekült meg” a Saint-Germain des Prés-negyed.

haussmannien elegáns monotonitása szinte kikényszerítette lakói egymáshoz igencsak hasonló szociális státusát és életmódját. Keleten pedig elenyésző volt a burzsoák száma, a munkáslakások építését az állam inkább a piacra bízta: a belsőbb munkáskerületekben az ingatlanfejlesztők leginkább az iparvárosokból ismert „*citék*” (munkáskaszárnyák) importálásban látták a munkások lakásgondjainak megoldását. A lakásepítések kétarcúsága (miközben a burzsoá negyedek az állam és az ingatlanfejlesztő nagyburzsoázia segítségével fejlődtek, a munkásnegyedekben nem történt ilyen mértékű városfejlesztés), kiegészülve a bevándorlási hullámmal, az egekbe emelte a lakbéreket a munkások számára is. Mint látni fogjuk, a kömmün egyik közvetlen kiváltó oka is a kormány lakbéreket érintő rendelete volt (be kívánták hajtani a porosz ostrom alatt meg nem fizetett hátralékokat), de „*Monsieur Vautour*” (a háztulajdonos) a párizsi nép számára az egész XIX. században a legnagyobb ellenségnek számított.

Éppen a kömmün lesz a legjobb bizonyosság arra, hogy a hatalom, a társadalmi rend számára veszélyesebb, ha a társadalmi szegregáció „kerületenként” jelentkezik, mintha „házanként”.⁸ A restauráció és a júliusi monarchia nagy szonzenekésének, Pierre-Jean de Béranger híres dala szövege a *cinq étages*-ről (az öt emeletről, ahol ahogy lépdelünk felfelé a lépcsőn, úgy ereszkedünk a társadalmi hierarchiában), amelyet különböző társadalmi osztályok laknak. A városra sokáig inkább a „vertikális” szegregáció volt a jellemző, mint a „horizontális”. A forradalom *sans-culotte* szekcióinak szociológiáját ismerjük: lényegében kiskereskedők, kézművesek a korabeli város minden negyedében éltek. Ám kétségkívül a földrajzi szegregáció kezdetei is megjelentek már a XVIII. században, a forradalom alatt a royalista felkelések otthona a Champs-Élysée környéke volt, a *sans-culotte* felkeléseké pedig a keleti *faubourg*-ok.⁹

Lényeges volt, hogy a korban (az haussmanni átalakítások után) bizonyos szempontból megváltozott a mód is, ahogy a város olvasta önmagát. Rossz negyedek régen is léteztek persze Párizsban, de most az ilyen kerületekbe ellátogató polgárok valóban szinte behatolóként érezték magukat egy idegen környezetbe. Nem arról volt szó csupán, hogy ezek a rossz kerületek a bűnözés, a nyomor melegágyai voltak (ez régebben is így volt), hanem immár egyszerűen egy másik világhoz tartoztak.¹⁰

⁸ Horace Say írja 1855-ben: „Régebben általában a munkások laktak azoknak a házaknak a felső emeletén, amelyeknek a lenti részét a tulajdonosok vagy a relatív jólétben élő emberek foglalták el... A Canal Saint-Martin-tól északra költözvén, sőt gyakran kívül a régi városhatáron, a munkások nem találják többé a környezetükben a burzsoá családokat, akik régi környezetükben sok tekintetben mérséklően hatottak rájuk...” (Rougerie, 1977: 34.).

⁹ Sőt, tulajdonképpen ez a térbeli-politikai megoszlás ma is jellemző a városra: a jobboldal tüntetése a nyugati Concorde-on, a Trocadérón, esetleg a Champs-Élyséeen zajlanak, a baloldalé a Bastille, a République vagy a Nation terén (azaz keleten).

¹⁰ Igaz mindez a negyedek irodalmi ábrázolására is: Baudelaire, de még *A nyomorultak* is más korszakhoz tartozik, mint Zola és a naturalizmus. Utóbbiak már nem kommunikálnak a külvárosokkal, nem lépnek valóban kapcsolatba velük, egyszerűen megfigyelnek – de már kívülről („riporterkednek”, ahogy Paul Lafargue írta Zoláról). Ahogy egy francia irodalomtörténész mondja: „Balzac nézelődik, Zola dokumentál” (Citron, 289.).

A kommun idején lesz nyilvánvaló, hogy milyen mértékben határozzák meg ezek az egymással szemben álló területek Párizs politikai képét is: a népi negyedek lesznek a forradalom igazi központjai. A forradalmi negyedek, amelyeknek igazi központja még mindig a lehető legklasszikusabb: a Bastille tere. Még ha, mint szoltunk róla, „Róma immár nem Róma”, ahogy egy kortárs mondta a megszelídült Faubourg Saint-Antoine-ról, ha Belleville, Ménilmontant és a Montmartre is a forradalom „szociológiai” központja, azért mégis a Bastille lesz legfontosabb tere a kommunnek is. Itt vonulnak fel a nemzetőr csapatok még a kommun kikiáltása előtt, és ez a tér lesz az ellenállás központja (és a kormány csapatainak fő célpontja), ez Párizs forradalmi terének a valódi forrponja, amelyet a „véres hét” alatt két és fél napon keresztül tartanak a kommunárok.

Az haussmanni átalakítással a közvetlen centrum ürült ki csupán, a korabeli Párizsra kétségtelenül az állandó népmozgások voltak jellemzők, de a belső kerületeket tekintve ezek a népmozgások igen kis területre szorítkoztak: a központi kerületekből kiűzött kiskereskedők és kézművesek nem a külső kerületekbe költöztek át, hanem a központtal közvetlenül határos negyedekbe, ahol beszállítóik és klientúrájuk is található volt: a klasszikus párizsi nép nomád, de mindössze igen kis területen „nomadizált”. A centrumot közvetlenül övező kerületek (a II., a III. és a IV. kerület, éppen a III. kerület egy negyedének neve jellemzően „*Arts et métiers*”, (kézművesmesterségek¹¹) nagyon is megőrizték a régi Párizs milióját, jelentőségük nem halványult el a kétségtelenül jellemző ipari és urbanizációs modernizáció idején sem. A belső kerületekben dolgozott Párizs munkásainak egyharmada, itt volt a város „vállalkozásainak” 40 százaléka (összesen 200 000 ipari vagy kereskedelmi vállalkozás volt Párizsban, ez az igen magas szám meg is mutatja a párizsi kisipar és kiskereskedelem kiterjedtségét és életrevalóságát), a hagyományos párizsi kisipar és kiskereskedelem nagyon is tartotta magát az haussmanni átalakulás után is.

A változás leginkább abban állt, hogy ennek a hagyományos párizsi kisiparnak a súlypontja némileg keletebbre került a XI. kerület felé, amely ezzel a vándorlással is egy inkább vaskos munkásvárossá vált (163 000 lakossal, egész Nagy-Budapestnek nagyjából kétszer ennyi lakosa volt a korban): Popincourt és La Roquette elsősorban a vasipari kisműhelyeiről volt híres, a XII. kerületi Faubourg Saint-Antoine pedig bútorigaráról. A város centrumától még távolabb, Belleville és Ménilmontant következett, amelyek (ahogy a Montmartre is) inkább munkáslakásokkal voltak tele, az itt lakók minden nap bejöttek a városba dolgozni. Majd az igazi ipar külvárosok, mint La Villette és La

Vagy másrésről Lukács György írja egy tanulmányában („A százéves Zola”): „Ami az igazán nagy realistáknak, Balzacnak, Dickensnek, Tolsztojnak sikerült, hogy a társadalmi intézményeket mint emberek viszonyait, a társadalmi objektumokat mint e viszonyok közvetítői ábrázolja, ez Zolának nem jutott osztályrészül” (Lukács, 564.).

¹¹ Émile de Bédollière írja a kerületről 1860-ban: „A III. kerületnek különböző arcai vannak a negyedek szerint ... A rue Saint-Martin és a rue du Temple között találhatóak a használtbútor-árusok. Az *Arts-et-Métiers* konzervatóriuma környékén az arany- és ezüstművesek, a drágaköcsiszolók, a díszítőmunkások, az aranyozók, az esztorgályosok, a domborművesek, a vésnők, az ollósok; hogy ne is szóljunk az órásokról, fésűsokról, a kartonosokról, a lemezesekekről stb. stb.” (Rougerie, 1977: 40.) Mindez a millió kis mesterség alkotja az „*articles de Paris*”-t, Párizs hagyományos kisiparának termékeit.

Chapelle, amelyeket nem egyszerűen Párizshoz csatoltak, hanem a népi Párizshoz, amelynek integráns részeivé váltak. A bal parton, a két nagy munkáskerület az V. (a Faubourg Saint-Marcel¹²) és a XIII., az akkor még létező Bièvre folyó (a Szajna egy mellékfolyója) mentén, amely elsősorban a textilipar fellegetvára volt. A bal part többi külvárosi területei még csupán igen elszórtan épültek be: Grenelle és Vaugirard, szintén inkább a nagyiparban dolgozó munkásai még alig kaptak szerepet a kommun felkelésében. Az új kerületek becsatolása a városi civilizációba nem volt problémamentes, az előzetes elvárásoknak ellentmondva igen sokáig nem tűnt el a különbség a régi Párizs és az új negyedek között. Az utóbbiakból hiányzott a klasszikus városi társadalmakra jellemző kispolgári réteg, ráadásul a fizetőképes kereslet hiánya nem vonzotta a kiskereskedőket sem. Mindezenre, némi egyszerűsítéssel, ez volt a kommun népe földrajzilag és szociológiailag: a belső kerületek kézművesei és kiskereskedői, illetve a külsőbb kerületek munkásai – a kommun ennek a két társadalmi rétegnek volt igen explozív vegyülete.

Mindeközben hatalmas bevándorlási hullám zajlott, 1861 és 1866 között 300 000 ember érkezett vidékről Párizsba.¹³ A bevándorlás jelentőségét mutatja, hogy a Párizsban született párizsiak aránya 1861-ben 36 százalék, 1872-ben 34 százalék volt – ennyi ember integrálása már igazi társadalmi kihívást jelentett. Az adatokból úgy tűnik, hogy (és ez aligha meglepő) a bevándoroltak jó része nem a centrumban jellemző régi párizsi kézműiparban talált munkát, hanem a frissen párizsivá váló kerületekben, az új iparágakban (mint elsősorban az építőipar és a vasipar). Mindez alapvetően változtatta meg a város társadalmi képét is. A burzsoázia szempontjából a forró központi negyedektől való félelmet felváltotta a külvárosok demonizált képe (a belváros burzsoáziája számára ezek a külvárosok már a kommun előtt is szinte idegen országnak számítottak¹⁴). Nagy különbség a mondjuk a *Faubourg Saint-Germainre* jellemző, inkább a vidéki birtokosokat, nagypolgárokat (de például a háztartási alkalmazottaikat is) érintő emigrációhoz képest, hogy ezek a bevándorlók lényegében megszakítottak minden kapcsolatot ere-

¹² Vagy a nép nyelvén a Faubourg Saint-Marceau, amely sokáig Párizs legrosszabb negyedének számított, ahogy még az ancien régime Párizsának nagy krónikása, Louis-Sébastien Mercier írta: „a Faubourg Saint-Honoré [a nagyburzsoázia, a bankárok, az orléanista arisztokrácia lakhelye] egy házában több pénz van, mint az egész Saint-Marceau-negyedben”. (Gaillard, 148.) Még a két világháború közötti szegényebb magyar diákok munkásokkal laktak együtt a Quartier Latin szélén levő népi negyedben, amely mára a teljes felismerhetetlenségig megváltozott.

¹³ „Anglia az Indiákra megy, Németország Amerikába, Oroszország meghódítja a hatalmas keleti területeit, Olaszország kolóniákat küld Montevidéóba és Mexikóba, Franciaország: Párizsba megy.” – írta Maxime Du Camp már a hetvenes évek elején (idézi Gaillard, 343.).

¹⁴ Egyébként is elmondható, hogy Haussmann kevésbé felszámolta a párizsi nyomort (noha bizonyos élet-színvonal-emelkedés tagadhatatlanul történt), mint inkább áthelyezte azt a centrumból a külső, frissen anektált kerületekbe. Ez nyilvánvalóan nem egyedi párizsi eset volt: a földrajzilag szegregált nagyvárosok a XIX. században általánosak voltak – Párizsban mindez nagyobb méreteket öltött magának a városnak a méretei miatt, és mivel (az annexió után) nem öveztek olyan külvárosok, amelyekkel a kapcsolat enyhíthette volna a fővárosi nyomort, mint némely regionális nagyváros, például Lyon esetében, ahol a környező falvakba „kihelyezett” textilipar sokáig igen komoly szerepet játszott.

deti származási helyükkel. A kommun alatt nem hallunk már olyan követelésekről, mint 1848-ban a városban dolgozó földmunkásoktól (*terrassiers*), akik vissza akartak térni a falvaikba. A frissen bevándorolt kommunár inkább a párizsi forradalomba helyezte a reményét, amit korábban magába Párizsba fektetett.

A Párizst alkotó, egy környékről származó emberekkel benépesülő „falvakról” szóló legendákkal ellentétben a valóság az volt, hogy Párizsban alig maradt valami a bevándoroltak eredeti vidéki hagyományából. Párizs gyorsabban és alaposabban integrált, mint amire talán a kortársak is számítottak. A XIX. századi párizsi bevándorlás tömeges méretű jelenség ugyan, de inkább egyéni jellegű és motivációjú, nem valamiféle közös, társadalmi ok miatt elindult csoportok vándorolnak be (mint később az olaszok, majd a kelet-európai zsidók, a portugálok, a maghrebiek, a fekete-afrikaiak...). Éppen ezért az igen gyors integráció és a meglehetősen gyakori társadalmi felemelkedés jellemzi: inkább foglалás ez, mint menekülés a nyomor, a társadalmi problémák, a politikai vereségek elől (regények sokasága szól a jelenségről, Louis Chevalier a XIX. századi párizsi népe-ségről írott klasszikus munkájában is úgy fogalmaz, hogy: „inkább Rastignacok voltak ezek, mint üldözött páriák”, Chevalier, 1950: 159.). Nemcsak a munkanélküliek tömege vándorolt be vidékről (a korban, a nehezebb közlekedési viszonyok miatt, elsősorban a környező Île-de-France-ból és az ország közelebb eső északi vidékeiről: Pikárdiából, Normandiából, Artois-ból...), hanem a vidéki kis- és középpolgárság is gyakran a külvárosba küldte tehetségesebb fiait, akik igen hamar integrálódtak a párizsi társadalomba. A XX. századtól alapvetően eltérő karakterű bevándorlásról van szó tehát (a későbbi bevándorlási hullámok homogén karakterűek, nagy tömegű népeiséget jelentettek és egyre inkább a külvárosokra irányultak) Chevalier-val szólva (458.): „A XIX. század kö-zepi párizsi népeiség jóval inkább hasonlít a XVIII. század végi, mint a XX. század eleji párizsi társadalomra.” Talán meglepő lehet ez a megállapítás Haussmann báró hatalmas városátalakítása fényében, de ezt mondja nekünk Jacques Rougerie is, a kommun nagy történésze: Párizs, pontosabban a párizsi társadalom, alapvető jellemzőiben nem sokat változott a „második év” és a kommun között (elsősorban a munkás Párizsra gondolhatunk itt). A forradalom neves történésze, Albert Soboul szerint a főnökök és az alkalmazottak aránya egy a hathoz lehetett a nagy forradalom Párizsában, nos 1860-ban nem sokban különbözött a helyzet a már kibővített fővárosban. Haussmanni és nyolc-évtized nem változtatta meg gyökeresen a párizsi társadalmat.

A kommun főszereplői ezek a párizsiak tehát, akik közelebb álltak a forradalom né-péhez, mint a modern ipari munkásosztályhoz vagy főleg hivatalnoki kispolgársághoz.

Régi és új Haussmann Párizsában

A császárság csillogó Párizsa, a civilizáció fővárosa a modernizációnak csak az egyik ter-méke volt, hiszen a város modernizálódása megkérdőjelezhetetlen volt, bizonyos szem-pontból egészségesebb, több parkkal,¹⁵ jobb lakásokkal, kiterjedt csatornázással rendel-kező város jött létre a gyakran középkort idéző szegénynegyedek helyett. Az haussmanni nagy munkákhoz máig sem igen találunk hasonlót az európai urbanisztika történeté-ben: felépült egy igen koherens képpel rendelkező, alapvetően a burzsoázia igényeihez szabott modern nagyváros, sok középülettel, közszolgáltatással, közterülettel, amely ad-minisztratív-urbanisztikai tekintetben decentralizált volt. A statisztikák tanúsága szerint az életszínvonal is emelkedett, jóllehet (különösen a hatvanas évek végén) a bérek igen nehezen tartották a lépést az elképesztő drágasággal. Itt a kép már jóval kevésbé pozitív: Párizs a félelmetes társadalmi egyenlőtlenségek városa maradt. A „civilizáció fővárosá-ban”, leszámítva talán a legjobban fizetett szakképzett, egyedülálló férfi munkásokat, a nép nagy többsége napról napra élt, lényegében a nyomor szélén vagy gyakran kifejezet-ten nyomorban. A legjobban fizetettek talán eljuthattak a decens szegénység állapotába, de még ez is mérföldekre volt a burzsoázia életmódjától, ráadásul igen bizonytalan volt még ez a szegénység is. Egy betegség vagy gazdasági válság, egy rossz döntés egyik napról a másikra a teljes nyomorba taszíthatott egy-egy családot. Maga Haussmann ismeri el emlékirataiban, hogy például 1862-ben a városban egymillió párizsi számára osztottak ki kenyérjegyeket.

A hatalmas sugárutak az áruk szabadabb mozgására is lehetőséget adtak, ahogy Zola írta „lukat ütve mindenfelé a városon”.¹⁶ Ezek az új bulvárok már *a priori* sem valamiféle szocializációs helyek voltak (mint a középkori terek), vagy csak egyszerűen a felvonulá-sok, parádék terei (mint a királyi hatalom korában). Mindehhez természetesen hatalmas összegekre volt szükség, amelyet Haussmann óriási hitelekkel teremtett elő. Ezeket ép-pen abból a haszonból vélte visszafizetni, amelyet a város a tőke előtti nagyobb nyitott-ságával szereznek majd meg (egyébként ez is történt, noha a város egészen a világháborús nagy inflációig nyögte a nagy modernizáció költségeit). A nagy urbanisztikai átalakulás kétségtelenül vonzóbbá tette Párizst a burzsoázia számára: a város elkerülte azt a sorsot,

¹⁵ Míg a középületek, a közvilágítás, a csatornázás stb. elsősorban Haussmann érdeme volt, a parképítés in-kább a császár angomániájából következett: ekkor építettek meg a város két szélén a korábbi királyi vadászterü-letről két angol típusú parkot, a Bois de Boulogne-t és a Bois de Vincennes-t, északon és délen pedig két teljesen új nagy park épült (elvicikben angolparkként, de ezek olyan távol voltak a természettől, mint Le Notre kertjei a XVII. században), a Montsouris és a Buttes-Chaumont. De a kerületekben is épültek kisebb empire stílusú parkok, egyébként szintén londoni mintára, ezeknek ma is *square* a nevük. Mindazonáltal nem lehetetlen, hogy a prefektus inkább csökkentette összességében a zöld területek arányát Párizsban. Elsősorban a külvárosok zöld területeinek beépítésére gondolhatunk, mindennek szintén volt szociális karaktere (az új díszes parkokat inkább a burzsoázia látogatta, utóbbiakat inkább a külvárosok munkás népe).

¹⁶ Három „*réseaux*” (háló) épült fel Haussmann alatt: a már említett „*percée*”-k, a régi Párizs határán felépült *boulevard*-ok, végezetül a már Párizshoz tartozó külvárosokat összekötő széles utak.

hogy „irodaváros” legyen, ahonnan az alkalmazottak este hazamennek a külvárosukba, Párizsban megmaradt a vonzó városi élet, igaz ennek ára a szegények jó részének kiszorítása volt a város centrumából.

A cél a város megnyitása volt a nemzetközi kereskedelem előtt. Eddig Párizs leginkább fogyasztási hely volt és a helyi termékek piaca, Haussmann reformjai el kívánták érni, hogy a főváros a világkereskedelem egyik kitüntetett helyévé váljon. Mint említettük, a császárság ki kívánta űzni Párizsból az ipart, és hosszú távon a magas bérleti díjak, a város beépítettsége, a bérek színvonala a gyakorlatban is az üzemek és a műhelyek ellen játszottak, azonban az igen nagy ütemű párizsi urbanisztikai fejlődés új lehetőséget is nyitott az ipar és a műhelyek előtt: a növekvő város növekvő piacokat is jelentett. A nagy városrendezés végeredménye nem Párizs ipartalanítása lett, hanem egy új *modus vivendi* a város, az ipar és a kézművesműhelyek között: az ipar és a kisműhelyek párhuzamosan fejlődtek. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy az elkerülhetetlen termelési koncentráció felszámolta a műhelyeket a nagyobb vállalatok, üzemek javára, tehát nem lineáris fejlődésről beszélhetünk, hanem kétféle termelési egység adaptációjáról a város átalakult urbanisztikai valóságához.

Mindez alapvetően változtatja meg a kommunről alkotott hagyományos képet, amely a felkelést leginkább úgy írta le, mint a „műhelyekben és butikok dolgozó kézművesek és kiskereskedők (akiknek az ideológiája így szinte természetesen a »kispolgári proudhonizmus«) lázadását a nagyipari termelés előretörése ellen”. A problémát az okozza mindezzel, hogy a kisműhelyek távolról sem tűntek el a kommun idejére, sőt a nagy haussmanni városátalakítás új életet adott nekik. Ezeket a számokat nehezen lehet félreérteni: 1851-ben 55 100 kisműhely volt a városban, míg 1861-ben 100 990 (82 828 a „rég”, 18 162 az „új” Párizsban, azaz több mint 27 000-rel nőtt a számuk magában az „eredeti” városban is). Nagyon úgy tűnik, hogy a lakásproblémák, a magas bérleti díjak ellenére a kézművesipar nagyon is konszolidálódott az átalakult, modernizált nagyvárosban.

A kommun „társadalmi karaktere” szempontjából központi probléma annak a kérdésnek megválaszolása, hogy milyen jellegűek voltak ezek a műhelyek és kisbutikok, amelyek népe a kommun táborának jó részét adta. Vagy másképpen: hol végződik a tulajdonos kategóriája és hol kezdődik a munkásé? Igen jellemző, hogy a korban nagyon kevés voltak világosak, egymástól tisztán elválaszthatók ezek a kategóriák – sőt a különböző jelentések, összeírások igen gyakran az „*ouvrier-patron*” (munkás-főnök) kategóriáját használják az „önmagukat foglalkoztató” kézművesekre. Még képlekenyebbé teszi a helyzetet, hogy nem kevés „főnök” dolgozott „*façonnier*”-ként is (a szó korabeli jelentése értelmében egy műhely tulajdonosa bedolgozó egy „*entrepreneur*”, egy vállalkozó számára, aki eladja a termékét, azaz a tulajdonos más tekintetben tulajdonképpen bér munkás). Az lehet a benyomásunk, hogy a korban kevésbé a tulajdonviszonyok számítottak, mint inkább a műhely nagysága.

Mindenesetre egyértelműen kirajzolódik előttünk a kép: Haussmann Párizsában a kézművesipar nagyon is életképes maradt, mi több, a számok azt mutatják, hogy a

kisműhelyek száma nőtt, míg a nagyobb üzemek száma csökkent (nem függetlenül a prefektus már említett városi iparellenesei érzelmeitől).¹⁷ A társadalomtörténet kapcsán már említett „új iparágak” (elsősorban az építőipar és a vasipar) térnyerése tehát nem járt együtt a kisműhelyek visszaszorulásával. Másrészt az a bevett megállapítás, hogy a kézműves „rég Párizs” állt volna szembe az inkább nagyüzemi „új Párizssal” (a városhoz frissen csatolt környező településekkel), sem látszik megalapozottnak. Az utóbbiakban a legfeljebb egy munkást foglalkoztató műhelyek aránya egyenesen 70–80 százalék között mozgott – ezeknek a kerületeknek a jellegzetessége tehát inkább az volt, hogy sok kézművesműhely élt együtt egy-egy nagyvállalattal (amelyek a régi városból lényegében eltűntek). A régi városban az haussmanni évtizedekben egyenesen csökkent a tíznél több munkást foglalkoztató „üzemek” abszolút száma is, miközben, mint láthattuk, a kisműhelyek száma több tízezerrel nőtt. A régi Párizsra továbbra is a kézműves termelés volt a jellemző, amely nagyon is megtalálta a helyét Haussmann Párizsában is. A műhelyek és kisbutikok ragaszkodását a belső kerületekhez pedig elsősorban az magyarázza, hogy létszükséglet volt számukra, hogy továbbra is vevőkörük közelében maradjanak.

Az ipari átalakulás folyamatában lineáris folyamatot szokás feltételezni a műhelyek teljes munkafolyamatra kiterjedő munkavégzésétől a manufaktúrák parcellázott, specializált, a munkamegosztásra épülő munkafolyamatáig. Mindez együtt járt a termelés koncentrációjával, az üzemek méretének növekedésével, a kisipar végével. Ebben kétségtelenül sok igazság van, nehéz elképzelni, hogy egy műhely főleg kis-, de akár közepes városokban is megéljen abból, hogy csak egy igen specializált terméket állít elő. Azonban a párizsi feltételek mások voltak: a vevőkör kitágult a hatalmas növekedett nagyvárosban (és a nemzetközi vérkeringésbe való párizsi bekapcsolódás révén a városon túlra is kiterjedt), Párizsban a műhelyek specializálódása nem volt versenyképtelen – éppen ez biztosította ezen kézművesműhelyek túlélését, sőt prosperálását is.

A párizsi kézművesipar megújította munkamódszereit, és új életet volt képes lehelni hagyományaiba, alig volt olyan hagyományos párizsi iparág, amelyben ne terjedt volna el az új technológiák használata és a munkamegosztás egy fejlettebb formája. A kettő össze is függött egymással: egy kisműhelyben képtelenség lett volna egy összetett munkafolyamat minden munkaeszközét modernizálni, ezért egy-egy termékcsaládra specializálódott műhelyek jöttek létre, amelyek azonban már modern eszközökkel, például varrógépekkel, közösen használt gőzgépekkel dolgoztak. A párizsi kisipar nem tűnt el a modernizált fővárosból, sőt: új lendületet kapott. Éppen a modernizációból és a város megnyitásából fakadóan a nemzetközi kereskedelem és verseny irányában tudtak tovább élni Párizs kézművestradíciói az új körülmények között is.

Ez (és végül is témánk szempontjából ez a kulcsfontosságú) igen viszonylagos a hagyományos és a modern szakmák között fennálló különbség a kommun előestéjén.

¹⁷ Párizsban 1848-ban az „üzemek” 50 százaléka foglalkoztatott 2-nél kevesebb munkást, 2 és 10 közötti alkalmazottat 39 százaléka, 10-nél többet 10 százaléka. Ugyancsak a számok 1860-ban: 62, 31 és 7 százalék; azaz a kisműhelyek aránya nőtt a nagyobb üzemek kárára.

Alighanem nem ez a mesterséges különbségtétel a lényeges tényezője a kornak, hanem az a tény, hogy a tradicionális mesterségek megújultak a modern nagyvárosban, azaz a kisműhelyek együtt éltek és prosperáltak az ipari fejlődéssel. Távolról sem igaz tehát az a megállapítás, hogy a kommun idején a kisműhelyek valamiféle „retrográd”, múltba révedő szerepet játszottak volna Párizs gazdaságában és társadalmában.

Mint említettük, a kisműhelyek megmaradása és felfutása igen sokat köszönhetett a korban kibővült nemzetközi kereskedelemnek, amelybe Párizs is bekapcsolódott, és a statisztikák azt mutatják, hogy az 1860-ban létrehozott szabadkereskedelmi rendszer elsősorban éppen a főváros kisműhelyei számára volt igen gyümölcsöző.¹⁸

Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a város harmadik nagy gazdasági ágában, a kereskedelemben is: a párizsi kiskereskedők elég erősek voltak ahhoz (és a kivitelből, illetve a város belső fogyasztásából fakadóan elég gazdasági potenciállal is rendelkeztek), hogy megghiúsítsák a nagytőkének azokat a terveit, amelyek hatalmas kereskedelmi raktárakat (*entrepôts*) és ezzel monopóliumokat kívántak volna létrehozni a városban, és így Párizsból London típusú „emporium”-ot alakítottak volna ki.¹⁹ Itt is igen hasonló dolog történt, mint az iparban: Párizs hagyományai modernizált formájukban képesek voltak a megújulásra és ezzel a hagyományok megőrzésére. Többek között a Pereire testvérek tervei nem számoltak azzal, hogy Párizsban az áruk abszolút volumene valóban megközelítette a londoniét, azonban éppen a párizsi ipar igen magas diverzifikáltsága miatt, a lehető legváltozatosabb árucikkekről volt szó. Így egyik árucikk esetében sem tette lehetővé a rendelkezésre álló mennyiség a nagyarányú pénzügyi spekulációt a termékek árával, illetve monopóliumával, ami az egész rendszer értelmét adta volna. Nem is alakultak ki ilyen pénzügyi mechanizmusok Párizsban, nem jöttek a londonihoz mérhető nagyságú „brókercégek”, és a párizsi bankok nem is fejlesztettek ki ilyen jellegű tevékenységet.

Ha a város Haussmann báró Párizsa, akkor természetesen a Grands Magasins Párizsa is, hiszen a Bon Marché, a Bazar de l'Hôtel de Ville, a Louvre, a Le Printemps, a Samaritaine nagyáruházak sora nyílt meg a császárság alatt a fővárosban. Talán ez Párizs nagy átalakulásának a legismertebb jelensége a XIX. század közepén. Mindehhez szükség volt a népesség nagyarányú növekedésére, ahogy természetesen a gazdagság fokozottabb jelenlétére is. Az új áruházak nemcsak egyszerűen forradalmasították az eladás technikáit, hanem valóban bevezettek a korábbi arisztokráciánál és nagyburzsoáziánál jóval szélesebb klientúrát a luxus élvezetébe és használatába. Valóban talán a kereskedelem forra-

¹⁸ Persze aki nemzetközi kereskedelmet mond, az versenyt is mond. A párizsi kisipar legnagyobb vetélytársai a német, osztrák, angol termékek voltak, olyannyira, hogy Párizs nagy történése, Jeanne Gaillard fel is teszi a kérdést, hogy vajon nem ennek az élesedő versenynek köszönhető-e az 1860-as évek aligha tagadható erőteljes népi sovínizmusa (kiegészülve az állandó császári háborús propagandával)? Ez a jelenség egyébként igen relatívvá teszi a kommun híres internacionalizmusát is – erre még a későbbiekben ki fogunk térni.

¹⁹ A XIX. századi párizsi nagytőke talán legnagyobb alakjai a Pereire testvérpár (Issac és Émile) bevallott célja volt Párizsból Londonhoz hasonló, hatalmas kereskedelmi monopóliumokra alapozott város kialakítása. Ez csak két termék – a bor és hús – esetében valósult meg, akkor is erőteljes állami segítséggel (és tulajdonlással).

dalma az, amely igazán megváltoztatta a várost korszakunkban, a bezárkózó, introvertált Párizsból a luxus, a fény, a fogyasztás központját, a XIX. század fővárosát faragta.

A restauráció vagy a júliusi monarchia idején játszódó Balzac-regények egy szinte magába zárkózó város képét tárják eléünk, ahol a burzsoázia visszavonult az utcákról, azok kizárólagosan a nép területei voltak. Ebben az arisztokrácia örökségét kell-e látnunk, vagy inkább a félelmet a „veszélyes osztályoktól”? Talán mindkettőt, mindenesetre a XIX. század első felének burzsoáziája bezárkózott a negyedébe, az utcájába, a házába, a szalonjába, a butikjába. Ha elvetődött a nép által lakott kerületekbe, szinte idegen városban érezte magát, nem politikai, hanem elsősorban szociális értelemben, például a Faubourg Saint-Antoine nem a „Messieurs”-nek való kerület volt, és ők ezt jól tudták. Mint említettük, a városra jellemző szociális szegregáció nem Haussmann-nal kezdődött.

A passzázsok, a galériák korabeli nagy divatja ennek a társadalmi mentalitásnak volt köszönhető. Az itt zajló kereskedelem szinte bennfentes dolog volt, ahogy a burzsoázia társadalmi érintkezései is. Még maguk a kávéházak is befelé fordultak, szinte titkos helynek számítottak, a korabeli bulvárok pedig még a szó szoros értelmében sétányok voltak, fák öveztek őket, a kis mellékutak, beugrók pedig inkább elrejtették a közönséget, mintsem a kirakatba helyezték volna. A korban a butikok fennmaradása egyszerre volt magyarázható a rendelkezésre álló kézműves munkaerő bőségével és a klientúra szükségével. Ennek a társadalmi állapotnak és városi mentalitásnak a butikok és a passzázsok ideális kiszolgálói voltak.

Alighanem nem maguk az haussmanni munkálatok teremtették meg a fejlődés lehetőségét, de mindenképpen hozzájárultak ahhoz egy jóval nyitottabb, „extrovertáltabb” város kialakításához. Elsősorban széles sugárutak megnyitásával, amelyek nagyban megkönnyítették a városon belüli közlekedést mind az áruk, mind egy jóval szélesebb vevőkör számára. A nagy áruházaknak immár lehetőségük nyílt arra, hogy valódi kereskedelmi kapcsolatokat alakítsanak ki nemcsak egy-egy negyed vagy kerület, hanem az egész város szintjén.

Az eddig a várostól elzárkózó kávéházak is kinyíltak, megjelentek, főleg a nagy bulvárokon, a teraszok, amelyek szinte kirakatot nyújtottak az egyre jelentősebb klientúra számára. De az igazi nagy látványosságok mégis a világkiállítások voltak, melyek teljesen más természetű népi ünnepeket jelentettek, mint az ezt megelőző kor vásárai, látványosságai. A fogyasztás kirakatba helyezésével maguk a nagyáruházak is sok tekintetben állandó kiállító terek voltak, azonban a párizsi világkiállítások az ipar, a fejlődés, a kereskedelem valóságos ünnepeként funkcionáltak (főleg az 1867-ben rendezett világkiállítás, amely lényegét tekintve valósággal az „új Párizs” celebrálásának és felszentelésének bizonyult).

Mint már szóltunk róla, a nagy áruházak fokozatos térnyerése nem járt együtt automatikusan a kisbutikok halálával, inkább egy új társadalmi réteg felemelkedését eredményezte, az alkalmazottakét (*employés*). Balzac korában az alkalmazottak még leginkább az államigazgatás alacsony rangú dolgozóit jelentették, a kereskedelem magasabb fo-

koztba kapcsolásával egy új társadalmi réteg lépett szintre (egyébként már 1869 elején megalakult az első szakszervezeti szövetségük, az év pedig az alkalmazottak sztrájkjának újdonságát hozta el a párizsiak életébe). Kétségtelen, hogy Haussmann városrendezése alaposan hozzájárult a Párizsra jellemző szociális kettősség kialakulásához, de mindebben az egyre jelentősebb kereskedelem is fontos szerepet játszott éppen egy „átmeneti” réteg létrehozatalával, amely a centrum perifériáján, az új kereskedelmi negyedekben élt és dolgozott.

A *grand boulevard*-ok kerületei és az új kereskedelmi központ (a IX. és a II. kerület) határainál a közmű is „megállt”, lényegében hagyta, hogy a bankok és a nagyáruházak alkalmazottai meglehetősen passzívítással figyeljék az eseményeket. Még a nagy bulvárok is, amelyeket 1851 decemberében, Louis Bonaparte államcsínye idején ágyúkkal kellett megtisztítani, idegenek voltak már a forradalom számára. A közmű alatt a sajtó rendszeresen beszámolt olyan körüti „csoportosulásokról”, amelyekben bizony nem a legkedvesebb szavakkal emlegették a városháza politikáját. Itt a fényűző kereskedelem és az előkelő kávéházak kerülete konszolidálta Haussmann városrendezési munkáját: 1848-hoz vagy 1851-hez képest ezek a helyek már legfeljebb semlegesnek számítottak a közműárok és Versailles közötti csatában. Lassan megszületett egy „harmadik város”, egy harmadik, „átmeneti” társadalmi réteg, a városi alkalmazottak osztálya, egy harmadik párizsi politikai erő, amely majd oly nagy szerepet játszik a III. köztársaság történetében.

Parisius non coronat

Párizs újjáépítése, leszámítva némi helyi ellenállást, főleg a bal part konzervatív nagy-burzsoáziája, arisztokrácia részéről, lényegében akadálytalanul ment végbe. A császárság számára, noha a társadalmi bázisát a vidéki Franciaország jelentette, Párizs nagysága elválaszthatatlan volt a rendszer dicsőségétől. Párizst nem megfosztani akarták avantgárd szerepétől (amelyet a modern korban mégiscsak a forradalom biztosított számára), hanem a város hivatását kívánták megváltoztatni: Párizs a császárság számára megőrizte víziót közvetítő szerepét, de a vízió itt már az osztályok harmonikus együttműködése egy paternalisztikus uralom alatt, a művészetek, az ipar, a kereskedelem fejlődése volt. A város újjáalakítása egyszerre volt valaminek a vége és a kezdete. Mindennek a legtipikusabb tanúja talán a *rue de Rivoli*, amely egyszerre szolgált stratégia-útvonalként a felkelések ellen (a közmű leverésekor lényegében az egész utca egy hatalmas csatater volt), de széles árkádjai, meggyőző harmóniája, elegáns vonalvezetése a diadalmas jövő hírnöke is volt. Az 1855-ös világiállításra befejezett utca egyenesen vezette a kiállítás gyönyörködő látogatóit a Louvre-tól a Champs-Élysées felé.

Mit gondoltak vajon maguk a párizsiak minderről? Michelet fejezte ki talán legjobban a városukat veszített párizsiak érzéseit: „a félmillió lelket számoló francia Párizsban születtem meg, meghalni ebben a furcsa, két és fél milliós európai városban fogok” (idézi

Fournier, 2013: 98.). A nagy városrendezés célja a város szimbolikus átalakítása is volt: a középkori, kisutcs, kaotikus Párizsból a birodalom racionális elrendezésű, fényes, grandiózus városának létrehozatala, ahol minden a civilizáció, a tőke és az autoriter hatalom házasságának dicsőségét zengi. Ha a katonai parádéval átadott bulvárok nem a krími vagy az itáliai háború diadalmas csatáiról neveztek el (például Sébastopol vagy Magenta), akkor dinasztia tagjainak neveit kapták (Prince-Eugène vagy Empératrice). Az ekkor épített templomok, pályaúdvak, szobrok azonban nem egyszerűen csak a konkrét vallási, történelmi, politikai jelentésüket hordozták, hanem „az örök jelenét”, azaz a civilizációét, amely a XIX. századi Párizsban érte el csúcspontját. A város szövege teljesen átalakult a győztesek monoton és homogén emlékművei által, amelyek nem hagytak többé teret a régi Párizs, a „legyőzöttek” társadalmi-térbeli emlékezetének. A népi negyedeken nyílegyenesen átvágó hatalmas sugárutak egy birodalmi emlékműtől vezettek egy vásárcsarnokig, egy kaszárnától egy burzsoá palotáig. A régi Párizs ezer arcát, ahol egy-egy negyed tulajdonképpen egy-egy falu volt, ahol a város sokszínűsége adta egységét és vonzerejét, felváltotta az egységes város képe, a rend és a haladás szimbólumáé. A város meghódítása vallási jellegű is volt, a rendszerrel szövetséges katolicizmus jegyében sorra emelkedtek a népi negyedekben a templomok, csak a hatvanas években majdnem egytucatnyi.²⁰ Ezzel a nem éppen a vallásosságukról híres vörös negyedek (Belleville, Montrouge, La Chapelle, Batignolles...) valódi „megerőszakolására” került sor, nem is maradt el a nép ellentámadása a közmű idején. Szinte logikusan sajátították ki a „nemzet részére” a templomokat, hogy itt rendezzék be klubjaikat (még a Panthéon „deszakralizálása” is megtörtént, leverték a tetejéről a keresztet, a helyén a közmű napjai alatt vörös zászló lobogott).

A modernizáció éppen ellentétes következményekkel is járt azonban. Haussmann reformjai sok tekintetben laicizálták is a párizsi életet, a jótékonyági intézmények részleges államosítása, a kongregációs iskolák állami ellenőrzés alá rendelése, a város szövetének átalakítása, ahol a városi élet központjai kevésbé a templomterek lettek, mint a kerületi polgármesteri hivatalok, ahová a prefektus decentralizálta a lakásügyi, az oktatási, az ellátási, az iskolaügyi stb. igazgatást. Érdekes, hogy ahol az egyház befolyást veszített, ott az állam nem nyert semmit: a városi kultúra koherenciáját inkább a hivatalos ideológián kívül álló népi kultúra határozta meg. Ez elsősorban és mindenekelőtt a republikánus politikai kultúra népi ágának példátlan erősödését jelentette. Nemcsak a legkülönbözőbb tüntetésekről, a politikai gyűlésekről volt szó, de például a szanzonek fénykoráról is (évente 5-6000 szanzonnak a szerzői jogát védették le a városban – ezek politikai része szinte kivétel nélkül vaskosan republikánus volt: 1793 hősei, Barbès, Ledru-Rollin, Louis Blanc és más köztársasági hősök jelentették a párizsi nép dalainak panteonját).

²⁰ Saint-Michel des Batignolles (még fából épült: 1858-ban), Saint-Bernard de la Chapelle (1858–1861), Notre-Dame-de-la-Croix de Ménilmontant (1863–1869), Saint-Pierre-de-Montrouge (1861–1862), Saint-Lambert de Vaugirard (1853), a leghivalkodóbb, a Popincourt munkáskerület közepén a Saint-Ambroise (1863–1869).

Elsősorban Victor Hugo, Prosper Mérimée vagy Émile Zola műveiből tudhatjuk, hogy a város lakói számára Haussmann Párizsa a napóleoni elnyomás szimbóluma volt, ahol nem érezték többé otthon magukat, ahol először tapasztalhatták meg a „modern nagyváros” embertelenségét. Az Haussmann báró által átalakított Párizs komplexebb lett, gazdagabb, több lehetőséget és szórakozást nyújtott, megváltoztatta a város egész urbanisztikai nyelvezetét, olyannyira, hogy ez a nyelvezet egyre kevésbé volt olvasható maguknak a lakosoknak a számára. Ez a kor egyik legelterjedtebb toposza volt Párizst illetően. A város szinte geometrikussá vált, racionálissá, könnyebben olvashatóvá, és a párizsiak mégis jobban eltévedtek benne. Gondolhatunk Baudelaire melankóliájára („A vén Párizs oda!”) vagy Jules Ferry Haussmann-ellenes pamfletjére, amelyben erősen hangot adott a város lakói érzelmeinek, akik „elvezítették a városukat”:

„(...) nincsenek többé negyedek, szomszédságok, hagyományok, régi kapcsolatok... Párizs többé nem a párizsiak városa, hanem »egy kozmopolita karavánseráj« a modern világ politikai, pénzügyi, ipari központja, egy nagy vendégfogadó, ahol az egész világból érkező gazdagok költhetik a pénzüket.” (idézi Marchand, 77.)

Nyilvánvaló, hogy sok tekintetben éppen ez volt a császári politikai célja: nemzetközi dimenziót adni a városnak, ahol Párizs nagysága a rendszer dicsőségét zengi – immár szerte a világban.²¹

Másrészről Párizs népe politikailag is meg volt fosztva jogaitól: a császárság prefektusi rendszere a teljes állami diktatúrát és centralizációt valósította meg a város felett, a császár nevezte ki a városi tanács tagjait, a rendőrség főnökét és mindenekelőtt Szajna megye prefektusát, azaz Haussmann bárót, aki vaskézrel irányította a várost.²² A nagy átalakítás paradox eredménnyel járt a hatalom számára: Párizs népessége erősen átalakult, de mindez inkább megerősítette radikális republikánus hajlamait. Amint a gazdasági fellendülés gyengülésének jelei megmutatkoztak (1867-től bontakozott ki a válság az országban, a párizsi nagy építkezések is leálltak, tömeges munkanélküliséget hozva magukkal), amint a császárság megremegni látszott, Párizs újra csatasorba állt. Az átala-

²¹ Walter Benjamin szentel egy bekezdést (Benjamin, 164.) az elsősorban az utcanevekben megnyilvánuló célnak, hogy a párizsi toponímiába beleírják egész Európát mint Párizs „agglomerációját” (például az új „Európának” nevezett negyedben az utcanevek az európai nagyvárosok neveit viselik).

²² Ennek a helyzetnek komoly szerepe volt a kommün létrejöttében is: „Haussmann célja az volt, hogy Párizs vezetéséből valamiféle minisztériumot csináljon. Ez az abszurd terv nem volt lehetetlen, hiszen III. Napóleon hatalma kétszáz ezer szuronyon alapult. Párizs városa vagy a Párizst alkotó városok együttese olyan helyzetben találta magát, mint az igazságügyi, a közoktatási vagy éppen a kereskedelmi minisztérium. Végül is ez az abszurdítás – mert mindenre található magyarázat, főleg az abszurdításokra – nem is állt olyan messze a valóságtól, ha belegondolunk, hogy a rendszerben az igazságszolgáltatás inkább meghamisította az igazságot, mintsem szolgálta volna; a közoktatás inkább gátolta a műveltséget, mintsem fejlesztette volna; másrészről ha meggondoljuk, Párizs mint intézmény a forradalom megtestesülése volt, azért nem is olyan meglepő, hogy Haussmann fejében a Párizs-minisztérium az ellenforradalom megtestesülése volt, a császárság rendszerének a mesterterméke, feltéve, hogy rendelkezésre bocsátunk egy levezetőszelepet, a közmunkákat és két kényszerítő eszközt, a rendőrséget és a hadsereget.” (Andrieu, 84.)

kult városban a társadalmi konfliktusok térbeli kifejeződési formát is kaptak: az 1840-es években a forradalmat még valamiféle földalatti mozgalomnak képzelték el, amely a „csatornákból, a pincékből előtörve fenyegeti a város biztonságát”. (Gaillard, 1977: 421.) A hatvanas évek végétől az immár Párizs részét alkotó külvárosok voltak a „veszélyes osztályok” gyülekezési helyei, Belleville, Montmartre, La Chapelle, Ménilmontant dombjai, ahonnan a nép alászállva fenyegeti a gazdag, rendezett, biztonságos, modern nagyváros polgárait.

Bizonyos szempontból a kommün idején éppen ez történt.

Mindenesetre tévedés lenne azt gondolni, hogy a császárság egyedül a burzsoáziának (vagy az idegen látogatóknak) építette volna fel az új várost, a politikai cél nagyon is a párizsi nép elcsábítása is volt egy a rendszer és a nép közötti, a haladás vallásában létrejött szimbiózisba. A világkiállítások a párizsi kézművesség dicsőségéről szóltak (vidéki kiállító szinte nem is volt), a párizsi népet látványosságokkal, szórakozási lehetőségekkel, olcsó jegyekkel kívánták bevonni a jövő nagy ünnepébe. III. Napóleon még azt is megengedhette magának, hogy az 1859-es itáliai hadjárata után a forradalmi Kelet-Párizs sugárútjain rendezzen fényes ünnepi felvonulást – ott, ahol a köztársaság korábban még ezerszámra végezte ki a lázadó munkásokat. Úgy tűnt, hogy nem lehetetlen a császári küldetés: a haladás, a progresszió jegyében megbékíteni a népet a paternalista rendszerrel.²³

És mégis. Ez a nagy szimbiózis sosem jött létre: Párizs elfogadta a haladást, de viszályautasította a császárságot; igent mondott a gazdasági modernizációra, de egy jótányit sem engedett forradalmi meggyőződéséből; a császár magát mint a népek szabadságának nagy barátját ünnepelte, Párizs az elnyomót látta benne csupán.

Mi lehetett ennek a kudarnak az oka?

III. Napóleon minden kísérlete ellenére, amely a forradalmi ábrándokról való lemondásért cserébe a világ fővárosának dicsőségét kínálta, Párizs nem felejtette el, hogy legyőzött és elfoglalt város volt, hogy a rezsim létrejöttékor, az 1851-es nagy lovasroham idején a bulvárokon éppúgy hullottak a butikosok, mint a dandyk (az emlékezésről mindenekelőtt Victor Hugo gondoskodott emigrációjából). Már Louis Bonapartét mint köztársasági elnököt is Párizs ellenében választották meg, azzal az ígéretével, hogy rendet csinál a városban, támogatói pedig a vidéki nemesek és főleg a parasztok voltak.²⁴ A kommün későbbi kudarca, hogy fellázítsa maga mellett a vidéki Franciaországot is,

²³ Az új sugárutakon tartott nagy katonai felvonulások, parádék csak részben voltak csupán a rendszerre oly jellemző militarizmus megnyilvánulási formái (vagy éppen a valódi győzelmeket arató I. Napóleon csatáinak kommemoratív újrajátszásai). Más oldalról egy teljesen új politikai rendszernek, „a demokratikus ceszarizmusnak” voltak pompás propagandái. A haladásnak és az autoritárius hatalomnak, a néphez közel álló császárnak az ünneplése a rendszer dicsőségét zengő vadonatúj fővárosban.

²⁴ „Nem sokkal az 1848. februári forradalom után, az újabb fővárosi lázongások azonnali reakciót váltottak ki vidéken: a Párizs iránt érzett gyűlölet általános volt a parasztok között, akik áprilisban monarchista Nemzetgyűlést választottak.” (Pierre Gaxotte korabeli újságról idézi Marchand, 122.)

nem csak a rendelkezésére álló eszközök elégtelenségéből származtak. De talán még ez sem lett volna végzetes az új rendszer és Párizs kapcsolatában, ha a császárság nem a lehető legautokratikusabb eszközökkel fog hozzá a város átalakításához: Párizs úgy élte meg ezeket az éveket, mint azt a korszakot, amikor „erőszakot tettek rajta”.²⁵

Nyilvánvaló, hogy ezen erőszak során igen sokan meglehetősen nagy haszonra tettek szert, de egyesek haszna nem volt képes kiegyenlíteni a nagy tömegek alapvető ellenséges érzületét az egész haussmanni átalakítással szemben. Elsősorban a centrumból kiűzött munkások, kézművesek és kiskereskedők éreztek így, akik kénytelenek voltak vagy külső kerületekbe, vagy (tipikusabban) a klientúrájukhoz és a párizsi életükhöz ragaszkodván, a centrum mellett fekvő negyedekbe költözni, amelyek majd a kommün alatt a forradalom epicentrumai lesznek.

De nem csak ők. Haussmann báró joggal büszkélkedik emlékirataiban, hogy soha nem látott hatalmat adott a kerületi polgármesterek kezébe (ez olyannyira igaz, hogy alig találunk olyan kerületi városházát, amely ne a korabeli empire stílusban épült volna), de ezek a polgármesterek sohasem váltak a császári adminisztráció engedelmes eszközévé. A kerületeket irányító többnyire orléanista (később nyíltan republikánus) burzsoázia sokat köszönhetett a hatalmas gazdasági modernizációnak, a jelentős urbanisztikai fejlődésnek, de sosem vált a rendszer valódi hívévé (mint látni fogjuk, radikálisabb elmei még a kommün gondolatával szemben sem voltak alapvetően ellenségesek). Inkább úgy tűnik, hogy ez a nagy átalakulás olyan erőket szabadított fel, amelyek előbb-utóbb a rendszer ellen fordultak. Ezek az új erők már nemcsak 1848 és 1851 legyőzöttjei voltak, de nem is az orléanizmus régi eszméinek a felújítását jelentették (szűk, cenzusos választójog, gazdasági protekcionizmus), hanem egy valódi demokratikus, közös ellenzéki program körül szerveződtek, amely Párizs számára nem jelentett (volna) mást, mint az általános választójoggal létrejövő, széles autonómiával rendelkező önkormányzatot.

Ennek a nagy politikai változásnak a hátterében magának a városnak az átalakulása állt. A rendszer végnapjaiban demokratikus ellenzékének közös programja magába olvasztotta a város forradalmi múltjának a mítoszáit, de maga mögött hagyta már az orléanizmus programját éppúgy, mint az 1848-as vörös radikalizmusát. Elsősorban arról volt szó, hogy a város alapos modernizációja, megfiatalodása minden oldalon szinte szétrobbantotta a régi politikai táborokat és pártokat. Egy párizsi arisztokrata más körülmények között élt immár, mint vidéki társa, ahogyan egy régi '48-as „öreg szakállas” radikális republikánus is igen kevésbé ismerte ki magát a fiatal szocialisták, az Internacionálé tagjai és a blanquisták táborában. De még a tulajdonosok, a nagyburzsoázia táborába is elpártolt lassan a császárság támogatóinak sorából, noha az haussmannizáció alapvetően gazdaggá tette és többé-kevésbé rábízta az egyes kerületek irányítását is.

²⁵ Például egy szónok szavaival a *Salle Robert* egyik népi gyűléséről (1869. november): „A város urai el akarnak mindent pusztítani, ami a múlthoz tartozik. Mindent megtesznek, hogy Párizsból egy kozmopolita, birodalmi várost csináljanak (...), engem csak az lep meg, hogy azt a Párizst, amely *guillotine* alá küldte a királyokat, még mindig Párizsnek hívják. A valódi neve Napóleon-város lehetne.” (Dalotel–Faure–Freiermuth, 75.)

Mert ekkor más mást jelentett tulajdonosnak lenni Párizsban: régebben a városi háztulajdonlás egy sikeres élet befejezése volt, befektetés az idős napokra, a hatvanas években az elszabadult ingatlanspekuláció korában ennek éppen az ellentéte volt igaz, a legjobb üzlet a városban maga Párizs volt. A túlhajtott spekuláció és az építkezések elképesztő üteme végül az haussmannizációt pénzügyi zsákutcába vezették, amelybe belebukott a rendszer végnapjaiban (1870-ben) maga Haussmann báró is. Lassan a város pénzügyi adminisztrációja is megbarátkozott a gondolattal, hogy valamiféle mérsékelt republikanizmus megfelelőbb rendszer lehet a város számára is. A császárság urbanizmus természetesen az adott társadalmi rendszer pontos lenyomata volt: új városi társadalmi viszonyokat hozott létre, kétségkívül hierarchizálta a párizsi társadalmi teret (elsősorban a centrum megtisztításával a veszélyes osztályoktól, a városi dichotómia jelentős megerősítésével, Párizs biztonságosabbá tételével a rend erői számára), és ez nem is volt feltétlenül a mérsékelt ellenzék ellenére sem. Úgy tűnt, hogy az új republikanizmus egy olyan politikai jövőt jelenthet a város számára, amely sok tekintetben szakítást jelentett a múlttal, nemcsak a császárság autokráciájával, hanem a párizsi felkelések, a „forradalmi napok” korszakával is, egy olyan jövőt, amely a demokratikus republikanizmus révén inkább egyesíti a párizsi társadalmi osztályokat, mintsem megosztaná őket.

És mégis, a kommün!

A kommün, amelynek a létezése olyan látványosan elcsúfítja ezt a szép perspektívát, amely a város előtt állt a köztársaság első napjaiban. A kommün, melynek „magyarázatában” olyan gyakran elfeledkeznek a forradalmi hagyományok súlyáról és csupán a város urbanizációs átalakulására vannak figyelemmel (mintha a kommün egyszerűen csak a válasz lett volna Párizs haussmannizációjára), vagy amelyet a város későbbi történetének kezdőpontjaként tartanak számon, noha alighanem inkább Párizs forradalmi történetének („Párizs, a forradalmak fővárosa”) végpontja volt inkább. A következő fejezetekben hosszan szólunk ennek a forradalmi háttérnek a különböző elemeiről (forradalmi hagyományok, maguk a konkrét események, a háború, az ostrom szerepe és így tovább), most inkább ennek a forradalmi tradíciónak az újjászületéséről és a város nagy modernizációjának kapcsolatáról érdemes talán egy pár szót szólni.

A II. császárság Párizsának új szövete elősegítette a centrumból a lakbérékkel, a házaik lerombolásával kiűzött autentikusan párizsi kézművesréteg és a városhoz frissen hozzászokott külvárosokban élő, vidékről frissen Párizsba került munkásréteg találkozását. Az eszmék szintjén ez jelentette a párizsi felkelések népének és a vidéki „vörös republikanizmusnak” a találkozását Haussmann Párizsában.²⁶ Ehhez az önmagában is

²⁶ Louis Chevalier veti fel, hogy talán éppen a kommünt illetően meg kellene fordítanunk a feltételezett kapcsolatot Párizs és a vidék között: a politikai akciókban a vidékiek befolyása ekkor nagyobb Párizsra, mint fordítva. Valamiféle eszmei-ideológiai körforgást kellene elképzelnünk, ahol a vidéki Párizsba vándorlókkal 1793 és 1848 párizsi eszméi tértek vissza a városba. Ez érdekes és vonzó elmélet – de persze bizonyíthatatlan. Mindenesetre tény, hogy a legpárizsibb forradalom, a kommün, ilyen szempontból nem eredeti párizsi produktum, hiszen ezeken a tradíciókon felnőtt vidékiek „csinálják” (elsősorban Észak- és Kelet-Franciaország urbánus, saját

robbanékony elegyhez mintegy szikraként csatlakozott a modernizálódó Párizs, főleg a tömegessé váló sajtó „mellékterméke”, az autodidakta munkás-újságírók, munkásaktivisták, munkásszervezők gárdája, vagy éppen a híres-neves párizsi bohém, amely a társadalom iránt érzett mély megvetését és gyűlöletét semmilyen más formában nem tudta volna jobban kifejezni, mint a forradalomében. A modernizációval maga a párizsi nép vált veszélyessé, nem egyszerűen a hagyományos „veszélyes osztályok”.

Egy „pubertáskorban levő”, de igen kiforrott személyiséggel rendelkező proletariátus jött létre a megújult városi körülmények között, amelynek veszélyességét még a kortársak sem mérték fel igazán. Haussmann báró úgy hitte, hogy a veszélyt a kapuk előtt a külvárosi kerületek nagy üzemének munkásai jelentik, akik végeredményben alig vettek részt a kommünben. A mérsékelt republikánusok, sőt még a legitimisták is azt vetették Haussmann szemére, hogy a császárság nagy építkezései túl sok munkást koncentráltak a városban. Egyikük sem vette észre, hogy Párizs mélyén egy olyan új proletariátus született, amely összehasonlíthatatlanul veszélyesebb: a kiskereskedők és kézművesek, a bér munkából élő munkások tíz- és százazrei, akik egyre élesebben utasították el a munka kizsákmányolását és az erre épülő politikai rendszereket. Ez a közös attitűd hihetetlen egységet biztosított a városban szétszórta, szakmáját illetően a lehető legsokrétűbb „proletariátusnak”. Végül ez lett a leggyengébb láncszem a modernizált városban, ahol nem volt ekkor még hiány forradalmárokból és forradalmi ideológiában. A régi párizsi forradalmak mítosza a megújult nagyvárosban együtt erősödött a műhelyekkel és az üzemekkel. A sok tekintetben megújult, modern, nemzetközi rangú főváros (mely a népnek szemében a forradalom fővárosa volt, sőt egyenesen a „demokratikus, szociális, világköztársaság” centruma) és magának Franciaországnak a fővárosa kezdett elválni egymástól. Ennek a két „szerepnek” a nagy ütközése tulajdonképpen a kommün, amely inkább párizsi és nemzetközi történelmi esemény, mint a francia történelem része. Ahogy egy kortárs írta 1871-ben:

„Nem kívánjuk tagadni, hogy Párizsban nagyobb akarat, mélyebb érzelmek a köztársaság iránt, mint máshol, de Párizsban kevesebb a Franciaország, mint azt sokan gondolják. Párizs egy külön nemzetet alkot, amely inkább a világ fővárosaként tekint magára, mint Franciaország székhelyeként. Számára Franciaország csak Párizs külvárosa, kertje, földjei.” (Marchand, 124.)

A korabeli helyzet paradoxona éppen ebben állt: Haussmann nélkül alighanem sosem létezett volna a kommün, de az már nem győzhetett ebben a modern nagyvárosban, ahogy a korábbi párizsi forradalmak végül is nem is oly kevésszer diadalmasak lehettek. A századforduló nagy változásai hozták végül létre a modern Párizst, a középosztályi várost, ahol létrejöttek ugyan a gyárak és a modern proletariátus – de már a külvárosokban. Párizs szinte ellentétesen fejlődött más modern nagyvárosokhoz képest: az ipa-

municipális életében is aktív, harci tapasztalatokkal rendelkező népe), de persze a kommün éppen azért párizsi forradalom, mert a párizsi nép pontosan így jött létre.

ri munkásság csúcspontján, az 1930-as években (amikor a népesség legnagyobb aránya volt kékgalléros munkás), arányaiban kevesebb munkás élt Párizsban, mint 1848-ban! Párizs a XX. század elejétől kezdve elsősorban hivatalnok, szellemi foglalkozású és alkalmazotti város, a kommün harminc évvel később szinte szociológiailag lett volna elképzelhetetlen (Párizs nemcsak burzsoává vált sok tekintetben, hanem jobboldalivá is, egészen a XX. század kilencvenes éveikig, a *bourgeoisie bohème* megérkezéséig). A városban a népet lassan felváltotta az alkalmazotti középosztály, a külvárosokban pedig a kézműveseket a „*métallo*” (vasmunkás) szimbolikus alakja, a műhelyeket, kisbutikokat és a kom-münt pedig a sztrájk és a szakszervezet (majd a két világháború között a párt). Párizsban és környékén a nagyipar olyan keretek közé szorult, amely nem adhatott a modern munkásosztálynak elég teret és elég súlyt sikeres felkelések megvívásához: a népi Belleville és Ménilmontant helyett a vörös külvárosok és az egyre burzsoább város képlete jellemezte immár Párizst. Mindennek az örököse és a nagy haszonélvezője a mérsékelt, liberális III. köztársaság lett, azaz a kommün Párizs életében is inkább az utolsó nagy XIX. századi eseménynek számított, mint a jövő hírnökének.

„CSAK EGY MÓDON LEHET MEGÁLLÍTANI A POROSZOKAT: A LÁBUK ELÉ KELL VETNI A FORRADALMAT” – A LÁZADÓ VÁROS

A párizsi kommünt megelőző történelmi körülmények meglehetősen ismertek: 1870 augusztusában Franciaország villámgyorsan elveszteti látszott a Poroszország elleni háborút, olyannyira, hogy szeptember végén a porosz csapatok már körülférték Párizst. Minden háború potenciálisan veszélyeztetheti a háborús felek politikai stabilitását, hiszen különleges áldozatokat kíván állampolgáraitól, számos esetben felforgatja a résztvevők gazdasági, társadalmi rendszerét, felszítja a politikai indulatokat, és így tovább, és ez különösen igaz lehet vesztes háborúk esetében. A francia II. császárság már az első vereségek hírére végveszélybe került. A rezsím legitimitációja erősen megtépázott volt már a háború kitörése előtt is – sőt sok tekintetben éppen emiatt volt a rendszernek szüksége a háborúra. Ez még akkor is nyílt titok volt, ha a III. Napóleon által a „liberális császárság rendszeréről” 1870 májusában szervezett referendumon (a császár az általában igen kevésbé szabad légkörben megrendezett népszavazásokon erősítette meg uralmát) az ország 83 százaléka szavazott a rezsím mellett. A császárság elkövette az autoritárius rendszerek örök hibáját: a rémhírekkel megfélemlített csendes többséget támogatóinak vélte, míg az aktív ellenállókat elhanyagolható kisebbségnek.

A porosz–francia konfliktus, szemben a megelőző krími, itáliai, németországi, dániai háborúkkal, gyorsan túllépett az előzetesen feltételezett diplomáciai-politikai következményeken: az összecsapás lassan „népek háborújává” vált, ahol a tétek már túlmutattak egy-egy határ menti tartomány hovatartozásának kérdésén. Ritka a történelemben, a modern korban pedig különösen, hogy egy város egy ilyen kiterjedésű és jelentőségű konfliktus gyújtópontjába kerüljön: Párizssal 1870. szeptember végén éppen ez történt. A város környéki ostromgyűrű bezáródásával a háború kimenetele a francia főváros sorsától függött, Párizs a francia szuverenitás őrzőjévé és letéteményesévé vált.

A háború kezdetén a francia fővárost határtalan hazafias lelkesedés kerítette hatalmába – Párizs népének nemzedékei szokhattak hozzá, hogy 1792-től vagy 1814-től 1859-ig számos alkalommal lepték el a főváros utcáit a „honvédő (vagy más népeket felszabadító) háborúért” életüket és vérüket felajánló lelkes tömegek. Nem volt kevésbé egyértelmű a korabeli fővárosiak számára a háború és a forradalom közötti mély kapcsolat sem: egyrészt a „végsőkig vívott” háború általában forradalmi intézkedéseket követelt, vagy egyenesen forradalmi kormányzatot juttatott hatalomra (mint a legtipikusabban 1793-

ban a Hegypártot); másrészt gyakran a forradalom vezetett háborúhoz, ahol magát a forradalmat kellett fegyverrel megvédeni vagy éppen „exportálni”, szemben a konzervatív, reakciós európai hatalmakkal. Ez indokolja, hogy a XIX. század első felében Franciaországban a baloldal forradalmi elkötelezettsége miatt volt legtöbbször háborúbarát; míg a jobboldal éppen ezért volt gyakran pacifista, mert az ellenforradalom pártján állt. Nem volt tehát különösebben meglepő, hogy amikor a francia–porosz háború Franciaország szempontjából kezdett igencsak rossz irányba fordulni, főleg Párizs, de más városok republikánus ellenzéke is azonnal a nép felfegyverzését, valódi honvédelmet és persze lassanként a politikai hatalmat követelt mindehhez. Márpedig a valódi honvédő háborúnak Franciaországban köztársaság volt a neve.

Végül a sedani döntő vereség és III. Napóleon fogságba esése után a párizsi nép egy hagyományos, szinte rutinszerű *journée parisienne* (párizsi forradalmi nap) keretében szeptember elején megbuktatta III. Napóleont és vele a II. Francia Császárságot: kikiáltották a köztársaságot. Egy tizenkét tagból álló ideiglenes kormány, „a nemzeti védelem kormánya” jött létre, tagjai mind Szajna megyei republikánus képviselők voltak, akik az 1869-es választásokon jutottak mandátumhoz. Az ideiglenes köztársasági kormány élén Trochu tábornokot találjuk, aki ugyan orléánista (az alkotmányos monarchia híve) volt, de sikeres katona hírében állt, azaz a honvédelem láthatóan mindenek felett állt a kormány összetételében. A II. császárság bukása után létrejött ideiglenes kormány ugyan, ahogy a korban mondták „az öreg szakállasokból”, azaz meglehetősen mérsékelt republikánusokból állt (akik mindazonáltal kiengedték a börtönökből az összes politikai foglyot, és a császárság politikai emigránsai is hazatértek: ez igen jelentős körülmény lesz a későbbiekre nézve), de republikánusokból és egyelőre ez volt a legfontosabb. A köztársaság kormányának legitimitását senki nem kérdőjelezte meg Párizsban. A város republikánus volt és a végtelenségig patrióta: a kormánytól köztársaságot akart és a háború folytatását.

A mérsékelt köztársaságiak számára lassan lett világos, hogy a háború jellege alapvetően megváltozott III. Napóleon bukásával és a köztársaság kikiáltásával: a dinasztikus perpatvarból valódi népek közötti háború formálódott. A francia republikánusok úgy gondolták, hogy a császárság bukása véget vet a háborúnak, a poroszok visszavonulnak határaik mögé, és mindenféle kompenzáció követelése nélkül létrehozzák vezetésük alatt az egységes Németországot. Bismarck válasza kijózanított mindenkit: a kancellár tetemes hadisarcot, illetve főleg Elzász és az ún. német Lotaringia annexióját követelte a köztársasági francia kormánytól (olyan városokkal, mint Metz vagy Strasbourg). A fiatal köztársaság vezetői hirtelen megérthették, hogy az új rendszer presztízse, de talán fennállása is a győzelemtől, vagy legalábbis egy tisztas ellenállás után kötött elfogadható békétől függ.

A francia–porosz háború sok tekintetben még XIX. századi, vagyis (legalábbis a későbbi háborúkhöz képest) kevésbé barbár összecsapásként él az emlékezetben. Valójában a háború inkább megelőlegezte a világháborúk nagy mészárszékeit: 1870-ben Stras-

bourg majdnem egyharmada elpusztult a porosz ágyúzásokban, vidéken sok helyütt – későbbi fogalmainkkal élve – „partizánháború” bontakozott ki a poroszok ellen, akik erre túsok szedésével válaszoltak. Párizs ostroma csaknem egy modern háború képét öltötte magára: számos külváros szinte romhalmazzá vált, megsemmisült a méreteiben Versailles-jal vetélkedő saint-cloud-i kastély (a nagy építész, Hardouin-Mansart munkája, III. Napóleon kedvenc tartózkodási helye), maga az ostrom pedig az első világháború állóháborújának előhangja volt: lerombolt hidak, szétágyúzott erődítmények, lövészárkok, alagutak, hónapokig tartó ágyúzások...

Miközben a köztársaságivá váló burzsoá kormány a fegyverszünetről tárgyalt, Párizs népe nem kívánta megadni magát, és védelemre rendezkedett be; a város lakói lényegében felfegyverezték a férfilakosságot: újjáalakult a Nemzetőrség (*Garde Nationale*). Párizs a végsőkig való kitartásra készült a poroszokkal szemben, akik, ahogy Victor Hugo szölte: „*Ils croyaient rencontrer Sodome, ils trouvèrent Sparte*” („Úgy hitték, hogy Szodomával találkoznak, de Spártával álltak szemben”, idézi Lefebvre, 389.). A sedani vereség és a poroszok Párizsba érkezése között eltelt nagyjából két hét alatt „a XIX. század fővárosa” lényegében katonai táborrá vált: a Tuileriák parkja tűzérési teleppé alakult, a Bois de Boulogne fáit kivágták, a színházakat kórházakká alakították, a Montmartre dombjain lövészárkokat ástak, a Champs-Élysée-n katonák táboroztak, a Mars-mezőn a Nemzetőrség tartott lögyakorlatokat, és tovább erősítették a várost körülvevő erődrendszert.¹

A porosz ostromgyűrű lassan bezárult a város körül, amelyben egyre inkább az éhség, később a rettentő hideg lett az úr: „Párizs fullasztó, halálraítélt, kő és aszfalt sivataggá vált” – ahogy a kortársak írták (Godineau, 49.). A kereskedelem és a közlekedés lassan megbénult, a városban nemcsak az élelmiszer és tüzelő volt egyre kevesebb (olyannyira hogy a párizsiak megették az állatkert egzotikus állatait is, a „*viande de fantaisie*”-t, a „különleges falatokat”²), hanem a munkalehetőség is: bezártak azok a műhelyek, gyárak, amelyek nem a fegyver- és lőszergyártással foglalkoztak, a munkásokból nemzetőrök lettek, akik a kormány döntése értelmében napi másfél frank zsoldot kaptak. A Nemzetőrség intézményének „proletarizálódása” igen fontos körülmény a későbbi fejlemények tekintetében, hiszen sok munkáscsaládnak a nemzetőri zsold volt az egyetlen bevétele hónapokon keresztül. A lakbérek és a hitelek fizetését felfüggesztették. Párizsból egy-

¹ Ez 16 nagy erődből állt, melyeket 6-10 méter magas fal kötött össze, az Haussmann-féle nagy városrendezés után 1860-ban ez lett a város határa. Lényeges körülmény volt, hogy míg más városoknál a korban a városi erődítmények leginkább a középkor vagy a kora újkor kevés katonai jelentőséggel rendelkező maradványai voltak, addig Párizst modern erődítményrendszer ölelte körül, azaz védhető volt egy modern hadsereg ellen is. Majd az első világháborúban vált egyértelművé, hogy az erődrendszer katonailag már idejétmúlt, azért a két világháború között lebontották. Ma ennek nyomvonalát követi az ún. *boulevard périphérique*, a Párizst körülvevő (belső) autópálya-körgyűrű.

² Párizs élelmiszerkészletei nagyjából két hónapra voltak elegendők az ostrom kezdetekor, senki sem számított arra, hogy Párizs, a „civilizáció központja” valódi éhínség terepe lehet, jöllehet a tél beköszöntével ez lett a helyzet. Nem segített a dolgon az sem, hogy a kormány a szabadkereskedelem védelmében az elképzelhető minimumra szorította a kötelező beszolgáltatásokat és a jegyrendszert.

szerre lett megdermedt, ostromlott erőd és az elnyomás évei után a szabadságtól megérezte a várost: éhezett, fázott miközben, ha nem Párizsról lenne szó, azt mondanánk, „soha nem látott” politikai aktivitás jellemezte a város népét; százával jöttek létre az új társadalmi klubok (1789, 1830 és 1848 mintájára ezekből a klubokból, továbbá az újságokból, a politikai szocializáció millió formáiból a „demokrácia élő barikádjai” lettek).

A város a patriotizmus, a honvédelem, a köztársaság lázában égett: miközben a nagy pillanat nem érkezett el, a poroszok nem támadták közvetlenül, hanem inkább kiéheztetni próbálták a várost, amelyben pedig egyre nőtt a bizalmatlanság és az értetlenség a kormány politikájával szemben, kérdésessé vált, hogy a „nemzeti védelem” kormányának tagjai valóban folytatni akarják-e a háborút. A kormányban Léon Gambetta, a kor fiatal radikális republikánusa, a kormány hadügyminisztere októberben léggömbön elhagyta Párizst, és vidékre indult hadsereget toborozni. A kormány többi tagja finoman szólva is szkeptikusabb volt. Trochu a háború végkifejletét illető különösebb illúziók nélkül, de kész volt Párizs védelmére, míg Jules Favre, a kormány külügyminisztere látta talán a legtisztábban a veszélyt, amelyet egy népfelkelés (főleg ha ez a nép a patrióta lázban égő Párizs népe) jelenthet a „polgári rend” számára. Azonnal békét kívánt kötni Bismarckkal (végül ez a poroszok Elzászra és Lotaringia egy részére vonatkozó igénye miatt ekkor még megghiúsult), majd európai diplomáciai körútra küldte Adolphe Thiers-t, az orléanizmus nagy öregjét, hogy közvetítő hatalmak segítségével kérje a békefeltételek tárgyalásához.

Közben Párizsban, ekkor még csak egy forradalmi kisebbség fejében, de megfogant a gondolat: ha kormány nem hajlandó folytatni a háborút, akkor újabb forradalmat kell kiindítani, és el kell mozdítani az „áruló” kormányt – és Párizsban forradalmárból nem volt éppen hiány.

A kérdés persze az lehetett: milyen forradalom? És milyen forradalmárok?

„A forradalom semmi más, csak a forradalom”

Lényegében 1848 februárja (a II. köztársaság kikiáltása) és júniusa (a munkásfelkelés véres leverése) között jöttek létre a politikai törésvonalak, alakultak ki a táborok, lépett színre azoknak a szereplőknek egy része, amelyek a kommün történetében is alapvető szerepet játszottak. Nemcsak arról volt szó, hogy a köztársaságot szétfeszítő, egymástól gyökeresen eltérő politikai és társadalmi koncepciók végül elveszejtették magát a köztársaságot is (és hozták el a II. császárság rendszerét), hanem arról is, hogy egyértelművé tették: a republikánus tábor egy része mást, többet akar, mint egy burzsoá köztársaságot.

Mindenesetre, amikor 1848 februárjában győzött a népfelkelés (szemben 1830-cal, a munkásokat nem „fellázították”, hanem ők vették kezükbe az eseményeket), és ezzel a republikánus forradalom, az egész baloldal szinte „epikus pillanatot” élt át, a lelkesedés ha-

tartalán volt. A megalakuló köztársaság „a munka köztársasága” volt,³ ahol a jogegyenlőség és az általános választójog bevezetésével „nincsenek többé proletárok”. A márciusban elfogadott általános választójog, a szociális törvénykezések (nem kizárólag, de főként az ún. „nemzeti műhelyek”, amelyek az elképzelések szerint munka „megszervezését” jelentették, a munkanélküliség és a nyomor végét), valóban a demokrácia nagy ünnepét hozták el. A nemzet végre megtalált egységét szimbolizáló, áprilisban megtartott választások ihletett pillanatai voltak a köztársasági idillnek.

A választásokon azonban a jobboldal aratott diadalt, a lírikus illúzió pillanata hamar véget ért, a „munka köztársaságából” a konzervatív burzsoázia köztársasága lett, amely egyértelműen reakciós irányba fordult: bezárták a nemzeti műhelyeket, viták indultak az általános választójog visszavételéről (ez végül majd 1850 valósult meg), és megindult a szociális törvények eltörlésének folyamata.

Sok mindent előre jelzett a köztársaság hivatalos zászlójáról még február végén lezajlott híres vita. A forradalom másnapján valódi harc bontakozott ki Franciaország zászlajának kérdéséről: a trikolor vagy a vörös zászló? Az 1848. februári forradalomban nyert igazi polgárjogot a vörös zászló: ekkor a jelentése már nem valamiféle „rendkívüli állapot” volt, hanem a munkások a forradalom ügyéhez való csatlakozásának jelképe. Sőt a februári forradalom legfontosabb szimbóluma volt a vörös lobogó (hatalmas sikerre volt nemcsak Párizsban, hanem vidéken is), egyszerűen azért, mert a trikolor éppen a júliusi monarchia zászlaja volt, mely ellen a felkelés kitört. Mi sem lett volna természetesebb, mint hogy a győzedelmes forradalom másnapján a trikolort felváltsa a vörös zászló mint Franciaország hivatalos lobogója. Legalábbis a felkelők közül sokan így érezték: az új zászló éppen a szakítást jelentette volna a „munka köztársaságát” megelőző rendszerekkel. Ezzel szemben a „rend pártja” hamar a „terror zászlaját” kreálta a vörös zászlóból, „a külvárosokban élő tanulatlan tömegek” zászlaját, amely „éppen azért vörös, mert ez hergeli leginkább a brutális embereket” (idézi a korabeli polgári sajtót Dommanget, 1966: 77.). Másrészt a párizsi Városházára érkező, éppen a vörös zászló hivatalossá tételét követelő munkásküldöttség egyik tagja szavaival:

„Nem akarjuk, hogy újra ellopják tőlünk a forradalmunkat. Önöknek [a Városháza az ideiglenes kormány székhelye] kell bizonyítaniuk, hogy ezúttal velünk vannak. Ez a bizonyíték lesz a vörös zászló hivatalossá tétele, a szimbóluma a szenvedéseink végének és a múlttal való szakításnak.” (Dommanget, 1966: 85.)

Alphonse de Lamartine-nek, a kormány tagjának, aki nemcsak nagy költő volt, hanem a kor legjobb szónoka is, minden ékesszólására szükség volt ahhoz, hogy a dolgot megakadályozza, azzal érvelve, hogy a „vér zászlaja” csak egy párt lobogója, míg a trikolor „győzelmeink szimbóluma...”, amely bejárta a világot, a haza nevét, dicsőségét és sza-

³ Az ideiglenes kormány nemcsak deklarálta a munkához való, mindenkinek járó jogot, de a munkást szimbolikusan a társadalom élére is helyezte, ahogy Flaubert idézi az *Érzelmek iskolájában* egy korabeli sanzont: „Ha sapkát látsz, le a kalappal / Borulj le a munkás előtt!” (Gyergyai Albert fordítása, Flaubert, 252.)

badságát hirdetve” (Dommanget, 1966: 87.). A szimbolikus ügy mögött természetesen alapvető ellentét húzódott a polgári kormány és a forradalomban kulcsszerepet játszó párizsi nép között a köztársaság jellegéről (az előbbieket tehát távolról sem voltak az utóbbiak oldalán, ahogy a munkásküldött óhajtotta volna). Ezt természetesen a „szélsőbaloldal” is pontosan látta, Blanqui köre több kiáltványt adott ki a kérdésről:

„A XVI. Lajos által törvényesített trikolor az első köztársaság és a császárság tette dicsőségessé, és Lajos Fülöp szentségtelenítette meg... Most azonban nem vagyunk sem az első köztársaság, sem a császárság korában... A nép tüzte ki a vörös zászlót 1848 barikádjaira... A színe vérvörös, de nem mástól, mint a vértől, amelyet a nép és a Nemzetország nagylelkűen hullatott... ma a vörös lobogó sugárzóan lobog Párizs felett: ott is kell, hogy maradjon...”

Az ideiglenes kormány döntése után, amely a trikolor tette hivatalossá, Blanqui profetikus szavai a következők voltak:

„Köztársaságiak, munkások, a ti zászlótok, melyet most megfosztanak jogaitól! Hallgassatok ránk: ha ez a zászló elhullik, maga a köztársaság fogja követni...” (idézi Dommanget, 1966: 92–98.).

Végül is pontosan ez történt. Aligha volt jobb szimbóluma a munkások elidegenítésének a köztársaságtól (hogy nem is kis eufemizmus szólnunk a nemzeti műhelyek bezárásáról, a júniusi vérengzésről, az általános választójog visszavételéről, a szociális törvények eltörléséről), mint a vörös zászló félretétele az egyre reakciósabbá váló kormány részéről. Egyébként ekkor indult – lényegében ma is tartó – nemzetközi diadalútjára a vörös lobogó mint szimbólum.

Minderre a „vörös”, forradalmi baloldal válasza az volt, ami 1792 óta mindig: a párizsi nép felkelése, amely előrelendíti a forradalmat akár a törvényhozással szemben is, ahogy ez a forradalom alatt nemegyszer történt. Ezt kísérelték meg 1848 májusában a Nemzetgyűlés elfoglalásával,⁴ de a „felkelés” kudarcot vallott: a Nemzetország nem állt az oldalukra, másnap elindult a leszámolás a szélsőbaloldallal és a köztársaság szociális oldalával, amely végül is a munkások kétségbeesett júniusi felkeléséhez (és annak véres leveréséhez) vezetett.⁵

Az igazi nagy változást az jelentette, hogy ezt a törvényhozást már általános választásokon hozták létre, így már a republikánusok egy része is úgy gondolta (és nem is akárhik: Lamartine, Arago, Michelet, Quinet...), hogy nincs többé legitim jog egy

⁴ Ennek a történelmi pillanatnak a híres mementója (és a rettegő, undorodó osztálymegvetés egyik kiemelkedő történelmi példája) a portré, amelyet ezen a napon rajzolt emlékirataiban Tocqueville Auguste Blanquiról, a Nemzetgyűlésbe behatoló felkelők vezéréről, erről a „beteges, gyalázatos, gonosz örültről, aki mintha a csatornából mászott volna elő” (idézi Dommanget, 1960: 44.).

⁵ Ahogy George Sand írta akkor: „Nem hiszek olyan köztársaság lehetőségében, amely proletárokat mérsárol.” (Willard, 1995: 140.) Az 1848-as munkáslázadással kapcsolatban már Engels észrevette a forradalmakra oly kevésbé jellemző jelenséget: a lelkesedés teljes hiányát, a lázadás, a reménytelenség felkelése volt, inkább az antik rabszolgázadásokhoz volt hasonló, mint a modern forradalmakhoz.

demokratikus köztársaság elleni lázadásra.⁶ Innen a lázadás (most tegyük félre azokat a kérdéseket, hogy az 1848. júniusi munkásfelkelés mennyire volt spontán és mennyire volt a „szélsőbaloldal” műve – jóval inkább az előbbi volt egyébiránt) leverésének meglehetősen kegyetlen volta és hosszú utóélete. A véreskezű Cavaignac őszintén republikánus volt („baloldali”), a szélsőbaloldal pedig nem felejtette el, hogy republikánusok mészároltak munkásokat Párizs utcáin – az ilyesminek mindig meglehetősen didaktikus az ereje.

Egy időre azonban ezek a kérdések némileg háttérbe szorultak a közös ellenséggel, a despotikus II. császársággal szemben. A hanyatló császárság idejében, az 1860-as évek végétől a már republikánus érzelmű Párizsban szinte állandósult a „rendkívüli állapot”: tüntetések, demonstrációvá változtatott temetések, választási gyűlések, állandó összecsapások a karhatalommal... A válságba került elnyomó rendszerek végnapjainak örök szabálya érvényesült: a hatalmon levők minden lépése, amely eddig a rendszer fennmaradását segítette elő, most éppen ellentétes hatással járt. A bonapartizmus „az egyetlen lehetséges kormányzati forma abban az időben, amikor a burzsoázia már elvesztette, a munkásosztály pedig még nem szerezte meg a nemzet kormányzásának képességét” (hogy egy igen nagy klasszikussal, Karl Marxszal szóljunk), politikailag elnyomta (és ki játszotta egymás ellen) a burzsoáziát és a munkásokat is – noha természetesen a birtokos osztályok érdekében kormányzott (szintén Marx: a burzsoázia „hogy megmentsse pénztárcáját, elvesztette koronáját”, azaz lemondott a politikai hatalmáról a bonapartizmus javára). A válság idején ez a stratégia csak növelte a bajt: ahogy a császárság egyre jobban elnyomta a munkásokat, úgy nőttek a liberális burzsoázia ellenállásának lehetőségei; és ahogy ez az ellenállás egyre explicitebb lett, úgy szélesedett a munkások politikai játékterere. A burzsoáziával való republikánus szövetség védernyőt bocsátott fölé, másrészt az erősödő liberális ellenzékkel szemben a császárság hajlamos volt némi engedményeket tenni az érdekükben.

Mindenesetre a „*parti républicain*”, ha nem is volt egységes, de egy „párt” volt: a császársággal ellenséges republikánusok pártja. Ennek egyik csoportját alkották a liberális-konzervatívok, nagyrészt belőlük állt a szeptember utáni ideiglenes, erős túlzással: „honvédő”, kormány. A Jules Favre, Jules Grévy, Jules Ferry, Jules Simon (gonoszkodva a III. köztársaságot nevezték „a Jules-ök köztársaságának” is – a „*jules*” franciául jelent nagyjából „középszerű embert” is) nevével jelzett irányzat nagyon jól együtt tudott működni a liberális monarchistákkal, az ún. orléanistákkal, olyanokkal, mint Adolphe Thiers, aki az 1871. februári választások után lesz az ország miniszterelnöke. Történünkben ők, a februárban megválasztott Nemzetgyűlés ilyen-olyan monarchista többségével (a bonapartistákon túl a legitimisták is két csoportra oszlottak két trónkövetelő

⁶ Vagy Victor Hugo 1871-ben mondott szavait idézhetjük 1848 júniusáról: „A felkelés monarchiákban egy lépés előre. Köztársaságban egy, hátra. (...) monarchiában a felkelés jogos önvédelem, köztársaságban öngyilkosság. (...) A nép meggyilkolása a nép által.” (idézi Caron, 99.)

mögött), kiegészülve „Versailles”, a konzervatív-reakciós kormány, a rend pártja, a társadalmi rendszer és hierarchia védelmezőivel.

A republikánus párt másik csoportját alkották az ún. radikálisok, akiknek a híres „belleville-i programja” nem szociális téren volt radikálisabb az előző csoporténál (maga a radikális jelző is inkább a kompromisszumok nélküli ellenzékiiségre utalt, mint a programjuk radikalizmusára), hanem elsősorban a demokráciát illetően. Lényegi decentralizációban gondolkodtak, a demokratikus eljárásokat kiterjesztették volna azt az államélet minden területére (akár a hivatalnokok, bírák választására is, bár nem támogatták a törvényhozási kötött mandátum elvét), és mindenekelőtt állam és egyház szétválasztásának harcos hívei voltak. Neves képviselőjük az ideiglenes kormányban Léon Gambetta volt, talán az egyedüli, aki a miniszterek közül igazán komolyan vette a nagy honvédő háborút (Thiers emiatt mondta róla, hogy „*fou furieux*”, „tökéletesen őrült”).

Mint látni fogjuk, a radikálisok az 1870. novemberi önkormányzati választások után lényegében uralták a párizsi kerületi önkormányzatokat, februártól pedig ők adták Párizs nemzetgyűlési képviselőinek is a nagy többségét. A kommün történetében ez az oldal lesz a „harmadik párt”, vagy „a polgármesterek pártja”, akik közvetíteni próbáltak Párizs és Versailles (a kommün és a kormány) között, a főváros önkormányzati jogainak elismeréséért a Nemzetgyűlés hatalmának Párizs általi elfogadását ajánlva.

A harmadik csoport, a „vörösök” („*les rouges*”, maga a kifejezés is 1848-ból jön), a „szélsőbaloldal” számára 1848 nagy tanulsága az volt, hogy az általános választójog a parlamentarizmus (erős eufemizmus) nem oldja meg a szociális problémákat. A felkelés továbbra is napirenden maradt mint a forradalom nagyon is legitim formája. De nemcsak a felkelés, hanem a forradalmi diktatúra is, hiszen a „kicsik védelme a nagyokkal szemben” megköveteli a diktatórikus intézkedéseket is. Ezek a forradalmi csoportok erős forradalomkultusza Robespierre-t, a Közjóléti Bizottságot, az 1793-as alkotmányt, a hegyparti Konventet és a jakobinusokat jelentette – innen érkezett a kommün alatt az ún. (neo)jakobinusok, főleg Charles Delescluze, Jules Miot, Félix Pyat, Charles Gambon nevével fémjelzett, „pártja”. Ők többnyire régi ’48-asok voltak, azaz a ’48-as forradalom szélsőbaloldala, a Hegypárt, a korabeli elnevezéssel a *démoc-socs* (demokrata szocialisták), akik az 1851-es államcsíny után vagy börtönbe, vagy emigrációba kényszerültek. Az 1830-as, 1840-esek évek tulajdonképpen állandósult forradalmi hangulatában született újra egy új generáció számára a „jakobinizmus”, mely 1848 és 1851 között élte ismételt fénykorát. Az 1848. júniusi munkásfelkelés komoly sokk volt a számukra is, az újjászületett jakobinizmus egyfajta új „osztályszövetséget” kívánt képviselni a hagyományos hegyparti tábor (azaz nagyjából a nagyvárosi kisegyzisztenciák) és a születő proletariátus között. A feltámadt jakobinusokat igen sok kritika érte, a mérsékelt köztársaságiak (és nagy történészeik: Quinet és Michelet) számára természetesen már az eredeti jakobinizmus is a forradalom sötét oldalát jelentette diktatúrájával, a népen átlépő kormányzatával, szektarizmusával, az „inkvizícióra” való hajlamával. Mindennek újrarájzását mások is értelmetlennek gondolták: Proudhon (és Marx) lényegében egyetlen, a jövőről szóló

értelmes gondolatot sem látott bennük, Flaubert az *Érzelmek iskolájában* fest igen gúnyos képet róluk, a születő szocialisták számára pedig „burzsoá farizeusok” (Jules Vallès szavaival) voltak. Mindenesetre a hatvanas évek végének radikális ellenzéki szereplői között az 1848-as Hegypárt neojakobinusait is ott találjuk.

Voltak olyan vörösök is, akik nem Robespierre-re, a jakobinusokra, a hegypárti Konventre, hanem (sőt éppen ellenkezőleg) az ún. hébertistákra, a „tűlzókra”, a forradalom *sans-culotte* mozgalmára, a felkelő kommünre, a „külvárosok pikáira”, majd Babeufre és az „egyenlőkre” esküdtek – ők voltak a híres blanquisták.

Ahogy Maurice Dommange, a blanquizmus neves történésze, írta: „Marat csak egy csatakiáltás, míg a hébertizmus egy rendszer” (Dommange, 1960: 111.). Ennek a rendszernek a lényege a *sans-culotte* Párizs forradalmi diktatúrája volt az „elmaradott” vidék felett. A hébertisták, a tűlzók voltak a blanquisták számára a forradalom igazi főszereplői: az általuk „vezetett” (a Cordeliers-klubnak, ahová a „tűlzók” is tartoztak, kétségtelenül szoros kapcsolataik voltak a párizsi tömegekkel, de nem ők „irányították” a népi mozgalmat), a *sans-culotte* szekciók (helyi szervezetek) által létrehozott párizsi „felkelő kommün” döntötte meg a királyságot, számolt le a belső ellenséggel a szeptemberi mészárlások alatt, majd a girondisták megbuktatásával sok tekintetben irányította a forradalmi törvényszéket, elérte az ún. maximumtörvények bevezetését, virulens dekrisztinalizációs kampányt folytatott, azaz vitte előre a forradalom ügyét, egészen addig, amíg a hegypárti Konvent igen hatékony fegyvere, a Közléti Bizottság *guillotine* alá nem küldte őket és számolta fel a szekciók befolyását (ekkor „fagyott meg a forradalom”, ahogy Saint-Just írta, aki egyébként komoly szerepet játszott ebben a leszámolásban). A blanquisták azok akartak lenni a következő forradalom számára, akik a hébertisták voltak 1793-ban: a plebejusok, a „*bras-nus*” (ahogy Michelet hívta a *sans-culotte*-okat, akik „puszta kézzel”) vezérei, akik az elárult népért harcolnak, a racionális gondolkodású fanatikusok, a szabadság ellenségeinek kíméletlen ellenfelei. A forradalom „felkelő kommünje” nem egyszerűen Párizs önkormányzata volt, hanem az ellenforradalom elleni fellépés hatékony eszköze, amely sok tekintetben diktálta a forradalom ritmusát a törvényhozás (a Konvent) számára is.

A „tűlzók” történelmi értékelése még a baloldali történészek tollán is inkább negatív: a rend oldaláról Jaurès vagy Mathiez számára demagóg karrieristák voltak, a nép dühének szítói és kihasználói, a libertárius oldalról Daniel Guérin a népi forradalmi spontaneitás alapvetően program nélküli önjelölt vezéreit látta bennük. Mi inkább úgy véljük, hogy a „hébertisták”, vagy a nagy forradalomban és később a történészek által is használt nevükön: a tűlzók (*exagérés*), ultra-forradalmárok („*ultra-révolutionnaires*”) vagy egyszerűen a „Cordeliers”, a verbális szélsőségességük ellenére/mellett komoly szerepet játszottak abban, hogy a nagy forradalom jóval demokratikusabb legyen, mint egyszerűen a Konvent vagy a Közléti Bizottság uralma. Sokban nekik köszönhető a nép demokratikus részvétele és politikai „tanítása”, tudatosítása, a forradalom legszociálisabb követeléseinek képviselése, a gazdagok kizárólagos hatalma és az új forradalmi

bürokrácia elleni harc, új közvetlen demokratikus intézmények létrehozatala. Sok tekintetben hatalmat és büszkeséget adtak a nép kezébe – ez még akkor is így volt, ha a blanquisták kevésbé a népi spontaneitás forradalmi erejét értették a „hébertizmuson”, mint a „cselekvő kisebbség” centralizált diktatúráját (ennek mély anakronizmusa hamar nyilvánvalóvá vált a kommün napjaiban).

Maga Auguste Blanqui, aki az 1820-as évek carbonari-mozgalmában kezdte forradalmi aktivitását⁷ (Blanqui 1827-ben vett először részt felkelésben), sokáig titkos társaságok (Családok Társasága, majd Évszakok Társasága) révén robbantott ki felkeléseket az éppen fennálló rendszer ellen. A Bourbon-restaurációt kezdetben inkább a „nemzet megalázásának” tartotta, később „fedezte fel” a munkások nyomorúságos körülményeit és vált szocialistává. A blanquizmus megkülönböztető jegye a későbbiekben is a hangsúlyos (néha már-már sovinizmusba hajló) patriotizmus és a szocializmus érdekes elegye. A felkeléseket nemcsak a kényszer szülte, hanem az a meggyőződés is, hogy a parlamenti út járhatatlan egy igazi forradalmi átalakuláshoz: a nép egyszerűen nem érett még erre, nem azért mert ostoba, hanem mert „a tudatlanság az alávetettség gyermekeként ostobaságban tartják” – a hatalom és főleg a „fekete hadsereg”: a papok. Másrészt a Proudhon-féle, a kölcsönös segítségnyújtáson alapuló szervezetek is kevésbé hatékonyak, hiszen inoffenzívák a hatalom felé. Blanqui a politikai hatalom megragadását elsődlegesnek tartotta (és a lehető legszkeptikusabb volt a demokrácia irányában), az volt a véleménye, hogy aki nem teszi fel a hatalom megragadásának a kérdését, az kollaborál vele. A proudhonisták apolitikussága tartotta távol egészen az 1860-as évek végéig a blanquistákat az Internacionálétól (később a proudhonisták legyőzésében a marxisták szövetségesre is találtak bennük a szervezeten belül). Blanqui receptje szerint a felkelés egy szinte katonai rendbe szervezett titkos hadsereg műve, de persze sohasem járhat sikerrel, ha nem áll mellé maga a nép – nem is akármelyik nép: Párizs népe. A forradalmak tanulsága (elsősorban a nagy forradalomé), hogy Párizs népe dönt mindenről a forradalom, a felkelés sorsát illetően. A győzelem után pedig egy rövid ideig diktatúra veszi kezdetét (amely centralizált lesz, Blanqui Babeuf és a jakobinusok hagyományait viszi tovább), amelyben azonban megszűnik az állam, a rendőrség, a hadsereg, az egyház – és főleg: megindul végre a nép igazi képzése és tanítása. A forradalomnak a végcélját így nehéz pontosan elgondolni, végül ennek a meghatározására képes nép fog dönteni mindenről: mindenesetre az új rend a munkások egyesülésére alapozódik majd, a társadalmi tulajdonra, hiszen

⁷ Ennek a végtelenül izgalmas és igen magával ragadó figurának, akinek pályájára itt most nem térhetünk ki, sőt politikai teóriáját is csak nagyon vázlatosan érinthetjük (még így is inkább a kommünben játszott blanquista szerep előtörténeteként, mint önálló historiaként), a nagy újfelfedezője természetesen Walter Benjamin volt (Benjamin Párizs-könyvének Baudelaire mellett Blanqui az egyik inspirálója). Ma már egyébként is tarthatatlan az az álláspont, amely Blanqui-ban csak a „felkelések fanatikus szervezőjét látja”, vagy az „örök foglyot”. Auguste Blanqui alighanem a XIX. francia szocializmus legfontosabb (vagy legalábbis Proudhonnal egyenértékű) alakja volt, akinek a teoretikus meglátásai sem érdektelenek.

„[a szabadság] teljes lesz azon a napon, amikor, az egyetemes megvilágosodás fényében, egyetlen ember sem lehet egy másik becsapottja. Ezen a napon senki sem akar többé a vagyoni különbségektől szenvedni, márpedig csak a kommunizmus felel meg ennek a feltételnek.” (Dommanget, 1960: 62.)

Mint láthatjuk, Auguste Blanqui eredeti és igen fontos láncszemet képvisel a „túlzók-tól” és Babeuftól a kommunizmusig és az anarchizmusig vezető történelmi folyamatban – a blanquisták maguk is leginkább valamiféle „átmenetet” jelentettek 1793 „újrajátszói” és a kommün szocialistái között.

Végül az 1860-as évek elejére-közepére jött létre a „blanquizmus”, azaz egy blanquista titkos szervezet, amely a korban két-három ezer tagból állhatott. A blanquista „párt” inkább nonkonformista értelmiségiek, művészek, bohémok, örök diákok mozgalma volt (akiket a teória és a praxis radikális társadalomellenességén túl bizonyos mértékben annak titkossága is vonzott⁸), központja pedig inkább volt a Quartier Latin forradalmi ifjúsága, mint a munkásnegyedek proletárai. De lassan a teória szocialista és harcosan antiklerikális tartalma, egalitarizmusa („*Du pain pour tout ou personne!*” – „Kenyeret mindenkinek, vagy senkinek sem!”), erős patriotizmusa, tagjainak elkötelezettsége, maga Blanqui népszerűsége a proletárok között és főleg az elmélet azon tartalma, amely Párizs népét predesztinálta arra, hogy mint annyiszor, döntsön Franciaország sorsától („a paraszti népséggnek nincs más védelme a feudális zsarnokok ellen, mint Párizs” – ami persze nagyon is megfelelt a párizsi nép egy része aspirációjának) a blanquizmust egyre népszerűbbé tették a munkások körében is (Dommanget, 1960: 180–211.).

Mit jelenthetett mindez 1870/71-ben? Még a későbbi, inkább szocialista kommünárok is meglehetősen értetlenül nézték a blanquisták vonzódását a forradalmi terrorhoz (noha ez szinte kizárólagosan verbális maradt a kommün alatt), 1793-hoz, Párizs diktatúrájához: lényegében a párizsi bohémok, örök diákok nem veszélytelen forradalom-imitációjának tartva azt. Ebben sok igazság volt, de a korban a blanquizmus már nem csak ez volt, a mozgalom a hatvanas években némileg összetételét tekintve is proletarizálódott, a hatvanas évek legvégére jellemző párizsi forradalmi hangulatban igazi népi támogatásra tett szert, de a „doktrínája” sem egyszerűen 1793 imitálása volt már csupán. Émile Duval, maga is munkás, később a kommün tagja, fogalmazott ekképpen 1869-ben:

„(...) ami a feudalizmusból maradt, azt nem nemességnek hívják immár, hanem burzsoáziának... A bérek egyenlőségét akarjuk, és azt, hogy minden dolog értéke a létrehozásához szükséges idő mértékén alapuljon... A természeti jog érvényesülését akarjuk, egyenlőséget, eltöröljük az öröklést, a magántulajdont, a tőkét, amely nem létezhet munka nélkül.” (Lefebvre, 143.)

A blanquisták immár „szocialista” forradalmi energiája (kiegészülve az egészen virulens patriotizmusukkal) a kommün egyik igen egyedi összetevőjét alkotta. A kommün

⁸ Elsősorban Raoul Rigault révén a blanquisták a rendőrség beépülését megakadályozandó, valóságos ellenrendőrséget hoztak létre a császárság utolsó éveiben: megfigyelték a rendőröket, aktákat vezettek róluk, és így tovább.

előestéjén voltak munkások a blanquista szervezetben (mint az említett Émile Duval, öntőmunkás, a március 18-i felkelés középponti alakja; vagy Gabriel Ranvier, festőmunkás, a kommün katonai bizottságának tagja), akik, persze az értelmiségiek, az örök diákok mellett (mint Gustave Tridon; Raoul Rigault, Édouard Vaillant, Henri Granger, Émile Eudes) a párizsi kommün vezető gárdájának első vonalát alkották.

Volt tehát elég forradalmár Párizsban, de amíg a kormányt a haza és a köztársaság (azaz a honvédő háború) oldalán látták, mindez kevésbé okozott gondot a hatalom számára. Azonban ez hamar megváltozott, 1848 nagy lírikus pillanatában tartották úgy, hogy a februári forradalom volt az utolsó forradalom, győzelmével „véget ért a történelem”, ám már 1848 júniusa megmutatta, hogy ez nem nagyon valószínű. A kommün pedig arra utalt, hogy még a forradalom, a nagy párizsi felkelések kora sem ért véget, nemhogy a történelemé.

A modern Franciaországról szóló történetírás egyik közhelye, hogy a nagy forradalom hagyományainak a súlya mélyen befolyásolta a XIX. századi történelem egészét is, ahogy 1868-ban írta az egyik republikánus lap:

„A Forradalom eszméi az életünk, az első számú igazságunk, a francia nép egyetlen valósága; a föld, melyen járunk, a nyelv, melyen beszélünk, a pénz, melyen számolunk, a kód, melyen olvasunk, mindez a Forradalom, semmi más, csak a Forradalom” (Dubois, 114.).

Maga a nagy forradalom nyelvezete is újjászületett a korban: már a császárság utolsó éveiben az legnagyobb ellenzéki újságok között találjuk a *L'Ami du Peuple*-t (Marat lapját hívták így a korban), a *La Marseillaise*-t. A kommün alatt ez a tendencia felerősödött, csak továbbra is újságneveket idézve: *La Carmagnole*, *Le Salut public*, *La Montagne*, *L'Oeil de Marat*, de a forradalom szavajárásával „émigré”-nek hívták az ostrom, majd a kommün idején Párizsból elmenekült burzsoákat, „gyanúsaknak” a forradalom ellenségeit. Mint látni fogjuk, a kommün alatt olyan erővel tör majd a felszínre 1793/94 szelleme és nyelvezete, hogy az alól még a legautentikusabb szocialisták sem tudták kivonni magukat.

Nemcsak a „vörösök” esetében volt ez így, hanem minden oldalon. A „mészkeltettek” Michelet és Lamartine szállította a „nagy forradalom mínusz a terror” (azaz mínusz a *sans-culotte*-ok, mínusz a „vesztettek”, mínusz a „túlzók”, mínusz a párizsi nép, mínusz a közvetlen népszuverenitás, mínusz a maximum-törvények és így tovább) történetet; az 1793-asoknak Louis Blanc a Robespierre-kultuszt, Auguste Vermorel a többi nagy szereplő történetét Dantontól Saint-Justig; Babeufot és az egyenlőket Buonarroti (akinek, mint Robespierre hű hívének és az egyenlők történetének nagy szerepe volt a két tradíció egymáshoz közelítésében), Hébert-t és a túlzókat, a forradalmi *sans-culotte* kommünt pedig Gustave Tridon a blanquisták számára.⁹

⁹ Michelet (*A francia forradalom története*), Lamartine (*A girondiak története*), illetve Buonarroti (*Összeesküvés az egyenlőségért*) ismert munkái olvashatók magyarul is. Louis Blanc nagy műve a forradalom történetéről (*Histoire de la révolution française*) 1847 és 1862 között jelent meg, ez a forradalom „'48-as baloldali” olvasatának

Az „1793-as” forradalmárok két csoportja nemcsak a történelmi hagyományaiban tért el egymástól, hanem gyakorlati stratégiájában is: míg a neojakobikusok megelégedtek a legális republikánus propagandával (sőt szemben a „kékekkel”, a mérsékelt republikánusokkal, a legitimistákkal, orléanistákkal, bonapartistákkal, a „vörösök” és a radikális republikánusok koalícióját javasolták és leginkább: a választási utat¹⁰), a blanquisták, mint közismert, állandó fegyveres felkelési kísérleteket hajtottak végre. Mindenesetre a két csoport, noha egy jó darabig aligha volt tömeges támogatói bázisuk, mégiscsak életben tartotta a nagy forradalom emlékét – mely hagyomány a kommün első számú inspirációs forrása volt.

„Forradalom munkásruhában”

A kommün eredetvidékének másik forrásánál az I. Internacionálét (az Általános Munkásszövetséget) találjuk. A francia szocialista mozgalom kommün előtti történetét természetesen nem tudjuk itt részleteiben érinteni, csak a témánkkal közvetlenül összefüggő körülményekre, jellegzetességekre hívjuk fel a figyelmet. Kezdeként arra, hogy a „munkásosztály” ideológiai formálódása tulajdonképpen megelőzte magának a munkásosztálynak a társadalmi, „szociológiai” megszületését. Kis túlzással: Franciaországban előbb voltak szocialisták, mint proletárok. Ahogy az „utópista szocialisták” elképzelései a lehető legkevésbé érték el a „munkásokat” (ezeknek az áramlatoknak leginkább értelmiségiek, főleg diákok voltak a hívei és a gyakorlati kísérletek résztvevői), úgy alakult ki a francia munkásmozgalom prehistóriájának (amelynek nagyjából 1830 lehet a kezdő dátuma) érdekes kettőssége. Az apolitikus, mutualista (kölcsonös segélynyújtási) munkásegyletek az egyik oldalon, a másikon pedig az a nagyon hamar kialakuló teoretikus meggyőződés, hogy a modern társadalom a kizsákmányoláson alapul, ahol két osztály áll szembe egymással: azok, akik adják a munkát és azok, akik elvégzik azt. Ez ellen egyetlen orvosság létezik: a munkaeszközök munkások tulajdonába kerülése. A francia munkásság az 1830-as – kis túlzással – „forradalom” (ahogy egy történész nevezte „személyzetcsere ugyanabban a csapatban”) kiábrándító következményei után szinte pillanatok alatt tett szert bizonyos identitásra, amelynek első számú karakterjegye a nem oly régen még szövetséges burzsoázia harcossá válása volt. Az 1830-as forrada-

alpműve. Vermorel (aki a kommünben is komoly szerepet játszott) a hatvanas években jelenteti meg nagy példányszámban a forradalom kiemelkedő alakjainak szövegeit. Gustave Tridon (szintén a kommün vezetőtestületének tagja) 1864-ben kiadott *Les Hébertistes, Plainte contre une calomnie de l'histoire* című munkája hatalmas befolyást gyakorolt a blanquisták egész generációjára.

¹⁰ A vörös és a radikális republikánusok közötti szoros kapcsolatokra jellemző, hogy Gambetta Delescluze ügyvédjeként tett szert hírnévre, amikor a bírósági tárgyalását átalakította a rendszer elleni szenvedélyes vádbeszéddé. Magának Delescluze-nak pedig komoly szerepe volt abban, hogy 1870 januárjában, a Victor Noir temetésén összegyűlt százezres tömeg nem fordult III. Napóleon rendszere elleni forradalmi felkelésbe.

lom azzal a tapasztalattal is járt, hogy csak a gyökeres politikai változás vezethet eredményre, azaz az állam lehet az eszköze a munkásság sorsa megjavításának és végső soron termelőeszközökhöz való juttatásának: a 1840-es évek volt a Louis Blanc-féle etatista szocializmus fénykora.

Könnyen elképzelhető, hogy mekkora volt a kiábrándulás, amikor egy újabb gyökeres politikai változás (az 1848-as forradalom) sem vezetett eredményre, sőt júniusban mérszárszékké változtatta a kelet-párizsi munkásnegyedek utcáit. Innen a meggyőződés: a munkások semmit sem várhatnak az államtól, a politikától, a hatalomtól – csak magukra számíthatnak, ahogy egy kiáltványuk írta: „Nem kérünk sem segítyt, sem támogatást, egyenlőek akarunk lenni; nem kérünk az alamizsnából, igazságot akarunk” (Willard, 1995: 158.). És innen az új gondolat is, amely eddig nem volt jellemző a munkások mozgalmaira (melyek elsőrangúan politika-központúak, hiszen államelvűek voltak): a munkahelyi munkaszervezetek önértékkel történő felruházása, azaz annak a feltételezése, hogy ezek a szervezetek ambiciózusabb célokat is kitűzhetnek maguk elé, mint egyszerű kölcsönös segítségnyújtást, némi védelmet és szervezethez. Ez a proudhonizmus korszaka: a politikailag nyíltan semleges munkásszervezetek korszaka, amelyek azonban nagyon is rákérdeznének kapitalizmus gazdasági alapjaira.

Magának az Internacionálénak a története nem tartozik most szorosan a tárgyhoz, azonban a kommünben nagy szerepet játszó párizsi szekció nagyon is számot tarthat a figyelmünkre. A párizsi szekció igen korán, már 1865 januárjában létrejött, sőt már az 1864-es alakuló ülés főszereplői is a francia és az angol munkásküldöttek voltak. Némileg leegyszerűsítve a kérdést, a francia szekció történetét két szakaszra szokás osztani: 1868-ig, a brüsszeli kongresszusig, tart a „proudhonizmus” korszaka. Ekkor az Internacionálé még igen távol van attól, hogy valamiféle munkás-tömegszervezetként tekintetnénk rá. Jelentősége még Párizsban sem (ahol tagjainak száma talán elérhette a pár ezret) volt mérhető a korabeli valódi tömeges munkásszervezetekhez, a munkáskooperatívákhoz, az önszegélyező, a betegségegyező egyletekhez.¹¹ A világiállításokra küldött (1863-ban és 1867-ben) két nagy munkásdelegáció megválasztása alighanem fontosabb esemény lehetett, mint egy-egy szekció megalakulása. Természetesen nem kívánjuk ezzel azt mondani, hogy az Internacionálé francia szekciója jelentéktelen lett volna: ezt már csak a burzsoázia felől a felé áradó aggodó figyelem, majd a szervezet 1868-os betiltása is cáfolná. A legendás „Gravilliers” (a szervezet első székhelye a Gravilliers utcában volt) egy munkáselit, egy cselekvő kisebbség ideológiailag kiforrott kis szervezete volt, a létszámánál valószínűleg jóval nagyobb befolyással: ők adták a hatvanas években újjászerveződő munkáskooperatívák vezérkarát. Ez kiegészült a császárság által felosztatott különböző republikánus, nem feltétlenül szocialista egyletek tagjaival is, akik tömegesen jelentkeztek a „Gravilliers”-ben.

¹¹ A munkásmozgalom „proudhonista”, császárság alatti korszaka ezek nagy felfutásának ideje: 1851-ben 2737 ilyen egylet működött az országban 255 000 taggal, 1869-re 6180-ra nőtt a számuk, mintegy 794 000 tagot számlálva.

Ideológiájuk a korban diadalmaskodó proudhonizmus volt, Proudhon „*Capacité*”-je (A munkásosztály politikai kapacitásáról) volt a korabeli francia szekció nagy könyve, az Internacionálé genfi kongresszusán (1866) a francia küldöttek által előadott „memorandum” pedig a proudhonizmus chartája. Jellemzői a reformizmus, a munkásosztály oktatási, szociális helyzetének javítása, a sztrájkok ellenzése (Proudhon és közvetlen hívei a sztrájkot, annak gyakori erőszakossága és végső soron a munkások számára távolról sem mindig sikeres kimenetele miatt valamiféle „utolsó utáni” eszköznek tekintették), politikai kérdésekben semlegesség, sőt apolitikusság,¹² ouvrierizmus (munkáselvűség), a gazdasági-szociális kérdések kizárólagossága. A szervezeti formát illetően pedig a mutualizmus, a kölcsönös segítségnyújtás, azaz a különböző munkásszegélyegyletek, munkáskooperatívák elsőbbsége. Sokáig a munkáskooperatívák uralkodó befolyását a francia proletariátus elmaradottsága jelének látták, hiszen ez felelt meg a még kézműveskörülmények között, kisműhelyekben dolgozó munkások ideáljának, amelyben az osztályharc helyett inkább az osztályok együttműködése volt a jellemző. Ma már a kép kissé árnyaltabb: egyrészt a kooperatívák távolról sem csak a hagyományos iparágakban, hanem a modern szakmákban is fontos szerephez jutottak. Másrészt a dolog nem volt „proudhonista”, maga Marx és az Internacionálé Alapító üzenete tekintette a kooperációkat a munkások önmaguk általi felszabadítása elsőrangú terepének; harmadrészt a „proudhonista” francia szekció, legalábbis 1867-től, egyre kevésbé volt békés, azaz egyre inkább, ha nem is szervezte, de támogatta a sztrájkokat. Ez együtt járt a párizsi szekció lassú vezetőcseréjével is, az első, elég mereven proudhonista generációt (Henri Tolain, Édouard Fribourg, Antoine Limousin) az új emberek váltották fel (mindenekelőtt két fiatal munkás, a könyvkötő Eugène Varlin és a kelmefestő Benoît Malon – mindketten a kommün vezéralakjai lesznek), akik első számú vonása az volt, hogy különböző munkásszervezetek élén álltak. Az Internacionálé tehát lassan megtalálta a közvetlen utat a munkásokhoz (Léonard, 31–99.).

A párizsi (és a francia) szekció életének első szakasza lassan a végéhez közeledett, ebben a lezáruló korszakban a proudhonisták fő célja a munkásosztály oktatási és szociális helyzetének javítása volt, amelyhez az állam segítségét kérték, és amit egyébként (kissé egyszerűsítve a dolgokat: a politikai hallgatásukért cserébe) meg is kaptak. Az

¹² Legalábbis a „burzsoá politikát” illetően (a marxistákkal a nagy összecsapás egyik terepe a lengyelügy volt, amelyben a proudhonisták nem voltak hajlandók állást foglalni, azzal az indoklással, hogy ez „nem a munkások ügye”), hiszen az Internacionálé proudhonista szekciói például nagy szerepet vállaltak a választási kampányokban. Az 1860-as évek második felében a munkások között komoly szerveződés indult annak érdekében, hogy a parlamentbe munkásképviseleket válasszanak. A kor két igen jellemző dokumentuma a *Manifeste des soixante* (1864), illetve Proudhon *Capacité* (1865) című munkája. Mindkét írás az 1863-as választások tapasztalatai után született meg, amely komoly csalódást okozott a munkások parlamenti jelenlétében bízók számára. A magához tért liberális ellenzék egyrészt nem támogatta munkásjelöltek indulását a választásokon, másrészt ahol mégis elindultak, ott sem sikerült számottevő eredményt elérniük. A republikánus egységfrontban való csalódásának fontos dokumentuma a *Manifeste des soixante*, amely tulajdonképpen harvan munkás nyílt levele volt, benne fogalmazódik meg az elkülönülési igény a burzsoá politikától. Proudhon a *Capacité*-ben hasonlóképpen adja ki a jelszót, a valódi munkás emancipáció útja: „*Séparez-vous!*” – „Különüljete el!”

erről (is) emlékezetes genfi kongresszuson ez okozta a blanquisták és a proudhonisták fizikai erőszakig menő összeütközését: a túlzásoktól soha vissza nem riadó blanquisták „bonapartistáknak” tartották utóbbiakat. De még ez a francia szekció is kicsit túl sokat beszélt a szakszervezeti szabadságról, a köztársaságról vagy éppen Garibaldiról: végül a szervezetet 1868-ban *de jure* betiltották. A tiltásnak sok gyakorlati eredménye nem lett, leszámítva, hogy a francia szekcióban megtörtént a generációváltás. Még lényegesebb volt, hogy a párizsi szekció ezen második élete már a legközvetlenebb szimbiozisban telt az ekkor még illegális, de megtűrt szakszervezetekkel (ekkor még inkább munkástársaságok, *sociétés ouvrières*, néven). Magának a párizsi szekciónak a székhelye (a szintén legendás „Corderie”, a Corderie téren) is egy épületben volt a szakszervezeti központtal, a *Fédération des Chambres syndicales* székhelyével. Új szakasz kezdődött abban a tekintetben is, hogy a francia munkásszervezetek egyre aktívabbak, vége az 1848 utáni bénultságnak, 1869-től egyre gyakoribbak Franciaországban a sztrájkok, és a gyakran erőszakba forduló leverésük (La Ricamarie és Aubin a két hírhedt helyszín, ahol munkások tucatjai haltak meg) véget vetett a „szociális császárság” és a munkások közötti egyébként is viszonylagos békének is. Ahogy egy újságíró fogalmazott az Internacionálé bázeli kongresszusáról (1869):

„(...) a burzsoá közvélemény és a kormányok paranoiájukban nem látnak a szemüktől: nem az Internacionálé szervezi a sztrájkokat, hanem a sztrájkok táplálják az Internacionálét” (Léonard, 254.).

Így volt ez Franciaországban is: az egyre aktívabb munkásszervezetek tömegesen csatlakoztak az Internacionáléhoz.

A kommün előtti csúcson, 1870 tavaszán, azaz a júniusi újabb Internacionálé-per és a júliusban kitört háború előtt, a párizsi szekciónak 1250 fizető tagja volt, többnyire munkások, agitátorok, szakszervezeti vezetők. Jóval lényegesebb volt, hogy a szakszervezeteik által csatlakozott munkások száma nagyjából 50 000-re volt tehető (ez elmaradt ugyan a korabeli burzsoá sajtó rémképétől és a későbbi „marxista-leninista” történészek vágyaitól, akik 200-300 000 tagról beszéltek, de mindenképpen komoly erőről tanúskodott). Lényeges kérdés az is, hogy a szakszervezetek szerveződése távolról sem csupán az új iparágakban zajlott: a cipészeknél vagy a kalaposoknál éppúgy létrejöttek, mint a fém munkásoknál vagy az építőiparban.¹³ Még fontosabb, ahogy már szóltunk róla, hogy

¹³ Szimbolikus, hogy mind a „Gravilliers”, mind a „Corderie” nem valahol egy periférián levő munkásnegyedben volt (igazi, klasszikus „proletárnegyed” talán nem is volt még Párizsban), hanem a város szívében, a korban a párizsi kézművesipar központjának számító III. kerületben (egyébként szép gesztusként a ma már Corderie utcában egy kis tér a kommün egyik hősnője, Nathalie Lemel nevét viseli). „Ismernek-e a Temple és a Víztorony tér között, a Városházától nem messze négy sor ház közé ékelve egy kedves teret? A házak földszintjét kiskereskedők lakják, gyermekeik a járdán játszadoznak. Kocsik nem járnak erre; a padlásszobák zsúfolva vannak szegényemberekkel. (...) A harmadik emeleten egy ajtó van, vállával könnyen benyomja az ember, rajta át tágas, csupasz tanyateremhez hasonló szobába érkezőnk. Köszöntsék! Ez az új Parlament. A forradalom ül itt a padokon, áll a falak mellett, hajol az emelvény felé, a forradalom munkásruhában.” (Írja Jules Vallés nem kis pátozzsal a „Corderie”-ről, vö. Domokos, 72.)

a sematikus „ipari fejlődés” kép amúgy is nehezen tartható: nagyon úgy tűnik, hogy a császárság ipari-modernizációs robbanása együtt járt (különösen a precíziót, hozzáértést követelő iparágakban) a kézműves (*artisan*) keretek között dolgozó munkások számának *növekedésével*, azaz egyszerre hozta létre a modern ipari proletariátus csíráit és erősítette meg a kisműhelyekben dolgozó kézműves munkások utolsó nemzedékét: ez volt a kommun példátlanul explozív szociológiai elegye (Gaillard, 1970: 124–136.).

A társadalmi küzdelmekben tanúsított természetes ellenállás, a munkások lassú ráeszmélése arra, hogy a termelésben övék a kulcsszerep, amelyet a társadalom elvitat tőlük, a kollektív tudatuk lassú kialakulása, a szerveződés, a sztrájkok felhajtó hatása végül az 1869–1870-es évekre megszülték az első francia „kollektívizmust” – és innen fog érkezni a kommun „szocialista derékhadát” alkotó munkásszervezők nagy része.¹⁴

Ez természetesen nem volt független attól, hogy az Internacionálé francia szekciója „második verziójának” ideológiája és a politikához fűződő viszonya is gyökeresen megváltozott, ez már a kollektívizmus kora. Az Internacionálé francia szekciójának programja röviden a következő volt: „az egyetlen kormányforma, amely érvényt szerezhet törvényes követeléseinknek... a demokratikus és szociális köztársaság”; „követeljük a bányák, a csatornák, a vasutak, a bankok, az egyházi javak államosítását, demokratikus adóreformot, a sorozás és az állandó hadseregek megszüntetését, az ingyenes, kötelező közoktatást... a kötelező mandátummal rendelkező képviselők visszahívási jogát” (Léonard, 286.). Varlin ekkor már egyenesen a termelőeszközök szindikalizációjáról, azaz a munkáskooperációk révén történő társadalmasításáról írt. Másrészt a politika is viszsztatott: mindenki egyetértett egy önálló, autonóm munkáspolitikai szükségességgel, jóllehet az 1869-es választások ismét a munkásjelöltek komoly kudarcát hozták el.

Párizsban, ebben a forradalmi, radikális, jakobinus és *sans-culotte* városban pedig az Internacionálé tagjainak aligha lehetett más választása, mint a radikális forradalmi erővel való összefogás. Első lépésként a császárság utolsó hónapjaiban a blanquisták egy része is csatlakozott a párizsi szekcióhoz – jóllehet nem mindenki, és ez távolról sem jelentette azt, hogy „feloldódtak” volna a szervezetben. Maga az Internacionálé is kétségkívül ideológiailag igen sokszínű volt a korban, tagjai között voltak lényegében republikánus forradalmárok éppúgy, mint tudatosabb szocialisták (utóbbiak sem egyszólamú nézetrendszerrel).

¹⁴ Az utolsó Internacionálé-perben, ahol két hónaptól egy évig terjedő börtönbüntetést osztottak ki az elítéltek között (közülük páran már emigrációban voltak), a kommun későbbi szocialista vezetőinek sorát találjuk: Malon, Varlin, Frankel Leó, Augustin Avrial, Albert Theisz, Jules Johannard, Jean-Louis Pindy.

„Nincs veszélyesebb, mint egy ékesszóló munkás”

A kommun közvetlen előtörténetét a császárság utolsó éveiben a liberalizáció keretében¹⁵ engedélyezett gyűlések, összejövetelek (*réunions publiques*) jelentették. Az 1868 júniusában a gyűléseket engedélyező törvény célja a rendszerrel egyre elégedetlenebb társadalom pacifikálása volt; mérsékelte és főleg igen szigorúan ellenőrzött szabadságjogok adományozása egy paternalista hatalom vigyázó tekintete előtt, amely örködik az osztályok harmonikus együttműködése felett. Aligha volt sok olyan törvény a történelemben, amely ilyen villámgyorsan és egyértelműen fordult létrehozói ellen: a gyűlések nemcsak a császárság lehető legnyitottabb ellenfeleinek a fórumává váltak, hanem egyenesen a „szocializmus iskoláivá”, „vörös klubokká”.

A császárság igen restriktív politikafelfogása (elviakban a gyűléseken nem lehetett érinteni konkrét politikai ügyeket) lehetővé tette jóval szélesebb, jelentősebb, a valós társadalmi átalakulásról szóló témák érintését. A hanyatló diktatúrák tipikus helyzete állt elő: tilos volt rossz szót szólni a hatalom valamelyik képviselőjéről, a császár családjáról, de hosszan lehetett érvelni például a magántulajdon megszüntetése mellett. A gyűlések (legalábbis egy részük) így lassan valóban a szocialista átalakulásnak, a „vampír”, a „kannibál” burzsoázia leleplezésének, a korabeli kapitalizmus éles bírálatainak a terepei lettek:

„(...) a gyűlések nagy témája a kenyérkérdés, másképp szólva a tulajdon kérdése. Bármiről is legyen szó, a valós téma mindig ez.” (Molinari, 255.)

Az új törvény és az általa létrehozott intézmények (a *réunions publiques*) inkább a rendszer agóniájának a kezdetét jelentette, a szociális reformok végét és a nyílt szakítást a munkások egyre szélesebb rétegével – a kudarc a hatalom birtokosai számára is elég nyilvánvaló volt. Ennek lett eredménye a rendszer autoritárius fordulata 1870-ben főleg a munkásokkal szemben. Az Internacionálé elleni per, amely végén a szervezetet *de facto* betiltották, a híres blois-i per a „titkos társaságok” ellen, amely elsősorban a blanquistákat célozta meg, a gyűlések betiltása a gyülekezési törvény felfüggesztésével, vagy éppen a rezsim régi receptjének, a népszavazás intézményének újrahasznosítása 1870 májusában. Mindenesetre ezeknek a gyűléseknek a jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni a későbbi eseményeket illetően: itt találtak egymásra a hivatásos forradalmárok és a szüle-

¹⁵ A gyűlések engedélyezését legtöbbször „a liberális császárság” égisze alatt elfogadott törvények (sajtótörvény, a parlamenti jogok szélesítése, a kormány felelőssége tétele a Nemzetgyűlés előtt) részének tekintik, mint újabb engedményt a rendszer liberális, orléanista vagy republikánus, ellenzékének. Ez nem teljesen így történt: a törvény leginkább egy anomáliát volt hivatott kezelni, 1864 óta ugyanis legális volt a sztrájk Franciaországban, azonban továbbra is (a hírhedt 1791-es Le Chapelier-törvény óta) tiltott a munkások bármiféle egyesülése. Így az a furcsa helyzet állt elő, hogy amikor a munkások sztrájkba léptek, akkor tulajdonképpen az történt, hogy egyes egyéneknek mintegy véletlenül ugyanakkor támadt kedvük beszüntetni a munkát (mivel a kollektív fellépés tilos volt)... Végül is a sztrájkok szervezésének akartak legális kereteket nyújtani a gyűlések engedélyezésével, azaz a törvény inkább szociális jellegű volt, mint liberális, a célközönsége pedig a munkásság volt, nem a polgári ellenzék. Mint látni fogjuk, a későbbi fejlemények igazolták is mindezt.

tő munkásszervezetek aktivistái; itt jutottak széles nyilvánossághoz a legkülönbözőbb szocialista irányzatok képviselői; itt kérdőjeleződött meg először nemcsak a császárság, hanem a burzsoázia hatalma is; itt tették egyértelművé, hogy a politikai harc a logikus és szükséges folytatása a munkások kollektív szerveződésének; itt vált népszerűvé a „demokratikus és szociális köztársaság” gondolata; itt lettek népszerűek és tettek szert népi bázisra a szegényebb negyedekben¹⁶ a forradalom szónokai... Egyszóval: itt született meg a „forradalom pártja”, amely aztán a kommun legközvetlenebb irányító gárdáját alkotta.

Ezekről a gyűlésekről nem hiányoztak sem a különböző szocialista irányzatokhoz (blanquisták, „proudhonisták”, az Internacionálé más irányzatába tartozó tagjai) vagy a „jakobinus” szónokok, de a néptömegek sem – ezeken a gyűléseken jöttek létre azok a kapcsolatok, amelyek lehetővé tették a kommun későbbi vezetőinek az ismertség és a népszerűség megszerzését a különböző kerületekben és negyedekben, itt rajzolódott ki a kommun városon belüli politikai földrajza.¹⁷ A blanquisták, akik ez idáig inkább az illegálitáshoz és az összeesküvésekhez szoktak, itt ízeltek meg először igazából a nép közelségét – és lettek azonnal igen népszerűek. A helyzet változását mi sem jelezte inkább, mint hogy a radikális republikánusok és a (neo)jakobinusok már jóval kevésbé érezték magukat elemükben ezeken a gyűléseken. Egyrészt a politikai kérdéseket mindig a szociális ügyek elé helyező jakobinusok körül gyakran elfogyott a levegő, másrészt egyre nehezebben lehetett fenntartani a ’48-as szónokok „népnevelő” tónusát,¹⁸ amellyel leginkább a gyűlések hangulatát óhajtották mérsékelni, elkerülendő, hogy azok „vörös, szocialista klubokká” váljanak. Az Internacionálét illetően sokáig „Gravilliers” dominált ezeken a gyűléseken, azaz a „jobboldali proudhonisták” (Tolain, Fribourg, Limousin), de talán nem is ez volt a lényeg, hanem az, hogy a különböző áramlatok a jakobinosoktól a blanquistákon át a más irányzatú szocialistákig közös fórumokon találkoztak, megszokva elveik kölcsönös ismertségét és népszerűségét.

¹⁶ A fentebb írottakat (azaz hogy a gyűlések inkább a nép és forradalmárai ügyei voltak, mint a liberális ellenzéké) igazolja, hogy a 993 gyűlésből majdnem ötszázat a külső negyedekben tartottak, a végül betiltott 111 gyűlés háromnegyede zajlott ezekben a kerületekben, azaz a nehezebb infrastrukturális körülmények távolról sem akadályozták meg a gyűlések sikerességét a népi negyedekben.

¹⁷ A jelenség aligha lehetne egyértelműbb: a különböző gyűléseken elhangzott beszédek miatt elítéltek kétharmada később rész vett a kommunben, egyötödük pedig egyenesen tagja lesz vezetőtestületének. A blanquisták közül Duval, Rigault, Théophile Ferré; más szocialisták, mint Jean-Louis Pindy, Charles Amouroux, neo-jakobinusok, mint Gustave Flourens, Pierre Vésinier, de a gyűléseken lett híres Lissagaray vagy Napoléon Gaillard is, a kommun „barikádmestere”, és így tovább. Voltak szónokok, akik egy kerülethez kötődtek, és itt alapozták meg az ismertségüket és népszerűségüket, amely a kommun idején alapvető szerepet játszott: Duval a XIII. kerületi klubokból lesz a kerület küldötte, Flourens Belleville-ből, Ferré szintén a XIII. kerületből, Ravvier vagy Amouroux a IV. kerületből – sok tekintetben a gyűlések topográfiája megelőlegezte az ostrom alatti „vörös negyedek”, vagyis a kommun későbbi földrajzi bázisát.

¹⁸ Alighanem igen jellemző volt a nép véleményére a blanquista Rigault (egyébként maga is többé-kevésbé értelmiségi) kiszólása, miközben elnökölt egy belleville-i gyűlésen: „Sosem értem, hogy hogyan lehet annyira megsértetni valakit egy vitában, hogy egy ügyvédhez hasonlítsuk.” (Dalotel–Faure–Freiermuth, 112.) A ’48-as ügyvédek alighanem inkább egyetemi katedrának képzeltek el ezeket a gyűléseket, ahol oktatják a népet, míg a szocialisták inkább a néppel való találkozás terepének tekintették ezeket.

Nem is az volt azonban igazán fontos, hogy egymással találkoztak, hanem hogy a gyűlésekkel eljutottak a néphez. Mert aligha lehet kételyünk aziránt, hogy ezek a gyűlések jóval kevésbé a liberális polgárság, mint a nép gyűlései voltak, amelyek egyre népszerűbbé váltak.

Egy napot példaként kiemelve az 1868 és 1870 közti két forró esztendőből: 1869. március 3-án a Párizsban tartott hét gyűlésen összesen mintegy 10-15 000 ember hallgatta a forradalom szavát (ez az 1869-es választások idején akár a kétszerese is lehet minden egyes nap!). A közönség (és a szónokok egy része) fokozódó proletarizálódása együtt járt a mondanivaló radikalizálódásával – egyik sem került el a kezdetben a gyűléseket lelkesen támogató liberális polgárság figyelmét. A *Le Rappel* című liberális lap ezt írja 1869 tavaszán (Dalotel–Faure–Freiermuth, 128–129.):

„A külső körutak táján tartott gyűléseken egy igen érdekes jelenség figyelhető meg, nem csupán arról van szó, hogy a munkások részt vesznek ezeken a gyűléseken, hanem hogy immár a szónoki emelvényeket is elfoglalták, némelyük nagyobb sikerrel, mint a közismert szónokok, a képzést és az oktatást érintő vitákban például Moreau és Johannard polgártárs igazi tehetségről tett tanúbizonyságot.”

Vagy:

„A Filles-Belleville gyűlésein egyre többször vehető szemügyre, hogy a legtöbb szónok, aki a munkásság soraiból érkezett, igen jól mondja, amit mondani akar, a lehető legkisebb zavart sem lehet érezni náluk.”

Ezek az egyre inkább proletár jellegű gyűléseken természetesen a demokrácia erősen népi verziója honolt: nem voltak ritkák a bekiabálások, pfújolások, éles viták, de a néha a verekedések sem – Párizs mélyén kezdett megszületni a nép demokráciájának egy olyan formája, amely alighanem joggal aggasztotta a burzsoáziát, és nem kevesebb joggal lelkesítette a népet.

A gyűlések alapvető témája a korabeli társadalom és politika állapota volt, ennek kritikája és a kivezető utak keresése. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a kommun valamiképpen a párizsi nép „egységfrontja” volt: a különleges körülmények, az ostrom, a külső ellenséggel folytatott harc, majd a monarchista vidékkel és megtestesítőjével, a versailles-i „rurális Nemzetgyűléssel” és kormányával vívott küzdelem bizonyos szempontból elhomályosította az „osztályhatárokat”. Az 1868 és 1870 közötti gyűléseken semmi ilyesmiről nem volt még szó: a szónokok és hallgatóságuk a legélesebben elkülönítették egymástól a burzsoáziát és a „dolgozókat”, a „munkásokat”. A gyűlések népe szemében a korabeli társadalom rosszul megalkotott, beteg rendszer: elsősorban a munkával szembeállított „élősködők”, a kizsákmányolás az oka a társadalom rossz működésének. Maga a politikai rendszer sem független mindettől, a császárság legfontosabb támogatói éppen a burzsoák: „azok a kapitalisták, akik spekulálnak a nők és a gyerekek életén, kapják a kereszteket és tűzik a mellükre a császárság más ócskavasait” (Molinari, 89.).

A gyűlések szónokai a nép fő ellenségeiként lassan (természetesen a császárság mellett) a burzsoákat nevezik meg a korábbi korszak szótárában használatos „gazdagok” helyett. A burzsoázia a tulajdonosokat jelenti, akik „nem a saját munkájukból élnek”, szemben a néppel, a dolgozókkal, a munkásokkal. A császárság rendszere tudatlanságban és elnyomásban tartja a népet, a társadalmi elnyomás politikai represszióval is kiegészül: „Ah büszke nép, csak egy kis kenyeret kérsz, és ólmot adnak helyette!” – ahogy egy szónok kijelentette. Az egész társadalmi-politikai rendszer az oka a nép nyomorának, szegénységének és tudatlanságának – némi anakronizmussal úgy mondhatnánk, hogy ezek a gyűlések az „osztálytudat” elég nyilvánvaló megjelenési formái voltak. Előkerült a kommün későbbi nagy újdonsága is, azaz a szellemi és a fizikai munka közötti hierarchia megkérdőjelezése is:

„Tisztességes munkásnak gondolom magamat, cipész vagyok, aki cipőket készít, és úgy gondolom, jogom van annyi tisztelethez, mint azoknak, akik a tollukkal keresik meg kenyerüket” – írta Gailard a *Le Réveil* című jakobinus lapnak, amely megtagadta írása közlését (Dalotel–Faure–Freiermuth, 224–225.).

Az 1848. júniusi napok nem múltak el nyom nélkül a párizsi nép emlékezetében, számukra az volt az ősbűn, a köztársaságiak árulása, a császárság igaz eredete: „Ha mindenki a maga útját járta volna, most nem olyan rendszerünk lenne, amilyen van. A burzsoák annyira féltek a szocializmustól, hogy elfogadtak bármilyen rezsimit (nagy taps)” – mondta egy szónok (Dalotel–Faure–Freiermuth, 180.). Vagy Malon idéz egy másik szónokot: „Június legyőzöttjei nem vitatkoznak eltipróikkal: várják őket” (Malon, 34.). A másik forrás emlék 1851. december 2. volt, az államcsíny és az ellene való párizsi ellenállás leverésének napja, a gyűlések népe számára több mint egyértelmű: III. Napóleon rendszere illegitim, bármilyen kísérlet is történt azóta a legitimáció megszerzésére. Végleg véget ért nemcsak a „szociális császárság” rövid ideig tartó illúziója, hanem „népi bonapartizmus” jelensége is, amely sokáig nem számolt le teljesen a forradalom hagyományával (voltak szemtanúk, akik 1848 júniusának barikádjain „*Vive Napoléon!*” kiáltásokat hallottak...). Ez nép nem kért többé a cézarizmusból: „A népfelséget gyakran megcsalták, itt az ideje, hogy tisztelet övezze ezt a felséget, az egyedüli valóságot (...) Örök gyűlöletet esküszünk az önkényurak, a császárok, a királyok ellen” – hangzott el egy gyűlésen. Vagy az 1870-es népszavazás alkalmával, amely a császár támogatását kérte igen szavazatokkal a néptől:

„Ha elfogadjátok, hogy egy ember foglyul ejtheti a nemzetet erőszak vagy az éj leple alatt elkövetett gyilkossággal, ahogy egy rabló kirabol egy kocsit az országúton, akkor szavazzatok igennel! Ha nem, szavazzatok nemmel.” (Dalotel–Faure–Freiermuth, 184–185.)

A politikai elnyomás konkrét végrehajtóival is újra találkozni fogunk a kommün idején: a rendőrség, a hadsereg, az egyház, az igazságszolgáltatás – éppen ezekkel kíván majd a kommün is leszámolni egyszer és mindenkorra. A hadsereget egyszerűen mint a

fennálló rendszer támaszát értékelték („aki katonát mond, lakájt mond!” – hangzott el egy gyűlésen), az állandó hadsereg leginkább polgárháborús erő volt a gyűlések résztvevői számára („a hadsereg inkább a császárságot védi a néptől, mint Franciaországot az ellenségtől”). És nem hiányoztak a gyakorlati tapasztalatok sem ezen vélemény alátámasztására, hiszen a korabeli nagy sztrájkok idején a hadsereg gyakran lőtt a munkásokra. Az igazi gyűlölet tárgya a rendőrség volt (III. Napóleon állama meglehetősen elnyomó rendőrállam volt: „a gyakorlatban a rendőrség kormányoz minket”), az egyház („a babonáság és tudatlanság intézménye, a vallás fő célja, hogy rabságban tartsa a népet”), az igazságszolgáltatási rendszer osztályjellege („a törvények csak szentesítik az erővel való visszaélést”, vö. Molinari, 102–106.). Utóbbiról a gyűlések résztvevői is meggyőződhetek nap mint nap, hiszen igen gyakoriak voltak a pénz- és börtönbüntetések a gyűléseken elhangzott szavak miatt.

Ezek a gyűléseken egy idő után igazi forradalmi hangulat uralkodott, amely sok tekintetben előrevetítette a kommünt: „Hallják a maguk körül a társadalmi forradalom morajlását, amely el fogja Önöket söpörni? Önöket és a javaikat; még nem is értik, hogy mi az, ami közeledik, noha ideje lenne kinyitni a szemüket” – szólt egy blanquista szónok a „tulajdonosokhoz”. „Közeledünk a pillanathoz, amikor végre minden a helyére kerül” – így egy másik szónok. A társadalmi forradalomról volt szó, nem egyszerűen a császárság megbuktatásáról, amelyet a liberális ellenzék is óhajtott: „Kik beszélnek ma nekünk megállás nélkül 1789 eszméiről? Ugyanazok az emberek, akik halomra lőttek minket már vagy három-négy alkalommal.” Elsősorban az 1848-as munkásfelkelés emléke jelentett nyílt szakítást a rendszer radikális (polgári demokrata) ellenzékével, amelynek lapjai nem is tápláltak többé illúziókat a gyűlések iránt: „Ott nem tisztelik többé az ellenzék szónokait, íróit, politikusait. Elveiket és könyveiket nevetségessé teszik, a legbrutálisabb gyűlölet tárgyai immár.” Egy szónok Jules Favre-t, az ellenzék vezérét „becstelen nyomorultnak nevezte, aki olyan érzelmeket színlel, amelyekhez semmi köze és olyan elveket prédikál, amelyet magára nem tart érvényesnek”. Vagy egy másik gyűlésen a forradalom Konventjének képviselőit hasonlították valaki a korabeli ellenzékhez: „az idők változnak, a Konvent óriásai átadták a helyüket 1870 pigmeusainak” (Dalotel–Faure–Freiermuth, 192–201.). Az ellenzék párizsi vezérei érthető módon egyre kevésbé jelentek meg ezeken a gyűléseken, ahol egyébként kevésbé a „szélsőbal” véleményvezérei uralkodtak, hanem leginkább a néphangulat (amellyel nekik is számot kellett vetniük) – ebben is megelőlegezve a kommün napjait.

A gyűlések népe számára minden társadalmi átalakulásnak a végső célja a „munka felszabadulása”, a „munka általi felszabadulás”, mert „a legjobb társadalom, ahol mindenki alá van vetve a munkának, ez az egyenlőség alapja”. Ez már nem egyszerűen a proudhoni korporativizmus ideje: „a társadalmi forradalom nem lehetséges politikai forradalom nélkül”, „szabadság–egyenlőség–testvériség, csak a szocializmus képes megvalósítani nemes eszméinket”. A gyűléseket olyan címmel hirdették meg (általában minden gyűlés egy téma körül zajlott), mint a „Franciaország szocialista jövője” vagy „A szocializmus

alapelvei”, „A szocializmus és a szegénység – utak és eszközök a szocializmus felé”, és így tovább. Természetesen nem arról volt szó, hogy ezek a gyűlések mindegyike szocialista lett volna, és arról sem, hogy az egyes gyűlések szónokai között ne jöttek volna felszínre igen éles ellentétek – általában azon törésvonalak mentén, melyekről fentebb hosszasan szoltunk. Maga a nagy forradalom volt az egyik komoly vitatéma, ahol a (neo)jakobinusok Robespierre-imádatát, „Ész Istennőjének hódolóit” a blanquisták (de a szocialisták egy jó része is) igen ferde szemmel nézte – később a kommün alatt is sok vita kiváltója lesz ez a szembenállás.

A különböző szocialista iskolák között is nézeteltérések voltak: a legtöbbet idézett szerző mindenképpen Proudhon volt, a legtöbbet idézett mondan pedig természetesen a „tulajdon lopás” kitétel: „Proudhon azt mondta, hogy a »tulajdon lopás« egyet értek vele, sőt több is annál, gyilkosság, a legnagyobb szegénység (helyeslés). A hódítások, a rablások, a középkor lovagjai, XIV. Lajos, XV. Lajos, az összes monarcha lopása. (helyeslés) A tőke ennek a becstelenségnek az eredménye” – mondta egy női szónok. Ennek a kijelentésnek a népszerűségén mit sem csorbított, hogy Proudhon és közvetlen hívei (maga a „proudhonizmus” a hatvanas évek végén már nem feltétlenül magának a mesternek a gondolatait ismételte, inkább valamiféle libertárius, tekintély- és hatalomellenes kollektívizmus volt) távolról sem voltak a személyes tulajdonnak az ellenségei, sőt mindenkit tulajdonossá kívántak tenni. A szocializmus különböző elméleti iskoláinak tanításai között nemigen tettek különbséget (Marxról alighanem nem is igen hallott senki a párizsi gyűléseken). Szocialistának az számított, aki egalitárius volt, a magántulajdon eltörlését és a nép közvetlen kormányzását követelte és legalábbis erős kritikával illette a burzsoázia családról alkotott felfogását. Az egyenlőtlenség oka a társadalom ember ember általi kizsákmányolása, amelynek alapja a magántulajdon:

„A burzsoázia mindenható a társadalomban, ahol övé a föld tulajdona, a tőke és a hitel. A nép, a tudatlanságban tartott nép reszket és szenved a társadalmi rend igájában, oly régóta szenved, hogy a semmiféle visszhangot ki nem váltó jajkiáltásai most a harag üvöltésévé váltak (...) A nép bajainak orvosságra van szüksége, és ez az orvosság a kollektív tulajdon.”

A tulajdon kisajátításához igazi néphatalomra van szükség:

„Mindennek meg kell változnia, akik eddig fent voltak, le kell hogy szálljanak, akik pedig lent voltak, fel kell hogy emelkedjenek, olyan magasra, hogy senki se tudja többé elérni őket.” (Dalotel–Faure–Freiermuth, 242–256.)

Gyűlések sorozata (olyan címekekkel, mint „A házasság és a válás”; „A házasságon kívül született gyermekek”; „A házasság és a szabad együttélés”) foglalkozott a család kérdésével, alapvetően két szempontból: egyrészt az antiklerikális szónokok elutasították a család megszentelt intézményét, másrészt az öröklés révén a burzsoázia család problémája közvetlen kapcsolatba került a tulajdon kérdésével. A probléma kevésbé valamiféle „szabad szerelem” oldaláról vetődött fel (a kor szónokai igen szemérmesek voltak – ez

a kommünre is jellemző lesz), inkább társadalmi oldalról. Nem a családot, mint olyat ítélték el, hanem a burzsoázia családot, amely „az érdekházasságokkal, az erkölcsöt képmutatással helyettesítette, és érdekből eltúrta a hűtlenségeket”; „az elrendezett házasságok úgy jönnek létre, hogy az apa eladja a lányát”. A burzsoázia képmutatása mellett természetesen a család vallásos megszentelését is elutasították – de nem magának az emberi kapcsolatoknak ezt a formáját. Az igazi család az érzelmi kötelékek által létrehozott és fenntartott állandó közösség, szabad együttélés, mert „semmiféle törvényre nincs szükség ahhoz, hogy szentesítsük egy férfi és egy nő kapcsolatát (...) Ennek a köteléknek semmi más garanciája nem szükséges, mint a kölcsönös szeretet. Egy ilyen család létrehozatala a forradalom kezdő lépése, amely felforgatja az egész társadalmat.” A nép szemében az igazi család egymást szerető emberek tartós köteléke (azaz nem valamiféle libertinus közösség), a burzsoázia család éppen azért kerül a vádlottak padjára, mert őszintétlen és erkölcstelen – a nép tiszta, míg a burzsoázia romlott (mint látni fogjuk a kommün is hasonló alapokon áll majd, például a prostitúció harcos, a „burzsoázia bűnének” való elítélésében).

Magának a kommünnek mint ténynek és mint eszménynek a felvázolása sem várta sokáig magát: már 1869 első hónapjaitól közszájon forgott a gyűléseken a „szociális kommün” követelése.¹⁹ Mint később még visszatérünk rá, a dolog igen kevésbé volt eszmeileg kiforrott (és éppen ez tette lehetővé, hogy igen sokan mint céllal egyetértsek vele): a baloldali libertárius kollektivisták számára a kommün „egy nagy demokratikus és szociális konföderáció része”, ahol „minden kommün önmagát igazgatja”, a blanquisták számára „a forradalmi kommün a II. év egalitárius, *sans-culotte* kommünje, amelyért annyi vért ontottak elődeink”, a (neo)jakobinusok számára tulajdonképpen a Robespierre-féle Közléti Bizottság diktatúrája... Ennek a három koncepciónak az egymás mellett élése jelenti majd a kommün egyik legfontosabb politikai vitáját.

Mint láthattuk, a konkrét társadalmi gyakorlatokat illetően lassú, de határozott radikalizálódás volt jellemző az eredeti proudhonizmus mutualista-kooperatív, az osztály-együttműködésre építő, az elsősorban a blanquisták éktelen haragját kiváltó modelltól a munkások egyesülését és gazdasági-politikai harcát igénylő megoldások irányában. Mindenesetre maga a szervezett munkásmozgalom, azaz a frissen alakult szakszervezetek alig vettek részt a gyűléseken (noha az Internacionálé tagjai nagyon is aktívak voltak) – a munkásmozgalom ügyei, harcai, küzdelmei inkább ürügyet szolgáltatottak a párizsi nép számára radikalizmusának bizonyítására. A sztrájkok inkább politikai üzenetükkel tettek szert jelentőségre, véres leveretésük pedig csak fokozta a nép felháborodását a ha-

¹⁹ Nemcsak arról volt szó, hogy a kommün későbbi nagy alakjainak a jó része innen érkezett, hanem arról is, hogy maga a „kommün” mint eszme is a legradikálisabb, Párizs munkásnegyedeiben létező klubokban formálódott. Ezekben már 1869 végétől a „Vive la Commune!” felkiáltással zárták a gyűléseket. „Létrehozzuk hát a mi kommününket, a demokratikus és szociális kommünt. (...) A fény Belleville és Ménilmontant lankáiról árad lefelé, hogy szétszórassa a Városházán rejtőző sötétséget. Kisöprjük a reakciót, ahogy a szobalány kisöpri a lakásokat (taps, hangos helyeslések).” (Molinari, 217.)

talommal és a tulajdonos burzsoáziával szemben. A munkásság számára mindez bizonyosság volt arra, hogy eljött az idő a rendszer megdöntésére.

A legnagyobb klubban a *Salle Molière*-ben játszódtott le a következő eset:

„A jelen levő rendőrtiszt²⁰ intette a résztvevőket: »Emlékezzenek, hogy a gyűlés témája a 'Tőke és a munka' kérdései.«

Vertut polgártárs: „Éppen most készültem a Le Creusot-i nagy sztrájkról beszélni. Apáink '89-ben ledöntötték a Bastille-t, most rajtunk a sor, hogy ledöntsük az éhség és a tudatlanság Bastille-ját.”

„A gyűlést ezennel feloszlatom.” (Dalotel–Faure–Freiermuth, 261–270.)

Mindenesetre még a legforradalmibb sztrájk sem volt maga a forradalom a gyűlések résztvevői számára – a munkásmozgalom módszerei alapvetően idegenek maradtak a párizsi nép számára.

Már ezeken a gyűléseken is előkerül az oktatás kérdése, amely a kommün egyik fő teendője is lesz: ez a kérdés váltotta ki a legkisebb vitákat, hiszen a kötelező, ingyenes, világi oktatás követelésében mindenki egyetértett a szocialistáktól a liberális ellenzékig. Annál nagyobb konfliktusokat okozott a választások kérdése az 1869 tavaszán sorra kerülő nemzetgyűlési választások okán: a nagy kérdés az volt, hogy a „gyűlések népe” önálló jelölteket állítson-e, vagy támogassa a legtöbbször mérsékelt republikánus ellenzéki jelölteket. Végül mindkettőre volt példa (az olyan radikális demokraták, volt '48-as hegy pártiak, mint François-Vincent Raspail, elég könnyen megkapták a szónokok támogatását; olyan jobboldaliak, mint Louis-Antoine Garnier-Pagès, a '48-as nemzeti műhelyek felszámolója, később a versailles-i kormány tagja, ellenjelöltekkel találták magukat szemben), a későbbi kommunárok közül Gustave Lefrançais és Jules Vallès indult el a választásokon.²¹

Mindenesetre a dolgok logikájából következően a választások a gyűlések jobbratolódását eredményezték – a választási időszakban sokkal többen, nem feltétlenül csak a „törzsközönség”, látogatták ezeket a gyűléseket, a választási logika az ellenzéki jelöltek támogatását irányozta elő; akik ezzel szembeszálltak, azokat könnyű volt a „császárság ügynökeinek” nevezni. Mindenesetre a rendszer liberális ellenfelei Párizsban nagy győ-

²⁰ Minden gyűlésen kötelezően jelen volt egy rendőrtiszt, egyébként éppen az ő jelentéseiből ismerjük a gyűléseket ilyen alaposan, illetve egy szemtanú, Gustave de Molinari, a *Journal des débats* című lap újságírója (aki távolról sem szimpatizált a párizsi néppel) könyvéből.

²¹ Meglehetősen kevés illúzióval, ahogy Lefrançais mondta nem kis ironiával egy gyűlésen: „Húsz évvel Proudhon, Cabet és Pierre Leroux megválasztása után [a három szocialista teoretikus képviselő lett az 1848-as forradalom után] azt hihetnénk, hogy a forradalom győzedelmeskedett! (...) A kormány, amely megadná nekünk mindazt a szabadságot, amelyet követelünk, ezzel azonnali öngyilkosságot követne el.” (Lefrançais, 2013: 199.) A szocialisták választási programja nagyjából megegyezett az Internacionálé programjával: demokratikus reformok (azaz a szabadságjogok kiszélesítése és garantálása); szociális intézkedések (nacionalizálása a legnagyobb bankoknak, kiegészülve a progresszív jövedelemadóval); politikai átalakulás (az állandó hadsereg felszámolása, helyette a nép felfegyverzése, állam és egyház szétválasztása, ingyenes, kötelező, állami oktatás) – mindez kiegészülve a valódi néphatalommal, azaz elsősorban a kötelező, visszahívható képviselői mandátum bevezetésével.

zelmet arattak nemcsak a bonapartisták és a legitimisták, hanem a „vörösök” felett is. Egyszerűen a választások ideje más tempójú és jellegű volt, mint a gyűléseké, és a szavazások korszaka nem ért véget: 1870 májusában népszavazásra került sor a császárság új, liberális szellemű alkotmányáról, de implicite magáról a rendszerről és III. Napóleon személyéről is.

Két vélemény csapott össze a gyűléseken a kérdésről: a radikálisok távolmaradásáról, érvénytelen szavazatról beszéltek („Írjátok rá a szavazólapra: éljen a demokratikus, szociális köztársaság! Éljen az 1793-as alkotmány!”), szerintük a „nem” szavazat legitimálná a „burzsoá köztársaságot”; míg a mérsékletek „nem” szavazatra biztattak. Az eredmények ismét inkább az utóbbiakat igazolták, egészen komoly sikernek számított (főleg az országos eredmények ismeretében, mint említettük a polgárok 83 százaléka támogatta a rendszert), hogy Párizs hat kerületében, éppen a népi negyedekben, egyenesen többségbe kerültek a császárság rendszerének egyértelmű elutasítói (míg nyugati, burzsoá negyedek a császár mellett szavaztak).²² Ismét arról is szó volt, hogy a választási kampány inkább egységbe kovácsolta a rendszer ellenségeit – de inkább a mérsékelt programja mentén. Egy köztársasági szónok például egyenesen Blanqui híres szavainak („a puskátok a ti szavazócédulátok”) ellentétükbe fordításával üzent a radikálisoknak: „A szavazócédula hatalmasabb fegyver, mint a puskacső, általa leszünk képesek arra, hogy megdöntsük a rossz intézményeket.” (Molinari, 108–110.)

A mérsékelt liberális köztársaságiak joggal hihették azt, hogy a gyűlések népe végül is elfogadta az ő álláspontjukat és módszereiket, a résztvevők felelős demokraták lettek, megszabadultak a „szélsőséges provokátoroktól”, a bölcs nép újra az ellenzék kedvencévé vált:

„Ne féljünk kimondani, hogy mindenütt vagy majdnem mindenütt a leginkább megtapsolt szónokok azok, akik beszédükben nemcsak republikánus elkötelezettségről tesznek tanúbizonyságot, hanem bölcsességet, józan ésszt és mértékletességet is képviselnek. A mostani gyűlések nemcsak a mértékletességet képviselik, hanem a kinyilvánított vágyat is az osztrályok harmonikus együttműködésére” – írta a *Le Rappel* újságírója (Dalotel–Faure–Friermuth, 304.).

A választások hatására való jobbratolódás és az „ellenzéki egységfront” erejét nem lehetett tagadni, de a liberálisok némileg talán a vágyaikat tekintették valóságnak: a népi negyedekben éppen azokon a helyeken volt a legmagasabb a távolmaradás, az érvénytelen szavazatok aránya (18 és 28 százalék között), ahol az ellenzék a legnagyobb arányban győzedelmeskedett, azaz itt feltehető volt, hogy bizony maga a „nem” szavazat sem feltétlenül az „osztrályok harmonikus együttműködését” jelentette mindenki számára.

A gyűlésekre a legkevésbé sem volt jellemző, hogy „forradalmat akartak volna forradalom nélkül”, a forradalmi erőszak az összejövetelek mindennapi témáját jelentette, és

²² A referendumon országosan a császárság támogatói nagyarányú sikert arattak, de Párizs 183 435 szavazattal 138 406 ellenében már ekkor köztársasági többségű volt (sőt már az 1869-es szabad választásokon is többségben republikánus képviselőket választott) a nagy városokkal egyetemben.

bizony nem tévedtek a liberális lapok, amikor „a vörös rém” felvázolásánál 1793 terrorjának az emlékeit vélték felelevenedni. Maguk a szónok is igen gyakran szembeállították egymással 1789 és 1793 elveit és gyakorlatát, sőt az 1792. szeptemberi nagy börtönmégszárlások is előkerültek:

„Megértem azoknak az embereknek a tetteit, akik azt mondták maguknak: nem mehetünk úgy a hátraokra harcolni, hogy a hátunk mögött hagyjuk ezeket a gyilkosokat, akik meg fogják ölni asszonyainkat és gyermekeinket”

– mondta egy szónok 1792 szeptemberéről. Az akkori tettek nemcsak szükségeselek voltak, hanem igazságosságosak is olyan emberek részéről, akik „tizenöt százada éltek szolgátságban”, hiszen „a népnek hatvan generációt kellett megbosszulnia”. A nép a szónokok szemében nemcsak a bosszúra volt kész, hanem a harcra is: „ha kell fegyverrel a kezünkben halunk meg a külvárosok utcakövein”, ezúttal azonban nem a munkásokra fognak vadászni a rend erői Párizs utcáin, „a jövőben a szerepek megfordulnak, a levadásztottak fognak nagy vadászator tartani” (Dalotel–Faure–Freiermuth, 308.). Bizony a kommun utolsó napjaira a biztos vég közeledtével jellemző hangulat nem állt oly távol mindettől. Abban sem egyébként, hogy mindez sok tekintetben verbális „túlzás” volt, nem valódi politikai akarat. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy amikor a császárság utolsó éveiben, valóban törtek ki kisebb felkelések, a legradikálisabb szónokok inkább mérsékletre intették a népet.

A gyűlések forradalmi propagandája 1869 tavaszától szinte rendszeres időközönként fordult erőszakos összeütközésbe a rendőrséggel, gyakran már-már felkelés díszletei között (néhol barikádok is emelkedtek bizonyos alkalmakkal – a legforróbb helyzet talán 1870 januárjában alakult ki Victor Noir republikánus újságíró temetése után, akit Pierre Bonaparte, a császár rokona, ölt meg). Mindez jelezte, hogy egy új forradalmi nemzedék lépett be a politikába, amely nem feltétlenül választásokkal kívánta megdönteni III. Napóleon rendszerét. Mindenesetre a mérsékelt republikánus sajtó a lehető legkevésbé támogatta ezeket a felkelési kísérleteket (ahogy ilyenkor lenni szokott a rendszer zsoldjában levő „provokátoroknak” tartotta őket, amely igen kevésbé volt valószínű), annál inkább helyeselte a rendőrség és a katonaság rendteremtését, még Victor Hugo lapja is a rendőrök és a rendszer mellett tette le a voksát.

Részben ezeknek a „felkelési” kísérleteknek volt köszönhető a gyűlések szónokait érintő több száz börtönbüntetés, az Internacionálét lényegében betiltó per és végül a gyülekezési jog kiterjesztésének felfüggesztése is. Maguk a felkelési kísérletek általában pár száz embert mozgattak meg, nem volt mögöttük valódi szervezet (a gyűlések nem hoztak létre állandó koordinációt), és hiányoztak a fegyverek is. A nép egyébként is talán szimpátiával figyelte a „vörösöket”, de kísérleteiket nem támogatta, sőt, mint a választások megmutatták, egyelőre inkább a liberális és a radikális republikánusok békés választásokat preferáló módszere mellett tette le a voksát. Mindez a háborúval, Párizs

ostromával; a létrejött politikai klubokkal és főleg a Nemzetőrséggel (azaz a párizsi nép felfegyverzésével) változik majd meg.

A gyűlések mindenki számára nyitottak voltak, mindenki szót kaphatott rajtuk – így nem is volt lehetséges, hogy egy politikai irányzat vagy frakció monopolizálja a tartalmukat. A szeptemberi „forradalom”²³ (a császárság bukása) után ezek a gyűlések azonban átalakultak állandó (kis túlzással) „strukturált” klubokká, amelyek már nagyon is irányzatosak voltak politikailag, és kiérleltek egy, a népszerűségét innen megszerző politikai garnitúrát. Amikor az 1870 szeptemberében a rezsimváltás forгатagában, majd az ostrom ideje alatt egyre radikalizálódva létrejöttek az első klubok (1789, 1830, de mindenekelőtt éppen 1848 mintájára), a rend pártja azonnal aggodalommal kezdte el őket figyelni, és mi tagadás, igaza volt. Nemcsak a régi mondás igazságáról volt szó („*quand le club est ouvert, la boutique est fermée*” – „amikor a klubok nyitva vannak, az üzletek zárva tartanak”), hanem arról is, hogy ezek a népi klubok 1870/71-ben a *sans-culotte* szekciók (amelyek az igazi ellenparlament szerepét játszották a múltban, azaz közvetlen befolyásuk volt a nemzeti törvényhozásra) kései örököseiként tekintettek magukra. A forradalom szelleme támadt fel ismét, a klubok nem csupán „a szocializmus iskolái voltak” (a szocializmus korabeli értelmében természetesen), hanem a szociabilitás kiemelt helyei is: a váratlan találkozások, a bizarr, furcsa figurák, a meghökkentő, bolondos, de mindazonáltal igen veszélyes emberek találkozási helyei – ahol férfiak és nők, szegények és gazdagok, öregek és fiatalok, műveltek és műveletlenek találkozhattak egymással. A rend hívei általában mérsékelt rajonganak az ilyesmiért – és jó okuk van minderre.²⁴ A „demokrácia élő barikádjai” példátlanul fontos szerepet játszanak olyan társadalmi rétegek esetében, akiknek nincs, vagy igen korlátozott a hozzáférésük az írásbeliséghez: a klubok a privilegiált helyeivé váltak az állampolgári, politikai jogok gyakorlásának – a nép egy jó része számára.

A párizsi nép kinyitotta a száját, és ez, mint általában, nem sok jót ígért ellenségeinek.

A klubok nemcsak a régi rendszer utolsó évei gyűléseinek voltak természetes folytatói, hanem sokkal nagyobb veszélyt jelentettek: az új politikai erőviszonyok értelmében a város egyes negyedeinek népi-forradalmi ellenőrzésének a csíráját rejtették magukban. Ennek a termése nem lesz más, mint maga a párizsi kommun.

²³ Mint láthattuk, a közhangulat inkább a liberális köztársaságiak, mint a szélsőbaloldal mellett állt: előbbieknek nem is került komolyabb erőfeszítésbe, hogy igen gyorsan semlegesítsék azokat, akik vörösöket akartak választani az ideiglenes kormány tagjai közé. Delescluze, Pyat, Flourens, sőt Blanqui neve is felmerült, végül Henri Rochefort-t, ezt az öntörvényű, nonkonformista márkot, a hatvanas évek végének magasán legnépszerűbb ellenzéki szereplőjét a szélsőbaloldal megnyugtatóra kihozták a börtönből és a kormány tárcá és hatalom nélküli tagjává tették. A békés, egy nap alatt lezajlott forradalomban gyorsan feloszlatták a törvényhozást, és alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását irányozták elő – addig az ideiglenes kormány irányította az országot.

²⁴ Gondoljunk csak Flaubert *Érzelmek iskolájának* egy ilyen klubot leíró jelenetére: az ironia, a gúny bravúrosan keveredik a legtisztább osztálymegvetéssel, ahol persze a szegények kinevetése inkább a rémületet rejt: a jakobinus terror talán nem valamiféle ártatlan vitaklubból jött létre?

A császárság utolsó éveiben újjászülötő, majd a köztársaság alatt nagy lendületet kapó klubok és a bennük folyó „agitáció” aligha volt hát jó hír a rend híveinek, akik ezzel pontosan tisztában is voltak, ahogy azzal is, hogy a háború folytatása csak tovább fogja éltetni az 1793-as honvédő *sans-culotte* népfelkelés emlékeit, miközben a városban elég magas volt az egy főre eső, különböző „pártállású” forradalmárok száma.

És ez már a kommün története.

„Maga a törvénytelenység, ha az igazságtalanság a törvény” – Az eszme formálódása

A „vörösök” két csoportját, az 1793-as forradalmárokat (akik maguk is neojakobinusokra és blanquistákra oszlottak), illetve a szocialistákat több dolog választotta el egymástól, mint amennyi összekötötte, de 1870 elején a közös ellenség, a császárság, összekötötte őket: ugyanazokba az ellenzéki újságokba írtak,²⁵ ugyanazokon a népgyűléseken szólaltak fel, közösen harcoltak a gyűlölt rendszer ellen, vagy éppen ugyanabban a börtönben ültek (a Sainte-Pélagie volt a korszak „népszerű” börtöne, ahol olyan, ha nem is barátságok, de kölcsönös megbecsülésen alapuló kapcsolatok születtek; olyan, egymástól igen távol álló személyek között is, mint például Clemenceau és Blanqui).

A korabeli és későbbi rendpárti sajtóban (ahogy a „marxista–leninista” történészek tollán is, igaz teljesen más okokból²⁶) az Internacionálét vádolták a kommün kirobbanásával, ami ideológiailag motivált tökéletes félreértése volt a helyzetnek – mindkét oldalról. Az Internacionálé párizsi szekciója lényegében alig létezett: a hatvanas évek nagy felfutását alaposan megtörte az 1870. júniusi ellenük indított harmadik per, amely majd-hogynem felszámolta a szervezetet. Mindenesetre igen komoly bátorság kellett ahhoz, hogy a Párizs népét is magával ragadó háborús hangulatban egyedül az Internacionálé által mozgósított mintegy 400 ember tüntessen júliusban a háború ellen. A rendőrség persze szétverte a tüntetést. A háború és az ostrom szétszórta a megmaradt tagokat is: a legtöbben felszívódtak a Nemzetőrségben, a szervezet szekciói szinte kiürültek Párizsban.

Mindenesetre az Internacionálé megmaradt aktivistái az „1793-as” forradalmárokkal szövetkezve hozták létre szeptember 4. (a köztársaság kikiáltása) után a párizsi kerületekben az ún. éberségi bizottságokat (*comités de vigilance*). A bizottságok tagjait többnyire a gyűléseken is aktív radikális párizsi nép választotta meg (legtöbbször közfelkiáltással): a korábbi gyűlésekről ismert szónokokat, azaz a város közismert szélsőbaloldali agitá-

²⁵ Minden „vörös” irányzatnak volt saját lapja, de a közös „szélsőbaloldali” újság (a „gyűlések népének” fóruma), Rochefort lapja volt, a *La Marseillaise*. Ide írtak a szocialisták (az Internacionálénak nem is volt saját lapja, ami azért jól mutatja korlátozott lehetőségeit), valamint a blanquisták, a jakobinusok és a radikális republikánusok legbaloldaliabb része.

²⁶ Előbbiről L. Lidsky, 58., utóbbiról Rougerie, 1970: 49–51.

torait és aktivistáit (azaz inkább szocialistákat és blanquistákat, mint jakobinusokat) találunk a kerületi bizottságok tagjai között. Ezek igen laza szövetsége volt a Húsz Kerület Központi Köztársasági Védelmi Bizottsága (*Comité central républicaine de défense de Vingt arrondissements*), ahová minden kerület négy küldöttet delegált. Elsősorban a társadalmi klubok helyben ismert forradalmi szereplőinek a gyülekezőhelyei voltak ezek az éberségi bizottságok: a forradalmi „párt” magjáé. Itt már az Internacionálé tagjai erős kisebbségben voltak csupán (noha a Központi Bizottságnak a „Corderie” adott otthont, itt volt a székhelye az Internacionálé mellett a párizsi szakszervezetek központi föderációjának is), maga a szervezet a lehető legkevésbé volt szocialista. Az Internacionálé tagjainak beolvadását a közegben jól mutatja a párizsi szekció „a német néphez, a német nemzet szocialista demokráciájához” intézett üzenetének tónusa:

„Te csak a császár, egyáltalán nem a francia nemzet ellen viselsz háborút... A köztársasági Franciaország az igazság nevében arra szólít fel, vond vissza a hadaidat... 38 millió ember nevében, akiket a patrióta és forradalmi lelkesedés fűt, azt ismétljük neked, amit 1793-ban mondtak a koalíciós hadaknak: a francia nép nem köt békét egyetlen ellenségével sem, amíg az francia földet foglal el... Térj vissza a Rajna mögé. Jelszavunk legyen: Szabadság, Egyenlőség és a Népek Testvérisége. Szövetkezzünk és alapítsuk meg az EURÓPA EGYESÜLT ÁLLAMOKAT. ÉLJEN A VILÁGKÖZTÁRSASÁG!” (Rougerie, 1971: 48.).

Marx ezt az üzenetet nevezte „soviniszta butaságnak” és „abszurditásnak”... „Sovinizsma” lett volna a *Corderie*? Inkább csak jobban érezte az idők és Párizs szavát, mint Marx Londonban: az Internacionálé Párizs szekciója is patrióta volt, „a második év”, a nagy forradalmi honvédő háború lázában égő – mint maga Párizs népe.

Az éberségi bizottságok mintái az 1793-as *sans-culotte* szekciók (pontosabban ezek felügyeleti bizottságai) voltak, nemcsak a szervezeti modellt illetően, hanem a célokat tekintve is. A nagy forradalomban ezek a szekciók „felügyelték” a törvényhozás választott szervét, a Konventet, most ugyanez a szerep ezeknek a bizottságoknak jutott: azaz felügyelni, ellenőrizni, orientálni forradalmi irányba fordítani az ideiglenes kormány működését (innen az „éberségi” elnevezés). Valamiféle munkamegosztásban gondolkodtak a Bizottság vezetői: a kormány természetesen maga irányítja a honvédelmet nemzeti szinten és az ország különböző ügyeit, a bizottságok mindezt kiegészítik, konkretizálják Párizs és a kerületek szintjén. A Bizottság bocsátotta ki Párizsban az ún. első „vörös plakátot”, azaz a „rendelkezéseit” a város ügyeiről. A plakát inkább még „rózsaszín” volt, hiszen csupán a város védelmének kérdéseit illető rendelkezéseket tartalmazott: lényegében valamiféle „totális mozgósítás” igényét fejezte ki – ennek adott volna keretet a közvetlenül a nép által választott párizsi kommüntanács (amely azonban nem feltétlenül állt volna szemben az ideiglenes kormánnyal). Az ostrom idejére még az örök felkelő blanquisták is, akik egyébként ekkor még nem vettek részt a bizottságok munkájában, túl mérsékeltnek tartván őket, „fegyverszünetet” hirdettek a forradalomban. Lapjuk, magának Auguste Blanquinak a szerkesztésében, a beszédes *La Patrie en danger* (A haza veszély-

ben) címet viselte. Mindazonáltal a „vörös plakát” szövegében már voltak a rendpárt számára elég aggasztóan hangzó, meglehetősen 1793-ra hajazó kitételek is: rekvirálások és kisajátítások, népi ellenőrzés, a nép felfegyverzése, sőt népfelkelés. A kormányban igen sokan erősen hezitáltak a párizsi nép felfegyverzését illetően. Mindenesetre Párizs igen régóta meg volt fosztva municipális jogaitól (ez az elnyomás egyik szimbólumának is számított a császárság korában), így a kormány abba beleegyezett, hogy helyhatósági választásokat tartsanak a városban szeptember végén, ahogy a Bizottság követelte.

Ahogy teltek a hetek, úgy vált egyre egyértelműbbé, hogy a Bizottság további követeléséről az ideiglenes kormány hallani sem akar, sőt mind az igen bizonytalan kontúrokkal bíró „forradalmi irányt”, mind a „haza védelmét” (azaz a bizottságok két célját) illetően éppen ellentétes célokat követett. Ennek következménye nem lehetett más, mint hogy a forradalmi kisebbségben megformálódott az idea: kormány árulásával szemben úgy kell cselekedni, mint a *sans-culotte*-ok 1792 augusztusában. Azaz felváltani a kormányt a párizsi nép közvetlen önkormányzatával, amely harcba viszi a nemzetet az idegen megszállók ellen. Neve is volt mindennek: úgy hívták Párizsi Kommün (*Commune de Paris*). Egy burzsoá klub szónokának szavaival:

„(...) a versailles-i kommün, a rouen-i kommün a marseilles-i kommün nem kavar fél senki, de a párizsi kommün! Az már más dolog! Miért? Mert ehhez a szóhoz vér tapad.” (Rougerie, 2012: 58.)

Hát igen: a korban mindenki számára egyértelmű volt, hogy a „*Commune*” Párizsban 1793-t jelenti, a második évet, a *sans-culotte*-okat, a párizsi nép közvetlen hatalmát (és a burzsoázia szemében főleg a szeptemberi mészárlásokat, a terrort). Miközben a városban lassan *de facto* kettős hatalom alakult ki az ideiglenes kormány és az éberségi bizottságok szervezetei között. Kezdett kirajzolódni a kommün profilja is: egy város népi kormányzatáé, amely, mivel ez a város Párizs, lassan egy forradalmi kormány képét kezdi magára öltetni egy banális önkormányzat helyett.²⁷ A nagy forradalomból eredt az a népi meggyőződés is, hogy Franciaországban sok „*commune*” volt (azaz önkormányzat), azonban *Commune* csak egy: Párizs forradalmi kormányzata, amely a forradalom, a köztársaság és Franciaország üdvének (*salut*) védelmében szembehelyezkedhet, mint ahogy számos alkalommal szembe is helyezkedett a népképviselőt szerveivel is (amelyet gyakran a párizsiak mély megvetését kiváltó „analfabéta, apolitikus parasztok”, „*ruraux*”, választottak meg).

A kormány érezte is a veszélyt, és elhalasztotta az önkormányzati választásokat, hiszen bár tény volt a kettős hatalom, a kommün egyelőre csupán a forradalmárok elképzeléseiben létezett. Ezek is igen konfúznak még, hogy miről is van szó valójában a kommün

²⁷ Mint figyelmes olvasóinknak bizonyára feltűnt, a kommün szó több dologra is utal egyszerre: egyrészt köznyelvi értelmében nem jelentett (és jelent) mást, mint valamilyen szintű önkormányzattal rendelkező települést. Másrészről a kommün leírja az 1871 márciusa és májusa között lezajlott eseménysort, végezetül az inkább nagybetűs Kommün a párizsi kommün megválasztott vezetőtestületére utal (erről lesz még szó a későbbiekben).

kapcsán: 1793 kiegészítve az ostrom miatti különleges körülményekre adott válasszal (népfelkelés)? A város kormányzása ön maga által? Vagy több ennél: tulajdonképpen egy új kormány az ország számára? Vagy mindez, némileg egymásnak is ellentmondva, együtt?

A kommün mint idea mindenesetre újjászületett: a szónak szinte varázsereje volt a nép körében²⁸ (és ellenkező előjellel a „jóra való emberek” körében is), mindenkinek mondott valamit – ám ekkor még a lehető legkevésbé volt egyetértés arról, hogy mit is jelent a varázsszó a gyakorlatban.

A *sans-culotte* kommünön túl, a koncepció másik változata nyilvánvalóan Proudhonra vezethető vissza, a korszak egyik alapkönyve, a *Capacité* így fogalmaz:

„A szabad kommün, mint a férfi, mint a család, mint minden individuum és minden értelmi, erkölcsi és szabad közösség, szuverén. A kommünnek joga van önmagát kormányozni, saját adminisztrációt létrehozni, adókat bevezetni, iskolákat teremteni fiatalsága számára, rendőrséget, bírakat kinevezni, saját újságokkal, gyűlésekkel bírni (...) A kommün rendeleteket és határozatokat hoz és ki akadályozná meg abban, hogy törvényeket is alkosson? A municipális tanácsában nyilvánosan vitatnak meg mindent, ami a kommünben és környékén történik. Íme, a kommün, íme, a közösségi élet, íme, a politikai élet” (idézi Rihs, 92.).

Itt a híres proudhoni föderáció nem más, mint a szabad, szuverén kommünök szövetsége.

A szocialisták szabad kommünjeinek (és föderációjuk: a demokratikus és szociális köztársaság), illetve a blanquisták *sans-culotte* közvetlen kormányzatának és forradalmi diktatúrájának igényei (utóbbival a neojakobinusok is egyetértettek²⁹) noha tartalmaznak egymással rokonítható elemeket, alapvetően összeegyeztethetetlenek egymással: tulajdonképpen (mint arról még részletesen szólni fogunk) a kommün sok tétozása, végtelen vitái, hezitálása sok tekintetben ennek a két koncepciónak az igencsak eltérő jellegzetességeiből fakadt.

Mondanunk sem kell, hogy a blanquisták voltak az elsők, akik felhívták a figyelmet arra, hogy a forradalmi kommün aligha állhat valamiféle parlamentáris legalitás talaján. A kommün: forradalmi kormányzat – az ideiglenes kormány felváltása valami mással. Lapjuk ekképpen fogalmaz:

„Az 1792-es kommün maga volt a törvénytelenység, hiszen akkor még az igazságtalanság volt a törvény. Erő és bátorság volt, hiszen maga alkotta meg a jogot. A törvényes kommün, a legális választások kommünje a Városházán székelt a girondista Pétion irányítása alatt. A forradalmi kommün

²⁸ „A néger varázslóknak vannak fétiseik, olyan amulettjeik, amelyek meggyógyítják a betegeket, sőt feltámasztják a holtakat... a forradalmi klubok vezetői számára a kommün nem kevésbé ilyen mindenre jó orvosság.” (Molinari, 124.)

²⁹ Most nem is beszélve arról, hogy a neojakobinus forradalmárok számára a kommün, elég vaskos történelmi tévedéssel, maga volt a Közléti Bizottság, a nagy Robespierre irányítása alatt (mint ismeretes, a *sans-culotte* kommünt éppen a Konvent, a Közléti Bizottság és Robespierre számolta fel).

éppen ez ellen jött létre. (...) Ennek a törvényen kívüli kommunnek az első dolga éppen az volt, hogy kihajítsa elődjét a Városháza ablakán és megkondítsa a vészharangokat. Ti mit akartok? Pétiont vagy Marat-t; önkormányzatot vagy a kommunt?” (Rougerie, 1971: 66.)

Talán még érdekesebb azonban, hogy mit gondolt maga a nép erről a varázslatos intézményről, amely a kommun nevet viselte:

„Arra van szükség, hogy a kastély egy kicsit alacsonyabb legyen, a kunyhó pedig kicsit magasabb. Arra, hogy minden polgártársnak biztosítva legyen az élete és egzisztenciája, hogy anélkül tudja szabadon leadni a szavazatát, hogy szüksége lenne a polgármester vagy a földesúr engedélyére. Amikor létrehozuk a párizsi kommunt és kistestvéreit szerte az országban, a városokban és a falvakban, na akkor lesz igazi köztársaságunk.” (Winant polgártárs, a Jean-Lentier utcai klubból).

Vagy:

„Combault polgártárs kért szót, aki elmondta, hogy „mielőtt kikiáltanánk a kommunt, hasznos volna, ha mindenki tisztában lenne azzal, hogy mit is értünk ezalatt, mert szerinte sokan azt sem tudják mi az a kommun (tiltakozások, tumultus, közbekiabálások: „ez egy besúgó!”, mások: „na jó, akkor meséld el nekünk, mi az a kommun!”).” A polgártárs újra beszélni kezdett: „A kommun a nép joga, az egyenlőség, a felkelés, az árulók megbüntetése. A kommun végül is... no hát, az a kommun!” (Rougerie, 1971: 65–66.)

Mindez mulatságos lehet, de talán tényleg ez a népi kommun legjobb definíciója...

Kik alkotnák a nép szemében ezt a híres kommunt? Aligha kérdéses, hogy a nép számára nem egyszerűen a közvetlen demokrácia egyik formájáról van szó, hanem valódi társadalmi forradalomról (ahogy 1793/94-ben, minden idők talán legnagyobb kulturális forradalma idején, amikor olyan apróságról volt szó, mint a társadalom „nemesmentesítése”):

„(...) a forradalmi kommunt, hogy világosan beszéljünk, munkások kell hogy alkossák, valódi munkások, akik a kezük munkájából elégtíri ki szükségleteiket, akik az élet súlyának összes nehézségét ismerik, így pontosan értik köztársaságunk jelszavait, pontosan felfogják a fontosságát az egyesülésnek és a szolidaritásnak.” (Charonne köztársasági gyűlésének egyhangúan elfogadott álláspontja, Rougerie, 1971: 69.)

Mit fog tenni ez a kommun, melyek a céljai?

„Tegyük úgy, mint '89-ben, minden öntödét, minden műhelyet rekviráljunk, hogy a közterek legyenek fegyvergyárak, ahol mindenki saját maga fegyverezhesse fel magát – ezt kívánja a becsület és Franciaország fennmaradása. Nem teszünk többé javaslatokat, egyszerűen végrehajtjuk azt, amit döntöttünk. Foglaljuk dekrétumba a győzelmet, azok a tábornokok, akik képtelenek diadalokat aratni, a nép ítéletére számíthatnak. Csak egy módon lehet megállítani a poroszokat: a lábuk elé kell vetni a forradalmat.” (A XV. kerület éberségi bizottsága.)

Megint a Favié-klub:

„Egyszóval a kommun nem fog meghátrálni semmilyen forradalmi intézkedés elől, *jacquerie*-t ígérünk, és ha szükséges, '93 terrorja semmi lesz ahhoz képest, ami a reakcióskora és az árulókra vár.” (Rougerie, 1971: 71–73.)

Az ostrom különleges körülményei természetesen igen komoly szerepet játszottak a párizsi nép egy részének radikalizálódásában: a legszegényebbek számára az ostrom retentő erőpróbát jelentett, bezártságot, éhezést, szörnyű hideget... sok mindent megmagyaráz ez a korabeli, egyre több helyen tapasztalt érzelmekből.

Mint említettük, egy nemzetőr fizetése napi másfél frankra rúgott: karácsonyra egy patkány ára 75 centime volt, egy tojás 2 frankba került, egy fej káposzta 4 frankba, egy nyúl 40-be. Miközben a *boulevard*-okon az éttermek nyitva voltak, a gazdagok számára fényűző karácsonyi és szilveszteri lakomákat szerveztek.³⁰ Egyszóval az ostrom, szemben azzal, ami a XX. században gyakran történt, azaz hogy a különleges körülmények között az életfeltételek inkább nivellálódnak (akár jóval kegyetlenebb szinten is, mint történetünk idején), egészen karikatúraszerűvé fokozta a társadalmi egyenlőtlenségeket: legalábbis a gazdagok és a szegények közötti ilyen különbségeket a párizsiak a XVIII. század, az *ancien régime* ideje óta nem tapasztalhattak. Fokozta a radikalizálódást az is, hogy a kormány igen szerény és bátortalan intézkedései az éhezés és az egyenlőtlenségek mérséklésére joggal keltették azt a benyomást, hogy a nép szenvedései csökkenthetők lennének egy igazságosabb politikával. Alighanem a tény, hogy az ostrom alatt nem került sor éhséglázadásra, inkább a kerületi polgármesteri hivatalok népjóléti intézkedéseinek volt köszönhető, mint a kormánynak – és ezzel a nép is tisztában volt.

Mindenesetre valóban valami igen hagyományos dolog tört elő, az élelemért és a tüzelőért folyó küzdelem távolról sem az osztályharc kategóriáiban értelmeződött, éppen ellenkezőleg: háttérbe szorította a békeidők harcait a tulajdonosok és a munkások között. A fő ellenséggé, mint a régi szép *sans-culotte* időkben, a jól tápláltak, a harácsolók, az ügyeskedők váltak, ahogy egy belleville-i klub szónoka mondta, azon kerületek lakosai, „ahol fehér a kenyér”. A műhelytulajdonos és munkásának felesége egy sorban állt a pékség előtt, ahogy férjeik is egy nemzetőrzászlóaljban harcoltak, a közös szenvedés és a közös követelések sok tekintetben egységbe kovácsolták a párizsi nép tekintélyes részét. A követelések egyik legfontosabb, visszatérő eleme volt a közösségi tüzelő- és élelmiszer-raktárak felállítása és a jegyrendszer bevezetése. Erre egy hatalom látszott hajlamosnak lenni: a forradalmi kommun.³¹

³⁰ A kommun későbbi nagy ostromozói, a polgári írók Párizsban maradt krémje, Gautier, Goncourt, Renan, Paul Saint-Victor és társaik emlékérmét verettek egy párizsi étterem tiszteletére a következő felirattal: „Párizs ostroma alatt néhány embernek az volt a szokása, hogy kéthetente Brébant úr éttermében gyűltek össze, és egyetlen alkalommal sem vették észre, hogy egy körbezárt, kétmillió lelket számláló városban vacsoráznak.” (Serman, 146.)

³¹ A januári, ún. második vörös plakát (melyről lesz még szó) fogalmaz ekképpen: „Általános rekvirálás. Ingyenes élelmiszer-ellátás. Tömeges roham az ostromgyűrű ellen... Helyet a népnek! Helyet a kommunnek!” (Rougerie, 2012: 122.)

„Szükség volt arra, hogy az utolsó illúziók szétfoszlassanak”

A katonai helyzet távolról sem volt reménytelen Párizs számára: a kormány még az ostrom kezdete előtt vidékről is hívott be nemzetőröket a fővárosba, ez, kiegészülve más, reguláris csapatokkal, a párizsi nemzetőrökkel, mintegy félmillió felfegyverzett embert jelentett – a porosz ostromlók mintegy feleannyian voltak. A modern erődítményeik mögül a párizsiak okkal hihették, hogy a városuk bevehetetlen, a gondot az okozta, hogy a poroszok nem is próbálkoztak ilyesmivel: maguk is erődítményeket építettek a város köré és megpróbálták kiéheztetni Párizst.

Mit tehetett az ideiglenes kormány ilyen helyzetben? Kétségtelen tény, hogy a kormány minél előbb fegyverszünetet, majd békét kívánt kötni a poroszokkal, egyrészt mert nem igen bíztak a katonai siker lehetőségében, másrészt mert igen aggódva figyelték a felfegyverzett párizsi nép mozgolódását.³² Komoly kételyeik voltak a kevésbé kiképzett és még kevésbé fegyelmezett nemzetőrök harcértékével kapcsolatban – főleg a város falain kívül: A párizsi nép, mondanunk sem kell, sokkal optimistább volt: 1793 tapasztalatából kiindulva elképzelhetetlennek tartották, hogy forradalmi, köztársasági lángban égő népfelkelést képes legyen megállítani egy monarchista hadsereg. A népfelkelők hatalmas, megállíthatatlan kitörését követelték az ostromgyűrűből.

Miután Louis-Jules Trochu, a hadsereg és a kormány feje ezt sokáig megtagadta tőlük, a kölcsönös meg nem értés, gyanakvás és megvetés légköre alakult ki a Nemzetőrség (azaz a párizsi nép) és a hadsereg (azaz a francia kormány) között. Előbbiek hozzá nem értéssel, gyávasággal, sőt árulással vádolták az utóbbiakat, míg azok felelőtlenséggel, nagyszájúsággal és a patriotizmus mögött rejlő titkos (immár a kormány ellen irányuló) forradalmisággal az előbbieket. Ahogy mondani szokás: mindegyik félnek volt némi igaza.

A hadsereg tábornokai fatalisták, döntésképtelenek és bizony sokszor igen tehetégtelenek voltak, mindenképpen többet is lehetett volna tenni, legalábbis lazítandó a poroszok ellen az ostromgyűrűt. Meglehetősen igazságtalan, de mindenképpen túlzó volt a hivatásos katonák mély megvetése is a polgár-katona nemzetőrök iránt is (amikor végül bevetésre kerültek, a nemzetőrök igen bátran harcoltak a poroszok ellen). Másrészt a nemzetőrök nemigen foglalkoztak a katonai realitásokkal: ez a megállíthatatlan kitörés meglehetősen valószínűtlen volt még saját terveik szerint is. Kitörni a városból:

³² Mint szóltunk róla, Jules Favre, az új kormány külügyminisztere, miközben Párizsban a haza védelméről szónokolt („Egy talpalányi földet sem, s egyetlen követ sem erődítményeinkből”), már szeptember közepétől tárgyal Bismarckkal. A kormány politikája nem került el a tudatosabb forradalmárok figyelmét sem: „Az ideiglenes kormány nem egyéb, mint a császárság sápadt utánpótlása. A maga részéről jobban fél a forradalomtól, mint Poroszországtól... A nemzeti védelem kormánya látszat. Az elővárosok 250 000 főnyi nemzetőrsége forradalmi hadsereg lenne. Íme, ezért nem akarják, hogy hadsereg legyen... A köztársaság halálra ítéltetett. Készülnek a kivégzésére...” – írta Blanqui lapjában szeptember és október eleje között (Domokos, 38., 42., 48.). Egy kiáltványuk pedig még egyértelműbben fogalmaz: „Csak egy módon lehet megállítani a poroszokat: a lábuk elé kell vetni a forradalmat” (idézi Rougerie, 2012: 71.).

de hogyan? Minden oldalról egyszerre? Vagy egy koncentrált helyen? Előbbi katonai nonszensz volt, utóbbi esetében talán napokra is szükség lett volna a csapatok összehozásához: ez lehetőséget adott volna a poroszoknak a felkészülésre, amely igen valószínűtlenné tette volna az akció sikerét. De ha sikerül is: hogyan tovább? Mik a további célok? Hogyan lehet utánpótlással ellátni a városon kívül a csapatokat? A harchoz nem is szokott párizsi nemzetőrök meddig tudnak ellenállni a városon kívül a porosz csapatoknak? A nemzetőröknek hazaszeretetük és bátorságuk volt, válaszuk azonban ezekre a kérdésekre nemigen (Tombs, 1997: 121–161.).

Tény, ami tény: a párizsi nép által szenvedélyesen követelt kitörések a körbezárt Párizsból súlyos veszteségekkel járó egyértelmű kudarckok voltak: északon, Le Bourget-nél a hivatásos hadsereget verték vissza, nyugaton, Buzenvalnál pedig a Nemzetőrség sem járt több sikerrel. Mint ahogy az is ténykérdés, hogy Gambetta minden erőfeszítése ellenére a vidéken verbuvált hadseregeket (amelyek „kiegészíthettek” volna egy sikeres kitörést) a poroszok rendszeresen szétverték.

Mindenesetre a kormány „árulásai” (a nép meg volt győződve arról, hogy a kormány „inkább akarja Bismarckot, mint Blanquit” – ami egyébiránt alighanem nem volt teljesen alaptalan) adták meg az új *sans-culotte* mozgalom ritmusát is. A metzi kapituláció és Thiers európai „körútja” hírére október végén Belleville egyik ismert vörös forradalmára (és később a kommün egyik első mártírja), Gustave Flourens vezetésével a Nemzetőrség pár zászlóalja élén a blanquisták és a neojakobinusok foglalták el a Városházát³³ és ejtették foglyul a kormányt. Hosszas huzavona kezdődött a felállítandó Köztársasági Bizottság összetételéről (a ’48-asok, mint Pyat vagy Delescluze, nemigen kívántak belemenni ilyen kalandba a blanquistákkal). Pár óra múlva a vidéki és a „jobb negyedekből” jövő nemzetőrségek érkezésének hírére menekülniük kellett.

A legkevesebb, amit mondhatunk, hogy az ostrom ideje alatt a párizsi nép nemigen követte a forradalmárokat (pontosabban: nem nagyon bízott már a Trochu/Favre-kormányban, de még kevesebb egy blanquista Köztársasági Bizottságban): közvetlenül az októberi kísérlet után, a kormány megerősítéséről tartott novemberi referendumon az ideiglenes kormány hívei több mint egyértelmű győzelmet arattak (221 374 szavazat 53 584 voksal szemben, a radikálisok alig pár népi kerületben voltak többségben). Ez még akkor is elég egyértelmű eredmény volt, ha a kérdést igen ügyesen tette fel a kormány („Akarja-e Ön a nemzeti védelem kormányának a fenntartását?”, azaz implicite: a nemzeti védelem fennmaradását). November elejére lényegében semmi sem marad a „forradalmi kommün” tervéből és csirájából, az éberségi bizottságokból sem sok: az

³³ Egy ideig maga Auguste Blanqui is jelen volt a Városházán. A kormány végül a felkelésben részt vevőket távollétükben halálra ítélte, Blanquinak ezért kellett menekülnie Párizsból. Egy meglehetősen esélytelennek tűnő felkelés miatt, melyet inkább Blanqui hívei robbantottak ki, az ő elég tartózkodó részvételével. Majd márciusban fogták el a kormány erői a vidéken bujkáló Blanquit végül, így ezért nem is vett részt a XIX. századi francia szocialista/forradalmi mozgalom legnagyobb alakja (a „Vieux”, az „Öreg”) a kommünben, ahol hívei és tanítványai igen fontos szerepet játszottak.

Internacionálé tagjai lassan kihátráltak belőlük (jó okkal, túlzottan reformistáknak és túlzottan nacionalistának tartva őket), a legtöbbjüket pedig a helyi önkormányzat sikerrel domesztikálta, azaz lényegében bekapcsolta az önkormányzati igazgatás „normális” rendszerébe.

A novemberi végre megtartott helyhatósági választások (a kerületek élére egy polgármestert és három helyettest választottak) ugyan jobban sikerültek a forradalmi párt számára, de nem sokkal: vörös polgármestere csak a XIX. és a XX. kerületnek lett (Delescluze és Ranvier), a III., a XI. és a XVIII. (utóbbi Georges Clemenceau személyében) „radikális” republikánus polgármestert választott, egy-két helyen a helyettesek lettek „vörösök”, mint Malon a XVII.-ben (Batignolles volt az Internacionálé egyik fellegvára Párizsban), Tolain a XI.-ben, vagy Léo Meillet a XIII.-ban. Összesen tizenegy „szélsőbaloldali” került be a kerületek irányításába – jellemzően ebből öten börtönben voltak az októberi felkelés miatt... Mindez talán azt jelentette, hogy még a vörös kerületek sem feltétlenül akarták a kormány bukását, de nagyon is szerephez akarták juttatni a vörös forradalmárokat a helyi ügyek intézésében. Ez azonban igen messze volt a megígért forradalmi kommüntől – a forradalmárok vaskos kisebbségben voltak a városban, leszámítva pár „balos” kerületet.

Az ostrom különleges viszonyai kulcsfontosságúvá tették a helyi (kerületi) adminisztrációt Párizs népe számára (sok tekintetben egyébiránt a kommün alatt is megmaradt ez a helyzet). A kerületek,³⁴ amelyek sokáig mesterséges, nem túl nagy jelentőséggel rendelkező egységek voltak, az ostrom alatt a mindennapi élet központjaivá váltak. A családok százezreinek jövedelmet nyújtó Nemzetország felfegyverzése, zsoldjának kifizetése és ellátása a kerületi polgármesterek hatáskörébe tartozott. Ahogy a városban egyre fogyott az élelem, úgy váltak a kerületi polgármesteri hivatalok létfontosságúvá mind több ember számára: decemberben mintegy félmillió ember közvetlen léte függött az önkormányzatoktól, amelyek ellenőrzött kerületi hentesboltokat hoztak létre, lisztet osztottak a pékségeknek, és felügyelték a jegyrendszer működését is. Ennek nyomán a politikai élet nagy része is a kerületekben zajlott, a republikánus polgármesterek hozzáfogtak az iskolák vallástalanításához, elkezdtek megszervezni a nőket a sebesültek ápolására, létrehozták az első *Bourse du Travail*-okat (kerületi munkaközvetítő irodákat). Nem egy intézkedésüket a kommün átvette később. A polgármesteri hivatalok mellett számtalan bizottság és albizottság működött (gyakran az éberségi bizottságok lényegében átalakultak helyi önkormányzati bizottsággá) a gyakorlati ügyek (élelmezés, tüzelő, fegyverek, lőszer, ruházat stb.) intézésére. Mindezeket kiegészítették a Nemzetország helyi szervezetei, amelyek szintén részt vettek a helyi távolról sem csupán katonai (maguk a nemzetőrök is inkább polgárok voltak, mint katonák) ügyek intézésében: mind a bizottságok, mind a helyi nemzetőrszervezetekben ott voltak a város vörös forradalmárai.

³⁴ Párizst 1860 után (ez máig sem változott) 20 kerület (*arrondissement*) alkotja, ezek bürokratikusán létrehozott, adminisztratív egységek. Minden kerület négy negyedből (*quartier*) áll, ezek gyakran valódi gyökerekkel rendelkező, hagyományos területi egységek.

Mint látni fogjuk, ha a kommünt nem is ezeknek a csoportoknak az aktivitása hívta életre, de a kommün forradalma pontosan itt játszódott le. Ezek nélkül a helyi szervezetek nélkül semmi sem lett volna lehetséges.

Az ún. *réunions publiques* utódai, a valamely közösségi épületben vagy bálteremben megalakult politikai klubok is elsősorban helyi közönséget vonzottak, a kerületi politikusok vagy aktivisták itt kísérelték meg meggyőzni a részt vevő polgárokat politikájuk, elveik helyességéről. Bizonyos szempontból a politika leszűkülése ilyen értelemben vett lokalításra tette sok tekintetben lehetővé a párizsiak számára, hogy túléljék az ostromot, de ugyanez akadályozta meg a forradalmárokat abban, hogy igazi befolyást szerezzenek magának a városnak a szintjén – noha mind az életkörülmények romlása, mind a háború alakulása, mind pedig a forradalom esélyei szükségessé tették volna ezt. Mint látni fogjuk, ez a jellegzetesség távolról sem tűnt el a kommün alatt, sok tekintetben ez a helyi szint, a lokalitás kulcsszerepe adta a kommün erejét, ám Párizs szintjén, különösen katonai értelemben a végzetes gyöngeségét is jelentette.

Mindenesetre a novemberi választásoktól kezdve igen valószínűtlennek látszott a kommün törvényes, választási úton való „bevezetése”, felállítása: a kettős hatalom kérdésének az egyik oldal javára kellett eldőlnie (nem véletlen, hogy blanquisták beléptek az éberségi bizottságokba). Január elején a Húszerület Központi Köztársasági Védelmi Bizottsága újabb kísérletet tett a kommün kikiáltására, ez a „Helyet a népnek, helyet a kommünnek!” című, ún. második „vörös plakát” (amelynek aláírói között lényegében ott találjuk már az összes különböző árnyalatú szocialistát és blanquistát). Végül január végén, ismét egy katonai kudarc, a buzenváli kitörés katasztrófája után (ahol alig pár óra alatt 5-7000 nemzetőr halt meg elsősorban a teljes előkészítetlenség miatt – a kormány egyik tagja nem is titkolja, hogy „vérrel kívánták lehűteni” a nemzetőrök egyre fenyegetőbb kardcsörtetését) és az egyre közeledő fegyverszünet hírére Benoît Malon, az Internacionálé aktivistája megpróbálkozott a Városháza elfoglalásával ismét a blanquisták és a Nemzetország néhány egysége élén. Ez még kevesebb eredménnyel járt, mint az októberi kísérlet (itt tűnt fel az eseményekben először Louise Michel egyébiránt – természetesen a felkelők oldalán). Mindenesetre itt már fegyverek is dördültek, és nem a vidéki és a burzsoá kerületek nemzetőrei verték le a felkelést (mint októberben), hanem Trochu „bretonjai”.³⁵ Mindez azt jelzi, hogy Párizs már szakított a kormánnyal, de még nem állt át a „vörösökhöz”.

Lissagaray szavaival:

„Mindenki hallgat. Pár külváros kivételével Párizs olyan mint egy betegszoba, ahol senki sem mer szólni egy szót sem. (...) Az emberek, akik azt mondják, hogy »inkább felgyújtjuk a házainkat, mint

³⁵ A Párizsban állomásozó Nemzetország két részből állt: a helyiekből (*sédentaires*) és a még az ostromgyűrű bezáródása előtt a városba hívott vidéki nemzetőrökből (*mobiles*). Utóbbiak közül mintegy 22 000-en a korban mélyen katolikus, paraszti Bretagne-ból érkeztek, ők valóban idegen országban (nyelvi tekintetben is), egy másik világban érezték magukat a dekrisztinalizált, harsányan antiklerikális nagyvárosi tömegek között. Éppen ezért a kormány számára a rendfenntartás legmegbízhatóbb erejének számítottak.

hogy az ellenség kezére jussanak«, felháborodnak ha valaki meg meri kérdőjelezni a Városháza félős urainak a hatalmát... Arra intenek, hogy »szó sem lehet felkelésről az ellenség orra előtt!«. Mintha a kapituláció jobb lenne, mint a felkelés, mintha augusztus tizedike [a Tuileriák ostroma, 1792] vagy május harmincegyedike [a girondisták bukása, 1793] nem az ellenség orra előtt történt volna» (114.).

Később a mérsékelt republikánusok is a szemére vetették a kommünnek (nyilván igazolva ezáltal a megtorlás vérszomjasságát is), hogy hiába volt a kommün egyik cementje a lázas patriotizmus, valódi nemzetellenes árulás volt felkelést kirobbantani a külső ellenség „szeme láttára”. Ez az érvelés nyilvánvalóan nehezen állja meg a helyét, hiszen a kommün a poroszok előtti kapituláció *után* jött létre. Inkább a dolog megfordítása érdemes a figyelmünkre: talán az ideiglenes kormány fő politikai hibája az volt, hogy sokáig fenntartotta a győzelem illúzióját, Párizs védelmének őshajtását (éppen egy felkeléstől való félelemből), noha a legkevésbé sem hitt a dologban. Végül is, ahogy lenni szokott, a baj titkolása csak növelte a bajt. Hiszen valójában november végétől, egy újabb kitörési kísérlet és a Loire menti hadsereg veresége után, a katonai győzelem a lehető legvalószínűtlenebbé vált: Párizs addig tarthatott ki, amíg az egyre fogyó élelmiszerkészletei elegendőek voltak.

A gondot az okozta, hogy Párizs népe a lehető legkevésbé gondolta mindezt így, első sorban azért nem, mert elzártságában igen keveset tudott a városon kívüli helyzetről (a postagalambok hozták egyedül a híreket a városba, ahol az optimizmus tulajdonképpen egészen a fegyverszünetig kitartott). Másodszorban persze azért, mert a baloldal a klubokban és a sajtóban folytatott propagandája sokakat meggyőzött a legyőzhetetlen nép mítoszáról, amely úgy fog cselekedni, „mint eleink 1792/93-ban”. A patrióta lelkesedés és a politikai-forradalmi program kéz a kézben járt: elsöpörni a győzelem előli akadályokat, azaz első sorban a „*capitulard*” vagy legalábbis tehetetlen kormányt, hiszen immár csak a forradalmi kommün mentheti meg Párizst.

A helyzet alighanem egyedülálló volt a modern kori történelemben: egy város háborús mozgósítása, ahol a férfilakosság lényegében teljes egésze fel van fegyverezve, mindez olyan rendszer keretei között, amely garantálja a sajtó-, a gyülekezési és a szólásszabadságot, és amelynek kormánya legalábbis egyelőre nem kész a forradalmi agitáció felszámolására. Nem véletlen, hogy mind a francia, mind a porosz kormány fő problémájává az volt, hogy ilyen helyzetben hogyan lehetne meggyőzni a párizsiakat, hogy fogadják el a vereséget. Az utolsó, január közepi kitörési kísérlet (1814 óta most először harcoltak nemzetőrök közvetlenül külföldi ellenség ellen) tragikus kudarca és az újabb forradalmi (igen halovány) próbálkozás után lassan a párizsiak is elkezdtek megbarátkozni az elképzelhetetlennel: a kormány hivatalosan is fegyverszünetet kért. A poroszok bevonultak a város környéki erődítményekbe, a hadsereget (12 000 rendfenntartásra kijelölt katona kivételével) leszerelték – ellenben a Nemzetőrség fegyverben maradt: első sorban azért, mert lefegyverzésére senki sem rendelkezett megfelelő erővel (mint ezt Favre be is vallotta a tárgyalásokon Bismarcknak, aki megértőnek bizonyult ebben a kérdésben).

Még ha a párizsiak végül beletörődtek is a vereségbe, igen keserűen tették mindezt, és – ami még fontosabb volt – igen dühösen. Dühük elsősorban a kormány ellen irányult, amelyet felelőssé tettek a vereséért, és a kiállt, végül értelmetlennek bizonyult szenvedésekért: nem volt lázadás, nem volt polgárháború, de béke sem volt a kormánnyal, és a patrióta lelkesedés sem csökkent a kapituláció ellenére sem. A fegyverszünetből mindazonáltal a lehető legkevésbé a forradalom következett, hanem minden forradalom sírásója: a választások, amelyeket az aláírandó békeszerződés nemzetgyűlési elfogadása érdekében ki is írtak februárra.

Mindenesetre Lissagaray-nak volt igaza: a februári kapituláció változtatott meg mindent.

A kapituláció után joggal merülhetett fel a kérdés: van-e még praktikus haszna egyáltalában a kommünnek, amelynek mint láthattuk, a végső értelme mégiscsak a nép mozgósítása volt a poroszok ellen. Bizonyos szempontból gyökeresen változtak meg a dolgok: *lassan a város mélyén formálódott egy politikai erő, amely a kommünben már nem a baza védelmének, hanem a társadalmi forradalomnak az első számú eszközét látta.* A forradalmi szocialisták „pártja” formálódott, sőt leginkább újraformálódott.

Mint említettük, az Internacionálé párizsi szekciója szinte haldoklott az ostrom idején, maga Frankel Leó tűzte ki célként 1871 februárjának (!) közepén, hogy újjá kellene alakítani a helyi, kerületi szervezeteket. A fentebb többször említett Központi Bizottság (az éberségi bizottságok központi szerve) sem volt jobb állapotban, erőteljes propaganda ellenére sem: a fegyverszünet megkötöttet, a vereség kész ténnyé vált, az ostrom időszakának forradalmárai (az Internacionálé aktivistái, az 1793-as *sans-culotte*-ok imitálói, az éberségi bizottságok) önmaguk árnyékai voltak csupán.

Mindenesetre az éberségi bizottságok, az Internacionálé tagjai és a szakszervezetek aktivistái közös programmal készültek a februári, nemzetgyűlési választásokra. A jelöltjeik, leszámítva néhány ismertebb nevet (Blanqui, Pyat, Tridon, Malon, Vallès) szinte ismeretlenek voltak a népi kerületeken kívül, hiányoztak a propagandaeszközök is a népszerűsítésükre: 43 jelöltjük közül mindössze ötöt választottak meg, őket is azért, mert más listákon is szerepeltek. Malon és Tolain került be a Nemzetgyűlésbe az Internacionálé tagjai, Delécluze, Pyat és Gambon a „'48-as”, vörös republikánusok közül.

Fontos fejlemény volt, hogy az éberségi bizottságok lényegében az Internacionálé helyi szerveivé váltak, ahogy a Húszerület Központi Köztársasági Védelmi Bizottsága fogalmazott február végén: „az éberségi bizottságok minden tagjának a forradalmi szocialista párthoz kell csatlakoznia.”

A „vörösök” választási programjából:

„(...) soha többé tulajdonost, soha többé proletariátust, soha többé osztályokat. A munka a társadalmi szervezet egyetlen alapja, a munka gyümölcseinek egésze a munkásnak kell hogy járjon. Nem ismerjük el más kormányzatát a városnak, mint a forradalmi kommünt, amely a város forradalmi szocialista szervezeteinek küldötteit képviseli.” (Milza, 189.)

Mint láthatjuk, a szöveg úgy tekinti, hogy a kommun (a januári felkelés óta) már létezik. Ez persze a gyakorlatban nem így volt, sőt: a vörös baloldal alig 50 000 szavazatot kapott a majd' 329 000 fővárosi szavazóból, a forradalmi baloldal nagyjából megismételte a novemberi választás eredményeit. Még a munkásnegyedekben sem haladta meg a rá adott szavazatok száma a résztvevők negyedét.

A forradalmi kommun igen távoli volt még február elején is, sőt: a kommun létrejöttét végül kiváltó felkelésben marginális volt a „forradalmi párt” szerepe – a főszereplő a párizsi nép lett és fegyveres ereje, a Nemzetőrség.

Történetünkben igen lényeges körülmény mindez: még hivatásos történészeket is félrevezetett az a tény, hogy a Nemzetőrség február közepén megválasztott irányító testületét, a Nemzetőrség Föderációjának Központi Bizottságát a részleges névazonosság miatt vagy egyenesen összetévesztették Hús Kerület Központi Köztársasági Védelmi Bizottságával, vagy legalábbis valamiféle folytonosságot tételeztek fel a két szervezet között.³⁶ Ez a folytonosság nem létezett, és ez lényeges: a forradalmi szocialisták (nevezzük így az Internacionálé híveit és a blanquistákat) egy kis elkötelezett elitet alkottak, amely, mint láttuk, nem volt képes tömegtámogatást szerezni forradalmi akcióinak, az ő felkeléseikkel a kommun valós létrejötte kétszer *meghiúsult*. Ezzel szemben a Nemzetőrség Föderációja (amelynek létrejötte kulcskérdés volt a későbbi fejleményekben, mivel a felfegyverzett párizsi népnek megalakult egy központi szervezete, amelynek tagjait demokratikusan választották, nem a kormány nevezte ki őket) egy igen széles népi bázissal rendelkező szervezet volt: 254 zászlóaljból állt, egyenként 1000-1500 fegyveressel. Ez félelmetes katonai és politikai erő volt, még akkor is, ha a burzsoá kerületek hadosztályai kevésbé voltak lelkesek a kormánytól való függetlenséget illetően. Thiers kormánya egyébként órájuk is számított Párizs szegényebb kerületeinek megrendezésében: 1848 júniusában éppen az anyagi érdekeiket és a rend iránti vágyukat előtérbe helyező kispolgárok és kiskereskedők nemzetőrsége verte le a munkásfelkelést.³⁷ (Adolphe Thiers lett a miniszterelnök a februári választások után, és a Nemzetgyűlés Bordeaux-ban ült össze.³⁸)

³⁶ Ezzel már a kortársak egy része is így volt: a „Corderie-ben” a Hús Kerület Központi Köztársasági Védelmi Bizottsága és az Internacionálé székhelyén előfordult, hogy küldöttségek jelentek meg fegyvert és lőszert igényelve – azaz összetévesztették őket a Nemzetőrség Központi Bizottságával (Tombs, 1997: 101.).

³⁷ „A burzsoázia is képes olyan dolgokra, mint a [z 1792-es] szeptemberi megszállások, sőt... a szeptemberiek megölték mindenkit, akit Franciaország ellenségének tartottak, a fűszereket megölték mindenkit, akik a boljók ellenségének gondoltak.” (Ernest Renan, idézi Bensaïd, 2008: 51.)

³⁸ Párizs és a vidék hangulatának meglehetősen különbségére Lissagaray szavait idézhetjük: „Amikor a Párizsból kiszabadultak [ti. a megválasztott fővárosi képviselők], még patriotizmussal telt szívvel, karikás szemekkel, de republikánus hittel megérkeztek a bordeaux-i színházba, ahol a Nemzetgyűlés összeült, negyven év kiéhezett gyűlöletével találták magukat szemben. Kisvárosok hírességei, nehéz felfogású nemesek, agyatlan muskétások, klerikális dandyk, 1815 eszméjének szószólói, 1849 harmadik vonala, a városi népek számára elképzelhetetlen világ, amely hárci rendben állt Párizs, az ateista, a forradalom városával szemben, amely létrehozott három köztársaságot és ledöntött oly sok istent.” (168.)

1871-ben azonban minden másképp alakult – ennek oka sok tekintetben a kommun történetének egyik kulcskérdése.

Mint már említettük, igen lényeges különbség volt a megelőző időszakokkal szemben, hogy az 1870-es Nemzetőrség nem csupán a burzsoázia fegyveres ereje volt, hanem az egész párizsi népé. Népszerűségének egyik oka a kétségtelen patrióta érzelmek mellett az volt, hogy az ostromlott, szinte teljes munkanélküliséggel sújtott városban a zsold – *trente sous*, harminc fillér, „harmincfilléresek”, ahogy a kormányon, a hadseregben és a jobb negyedekben nevezték megvetően a nemzetőröket –, kiegészítve a szolgálatot teljesítők feleségének járó 75 és a gyerekek után járó 25 *centime*-mal, fontos, gyakran egyedüli bevételi forrás volt számos családban. Mivel helyi, földrajzi alapon szerveződött, igen nagy különbség lehetett egy jobb kerület és egy munkáskerület egy-egy zászlóaljának szociológiai jellege, politikai nézetei között. Az ostrom alatt a Nemzetőrség szerepe felértékelődött, de továbbra is igen távolról emlékeztetett csak valamiféle reguláris hadseregére. Sokkal inkább valamiféle helyi önkormányzati, közvetlen demokratikus intézmény képét öltötte magára (a helyi kötelek szorosságára utal, hogy egy-egy utca nemzetőreinek gyűléseit *conseil de famille*-nak, „családi tanácsnak” nevezték). Szinte minden társadalmi funkciót betöltött: egyszerre volt munkahely, ahonnan a család jövedelme érkezett, politikai klub, társadalmi státus hordozója, egy „testvéri férfiközösségben” a patriotizmus megélésének első számú terepe, gyakran vidám kocsmatársaság.³⁹

Mindennek a jelentőségét nehéz túlbecsülni: először jött létre igazi, a város szívére jelentő helyi közösségi intézmény egy olyan személytelen nagyvárosban, ahol a lakosság elsősorú többsége nem Párizsban született, a szomszédok alig ismerték egymást, sőt kevés alkalmuk volt találkozni is egyáltalán a napi robot mellett. „Mindenki a saját kerületében maradt, bárki szóba elegyedett bárkivel” – írta a nemzetőrként szolgáló híres festő, Édouard Manet (idézi Tombs, 2014: 98.). Franciaország a korban amúgy is igen militarizált ország volt: a katonai erényeket a jobboldal éppúgy ápolta, mint a baloldal, az előbbieik számára inkább a hivatásos katona, míg az utóbbiaknak inkább a *sans-culotte* népfelkelő alakjában, de a korban senki sem utasította vissza az egyenruhát, sőt. Aligha kétséges az is, hogy sok ember esetében a nemzetőri rang, a hazáért való áldozathozatal társadalmi emelkedést jelentett – elsősorban éppen a szomszédság szemében.

Az ostrom előrehaladtával, amikor szinte minden termelő aktivitás megszűnt a városban, a kétmillió párizsiból mintegy 900 000 ember megélhetése függött a Nemzetőrségben járó zsoldtól. Az ideiglenes kormány szeptember végétől felfüggesztette a lakberek megfizetését, elrendelték a 15 frank alatti értékű tárgyak visszaadását is a zálogházból. Mindezek azt jelentették, hogy a főváros gazdasága és Párizs népnek egy jelentős része lényegében hadigazdasági körülmények között élt hónapokon át – egy ilyen hely-

³⁹ A mindenből nélkülöző városban egyedül borból volt bőség: a híres Bercy borraktár olyan hatalmas volt, hogy elegendőnek bizonyult az egész ostrom alatt. Sokaknak hónapokig az egyetlen táplálékuk az igen rossz minőségű kenyér volt és a könnyen beszerezhető bor.

zetben fegyverszünetről, majd békéről beszélni a felajzott, patrióta városban meglehetősen veszélyes dolognak számított.

A Nemzetőrség természetesen hatalmas csapásként élte meg a kapitulációt, tagjai nem kevésbé voltak republikánus patrióták, mint az éberségi bizottságok hívei:

„1792-ben őseink legyőzték Európát kenyér, fegyver és ruha nélkül, most pedig kapitulálunk a poroszok előtt, miközben a raktáraink tele vannak fegyverrel és munióval. Polgártársak, Danton azt mondta, csapjátok a lábatokat a földhöz, kinő ott egy hadsereg, ma azt mondhatjuk, csapjátok a földhöz a lábatok, kinőnek ott tábornokok...” – írták kiáltványukban (Tombs, 2014: 137.).

Az „áruló” ideiglenes kormányban való csalódás persze egész Párizsban általános volt: a februári választásokon a radikális köztársasági lista 216 530 szavazatot kapott a 328 970 voksból, szeptember 4. emberei mind vereséget szenvedtek (Jules Favre-t leszámítva, aki 34. helyen nyert mandátumot). Mindez nem akadályozta meg azt, hogy a monarchisták óriási többségbe kerüljenek a vidéki szavazók segítségével az új Nemzetgyűlésben: a mintegy 400 monarchista képviselővel szemben alig 150 republikánus állt (nagyjából százra volt tehető az ingadozó képviselők száma).

„A vidék Bordeaux-ba küldte az *ancien régime* összes fantomját, a restauráció örököseit, a második császárság ügyeskedőit, a helyi előkelők köreiből újra előbányászott összes kurtanemest; mindenkit, akiknél korlátozottabbakat, maradiabbakat, klerikálisabbakat, avítottabbakat találni sem lehetne, akik készek összefogni Párizs ellen, amely mindig hajlamos volt arra, hogy harcba szálljon a számukra fel-foghatatlan igazság, szabadság és jogok nevében. Ez a „hihetetlen parlament” (*Chambre introuvable*) megtagadta vezérét, szimbólumát és stílusát Monsieur Thiers személyében.” (Lefrançais, 2001: 389.)

Ma már inkább az tűnik igaznak, hogy a vidék két dolgot akart: rendet és békét, Párizs pedig forradalmat és háborút (ahogy néhány nagyváros is, amely republikánus irányba szavazott, mint Marseille vagy Lyon). A köztársaság jelentette az utóbbit, a monarchia az előbbi: kevésbé ideológiai-politikai választásról volt szó. Jellemző, hogy a kommun leverése után, júliusban pótválasztásokat tartottak, ekkor már nem volt sem forradalmi, sem háborús veszély: mintegy 100 republikánus képviselő került a Nemzetgyűlésbe és mindössze tucatnyi monarchista.

Mindenesetre Párizsban szinte készpénznek vették a dolgot: az orléans-i ház visszatérése! A nagy vereség után, mint 1815-ben, jön a restauráció. Valójában az ún. bordeaux-i paktum, amelyet Thiers kötött a royalista képviselőkkel, egyszerűen a jövőre hagyta az államforma kérdésnek eldöntését – igaz, ez az óriási monarchista többséget tekintve igen bizonytalan biztosítékot jelentett a köztársaság fennmaradására. Párizs pedig egyértelműen balra, republikánus, patrióta irányba szavazott, maga a köztársasági lista is igen impozáns volt: Louis Blanc, Victor Hugo, Léon Gambetta, Giuseppe Garibaldi.⁴⁰

⁴⁰ Az idős olasz forradalmár, aki vitézül harcolt Franciaország oldalán a poroszok ellen Burgundiában, a nyitólésen kívánt felszólalni és lemondani a mandátumáról (vissza kívánt térni Itáliába), de a monarchista Nemzetgyűlés többsége sértésekkel és kiabálásokkal beléfojtotta a szót. Nyilvánvaló volt, hogy Garibaldi személyében a

Hugo, Gambetta, Malon, Rochefort, Pyat a békeszerződés első változatának ratifikációjakor, a megalázó feltételek miatti tiltakozásul, lemondott a mandátumáról: „Párizs jobbik része elhagyta a Nemzetgyűlést.” (Lissagaray, 146.)

A monarchiának, a restaurációnak ellenállva, a „Párizs szemben az elmaradott vidékkel” hangulatból született meg az eszme: valamiféle szervezeti formát kell találni a felfegyverzett republikánus párizsi népnek. Ez lett a Nemzetőrséget alkotó zászlóaljok föderációja és az ezt irányító Központi Bizottság létrehozása. A Nemzetőrség maga választotta tisztjeit, parancsnokait, struktúrájával biztosított volt az „egyszerű” nemzetörök közvetlen képviselte. Ahhoz, hogy valaki zászlóalja, hadosztálya, légiója delegáltja legyen a vezetésében vagy akár a Központi Bizottságban is, nem kellett tiszt ranggal rendelkeznie. Többlépcsős választások során jött létre a föderációt vezető Központi Bizottság, a felfegyverzett párizsi nép irányító testülete, amely első ülését február 15-én tartotta a Tivoli-Vauxhall-teremben, a főváros X. kerületében.

Ezzel a korabeli „kettős hatalom” természetesen új szintre lépett: Párizsban egy 200 000-300 000-es népi milícia került szembe, legalábbis potenciálisan, a kormány hatalmával. A magukat „névteleneknek” nevezők (*„obscurs”*) – szembeállítva a „hivatásos”, közismert forradalmárokkal, valóban a párizsi nép képviselői voltak, a helyben, a kerületeikben ismert kiskereskedők, munkások, műhelytulajdonosok... – hamar megegyeztek a legalapvetőbbekben: a párizsi nép fegyverben marad, a háborút bármi áron folytatják, a honvédelem kormányát pedig eljárás alá kell vonni a kapitulációért. A Nemzetőrség egységei hazafias felvonulásokat rendeztek a Bastille téri oszlopnál (az 1830. júliusi forradalom emlékművénél, a munkás Párizs szívében). Ezek nem voltak mindig békések: egyre gyakoribbá váltak az erőszakos összecsapások a hadsereggel, a rendőrséggel, utóbbiak számára a munkásnegyedek már „tiltott zónáknak” számítottak. A kapituláció után a hadsereg fegyvereinek nagy része is a nemzetörök birtokába került, miközben a kormánynak mindössze 12 000 főnyi hadserege volt a fővárosban. A demoralizált, a fegyverszünet értelmében lényegében leszerelt hadsereggel szemben egy felfegyverzett, igen elégedetlen város állt. Párizs még nem volt a felkelés állapotában, de már a kormány sem volt ura a helyzetnek.

Az igen megalázó békefeltételeket végül is a Nemzetgyűlés március 1-jén ratifikálta, azután még egy nagy pofon hátravolt Párizs számára: a kormány beleegyezett abba, hogy a poroszok március 1-jén katonai díszszemlét tartsanak a feladott városban (Thiers emlékiratai szerint ez volt Belfort körzetének „ára” a Bismarckkal folytatott tárgyalásokon). Innen indult egyébként az „ágyúk ügye”, amely kiobbantotta végül is a nyílt felkelést: a párizsiak elhatározták, hogy egyet mégsem engednek, nem adják oda a kormánynak az ágyúikat (amelyek valóban az övék voltak, 10 centime-os közadakozásból fizették őket az ostrom idején). A Nemzetőrség ágyúit a Parc Monceau-ban gyűjtötték össze, azonban

vörös republikánusokat és Párizst támadták, Párizsban pedig a nép igen szégyenteljesnek és sértőnek érezte, hogy Garibaldinak nem hagyták elmondani a Franciaországhoz intézett búcsúbeszédét.

Párizs népe kevésbé bízott a nagyon burzsoá negyed lojalitásában, és egy vidám diadalmenet keretében a népi negyedekbe (Belleville, La Villette, Buttes-Chaumont, Montmartre) vitte át az ágyúkat.

Alighanem nem sokon múltott, hogy a Nemzetország Központi Bizottsága a fegyveres ellenállást válassza a városba bevonuló poroszokkal szemben, ami alighanem katasztrofális következményekkel járt volna – elképzelni is nehéz, mit jelentettek volna a barikádharok a porosz hadsereg ellenében. Végül a Bizottságban a mérsékelték kerültek többségbe, ahogy a porosz vezérkarban sem erőltették a túlzott erőfitogtatást: a poroszok pár nyugati, burzsoá (kihalt, őket halotti csenddel, mint „Moszkva a *Grande Armée*-t”, ahogy Lissagaray írta, és fekete zászlókkal fogadó) negyedet szálltak meg csupán rövid időre, amelyeket a Nemzetország barikádokkal választott el a város többi részétől. Paradox módon, noha ez azért igen távol állt a Nemzetország akár február végi álláspontjától a „végsőkig való háborúról”, mindez inkább megerősítette a helyzetüket a városban: egyszerre tettek tanúbizonyságot patriotizmusukról és a szélsőséges tetteket elkerülő magatartásukról is.

A háború utolsó eseményének hatását Párizsra Georges Arnold, a Nemzetország Központi Bizottságának egyik vezetője így foglalta össze:

„Szükség volt arra, hogy az utolsó illúziók szétfoszlassanak és napvilágra kerüljön a reakció szörnyű munkájának az eredménye; szükséges volt, hogy Párizst, ezt a hőst, ezt a mártírt megszégyenítsék, megrágalmazzák, megvessék a gyalázatosak, akik mint mindig csak kihasználták a népet; szükség volt erre a szégyenletes, utálatos békére mindehhez. (...) Szükség volt erre a végletes megaláztatásra, hogy Párizst az ellenség kezén lássák, hogy a párizsi nép, amely oly jámbor bizalommal viselkedett, végül az eszébe vesse, hogy nem számíthat senki másra, csak magára, hogy megvédje becsületét és szabadságát”. (Rougerie, 1971: 91.)

Az események másik lényeges következménye a többé-kevésbé apolitikus Központi Bizottság és a forradalmi „párt” lassú közeledése volt. Az éberségi bizottságok nagyjából féltucatnyi tagja lépett be a Bizottságba; hasonlóképpen a blanquistákhoz és az Internacionálé tagjaihoz. Ez utóbbiak ezt hangsúlyosan egyénileg (Varlin kezdeményezésére) tették meg, mert maga a szervezet nem támogatta a Nemzetorséget, elsősorban Frankel javaslatára, aki összeegyeztethetetlennek tartotta az internacionalizmust a Nemzetország hangsúlyos patriotizmusával. Varlin, Malon és mások az Internacionáléból a Nemzetország elismert vezetői lettek.⁴¹

A Nemzetország Központi Bizottsága több-kevésbé lefedte a népi Párizst: a mintegy 250 hadosztályból 215 képviselte magát a létrehozásánál (a hiányzóak leginkább a burzsoá kerületek, I., II., VII., VIII., XVI. hadosztályai voltak), a 2500-3000 századból, azonban csak 1325 küldöttje volt jelen, azaz a szervezetettség nem lehetett a legtoké-

⁴¹ Március 3-án új Központi Bizottság jött létre: a 12 új tagból 11 volt az Internacionálé tagja. Március elejére mindösszesen ötven maradtak az eredeti Bizottságból.

letesebb. A Bizottság kétségkívül népi jellegű volt (ez még inkább igaz, ha egyenesen a zászlóaljok vagy a századok vezetésére vetünk egy pillantást), de nem volt munkás- vagy proletártöbbségű, sőt a párizsi munkások inkább alulreprezentáltak voltak a föderáció irányító szerveiben. Ezt nem nehéz megérteni: leszámítva egy-két vörös kerületet, ahol a forradalmi szocialisták igen erősek voltak, mint a XIII. és a XX. kerületben, ahol a 20 légióból álló Nemzetország két légióparancsnoka blanquista volt, más kerületben levő századok inkább választottak delegáltjuknak kiskereskedőket, műhelytulajdonosokat, alkalmazottakat, akik biztosabban tudtak írni-olvasni, alkalmasabbak voltak jegyzőkönyvek, számlák vezetésére. Az említett két parancsnok, Duval és Eudes egyébként nagyon fontos szerepet játszik majd a kommünt létrehozó felkelés sikerében. Ha az éberségi bizottságok forradalmat akartak (többségükben egyébként alighanem inkább 1793-at, mint „szocializmust”), a Nemzetország Föderációja jóval, de jóval kevesebbet kívánt ennél: köztársaságot, Párizs (igaz, tágabbra szabott, de mégis csupán) önkormányzati jogainak tiszteletben tartását⁴² és a város népének önálló, autonóm fegyveres erejének megtartását.

A gondot az okozta, hogy a frissen megválasztott Nemzetgyűlés ilyesmiről nem akart hallani. Köztársaság? Párizs hiába küldött csak és kizárólag republikánus képviselőket, az ország nagy többsége kiráypárti képviselőket választott (noha Párizs népe vitatta, hogy a békeszerződés aláírására a meglehetősen különleges körülmények között megválasztott Nemzetgyűlésnek joga lenne-e alkotmányos kérdésekben dönteni), a Nemzetország pedig elég világosan értésére adta mindenkinek Párizs népének óriási többségével megegyező álláspontját: „a köztársaság minden elv felett áll, még a választói akarat felett is”. Azaz szó sem lehet restaurációról.

És Párizs önkormányzati jogai? Már az is komoly jelzésnek számított, hogy az új Nemzetgyűlés Bordeaux-ból nem Párizsba, hanem Versailles-ba költözött március elején. Nyilvánvaló volt, hogy Versailles a monarchiát jelenti, legalábbis szimbolikusan, Thiers javasolta ezt „kompromisszumként”, a royalista többség a Párizstól még messzebb eső Fontainebleau-t vagy Orléans-t támogatta. A (politikai) főváros rangját ezzel elvesztő város semmiféle jóindulatra sem számíthatott a forradalmi Párizst szenvedélyesen gyűlölő vidéki képviselőktől. A kormány hallani sem akart Párizs valamiféle különleges municipális jogainak elismeréséről sem: Thiers hangsúlyozta, hogy „Párizs csak azt kapja, ami mindenkinek jár” – de még ez sem volt igaz, hiszen a készülő önkormányzati törvény (melyet áprilisban fogadtak el végül) csak a 20 000 alatti lakosságszámú városoknak adta meg a polgármester-választás jogát (ez alig leplezetten a republikánus nagyvárosok és persze különösen Párizs ellen irányult).

Március elején megszüntették a háború miatt a kereskedelmi hitelek visszafizetésére kivetett moratóriumot – végveszélybe sodorva ezzel Párizs kiskereskedőit és kisiparo-

⁴² Túl a *sans-culotte* forradalmi „Commune” mágikus erején, Párizs önkormányzati jogainak biztosítása a XIX. századi városlakók számára nagyon fontos kérdés volt: Párizs a konzulátus óta meg volt fosztva (némi 1848-as szünettel) a szabad önkormányzattól, ezt a „félállampolgári” státust a város lakói igen nehezen viselték.

sait. Jules Simon, a kormány gazdasági minisztere mintegy 40 000 csóddal számolt (végül 150 000 váltóóvatolás történt alig egy hét alatt): az intézkedés ráadásul azt az alsó középosztályt idegenítette el a kormánytól, amely eddig nem támogatta a „vörösöket”. Ugyanez történt az ostrom alatt meg nem fizetett lakbérékkel is, kötelezővé tették viszszaemelőleges kifizetésüket – ez szintén nyílt hadüzenetnek számított Párizs népének. Majd betiltottak hat forradalmi lapot, továbbá a klubokat is, kevés kételety hagyva aziránt, hogy készülődik a politikai rendrakás is.

A Nemzetország autonómiájáról természetesen hallani sem akartak Versailles-ban, szinte provokációnak számított, hogy azt az Aurelle de Paladines nevű tábornokot nevezték ki az élére, aki közismert bonapartista volt, és a kezdetek kezdetétől a poroszokkal kötendő béke akkora szószólója, hogy maga Gambetta bocsátotta még el annak idején. A Párizsban maradt hadsereg parancsnoka a szintén bonapartista Joseph Vinoy tábornok volt – a két monarchista tábornok kinevezése jól mutatta a kormány elkötelezett republikanizmusát... Nyilvánvaló volt, hogy idő kérdése csupán a Nemzetország feloszlata, a nemzetőrök zsoldjának megvonása (egyelőre igazolást kértek a rászorultságról a zsold kifizetéséhez, amely eddig mindenkinek járt). Az erőviszonyokra jellemző volt, hogy maga a tábornok is csupán 43 nemzetőrhadosztály hűségével számolt a több mint 200-ból (melyek közül 20-23 vett volna részt aktívan a „rendfenntartásban”).

A „*capitulard*” (a kormány élére kinevezett Adolphe Thiers gúnyneve Párizsban „*Foutriquet*” volt: „lógós”; *Trochu* Victor Hugo bon mot-jával a „*tropchoir*” ige múlt idejű igeneve, azaz, aki „túl sokszor elbukott”), monarchista. A Párizst betörni kívánó Nemzetgyűlés és kormány, illetve a patrióta, republikánus és (legalább) az önkormányzati jogait követelő Párizs között a helyzet több mint feszült volt. Mint láthattuk, Párizs haragja a kormány ellen egyszerre volt hazafias, republikánus és szociális színezetű. Lissagaray szavaival:

„Ez a Párizst fojtogató bordeaux-i Nemzetgyűlés egy idegenekből álló kormányzatnak tetszett, annyira ellentétes volt a szíve, a lelke, a nyelvezete Párizsával (...) A levegő terhes, senki sem tudja, mi lesz...” (198.)

A szikra a lőporos hordó mellett – mint mondtunk – végül is az ún. ágyúk ügye lett.

„Párizs újra ura önmagának”

Hogyan zajlott hát a kommünt létrehozó felkelés? Vagy talán a jó kérdés inkább az lehet, hogy volt-e itt egyáltalán felkelés? Ha ezen tudatos, előre eltervezett akcióért értünk, akkor inkább történelmi balesetről beszélhetünk – azaz olyan eseményről, amely szinte véletlenül történt meg (a párizsiak többsége aligha gondolt ekkor még társadalmi forradalomra), a következményei azonban igen jelentősnek bizonyultak. Mindazonáltal, mint említettük, maga a kormánnyal való összecsapás a legkevésbé sem volt váratlan.

Párizs legalábbis a fegyverszünet aláírása óta tulajdonképpen az állandó felkelés állapotában volt. Szinte mindennaposak voltak a kormány hadseregével történő összetűzések – azt is mondhatnánk, hogy a március 18-i nap egy átlagos nap volt, ámde rendkívüli következményekkel, vagy éppen: a nap eseményei tették világossá a párizsi nép számára, hogy a város feletti hatalom voltaképpen a lábai előtt hever.

Bizonyos szempontból érdekes forradalom volt ez: az offenzíva nem a forradalmi erőktől érkezett, hanem a rendpárttól; a forradalmárok pedig nem elfoglaltak, megszerztek valamit, ami eddig nem volt a birtokukban, hanem megvédték azt, ami eddig is az övék volt. A nagy nap estéjén Párizs népe szinte csak konstataulta azt, ami eddig is többé-kevésbé nyilvánvaló volt: Párizs felett nem uralkodik senki, legkevésbé Franciaország reakciós kormánya.

Lissagaray-tól származik a történészek által általában vita nélkül elfogadott értékelés, hogy az ágyúk visszaszerzésére irányuló katonai akció „végrehajtása éppolyan esztelen volt, mint maga a gondolat”. Thiers vagy nem ismerte jól a helyzetet, Párizs népének a kormány iránti haragját és keserűségét, a vörös negyedek lassan testet öltő nyílt lázadását, aényt, hogy a Nemzetország ágyúinak megszerzéséhez lényegében le kellett volna fegyverezni legalábbis a Nemzetország zászlóaljait, vagy az akciót provokációnak szánták, amelyhez ráadásul igen kevés katonát vezényeltek ki, és azok sem voltak feltétlenül hűségesek a versailles-i kormánnyhoz.

Ez utóbbi nincs feltétlenül így: végül is a kormány által mozgósított 15 000 katonára (kiegészítve mintegy 3000 csendőrrel) nem volt kisebb erő, mint amely leverte az 1848. júniusi munkásfelkelést, vagy éppen fenntartotta a rendet a szintén mozgolódó Párizsban az 1851. decemberi államcsíny idején. A cél is elég konkrét volt: a Nemzetország ágyúinak megszerzése, amelyek a Montmartre-on, Belleville-ben, a Buttes-Chaumont-on és Kelet-Párizs más terein voltak elhelyezve. A kormány kísérletet tett a „jobb negyedek” nemzetőreinek mobilizálására is (ahogy ez 1848 júniusában történt), a várost ellepték a kormány plakátjai:

„A kormány arra szólít fel benneteket, hogy védjétek meg városotokat, családokat, tulajdonotokat... a kormány célja a törvényes rend helyreállítása, a köztársaság megmentése az anarchiától, amely a vesztét okozhatja... véget kell vetnünk az ismeretlen tagokból álló felkelő tanács uralmának, amely nem képvisel mást, mint a kommunista elveket, melyek rablók zsákmányává teszik Párizst, és a sírba lökik Franciaországot...” (Serman, 204.)

Minden hiába volt: a jobb negyedek nemzetőrei nem mozdultak, a hadsereg közvetlenül került szembe a párizsi néppel.

Magának a nagy napnak a bevett története olyan szép, hogy röviden mi is elmeséljük. Thiers március 18-án végleg le kívánt számolni „a népszuverenitást semmibe vevő” párizsi ribillióval: az éjszaka folyamán a kormánycsapatok nyugat felől behatoltak Párizsba, megszállták a legfontosabb stratégiai pontokat és minden ellenállás nélkül megkaparintották a (közvetlenül a Montmartre-tól nyugatra eső) Batignolles negyed ágyúit.

Eközben azonban a Montmartre negyed ébredezett, először, mint mindig, a házasz-
zonyok, akik kora reggel indultak útnak kenyérért és tejért.

„Időközben felébredtek a külvárosok. A reggeli boltok kinyitottak. A tejszarnokok, a borkimérések
előtt suttogva beszélnek, a katonákra mutogatnak, a népes utcákra meredő géppuskákra,⁴³ a falakon
még nedves hirdetményekre, alatta Thiers-nek és minisztereinek az aláírásával.” (Lissagaray, 92.)

A hír lassan terjedni kezdett: „Thiers ellopta a Nemzetőrség ágyúit!” Reggel hét óra
felé már mindenfelé a negyedben nők csoportjai vették körül az egyre kellemetlenebb
helyzetbe kerülő katonákat. De már késő volt, a Montmartre negyedben egyre terjedt a
hír, sőt Párizs harangjai is megkondultak: riadó!

„Azonnal az utcára siettem, a karabélyomat kabátom alá rejtve rohantam a domb felé, körülöttem
mindenütt nők és férfiak kiabáltak dühödtén: árulás!” – írja Louise Michel. „Egyre többen érkezünk,
sokan fegyverrel, hiszen tudtuk, hogy a hegytetőn egy hadoszloppal találjuk magunkat szemben,
mind úgy gondoltuk, hogy meg fogunk halni a szabadságért... olyanok voltunk, mint valamiféle föl-
dindulás.” (Michel, 68.)

A kezdetben a kíváncsiakból és a katonákat gúnyoló („Hova viszitek az ágyúinkat?
Berlinbe?”), főleg nőkből és gyerekekből álló tömeg egyre nőtt és mind fenyegetőbbé
kezdett válni. A hadsereg és a közben a helyszínre érkezett Nemzetőrség között valóság-
os „emberi barikád” alkottak, hogy egyrészt megakadályozzák az ágyúk elrablását,
másképp elejét vegyék a két fegyveres csoport közötti vérontásnak. Lecomte tábornok
mégis kiadta a tűzparancsot a katonáinak, azonban a nők közbeléptek: „Ránk akartok
lőni? Lőni akartok a népre? A testvéreitekre? A férjeinkre? A gyerekeinkre?” A nők és a
gyerekek a katonaság sorai közé vegyültek, lehetetlenné téve a tűzparancs végrehajtását.
Lassan a katonák is hezitálni kezdtek, majd egy altiszt (Verdager őrmester, aki ezért az
életével fizetett a kommün bukása után) kiadta a parancsot: „Bajtársak, fegyvert leten-
ni!” – megindult a fraternizálás a katonák és a tömeg között, majd előbbieket letartóztat-
ták tábornokukat.

A domb déli részén, a Houdon utcában megismétlődött ugyanez: a nők tömege-
sen körbevették a katonákat, akiknek Susbielle tábornok hiába adta ki a tűzparancsot,
a katonákat elbizonytalanította az őket körbevevő nők kiabálása és gúnyolódása, végül
visszavonultak – a tömeg egyszerűen kinevette őket. Közben egész Párizsban, a Blanche
és a Pigalle terén (a Montmartre lábánál), a Bastille-on, Belleville-ben, a Château d'Eau
(ma: de la République) terén, a Luxembourg-kertnél... hasonló jelenetek játszódtak le:
a nők körbevették a csapatokat, kifogták a lovakat az ágyúk elől, és arra kényszerítették
a kissé megrémült katonákat, hogy barátkozzanak a „testvéreikkel”, a Nemzetőrség tag-
jaival.

⁴³ Az első modernnek tekinthető géppuskát (*mitrailleuse*) a francia hadsereg éppen a porosz háborúban ve-
tette be.

Mindazonáltal ma már inkább arról vannak meggyőződve a történészek, hogy en-
nek a szép históriának más valósága is van: a kormány akciója nem csupán „provokáció”
volt, amely ki kívánta volna kényszeríteni Párizs felkelését (ez annál is valószínűtlenebb,
mert maga Thiers is a városban volt, és csak az események hatására, késő délután mene-
kült el Versailles-ba), de nem volt csupán békés a barátkozás a párizsi nép és a katonák
között sem. Maga a kormányzati terv inkább pontos volt és igen indokolt: a három népi
kerület (a XVIII., a XIX. és a XX.), azaz Montmartre, Buttes-Chaumont és Ménilmon-
tant tulajdonképpen hónapok óta teljesen független volt a kormánytól vagy hivatalosan
választott önkormányzatától, folyamatosan kihívást jelentett a törvénynek és a rendnek,
azaz a kormány hatalmának: lényegében a Nemzetőrség helyi bizottságai, az éberségi bi-
zottságok és a helyi „radikális” vagy „vörös” önkormányzatok irányították a három belső
kisváros életét. A kormány terve nagyon is érthető volt, hogy letörje a mélyen és tánto-
ríthatatlanul republikánus párizsi nép három bázisát. Az ágyúk ügye ebben a konflik-
tusban nyilvánvalóan csak apropó volt, de a dolog kezdett egyre kínosabbá válni a kor-
mány számára: március első felében többször kísérletet tettek az ágyúk megszerzésére, és
mindig beleütköztek a párizsi nép és a Nemzetőrség ellenállásába. Egy idő után valóban
a kormány hitelessége múltott a dolgon: nem is elsősorban Párizs szemében, az veszett
ügy volt már régen, hanem Thiers jobboldali támogatói körében, akiknek nagyon nem
nyerte el a tetszését, hogy a republikánus Párizs ilyen sokáig és sikerrel dacol a kormány
akaratával.

Az események másik mozgatórugója éppen ebben a körülményben, azaz a republi-
kanizmusban keresendő. Minden kommünár-visszaemlékezés megegyezik abban, hogy
a kormány akciója „december második imitációja” [Louis Bonaparte államcsínye] volt,
„a monarchista államcsíny kezdete”. Párizs számára a köztársaság volt veszélyben, a köz-
társaság, Párizs népének minden ideálja és reménye megtestesítője.

Ma már senki sem gondolja azt, hogy a kommün forradalmának kitörése előre el-
tervezett felkelés lett volna (mint azt sokáig Versailles propagandája állította), de az is
egyértelmű, hogy nem egyszerűen a „párizsi nép” verte vissza a katonákat a népi negye-
dekből, hanem a Nemzetőrség fegyverre kapó egységei. A Montmartre (a XVIII. kerü-
let) 20 zászlóaljából 6 szinte azonnal megmozdult: nehéz megmondani, hogy ez meny-
nyi fegyverest érintett, de zászlóaljanként 1000 (talán 1500) férfit mindenképpen. Túl
Montmartre népének szerepén, ez a fegyveres erő is fontos szerepet játszott abban,
hogy a katonák igen gyorsan lemondtak tervükről. Hasonló volt a helyzet Belleville-ben
és La Villette-ben is, e kerületekben barikádok emelkedtek, amelyeket a Nemzetőrség
fegyveresei vettek körül.

Máig vannak olyan történészvélemények, melyek szerint Thiers szándékosan tette
mindezt, taktikája az volt, mint Windischgrätzé 1848-ban a forradalmi Bécs esetében:
provokálni, elhagyni a várost, hogy aztán megsemmisítő erővel visszatérjen, és elpusz-
títsa a felkelést. A némileg összeesküvéselmélet-gyanús „Thiers tudatosan provokálta Pá-
rizst, hogy leverhesse a proletárokat” tézis egyik támasza egy valóban érdekes egybeesés:

Auguste Blanquit 1871. március 17-én tartóztatják le vidéken (Dordogne-ban), azaz éppen a „provokáció” előtti napon. Ez kétségtelenül magasan legtekintélyesebb (mindazonáltal a korban már igen idős, a börtönévtizedek által meggyötört) vezetőjétől fosztotta meg a párizsi felkelést, bár az is igaz, hogy mint közismert, Blanquit tulajdonképpen állandóan börtönbe vetették. Thiers a maga által kreált legendával szemben (amelyet nem kevés történész elhitt neki) alighanem inkább a pánik hatására cselekedett március 18-án (és menekült el Versailles-ba), nem valamiféle nagy stratégaként. A menekülés olyan fejvesztett volt, hogy Thiers kiűrtette az erődöket is, amelyeket kemény harcokban kell majd visszafoglalni Párizs második ostromakor. Az sem erősíti a tudatos provokáció valószínűségét, hogy bizony Thiers-nek igen kínos pillanatokat kellett átélnie a versailles-i Nemzetgyűlés előtt, amiért „elvesztette Párizst”.

Másrészt a kormány nem (csak) azért vesztette el az első csatát Párizssal szemben, mert katonákat küldött a nép ellen, hanem minden valószínűség szerint azért, mert maga is katonákkal, egy népi milíciával találta magát szemben.

A nagy nap délelőttjének végére a kormánycsapatok meghátráltak vagy egyenesen felbomlottak az őket körülvevő párizsi nép és a Nemzetörség erejének hatására. A felkelők délutánra lassan offenzívába mentek át. Szervezett-e volt mindez? – teszik fel a történészek a mai napig a kérdést. Ma már inkább úgy gondolják, hogy nemigen, a Nemzetörség Központi Bizottsága nem nagyon irányított semmit (a Basfroi utcában, a XI. kerületi székhelyű Központi Bizottság tagjai még délután sem tudtak semmit a belleville-i helyzetről, bár Belleville a szomszédos kerület). A zászlóaljok szinte spontánul vitték végbe az eléggé magától értődő „terveket”, így a különböző spontán, de egy irányú cselekvések eredményezték: a kerületi polgármesteri hivatalok elfoglalását; majd estére a párizsi Városháza megszállását. Megszállását, azaz itt sem volt valódi harc: az épület a kormány részéről elhatározott gyors kiűrésében alighanem komoly szerepet játszott a helyszínre érkező tíz-tizenkét nemzetőrzászlóalj. Jules Ferry, a kormány által kinevezett polgármester megpróbálta meggyőzni Thiers-t a Városháza védelmének lehetségeségéről és értelméről, de a kormányfő ekkor már a menekülés mellett döntött (azaz, ha volt „Windischgrätz-stratégia”, akkor az mindössze a felkelés elleni azonnali harc visszautasítását jelentette).

A nagy nap diadalát egy esemény árnyékolta be csupán, amely azonban előrevetítette a polgárháború későbbi kemény valóságát is: két tábornokot egy meglehetősen obskúrus „rögtönítélő bíróság” a helyszínen halálra ítélt, majd kivégezt (Lecomte bűne az volt, hogy lövetni akart a Montmartre-on a népre, Clément-Thomas a buzenvali kitörés egyik felelőse volt, másrészt részt vett a 1848. júniusi munkásfelkelés eltiprásában, amit a nép nem felejtett el neki⁴⁴). Az események leírásából úgy tűnik, hogy a tettesek

⁴⁴ „A katonáknál az idősebb korosztályhoz tartozók nekihevítebbek voltak; ők emlékeztek a tábornok 1848-as viselt dolgaira.

– Ahá, nép gyilkosa, itt vagy hát! – rázták az öklüket.

Lecomte átállt katonái és a nép egyes tagjai lehettek – a Nemzetörség tisztjei és katonái inkább megakadályozni próbálták a dolgot, a népharag azonban mindezt lehetetlenné tette.

Mindenesetre március 18. igazsága talán az, hogy alighanem minden szereplő (a párizsi nép, a Nemzetörség tagjai, a blanquista vagy neojakobinus forradalmárok, az Internacionálé tagjai, a Nemzetörség Központi Bizottsága) többé-kevésbé spontánul cselekedett, egyszerűen az akaratok mutattak egy irányba. Estére aztán a város az egyetlen szervezett erő, a Nemzetörség kezébe került – azt mondhatnánk: szinte akarata ellenére.⁴⁵ Jules Vallès, a kommün egyik neves újságírója írja március 21-én: „Párizs újra ura önmagának: szabad és szuverén, sorsának és végzetének irányítója.” A helyzet valóban ez volt, és sokan talán úgy is gondolták a városban, hogy a forradalom véget ért.

Pedig még csak most kezdődött el.

– Emlékszel-e Antoine külvárosára?

– A Sainte-Marguerite utcában hány embert végeztettél ki?

Egy öreg előrefurakodott, és szó szerint ezt mondta a tábornoknak:

– Gazember! A Sainte-Avoye utcában lóhátról neverte azt kiáltottad: »Hányjátok kardélre ezt a hirtvány népséget!« (...)

Az idősebbeket 1848 emléke könyörtelenné tette.” (Charles Beslay-t idézi Domokos, 104.)

⁴⁵ Georges Clemenceau, aki 1870 novemberétől a kommünig volt a Montmartre polgármestere, az ún. harmadik párt, a polgármesterek pártja egyik vezéralakja volt, akik megkíséreltek közvetíteni a kormány és Párizs között, mondta 1877-es nemzetgyűlési beszédében: „Párizst egyszerűen magára hagyták. Mert bizony furcsa győzedelmes felkelés volna az, amely nem támad meg egyetlen katonai posztot vagy egyetlen középületet sem, hanem egyszerűen elfoglalja a már üresen állókat. Azt kérdezem Önöktől: Párizs valóban felelős volt ezért a helyzetért?” Mint láthattuk, Clemenceau túloz (célzatosan persze, a kommünárok amnesztíja mellett érvelt így), de van igazság a szavaiban.

„Ó, NAGY PÁRIZS!... TE, HELYTÁLLÁS HAZÁJA, ÜDVÖSSÉG VÁROSA, HOL A FORRADALOM VERT TÁBORT!” – A SZABAD VÁROS

A párizsi kommünt kiváló felkelés, mint láthattuk, a lehető legkevésbé volt eltervezett, sőt alighanem maga a „felkelés” szó is némi túlzás az eseményekre: egyszerűen az egyre romló viszony a két fél, Párizs és Versailles, a párizsi nép és Franciaország kormánya között egy drámai pillanatban csúcsosodott ki. Így nem is olyan meglepő, hogy a következők enyhén szólva váratlanul értek mindenkit a városban. Nem véletlen, hogy március 18. után a súlyos bizonytalanságokkal teli és a kommün története szempontjából döntő hét kezdődött: március 19-én, vasárnap a nap egy meglepett város felett kelt fel, amelyik nehezen tudta beazonosítani, hogy mi is történt az előző napon (Edmond de Goncourt, az események egyik „rendparti” krónikása beszél híres naplójában a felkelés másnapján érzett „végtelen fáradtságról, amit franciának lenni jelent”). Párizs szabad. Szabad a kormánytól és hadseregétől. A Városházán, amelyet húszezer nemzetőr vesz körül, vörös zászló lobog. De mit is jelentsen mindez?

Az előzőekben végigkövethettük, ahogy a „szélsőbaloldal”, a vörös republikánusok és a szocialisták, a forradalmi párt lassan növelte a befolyását Párizsban – a blanquisták esete jellemző arra, hogy milyen mértékben: 1870 augusztusában 60 blanquista próbált felkelést kiindítani, októberben már a Nemzetőrség pár századának élén őket találjuk, március közepén a felkelésben kulcsszerepet játszó két nemzetőr „tábornok” blanquista. Mindez természetesen lehetetlen lett volna a háborús, a rendkívüli körülmények hatása nélkül. De még így is igen nehezen szánta el magát a párizsiak többsége a nyílt összecsapásra a kormánnyal: hosszú hezitálásuk talán azt jelzi, hogy számukra sem tűnt túl sok eséllyel kecsegtetőnek a dolog. Végül is, mint láthattuk, ahogy 1830 júliusában vagy 1848 júniusában végül inkább a kormány provokációjára érkező defenzív lépés volt a „felkelés”, a későbbiekben kontúrjait elnyerő forradalom.

Mindenesetre a párizsi forradalom kapcsán az idő végzetes rövidsége (és persze a kommün vezetőinek tapasztalatlansága, a meglehetősen szervezetlenség, az ideológiai-politikai ellentétek, a különleges helyzet, amelyben a katonai kérdések egyre nagyobb súlytal estek latba, és így tovább) miatt valamiféle „társadalmi modelltől”, „hátrahagyott örökségről” talán nem is beszélhetünk. Inkább mondjuk így: tervekről és perspektívákról van és volt szó, amelyeket a kommün, ez a társadalmi-kulturális forradalom fontolóra vett és megnyitott, vagy végrehajtásába belekezdett. Talán igaza van Marxnak, amikor

azt írta, hogy „a kommün legnagyobb tette saját gyakorlati létezése volt”, de azért nem csak erről volt szó: a kommün cselekedett is – „az uralomra jutott nép kormánya” tette, amit tudott és lehetett.

Sokáig az sem volt teljesen világos (még az április közepi kiáltvány után sem, amelyben tulajdonképpen lényegében a kommün programját vehetjük szemügyre), hogy a kommün Franciaország vezetőjének tekinti-e magát, vagy sem. A programból az derül ki, hogy Párizs „mindösszesen” a köztársasági Franciaország kommunális átalakulását kívánja (azaz egyenlő jogokat minden kommün számára), jóllehet azt is egyértelművé tette, hogy nem ismeri el a Nemzetgyűlés hatalmát, sőt olyan intézkedéseket hozott (mint a hivatásos hadsereg eltörlése, állam és egyház elválasztása), amelyek egy nemzeti szintű törvényhozás hatáskörébe tartoznak.

A kommün forradalma és hatalma szimbólumának a francia trikolor ellenében a vörös zászlót választotta – némi hezitálás után. A zászló ügyében (mely, mint láttuk róla, 1848 februárja óta a szociális köztársaságot jelentette, a munka köztársaságát) ugyanazt a bizonytalanságot vehetjük szemügyre a felkelés utáni első hetekben, mint a forradalom jellegét, vagy egyáltalán létét illetően. Akiknek a kezébe került a város vezetése (a Nemzetőrség vezetői) a lehető legkevésbé voltak szociális forradalmárok, a polgárháború pedig (a vörös zászló szimbolikusan legalábbis a trikolorral szemben, a polgárháború vállalását jelentette) inkább félelmük, mint vágyaik tárgya volt. A zászló sorsát végül is ugyanaz döntötte el, mint a forradalomét: maga a párizsi nép. Ahogy a népi hangvételű *Le Père Duchêne* nevű lap írta:

„Nem akarjuk többé a magukat rendes és mérsékelt köztársaságoknak nevező szégyenletes hazugságok zászlaját. Ez az a zászló, mely alatt fecsegték és idogáltak Lajos Fülöp pocakosai, ez az a zászló, mely alatt dorbézoltak december hóhérai. Nem kérünk belőled Transnonain, Mentana,¹ Ricamarie, Sedan zászlaja! Ha egy nép lobogóját ilyen szégyenbe hozták, újra kell szabni a szövetet, és ki kell cserélni a színeket. A vörös zászlót akarjuk, amely csak a nép véréből vörös, amelyet a reakció öntött ki, amelyen Hoche vérével lemosta Le Creusot bányászainak szétlőtt feje...” (Dommanger, 1966: 150.)

Valamiféle „osztálytudat” megnyilvánulását kell-e tehát látnunk a vörös zászlóban, annak bizonyítékát, hogy a kommünt akár emiatt is a proletárforradalmak hajnalának tekinthetjük? A dolog azonban nem teljesen ugyanazt jelentette, mint a későbbi proletárforradalmak vörös zászlóinak esetében. Bár persze egyértelművé volt (legalább 1848-tól) mindenki számára, hogy a vörös zászló a francia nép zászlaja, ahogy a fehér a nemeseké, a trikolor pedig a burzsoáké – de a francia népé, nem csak a proletariátusé. A vörös zászló a nép forradalmát és kormányát jelentette, nem (mint a későbbiekben) a proletárforradalmat és a proletárdiktatúrát:

¹ A Transnonain utcai mészárlás egy 1834-es republikánus népfelkelés záróakkordja volt. Mentana egy csata helyszíne, ahol Garibaldi vörösingesei vereséget szenvedtek 1867-ben a pápai és a francia csapatoktól.

„Franciaország népe új korszakot nyit március 18. után egy új zászlóval. A nemesség Franciaországa meghalt 1789-ban a fehér zászlóval egyetemben. A burzsoá Franciaország sírba vitte magával 1871-ben a trikolórt. Soha többé kasztrókat, soha többé osztályokat! A jog Franciaországa, a kötelessége, a munkáé, a népé, egy új fiatal, élő, tüzes Franciaország, akár a lobogója...” (Malon, 73.)

A kommun által végül elfogadott, konszenzusos elvi nyilatkozatát a jakobinus Delescluze, a szocialistákhoz közel álló újságíró, Jules Vallès és a „proudhonista” Pierre Denis szövegezte – szinte a forradalom sorkarcúságnak szimbólumaként. A program (figyelmet érdemel, hogy „Párizs” programja – nem a „proletariátusé”) lényegében Franciaország igen radikális kommunális átalakítását jelentette, ahol az egyes kommunók szinte teljes autonómiát élveznek. Az egyes kommunók közléte teljes egészében polgárai állandó befolyása alatta áll – mindez egy olyan politikai forradalmat jelent, amely véget vet az igazságtalanságoknak, a babonáknak és az elnyomásnak:

„(...) a világi hatalomra törő egyház, a militarizmus, a bürokrácia, a kizsákmányolás, a burzsoá uzsora, a monopóliumok és előjogok vége, vagyis vége annak a világnak, amely a proletariátust rabsággal, a hazát pedig balsorssal... sújtotta.”

Azaz „Párizs győzelme a legmodernebb, a legszélesebb körű és legtermékenyebb forradalom lesz mind közül, amelyek beragyogták a történelmet” (Rougerie, 2012: 277.).

Mindennek, az igazságtalanság és az elnyomás megszüntetnek, a szociális-gazdasági intézkedésekre lefordított valósága meglehetősen homályos maradt – még a kommun szocialista forradalmárai számára is. Mindenesetre a háborús körülmények, az ostrom, a Nemzetőrségben való szinte általános részvétel egyébként is inkább elhomályosította a korban amúgy sem döntő jelentőségű osztályellentéteket – a kommun a párizsi nép kormányzata kívánt lenni, a nagy többségé, nem csak a tulajdon nélkülieké.

Sok mindent egyszerűen improvizáltak a forradalom és a polgárháború megrázkódtatásai és káosza közepette – és a kommun nem könnyítette meg a dolgát azzal, hogy a kormányzás egy új, forradalmi modelljével kísérletezett egy hatalmas, körülzárt, polgárháborúban álló városban. A végrehajtó, a törvényhozó hatalom és az adminisztráció jó része viszonylag kis létszámú ember kezébe került (ez volt a „Kommün”, azaz a kommun Központi Bizottsága), amelyet a közvetlen demokrácia lehető legszélesebb modellje egészített ki, a mandátummal rendelkezők (a Bizottság tagjai) állandó ellenőrzésével, végső soron a visszahívásuk jogával is. Mint látni fogjuk: leginkább elviekben volt ez így. A nép állandó beavatkozása a döntéshozatali folyamatokba inkább kivétel volt a kommun alatt, mint szabály. Maga a kommun kétségtelenül a népből jövő kormány volt, amely a nép érdekeiben, a legtöbbször az ő elvei és akarata szerint kormányzott (ez aligha vitatható tény²) – de nem a nép által.

² Tridon szép szavaival: „A kommun a felfegyverzett szabadság és egyenlőség, amely megvédi a gyengéket az erősektől, és ha kell, a kardja súlyát dobja a mérlegbe az előbbieik érdekében” (idézi Grajewska, 60.).

Mindez meglehetősen zűrzavarral, összevisszasággal, gyakran döntésképtelenséggel járt – ez pedig tagadhatatlan tény, mint ahogy az másik oldalról az is, hogy mindazonáltal a kommun lényegében háborús körülmények között is képes volt Párizs életben tartására (a városban senki nem éhezett, a közszolgáltatások működtek, tulajdonképpen az élet rendes kerékvágásban mehetett tovább), sőt talán képes volt oly mértékű igazságosabbá tételére is, mint valaha volt és lesz. A döntéshozatali káosz megszüntetésével kísérleteztek május elején a Közfélzeti Bizottság létrehozatalával (mint mindig: természetesen a nagy forradalom mintájára), amely elvileg diktatúrát gyakorolhatott volna a forradalom felett, ám végül a diktatúra még verbálisan sem valósult meg, az új intézmény csak növelte az összevisszaságot, és nem melleleg kettészakította a kommun irányító testületét.

„Párizs lesz Franciaország Washingtonja”

A tárgyalások a két fél (Versailles és Párizs) között még a párizsi felkelés után sem szakadtak meg. Párizsban olyanok is kiegyezésre biztattak a kormánnyal, mint Delescluze vagy Malon (és kisebb mértékben Varlin): a forradalom (és a valószínűen a belőle következő polgárháború) még mindig nem volt megfellebbezhetetlen valóság. A helyzet azonban persze nem volt ilyen egyszerű, békés és előírásos – elsősorban éppen azért, mert nem bármelyik városról volt szó, hanem Párizsról. A forradalmi Párizsról, a végsőkéig patrióta Párizsról, a köztársaságért mindenre kész Párizsról – és a köztársasághoz, 1848-hoz hasonlóan, egyre többször, egyre többen tettek hozzá *szociális és demokratikus* jelzőt.

Mint láthattuk, a hatalom a Nemzetőrség Központi Bizottságának³ a kezébe került (vagy inkább az ölébe hullott), amely azonban a lehető legkevésbé kívánta ezt használni. A Nemzetőrség Központi Bizottsága, tulajdonképpen a várost uraló 22 fős testület, akár akarta, akár nem, végeredményben nemcsak Párizs önkormányzatát váltotta fel, hanem bizonyos szempontból magát az elmenekült kormányt is. Inkább nem akarta egyébként, azzal érvelve, hogy felhatalmazásuk mindösszesen a Nemzetőrség Föderációjától érkezett, nem magától a párizsi néptől. A Központi Bizottság igencsak hezitált, hogy a spontán népfelkelést valódi politikai forradalommal változtassa, sokáig nem is tudta, hogy immár Párizs a kezében van – egy idő után szerette volna inkább nem tudni. Az annyit követelt kommun elérhető közelségbe került – most már a feladat valóban a megalkotása volt. A Bizottság tagjai nemigen éreztek magukban erőt és elhivatottságot e rendkívüli feladat végrehajtására. Végül is az általuk javasolt megoldás a helyzetre a le-

³ Magának a Bizottságnak a tagjai jó részben Párizs népe számára is ismeretlenek voltak, leszámítva talán Adolphe Assit és Varlint mint munkásvezéreket és a két blanquistát, Eudes-t és Duvalt, akik az ostrom alatti harcokban és tüntetéseken váltak ismertté. Elkötelezett forradalmárok nagyjából ebből a két csoportból, az Internacionálé és a blanquisták köréből kerültek ki, a többség egyszerűen republikánus volt. Ez jó részben meg is magyarázza a Bizottság „bizonytalankodásait” a következő egy hétben – nem bizonytalankodás volt ez, vagy a túlzott törvénytisztelet (ahogy Marx is vélte), hanem vélhetően a *polgárháború elkerülésének őszinte vágya*.

hető legkevésbé volt forradalmi: „kommunális” választások kiírása Párizsban (a következő egy hét vitái éppen arról szóltak, hogy mit is jelent pontosan ez a „kommunális” kitétel), ráadásul még ehhez is meg kívánták szerezni az egyedül demokratikus legitimitással rendelkezők, a megválasztott kerületi polgármesterek és a párizsi parlamenti képviselők jóváhagyását. Valljuk be, ez bizony igen távol áll a későbbi „kommünök”, azaz proletárforradalmak forgatókönyvétől. Marx (és később még nagyobb hangon a bolsevikok „francia felelőse”, Trockij) kérte számon a kommünön, hogy „azonnal Versailles ellen kellett volna vonulni”. Mi sem volt ennél elképzelhetetlenebb a Párizst irányítók szemében (még a legvörösebb forradalmároknak is csak elenyésző kisebbsége, csupán pár blanquista, mint Théophile Ferré vagy Raoul Rigault, képviselte ezt az álláspontot)! Trockij a törvényességhez való, finoman szólva is túlzott ragaszkodással vádolta meg a „radikális kispolgárokat és az idealista szocialistákat”, de nem teljesen erről volt szó: a bizonytalanság hete (március 18. és 26. között) inkább arról szólt, hogy a város vezetői meg kívánták őrizni a republikánus Párizs egységét.

Másrészről felmerülhet a kérdés, hogy ha a Nemzetőrség azonnal megtámadja Versailles-t, a kormány aligha lett volna képes a tartós ellenállásra, és valószínűleg újra menekülőre fogja a dolgot. De hát mi történt volna azután? A polgárháborút aligha lehetett volna elkerülni, mint ahogy azt a látszatot sem, hogy ismét Párizs akar diktálni egész Franciaországnak a követendő államformát és politikát illetően: a vidék pedig mit sem akart kevésbé, ahogy ezt egyértelművé tette a februári választásokon. Aligha került volna Párizs jelentősen jobb helyzetben a kormánnyal szemben, ha Versailles ellen fordul – de persze ez ma már nehezen eldönthető. Amikor a „kitörést” (a Versailles elleni támadást) végül megkísérelték (a katonai kérdésekre még vissza fogunk térni), akkor elég gyorsan kiderült, hogy a Nemzetőrség nem igazi hadsereg: helyi milícia, amely a saját városa érdekében kész volt áldozatokat hozni, de hadjáratokat a városon kívül aligha lehetett vezetni vele.

Visszatérve a történeti valósághoz: Párizs március 19-én valóban gyökeresen új helyzetre ébredt – a kormány valóban magára hagyta, ami azt is jelentette, hogy az igazi kérdés az volt, ki és hogyan fogja betölteni ezt a hatalmi űrt? Párizsban két hatalmi központ létezett: a Nemzetőrség Központi Bizottsága és a város kerületeinek az élén álló, novemberben megválasztott polgármesterek és adminisztrációjuk (ezeket legálisnak ismerte el a kormány is). Túl azon, hogy a burzsoá negyedek polgármesteri hivatalait csak napokkal később szállta meg a Nemzetőrség, azaz a felkelők egy jó ideig nem is voltak a teljes város urai, elkecseregett vita folyt minden szinten (a Bizottságon belül, a Bizottság és a „polgármesterek”, utóbbiak és a versailles-i törvényhozás, illetve a Nemzetgyűlés bal- és jobboldali tagjai között), hogy a fennálló helyzetben mi is a teendő. A Nemzetőrség Központi Bizottsága napokon keresztül a lehető legellentmondóbb nyilatkozatokat adta ki: egyszer visszautasították, hogy valamiféle kormányként kezeljék őket, máskor éppen ellenkezőleg – ritkán látható ilyen egy forradalomban, valószínűleg azért, mert még mindig szó sem volt forradalomról.

Végül is a gyakorlat döntött:⁴ győzött az a leginkább gyakorlati álláspont, amely szerint a Bizottság a párizsi néptől azt a felhatalmazást kapta, hogy védje meg minden körülmények között a köztársaságot, márpedig a versailles-i Nemzetgyűlés (túl azon, hogy megalázta Párizst és népét, amely hősiiesen kiállta az ostromot) egyértelműen a köztársaság ellen tör. Márpedig Párizs: a köztársaság. Március 18-án megmutatta, hogy joga van a felkeléshez, ha a köztársaság kerül veszélybe. Ezért Párizsnak nincs más választása, mint jóval túllépni a közönséges municipális szabadságjogai védelmének körén, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a Nemzetőrség saját választott parancsnokai alatt fegyverben marad, a rendőri prefektúrát pedig egyszerűen eltörlik,⁵ a hadseregnek tilos belépni a városba (mint 1790-ben), a párizsi népet sújtó gazdasági intézkedéseket visszavonják, és főleg: deklarálják a köztársaságot mint egyedül lehetséges államformát. Ezekkel a rendelkezésekkel, ahogy Lissagaray írta, „Három sorral a Bizottság helyreállította az igazságot, legyőzte Versailles-t és megnyerte Párizst” (125.). A Bizottság kinevezett ismert forradalmárokat az adminisztráció különböző szerveinek élére, amelyek igencsak hasonlítottak a minisztériumokhoz: Varlin és François Jourde a pénzügy felelőse lett, Rigault, Duval a belbiztonságé, Eudes a katonai ügyeké. Lényegében – természetesen nem függetlenül a párizsi forradalmak hagyományos forgatókönyvéről – akarva akaratlanul egy forradalmi ideiglenes kormány jött létre.

Ezzel alighanem inkább Párizs lépte át a Rubicont, nem Versailles. Igaz, az utóbbi a lehető legkisebb engedményre sem volt hajlandó, sőt, mint láthattuk, március eleje óta valósággal provokálta a párizsi népet. Mindenesetre Párizsban sokáig inkább hajlottak valamiféle kompromisszumra, hiszen a vidék számára sem volt a legjobb jel hadat üzenni a törvényesen megválasztott kormánynak. Rövid időre az a kompromisszum körvonalazódott, hogy a Központi Bizottság átadja a hatalmat polgármestereknek, a választásokért „cserébe” kiüríti a Városházát, azaz tulajdonképpen „visszacsinálja” a március 18-i felkelést. Még Malon és Varlin is elfogadták ezt a javaslatot. Talán ez is mutatja, hogy számos szocialista is igen kétségesnek gondolta egy esetleges kommün fennmaradási esélyeit. Végül a kompromisszumot a „bázis”, azaz a helyi nemzetőrszervezetek és főleg az éberségi bizottságok nyomására (a blanquisták erős rásegítésével) visszavonták a Központi Bizottság részéről. A „harmadik párt”, a republikánus polgármesterek és a város parlamenti képviselői voltak azok, akik megkíséreltek közvetíteni a kormány és Párizs között a kormánynak a város municipális jogainak elismerését, Párizsnak a kormány hatalmának való alárendelődését javasolva. Az igazság az, hogy békéltető kísérletük elbukott mind Párizsban (ahol a „forradalmi párt” világossá tette, hogy nem egyszerűen Pá-

⁴ Azaz, hogy valakiknek el kellett látnia a város irányítását, ahogy Lissagaray írta: „Versailles jelére az alkalmazzottak többsége elhagyta posztját: az adók, az utak, a világítás, a piacok, a közellátás, a posta – ennek a több mint másfél milliós városnak minden funkcióját újjá kellett szervezni.” (142.)

⁵ A rendőri prefektúra eltörlése visszatérő pontja minden, akár a legszerűsebb önkormányzatra is törő párizsi programnak. Ennek oka az, hogy elsősorban a rendőri (a Szajna megyei) prefektúra révén tartották a kezükben az egymás váltó kormányok Párizst.

rizs municipális jogairól van immár szó), mind Versailles-ban (ahol kiderült, hogy maga Thiers csupán csak időt akart nyerni, a jobboldaliak pedig mindenképpen Párizs bőrét akarják).

Ez a kompromisszum azonban egyébként sem tartalmazhatta Párizs alárendelődését a Nemzetgyűlésnek, egyetlen kiútként Franciaország kommunális átalakulása jöhetett szóba, azaz ugyanazok a jogok biztosítása *minden* kommunának, mint Párizsnak. Ez természetesen elfogadhatatlan volt a kormány számára. Versailles-ban a monarchista többség nagy része semmiféle megegyezésre sem hajlott: Párizs parlamenti képviselői több javaslatot is tettek, kérték a kormányt, hogy ismerje el legálisnak (mint önkormányzati választásokat) a kiírt kommunális választásokat Párizsban, ezzel csillapítva a feszültséget. Tolain, az Internacionálé proudhonista nagyöregje egyszerűen azt javasolta, hogy „kiáltunk ki a köztársaságot, és Párizs népe örömmel fog fogadni minket!”. Mindkét javaslat illúzió volt, a helyzetre inkább az volt jellemző, hogy a Nemzetgyűlésben a párizsi képviselők belépésekor a baloldal harsány „*Vive la République!*” kiáltásokkal fogadta őket, a jobboldali többség dörgő „*Vive la France!*” kórusa felelt rá. Végül a „polgármesterek” kapituláltak a párizsi Városháza előtt (mindazonáltal Clemenceau szavai sokatmondók voltak: „ezek az emberek a Nemzetörségben egyszerűen örültek... de Versailles-ban is megőrült mindenki”), áldásukat adták a kommunális választások megtartására.

A helyzet kétarcúságát mutatta, hogy magában a Bizottságban is egyre inkább többségbe került az az álláspont, amely többé nem helyhatósági választásokról beszélt, hanem kommunálisról (*communales*). De ez még mindig nem jelentett polgárháborút, sőt alapvetően polgárháborús veszélyt sem. A „kommün” szó nem volt ördögtől való a polgári ellenzék számára sem. Az 1850-es évek végétől az egész évtizeden átnyúlóan sorban készültek a republikánus programok, amelyek elengedhetetlennek tartották Franciaország valamiféle komoly politikai átalakítását (éppen a második köztársaság kudarca miatt). Ezeknek a reformtörekvéseknek a legfontosabb jellemzője egyfajta „valós demokrácia” követelése volt, azaz széles jogok és valódi népi részvétel biztosítása a helyi közösségek számára. Például az igen kevés forradalmi Jules Simon írta programadó munkájában:

„A kommunális patriotizmus a patriotizmus iskolája; a helyi közösségeik (*communes*) ügyeiben való részvétel polgáraikat a közügyek felé tereli, bevezeti őket ezen ügyek ismeretébe. A kommunális intézmények stabilitása és kiterjedtsége a rend legjobb garanciája a politikai megrázkódások ellen” (J. Simon: „*La Liberté politique*”, idézi Rougerie, 1972b: 53.).

Jules Ferry is hasonlóan vélekedett:

„Franciaországnak gyenge kormánya van szüksége (...) adminisztratív decentralizációra, állam és egyház teljes elválasztására, az igazságszolgáltatás nagy átalakítására a népi bírák jelentőségének növelésével, az állandó hadseregek transzformációjával...” (idézi, Rhis, 29.).

Ferry, a kommün egyik legnagyobb ellensége 1869-ben még szinte megelőlegezte a párizsi kommün számos intézkedését. Nagyon is volt a kis- és középpolgárságnak is egy

széles rétege (elsősorban a nagyvárosokban, mindenekelőtt Párizsban), amely a lehető leghatározottabban támogatta az etatizmus visszaépítését; a francia centralizáció végét, a kommunális autonómiák komoly kiterjesztését követelve. Tulajdonképpen már a hatvanas évek közepére létrejött egy „harmadik párt”, amely köztes utat keresett a hagyományos francia centralizáció és a Proudhon-féle föderalizmus között – a republikánus teoretikusok nagy része is úgy látta, hogy a „kommünöknek” elsőrangú szerepet kell biztosítani a demokrácia „tanulásában” és valódi meggyökeresedésében.

Mindenesetre Versailles-ban aligha értették már félre, miről volt szó a párizsi Városházán. Bármilyen kommünről is beszéltek Párizsban, a kormánynak egyszerűen gyanúsá tette a dolgot az, hogy *kik* beszéltek ilyesmiről.

A forradalom lassan megkezdődött, és néhány hang már kezdte annak karakterét is megadni, ahogy a kommün hivatalos közlönyében (*Journal officiel*) ma sem tudjuk, kinek a tollából származó írás fogalmaz (talán Charles Longuet az Internacionáléból a szerző – Marx ezt idézi ismert könyvében mint a kommün valamiféle „programját”, erről valóban szó sem volt):

„Az uralkodó osztályok mulasztásai és árulása közepette a főváros proletárai megértették, hogy elérkezett az idő, amikor a politikai ügyek irányításának kézbe vételével meg kell menteniük a helyzetet... Elődjük a polgárság, amely a saját egyenjogúsítását több mint háromnegyed évszázaddal ezelőtt kiharcolta, előttük járt a forradalmi harcban, ma már nem érti meg, hogy elérkezett a proletariátus felszabadulásának ideje... A munkásoknak, akik mindent termelnek és semmit sem élveznek, akik a felhalmozott terméküktől, munkájuk és verejtékük gyümölcsétől körülvetten nyomorban sínylődnek... vajon sohasem szabad-e felszabadulásukon munkálkodniuk?... A proletariátus, tekintve a jogait fenyegető állandó veszélyt, minden törvényes igényének kerek megtagadását, az országnak és összes reményének összeomlását, megértette: parancsoló kötelessége és abszolút joga, hogy kezébe vegye saját sorsának intézését, és a hatalom megszerzésével biztosítsa ügyének győzelmét.” (Rougerie, 1971: 121–123.)

Versailles szemmel láthatólag kezdte elveszíteni a türelmét, érdekes, hogy nem is az igazi reakció, azaz Thiers vagy a vidéki monarchisták, hanem főleg a republikánus burzsoázia. Jules Favre szavaival:

„Nem nyílt, merész polgárháború-e mindez, amelyet az árnyékában elkövetett gyáva gyilkosságok és rablások kísérnek? Vajon nem tudjuk-e, hogy a rekvirálások megkezdődnek, hogy a magántulajdont meg fogják sérteni, hogy lépcsőről lépcsőre közeledni fogunk annak a társadalomnak az összeomlásához, amelynek az alapjait emígyen ássák alá?” (Serman, 111.)

Természetesen ilyesmiről szó sem volt Párizsban, a polgárháború pedig, nem beszélve a társadalmi forradalomról, még messze nem volt eldöntött. Az előhangjai azonban kétségtelenül hallatszottak már: a „polgármesterek pártja”, a „jobb negyedek” nemzetőrzászlóinak élén lényegében elfoglalva tartotta az I. és a II. kerületi városházát, veszélyes konklávét alkotva nem messze a központi Városházától. Itt végül sikerült elkerülni a fegyveres harcot, a burzsoá nemzetőrzászlóaljak végül engedtek, és kiürítették ezeket

a polgármesteri hivatalokat, a polgármesterek pedig végül beleegyeztek a kommunális választások megtartásába. A bizonytalankodás természetesen hozzájárult a jobboldal erőinek feléledéséhez is: az Operánál, ahol a kormány párizsi hívei pár száz fős tüntetést tartottak, a Nemzetőrség tüzet nyitott (az ilyenkor szokásos zűrzavar, az ellentétes beszámolók miatt nehéz megmondani, ki, miért lőtt először): tucatnyi halott volt a mérleg egyik, a „rend pártjának” az oldalán. Már a lehető legvalószínűtlenebb volt valamiféle kompromisszum a két fél között.

Lassan a Városházán, a Nemzetőrség Központi Bizottságában kezdett kialakulni, hogy mit is érthetünk „kommunális választások” alatt:

„A létrejövő municipális tanács tagjai állandó felügyelet és ellenőrzés alatt fognak állni a közvélemény előtt; visszahívhatók és felelősek lesznek a választóik előtt; választások eredménye egy szabad város gyűlése lesz egy szabad országban.

Polgártársak legyenek méltók szavazataikkal egy ilyen gyűlés megalakítására. Párizsnak jut a dicsőség, hogy az első követ rakja le az új társadalmi épület alapjaiba, Párizs lesz az első választott köztársasági kommun.” (Rougerie, 2012: 193.)

Szabad város – egy szabad országban. Vagy ahogy egy korabeli másik kiáltvány fogalmaz:

„A szabad Franciaország a kommunális federalizált Franciaország. Franciaország kommunjei, mindekenélőtt Párizs, demokratikus és szociális forradalmi föderációk kell hogy legyenek... Párizs lesz Franciaország Washingtonja.” (Rougerie, 1971: 93.)

Azaz Párizs a vidékhez fordult, hogy az kövesse példáját, alkosson szabad kommunöket. Az igen hatékony versailles-i propaganda (amely a lehető legdurvább történeteket találta ki a párizsi *partageux*-k, a javakat „megosztók”, rémtetteiről) természetesen éppen ezt kívánta megakadályozni; és hát bizony a februári választások eredménye sem igen tette valószínűvé, hogy a francia vidék fel fog kelni a köztársaság érdekében. Mindenesetre az sem igaz, hogy semmi sem történt volna vidéken: Lyon, Toulouse, Marseille, Saint-Étienne, Narbonne, Le Creusot, Perpignan követte a párizsi példát, és kommunöket hozott létre. Párizs mindenesetre nem volt teljesen elszigetelődve, és ez jelentősen hiteltelentette a kormány álláspontját a „párizsi rémuralomról”, amint a kormány egyik plakátja fogalmazott nem sokkal a felkelés után a Központi Bizottságról:

„Senki nem ismeri őket Párizsban: nevük senkinek sem mond semmit. Még azt sem lehet tudni róluk, hogy melyik párthoz tartoznak. Kommunisták, bonapartisták vagy talán poroszok? Ennek a hármasszövetségnek az ügynökei? Bárkik is legyenek, ellenségei ők Párizsnak...” (Rials, 198.)

*

Talán érdemes szólnunk ezekről a vidéki kommunökről, hiszen ezek még kevésbé ismertek a magyar olvasó számára, mint maga a párizsi kommun. Egyébként sokáig a francia

történetírás is igen mostohán bánt ezekkel a vidéki mozgalmakkal, egyszerűen Párizs kissé színtelen másolatának és kevésbé érdekesnek gondolva őket. Mind 1789-ben, mind 1830-ban, mind 1848-ban Párizs diktálta a tempót, a vidék legfeljebb némi késéssel követte a fővárosi eseményeket. Mindehhez még hozzájárult a kommun hagyományában túlsúlyba került „mint az első proletárforradalom” leírás is: a vidéki, nagyon kevésbé szocialista és nagyon erősen republikánus⁶ mozgalmak ebben a narratívában teljesen érdektelenné váltak. A hét vidéki városban létrejött kommun valóban igen rövid életű volt: egyik sem élte túl április első hetét. Többnyire azokban a városokban jöttek létre ezek a kommunök, ahol az Internacionálé komolyabb erővel rendelkezett (vagy a múltban jelentős sztrájkmozgalmak bontakoztak ki), noha a felkelések többnyire spontánok voltak, s éppen ez akadályozta meg tartósabb fennmaradásukat vagy akár az városok közötti kommunikációt.

A vidéki kommunális mozgalmak nagy korszaka inkább 1870 ősze és tele, a motiváció pedig, főleg a vidéki nagyvárosokban, a volt rendszer tisztviselőitől való megszabaduláson túl az 1792-es honvédő háború tradíciója volt. Olyannyira, hogy a kormány egyik jelentéseveje a következőket írta: „1870. szeptember és 1871 márciusa között egy rövid pillanatig nem volt nyugalom Dél- és Közép-Franciaország legtöbb városában” (Moissonnier, 1972: 156.). A márciusi mozgalmak inkább Párizs hatására megvalósult pár napos fellángolások voltak.

Mi okozhatta azt, hogy a Párizsban oly erős kommunális mozgalom végül is vidéken igen gyengének bizonyult? A választ itt is a történelmi körülményekben találjuk meg: Párizsban volt háború, míg vidéken (leszámítva persze a poroszok által megszállt területeket) nemigen, sőt a párizsi több hónapos ostrom többek között – mint hosszan szoltunk róla – a republikánus-patrióta tábor „egységbe forrásával” és persze radikalizálódásával járt. Ilyesmirel nem beszélhetünk vidéken, ahol a radikalizálódás inkább a köztársaság védelme felé mozdult el, ebben öltött testet, azaz vidéken a mérsékelt republikánusok befolyása összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint Párizsban. Fontos körülmény volt, hogy az 1851-es államcsíny elleni lázadás felszámolása és a megtorlás – több ezer embert deportáltak – lényegében felszámolta a vidéki „*démoc-soc*” tábornok (a már említett ’48-as Hegypártot), míg az emigrációból visszatérő volt ’48-asok Párizsban komoly szerephez jutottak. Ahol pedig létezett erős forradalmi mozgalom (Lyonban és Marseille-ben), ott az előző év őszen sok tekintetben „előttük a puskaport”, mire Párizs sora került.

A nagyvárosok kommunárjainak komoly akadályokat kellett volna legyőzniük, főleg republikánus polgármestereik legalábbis erős hezitálását (vagy nyílt ellenállását), hogy konfliktusba kerüljenek a demokratikusan megválasztott Nemzetgyűléssel. Ehhez járult

⁶ Leszámítva természetesen Lyont (és a kevésbé ismert marseille-i felkelést), ahol valódi „kommunista” felkelés tört ki jóval megelőzve a párizsi eseményeket, 1870 szeptemberének végén. A villámgyorsan levert felkelés (a Lyoni Nemzetőrség nem állt az anarchista-blankuista felkelők oldalára) maga Mihail Bakunyinnak jelenlétében zajlott.

egy valódi, alternatív terv hiánya, mert mint látni fogjuk a párizsi kommün csak április közepén tisztázta mintegy programszerűen, hogyan is képzei az ország „kommunális” átalakítását. Jórészt ezekből következően ezek a vidéki kommünök nem rendelkeztek valódi tömegtámogatással (leszámítva talán néhány munkáskerületet, főleg Lyonban), és gyorsan szembekerültek az igen hatékonyan cselekvő, a kormány által kinevezett prefektusokkal, azaz a hadsereggel.

Igazi esélyt a mozgalom országossá szélesítésére a mondott republikánus nagyvárosok kínáltak volna, a vidéki, paraszti Franciaország alighanem eléve vesztett ügy volt. Mindenesetre a kommün megpróbálkozott a parasztok megszólításával, április közepén kiadtak egy a „mezőgazdasági munkásokhoz szóló felhívást” (*„L'Appel aux travailleurs des campagnes”*):

„Testvér, becsapnak téged. Érdekeink közösek... Lám, több mint egy évszázada hajtogatják neked, paraszt, szegény napszámos, hogy a tulajdon a munka szent gyümölcse, és te elhiszed ezt... Párizs háborog, követelődik, felkel, meg akarja változtatni azokat a törvényeket, amelyek a gazdagok számára biztosítanak minden hatalmat a dolgozók fölött... Segítsetek hát, hogy győzzön, és bármi történjék is, emlékezzetek jól e szavakra, mivel lesznek még forradalmak, míg csak meg nem valósulnak céljaink: a föld a paraszté, a szerszám a munkásé, a munka mindenkié.” (Idézi Choury, 221–222.)

A szöveg kétségtelenül több mint szép, a híres André Léo munkája (író és újságíró, a korai francia „feminizmus” egyik legfontosabb szereplője – személyére ki fogunk még térni a későbbiekben), de valljuk be, igen kevés konkrétumot tartalmazott ahhoz, hogy meggyőzze a parasztokat a kommün támogatásáról (persze amennyiben az üzenet eljutott volna egyáltalán hozzájuk).

Volt vidéki kommunális mozgalom tehát, de némileg más jellegű, mint a párizsi, és időben megelőzte azt, Párizs halovány kísérletei (a kommün vidékre küldött néhány delegátusa többnyire még az anyagi eszközöknek is híján volt) pedig Thiers a „bűnös városról” szóló propaganda-hadjáratának ellensúlyozására több mint elégtelennek bizonyultak.

Egy újabb tiltakozási hullám bontakozott ki áprilisban, amikor már nem kommünök formájában, de Párizs mellett számos tünetést, demonstrációt is tartottak vidéken, többtrucatnyi városban utcai harcok is voltak, elsősorban azért, mert a lakosok megakarták akadályozni a hadifelszerelések Versailles-ba történő vasúti szállítását. Mindenesetre az is tény, hogy 1848 júniusával szemben a vidék nem küldött csapatokat a rebellis Párizs megfékezésére, igaz, a passzivitása is elegendő volt ahhoz, hogy a kormány leverje a párizsi lázadást.

A lényeg az volt, hogy Párizs április elejére véglegesen egyedül maradt.

*

A helyzet lassan egyértelművé vált minden szinten: március 22-én csatlakoztak a Nemzetőrség Központi Bizottságához az éberségi bizottságok szocialistái (akik mindeddig túl langyosnak ítélték azt), majd az Internacionálé is. A forradalom kezdett formát ölteni, nemzeti, szociális dimenziót kapott, Párizs célja a köztársaság lett, ahogy a korban mondták, „annak minden következményével”: a nép közvetlen kormányzata, a kommün, annak minden történelmi, forradalmi súlyával, „Párizs szabad város” – ahogy egyre inkább kezdték emlegetni. Mindez egyelőre meglehetősen konfúz volt, kevésbé pontosan meghatározott és még kevésbé pontosan szavakba foglalt, mégis eléggé félelmetes sokak számára. *A harc, ami a republikánus Párizst szembefordította a monarchista vidékkel és kormányával, lassan átalakult, elsősorban a forradalmi párt hatására, egy politikai és társadalmi forradalommá.*

Ennek első aktusaként a választások napját március 26-ára tűzték ki, ekkor már forradalomról volt szó, a kommünről – a választások éppen azt voltak hivatottak eldönteni, hogy a párizsi nép támogatja-e ezt a forradalmat; és hogy ennek a forradalomnak milyen karaktere lesz. Ahogy a Központi Bizottság írta szép kiáltványában:

„A mandátumot, mely szörnyű felelősségként nehezedett ránk, hezitálás és félelem nélkül oldottuk meg. Most, mikor teljesítettük célunkat, a néphez fordulunk: »Íme, a mandátum mely ránk bízott, ahol a személyes érdekeink kezdődnek, ott feladatunk véget ér: nép, kövesd akarodat.« Urunk, te tetted magad szabaddá. Mi, pár napja még névtelenek, újra névtelenné válunk soraidban, példát mutatunk ezzel minden kormányzónak, hogy lehetséges leszállni a hatalom lépcsőjéről, azzal a bizonyossággal, hogy lent a te lojális, hatalmas karod ölelésével találkozunk.” (Lefebvre, 270.)

Furcsa egy forradalom volt már a születésétől a kommün: a többé-kevésbé véletlenszerű, többé-kevésbé felkeléssel hatalomra kerültek azonnal választásokat írtak ki, hogy visszaadják a párizsi nép kezébe a döntést szabad városának sorsáról. Még elképesztőbb volt, hogy a „névtelenek” (ahogy magukat nevezték, vagy: „*humblés*”, a „szerények”), egy csoportnyi bolond (ahogy Versailles-ban hívták őket), vargák, kötőmunkások, kalaposok, bronzvésnők, ruhafestők, asztalosok, székesek, kosárfonók, esztergályosok, ötvösök, bronzöntők, porcelánfestők... egyszóval a párizsi kisipar munkásai tulajdonképpen igen kompetensnek bizonyultak Párizs irányításában. A Központi Bizottság intézkedései – az ostromállapot megszüntetése, a sajtószabadság visszaállítása, a politikai amnesztia, a zálogházba adott tárgyak eladásának felfüggesztése, a lakbértartozások és a hitelek határidejének egy hónappal történő meghosszabbítása – jól mutatták a városvezetők pontos képét arról, hogy kik és miért robbantották ki a március 18-i felkelést. Persze szimbolikusak ezek az intézkedések, de hát éppen ez volt a lényegük: a párizsi nép érezhette, hogy hatalomra került, hogy a város irányítói azok érdekében kormányozzák végre a városukat, akiktől a felhatalmazást kapták. Nem volt kétséges ekkor: Párizs nagy többsége az új hatalom mellett állt. Még fontosabb volt (és ez teremtette meg azt is, hogy egyáltalán lehetséges volt a kommün), hogy amikor az állam gyakorlatilag kivonult Párizsból, az ostrom alatt létrehozott népi intézmények (a különböző helyi bizott-

ságok, a Nemzetország helyi szervei, a helyi közösségiesség más intézményei) el tudták látni a mindennapi élet megszervezésének feladatát, a negyedekre, kerületekre, zászlóaljakra, hadosztályokra épült közvetlen demokrácia föderatív modellje működőképes volt a gyakorlatban is.

A Bizottság egyszerre tudta fenntartani a rendet és sikerrel megfékezni a volt rendőri prefektúra élére került blanquisták (Rigault és Duval) „forradalmi igazságszolgáltatását” elsősorban a volt rendőrökön, bonapartista tisztviselőkön. Nemcsak egyszerűen a nép becsületének megmentéséről volt szó a versailles-i propaganda ellenében, amely azt állította, hogy Párizsban barbár hordák garázdálkodnak, hanem arról is, hogy a kommunális mozgalom hivatása volt az, hogy az egész országra kiterjedjen, azaz működésének biztosítása, imázsának a fenntartása létkérdés volt Párizs számára.

Komoly problémát jelentett persze a viszony a poroszokhoz (illetve januártól, Vilmos császárrá koronázásától immár: a németekhez): Bismarck továbbra is megszállás alatt tartotta a várost északról és keletről övező területeket, ezekben az erődökben továbbra is német katonák állomásoztak, akik így igen közelről figyelték, hogy mi folyik Párizsban. A német vezérkar alig tartott attól, hogy a „föderáltak”⁷ minden patrióta megnyilvánulásuk ellenére, újra ellenségeskedésbe kezdenének a német hadsereggel. A számukra a legkedvezőbb taktikát folytatták: vártak. Párizs nagy valószínűséggel polgárháborús színtér lesz, Moltke, a német vezérkari főnök számára ez a legjobb hír lehetett, hiszen Thiers erejét sokáig le fogja kötni mindez, aligha lesz a francia kormány napirendjén a megkötött béke esetleges be nem tartása. A német taktika egyszerű volt, világos és igen rationális: nem keresni a felkelőkkel az összeütközést, amíg azok nem ellenségesek a német hadsereggel; illetve diszkréten katonailag segíteni a francia kormányt, hogy rendet tegyen (egyrészt „rendpárti szolidaritásból”,⁸ másrészt valakinek azért előbb-utóbb csak ki kellene fizetnie a békeszerződésben megállapított hadisarcot), ezért nem túlságosan, de azért meg kell erősíteni a francia hadsereget. Így a német kancellár a Loire-től északra állomásozó francia csapatoknak a fegyverszünetben engedélyezett számát a kezdeti 40 000 főről már március végén 80 000-re, majd áprilisban 130 000-re, végül 170 000-re

⁷ A párizsi nép kommünt támogató részének elnevezése ellenfelei körében a korban *communard* volt, vagy még inkább *communeux*, magukat azonban leginkább *fédérés*-nek nevezték, a Nemzetország Föderációjának nevéből: a Père Lachaise-ban található kommunárok falán a felirat: „*Mur des Fédérés*”. Előbbi kettőnek meglehetősen pejoratív kicsengése volt: a *communard* (ahogy az -ard végű szavak általában, inkább a nép nyelvén voltak használatosak) alighanem a „pillard” mintájára jött létre, amely nem mást jelentett, mint vérszomjas, rabló felkelőt. A korban népszerűbb elnevezés volt a *communeux* (Gustave Flaubert örökbecsű szavait idézhetjük: „Nem érzek gyűlöletet a *communeux*-k iránt, ahogy nem gyűlölöm a veszett kutyákat sem”, idézi Lidsky, 67.), amely a „*partageux*”-ból eredt, jelentése nagyjából a tulajdont megosztók, azaz a közös tulajdonlás hívei volt. Ma már mind Franciaországban, mind más nyelveken a *kommünár* szót használják a kommün legmegátalkodottabb hívei is (a XIX. század hetvenes éveitől maguk a kommunárok is ezt használták, előtte a *communaliste* is divatban volt) – ezzel tulajdonképpen meg is szűnt pejoratív színezete.

⁸ Bismarck emlékirataiból tudjuk, hogyan vélekedett a szocialista „pestisről” és megnyilvánulási formájáról, a kommünről: „a szocializmus fenyegetés az élet és a tulajdon ellen, ahogy Párizsban ma megjelenik, az köztörvényes bűntett, nem politikai akció”. (Witzig, 198.)

emelte. Ez már elegendő lett a kommün eltiprásához. A kommün, jóllehet – mint fentebb hosszan volt róla szó – a létét is igen nagy mértékben a háborút folytatni kívánó hazafias lelkesedésnek köszönhetette, igen gyorsan hagyta magát meggyőzni, hogy mindez lehetetlen, és már március 20-án közölte a Városháza hivatalos közlönye, hogy a kommün betartja a fegyverszünet előírásait „Franciaország üdvének és az általános békének az érdekében”. A kommün fennállása alatt mindhárom fél nagyjában-egészében a fenti politikát folytatta.

Végezetül lássuk a példásan, bátran, felelősen és tulajdonképpen igen meglepő kompetenciával viselkedő Nemzetország Föderációja Központi Bizottságának szép üzenetével, amely a város plakátjain március 24-től hirdette a kommunális választások megtartását:

„Polgártársak,

Ne tévesszék szem elől, hogy azok az emberek szolgálnak majd legjobban titeket, akiket a magatok köréből választatok ki, akik a ti életeteket élik, a ti gondjaitoktól szenvednek.

Óvakodjatok az ambiciózusoktól és a feltörekvőktől, ezek csak a saját érdekeiket nézik, és végeredményben úgy fognak tekinteni magukra, mint nélkülözhetetlenekre.

Óvakodjatok a hangoskodóktól is, akik képtelenek tettekre fordítani szavaikat, mindent feláldoznak egy szép szónoklatért, egy hangzatos frázisért, szónoki sikereikért. Kerüljétek el a gazdagokat is, mert a vagyonosak ritkán tekintenek testvérként a dolgozókra.

Végezetül, keressetek őszinte meggyőződésű, a népből származó, elkötelezett, tevékeny, egyenes és jóra való embereket. A valódi érdemesség szerény, a választók dolga, hogy felismerjék az ilyen embereket, nem az övék, hogy méltassák magukat.

Meg vagyunk győződve arról, hogy ha megfogadjátok ajánlásainkat, végre igazi népképviselők lesz, megtaláljátok azokat a mandátummal bírókat, akik sohasem tekintik magukat uraitoknak.

Városháza, 1871. március 24.” (Rougerie, 2012: 266.)

„A nép nevében, a párizsi kommünt kikiáltjuk!”

Ahogy a forradalom lépésről lépésre formát öltött, úgy szorult a háttérbe a párizsi „egységfronthoz” inkább ragaszkodó Nemzetország vezetősége, és kerültek előtérbe az igazi forradalmárok, akik két vereség (október és január) után végre elérték a céljukat: a kommün karnyújtásnyira került. A Húszerület Központi Köztársasági Bizottsága (azaz az éberségi bizottságok központi szerve) hamvadó poraiból éledt újjá, hogy szinte egyedülként irányítsa a példátlanul rövid ideig, mindössze 2-3 napig tartó választási kampányt. Kizárólag ez a testület volt képes (amely, mint láthattuk, tulajdonképpen egyesült az Internacionáléval) a választóknak többé-kevésbé koherens programot és választási listát nyújtani, nem véletlen hát, hogy a jelöltjeit nagy többségben meg is választották. A másik csoportot még a megelőző esztendő végén megválasztott polgármesterek jelentették, akik elfogadták a választások tényét: számukra azonban csupán egy önkormányzati választásról volt szó, amely hatékonyan léphet fel Párizs jogaiért a Nemzetgyűléssel

szemben. A választások tulajdonképpen ennek a két csoportnak a versengését eredményezték: a Központi Bizottság, a helyi éberségi bizottságok tagsága igen heterogén csoport volt (blanquisták, az Internacionálé tagjai, nehezen besorolható forradalmárok, az „1793-asok” különböző irányzatai...), mégis a konkrét körülmények miatt („Párizs a kormány ellen”) a kommunális autonómia hívei kerültek olyan pozícióba, hogy valódi programot adjanak ennek a tábornak és választóinak. Az egyik legnépszerűbb párizsi lapban, a *Le Cri du Peuple*-ben jelent meg a „proudhonista” Pierre Denis írása, amelynek a kommunális átalakulásra utaló részei („a kommun a bázisa minden politikai államnak, ahogy a család a csírája a társadalomnak”) (...) „a nemzetet az autonóm kommunök föderációja hozza létre”) szinte szó szerinti idézetek Proudhon híres munkájából (*Du Principe fédératif*, 1863), és a forradalmi párt szocialista szárnyának a nézeteit tükrözték. Mindez talán kevésbé volt lényeges Párizs népe számára, mint a megalakuló kommun előreirányzott intézkedései:

„Csak a köztársaság felel meg a szabadságnak és a népszuverenitásnak.

Teljes lelkiismereti szabadság, gyülekezési és egyesülési jog.

Minden köztisztviselő és a bíró megválasztása.

A mandátummal bíró felelőssége, azaz állandó visszahívhatóságuk.

Kötött mandátum, amely konkretizálja és határok közé szorítja a mandátummal bírók hatalmát és lehetőségeit.

A minden választó által alkotott Nemzetörség autonómiája, mely maga nevezi ki tisztjeit, vezérkarát, megőrizvén a polgári és föderatív szervezetét, melyet a Központi Bizottsága reprezentál.

A rendőrprefektúra eltörlése. Rendfenntartás a Nemzetörség révén, melynek az irányítását a kommun látja el.

Párizst illetően az állandó hadsereg eltörlése, amely éppen olyan veszélyes a polgári szabadságra, mint amennyire gazdasági szempontból pazarló.

Párizs joga saját költségvetésének teljes körű megállapítására.

Ingyenes, integrális, szakmai, vallásoktatás nélküli kötelező iskoláztatás.

Egy kommunális biztosítási rendszer megszervezése minden szociális kockázattal szemben, ideértve a munkanélküliséget és a csődöket is.

Állandó és tántoríthatatlan keresése azoknak az eszközöknek, melyek tőkét, munkaeszközt, forrásokat és hitelt nyújthatnak a termelőknek, hogy véget vethessünk a bér munkának és ennek a szörnyű szegénységnek, hogy egyszer és mindenkorra elkerüljük a véres lázadásokat és a polgárháborúkat, melyek a szegénység végzetes következményei.

Ez az a mandátum, amelyhez a támogatásokat kérjük, polgártársak. Ha a mandátummal bírók a feladatukat okosan és hűségesen látják el, akkor Párizs a ragyogó, testvéries március 18-i forradalom révén minden városok közül a legzabadosabb és a legboldogabb lesz, nemcsak Franciaország fővárosa, hanem a világé is...” (Rougerie, 2012: 270–271.)

A március 26-án lezajlott választásokon a 484 569 választóból 229 167-en szavaztak – a kommun különböző pártállású ellenfelei a „rendkívül alacsony választási részvételre” hívták fel a figyelmet. Ezt azért árnyalják bizonyos körülmények: mintegy 80 000 választópolgár hagyhatta el a várost a március 18-i felkelés után, a kormánypárti szavazók

pedig Thiers útmutatására távol maradtak a választásoktól. A választási listák igen rossz állapotban voltak, még az országos voksoláson is csak 330 000 környéki volt a szavazók száma (a novemberi önkormányzati választásokon pedig szintén meghaladta a távol maradók aránya az 50 százalékot). Figyelmet érdemel az is, hogy a választásokon részt vevők száma nagyjából megegyezik azzal, amennyien már 1869-ben a köztársasági jelölteket támogatták Párizsban, azaz a republikánus Párizs a főváros valamiféle autonóm kormányzatát többé-kevésé egységesen támogatta. De mindezzel együtt tény: a kommun nem élvezett teljes támogatást a választók körében, a burzsoá negyedek lakói elég mérsékelt számban mentek el szavazni, és még kevésbé támogatták a Kommünt.

A választási térkép a lehető legtisztábban rajzolja ki a két Párizst: a burzsoá nyugati és a proletár keleti várost. A húsz kerületből mindössze kilencben szavazott a jogosultak több mint fele (70% felett a XX. kerület, 65% körül a Montmartre, 55–60% között a X., XI., XII. kerület): itt, az északi és keleti kerületekben a kommun döntő többséget kapott (Ménilmontant-ban 76 százalékot az összes jogosult körében!). A többi helyen a kép kevésbé volt vörös: a déli kerületekben nem érte el az 50 százalékot a részvételi arány, de a kommun többséget kapott, a nyugati és központi öt kerületben igen kevesen szavaztak (23 és 38 százalék között), de még ezek közül is többen a „polgármesterek listájára”, mint a kommunre, sőt a polgármesterek listája megnyerte a két központi (az I. és a II.) kerületet is. Végeredményben a „kommun listája” több mint 160 000 szavazatot kapott, ha mindezt összevetjük az ostrom alatti 50 000 szélsőbaloldali szavazóval, akkor nagyjából képet kaphatunk arról, hogy milyen mértékben radikalizálódott Párizs népe pár hónap alatt.

A kérdés persze az lehet, hogy mit jelentett ez a radikalizálódás? Bizonyára nem kevesen kerültek jóval közelebb a forradalmi elvekhez, valamiféle szociális köztársaság gondolatához – ez aligha vitatható. Mint ahogy az is valószínűnek látszik, hogy sokak esetében a kommunre mondott igen, tulajdonképpen Versailles-ra mondott nem volt: a forradalmi kommun kalandja sokak szemében már elfogadhatóbbnak számított a „vidéki” Nemzetgyűlés rendparti uralmánál, és persze: azok sem lehettek kevesen, akik számára a kommun választása leginkább a köztársasághoz való elkötelezettséget fejezte ki.

A város két részében ezen az egyébként sugárzóan napsütéses vasárnapon, a hangulat aligha lehetett ellentétesebb: nyugaton az utcák kihaltak, a bulvárokon alig látni embert – keleten Belleville, Ménilmontant, Montmartre, Popincourt, a Faubourg Saint-Antoine népe kis csoportokban vörös zászlókkal, kokárdával, dobszóval indult szavazni. A voksolás után valódi népünnepély kezdődött azonnal a népi negyedekben, amely egész éjszaka tartott.

A választás során a Központi Bizottságba (*Comité central*), a kommun irányító területébe 92 tagot választottak meg (20 000 lakosonként egyet): egy-egy kerület 4–7 képviselőt⁹ küldhetett a Bizottságba a kerület lélekszámától függően. A polgármesterek

⁹ Pontosabban mandátummal bíró (*mandataire*-t), aligha véletlenül a forradalom terminológiájával. A kommun tagjai a Konventhez hasonlóan, nem a nép képviselői, hanem a nép mandátummal felruházottjai voltak. A választási rendszer is 1792-től idézte: kerületenkénti listás szavazásról volt szó.

listáján végül 15 jelölt jutott be a kommunbe, további hat tag „mérésékelt republikánus” volt. Az előbbieket azonnal lemondtak, amikor a párizsi önkormányzat a kommun nevet adta magának (azaz nyilvánvalóvá vált, hogy nem egyszerűen egy önkormányzati választásról volt szó, hanem sokkal többről), az utóbbiak az április 4-én elfogadott, a túsok kivégzését elrendelő rendelet elfogadásakor tették meg ugyanezt. (A rendeletet természetesen sohasem tartották be, erre még visszatérünk a későbbiekben.) Négy tagot több kerületben is megválasztottak (mint Blanquit, aki maga börtönben ült Figeacban), a kommun két tagja, Flourens és Duval meghalt már az első harcokban, április legelején. Ezeket a helyeket időszaki választásokon töltötték be április közepén, mindaddig a kommun irányító testületének mindössze 62 tagja volt, összesen pedig 81 „kommünár” tagja volt a Bizottságnak. Ez a Bizottság már szilárdan forradalmi volt – *ritka példája egy demokratikusan választott forradalmi kormánynak*. Hiszen tulajdonképpen a választások döntöttek a már említett kommunkoncepciók között, vagy legalábbis körön kívül helyezték a kommunon csak széles körű önkormányzati autonómiát érintő felfogást. A kommunról szóló történetírás közhelye (a marxista–leninista hagyományban a bukás egyik oka), hogy a kommunnek nem volt „domináns ideológiája”, ami abban is tetten érhető, hogy még abban sem volt igazi egyetértés, hogy mi is az a „kommün”, amely létrejött a választások után. Ha konszenzus nem is volt a két csoport (a blanquisták és a jakobinusok, illetve a szocialisták) között, a megalakult kommun inkább talán a legkisebb közös többszörös volt. Fontos különbség volt 1792-höz képest, hogy az 1871-es forradalmi kommun választott, demokratikus úton létrehozott testület volt – kevésbé az egyszerű municipalitást, mint a reakcióval szembeállítható forradalmat értettek alatta. A blanquisták és a jakobinusok számára egy forradalmi, demokratikus, népi kormány volt, a szocialistáknak inkább az eljövendő társadalomhoz vezető első lépcsőfok. Ez a két koncepció sok tekintetben érintkezett egymással, de más szempontból ki is zárta egymást – de végül mégiscsak valamiféle egységet teremtett hívei körében.

A kommun elleni másik vádpont, hogy nem volt valódi vezére sem (Marx szerint leginkább Blanqui hiányzott,¹⁰ a későbbiek szerint „egy Lenin vagy egy Trockij”). A kommunt valóban nem „teszteli meg” egyetlen igazán nagy név sem, de ez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna irányítói között elkötelezett és cselekedni képes emberek, bár az talán igaz, hogy óriás nem akadt közöttük.

A legtöbbjük évek, gyakran évtizedek óta ismert volt a városban, kerületében forradalmi aktivitásáról: legalább negyvenen megjárták a Saint-Pélagie-t vagy a Mazast, azaz a császárság politikai börtöneit (páran, mint Flourens, Lefrançais vagy Delescluze, már a köztársaságét is, hiszen az októberi vagy a januári felkelés miatt letartóztatták őket).

¹⁰ Túl azon, hogy Blanqui nem volt már fiatal (és nem is volt egyszerű élete), legendás volt a rossz viszonya a jakobinusok vezérével, Delescluze-zel (aki egyébként a szocialista párt másik oldaláról már Proudhont is szenvedélyesen gyűlölte...). Rigault javasolta, hogy a börtönbe vetett Blanquit nevezzék ki a kommun tiszteletbeli elnökének, Delescluze ezt „túlságosan monarchistának” (Blanquit!) tartotta és ellenezte. Egyszóval: Blanqui jelenléte aligha lett volna garancia egy egységes vezetésre, sőt.

A kommun vezetői kevés kivétellel az 1860-as évek végétől aktív republikánus közegekből érkeztek, jelentse ez a klubokat, a munkásmozgalmat (a szakszervezeteket vagy az Internacionálét), a gyűléseket vagy az újságokat. Nagy részük az ostrom alatt tett szert népszerűsége vagy a Nemzetőrségben, vagy az éberségi bizottságokban játszott szerepvállalásával:¹¹ 50-en voltak tagjai valamely helyi bizottságnak, 43-an a Nemzetőrség tisztjei voltak, 34-en Internacionálé-tagok, 12-en jöttek a Nemzetőrség Központi Bizottságából – azaz nagyon is volt folytonosság a hatvanas évek végének, majd az ostromnak a forradalmi aktivistái és a kommun vezető gárdája között.

A kommun Központi Bizottságának politikai összetétele csak nagyjából megállapítható, tekintve, hogy a „vörösök” (akik, mint láthattunk, egyedül maradtak április elejétől) egyetlen, közös listán indultak. Akik a kommun kikiáltása után is a város élén maradtak, azokat tekinthetjük vezető gárdája tagjainak. Céljaik, elveik egyszerre voltak összehasonlíthatatlanul radikálisabbak, mint a mérsékelt (vagy akár a radikálisabb, vagyis a polgármesterek közül kikerülő) köztársaságiaké és gyakran egymással is nehezen összeegyeztethetők. A kommun éppúgy kevésbé volt „egy blokk”, mint a nagy forradalom.

A nagy választóvonal talán (némileg egyszerűsítve természetesen a képet) a „politikaiak” és a „szociálisak” között húzódott. Az előbbieket számára a kommun mindenekelőtt 1793 újrarájátszása volt, egy forradalmi kormányzat, sőt diktatúra, amely ugyanúgy egyszerre harcol a külső ellenség és a konzervatív, defetista burzsoázia ellen, mint a „második év” nagy elődei. A „politikaiak”, a blanquisták és a jakobinusok között távolról sem volt igazi harmónia: nemcsak a történelmi előképek voltak mások, hanem nemzedéki különbségek is elválasztották őket egymástól, sőt a politikai nézeteik is alapvetően eltérők voltak: a blanquisták végső soron államellenesek voltak, a magántulajdon ellenségei és a forradalmi törvénykezés (azaz a rendes jogrend felfüggesztésének) hívei, míg a jakobinusok az egy és oszthatatlan köztársaság pártján álltak, a magántulajdon hívei voltak (amíg az nem válik az osztályelnyomás eszközévé, azaz a szabadság ellenségévé), és leszámítva néhány szükséges forradalmi intézkedést, tisztelték a törvényességet. Mindez nem jelenti azt, hogy a kommun neojakobinusai ne lettek volna bátor forradalmárok, a nagy forradalom utolsó örökösei. Számukra azonban a „kommün” tulajdonképpen eszköz volt csupán előbb a háború folytatásához, majd a forradalom (új körülmények között, és ezen értették a „negyedik rend”, a munkások, felszabadítását is) újrarájátszásához. Számukra szó sem volt a „demokratikus szociális világköztársaságról”, a „kommün” egyszerűen bizonyos széles városi autonómiát jelentett – de az „egy és oszthatatlan köztársaságon” belül.

A „szociálisok” ezt a „diktatúrát” meglehetősen gyanakvóan figyelték, és elsősorban a forradalmi kormányzat szociális intézkedéseire helyezték a hangsúlyt. Nyilvánvaló, hogy a gyakorlatban ez nem vált el ilyen élesen egymástól, hiszen a társadalmi forradalom forradalmi kormányzatot követelt, a forradalmi kormányzat hívei pedig nagyon is hí-

¹¹ Az éberségi bizottságok ún. első vörös plakátjának aláírói között a kommun későbbi tucatnyi vezető alakját találjuk, mint Avrial, Beslay, Camélinat, Duval, Ferré, Flourens, Frankel, Johannard, Lefrançais, Longuet, Malon, Oudet, Pottier, Ravvier, Rigault, Serrailier, Theisz, Tridon, Vaillant, Vallès, Varlin.

vei voltak a társadalmi igazságosságnak – de a választóvonal nagyon is létezett egyik oldalról a blanquisták és a (neo)jakobinusok, másik oldalról a „szocialisták” között. Többé-kevésbé ez a törésvonal, azaz a „forradalmi diktatúra” kérdése mentén szakadt ketté a kommun irányító testülete május elején „többségekre” és „kisebbségekre” – mint arról még szólni fogunk.

A Központi Bizottság tagjai közül a legkönnyebben a blanquisták azonosíthatóak, akik mint láthattuk, valóban a kommun létrejöttének motorjai voltak március 18. előtt, alatt és után. A fogságban lévő Blanquin kívül neves képviselőjük Tridon, Théophile Ferré, Rigault, Duval, Eudes, Édouard Vaillant – jó páran egyben az Internacionálé tagja is. Számukra a forradalom elsősorban és mindenekelőtt forradalmi diktatúrát jelentett, amelynek célja az egyház megsemmisítése (a hébertista blanquisták számára, a „legfőbb lény” kultuszát támogató bigott Robespierre, a forradalmi antiklerikalizmus felszámolója igazi zsarnok volt) és az állami kényszerítő hatalmak felszámolása, mondhatjuk „tisztalap” teremtése a későbbi társadalmi átalakulás előtt. A már-már sovinizmusig menően, patrióta blanquisták a Nemzetörtség és a belbiztonság irányító posztjait töltötték be, magának Blanquinak hiányában valódi vezér nélkül. Mint később szólni fogunk róla, elődeikkel, a túlzókkal – a hébertista *sans-culotte*-októl eltérően – a „haza és a forradalom ellenségeivel” szembeni repressziójuk túlnyomó részben verbális maradt, mindazonáltal mindez sokat ártott a kommun megítélésének.

A nagyon heterogén csoport a – mondjuk így – „független köztársaságiak”, nagy részben volt ’48-asok, neojakobinusok, nehezen besorolható kommunalisták, összesen mintegy 25-en. Delescluze, Félix Pyat, Flourens, Vermorel, Vallès,¹² Charles Amouroux, Jules Allix, Jules Bergeret, Jules Miot, François Jourde, Charles Beslay¹³ a legismertebb nevek. Jellemző volt, hogy a kommun nem egy szociális intézkedése a „jakobinusok” ellenállásába ütközött, mert számukra ezek „korlátozták volna az egyéni szabadság garanciáját, a magántulajdont” (még az olyan igen mérsékelt rendeletek is, mint például a pékek éjszakai munkájának megtiltása). A blanquistákhoz hasonlóan ők sem lelkesedtek Franciaország „kommunális” átalakításáért – előbbieik a párizsi forradalmi diktatúra, míg utóbbiak a jakobinus centralizáció perspektívájából. Az „öreg szakállasoknak”, azaz a volt ’48-as forradalmároknak a kommun alatt alighanem már a presztízse volt nagyobb, mint valós hatal-

¹² A kommunárok közül talán egyedülként Jules Vallès már a kommun előtt, „beérkezett ember” volt, író, újságíró, majd a kommun alatt az Oktatási Bizottság tagja, kommun magyar nyelven talán legismertebb krónikása (*A lázadó* című könyve a kommun napjairól megjelent magyarul is). A nehezen besorolható „vörös köztársaságiak” közé tartozott, távolról sem volt „1793-as”, inkább a „kisebbségi” szocialistákhoz húzott, noha ő maga talán leginkább radikális, szociális republikánus volt: „Gyűlölöm Robespierre-t és Marat-t, ezt a hisztérikus terroristát, egy véres korszak idegbajosát” – ahogy fogalmazott egyszer a kommun napjaiban (idézi Bellet, 1971: 254.).

¹³ Nagyon nehéz mindösszesen politikai-ideológiai meghatározottságok révén elkülöníteni egymástól a Bizottság különböző tagjait. Charles Beslay például a kommun doyenje volt, régi ’48-as köztársasági képviselő, majd Proudhon barátja (a végül kudarcot valló proudhonista „népbank” létrehozója a császárság alatt), az Internacionálé tagja, talán a kommun egyetlen igazi régi vágású „proudhonistája”. Ő volt a delegált a Nemzeti Bankhoz, nagyrészt az ő közbenjárására történt, hogy a kommun végül nem nyúlt Franciaország pénz- és aranytartalékához.

ma, az eseményekre gyakorolt befolyása. Ez még akkor is így van, ha Charles Delescluze, a kommun egyik legfontosabb vezetője (a Végrehajtó Bizottság tagja, az utolsó időben a katonai ügyek biztosa) mártíromságának egyik szimbóluma volt. De alighanem nem csak kora és a börtön- és kényszermunka éveiben megroppantott egészsége akadályozta meg abban, hogy eljátsza a kommun „Robespierre-jének” szerepét – a kommun összetett jellege már nem tette lehetővé 1793 egyszerű újrarájátszását.

Jellemző, hogy a kommun elvi nyilatkozatának megszövegezésére Vallès, valamint a proudhonista újságíró, Pierre Denis-t és Delescluze-t kérték fel – utóbbi lényegében nem folyt bele a dologba, „a fiatalokra hagyva saját forradalmukat”. A neojakobinus „öregekhez” hasonlóan a fiatalabbak is, mint Flourens vagy Grousset, inkább a közhatalmi, katonai ügyeket irányító posztokat töltötték be, noha a korban már meglehetősen anakronisztikusnak számító elveik miatt nem mindig voltak a kommun jó szolgálatára. A forradalmi *pastiche*-höz (azaz a nagy forradalom néhol valóban kissé komikus utánzásához) való mély ragaszkodásuk még kevésbé, melynek a bajnoka a „kommun rossz szellem” (ahogy Malon írta) Félix Pyat volt, a „’48-as” ügyvéd, aki bármilyen ügyből képes volt álforradalmi retorikával átítatott személyes perpatvart kavarni. Mindez persze nem kisebbíti annak jelentőségét, hogy többen közülük a maguk korlátaival együtt is igen bátor forradalmárok voltak, Vallès Delescluze-ról szóló szavai talán sokukra igaznak bizonyultak: „Charles Delescluze igen jóakarátú ember volt”, vagy Malon: „mindenki tisztelte a forradalom iránti teljes elkötelezettségéért, bátorságáért, kemény integritásáért” (Malon, 141.).

A harmadik nagy csoportot az Internacionálé tagjai jelentették, de itt is nehéz pontos határvonallal meghatározni, hogy ki melyik irányzathoz tartozott (még olyan is volt közöttük, mint Vaillant, aki meglehetősen autentikus szocialista, mindazonáltal blanquista volt). Mindenesetre a különböző források szerint a számuk 30 és 40 között volt a Központi Bizottságban. Megkülönböztető jegyük a „szocializmus” igenlése és az 1793-as forradalmi diktatúra újrarájátszásának többé-kevésbé éles elvetése volt. Elsőpró többségük „proudhonista” (erősen idézőjelben, inkább libertárius kollektivisták) volt. Figyelmet érdemel, hogy a proudhonizmust maga mögött hagyó francia Internacionálé-szekció szinte kivétel nélkül Bakunyint támogatta Marxszal szemben az erről híres bázei kongresszuson (1869). A vita ekkor már nem a kollektív tulajdon kérdése körül forgott, hanem az (átmeneti) forradalmi diktatúra és az állam problémája körül. A korabeli szóhasználatnál Bakunin hívei, akik elvetették az államot és a diktatúrát, voltak a kollektivisták, szemben Marx követőivel, a kommunistákkal (Marx álláspontja a kérdésről éppen a kommun hatására változott meg gyökeresen – de erről még hosszan fogunk szólni). A Bizottságban ilyen szocialista volt Arthur Arnould, Adolphe Clémence, Jean-Louis Pindy, Gustave Lefrançais, Varlin,¹⁴ Malon, Albert Theisz. „Marxistának”

¹⁴ Varlin alighanem a kommun legrokonszenvesebb (és igen kevésbé ismert) alakja volt. Az autodidakta könyvkötő munkás a harminas évek közepe óta a francia munkásmozgalom lelke volt, az Internacionálé motorja. Az Internacionálé elleni perek egyik elítélte a kezdetektől ellenezte a háborút, majd részt vett az éberségi

rekinthető talán az Internacionálé Főtanácsa által Párizsba küldött (majd az áprilisi pótválasztásokon a Bizottság tagjává választott) Auguste Serrailier és a Marxszal egy ideig, még a kommün alatt is levelezésben álló Frankel Leó. Mint már említettük, az Internacionálé tagjai távolról sem alkottak valamiféle egységes csoportot a kommün vezetésében: mintegy „egyénilig” kerültek a tanácsba a lehető legváltozatosabb utakon: mint a Nemzetőrség helyi vezetői (Varlin vagy Malon), mint az éberségi bizottságok volt tagjai (mint Theisz, Pindy vagy Lefrançais), vagy mint az Internacionálé által valamely testületbe vagy a választási listára delegált tagok (mint Frankel, vagy Serrailier). Kétségtávol ezek a többségükben húszas-harmincas éveikben járó munkások alkották a kommün „szocialista brigádját”.

Az április közepén tartott kiegészítő választások nem változtattak érdemben a Központi Bizottság relatív erőviszonyain: az ismertebb nevek közül ekkor került be az irányító testületbe az inkább vörös republikánus Gustave Cluseret (a kommün hadügyi delegáltja), Eugène Pottier (munkásköltő, az Internacionálé szövegének szerzője), Auguste Viard (a kommün élelmezésügyi delegáltja), a másik oldalról a szocialista Serrailier, Charles Longuet (Párizs ismert forradalmára és bohémje, Marx későbbi veje), Gustave Courbet (a neves festőművész). Még szólni fogunk erről, de ezen a választáson a részvételi arányok igen tragikusan alakultak: a különböző kerületekben a szavazók 20-30 százaléka ment el szavazni, a kommün kénytelen volt a Franciaországban hagyományos ún. *huitième*-szabályt (azaz, hogy a szavazók legalább egynolcadának a támogatása kell a mandátum igazolásához) figyelmen kívül hagyni – végül így is 14 hely maradt betöltetlenül.¹⁵

Mi itt a klasszikus történeti csoportosítást követtük a kommün vezető gárdáját jelentő bizottság összetételének leírásában, de nem vagyunk meggyőződve arról, hogy ez a legsokatmondóbb. Malon például művében az Internacionálé tagjairól, továbbá a szak szervezeti mozgalomban szerepet vállalókról, a blanquistákról, a radikális forradalmi sajtóból, illetve klubokból érkezőkről beszél, azaz kevésbé ideológiailag különíti el őket, ami valóban nem könnyű feladat (Malon, 138–140.). Engels jegyzi meg, hogy a kommün alatt a két legfontosabb politikai erő tagjai, azaz a proudhonisták és a blanquisták éppen az ellenkezőjét cselekedték, mint amit politikai elveik diktáltak volna nekik. Ez

bizottságokban, majd tagja volt a Nemzetőrségnek is. A kommün alatt a pénzügyi bizottság tagja volt, sokakkal ellentétben inkább cselekedett, mint beszélt, a kortársak egyöntetű elismerését váltva ki bátorságával, az ügy iránti elkötelezettségével. A bukás után a Montmartre-ra cipelték fel (ahol a két tábornokot megölte a tömeg a felkelés kezdetén), az úton a felheccelt tömeg félig meglincselte, majd a katonák agyonlőtték. „A mártírok útját [így hívnak egy a dombra, „*Mont des martyrs*”, vezető utcát] sosem érte nagyobb dicsőség... Varlin egész élete példamutató volt” – írja róla a kommün vezetőivel gyakran nem kesztyűs kézzel bánó Lissagaray (484.).

¹⁵ Ketten ilyen körülmények között nem vették át a mandátumukat: Auguste Briösne, a harvtanas évek végének egyik legnépszerűbb szónoka a népi gyűléseken, és Louis Rogeard, a császárság elleni leghíresebb és legnépszerűbb pamflet, a *Propos de Labienus* szerzője. Mindketten jó szolgálatot tettek volna a kommünnek. Rogeard egyébként a bukás után Ausztriába menekült, ahonnan 1873-ban kiutasították, így Magyarországra került, ahol franciatanárként élt 1880-ig, a kommünároknak adott amnesztiáig.

talán így túlzás, mi inkább azt mondanánk, hogy a kommünárok közül igen kevesen mutattak „tisztá ideológiai képletet”. Pontosan ilyen volt a hatvanas évek párizsi szélsőbaloldala – ilyen sokszínű, mint maga a kommün.

Mindenesetre valami ilyenféle lehetett a kommün vezető gárdája: érdekes keveréke a félig a párizsi bohémvilágból, félig már a proletármozgalomból érkező blanquistáknak, akik előtt az 1793/94-es *sans-culotte* „túlzók” képe lebegett (a forradalomnak a végkifejlete azonban már a „kommunizmus”); a neojakobinusok és a nagy forradalom más hívei, akik a Közjóléti Bizottság hegyparti diktatúrájának felelevenítésében látták a megoldás felé vezető utat, valamint a kor fiatal, a proletariátusból érkező szocialistái, a proudhonizmuson már túl, de a marxizmuson még innen.

Másrészről ez a Központi Bizottság tagjainak életkorát tekintve (mindösszesen 20 tagja volt 50 év felett, 26 tagja 30 év alatti) is jól jelképezte a kommünt „csináló” két vagy három generációt: a volt 1848-asokat és a második császárság alatt felnőtt új (többé-kevésbé „szocialista”, azaz blanquista vagy az Internacionálé tagjaiból álló) nemzedéket. Az idősebbekhez tartozók nemcsak megélték 1848-at, de komoly szerepet is játszottak a forradalomban, főleg a II. köztársaság bukása volt a meghatározó élmény számukra, és ebből a forradalomból hozták elveiket, nyelvezetüket. Ehhez a nemzedékhez tartozik Delescluze és pár társa a kommün vezetésében, maga Blanqui (a másik oldalról olyan republikánusok, mint Hugo vagy Ledru-Rollin, de a kommün legnagyobb ellenfelei is, mint Thiers vagy Favre). A második generációnak szintén viszonyítási pont 1848, de meglehetősen fiatalok voltak még a forradalom alatt, amely szellemiségének inkább megújítói, mint Courbet, Vallès, Rochefort (vagy éppen Marx és Engels...) – a másik táborban pedig a kommün legádázabb ostromozói, mint Gustave Flaubert vagy Edmond de Goncourt. A harmadik nemzedék nem élte át az 1848-as forradalmat, és nem is számít számára különösebb viszonyítási alapnak, ebből az 1871-ben 20 és 30 év közti nemzedékből jött a kommün szocialista és blanquista vezérkarának elsöprő része: Malon, Varlin, Eugène Vermesch, Frankel, Rigault, Vaillant, Longuet, Lissagaray... az ellenfelei közül pedig Jules Ferry, Gambetta vagy Zola.

A Bizottság legidősebb tagja, Charles Beslay 76 éves, a legfiatalabb Raoul Rigault 25, az átlagéletkor 38 év volt a Központi Bizottságban, mint látni fogjuk ez nagyjából megfelelt a „lenti kommünárok” átlagának is: a kommün a fiatal középkorú férfiak és nők ügye volt. Ez az átlagéletkor, amely egy forradalmi kormányhoz képest talán valamelyest magasnak mondható, éppen annak volt köszönhető, hogy több nemzedéknek a keveréke volt. Melyek közül az „öregek” a XIX. század párizsi forradalmait „végigcsinálták”: ezek szimbóluma, Delescluze 1836-ban, 35 évvel a kommün előtt volt először politikai emigrációban. Mint később szólni fogunk róla, a kommün, a „legpárizsibb forradalom” igen nagy részben vidéken született, friss párizsiak ügye volt – így volt ez a Központi Bizottsággal is: tagjai közül mindössze 14-en születtek Párizsban vagy a közvetlen környékén.

A választási eredményekből láthattuk, hogy a kommün nem volt „egyhangú forradalom”, alighanem ilyen nem is létezhet – de a párizsi nép forradalma volt, ehhez aligha fér-

het kétség. Az irányító tanácsa is a nép reprezentánsa volt, a Bizottság szociológiai összetétele örök vitakérdés marad, de a talán többé-kevésbé konszenzusos élvező számok a következők: tagjai között volt 33 munkás (nagy részük inkább a kisműhelyek munkásai közé tartozott, 27-en közülük dolgoztak bér munkásként, azaz volt „főnökük”), 5 kisműhely-tulajdonos, 11 alkalmazott, 14 újságíró, 14 ügyvéd, tanár, művész, orvos és 2 hivatásos katona.¹⁶ Mindez „szociológiailag” elegendő, hogy az első munkáskormányzatnak tekintsük a Kommünt?¹⁷ A párizsi nép kormányának azonban bizonyítanunk kell.

Mindenesetre igen szerény anyagi háttérrel rendelkező emberek alkották a Kommün vezetőtestületét, a „kétkezi munka” világából érkezők aránya a korban és talán azóta is egyedülállóan magas volt.

A kommün kikiáltása hatalmas népünnepély volt, igazi történelmi, „nagy nap”,¹⁸ százezer ember a Városháza előtti téren, ahol a köztársaság megtestesítőjének hatalmas szobrát állították fel (szinte kommün szimbólumának tekinthető, hogy az ezernyi vörös zászló között a szobor fején mégiscsak a *sans-culotte* frígiái sapka, a felszabadult rabszolgák sapkája volt), fegyveres nemzetőrök tömegei, dobok, fanfárok, forradalmi dalok ... hogy aztán a Városháza erkélyéről a blanquista Gabriel Ranvier, a város ismert forradalmára kihirdesse a választások eredményét: „A nép nevében, a párizsi kommünt kikiáltjuk!”

„A járdákat is elborította a tömeg. A húsyétra vagy augusztus tizenötödikére (ekkor még nem találták fel július tizenegyedikét) tartogatott ünnepi ruháiban az akkor még nem fenevad burzsoázia is részt kért az ünnepből. Kéz a kézben, kar a karban menetelt a néppel a lelkesedés oly hangulatában, amely nem volt a nap alatt a Föderáció nagy ünnepe [1790] óta. (...)”

A távolban a Nemzetőrség zászlajai sejlenek fel, a zászlórudakon frígiái sapka. Vörös zászlók és trikolórok. Ez a nap a nagy összebékülés ünnepe, százezer ember, tegnapi ellenségek, mai szövetségeseik, akiknek egy ritmusra dobog a szívük.

A tömeg kiáltozva, énekelve hömpölyög. Mit énekelnek? A *La Marseillaise*-t. Mit kiáltanak? *Vive la Commune!* (Vuillaume, 144–145.)

¹⁶ Voltak köztük csodabogarak, mint Jules Allix „független professzor” (főleg a telepátiában ért el nagy eredményeket), aki ha nem is örült, de igen extravagáns volt (már a hatvanas években megjárta a charentoni elmegyógyintézetet); vagy a lengyel származású Jules Babick, aki a „*fusionisme*” (nagyjából minden vallás valamiféle misztikus keveréke) híve volt. Utóbbiról írta a kommün egyik nagy ostromozója, Paul Délian, hogy „Charentonban lett volna a helye, de a X. kerület választói a Kommünbe küldték” (Godineau, 59.).

¹⁷ Természetesen sokan változtattak életük során munkát, így ideológiai beállítódás kérdése, hogy melyiket tartjuk „valós szakmájuknak”, másrészt sok, a munkásvilágból érkező későbbi kommünár fordult az újságírás vagy a „hivatásos” politikai aktivizmus felé a császárság utolsó éveiben. Mint látni fogjuk, magának a kommünnek mint történelmi eseménynek „szociológiai karaktere” kapcsán is komoly probléma, hogy egyesek szakmájából (amelyet a különböző összeírások feljegyeztek) nehéz eldönteni, hogy munkásként, alkalmazottként dolgozott, vagy esetleg műhelytulajdonosként, kiskereskedőként.

¹⁸ Henri Lefebvre nagy munkája (*La Proclamation de la Commune*) a Gallimard kiadó „*Trente journées qui ont fait la France*” (Harminc nap, amely megteremtette Franciaországot) sorozatában jelent meg – jól mutatja e „nagy nap” jelentőségét.

A nép lelkesedése határtalan volt, hogy átadjuk a szót a nap másik nagy krónikásának, Jules Vallésnek:

„Micsoda nap!

Az ágyú torkát bearanyozó, langyosan tűző nap, az illatozó virágcsokrok, a suhogó zászlók, a morajló forradalom, amely nyugodtan és szépen hömpölyög, mint valamilyen kék folyó; a repeső öröm, a kigyúló fények, a harsogó réztrombiták, a csillogó bronzágyúk, a lobogó reménység, a lángoló becsület – bizony, van mitől büszkének és örömittasnak lennie a köztársaságiak győztes seregének.

Ó, nagy Párizs!

Milyen gyávák voltunk, hogy már arról beszéltünk: elhagyunk, itt hagyjuk holtnak hitt külvárosaid!

De bocsáss meg, te, helytállás hazája, üdvösség városa, hol a forradalom vert tábornok!

Történjék bármi, még ha holnap újra legyőzöttek leszünk, és meghalunk is, a mi nemzedékünk már vigaszra lett! Mert elégtételt nyertünk húszesztendei vereségért és rettegésért.

Kürtök! Harsogjatok a szélben! Dobok! Peregjetek a harcmezőn!

Ölelj meg, kamarád, te, kinek már szintén ősz a haja! És te csöppség, aki a torlasz mögött üveggyólyóval játszol, gyere, hadd öleljelek magamhoz téged is!

Mert március 18. neked is szerencsésen megmentette az életet, pajtás! Máskülönben te is ködön növekedhetnél, sárban tocsoghattál, vérben hempereghetnél volna, megdögölhetnél volna a szegénységtől, s a megbecstelenítettek kimondhatatlan fájdalma szakadhatott volna rád!

De ennek most vége!

Érted véreztünk és zokogtunk. Tiéd lesz örökségünk.

Kétségbeesettek fia, te már szabad ember leszel!” (Lányi Viktor fordítása, idézi Domokos, 131.)

„Varázsszerek, talizmánok”: a Közléti Bizottság

Láthattuk, a kommün „választásos forradalom” volt, és az ilyesmi nagyon ritka: a felkelés után a hatalmat birtoklók valódi népi felhatalmazást kerestek. Még szebb, hogy ezt a népi meghatalmazást végül nem is ők kapták meg, hanem az éberségi bizottságok különböző irányzatú tagjai, Párizs szociális forradalmárai. Nagy többségükben ők nyertek mandátumot március végén – ez kezdetben nyilvánvalóan valami egészen „proudhoni” karaktert adott a kommünnek. Nemcsak a kommunális szervezetről van szó, hanem a proudhoni szóhasználat szinte teljes átvételéről: a „tulajdon általánossá tétele”, „a csere és a hitel fejlesztésére létrehozandó intézménynek”, az „uzsora, a monopóliumok” ostromozása, és így tovább. Ennek a szép dokumentuma, a kommün legtöbbször idézett szövege (amelyet Marx is elismerő jóváhagyással idézett), a kommün „testamentuma”, a kommün Központi Bizottságának április 19-én elfogadott „deklarációja a francia néphez”:

„Franciaország minden helységében a kommünök teljes önkormányzata. A kommünök önkormányzatát csak azoknak a kommünöknek az egyenlő autonóm jogai korlátozhatják, amelyek csatlakoznak a szerződéshez; ezeknek a kommünöknek a közösségével kell létrehozni a francia egységet.

A kommünök alapvető jogai:

– a községi költségvetések elfogadása, az adók megszavazása és kivetése, a lokális szolgáltatások igazgatása, a bíróságok, a belső rendőrség és az oktatás megszervezése és a kommun javainak igazgatása;

– a bírácnak és a kommun minden tisztviselőjének választás vagy pályázat útján való kinevezése, a tisztviselők felelősek a munkájukért, a kommun állandó ellenőrzése alatt állnak és visszahívhatók;

– az egyéni szabadságjogok teljes szavatolása, lelkiismereti szabadság és a munka szabadsága;

– a városvédelem és a Nemzetőrség megszervezése.”

Párizs ennél többet nem kér, azzal a feltétellel, hogy a nagy központi adminisztrációban, a szövetségi kommunok küldöttségében megvalósíthassa és gyakorlattá változtatthassa a fenti elveket.

„Ellenségeink tévednek vagy megtévesztik az országot, amikor azzal vádolják Párizst, hogy akaratát vagy főhatalmát rá akarja kényszeríteni a nemzet többi részére, s olyan diktatúrára tör, amely valóságos merénylet lenne más kommunok függetlensége és szuverenitása ellen.

Az az egység, amelyet eddig a császárság, a monarchia és a parlamentarizmus erőszakolt ránk, nem más, mint önkényuralmi, ostoba, önkényes és drága központosítás.

Az a politikai egység, amit Párizs akar, minden helyi kezdeményezés önkéntes társítása, minden egyéni energia spontán és szabad versengése a közös célok eléréséért, a közös jólétért, szabadságért, biztonságért...

Ez a világi hatalomra törő egyház; a militarizmus, a bürokrácia, a kizsákmányolás, a burzsoá uzsora, monopóliumok és előjogok vége, vagyis vége annak a világnak, mely a proletariátust rabsággal, a hazát pedig balsorssal és adókkal sújtotta.

Legyen hát Franciaország szövetségesünk ebben a harcban... amely a kommunális eszmék diadalával, vagy Párizs megsemmisülésével fog végződni.” (Rougerie, 2012: 273–277.)

A szöveget a kortárs Lissagaray, aki amúgy is igen kevés van jó véleményével a kommun Központi Bizottságát alkotó emberek többségének jelleméről, kvalitásairól (egyébiránt néhány esetben nehéz nem igazat adni neki), egyszerűen a „gyengék gyászbeszédének” tartotta.¹⁹ Valójában a dokumentum a kommun „programjának” tekinthető, vagyis talán a leginkább koherens megnyilvánulásnak arról, hogy mit jelentett ebben a forradalomban az „állam antitézise”. Számos elméleti probléma természetesen nyitva maradt – azonban az azonnal teendők sürgető szükségessége egy időre háttérbe szorította ezeket.

A társadalmi bázis még tárgyalandó kérdésén, azaz a proletár karakteréről folytatott vitán túl, a kommun történetét uraló legfontosabb probléma a nagy ellentét a kommunalisták-föderalisták és a jakobinusok-blquisták között a hatalom centralizációjáról – és mint jól tudjuk, nagyjából erre a törésvonalra épül rá később a libertáriusok („anarchisták”) és autoritáriusok („marxisták”) közötti törésvonal. Mindazonáltal ezt a szöve-

¹⁹ Sőt máshol még keményebben fogalmaz erről a „nem világos, befejezetlen, sok tekintetben zavaros szövegről”, mely nem volt más, mint egy terv, amelyet különösebb gondolkodás nélkül fogadtak el, melyet a kommun egy este szavazott meg, lényegében vita nélkül.

get a kommun Központi Bizottsága *egyhangúan* fogadta el, ahogy Jules Vallès írta: „egy emberként meneteltünk Párizs harangtornyának zászlaja alatt”.

Ezt a programot, azaz Franciaország kommunális-föderatív átalakítását, a régi klerikális, kizsákmányoló, uzsorára, privilégiumokra épülő, a proletariátust rabságban tartó világ végét, az államszervezet radikális átalakítását, az egyéni és kollektív szabadságokat, a nép politikai részvételének biztosítását (amelynek garanciája a kötött mandátum, a képviselők visszahívhatósága, a tisztviselők, hivatalnokok választása és a Nemzetőrség, a fegyverben álló nép), Párizs vezető szerepét *mindenki elfogadta a kommun vezetésében*. Alighanem a tagadhatatlan ideológia választóvonal sok tekintetben a célok elérésének (később egyszerűen a túlélésnek) az *eszközére* vonatkozott, kevésbé magukra a célokra. Ez a vita bontakozott ki végül április végén a kommun vezetése központosításának kérdéséről.

Ahogy a libertárius kollektivismust a különleges körülmények helyezték az események előterébe, úgy került hirtelen újra elő a legtisztább „jakobinizmus” akkor, amikor a kommun elé a leggyakorlatiasabb kérdés került: a harc a túlélésért. Egy szempillantás alatt újra az 1793-as nyelvezetet beszélték a diktatúráról, a terrorról, a centralizált központi hatalomról. A már említett közös nevező a kommunról hirtelen nem lett tovább tartható: szembekerültek egymással a diktatórikus kommun és a szocialista, egy föderatív állammodell alapegységének gondolt kommun hívei.

Végül április végén került a kommun elé Jules Miot („az egyik legszebb ’48-as szakáll”, ahogy Lissagaray írja róla némi iróniával) javaslata egy szűk (ötös) széles hatalommal rendelkező, csak a kommun Központi Bizottságának felelős, az összes bizottság (a „minisztériumok”) felett álló operatív irányító szervezet létrehozatalának javaslata. Az új irányító szerv neve körüli vita nem volt jelentéktelen: számos szocialista is egyetértett egy ilyen szerv létrehozatalának gondolatával, azonban a Végrehajtó Bizottság (*Commission exécutive*) nevet javasolták számára. Végül a többség a nagyon jakobinus Közléti Bizottság (*Comité du salut public*) elnevezést fogadta el – mint ismeretes a Robespierre, Saint-Just, Couthon, Billaud-Varenne nevével fémjelzett szervezetet hívták így a nagy forradalomban (1793/94). A javaslat támogatóinak a fő érve az volt, hogy a Közléti Bizottság mint mágikus kifejezés egyidős a köztársasággal és a kommunnel, ezért a lehető legkevésbé anakronisztikus. Az ellenzők szerint persze nagyon is az volt:

„A kifejezések, mint Közléti Bizottság, Hegypárt, girondisták, jakobinusok, nem használhatók napjaink szocialista republikánus mozgalmában (...) Számomra magától értődőnek tűnik, hogy a javaslat elfogadásával egyszerű plagizátorokká válunk, és saját elpusztításunkra hozunk létre olyan terrort, amely nem a mi időnkől származik. Használjunk olyan kifejezéseket, amelyeket a mi forradalmunk sugall” (Gustave Courbet).

„A Bizottság csak egy szó, de a nép túl régen fizeti meg a szavak árát” (Auguste Vermorel).

„Nem hiszek varázsszavakban, ahogy talizmánokban vagy amulettekben sem” (Charles Longuet).

Végül is 45-en szavaztak az új szerv létrehozása mellett, 23-an ellene – ez lett a kommun történetében a híres szakadás a többség és a kisebbség között. Utóbbiak között találjuk szinte az összes (különböző irányzatú) autentikus szocialistát és persze az Internacionálé tagjainak a jó részét is (Léfrançais, Arnould, Vallès, Courbet, Tridon, Theisz, Vermorel, Serrailier, Longuet, Frankel, Varlin). Május 15-én a kisebbségek azt az egyébként igen szerencsétlen, döntést hozzák, hogy bojkottálják a Központi Bizottságot, és visszavonulnak a saját kerületeikbe (a blanquista Rigault meg is ígérte, hogy *guillotine* alá küldi ezt a „gironde-i bandát”²⁰). Végezetül, elsősorban választóik nyomására visszatértek a Bizottságba, a kommun utolsó, május 21-i ülése ismét teljes volt. Persze az idő is egyre kevésbé kedvezett a teoretikus vitáknak²¹ – a barikádokon aztán ezek nagyjából el is vesztek a jelentőségüket: a jakobinus Delescluze, a blanquista Rigault vagy Ferré, a szocialista Vermorel vagy Varlin együtt haltak meg a kommun védelmében.²²

Az utókor számára ez lett a kommun egyik fő ideológiai kérdése (főleg, hogy egy idő után valamiféle anarchista–marxista vita keveredett belőle, amiben az volt a külön érdekes, hogy a „marxisták”, ha voltak, a kisebbség, azaz a diktatúraellenesek táborában voltak), de hogy ez lett volna a kommun ideológia-politikai nagy törésvonala, ma már nehezen tartható álláspont. A dolog ugyanis sok tekintetben szavakról szól (hiszen valamiféle központosítást mindenki elkerülhetetlennek tartott), gyakorlati jelentősége pedig igen korlátozott maradt (lényegében sohasem definiálták igazából, hogy melyek a Közjóléti Bizottság pontos jogkörei). A kisebbségek is kénytelen voltak elismerni, hogy a katonai ügyek, a bukás veszélye mindent felülírnak, ahogy Vallès fogalmazott elég éleslátóan: „Jobb elfogadni, hogy 1793-as rongyokba öltözzünk, jobb elfogadni egy özönvíz előtti diktatúrát, amely számunkra sértésnek tűnik új forradalmunk számára, minden jobb! Minden jobb, mint feladni a harcot!” (Rougerie, 1971: 188.)

A politikai-ideológiai frontvonalak is meglehetősen *ad hoc* módon alakultak: a blanquista Tridon, szakítva elvbarátaival, nemmel szavazott a Közjóléti Bizottságra

²⁰ Természetesen szó sem volt arról, hogy a kisebbségek „mérsékeltőbbek” lettek volna a többségekénél, Rigault-nak válaszul jegyzi meg Frankel maró gúnyal: „Ha Ön gironde-inak nevez minket, az azért lehet, mert Önök az 1793-as *Moniteur*-rel kelnek és fekszenek; másképp látnák, hogy nehéz összekeverni a girondistákat a szocialista forradalmárokkal, akik mi vagyunk...” (Bruhat, 1972: 162.)

²¹ Mindenesetre a kommun döntéshozatali jellegének kétarcúsága (valódi társadalomalakító program képviselője a legnagyobb káosz közepette) tekintetében legendássá vált, hogy ezen az utolsó ülésen, amikor a kormánycsapatok már Párizs kapujában voltak, a Bizottság egyrészt a színházak kérdését tárgyalta (színészi kollektívák alakítását irányozta elő), másrészt a volt hadügyi biztos, Cluseret elleni vádemelésről határozott, akit felelősnek gondoltak a katonai kudarcokért (egyébként felmentették).

²² „A [XI. kerületi] polgármesteri hivatalba érkezvén megláttuk a sebesült Vermorelt egy asztalon, a teremben, ahol a kommun még jelen levő tagjai üléseztek. Belépett Ferré, a sebesülthöz rohant, megszorította annak a láztól már forró kezét.

– Ah, Ön az – mondta halkan Vermorel. – Látja barátom, egy kisebbségi is képes feláldozni az életét...

Ferré továbbra is kezében tartotta Vermorel kezét, mindig energikus arcán a bánat és megbánás jelei futottak át.” (Vuillaume, 195–196.)

(mert „nem szeretem a nevetséges, haszontalan régi kacatokat”), a szocialisták a lehető legkevésbé sem kételkedtek abban, hogy szükség van valamiféle valós központi hatalom létrehozatalára, csak egyszerűen karikatúraszerűen anakronisztikusnak érezték ezt az 1793-as *remake*-et,²³ és ami lényegesebb volt, tartottak tőle, hogy egy ilyen bizottság létrehozása nem a kommun diktatórikus hatalmát erősíti, hanem néhány, nem is a legjobb tagjának diktatúráját a kommun vezetése felett. A kisebbségek egyszerűen sokáig úgy gondolták, hogy a katonai ügyeknek adott prioritás sohasem szoríthatja háttérbe a politikai-szociális reformokat és a kommunális forradalom alapvető jellemzőjét, azaz a mandátummal rendelkezők állandó alávetettségét a néphatalomnak. Számukra ez volt a kommun létének értelme, és ebben aligha tévedtek: „a néptől kapott mandátumunk a diktatúrát nem teszi sem elfogadhatóvá, sem elismerhetővé számunkra” – szólta a kiáltványuk. Jules Martelet (a kommun egyik többségi tagjának) véleménye pedig így hangzott:

„A többségek minél előbb le akartak számolni Versailles-jal, ezért elsősorban a katonai harc hatékony eszközei motiválták őket. A kisebbségek inkább a gazdasági kérdésekkel voltak elfoglalva, és meg voltak győződve arról, hogy régi a idők politikai reminiscenciái semmiféle pozitív hozzáadékkal sem járnak a társadalmi forradalom számára.” (Idézi Godineau, 77.)

A dolognak azonban végül is igen kis gyakorlati jelentősége volt. Maga a Bizottság végül 10 nap alatt kétszer is megváltozott (egy ideig még az Internacionálé-tag Charles Gérardin is tagja volt), legkésőbb május második hetétől pedig a kommun központi vezetésének befolyása egyre csökkent a város élete felett. A Közjóléti Bizottság nem tudott valamiféle diktatúrát bevezetni, igaz nem is igen kísérelte meg. Nem jöttek létre valamiféle „forradalmi” törvényszékek, a terror a kommun alatt verbális maradt – alighanem hiányzott egy ilyen kísérlet mögül a *sans-culotte* mozgalom (amely 1871-ben, mint látni fogjuk, maga is inkább szavakban volt radikális, mint tettekben), de a kommun jakobinusáiból és blanquistáiból hiányzott a forradalmi terrorban való igazi hit, de a *savoir-faire* (azaz a „hozzáértés”) is.

Ha túlzott jelentőséget tulajdonítunk ezeknek a vitáknak, alighanem szem elől tévesztjük az állandóan változó körülményeket, amelyek a korabeli történelmi helyzetet, a valódi problémákat és eseményeket, azaz magát a kommunt alakították.

Hogy „lent” mit gondoltak ezekről a Központi Bizottságot megosztó vitákról? A kommun egyik népszerű népi lapja, a *Le Prolétaire* küldi vissza a kisebbségeket a helyükre, a Bizottságba a következő szavakkal:

„Nem is irodalomprofesszorokhoz vagy a szép szavak fényezőihez fordulunk... Szegény tudós emberek, ha tudnátok, hogy a nép mit gondol rólatok. Mindenhol ezt hallom: mégiscsak szerencsétlenség,

²³ Lissagaray írja maró iróniával erről: „Egy proletárforradalom idején azon a városházán, ahonnan a Közjóléti Bizottság kirángatta Jacques Roux-t, Chaumette-et és a nép legjobb barátait, mit jelentene ez a szó, Közjóléti Bizottság, a múlt paródiája, fajankók megrémisztője?” (212.)

hogy alig tudunk írni-olvasni, úgy magunk látnánk el szükségleteinket... Mégiscsak dühítő beveretni a pofánkat ezekért a fecsegőkért.” (Idézi Milza, 321.)

Lent ezek a nagy problémák más dimenziót kaptak, ott ugyanis éppen zajlott a forradalom.

Mindenesetre mi talán lehetünk igazságosabbak, mint a párizsi nép sokszor: a kommun vezetőiből aligha hiányzott a hősiesség, az igaznak tartott ügyért való kiállás, védelmében nem takarékoskodtak sem az energiájukkal, sem a lelkesedésükkel, sem a vérükkel. A blanquisták néholi (elsősorban verbális) kardcsörtetése ellenére a kommun vezetői nem voltak sem szektások, sem vérszomjas fajanok: a demokratikus humanizmus jellemezte őket és cselekedeteik oroszlánrészt. A kommun alatt a nép egyszerű fiai kerültek a hatalomba – és nem is vallottak kudarcot. Pár extravagáns, a párizsi bohémvilágból érkező blanquistát leszámítva a vezetőket nem kapta el a hatalom örülete sem, alig tudunk kormányról a történelemben, ahol lényegében semmiféle hatalmi visszaélésre sem került sor. A Bizottság tagjai „egyszerű” vagy inkább mindennapi, a népből származó emberek voltak – és maradtak (legendás volt, de igaz, hogy a kommun pénzügyi biztosának, Jourde-nak a felesége a Szajna-parti mosóhajóra járt továbbra is a háztartási szennyest mosni).

Talán mi is jobban járunk, ha nem későbbi vagy éppen korábbi politikai irányzatok zászlaját akarjuk kitűzni a kommun Városházájára, hanem figyelmünket egyszerűen arra fordítjuk, ami a kommun valójában volt.

Mi volt hát ez a forradalom? Mit hajtott végre, és miért?

„Soha nem tettek többet kevesebbel”

A kommun mindössze két hónapig állt fenn, az elvégzett munkát látva nem nagyon mondhatunk mást: tagjai nem takarékoskodtak az energiával, „*jamaïs on ne fit plus avec moins*” („soha nem tettek többet kevesebbel”), ahogy a kommunár történész, Arthur Arnould írta. A kommunális választások után sokat egyszerűsödött a hatalmi kérdés a korabeli Párizsban, egyetlen hatalom volt immár a városban: a választások által létrehozott kommun. Ma már aligha lehet kérdéses (ahogy a korban még a „legproudhonistább” kommunárok is elismerték), hogy a kommun állam volt, nem egyszerűen a „dolgozók adminisztrációja” vagy valamiféle elhalóban lévő proletár „nem állam”. Ez az állam természetesen speciális jegyekkel rendelkezett, röviden szólva: elsősorban a párizsi nép állama volt, a saját keze munkájából élő párizsi népé.

„Azt mondják nekünk, hogy nem kellene szociális kérdésekkel foglalkoznunk. Nekem éppen ellenkezőleg azt kell leszögezmem, hogy eddig az államok a munkások érdekei ellen léptek fel, most az a legkevesebb, hogy az állam a munkások mellett álljon” (Malon, 199.).

Mint látni fogjuk, ez az állam nem is tétlenkedett ebben az ügyben. Lényegében pár nap alatt teljesítette a dolgozó párizsi nép legsürgetőbb követeléseit. Mindez azt is jelentette, hogy ennek az államnak, éppen az eddig sehol sem létező szociális alapzata miatt, új megoldásokat is kellett keresnie: egy új típusú állam megalkotásáról volt szó. Ebből következik, hogy két szinten is eddig nem létező formákat keresett a népszuverenitás kifejezésére. A csúcson ez jelentette a kommun megválasztott Központi Bizottságának, a mandátummal rendelkezőknek a visszahívhatóságát, az állandó ellenőrzésüket, a választott tisztségviselőket. A különleges körülmények és a kommun irányítók eltérő ideológiai meggyőződése miatt az abban rejlő ellentmondást, hogy a túlélés érdekében a kommun centralizációját és (kis túlzással) diktatúráját kell-e erősíteni, vagy éppen ellenkezőleg, a közvetlen demokráciát, sohasem sikerült teljesen megoldani.

Mindenesetre a kommun a társadalom szintjén a közvetlen demokrácia intézményeinek minél szélesebb körben való kiterjesztését jelentette: a helyi bizottságokat, a Nemzetőrség helyi szervezeteit, az Internacionálé és a szakszervezetek szekcióit, a klubok hálozatát. Félix Pyat némiképpen teatrális szavaival:

„Polgártársak, olyan forradalmat vitettek véghez, mely példa nélkül áll a történelemben. A mi forradalmunk különleges, különbözik minden eddigittől, igazi nagysága abban áll, hogy minden elemében népi, minden elemében kollektív, névtelen és egységes (*anonyme et unanime*), első alkalommal fordul elő, hogy nincsenek vezetői. Forradalmunk műve masszív és erős, akár végrehajtója a nép, természetes hatalmat hozott létre, mely nem kényszerrel jött világra, és nem csalja meg önmagát, mely a nép öntudatának eredménye (...) a nép által, a népért, a nép kormánya, a ti kormányotok, tagjai ismeretlenek, de ez nem hibája, hanem legnagyobb erénye” (idézi Decouffé, 124.).

Mindezt kár lenne idealizálni: a gyakorlatban nem került sor a mandátummal rendelkezők visszahívására és ellenőrzésükre is a legritkább esetben, a közvetlen demokrácia intézményei nagyon kevés hatást gyakoroltak a valódi irányító testület döntéseire (tulajdonképpen a nagy forradalom Konventje, amely egy ideig a *sans-culotte* szekciók állandó felügyelete alatt állt, sokkal közelebb volt a valódi népi ellenőrzéshez mint a kommun Központi Bizottsága²⁴). Úgy tűnik, hogy a kötött mandátum elvét is igen restriktív fel fogásban értették: nem arról volt szó, hogy a mandátummal rendelkezőknek állandó beszámolási kötelessége lett volna a választói felé, még kevésbé arról, hogy a választók előírhatták volna az egyes kérdésekben képviselt álláspontját. Egyszerűen annyit jelentett, hogy kötelességük részt venni a közösség életében abban a funkcióban, ahová a nép küldte őket, azaz: nem mondhat le mandátumáról. A lemondás dezertálásnak, árulásnak

²⁴ Még szólni fogunk arról, hogy csupán egyetlen alkalommal történt meg a Bizottság tagjainak a szembeállítás a klubok népével. Ekkor azonban a nép nyomása elegendő volt ahhoz, hogy a kisebbségiek visszatérjenek a Bizottságba, még érdekesebb, hogy a mandátummal rendelkezők milyen szavakkal szóltak a klubok népéhez: „Mi hívtunk ide titeket abból a célból, hogy ítéletet mondjatok tetteink felett, mert ti vagytok a szuverének” (a kisebbségi Gérardin); „Csak egy szót kell mondanotok, és mi nem vagyunk semmik többé, vagy éppen ellenkezőleg, erősebbek leszünk, mint valaha” (a többségi Amoureux). (Rougerie, 1972b: 62.)

számított volna a nép szemében (de a kommün irányítói véleménye szerint is), ahogy a *La Sociale* nevű lap írta:

„Mi, a választóitok rendelkezünk egyedül a joggal, hogy megítéljük a cselekedeteiteket, szankcionáljuk a döntéseiteket, és visszahívunk titeket, ha a döntéseitek szembemennek a választóitok véleményével”, vagy népiesebb nyelven a kommün legnépszerűbb lapja (melyről lesz még szó), *Le Père Duchêne* nem ítéli el „a fickókat, akik a kommün tagjaként odadobják a lemondásukat, mintha semmi dolguk nem lenne a város érdekeivel és a forradalom jövőjével.” (Serman, 318–319.)

Azaz a kommün idején a kötött mandátum elve nem valamiféle konkrét politikai szerződés volt a választók és a mandátummal rendelkezők között, hanem az utóbbiak kötelessége, hogy ellássa azt a feladatot, amire a szuverén nép döntése rendelte.

De a kommün nemcsak felvetette a valódi népszuverenitás kérdését, hanem megpróbált rá pozitív választ is adni. A sok példa közül egyet idézünk, a II. kerületi (főleg az Internacionálé tagjai által vezetett) önkormányzat egy plakátjának szövegét:

„Felszólítjuk a polgártársakat a kommunális ügyekbe való állandó beavatkozásra, eszméik szabad kifejezése és érdekeik szabad védelme révén (...). Semmire sincs kevésbé szükség, mint hogy elveszítsük az érdeklődéseket a közügyek iránt: egyesüljétek, alkossatok közösségeket, hozzatok létre helyi gyűléseket (*districts*), melyek az 1789-es forradalom erejét is adták. Mindenki erőfeszítése révén lesz valósággá a társadalmi újjászülés nagy elve, a munkások felszabadulása önmaguk révén. Ne felejtsetek el, polgártársak, hogy a mandátummal rendelkezők elszigeteltségükben, amikor csak a saját tanácsaikra hallgatnak, elkerülhetetlenül a diktatúra önkényébe esnek; a ti patrióta aktivitásotok nélkül a mi elkötelezettségünk terméketlen marad.” (Rougerie, 1972b: 66.)

Nyilvánvaló, hogy a kommün rövid fennállása alatt nem találták meg ezekre a kérdésekre a végleges válaszokat: de feltették és a legjobb szándékaik szerint kísérelték meg megoldani ezeket.

Ezek után mondanunk sem kell, hogy a kommün nagyon is a város kormányának²⁵ tekintette magát, azaz nem szűnt meg a „kormány” a kommün alatt (más kérdés, hogy sosem dőlt el teljesen a kérdés, hogy milyen kapcsolat van a párizsi kommün és Franciaország egy eljövendő föderatív kormányzata között). Párizs autonóm köztársaságának kormánya kilenc kollegiális rendszerben betöltött bizottságból állt: hadügyi, közbiztonsági (*sûreté générale*: mint 1793-ban), igazságügyi, pénzügyi, oktatás, közellátási (élelmezési, ahogy a korban mondták), közszolgáltatási, a nemzetközi kapcsolatokért felelős és munkaügyi. A bizottságok egyszerre emlékeztettek minisztériumokra és parlamentáris bizottságokra (hiszen a tagjai a törvényhozás, azaz a fentebb említett, a nép által közvetlenül választott, Központi Bizottság tagjai voltak) – ez a kommün jellegéből fakadt, amely egyesítette a törvényhozó és a végrehajtói hatalmat. A bizottságok élén egy öt-

²⁵ Paschal Grousset, a kommün nemzetközi kapcsolatokért felelős biztosa a külföldi hatalmaknak egyértelműen a Párizs kommunális kormányzatának (*gouvernement*) kialakulásáról beszélt, ahol Párizs „szabad város”, egy „építés alatt álló” köztársaság.

tagú Végrehajtó Bizottság állt, amely elviekben felügyelte a kommün határozatainak a végrehajtását – valójában semmilyen eszközzel nem rendelkezett ehhez.

A kommünt érintő legendárium szerint a párizsi forradalom mélyen felforgatta volna a klasszikus államszervezetet, államigazgatást, valami teljesen más, libertárius, már-már anarchista igazgatási modellt hozott volna létre (ahogy Marx írta, a kommün volt a „császárság ellenpontja”). A kommün kétségtelenül valami ilyesfajta dologra („se elnök, se polgármester, se katonai vezető”, ahogy Vallès büszkén írta lapjában, a kommunárok szemében az 1793-as kommün *ellenhatalom* volt), azaz a hatalomgyakorlás valamiféle radikálisan új formájára törekedett, azonban mindennek a működése, hogy finoman szóljunk, nagyon kevésbé váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A hatalomkoncentráció az egyetlen népszuverenitás révén létrejött szerv, a Központi Bizottság kezében a kerületi önkormányzatokkal szemben is megnyilvánult. A kommün visszautasította az önkormányzati (kerületi) választások kiírását, és a helyi hatalmat a Bizottság helyi mandátummal rendelkező tagjai kezébe helyezte: azaz a kerületi vezetők a Bizottság tagjai is voltak egyben. Egy ilyen hatalmi koncentrációnak, ráadásul nem is sok ember kezében, nyilvánvaló hátrányai is voltak: egyrészt igen nagy terhet rakott a Bizottság tagjai vállára (a visszaemlékezésekben – például Vaillant-nál, de főleg Arnould-nál és Andrieu-nél – találkozunk azzal, hogy „nyolc-tíz ember munkáját végezték” különösen azok, akik delegáltak voltak, polgármesterek és esetleg a Nemzetőrség helyi vezetői is), másrészt igen nehéz volt pontosan definiálni a feladatok megosztását, a felelősségi viszonyokat. Mindennek az eredménye a meglehetősen szervezetlenség, gyakran káosz volt.

A törvényhozó és a végrehajtó hatalom egysége (ennek szerve volt a kommün Központi Bizottsága) a „burzsoá parlamentarizmus tévelygéseinek” elkerülésére szolgált,²⁶ de önmagában véve igen rosszul működött. A különböző jogkörök nem voltak tisztán elválasztva egymástól, a bizottságok tagjai állandó vitában álltak egymással és helyetteseikkel, a kollegiális rendszer hamar tarthatatlanná vált az egyes „tárcák” élén. Ezért április 20-tól egy-egy személy állt az élükön (ezenkívül belőlük állt a Végrehajtó Bizottság), de ez sem segített érdemben a döntéshozatali káoszon. Az eljárás rend a következőképpen alakult: a Végrehajtó Bizottság szótöbbséggel szavazott egy-egy delegált javaslatáról a saját „tárcáját” illetően, ez a javaslat került a Központi Bizottság elé, amely szintén szavazott róla – mind a Végrehajtó-, mind a Központi Bizottság napi két ülést tartott: délután kettőkor és este, sokszor éjszakába nyúlóan – s ez elég nagy terhet rakott mindenkire.

Mindenesetre azok, akik a kommün diktatúrájáról értekeznek (akár proletárdiktatúra formájában), aligha veszik figyelembe a dolgok gyakorlati működését: a Végrehajtó Bizottságnak gyakorlatilag semmilyen eszköz sem volt a kezében döntéseinek kikényszerítésére sem a kerületekkel, sem a bizottságokkal szemben. Maguk a határozatok gyakran ütköztek a legkülönbözőbb helyi bizottságok és önkormányzatok akaratába – a

²⁶ A kisebbségi vélemény éppen a hatalmi ágak egységének a visszavonásával vádolta meg a többségieket a Közléti Bizottság létrehozatala idején – hiszen létrejött egy tisztán végrehajtó (ráadásul „diktatórikus”) hatalom, egy kvázi kormány.

legkevesebb amit állíthatunk, hogy mindez kevésbé volt hatékony. Ha a Végrehajtó Bizottság nem volt rendes „kormány”, akkor mit mondhatnánk a Központi Bizottságról? Természetesen az a lehető legkevésbé hatékony „törvényhozás” volt, leginkább valamilyen tanácskozó gyűlésre emlékeztetett, amely sohasem késlekedett bizottságot küldeni egy probléma megoldására, majd elveszni a végeláthatatlan vitákban. A napirendet a lehető legtrikábban tartották be, a Központi Bizottság 57 ülésének nagy része doktrinális vagy procedurális kérdésekről folyt. Vaillant jellemezte önmagukat „kis fecsegő parlamentnek”.

Külön problémát jelentett a Nemzetőrség Föderációjának Központi Bizottsága: nem volt világosan tisztázott, hogy milyen kapcsolatban volt ez a szerv a kommun katonai Bizottságával. Azaz, a kommun tanácsa irányítja-e a várost katonai értelemben, vagy a Nemzetőrség vezetése? A kérdés sosem dőlt el igazából (ez volt a legrosszabb megoldás természetesen), állandóak voltak a két szerv közötti súrlódások már március végétől. Ekkor a Nemzetőrség maga akarta kinevezni a kommun katonai biztosát (Gustave Cluseret-t), végül ettől visszatáncoltak (majd a kommun beleegyezett Cluseret személyébe, ha hivatalosan a Kommun nevezi ki a biztosát), de az incidens mély nyomokat hagyott, és mindez tovább csökkentette a kommun amúgy is igen gyöngye lábakon álló katonai hatékonyságát. Az igazi gondot természetesen az jelentette, hogy a Nemzetőrség tagjai nem ismertek el maguk felett semmiféle katonai fegyelmet és miniszteriális hierarchiát, a katonai bizottság egy idő után legalább azt a jogot megszerezte, hogy maga nevezze ki a Nemzetőrség legmagasabb rangú vezetőit.

A kommun újítása volt, hogy a politikai és az adminisztratív hatalmat sem választották el egymástól: a kommun képviselőinek kerületükben adminisztratív jogkörük is volt (a polgármesteri funkciót nem újtották meg, a kommunbe delegáltak egyben a kerületük irányítói, sőt néhol a Nemzetőrség helyi vezetői is voltak). Ezt nehezen lehetett egyszerre véghez vinni: sokan alig vertek részt a Bizottság munkájában és a kerületükre koncentráltak, sokan éppen ellenkezőleg. Ez is fokozta a zűrzavart.

Szinte hihetetlen, de a radikális demokrácia eme kísérletében egy jó darabig a kommun vezető bizottság jegyzőkönyvei még nyilvánosak sem voltak. A már említett Grousset mindezt azzal indokolta, hogy „mi tulajdonképpen egy háborús tanács vagyunk”. Ebben természetesen igen sok igazság volt, de a kommun egy másik tagja és történetírója, Arthur Arnould joggal jegyezte meg, hogy a hasonló helyzetben levő „Konvent mindig a nép szeme előtt határozott”. Nyilvánvaló, hogy a közvetlen demokráciát és a nép állandó képviselőire irányuló nyomásgyakorlást igénylő párizsi nép számára mindez meglehetősen érthetetlen volt – végül április 18-tól a hivatalos közlöny (*Journal officiel*) közzétette a Bizottság üléseinek jegyzőkönyveit.

Az lehet az érzésünk, hogy a kommun vezetői éppen attól tartottak, hogy az történik, mint a Konvent idején, azaz, hogy a párizsi nép közvetlen befolyást gyakorol a törvényhozásra. Victor Hugo szép szavaival:

„A Konventben a nép otthon volt. Nincs különösebb, mint a Konvent politikai tribünjei, ott a nép valóban szuverén volt... A Konvent inkább a forradalom volt, mint a köztársaság... A Konvent tribünjein a forradalom tegezte a törvényhozást, elképesztő szimbiózis volt ez. A Konvent volt a nemzet gyűlése, a tribünökön az univerzális nép jelenléte volt érezhető. A nép tanú volt és időközönként bíró, szívesen tapsolt és szívesen márt, közbeszólt és félbeszakított. Az antik tragédiák kórusa volt, meghatározta a fennálló helyzetek filozófiáját, irányította a színpadra való ki- és belépést, segítségére sietett azoknak, akiket elhagyott a memóriájuk, felszólított mindenkit a szerepek, az elvek, a szavak, célok tiszteletben tartására. Hatalmas dráma volt, ahol az események voltak a szereplők és a nép a sugó.” (Hugo, 599.)

A kommun alatt semmi ilyesmiről nem volt szó.

Magát az adminisztrációt illetően aligha kell részletesebben ecsetelnünk, hogy hatalmas feladat zúdult a kommun nyakába, amelynek irányítói nemigen voltak és lehettek erre felkészülve: életben tartani a kétmillió város. Ráadásul a tisztviselők döntő többsége legkésőbb a kommun kikiáltásakor (ha már nem az ostrom előtt, alatt) elhagyta a várost: pár ezer „elkötelezett republikánus” végezte a császárság kora nagyjából tízezer nyi tisztviselőjének a feladatát. Még a kommunnal szemben állók is elismerik, hogy ez a heroikus munka meglehetősen sikeres volt: a Városháza tovább működtette a közszolgáltatásokat (élelmezés, utak, vízszolgáltatás, közvilágítás, posta), a nép kormánya képes volt Párizs kormányzására.

Másrészt azonban, aligha volt olyan rendelethez a kommunnak, amelyet önmaga olyan látványosan vett volna semmibe, mint a köztisztviselők megválasztását előíró és a funkciók halmozását megtiltó határozat. A cél nyilvánvalóan a privilegizált bürokrácia felszámolása, egy új államigazgatási modell létrehozása volt. Persze sok tekintetben valóban nem nagyon volt választásuk, nagyjából a tisztviselők negyede maradt a posztján a kommun kikiáltása után,²⁷ ezek közül is alighanem a többség sem nem kívánta, sem nem nagyon támogatta az új rendszert. Nyilvánvalóan nem lehetett velük túl keményen fellépni annak érdekében, hogy az adminisztráció folytonossága legalábbis részben biztosítva legyen. Szemben a Nemzetőrséggel, itt a lehető legkevésbé került sor polgári alkalmazottak választására. A Marx által is elfogadott legendától eltérően, a fizetésük nem egy munkás bére volt, hanem annak nagyjából hatszorosa (és egy nemzetőr fizetésének – 547,50 frank – több mint a tízszerese). A sürgető helyzetben aligha lett volna idő valódi tisztviselő-választásra, ez persze igaz: mindazonáltal a választott megoldás (lényegében a klientizmus, az illetékes bizottság vezetőjének köréből került ki a bizottsági adminisztráció és így lett „blanquista” a közbiztonság, „internacionalista” a munkaügy) sokat árított a kommunális elvek megvalósulásának.

Az államigazgatás különböző területeire (kórházak, adók, közvilágítás, dohánymonopólium, posta, utak, könyvtárak, múzeumok) a kommun – jellemzően ismét a forradalom terminológiájával élve – egy-egy delegáltat nevezett ki. Vagy egy, a kommun

²⁷ Thiers ebben az ügyben valósággal a „felperzselt föld” taktikát alkalmazta: minden hivatalnoknak utasításba adta, hogy vagy egyenesen jelentkezzen Versailles-ban, vagy legalábbis tagadja meg a kommunnak a szolgálatot.

ügyével szimpatizáló korábbi beosztottat vagy egy külső, politikai kinevezettet. Ezen túl a változás csupán formális volt: ezek az adminisztrációk továbbra is a megszokott rendben működtek, gyakran a legkisebb fennakadás nélkül. Később gyakran vádolták meg a kommünt a közpénzeket illető bűnös hanyagsággal (kevésbé eufemisztikusan azzal, hogy a nép soraiból kinevezettek „szétlopták” az igazgatást), a dokumentumok inkább az mutatják, hogy a kommün a lehető legrigorózusabb volt ebben a kérdésben, a viszázsok elkerülésére olyannyira centralizálták a pénzügyi döntéshozatalt, hogy az már gyakran akadályozta az olajozott működést. A kommün kormányzata és adminisztrációja alighanem a legkevésbé korrupt irányító testület volt Franciaország történetében.

Maga a központi államigazgatás elég hagyományosan működött a forradalmi időkben is, de működött (és alighanem a párizsiaknak ez volt a legfontosabb). Inkább csak irányokat tudunk mutatni, ahová a kommün társadalmi-kulturális forradalma elvezetett volna, ha több idő jutott volna neki.

A legendákkal szemben a kommün alatt nem számolták fel a rendőrséget, sőt. A rendőrprefektúra elviekben megszűnt (szemérmesen „volt prefektúrának” vagy Központi Irodának nevezték...), de a Közbiztonsági Bizottság élén álló Raoul Rigault körbevette magát megbízható más blanquistákkal, inkább tovább erősítette ezt a szervezetet. Rigault és szervezete (helyette a szintén blanquista Gaston Da Costa, aki a kommün egy érdekes memoáírója is volt) nagyon tipikusan „kommünár” volt: a lehető legradikálisabb beszédmód és igen kevésbé radikális tettek. Rigault, ez a párizsi bohém, az örök orvostanhallgató, a császárság alatt a Quartier Latin egyik „forradalmár” hőse, pisztollyal az övében hivatkozott nagy hangerővel Fouquier-Tinville-re, a forradalom rettegett törvényszékének főügyészére (a kommün valóban kinevezte április végén főügyésznek, a rendőrség élén ezután a szintén blanquista Théophile Ferré állt), fenyegetett meg guillotine-nal lényegében mindenkit. De hírhedt elődjével szemben a kommün alatt valójában semmiféle terror vagy forradalmi törvényszék sem működött. Vallés, aki egyébként a kisebbségekhez tartozott, írja elnéző szeretettel Rigault-ról, hogy „ez a szakállas, szemüveges *gavroche* pisztollyal fenyegetőzve ordítja le a nemzetőrök fejét, de az életét is adná értük” (Bellet, 1971: 255.).

Tévednénk, ha azonban mindebben csupán (a más tekintetben egyébként érdemes) blanquisták vonzódását látnánk a forradalmi erőszakhoz és igazságszolgáltatáshoz.²⁸ A (leginkább verbálisnak maradó) „terror” felé fordulás inkább magától a néptől származott, a népi újságok, a klubok szónokai követelték a „gyanúsak” (természetesen megint a forradalom szótárából érkezik a kifejezés) letartóztatását. Itt is 1793/94 szelleme kísértett, de még egyszer le kell szögeznünk: ezúttal inkább a retorikában, mint a tettekben, noha kétségtől a Nemzetőrség helyi egységei (többé-kevésbé meglehetősen

²⁸ Noha ez persze alig tagadhatóan létezett, Vuillaume mesél el egy történetet Rigault-ról: „Öregem, Capet [XVI. Lajos] halott, Samson [a forradalom hőhéja] a másvilágon van, ha van olyan egyáltalán. Most nincs senki guillotine alá küldéséről. Sajnos! – felelte Rigault, félig komolyan, félig tréfásan.” (Vuillaume, 164.)

összevisszaságban) tartottak házkutatásokat, vettek őrizetbe szolgálatmegtagadókat, „gyanúsakat” és persze főleg papokat és volt rendőröket. Rigault kollégái az önkényeskedésen túl leginkább a rendőrség amatőrizmusát vetették a szemére: köztudott tény volt, hogy Versailles kémei és ügynökei Rigault kardcsörtetése ellenére teljesen szabadon tevékenykedtek a városban. A háborús viszonyok arra is jó ürügyet adtak, hogy betiltsanak harminc „reakciós” újságot (ezek nem a független sajtót jelentették, hanem nyíltan ellenségesek voltak a kommünnel szemben, például már a kezdetek kezdetén a kommunális választások bojkottjára szólítottak fel; a két legkeményebben reakciós lap, a *Le Gaulois* és a *Le Figaro* székházát a párizsi nép „udvariasan” feldúlta). A cenzúra veszélyességét jól mutatta, hogy erre a sorsra jutott Jean-Baptiste Millière nagyon kevésbé reakciós lapja, a *La Commune* is, amely egyszerűen csak igen kritikus volt a Központi Bizottság döntéseivel és tagjaival szemben²⁹ („proudhonista” lap volt egyébiránt, betiltása pedig nem akadályozta meg Millière-t, hogy az életét adja a kommünért a „véres hét” alatt). Az is igaz volt persze, hogy a kommün nem kötötte engedyelhez az új lapok megindulását: ezért gyakran előfordult, hogy a betiltott lapok egyszerűen új néven megjelentek ismét. A kommün egyik „sajtófelelőse” egyébként maga Paul Verlaine volt.

Az igazságszolgáltatás kérdése kiemelt jelentőségű volt, elsősorban a rossz tapasztalatok, a császárság bíróságainak önkényeskedése miatt. Az igazságszolgáltatás delegáltja a korábban ügyvédként dolgozó (blanquista és az Internacionálé tagja) Eugène Protot volt, aki nagyarányú reformokat helyezett kilátásba, lényegében az igazságügy archaikus és antidemokratikus szervezetének radikális reformját. A bírák választását, a védelem, a jegyzői, végrehajtói, a becsüs tevékenységek ingyenességét, népi esküdteket, a Polgári Törvénykönyv jelentős leporolását (a szabad válás törvénybe foglalását például alighanem csak az idő rövidsége akadályozta meg), egyszóval a nép által és a nép érdekében történő jogszolgáltatást – mindez azonban csupán terv maradt. Paradox módon Protot legfontosabb gyakorlati küzdelme éppen a kommün rendőrsége ellen zajlott le: április 14-i rendeletében az Igazságügyi Bizottság hatáskörébe vonta a letartóztatások, házkutatások, kisajátítások legalább utólagos ellenőrzését. A cél természetesen a polgártársak védelme volt Rigault és társai önkényétől (Rigault szavaival: „nem a törvényesség érdekel, én éppen forradalmat csinállok”). Amikor május közepén a szintén blanquista Ferré került a rendőrség élére, megsokszorozódtak a politikai motivációjú ügyek, a fentebb említett rendeletet pedig egyre kevésbé tartották be: megsaporodtak a minden törvényes alap nélküli letartóztatások, melyek leginkább a kommün vélt-valós, de azért inkább valós ellenfeleit vették célba (mindenekelőtt a papokat és a császárság rendőreit). A régi szép forradalmi hagyományokat felelevenítve, voltak a kommün alatt politikai

²⁹ És egyébként a kisebbséggel is: „Valami kisiklott a Városházán. Ezek parlamentarizmust játszanak ott! Bizony! Az intelligens kisebbség kivonul, de nem a forradalom Aventinuszára, hanem a semmittevésbe. Ráhagyja a hatalmat a tudatlanokra, a klubok ordibálóira, ’93 groteszk bohócaira. Milyen szokatlan dolog történt volna? A felfuvalkodott agyatlanok, a tudatlan, lelkiismeret nélküli karrieristák többségbe kerültek...” (Godineau, 104.)

börtönbe vetettek a kommunár oldalon is, de nem működött sem forradalmi törvényszék, sem *guillotine*, sem „népi terror”. (A túsok kivégzésének ügyére egy következő fejezetben még visszatérünk).

A kommun pénzügyi delegáltjának, a korábban könyvelőként dolgozó François Jourde-nak legfontosabb feladata a Nemzetőrség katonái zsoldjának, az új hatalom köztisztviselői fizetésének, illetve a harcokban elesettek özvegyek, árvák segélyei pénzügyi fedezetének előteremtése volt. A kiadások 42 millió frankra rúghattak, ennek mintegy háromnegyede ment el háborús célokra: a már említett zsoldra, fegyvergyártásra, hadi élelmezésre. A kommun lefoglalta a Városházán található mintegy 6 millió frankot, az öt nagy magán-vasúttársaságtól ezenkívül rendkívüli adó révén beszedett 2 millió frankot. Egyébként a kommun kormányzata itt is a lehető legklasszikusabb kormányként viselkedett: nem törölte el a hagyományos adókat sem, sőt nem is látszik nagyon nyoma annak, hogy ezek valamiféle reformjára készült volna. A közvetett adókból mintegy 26 millió frank folyt be, még a hírhedt ún. *octroi*-t (a bevitt áruk adóját a város határán) a párizsi nép szenvedélyes gyűlöletének tárgyát sem törölték el.³⁰ Behajtották tehát a kereskedelemre, a bélyegekre, a dohányra kivetett adókat, a vámokat, és így tovább – mindezek a közvetlen adók leginkább a szegényeket sújtották. A kommun pénz is vett, mintegy 2,4 millió frank értékben ötfrankosokat, egyébként még a II. köztársaság pénzméjének modelljét felhasználva, így rajta a felirattal, amely némileg meglepő lehet egy hangsúlyosan antiklerikális állam esetében: „Isten óvja Franciaországot.”³¹

Marx ismert művének olvasói jól tudják, hogy a Francia Nemzeti Bank (*Banque de France*) készletének ügye (amelyet nem foglalt le a kommun) szenvedélyes viták tárgya volt az utókor számára: a kommun bírálói a kommunárok példátlan naivságának, vagy a törvényességhez fűződő túlzott ragaszkodásnak tartották a történeteket. Ebben van igazság természetesen, noha azt sem árt figyelembe venni, hogy a bank pénze végered-

³⁰ Az *octroi*-t 1784-ben vezették be, fallal vették körül hatékony működése érdekében a várost. Az új adó azonnal a párizsiak gyűlöletének tárgya és az önkényuralom szimbóluma lett (ahogy a korabeli népi versike szövege: „*Le mur murant rend Paris murmurant*” – „Körbezár a fal, mint Párizs zúgolódva sokall”). Az adót a nagy forradalom alatt megszüntették, aztán a konzulátus alatt újra bevezették. Magát a falat az 1860-as években bontották le, ma Párizs ún. második körüti hálózata a fal régi nyomvonalát követi a Szajna mindkét partján, és pár helyen az adóigazgatás épületei még láthatók (Denfert-Rochereau, Place Stalingrad...). A város határai Haussmann nagy reformjával 1860-tól kitágultak az ún. Thiers-féle erődtérnyrendszerig, de maga az adónem csak 1943-ban szűnt meg.

³¹ Erre természetesen a helyzet kényszere vette rá a Kommun és a pénzverde felelőseit, az Internacionálé egyik alapító tagját, Zéphirin Camélinat-t. („A vörös Camélinat” egészen 1932-es haláláig a mozgalom aktív tagja maradt, 1920-ban csatlakozott a születő Francia Kommunista Párthoz, így a kommun és a bolsevizmus kapcsolatának sokáig az élő szimbóluma volt). Vuillaume meséli (211.), hogy egyszer találkoztán Camélinat-val megemlékezett neki, hogy „átjárthattatok volna arra, hogy »Isten áldja a kommunt«, az legalább vicces lenne...” Egyébként az utolsó pillanatban a kommun pénze is elkészült, rajta a felirattal: „*Travail. Garantie nationale*” („A munka a nemzet letéteményese”). Végül az érme sosem került forgalomba, a bukás után a kormány beolvastatta, ma numizmatikai ritkaságnak számít.

ményben egész Franciaország pénze volt – nem csak Párizs. Azaz ha komolyan veszszük a kommun programját (márpedig vezetői komolyan vették), akkor Franciaország kommunalista szellemű átalakítása szempontjából minimum igen barátságtalan lépés lett volna lefoglalni az egész ország vagyont. Az is figyelmet érdemel, hogy a kisajátítás minden bizonnyal a pénz azonnali értékcsökkenésével járt volna, amely elsősorban azokat a kiskereskedőket és kézművesiparosokat idegenítette volna el a kommuntól, akik az egyik bázisát adták (és tették a kommunt stabilabbá, jelentősebbé és életképesebbé, mint a kizárólag proletár 1848. júniusi felkelést). A nemesfémekben felhalmozott vagyon jó részét egyébként még az ostrom előtt evakuálták Brestbe, azért a vagyon nagy része papírpénzben állt a bankban. Alighanem a kisajátítása után a kommunárok egy halom, értékét veszített papíros birtokába jutottak volna.

Ezentúl az is nehezen belátható, hogy ez mennyiben akadályozta volna meg Versailles Párizs elleni katonai támadását. Másrészt (természetesen a hivatalos út skrupulózus betartásával) a kommun kapott is pénzt a Nemzeti Banktól, mintegy 20 millió frankot – persze ez elenyésző összeg volt ahhoz képest, hogy Versailles mindez idő alatt 257 millió frank „előleghez” jutott (miközben az is igaz, hogy a versailles-i mégiscsak az ország legitim kormánya volt).

Alighanem mindezeknél a kérdéseknél jóval fontosabb volt Párizs népe számára a zálogházban (*Mont-de-Pitié*) elhelyezett tárgyak sorsa. Az ostrom, illetve a vele járó munkanélküliség és nélkülözés miatt az itt elhelyezett tárgyak értéke a kommun idejére 35 millió frankra rúgott (mintegy egymillió tárgyról volt szó!). Párizs népe ezek ellenszolgáltatás nélküli visszaadását követelte kormányától, a kommuntól. A gondot az okozta, hogy a zálogház kölcsönöket vett fel, hogy fizessen a zálogba adott tárgyakért, azaz valahogy a kölcsönzőket is kártalanítani kellett volna, hiszen az ellenkezője „megsértette volna a magántulajdon elvét” – ahogy Jourde fogalmazott. A zálogház egyébként valamiféle hitelintézetként üzemelt Párizs kiskereskedői és kistermelői számára, így igen érzékeny terület volt, sok tekintetben az egész város kiskereskedelmi élete múltott rajta. Frankel a zálogház nagyarányú reformját javasolta: a zálogház tulajdonképpen a munkáskooperatívák és egyesületek hitelbankjává vált volna (sőt egy segítségnyújtási, „biztosítási” intézménnyé betegség és munkanélküliség idejére) – ezt az ambiciózus tervet végül a dolog bonyolultsága miatt elvetették, és Jourde jóval szerényebb javaslatát fogadták el: 20 frank értékhatár alatti tárgyak visszaadását és a hitelezők kártalanítását. Végül ez is a lehető legszerényebb mértékben történt meg, végül május 12-én láttak hozzá a végrehajtásához meglehetősen káosz közepette: mindösszesen 323 407 frank értékben jutattak vissza zálogtárgyakat a tulajdonosaiknak. Nem ez volt a kommun legnagyobb sikere, annyi bizonyos.

A kommun alatt a tőzsde nyitva tartott, Jourde pedig büszkén jelentette ki, hogy „a Bank által kibocsátott pénz értéke sohasem csökkent a piacon”. A kommun pénzügyi gazdálkodását illetően talán Jourde egyik bizottságbeli társát érdemes idézni: „Jourde úgy viselkedett, mint egy mintapénztáros, nem mint a kommun pénzügyi delegáltja.” Ez

igaz, mint ahogy az is tény, hogy a Bizottság Jourde minden egyes intézkedését kollektívan megszavazta. Röviden: a pénzügyi adminisztráció alighanem a kommun legkevésbé forradalmi területeihez tartozik.

Versailles megpróbálkozott Párizs teljes blokádjával, mindazonáltal az áruk valamelyest bejutottak a városba a poroszok által megszállva tartott (a várostól északra és keletre fekvő) területeken keresztül, mivel a poroszoknak a legkevésbé volt érdekük, hogy a kommunárok azelőtt tegyék le a fegyvert, mielőtt Franciaország a számukra igen kedvező békeszerződést aláírja. A közéletmezés többé-kevésbé megoldott volt (az élelmezési bizottság élén a kereskedelmi alkalmazott Auguste Viard állt), május közepén olyan intézkedéseket hoztak a hús és a bor ügyében, amelyek erősen emlékeztettek az 1793-as maximumtörvényekre (azaz az árakat maximálták). Számos helyen kerületi henteseket és kantinokat nyitottak a rászorulóknak számára, nem egy polgármesteri hivatal kenyeret, húst vagy szénét osztott szét közöttük. Talán az túlzás, ami sokszor hallható, hogy a kommun sok tekintetben a későbbi jóléti, szociális állam egyik előfutárának tekinthető, inkább természetes szolidaritásról volt szó, és a nép államának természetes segítségéről a szegényeknek. A dolognak megvolt a nagy jelentősége mind gyakorlati, mind szimbolikus értelemben: az eddig jobbára az egyház által a rászorulóknak nyújtott alamizsnából állami kötelesség lett. A jótekonyságot ezzel felváltotta a szolidaritás eszméje, a gyakorlatban inkább a kerületi polgármesteri hivatalok által vezetett intézményeken keresztül. Camille Treillard volt a felelőse a közegészségügyi, közjóléti szolgáltatásoknak: fel kívánta számolni a jótekonysági irodákat, amelyek „már a nevükben is megalázók a rászorultak számára”. A rendszer nem volt tökéletes, inkább a helyi kezdeményezésektől függött, mint a központi akarattól (ezért is túlzás „szociális államról” beszélni), de mindenestre tény: a nép kormányzata idején, a kommun alatt senki nem éhezett a városban. A kommun idején látszott Párizson, hogy a nép került hatalomra.

Hasonló volt a helyzet a lakbéréket illetően is. Ez a probléma, mint láthattuk, a felkelés egyik oka is volt. A kommun lényegében eltörölte a porosz ostrom alatt felhalmozódott lakbérhátralékokat. A rendkívüli intézkedések körébe tartozott a másik, a felkelést részben kiváltó probléma rendezése is: a kereskedelmi hitelek kérdése. Itt is egyensúlyoznia kellett a kommunnak, mint a lakberek estében (ahogy nem minden főbérő volt „gazdag”, nem minden kishitelező volt „tőkés”). A Bizottság először moratóriumot rendelt el a visszafizetésükre, majd végeredményben Jourde javaslatát fogadta el, amely fenntartotta ebben az ügyben is a törvényességet, és igyekezett tekintettel lenni mindkét fél (a hitelezők és az adósok) érdekeire is, azaz (júliustól kezdődően) három év alatt 12 részletben írta elő ezeknek az adósságoknak a visszafizetését. Mindez kétségtelenül kevésbé volt forradalmi, de azt sem árt figyelembe venni, hogy ezzel elkerülték több ezer kishitelező csődjét; akik közül egyébként nem kevesen a végsőkig kitartottak a kommun mellett.

A kommun igen összetett bázisú forradalom volt: vezetőinek gyakran kellett egyensúlyba hozniuk a kistulajdonosok és a legszegényebb rétegek érdekeit, mint láthattuk a

lakberek ügyében inkább az utóbbiak, az adósságok esetében inkább az előbbieket mellett foglalva állást. Mindazonáltal ez a politika nem volt sikertelen: Párizs népének „egységfrontja” alapján fennmaradt egészen a kommun más okokból bekövetkezett bukásáig.

A konkrét adminisztratív, szervezési feladatokban mindenhol az Internacionálé tagjait találjuk az első sorban (ahogy a blanquisták inkább az erőszakszervezetekhez, „értettek”). A bronzöntő Albert Theisz 48 óra alatt rendbe rakta és működtette a postát, amelyet teljesen dezorganizált állapotban hagyott hátra a kormány, sőt a nehéz körülmények ellenére dolgozói tanácsot is alakított a vállalaton belül (Versailles nem engedett be küldeményeket Párizsba, a poroszok által megszállt Saint-Denis-n keresztül működött egyedül postai forgalom). Fontos volt ezekben a felhevült politikai-ideológiai időkben az állami nyomda működtetése is: ezt is egy Internacionálé tag, a nyomdász Louis Debock biztosította, itt is sor került a műhelyfőnökök munkások általi választására és persze kádercserére is. A korábban alkalmazottként dolgozó Jules Andrieu (szintén az Internacionáléból) hatékonyan működtette a városházi adminisztrációt és a közszolgáltatásokat. A bürokráciához talán legjobban értő Andrieu volt egyébiránt az, aki a legélesebb (és igen prózai) kritikát fogalmazta meg a kommun adminisztrációjával szemben, amely a hivatalnokok választásával és a kötött mandátummal forradalmat akart csinálni ott, ahol egyszerűen csak jó közszolgákra lett volna szükség. „A nagy adminisztrátorok forradalmi fajtája sajnos kihalt” – írta visszaemlékezéseiben (Andrieu, 128.). Mint említettük, a kommun nem könnyítette meg a saját dolgát azzal, hogy igazi forradalmi átalakulást kezdeményezett az államszervezetben is – de hát mindazonáltal ez volt a kommun forradalmának az egyik értelme.

A kommunnak nem volt a szó szoros értelmében vett kultúrpolitikája – és ez nem is volt olyan nagyon magától értetődő. Végül is távolról sem lett volna lehetetlen, hogy a forradalom eszméjéből táplálkozó neojakobinusok vagy a blanquisták valamiféle, leginkább a nagy forradalomban David nevéhez köthető hivatalos művészet újjáélesztésére tegyenek kísérletet. Semmi ilyesmi sem történt, elsősorban azért nem, mert a kommun irányítóinak oly rövid idő állt a rendelkezésére, annyi nehézséggel kellett megküzdeniük, hogy talán eszükbe sem jutott ilyesmi. Egy következetes állami kultúrpolitikához alighanem a hozzáértésük is hiányzott volna. Leszámtva persze Gustave Courbet-t, akinek a szemei előtt azonban másféle művészeti ideálok lebegtek (az elkötelezett, de az államtól szabad művészet eszménye), és aki a kommun kulturális forradalmának az egyik kulcsszereplője volt.

A kommun számára az oktatás kérdése nem egyszerűen gyakorlati probléma volt: osztoztak a felvilágosodás és az „korai szocialisták” közös örökségében, azaz abban a hitben, hogy az oktatás valódi célja a „sötétség, az obskuritizmus” visszaszorítása, az ismeretek mindenki számára elérhetővé tétele, és hogy ez a társadalmi haladás legfontosabb feltétele. A kommun szocialistái számára mindez azt jelentette, hogy a társadalmi igazságosságnak az oktatás területén is érvényesülnie kell. Olyan oktatást kell nyújtani mindenki számára, amely lehetővé teszi valamennyi gyermek szabad fejlődését, képessé-

geinek kibontakozását. Ehhez az oktatást kötelezővé kellett tenni (munkáscsaládokban gyakran igen komoly érvágás volt a munkából az iskola miatt kikerülő gyermekek bérének kiesése, ezért nem küldték őket iskolába), és természetesen ingyenessé és mindenekelőtt laikussá, hiszen a köztársaság értékeihez való nevelés nem férhet össze a köztársasággal ellenséges felekezetek oktatási szerepének megtartásával. Az utóbbi érdekében már április elején megszüntették a kommunális oktatásban a vallási nevelést, de a cél ennél jóval ambiciózusabb volt: az ún. integrált oktatás, azaz a szellemi és a fizikai oktatás egyenrangú kezelése és ezáltal egy új társadalmi modell felépítése. (Mind a kultúra, mind az oktatás kérdésére még részletesen visszatérünk a kommün kulturális forradalmáról szóló fejezetben.)

A közszolgáltatásokat illetően a kommün adminisztrációja sikeresnek volt mondható: a nép nagyobb részének sikerült valamiféle segítséget nyújtaniuk, a szolgáltatások működtek a forradalmi időkben is, némi hatással volt a párizsiak életére a kommün „kulturális forradalma” is: a kormány a nép oldalán állt, és ezt érezte mindenki Párizs városában. Ha a valóban megvalósult reformokra (vagy legalábbis azok irányára) vetünk egy pillantást, felmerülhet bennünk a kommün historiográfiájának örök kérdése: vajon szocialista kormányzatnak tekinthetjük-e a forradalmi kommünt? Erre a kérdésre, a „szocialista” reformokra, a tulajdont, a munkások helyzetét, a társadalmi forradalmat érintő fejezetben próbálunk meg válaszolni.

A kommün nagy újdonsága tehát a végrehajtó és a törvényhozó hatalom egysége volt, ezt egészítette ki a helyi, közvetlen demokrácia elve. Érdekes kettősség alakult ki: míg a csúcson a kommün alig volt jobb egy hagyományos kormánynál (talán annyiban, hogy szívesen delegált feladatokat az érintetteknek³²), addig a helyi demokrácia valóban virágzott, főleg a népi negyedek klubjaiban, a Nemzetőrség helyi szervezeteiben, a kerületi tanácsokban. A helyi kezdeményezések, az ügyek közös, közvetlen megbeszélése és intézése valóban a virágkorát élte. Ugyanakkor a mindennapok feladatát itt is ellátták: ezek a helyi szervezetek vezették az anyakönyveket, végezték az adminisztratív feladatokat, szervezték a nép élelmészét, és így tovább. A helyi bizottságok hatalmas szerepét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ezek a bizottságok többnyire az ostrom alatti éberségi bizottságokból nőttek ki, és tulajdonképpen az önkormányzati igazgatás feladatait látták el, leginkább a választott önkormányzati képviselők mellett. A kommün egyik harcosa, a később híres anarchistává (és még híresebb földrajztudóssá) váló Élisée Reclus szavai talán kissé szigorúak, de nem minden tanulság nélküliek:

³² Sőt a kommün szeretett komoly adminisztratív feladatokat átengedni az érintetteknek, ha erre igény mutatkozott: így vette át a művészek föderációja a kommüntől lényegében a művészetek irányítását (noha számos tagja még csak nem is volt a kommün híve), míg az ún. „Union des Femmes” (amelyről részletesen fogunk még szólni) lényegében a női munkavégzés kérdésében kapott hasonló jogköröket.

„Valójában nem az-e az igazi döbbenet, hogy [a kommün alatt] újraéledni láttuk a hivatalos kormányok összes tévelygéseit; a funkcionalizmus, a teljes bürokrácia fenntartását, ahol csak egyszerűen kicserélték az embereket? (...) A hatalom bódulata és a rutin butító gyakorlata itt is magával ragadta az embereket. Semmit sem értettek a forradalmi mozgalmából azok, akiket ez a mozgalom sodort a Városháza élére. De, amit nem tudtak megtenni a vezetők, a név nélküli tömeg képes volt véghez vinni.” (Idézi Découffé, 89.)

Vessünk is hát egy pillantást „lentre”: Párizs szabad város életére és népére.

„IGAZSÁGOT ENNEK A NAGY VÁROSNAK, AMELY KEZÉBEN TARTJA AZ EMBERISÉG JÖVŐJÉT” – KERESZTÜL A FELLÁZADT VÁROSON

A kommün nemcsak radikális politikai átalakulás volt, nemcsak társadalmi és kulturális forradalom, hanem 72 tavaszi nap is – nem is akárhog, hanem a szabadságát végre visszaszerző Párizsban: „Az 1871. év májusának első tizenöt napja mindenképpen a legszebb május volt, amit a természet valaha is megalkotott” – írta Vuillaume (178.). A fegyverszünet január végi aláírása és a katonai összecsapások április eleji kezdete között Versailles-jal a párizsiak némileg fellelegezhettek: a porosz ágyúk már, a kormány ágyúi még nem lőtték a várost, az ostromgyűrű megszűnt, akik az ostrom alatt megtehették, hogy elhagyják Párizst, most lassan visszatértek (igaz, közülük sokan, mintegy 80 000-en, nem hosszú időre, mivel a burzsoázia egy része a kommün kikiáltása után ismét vidékre költözött). A 132 napos ostrom példátlan szenvedéseket okozott Párizsnak: éhínség, szénhiány, járványok, igen nagy embervesztés az ágyútűzben és a hasztalan kitörési kísérletekben. Az ostrom alatt az éhínség melletti legnagyobb probléma a hihetetlenül kemény tél (voltak napok, amikor mínusz 20°C körüli hőmérséklet volt Párizsban) márciusra elvonult: a legfontosabb probléma, a szén- és tüzelőkérdés már nem számított első számú gondnak.

Január végétől a helyzet más tekintetben is alapvetően megváltozott: egészen május elejéig, amikor a kormány elfoglalta Issy erődjét, azaz az ostrom közvetlen aktualitását vált, a párizsiaknak nem volt olyan benyomásuk, hogy ostromlott városban élnének. A poroszok Saint-Denis-től Charentonig (azaz a város északi határától délkeleti részéig) a kezükben tartották az erődítményeket, de nem nagyon látszottak igazán komolyan venni a Thiers által meghirdetett blokád: a párizsiak nem érezték úgy, hogy bekerítették volna városukat. Párizs a kommün alatt nem volt a világtól teljesen elzárt: tele volt külföldi diplomatákkal, újságírókkal, tudósítókkal, noha maguk a párizsiak nehezen hagyhatták el a várost és igen keveset is tudtak a külvilágról. Az április elejétől az ágyútűznek kitett pár nyugati negyedben nyilvánvalóan ott volt a félelem is, de a városra inkább a büszkeség volt igazán jellemző: „Ellenálltunk Moltkénak és Bismarcknak is, aligha fogunk megijedni Mac-Mahontól vagy Thiers-től!”

Az igazán meglepő a forradalmi városnak, amelyet a konzervatív szerzők vérben fürdő pokoli Babilonként írtak le (vagy ahogy a versailles-i hivatalos közlöny fogalmazott: „a világ legcivilizáltabb, legfényűzőbb, legszeretetre méltóbb városa, olyan pestissel fertőzött helyé vált, ahonnan mindenki menekül”), viszonylagos nyugalma volt: a város

gondtalanul, jókedvűen, szinte a felelőtlenség könnyedségével élte a tavaszi hónapokat. Párizsban nem a terror uralkodott, ahogy Versailles-ban látni szerették volna, hanem a tavasz ünnepe. Auguste Villiers de l'Isle-Adam, a kommünrel távolról sem rokonszenvező krónikás írta a következőket:

„A kioszkok körül az izgatottan várt újságokat szétkapkodják, és fennhangon olvassák a híreket.

- Mi történt?
- Issyt elfoglalták!
- Annyi baj legyen!
- Vanves-ot komolyan fenyegetik!
- Annyi baj legyen!
- Versailles éjjel támadni fog!
- Annyi baj legyen!
- A város tele van árulókkal!
- Annyi baj legyen!

Ki kérdezi mindezt? Egy járókelő. Ki válaszol? A Szabadság!

És ez így megy március óta. Párizs szörnyű egy város: az ágyúk mit sem számítanak neki.

Párizsban van egy ideája, és mint ahogy ezt már több alkalommal szemrevételezhette az egész világ, igen makacsul ragaszkodik is hozzá.

Néhány üzlet bezárt; néhány gyáva elmenekült; néhány ügynököt letartóztattak; néhány diplomatának sikerült megbékelni az őt körülvevő általános megvetéssel. Ez minden. (...)

Sem a tél, sem az ostrom, sem az árulás, sem az éhínség, sem a fekete variola, sem az ágyúzások, melyek szinte megszokottá váltak, sem a vereségtől összeszorult szívek, sem a polgárháború, sem a kegyetlen kivégzések, sem a jövő fenyegetései, semmi sem tudta legyőzni az öreg főváros derűjét.” (Idézi Tombs, 2014, 242.)

Párizs, a párizsiak örömét nehéz túlbecsülni. Akik éppen megszabadultak nemcsak a hosszú ostromtól, hanem a két évtizedes önkényuralomtól is, visszanyerték a szabadságukat. Párizs boldog volt, és ünnepelt. És Párizs, ha újra elkezdett lélegezni, ha visszanyerte az erejét, hitét és lendületét, akkor ezt elég nehéz megállítani. Erről írt talán Lefebvre emlékeztető soraiban:

„A párizsi kommün leginkább egy hatalmas, nagyszabású vigasság (*fête*) volt, egy vigasság, melyet Párizs népe, a francia nép – és a nép mint olyan – esszenciája és szimbóluma, nyújtott a világnak. A közösség tavaszünnep, a kitagadottak és a proletárok ünnepe, a forradalom és a forradalmiság ünnepe, mindenekelőtt örömmel átitatott nagyszerű totális mulatság, a modern idők legnagyobb mulatsága.” (Lefebvre, 28.)

Igen, volt a kommünnek valamiféle összetéveszthetetlen népi ünnep jellege is, a város, és nem akármelyik város, a forradalmi Párizs, felszabadult és megszabadult az ostrom alatti szenvedésektől, nyomortól, éhezéstől és hidegtől, hogy most végre a jövő felé forduljon. Párizs visszahódította saját módját az ünnepre és a mulatságra a császárságtól, amely furcsa egyvelegben depolitizálta és instrumentalizálta 1789 emlékét, ahol a

cézarizmus, a manipulált népszuverenitás, a társadalmi haladás, az ipari modernizáció és a vallási újjászületés bizarr ünnepét kényszerítették rá a párizsi népre. A népi mulatság, mint a kommun összetéveszthetetlen *stílusa*, érdekesen keveredett azzal a komolysággal, amellyel a párizsiak ismét birtokukba vették városukat: a Tuileriák kertje és az akkor még létező „császári palota” megnyílt a nagyközönség előtt, ahogy a Louvre (noha a legértékesebb műalkotásokat még az ostrom elől Brestbe menekítették) vagy a Nemzeti Könyvtár (ahogy Lissagaray írta: „amely nem is nélkülözte az olvasókat”) is. A város elkezdte élni a saját életét: „Párizs szabad város” – ahogy a korban mondták olyan büszkén a párizsiak.

A nép nevelése a nép által

A forradalmi időkben a nyelvek megoldódnak és a szívek felforrósodnak, az emberek közelebb kerülnek egymáshoz, a társadalmi érintkezések, interakciók, a közös viták és döntések megsokszorozódnak, a szolidaritási gesztusok gyakoribbá válnak, egyszóval amikor a nép hatalomban érzi magát, a legszebb arcát mutatja.

A központi hatalom hiánya hatalmas teret adott az egyéni vagy kollektív kezdeményezéseknek a különböző helyi bizottságoktól, a kluboktól, a Nemzetőrség helyi csoportjain, az újságokon, a plakátokon át a gyakorlati cselekvés millió módjáig. Mivel mind a kommun hívei, mind a „csőcselék uralma” mielőbbi végében reménykedők igen keveset tudtak a külvilágról, ezért senkinek sem lehetett pontos fogalma arról, hogy meddig is tart majd ez az egész felfordulás: innen, hogy sokan szinte valamiféle „időnkivüliségben” vagy legalábbis a „normális” idő felfüggesztéseként élték meg a kommunt, ahogy a híres dal tartja a „*Temps des cerises*”-ről.¹ Az élet nem a rendes kerékvágásban zajlott, elsősorban azért, mert nem a munka szabta meg a mindennapokat, és ez igen sok szabadidőt hagyott az embereknek. Nem csak arról volt szó, hogy az élet a politika körül forgott (noha persze arról is), fontosabb volt, hogy sok tekintetben felborultak a hagyományos társadalmi hierarchiák: a munkások „parancsoltak” a burzsoáknak – és nem is nagyon haboztak kihasználni ezt a helyzetet. Előbbiek ezt a szabadság és az egyenlőség addig példátlan megvalósulásának látták – az utóbbiak a csőcselék uralmának.

A helyi közösség primátusa a kommun idején ma már nem szorul bizonyításra: a kommun igazi vitái, az átalakult mindennapi élet a helyi bizottságokban, a klubokban vagy a Nemzetőrség szintén földrajzi alapon szerveződő egységeiben zajlott (itt vett igazán részt a nép a kommunben), és nem az egyébként is egyre kisebb hatalmú Városházán (azaz a kommun irányító testületében). A kommun, mint minden igazi forradalom, elsősorban és mindenekelőtt a „szavak felszabadulása” volt.

¹ A kommun talán leghíresebb dala szól a „cseresznyefák virágzásának” idejéről, azaz metaforikusan a kommunról, szerelmi metaforában a tavasz ünnepéről, a felszabadulásról, amikor „bolondul megszádulnak a lányok, s a szerelmeseknek nap gyúl a szívében”.

A kommun nagy újdonsága, a helyi demokrácia és társadalmiasság kitüntetett formái a klubok voltak. A klubok még a nagy forradalom idején tettek szert ismert népszerűsége (Jakobinus-klub, Cordeliers, Feuillants), a visszatért monarchiák idején a társadalmi részvételnél ez a formája szinte elfelejtődött, hogy aztán 1848-ban, majd a II. császárság utolsó éveiben a már többször említett népi gyűlések képében térjen vissza. A klubok, a *sans-culotte* szekciók és a nagy forradalom alatti népi társaságok egyenes leszármazottjai voltak: egyszerre információs ülések (mindig a napi hírek felolvasása volt az első, sokan innen tájékozódtak a kommun politikai mindennapjairól) és vitafórumok, illetve az állampolgári nevelés terepei.

A kormány, érezve a klubok radikalizálódásában rejlő veszélyt, márciusban kísérletet tett a betiltásukra, kevés sikerrel: a városban mintegy 60-ra volt tehető a számuk, kezdetben iskolákban, gimnáziumokban, színházakban, báltermekben gyűltek össze, a kommun idején tették át székhelyüket (többnyire) a nép szennvedélyes gyűlöletének tárgyába, a templomokba. Egyébként a kommun „véres rémuralmát” bizonyítja, hogy még csak nem is zárták be ezeket a vallásos gyakorlat elől. Egy érdekes kettősség alakul ki: reggel a papok használták a templomokat, hogy „misc-butikjaiban alakoskodjanak” (ahogy a kommunár sajtó írta), míg este „a bátor, patrióta fickók” gyűltek ott össze, hogy megvitassák városuk ügyeit. Többtucatnyi ilyen klub működött Párizsban, általában megtartva a templom nevét (megfosztva természetesen szent előtagjától): Paul, Louis, Eustache (a „központi” klub), Ambroise, Sulpice, Séverin, Éloi, Germain-l'Auxerrois.

Ezekben a klubokban a népi anarchizmus rokonszenves légköre uralkodott, ahol a helyi forradalmárok a lehető legnagyobb elvárásokkal szembesítették a kommun irányító testületét. A közvetlen demokrácia nevében megfogalmazott kritikák, a nyomásgyakorlás nem is egyszerűen mindennapos volt, hanem ez volt maga a rendszer. Ahogy az egyik legnagyobb klub, az Ambroise (XI. kerület) újságjában, a *Le Prolétaire*-ben olvashatjuk:

„Ti, a nép szolgálói, soha se dőljetek be annak a hamis látszatnak, hogy szuverének vagytok. (...) Ne érőlkdjtek azon, hogy a Nép nevében ítéleteket vagy döntéseket. Maradjatok csak a szerepeteknél: ti a Népnek vagytok alárendelve. (...) A Népnek elege van megmentőiből, ezentúl maga fog dönteni tetteiről.” (Rihs, 221.)

A kommunárok a kommun Központi Bizottságába választott delegáltjaikat nem képviselőknek tekintették („*député*”, ahogy a császárság alatt nevezték), de nem is egyszerűen a reprezentánsuknak („*représentant*”, ahogy 1848-ban hívták), hanem aligha véletlenül a forradalom szavajárásával *mandataire*-nek, méghozzá kötelező és bármikor visszavonható, folyamatosan a mandátumot „nyújtók” ellenőrzése alatt álló mandátummal rendelkezőknek.

Felmerülhet a kérdés: a mandátummal rendelkezők mennyire akarták alávetni magukat az így felfogott népuralomnak? Többségükben alighanem igen kevésbé. Láthatuk, hogy még a hivatalos közlöny nyilvánosságára is nehezen szánták el magukat, és

igen kevésbé látogatták a klubokat is. A kommun irányító testülete a lehető legnagyobb bizalmatlansággal viseltetett a népi csoportok nyomásával szemben. És ez bizony kölcsönös volt: a klubokban, a népi véleménynyilvánítás *par excellence* formáiban más sem volt tapasztalható, mint a kommun vezetése iránti bizalmatlanság, a felettük álló valódi népi ellenőrzés (a régi *sans-culotte* „éberség”) igénye. A nagy forradalom *sans-culotte* „népi társaságainak”² (*sociétés populaires*) 1871-es újjászülése, a nép állandó beavatkozása a döntéshozatali folyamatokba inkább kivétel volt a kommun alatt, mint szabály. Igen lényeges kérdés, és mi is vissza fogunk térni még rá, hogy a forradalom alatt a *sans-culotte* szekciók közhatalmi jogosítványokkal bírtak (lényegében helyi önkormányzatok voltak), az 1871-es kommun esetén szó sem volt ilyesmiről.

Valójában egyetlen valódi „elszámoltatásról” tudunk, a *Théâtre lyrique*-be összehívott népgyűlésen megjelent május 20-án a IV. kerület öt képviselője (a kisebbségi Arnould, Adolphe Clémence, Eugène Gérardin, Lefrançais és a többségi Amoureux), mintegy 2000 meglehetősen kritikus polgártárs előtt. A vitában először is igen világossá vált a többség és a kisebbség közötti talán inkább stratégiai, mint elvi különbség: Amoureux nem sokat kertelt, amikor úgy érvelt a „diktatúra” mellett, hogy „előbb győzzünk, aztán meg tudjuk változtatni a társadalmat”. Lefrançais azzal érvelt, hogy a Közjóléti Bizottság még történelmi párhuzamában is félreértés, hiszen az a kommun ellen jött létre, de őszintén szólva egy polgártárs erre adott válasza inkább volt meggyőző:

„Amikor Lefrançais polgártárs a mostani Közjóléti Bizottságot az 1793-ashoz hasonlította, az igen csak meglepett engem. Az 1793-as bizottság a Konvent reprezentánsa volt, itt és most maga a kommun a Konvent...” (Serman, 347.).

Ismét kiderült, hogy a nép mindenekelőtt, leginkább és legsürgősebben a Közjóléti Bizottság diktatúráját akarja és ezzel egyidejűleg a mandátummal rendelkezők fokozottabb ellenőrzését, igazi, közvetlen népuralmat. Bizony, az lehet az érzésünk, hogy a kommunalizmus, a föderalizmus, a libertárius eszmék sikere, amelyek a kommun alapjait jelentették (legalábbis részben, mint már szóltunk róla) a nép körében valószínűleg inkább voltak eredeztethetők a *sans-culotte* hagyományokból, mint a „proudhonizmus” vagy a libertárius kollektívizmus hatásából.

Az intézmény (a klubok) inkább *sans-culotte*, mint proletár jellegét jól mutatja, hogy a klubok fele a régi „kézműves” Párizsban működött, ahol a nagy templomokban akár több ezer ember is megjelenhetett. A klubokban a részvétel 1-5 souba (fillérbe) került, ebből fizették a világítást. Szinte minden este összeültek, az összejövetelek célja egy-egy kerület, negyed közös ügyeinek a megbeszélése volt, „a nép nevelése a nép által”, folyamatos ellenőrzés a kommun irányítói felett. Ezek a zajos, füstös igazi népi gyűlések, ahol

² A népi társaságok 1793 szeptemberében jöttek létre, amikor a hegyparti Konvent és Közjóléti Bizottság az első támadást intézte a *sans-culotte* szekciók ellen: az eddig mindennap üléselő szekciókat heti két alkalomra szorította vissza. Ennek a törvénynek megkerülésére jöttek létre a szekciókban a különböző népi társaságok.

mindenki szabadon evett-ivott, pipázott, bekiabált és hűmmögött, szavazott és cáromkodott, pfujolt és éljenzett – a népi demokrácia egészen különlegesen élő formái voltak.³

Az összejövetelek a *La Marseillaise* vagy a *Le Chant du départ* elneklésével kezdődtek (a kommun nagy dala a *La Marseillaise*, a forradalom himnusza – talán ez is igazolja, amit a hagyományok újjáéledéséről írtunk) és fejeződtek be. Általában a helyi ügyek megvitatása után, a nap témájára került sor (amely lehetett éppúgy konkrét, mint filozófiai-politikai⁴), amit egy szónok vezetett elő, erről vitát rendeztek, majd következett a legforróbb napirendi pont: az üzenetek, javaslatok megfogalmazása a kommun Központi Bizottsága számára. Tulajdonképpen ez utóbbi volt az útja a kommun idején a nép beleszólásának a város életébe.

Mivel igen kevésbé voltak strukturáltak, ezért csak nagyon későn (május 15-én) került fel egy klubokat összefogó föderáció gondolata, amely állandó delegáltakkal működött volna az egész városban. Ez a *sans-culotte* szekciókat összefogó, az 1792-es felkelő kommunre emlékeztető szervezet alapvetően változtathatta volna meg a párizsi kommun hatalmi szerkezetét: legalábbis valódi, állandó népi ellenőrzését jelentett volna a kommun irányító testülete felett.

Túl a benne uralkodó rokonszenves anarchián, a helyi közösség ügyeinek megvitatása során tudtak nagyon is komoly dolgokról beszélni. Villiers de L'Isle d'Adam a Nicolas-des-Champs-klubról:

„Amikor egy hangzatos kijelentés megtetszik a népnek, hangosan megtapsolják. Ezek az egyébiránt igen egyszerű bravók, bekiabálások, ez a tumultus ad a helynek egy, hogy is mondjam, különös ünnepléységet. Egy hívó számára mindez a templomokban valóban a pokolra emlékeztethet. Noha minden igen tiszteletreméltó és lojális keretek között zajlik. A résztvevők és a szónokok komolyak és meggyőződésesek” (Rougerie, 1971: 289.)

A volt Saint-Bernard-templomban tanácskozó *Club de la Révolution* mintegy háromezer tag egyhangú jóváhagyásával fogadta el a következőket:

„A bíróságok és a törvénykönyvek felszámolása, egy bizottság kinevezése új törvények és intézmények meghozatalára, amelyek kifejezik a nép érdekeit; a vallások betiltása, a papok, a monarchisták, akik ezt az egész háborút okozták és bűntársaiknak azonnali letartóztatása; javaik, ahogy az elmenekülők,

³ A kommunnel ellenséges szemtanúk ezt nyilván másképp látták: „A nem, amelynek a *tricoteuse*-öket köszönhetjük nagy számban volt jelen... Szemeim nagy örömmel figyelték ezeket a rongyokba öltözött hősnőket, akik reggel még a főváros utcáit söpörték; számosan ezen szép patrióta hölgyek közül, az arcuk közepén valami olyasmivel büszkélkedhetnek, amely a Városháza tornyán is lenghetne. Oh dicsőséges vörös orr, a köztársaságiak lelkes szimbóluma! A férfiakat illetően azt mondhatjuk, hogy mind az új arisztokrácia soraiból érkezik, az arcuk, amely valaha ocsmány volt, most a szabadság örömetől sugárzik, és a sűrű füst, amely a pipázó szájukból gomolyog, bizonyosan kedvesebb Istennek – már ha létezik –, mint az émelyítő tömjén, amelyet régebben a csuhások eregettek itt.” (Catulle Mendès: „*Les 73 journées de la Commune*”, idézi Godineau, 120.)

⁴ A *Tribune du Peuple*: „Lépjének közel egy csoporthoz és hallgassák őket. Az egész nép a legkomolyabb témákról vitatkozik; most először hallunk munkásokat olyan dolgokról eszmét cserélni, amely problémákat eddig csak a filozófusok tárgyaltak. Egy új század születik a szemünk előtt.” (Milza, 248.)

az árulók, a száználmas Versailles-t támogatók javai elárverezése a nép javára; a zálogházban elhelyezett tárgyaik visszaszolgáltatása Párizs védelmezőinek, illetve a város védelmében elesettek özvegyeinek, lányainak, feleségeinek, nővéreinek; a bordélyházak bezárása; a kommün felszólítása, hogy az állami megrendeléseket a munkásszövetkezeteknek adja; 24 óránként egy tűz kivégzése, míg Blanqui polgártársat, a kommün választott tagját, nem engedik szabadon...

Vagy az Ambroise-klubból:

„Guillaume polgártárs javaslata: Minden műhely bezárása, ahol a tulajdonos nem jelenik meg 48 órán belül (egyhangúlag elfogadva).” „Hamet polgártárs: a nemzetőrök megbüntetésé, akik részegen találtnak. A prostitúció betiltása. Letartóztatni minden kétes erkölcsű nőt, ahogy minden részegest is. A kávéházak bezárása este 11 órakor.” (Rougerie, 1971: 292–299.)

A kommün tipikus, lényegében minden igazi népi forradalomra jellemző jegye volt a forradalom erkölcsi nemességébe és erkölcsi nevelő erejében való hit. Itt is a nép nyomása volt a döntő: a cél a város megtisztítása volt a bűntől. Nem egy kerületben betiltották a szerencsejátékokat az utcákon, bezárták a bordélyházakat (amelynek az eredménye persze az lett, hogy a prostituáltak utcára kerültek – egy hónap alatt 261-et tartóztattak le közülük), maga a Bizottság tiltotta be a részegeskedést az utcákon, hiszen „a részegesek elmerülve sötét szenvedélyükben nem képesek respektálni önmagukat és ellátni polgártársi kötelességüket” (Milza, 179.). Láthatjuk az erkölcsi forradalom inkább magából a nép köréből érkezett, nem valamiféle erkölccsész komisszárok találták ki: a részeges nemzetőr nemcsak rossz fényt vett az ügyre, amelyet szolgál, de nem is képes érte valójában harcolni.

A prostitúció betiltásának inkább szociális, mint morális okai voltak: a kommünárok számára ez volt a munkásnők társadalmi lealacsonyításának legvégső foka (mert nem az éhbért kereső munkások fizetnek a prostituáltaknak, hanem a burzsoák) – ennél már csak az lehet rosszabb, ha egy proletárnő apácának áll.

Versailles propagandájának kitüntetett eleme volt, hogy a kommünárok tulajdonképpen végig több-kevésbé részegek voltak, az egész társadalmi forradalom a szemükben egy nagy szaturnália volt (a kommünben szerepet játszó nők pedig többnyire prostituáltak – mindkét toposzra visszatérünk még⁵). Az előbbinek annyi alapja mindenképpen volt, hogy a szocializáció fontos helyeinek számítottak a bisztrók is. Nehéz ma már megállapítani, hogy mi az igazság ebben a kérdésben, mindenesetre nem lenne túlságosan meglepő, ha az alkoholfogyasztás és a részegség egy városban, amelyet több hónapig ostromoltak, ahol a táplálkozás hónapokig igen kevésbé volt kielégítő, ahol a férfiak jó része munkanélküli volt, ahol a nyomor a lakók igen nagy része számára mindennapos tény, mondjuk így: jelentős lehetett. Mindebben azonban inkább a rendkívüli körülmények hatását és a születő ipari társadalom rémes valóságát kell látnunk, mint-

⁵ Csak egy példa itt, az igen harcosan antikommünár *Le Figaro*-ból, amely így fogalmazott a székházát feldúlókról: „ezek az úriemberek csak félig voltak részegek, mivel még csak dél volt” (Robb, 312.).

sem a kommünárok „eredendő, származásukból fakadó hitványságuk”, „erkölcsi értékeik hiányának” bizonyosságát, ahogy a reakciós szemtanúk tették. Mint láthattuk a kommün, mint általában a népi forradalmak, inkább ezen jelenségek *ellen* lépett fel, mintsem hogy ezeknek köszönhette volna a létét.

A helyi demokrácia másik alapvető intézménye a Nemzetőrség helyi szervezetei voltak, ahogy Camille Pelletan írta, „minden zászlóalj, minden század egy kis köztársaság volt, amely a különleges idők lázas életét élte, meghozta a saját határozatait, megválasztotta a saját tisztjeit, küldötteit” (Pelletan, 124.). Maga a jelenség nem a kommün forradalmával született – az ostrom és az általános mozgósítás már megteremtette a szolidaritást, a szervezeti és személyes kötelékeket –, nemcsak a Nemzetőrség különböző egységein belül és között, hanem a környezetükben is: egy lakóház, egy sarok, egy utca, egy kerület népe a Nemzetőrség egy-egy helyi zászlóalján keresztül szervezte meg önmagát. A kommünt létrehozó felkelés (főleg a népi negyedekben) egyrészt megmutatta ezt a szoros köteléket, amely már megvolt a Nemzetőrség és környezete között, másrészt persze még szorosabbra fűzte ezt a helyi közösségben szinte „klánszerű” kapcsolatrendszert.

A bukás után összehívott katonai bíróságok anyagából kiderül, hogy távolról sem volt ritka (a dolgok logikájából következően persze főleg a kommünárok idősebb generációját tekintve), hogy a Nemzetőrségnek a kommün mellett harcoló tagjai részt vettek az 1848. júniusi munkásfelkelés *leverésében* (maga Gustave Cluseret, aki május elejéig a kommün katonai biztosa volt, egyenesen kitüntetést is kapott a júniusi felkelés eltiprásában nyújtott tevékenységéért, bár igaz, hogy Cluseret inkább fegyveres kalandor volt, mint forradalmár). Voltak persze olyan kommünárok is, akik részt vettek az 1848-as júniusi felkelésben vagy éppen a „kis Napóleon” államcsínye elleni 1851. decemberi párizsi eseményekben is: a „*vieux de la veille*” („az előző öregjei”, így nevezték egyébként a III. köztársaság idején a deportálás, emigrációból hazatért kommünárokat is), akik azonban alighanem kevesebben voltak, mint az előző csoport. Ennek oka egyrészt az, hogy – mint a következő fejezetben részletesen szólunk majd róla – a kommün sok tekintetben valódi „párizsi népfrent” volt, azaz társadalmi bázisa jóval szélesebb volt az 1848. júniusi munkásfelkelésénél. Másrészt figyelmet érdemel az is, hogy maga a Nemzetőrség mint intézmény szerepe erősen függött a politikai konjunktúráról. Noha a „nemzet szabadsága” szimbólumának számított a Bastille bevétele óta, de részt vett az 1832-es és 1834-es republikánus felkelések leverésében éppúgy, mint az 1848. júniusi munkásfelkelés vagy az 1870. szeptemberi lyoni kommün felszámolásában. Ezekben az eseményekben játszott szerepe nagymértékben annak a függvénye volt, hogy a tagjait hagyományosan inkább a burzsoázia soraiból rekrutálta. La Fayette megválasztása (1789) óta maga választotta parancsnokait, ami különleges jelleget kölcsönzött ennek a katonai erőnek. Sokáig leginkább a burzsoázia fegyveres ereje maradt, csak az „aktív polgárok” lehettek tagjai (azaz azok, akik egy bizonyos összeg feletti adót fizettek).

A Nemzetőrség tehát 1789 júliusában jött létre (*de facto* már a Bastille elfoglalása előtt) mint „burzsoá milícia”, azaz noha az *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* lényegében minden állampolgár részvételéről beszél az emberi és polgári jogokat biztosító karhatalomban, a gyakorlatban csak az „aktív választópolgárok” részvételéről volt szó. A nemzetőrök nem katonák voltak, és nem is valamiféle állami intézmény tagjai, hanem felfegyverezett polgárok. Innen, hogy az intézmény lokálisan szerveződött, az állami intézményektől függetlenül, de egységes keretek között. Maga választotta előjáróit, a szolgálat benné nem járt fizetéssel és a (törvényi keretek által meghatározott) polgárok számára kötelező volt. A távolmaradás azonban nem járt valószínű szankciókkal, ezzel is állampolgári köteleességtudatból fakadó jellegét kívánták erősíteni. Tulajdonképpen a részvétel korlátozása a tulajdonnal rendelkezőkre azzal a koncepcióval magyarázható, hogy úgy vélték, hogy azok, akiknek nincs tulajdonuk, nem érdekeltek a társadalmi rend és biztonság fenntartásában. Mindenesetre majdnem egy évszázadon keresztül a Nemzetőrség a franciák állampolgári tudatának szerves része volt, mint a fegyverben álló nemzet reprezentációja, amely védelmet nyújt az elnyomással szemben.

A Nemzetőrség egyre inkább az új forrásból (a népszuverenitásból) táplálkozó legitimitáció szimbólumává vált – alighanem ez magyarázza meg hosszú fennmaradását is. A nagy forradalom alatt ez egészen odáig ment, hogy a Nemzetőrség részvétele forradalmi legitimitást kölcsönözött az eseményeknek 1789 októberében, 1792 szeptemberében, sőt a király kivégzése is a nemzetőrök sorfala között történt: a Nemzetőrség tehát mintegy a nemzet akaratának megtestesítőjeként léphetett fel.

A második császárság idején is fenntartották az intézményt, mint valamiféle burzsoá miliciát, azonban jelentősége természetesen távolról sem volt mérhető a rendszer legfontosabb támaszához, a hadseregéhez. A republikánus ellenzék éppen ezért követelte a rekrutációs bázisa jelentős kiszélesítését, ez végül csak a császárság bukása után, a háborúra való tekintettel történt meg.

Az 1793-as alkotmány beszélt először a „fegyverben álló népről”, mint a forradalom garanciájáról, de a későbbiekben is igaz volt, hogy a Nemzetőrség rekrutációja együtt mozgott azzal a jóval szélesebb politikai kérdéssel, hogy az adott korban éppen kit tekintettek a politikailag „aktív nép” részének: a politikailag aktív nép és a felfegyverzett nép azonosítása 1870-ben ért a csúcsára, amikor valóban megtörtént Párizs népének felfegyverzése.⁶ Az ostrom idején a megalakult Nemzetőrség sokkal népesebb volt, mint korábban bármikor (talán 300 000 fegyverese is lehetett). Ez természetesen alapvetően változtatta meg az intézmény jellegét és szerepét, nemcsak a szociális összetétele miatti radikalizálódásról volt szó, hanem arról is, hogy az alapvetően katonai céllal létrejött szervezet kitágította szerepét a város életében. A megválasztott zászlóaljparancsnokok nemcsak a saját századuk felett gyakoroltak kollektív ellenőrzést (ők választották

⁶ Ez még a köztársasági radikálisok híres, ún. belleville-i programjában is szerepelt, de a következményei (maga a kommun) olyan rémisztők voltak a burzsoázia számára, hogy a Nemzetőrség sosem tért vissza a „véres hét” sokkja után; a szervezetet 1871 augusztusában végleg feloszlatták.

a századparancsnokot is), hanem lassan ellenőrzésük alá vonták a helyi adminisztráció egy részét is. Ezek a delegáltak nagymértékben a tükörképei voltak annak a kisebb környeknek, ahonnan a zászlóaljuk származott: a népi negyedek küldöttei vörösek voltak (egy-egy légió, azaz egy-egy kerület élén is álltak ismert forradalmárok, mint a XIII.-ban Duval, a XIX.-ben Eudes, a XVII.-ben Malon), és népi származásúak voltak; a nyugati-központi kerületek delegáltjai inkább mérsékeltek voltak és a gazdagabb társadalmi rétegeket képviselték. A kormány érezve egy kialakuló kettős hatalom veszélyét, decemberben megpróbálta feloszlítani a delegáltak helyi bizottságait, de akkor már túl késő volt: sőt, mint szoltunk róla, megállíthatatlanok voltak az egész várost behálózó föderáció felé tett lépések, és márciusra meg is alakult a Nemzetőrség Föderációjának Központi Bizottsága, amely döntő szerephez jutott a kommun megalakulásában.

Egyfajta kettős hatalom alakult ki a városban: egyrészt a hivatalosan megválasztott önkormányzatok, másrészt a Nemzetőrség helyi szervezetei között, amelyek igen pontosan reprezentálták a republikánus, a kapitulációt visszautasító párizsi népet. Utóbbiak legitimitását éppen a *citoyen* voltak adta meg: „minden állampolgár kötelessége, hogy fegyverrel védje meg a hazáját és a republikánus elveken nyugvó belső rendet” – írta a Nemzetőrség egyik helyi szerve határozatában. Lassan ez a szerepkör azonban kitágult, és valódi politikai sajátosságokra tett szert. A Nemzetőrségnek „feladata az állampolgárok segítése a választási jelöltek megismerésében és értékelésében”, a helyi szervezetei „az állampolgárok akaratának kifejeződési formái” (Carrot, 328–332). A helyi szervezetek élén álló „névtelenek” (*obscurs*), ahogy magukat szerették nevezni, valóban a népből érkeztek: többnyire munkások voltak a keleti kerületekben, kisiparosok és kiskereskedők inkább a hagyományos iparágak által dominált központi negyedekben. A feladatuk a jó öreg *sans-culotte* szekciók forradalmi hagyománya értelmében a „felügyelet” volt, azaz a helyi katonai és polgári ügyek ellenőrzése. Ellenhatalomról volt szó tehát, közvetlen népi ellenőrzésről, nem egyszerű népi miliciáról – ez aligha volt kétséges Párizs lakosai és a kormány számára (végül is az „ágyúk megszerzésének”, mint láthattuk, az első számú célpontja a Nemzetőrség volt). Alaposan megváltoztatta az erőviszonyokat, hogy az ostrom végezetével igen sok középosztálybeli család hagyta el a kivérzett várost és költözött egy időre erőt gyűjteni vidékre. Ez több tízezer emberrel csökkentette a „jobb negyedek” nemzetőrszászlóaljainak a létszámát, alaposan meggyengítve, széttérítve azok szervezetét.

A demokratikus, önigazgató, forradalmi Nemzetőrség helyi szervezetei nagyon emlékeztettek a nagy forradalom *sans-culotte* népi társaságaira. Rossz nyelvek szerint „a zászlóaljai jobban szerettek vitatkozni és határozatot hozni, mint harcolni”, és ebben nyilvánvalóan volt igazság, mint ahogy az is jellemző volt, hogy egy-egy helyi egység vezetőjét, aki nem katonai feljebbvaló volt, hanem inkább politikai küldött, távolról sem katonai erényei miatt választották meg, hanem mert „jól beszélt”, „elkötelezett forradalmár volt”. A kerületekben, a negyedekben a helyi demokrácia, a helyi önigazgatás, a helyi ellenhatalom legfontosabb elemei voltak – a kommun idején is. A XII. kerületről például ezt olvashatjuk: „a kerületben a Nemzetőrség helyi szervezete nagyon beágyazott,

végrehajtó bizottságot hozott létre a dekrétumok végrehajtásának ellenőrzésére, a rendőri, igazságszolgáltatási ügyek intézésére, a lakbérek, segélyek kérdésének rendezésére” (Goodyer, 261.).

A nemzetőr 1871 *sans-culotte*-ja: a kommün oszlopa, patrióta, a mindenkinek felett álló köztársaság fegyveres harcosa, a közvetlen népuralom aktora, aki aktivitásával felügyeli is az általa létrehozott hatalmat. Szabad polgár, aki önmagát kormányozza, a saját akaratát és elvei szerint.

A következő fejezetben hosszan fogunk szólni a „tipikus” kommunár szociológiai jellemzőiről, ideológiai meggyőződéséről és politika elveiről, itt most csak annyit bocsátunk előre, hogy a Nemzetőrség helyi vezetése és a „vezérkara” inkább kiskereskedőkből, műhelytulajdonosokból és (a gyakran Internacionálé-tag) „munkáselitből” állt, mint „egyszerű” munkásokból. De a Nemzetőrség Föderációja nem volt egyszerűen republikánus szervezet, hiszen például április ötödikei plakátján így szólt a párizsi néphez:

„Munkások.

Ne tévedjetelek, ez itt a nagy küzdelem, a harc a paraziták és a munka, a kizsákmányolás és a termelés között.

Ha meguntátok, hogy tudatlanságban vegetáltok és a nyomorban tespedtek; ha azt akarjátok, hogy a gyerekeitek olyan emberek legyenek, akik rendelkeznek munkájuk hasznával, nem olyan állatok, akiket munkára és háborúra idomítottak, akiknek az izzadsága a kizsákmányoló, vére a despoták vagyona; ha nem akarjátok, hogy lányaitok, akiket nem tudtok felnevelni és megóvni, arisztokraták vágyainak kiszolgálói legyenek; ha nem akarjátok többé, hogy a kicsapongások és a nyomor a férfiakat rendőrré, a nőket prostituálttá tegyék; ha végre az igazságosság uralmát akarjátok, akkor munkások, most legyetek okosak: talpra! Számoljátok le a gyűlöletes reakcióval!” (Milza, 235.)

Megrémíteni a nép ellenségeit

Amikor a versailles-i beszámolókat olvassuk, úgy tűnhet, mintha a kommün alatt Párizs újra élte volna az 1793/94-es terrorral átítatott éveket. Noha a kommunár sajtó egy része, a klubok szónokai, továbbá gyakran az utca népe valóban ezt követelte, a helyzet ettől a lehető legtávolabb állt. A március 18-i két halálos áldozatot leszámítva, a kommün még ellenségeit illetően is igen mérsékelt volt, a politikai letartóztatások inkább ritkának és különlegesnek számítottak. Mint említettünk, Rigault-ban és társaiban talán megvolt a szándék a forradalom *sans-culotte* korszakára rímelő hajtóvadászatra a „gyanúsak” ellen, azonban ilyesmire nemigen került sor. Kétségtelenül vetettek börtönbe olyanokat, akiket „Versailles-jal való összejátszással vádoltak”, elsősorban papokat, volt rendőröket, katonákat – felidézvén a „régisze” 1793/94-es időket –, forradalmárokat is: a kommün vezetői közül Adolphe Assi, Cluseret, Jules Bergeret, Ranvier járta meg a börtönt. Elsősorban bűnös hozzá nem értéssel vádolták őket, és ez nem is volt teljesen

alaptalan. Árulók persze nem voltak, így egy idő után szabadon is engedték őket. Ahogy a kommün alatt nem tűnt el a rendőrség, nem szűnt meg a börtön sem.

Magában a kommün vezetésében (és később még a kommunpárti történetírásban is) igen komoly ellenérzéseket, erkölcsi skrupulusokat okozott a híres és április 5-én elfogadott, ún. „tűszrendelet”. Versailles lényegében az ellenségeskedések kezdetétől tömegesen végezte ki a fegyvert már letevő nemzetőröket, erre válaszul hozta meg a kommün azt a dekrétumát, amely szerint minden kivégzett nemzetőrért kivégeznek három tűszt („tűszoknak” a Versailles-jal való összejátszás miatt bebörtönzötteket tekintették). A dolog végrehajtása valójában szóba sem került (a cél nem a bosszú volt, hanem a kormány vérengzésének megállítását, de ez sem járt sikerrel). Sőt a tűszok börtönkörülményei is igen enyhének voltak mondhatók, például külföldi újságírókat, diplomatákat is fogadhattak.

Mindenesetre a rendelet a lehető legjobban fejezte ki a „lenti” érzelmeket; a kommunárok többsége terrort követelt a nép ellenségei számára. Ám a kommün utolsó hetében, már a Párizsban folyó véres harcok alatt kivégzett nagyjából 90 tűsz is inkább a népharag műve volt, mint a belbiztonságot irányító blanquistáké, Ferrée vagy Rigault-é (vagy legalábbis nagy részben: erre a kérdésre még visszatérünk a kommün bukását tárgyaló fejezetünkben). Az utcán és a klubokban hangosan követelték a „terrort” irányítani hivatott Közjóléti Bizottságot. A hírhedt rendelet alighanem inkább ezeknek a hangoknak a lecsillapítására, mint kiszolgálására született: Vallès saját bevallása szerint (alighanem a Bizottság tagjainak többségéhez hasonlóan) megszavazta a dekrétumot, de nem vette komolyan. Egy másik csoport (főleg a blanquisták, akik némileg izzították is a klubok bosszúállásra szomjas hangulatát, különösen a volt rendőrök ellen) egyrészt fogolycserére akarta felhasználni a tűszokat, másrészt jobbnak látta valamiképpen kanalizálni a nép indulatait ennek a végre nem hajtott rendeletnek a keretében. Voltak végül a „*septembriseur*”-ök (a szó 1792 szeptemberére utal, amikor a *sans-culotte* nép véres leszámolásokat rendezett a párizsi börtönökben), akik számára a népi „igazságszolgáltatás” a nép által közvetlenül gyakorolt népszuverenitás része volt.

A tűszokkal a cél elsősorban mégiscsak Versailles befolyásolása volt az elfogott kommunárokkal való bánásmódot illetően, hamar kiderült azonban, hogy ilyesmire semmi remény nincs. A blanquistától származott az ötlet, hogy a „legértékesebb” tűszokat, köztük Párizs érsekét, felajánlják Thiers-nek a fogva tartott Blanqui kiszabadításáért. A kormányfő ezt visszautasította, mint ahogy azt a május közepi ajánlatot is, hogy az összes tűszt (szám szerint 70 volt, azaz a „tűsjejtés” nem öltött tömeges méreteket) Versailles-ba küldik Blanquiért cserébe.

Thiers egyébként nemcsak erre nem volt hajlandó, hanem semmiféle kompromisszumra sem. Említettük már, hogy a kerületi polgármesterek és Párizs képviselői még március közepén kísérleteztek a közvetítéssel, később megpróbálták ugyanezt Szajna megye képviselői, a vidéki nagyvárosok küldöttei, sőt április végén Párizs szabadkőműves-páholyai is – minden eredmény nélkül. A kormány válasza minderre a következő

volt: „Néhány házat le fogunk ágyúzni, néhány embert le fogunk löni, de a törvény marad az úr.” (Thiers-t idézi Azéma-Winock, 122.).

Május 8-án a kormány Párizsban megjelent plakátja igen egyértelműen fogalmazott: „Franciaország egy szabad választás után megalakította kormányát, amelynek egyedül van legitimitása arra, hogy kikényszerítse az engedelmisséget, ha az általános választójog nem üres szó csupán. Egy ilyen kormány léte mellett a kommun, azaz egy kisebbség, amely elnyom titeket, mégis arra veremdedt, hogy a gyűlöletes vörös zászló alatt rákényszerítse akaratát az országra. A rendelkezései révén megismerhették a rendszert, amelyet nektek sorsul szánt. Megerőszkolja a törvényeket, túsul ejti a polgárokat; utcákat és tereket, ahol valaha a kereskedelem virágzott, sivataggá tette; felfüggesztette a munkát Párizsban, megbénította az egész országot... A kormány, amely most szól hozzátok, jobban szeretne volna, ha magatok szabadítjátok meg magatokat attól a néhány zsarnoktól, aki játszik az életetekkel és a szabadságotokkal. Mivel erre képtelenek vagytok, a kormány végzi el ezt a feladatot, ezért gyűjtöttünk egy hadsereget a falaitok előtt... Rajtatok áll, hogy megakadályozzátok a rombolást, amely egy ostrommal elkerülhetetlenül együtt jár. Ha ti nem cselekedtek, akkor a kormány fog a leghatékonyabb és a legbiztosabb módszerekkel gondoskodni felszabadulásotokról. Tartsatok ezzel nektek, de főleg Franciaországnak, mert a baj, amely rátok nehezedik, az országot is sújtja.” (Godineau, 175.)

Nem lepődhetünk meg tehát, hogy Thiers egyenesen tüzet nyitott a szabadkőműves-delegációra a fronton, utóbbiak így végül tétovázás nélkül álltak be a kommun táborába:

„Minden rítusú és rangú szabadkőműves számára.

Testvérek, a kommun, a legszentebb elveink védelmezője, szólít minket. Bizonyára hallottátok, hogy dicső zászlóinkat ellenségeink puskagolyói lyuggatták és ágyugolyói tépték. Hősiessé választottatok, folytassátok ezt a munkát a testvéreitek segítségével. A különböző páholyainkból érkező instrukciók azt diktálják nekünk, mindegyikünknek, hogy teljesítsük a szent kötelességünket.

Boldogok azok, akik el fognak esni ebben a szent harcban.” (Milza, 365.)

Nem volt hát a kommun alatt sem vérpad, sem *guillotine* (csak egy, amelyet ahogy látni fogjuk, ünnepélyesen elégettek), sem hadjárat a „gyanúsak” ellen, sem terror, sem forradalmi törvényszék, hanem csak igen kevés letartóztatás vagy bebörtönzés. Ellenben volt kétségtelenül népharag, átkozódás és indulatok a túl „puha” kommun ellen. Mindez igen távol állt a terrortól. Persze a dolog nem lehetett mentes a félelemkeltéstől a „jóavaló emberek”, a békés polgárok, a burzsoák számára, akik szemében a kommun nyelvezete (tehát nem a tettei) rúlságosan is emlékeztettek 1793/94-re. A kommun egyik legna-

⁷ Számos szocialista is tagja volt a korban a szabadkőműveseknek (Lefrançais, Vermorel, Protot, Vallès, Malon, magának a Központi Bizottságnak nagyjából a harmada lehetett valamely páholy tagja), amelyek maguk is igen sokszínűek voltak szociológiailag, mégis nagy jelentősége volt a szabadkőműveség gesztusának. Lényegében a „párizsi népfőnt” (mint többször említettük, nem a „proletariátus és a kispolgárság szövetségéről” volt szó – ez anakronizmus lenne a kort illetően –, hanem a párizsi nép nagy részének közös érdekeiről és az ezekért való fellépésről), a kommun ügyéhez való csatlakozásának szimbolikus megerősítése volt.

gyobb becsmérője, a szemtanú, az író-történész, Henri d'Alméras így írta le a helyzetet a saját szemszögéből:

„Hamarosan a legrosszabb tört fel a felszínre a népből és került uralomra. A jóavaló emberek féltek, hallgattak és elbújtak. Aki tudott, sietve elmenekült Párizsból. A tömeg, amelynek a kommun szabad befolyást adott, nagy részben több-kevésbé hisztérikus fúriákból – mert a kommunnek is megvoltak a maga kötőnői („*tricotseuses*”)⁸ és fúriái –, bordélyházaszökevényekből, a társadalomnak hadat üzenő banditákból, fanatizált, a papok gyűlöletét vallásuknak tekintő vadakból, felhergelt félbolondokból állott, akik minden befolyásnak készek voltak engedelmeskedni, legyen akár jó, akár rossz.”

A kommunre is, mint minden népi forradalomra, igen jellemző volt az „árulók”, „kémek” iránti hajsz a szenvedélyes igénye.⁹

A polgárháború jellegéből, a két város, Párizs és Versailles közelségéből következett, hogy valóban tele volt a város a kormány ügynökeivel, Thiers igen jól informált volt a kommun ügyeiről. Nem egyszerű paranoiáról volt tehát szó csupán, ám a gyakorlatban ez ügyben sem történt túl sok minden. Kétségtelenül nem lehetett a legkellemesebb burzsoának lenni a kommun Párizsában, de mint láthattuk, az elhangzottak csak fenyegető szavak voltak – tettek a lehető legkevésbé követték őket.

Egy kivétellel: az egyházellenesség tettekben is megnyilvánult. Az antiklerikalizmus ilyen virulens jelenlétére természetesen nem nehéz magyarázatot találni: a despotikus császárság alatt a trón és oltár szövetsége mindenki számára ismert volt (a nem egyházi temetés éppúgy tilos volt, mint a válás, és a kongregációk komoly szerepet kaptak az oktatásban), a februárban megválasztott Nemzetgyűlés pedig többnyire klerikális monarchistákból állt, Voltaire, Proudhon vagy Blanqui városában a dolgot senkinek sem kellett sokáig magyarázni. A kommunárok számára a papok nemcsak „szenteskedő képmutatók” voltak, hanem a burzsoá rend támaszai is. Az egyházellenes mozgalom újra a fénykorát élte a kommun sok tekintetben *sans-culotte* Párizsában. Néhány templom kifosztására is sor került, de inkább az volt a jellemző, hogy bennük szentségtörő, a vallást kifigurázó szeánszokat tartottak, groteszk felvonulásokat, gúnyolódó jelmezbálokat. A kommun, vagy inkább Párizs kommunár népe, legtöbbször annyit követelt a papoktól, hogy „*de se tenir tranquilles*” („maradjanak nyugton”) – ahogy Jean Allemane írta emlékirataiban (Allemane, 199.). Az egyházellenességnek voltak szinte paranoid tünetei is, mint a Saint-Laurent-templom vagy a Picpus zárda ügye, ahol a „embercsontokat” és

⁸ Így hívták a forradalom alatt a Konvent, a klubok, a forradalmi törvényszék tribünjén helyet foglaló „kö-tögető” *sans-culotte* nőket, akik általában a terror, a nép ellenségével való leszámolás, a „tűlzők” és a „veszettek” hangos hívei voltak.

⁹ Mindenki meg volt róla győződve például arról, hogy Thiers ügynökei robbantották fel a Rapp lőszer-gyárat május közepén. Főleg azért, mert a Vendôme téri oszlop lerombolásának másnapján történt a nagy, egész Párizst megremegtető robbanás, amely több tucat épületet döntött romba. Azóta sincs bizonyíték arra, hogy szándékos robbantás történt volna. Jóval valószínűbb, hogy egyszerű baleset volt – mindenesetre a dolog jól mutatja a kommunárok egy része körében uralkodó hangulatot.

„kínzásra alkalmas eszközöket” keresett (és talált) a Nemzetőrség és az azt elkísérő felheccelt tömeg. Magának a kommünnek a vizsgálatai sem igazolták, hogy ezeken a helyeken „fiatal nőket gyilkoltak vagy kínoztak” volna meg.

A „csuhások” elleni fellépés nem csak spontán volt, a blanquista Közbiztonsági Bizottság a kommün fennállása alatt mintegy 200 papot tartóztatott le, gyakran megálázó körülmények között – hiába tiltakoztak a Bizottság más tagjai (mint Malon, Vermorel, Arnould) az ilyen gyakorlat ellen. A vég közeledtével, ahogy lassan biztossá vált Versailles támadása, illetve a megtorlás kegyetlen és véres voltának valószínűségével az antiklerikális láz egyre szentségtörőbb tettekre ragadtatta a kommünárok egy részét, szaporodtak a templomokban tartott kegyeletsértő „mulatságok”. Mindez tragikusan előre jelezte a túsok egy részének sorsát a „véres hét” paranoid légkörében.

Mindenesetre továbbra is hangsúlyozni szeretnénk, hogy a túsok egy részének május végi, egészen speciális, végítéleti légkörben történt kivégzéséig a kommün alatt a „terror” verbális maradt. Az azonban tény, hogy a verbális szint egyre emelkedett, ahogy a kommün ügye mind elveszettebbnek látszott (azaz a vérszomjat alighanem leginkább a félelem és a reménytelenség szülte). Mindez jól jelezte a párizsi nép hangulatát, amely elsősorban azt vetette vezetői szemére, hogy túl elnéző a „nép ellenségeivel” szemben. Ekkor már egyre ritkábban esik szó a *guillotine* felgyújtásáról, sokkal inkább nagy fordulatszámon való használatáról beszéltek – Voltaire (a Voltaire téren gyűjtötták fel a *guillotine*-t) helyett inkább Marat-ról. A *Jacques-du-Haut-Pas* klubjában egy szónok négy *guillotine* felállítását követelte, hogy „megrémítsük az arisztokratákat”. Egyre több klub követelte a túsok kivégzését, sőt egyenesen a „papok kiirtását”, és a „terrorista szellem” magasabb fokozatba kapcsolt a klubokban, a gyűléseken és egyes lapokban. A Saint-Paul-klubban megszavazták Thiers, Favre, Trochu, Mac-Mahon halálos ítéletét, egy másik klubban „minden olyan épület lerombolását, amely a monarchiára emlékeztet” (Rougerie, 2012: 129–131.).

A kérdés persze az, hogy mit kell látnunk mindebben? Versailles és vele az örök rendpárt számára aligha kérdéses: „a dolgozó osztályok veszélyes osztályok”, ha hatalmat kapnak a kezükbe, vérszomjas gyilkosokká, barbár hordává, bosszúálló bandává válnak. Túl azon, hogy az uralkodó osztályok történelme igen gazdag olyan eseményekben, amelyek kegyetlensége alig leírható és elmesélhető, az is kétségtelen, hogy a forradalom gyakran véres és rémisztő. De a konkrét esetben talán még inkább a szemünk elé kell idéznünk, hogy Párizs népe lassan nyolc-kilenc hónapja folyamatos háborúban, ostrom alatt, éhezésben, nyomorban élt, példátlan veszteségeket szenvedett, majd egy reménysugár csilant fel előtte, a kommün, „Párizs szabad város” képében, és egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ezt képtelen lesz megvédeni az arrogáns, vérfürdőre készülő kormánytól. A végítélet közeledett – a hangulat is apokaliptikus volt, amely kevésbé kedvezett a mérsékelt politikai döntéseknek és a józan hangoknak.¹⁰

¹⁰ Courbet is így írt május 20-án, egy nappal Versailles támadása előtt: „A reménytelenség lassan teret nyer és vele együtt a belőle fakadó eszközök. Az öldöklés és a rombolás mámorba lassan magával ragadja ezt az egyébként olyan szelíd népet, amely azonban igen szörnyűvé tud válni, ha arra kényszerítik. Elhatározta, hogy drágán fogja

A kommünnek bizony létezett ezen oldala is, de talán elfogultság nélkül mondhatjuk: nem ez volt a legjellemzőbb a párizsi nép felkelésére. A Központi Bizottság „tudósítói” (tulajdonképpen rendőrei) főleg a jobb negyedekből számoltak be rendszeresen a kommünnel szembeni (enyhén szólva) elégedetlenségről. Az utcákon nyíltan beszéltek ilyesmiket is:

„Csak arra törekszenek [ti. a Városháza képviselői], hogy meggazdagodjanak és kielégítsék becsvágyukat; „a kommün miután kifosztotta a templomokat és a hivatalokat, arra kényszeríti majd a járadékosokat, hogy pénzt adjanak neki”; „a kommünnek hamarosan vége. Mindennap nap egy vagy több tagja visszalép, jóformán már senki sem maradt, látják, hogy az ügyük elveszett.” (Milza, 399–400.)

A kommün „rémuralma” alatt tehát szabadon lehetett beszélni az utcán: akár a kommün bukásáról is. Nem, a kommün nem volt sem proletár-, sem másmilyen diktatúra.

„A morajló forradalom nyugodtan és szépen hömpölyög, mint valamilyen kék folyó”

A kommün Párizsában a tőzsde és a Nemzeti Bank pénztárai nyitva tartottak (igaz, a különleges körülmények közepette némileg lassabb üzemmódban), a pénzváltók működtek, az akadémia megtartotta soros üléseit. Még a híres Richard-Lenoir sugárúti sonkapiacot is megtartották április elején: az élet folyt a maga medrében. Ez az élet vidám, könnyed és felszabadult volt a maga urává vált városban a kommün hívei szerint; színtelen és komor az ellenséges szemtanúk számára. A város gazdasági élete a körülfűrt Párizsban természetesen továbbra sem tért vissza a rendes kerékvágásba: a butikok többsége zárva volt, kevésbé emlékeztetett a kommün Párizsa a II. császárság (vagy a *Belle époque*) fényűző, mulatozó, *grands boulevards* városára. A polgári írók mindebben a melankóliát, a reménytelenséget látták, a várost egyenesen „halottasháznak” tekintvén (mint például Goncourt: „Megdöbbenem, milyen emberekkel találkozni az utcákon: Párizs úgy néz ki, mint egy város, ahol a pestis tombol” – idézi Godineau, 108.). Ebben kétségtelenül volt igazság, de csak polgári nézőpontból: a nép ezt inkább az egyenlőség jelének látta – hiszen mindeközben a városra féktelen politikai aktivitás volt a jellemző. A kommün alatt megszűnt a tömeges nélkülözés (még ma is olvasni olyan legendákat, hogy a „kommün alatt megették a patkányokat is” – itt nyilvánvalóan összekeverednek a kommün és a porosz ostrom eseményei, mint láthattuk, a kommün alatt nem volt éhezés), bár kétségkívül az élet sok tekintetben igen militarizált volt. Elvileg minden megfelelő korban levő férfi a Nemzetőrségben szolgált (azaz lényegében „egyenruhát” viselt), a városban szerte barikádok emelkedtek, állandók voltak a katonai felvonulások. Egyes negyedek

adni életét, mert azzal fenyegették, hogy nem lesz számára kegyelem. Meghalni, ha kell, kiáltják a férfiak, nők és gyerekek, de nem visznek minket Cayenne-ba [Francia Guyana központja, ide vitték a császárság alatt kényszermunkára ítélt politikai elítélteket].” (Serman, 313.)

igen különbözőképpen élhették meg a 72 napot: ez függött a kerület társadalmi jellemzőitől, a lakosok politikai beállítódásától, de persze attól is, hogy mennyire érintették a harcok az adott kerületet, negyedét. A nyugati negyedek, a bulvárok, a nagy áruházak, a kávézók, mulatók és éttermek kihaltak, „mint egy igen meleg augusztusi napon”, írja Goncourt, vagy egy angol utazó szerint: mint egy „esős vasárnap”.

Szemben ezzel, ugyanez a szemtanú arról ír, hogy a „Montmartre tele van élettel, az utcákon nyüzsögnek a nők és a gyerekek” (Godineau, 110.). Alighanem a különböző „benyomásokat” leginkább a szemlélődők különböző osztályhelyzete és a politikai beállítódása kelti: a bulvárok talán kihaltabbak voltak az átlagosnál, a népi negyedek talán élénkebbek, a nemzetőrök állandó parádézása és a barikádok más-más reakciót válthattak ki az érintettekben.

Wilhelm Dinesen dán utazó, aki utóbb Karen Blixen (a *Távol Afrikától* szerzője) apja lesz, a városban töltötte a kommün napjait, és kísérletet tett elfogulatlan szemlélőként papírra vetni tapasztalatait:

„Szerencsére a város távolról sem olyan, mint ahogy kívülről lefestik. A butikok és a kávézók nyitva vannak, élelmiszerhez és más áruhoz hozzá lehet jutni, nagyjából ugyanazon az áron, mint általában; ha egy barikádba botlunk, egyszerűen más utat választunk, még azzal sem zavarják az embert, hogy maga is hordjon utcakövet az építéshez; az utcák tiszták és kivilágítottak, még ha színház nem is sok van nyitva, de vannak más látványosságok: a klubok a templomokban, a koncertek a parkokban, mint a leghíresebb a Tuileriákban.” (Idézi Godineau, 112.)

A kerületekben a polgármesterek vezették az anyakönyveket, celebrálták a (természetesen szigorúan világi) esküvőket, melyeket egyébként a bukás után nem ismerték el hivatalosnak, és törölték a nyilvántartásokból. A város élte a maga életét, talán némileg nyugodtabban, mint máskor: a lovas kocsik, hintók szinte eltűntek az utcákról, a lovak ugyanis az ostrom óta komoly hiánycikknek számítottak. A gázellátás is akadozott egy idő után, ezért a kávéházak általában este 11 után bezártak. (Az utcákat petróleummal kezdték világítani: innen, hogy a közhivatalok jelentős petróleumkészleteket halmoztak fel, Párizs második ostrománál látni fogjuk, hogy ennek igen komoly jelentősége lesz.)

A kommün, szemben a versailles-i propagandával, nemigen volt hasonlítható valamiféle hatalmas népi szaturnáliához: a rendőrség blanquista fenntartása és megerősítése azzal is járt, hogy meglehetősen rend volt a városban. A kommün fennállása alatt mintegy 3500 köztörvényest tartóztattak le az általában a kerületi lakosok által választott rendőrök, nemzetőrök (a politikai elhajlás inkább a központi szervnek volt köszönhető), ha hihetünk a szemtanúknak, soha nem voltak olyan biztonságosak Párizs utcái, mint a kommün alatt. Vallás már idézett szavaival: „a morajló forradalom nyugodtan és szépen hömpölyög, mint valamilyen kék folyó”.

Míg a város élte a különleges körülmények között némiképp szürkébb, de alapvetően normális életét, április közepétől egyre intenzívebb tűzérési támadások érték a nyugati

elővárosokat és kerületeiket.¹¹ Szinte látványossággá vált esténként kimenni a Champs-Élysée-re vagy felmenni a Montmartre-ra és „értő szavakkal” kommentálni a puskaropogást, vagy éppen bámeszkodni a frontra induló nemzetőrzászlóaljok körében.¹² Párizs népe, a bámeszkodás fedelme, a nagy *flâneur* számára az igazi látványosságot azonban maga a város nyújtotta, Párizs utcái és terei, ahol éppen zajlott a történelem. Túl a klubokon, a helyi demokrácia más intézményein, a plakátokon, az újságokon pár „nagy esemény” (amelyekkel a kommün életben kívánta tartani a forradalmi lelkesedést) különleges élményt nyújtott a forradalomban élők számára.

A fentebb említett nagy szabadkőműves-felvonulást a Nemzetőrség tagjai között több tízezer párizsi üdviválgása kísérte a Bastille terétől a körutakon át a város nyugati határáig.¹³ Április közepén nagy felvonulást tartottak a városban tartózkodó más megyékből, városokból érkező polgárok Párizs forradalmának támogatását szimbolizálандó (a minta a nagy forradalom híres „Föderáció Ünnepe” lehetett), a párizsiak hangos ünneplése közepette. A kommün, más forradalmakhoz hasonlóan, nyilvános gyászmenezeteket rendezett az ügyért meghalt kommünárok számára. Ezeken gyakran több tízezer ember vett részt, a koporsók tömegét a Nemzetőrség zászlóaljai kísérték vörös zászlók tengerében. A tömeg a Père-Lachaise temetőbe kísért a menetet, ahol a kommün egy-egy vezetője tartott beszédet. Egy alkalommal a forradalom nagy öregje, Charles Delescluze beszélt:

„Nem tartok nektek nagy beszédet, ezek a beszédek már eddig is sokba kerültek nekünk. (...) Igazságot az áldozatok családjainak (...). Igazságot ennek a nagyvárosnak, amely öt hónapi ostrom után elárultatott a kormánya által, de még mindig a kezében tartja az emberiség jövőjét.” (Milza, 341.)

A kommün alatt tartottak kis túlzással „ördögűzéseket” is, azaz olyan nagyszabású „rombolásokat”, amelyek szimbolikus erejükkel bizonyítják, hogy Párizs megszabadult a reakció démonjaitól. Végül is a XVIII. Lajos által építtetett „vezekléskápolna” (*Chapelle expiatoire*), ahová a restauráció alatt XVI. Lajos és Marie-Antoinette maradványait szállították elkerülte a lerombolást (nagy valószínűséggel az adminisztrációban megmaradt mérsékelt republikánusok sikeres halogatásának köszönhetően). Maga a kápolna a kom-

¹¹ Katonai érteleme nemigen volt a város lövésének (melyre a kommün a Trocadérón felállított ágyú felelt), ez elsősorban egyébként Párizs nyugati, burzsoá negyedeinek életét keserítette meg.

¹² „A párizsi éjféli után, ha tiszta az idő, kimegy a Champs-Élysée-re, hogy közelebbről is szemügyre vegye a dolgokat, sétál a fák alatt, elszív egy szivart: »Áhá, ezek a géppuskák...« Aztán hazamegy. Elolvassa az esti újságokat, majd lefekszik aludni.” (Catulle Mendès-t idézi Godineau, 102.)

¹³ „A kommün kikiáltása mellett látványosság szempontjából ez volt az egész forradalom legszebb napja... Dél volt, ragyogó napsütés fényében úszott Párizs. A Városháza terén tízezer szabadkőműves aranytól, ezüsttől, selyemtől csillogó, tündöklő színű jelvényeikkel, lobogóikkal. Ezek a jelvények, melyek rendes körülmények között gyermekesnek és az elmúlt század erkölceit, misztériumait idézően bántónak tűnhettek, e napon imponánsá váltak és lenyűgözték a képzeletet. A nagymesterek – majdnem valamennyi fehér hajú aggastyán – ott álltak az első sorokban... a lépcsőn gyűlt össze az egész vörös válszalagos kommün. Felettük hatalmas zászló terült szét izzó bíborszínben... ez a nap volt Párizs reményeinek és illúzióinak utolsó napja.” (Arnould, 86–87.)

münárok szemében a monarchia szimbóluma volt Párizs szívében, a valamiféle bűnökért való „vezeklés” pedig „a nép megsértése”. Nagy szimbolikus akció volt a (még Napóleon által építtetett, az austerlitz diadalra emlékező hatalmas) Vendôme téri oszlop lerombolása egy vidám népi ünnep keretében,¹⁴ amelyen több tízezer ember vett részt, amelynek a jelentését nehéz félreérteni, hiszen maga a kommun fogalmazta meg számunkra:

„A párizsi kommun – arra való tekintettel, hogy a Vendôme téri oszlop a kegyetlenség emlékműve, a vadállati erőszak és az áldicsőség jelképe, a militarizmus megerősítése, a nemzetközi jog tagadása, a győztesek állandó gúnya a legyőzöttekkel szemben, örök merénylet a testvériség ellen, amely a Francia Köztársaság három nemes alapelveinek egyike – elrendeli, hogy a Vendôme téri diadaloszlopot le kell rombolni.” (Duclos, 140.)

Vuillaume leírása (196.):

„...az oszlop ledöntetett, belseje üresen tátong... Cézár a földön, feje porba hullt. A diadalkoszorúval koronázott fej mint egy tők gurult a járdaszegélyen.”

Az utókor (Gustave Courbet szerencsétlenségére maga Versailles is¹⁵) Courbet nevéhez köti a Vendôme téri oszlop ledöntését, amiben csak annyi az igazság, hogy az ostrom óta igen sokat emlegette az „ostobaság és az ócsmányság” emlékművének eltávolítását, de a kommun már április 12-én határozatot hozott erről, míg Courbet csak később lett annak tagja. A Vendôme tér egyébként egy hagyomány végét is jelezte: a párizsi nép körében a Bonaparte-kultusz végét, amelynek még a „Kis-Napóleon” is ideig-óráig haszonélvezője volt.¹⁶

Talán kevésbé ismert esemény a „hazaáruló” Thiers palotájának a lerombolása, amely egyébként jóval kevésbé élvezte a kommunárok egyhangú támogatását, sokan értelmetlen provokációnak tartották, talán nem is minden alap nélkül. Mindenesetre itt sem volt

¹⁴ Ahogy egy korabeli népi versike szövege: „*Peuple, apprends par cette histoire / A n'plus porter sur ton dos / Ces Jean-Foutres de héros / Qui t'causent tant de déboire...*” – „Nép, tanulj ebből a történetből / Sohase cipelj többet a válladon / Ilyen senkiházi hősködőket / Akik már annyi csalódást okoztak neked...” (Brécy, 99.)

¹⁵ A kormány a visszaállítás költségeit (több mint 300 000 frankot) Courbet-ra testálta büntetésül, és a kommun bukása után svájci emigrációban élt festő élete végéig nyögte ennek terheit. Versailles-ban példátlan barbárságnak tartották az oszlop lerombolását (alighanem nagyon is értették a dolog szimbolikus jelentőségét), noha még az ideiglenes kormány idején Jules Ferry és Jules Simon is támogatta volna a ledöntését, mint a „császárság maradványát”. A hadsereg bonapartista vezérkarában különösen nagy volt a felháborodás, hogy „a csöcselék ledöntötte a győzelmek szimbólumát ellenségeink jelenlétében”. A kommunárok alighanem igen sok vérrrel fizettek a szimbolikus gesztusért.

¹⁶ Jules Favre vágta a munkásküldöttek arcába a császárság utolsó éveiben: „Uraim, kizárólag Önöknek köszönhetjük a császárságot, elsősorban az Önök dolga hát, hogy megdöntsék”. Kissé gyorsan elfelejtette, hogy Louis Bonaparte államcsínyét mégiscsak a burzsoá nemzetgyűlés tette lehetővé (sőt, Bonaparte éppen a „rend embere” volt, akit a „vörös veszély” ellenében támogatott a burzsoázia egy jó része is...), a munkásoknak pedig az 1848. júniusi megszárlás után igen jó okuk volt kevésbé lelkesedni a liberális demokráciáért (amely nem is volt már demokrácia, hiszen a liberálisok megszüntették az általános választójogot már 1850-ben, amelyet éppen Bonaparte állított vissza).

szimbolikus jelentőség híján, hogy Thiers könyvtárát a Nemzeti Könyvtárba szállították át, ingóságait pedig elárverezték a kommun özvegyei és árvái számára. De talán a legjelentőségtelesebb mégiscsak a *guillotine* ünnepélyes elégetése volt, a frissen felállított Voltaire-szobor lábánál (ma már a szobor nem áll, de a tér neve *Place Voltaire*), ahol a hatalmas tömeg „le a halálbüntetéssel!” örömköltésai közepette lángba borították ezt a „gyűlöletes szerkezetet” – mint jól tudjuk, véres, tomboló diktatúrák alatt azért elég ritkán történik ilyesmi.

A császárság bukása után szabaddá vált sajtó is példátlan virágkorát élte, az önmagukban is magas példányszámok még semmit sem mondanak az olvasók, illetve a hallgatók valós számáról, hiszen szokássá vált a cikkek felolvasása (valahol mindig volt egy *citoyen*, aki tudott olvasni) a kabarékban (mulatókban), bisztrókban, kávéházakban, klubokban, népgyűléseken. A kommun polgártársa politikailag tájékozott ember volt: ekkor vált a politikai plakát az információ (és a propaganda) fő eszközévé, Párizs utcáit ellepték a plakátok. Március 18. és 21. között nem kevesebb, mint 70 (!) új lap született, nem beszélve a röpiratokról, a Városháza dekrétumainak, rendeleteinek 24 óránkénti kihirdetéséről, és így tovább. A kommun, mint minden autentikus forradalom, igen kreatív lázadás is volt: városfalait karikatúrák, gyilkos szatírájú rajzok és pamfletok lepték el, a rikkancsok leginkább Versailles-on csattanó szójátékokkal és fűzfármekkel szórakoztatták az erre mindig fogékony párizsi népet. A karikatúrák nem kímélték a kommun vezetőit sem, ahogy egy lap hívta őket: „*bons à tous et propres à rien, tous ces gaillards-là*” – „mindenre jók, de semmire sem alkalmasak, ezek a fickók ott”. (Rifkin, 98.)

A kommunárok oldalát két újság dominálta, a legnagyobb lap, mintegy 100 000 eladott példánnyal, a Jules Vallès-féle, politikailag nehezen besorolható, talán leginkább libertárius kollektivistaként, radikális republikánusként leírható, a műveltebb, ideologikusabb kommunároknak, a kézműveseknek, a kistulajdonosoknak, a munkásarisztokráciának szóló *Le Cri du Peuple* (ide írt Courbet, André Léo, Pierre Denis, Jean-Baptiste Clément) volt. A lap a kommun legszínvonalasabb újságja volt, távol a monoton jakobinus fellengzősségtől, de a gyakran öncélú „hébertista” vulgaritástól is. A lap (programja szerint egyszerre „*plume et baïonette*” – toll és puska) a nagybetűs *Peuple* méltó hangja kívánt lenni: a hatalmas, erős, bátor, jó szándékú, munkásruhás, sokat szenvedő, de most végre jussához jutó, természetesen párizsi Herkulesé.

A másik nagy lap a *Le Père Duchêne* volt, melyet a nagy forradalom igazi népi, szabadszájú napilapjának, a hébertista *Père Duchesne*-nek a mintájára hoztak létre. Mint említettük a blanquisták fedezik fel újra Hébert-t, a *sans-culotte* nép valódi képviselőjét, a *plebs* vezérét, akit a „tűrannisz” Robespierre küldetett *guillotine* alá. A forradalom óta legalább száz alkalommal próbálták meg feléleszteni lapot, amelynek hagyománya most három igen tehetséges újságíró kezébe került: Alphonse Humbert, Maxime Vuillaume és főleg a költő és orvos Eugène Vermersch lapja mindenképpen a kommun legfontosabb újságja volt, nemcsak a 60 000-res példányszáma miatt, hanem mert valóban a párizsi nép hangját képviselte. Nem elhallgatható, fontos különbség azonban, hogy Hébert

eredeti lapja valóban a párizsi nép fóruma volt, míg a kommün *Le Père Duchêne*-jében értelmiségiek írtak a párizsi nép nyelvén (alighanem ez a lap találta fel a később nagy karriert befutó „munkáslevelezők” műfaját). Mindenesetre ez mit sem ártott a lap népszerűségének, amelyet éppen ennek köszönhetett: a lap szűrt, akár egy *sans-culotte* pika, dühös volt, szabadszájú, állandó kirohanásokat intézett a semmire sem jó papok, tulajdonosok, a túl puha kommün ellen az igaz népi fickók (*bougres*) nevében és stílusában. A lap négy-öt cikkből állt, általában cím nélkül, az impresszum helyén pedig annyi volt, hogy „*Père Duchêne, marchand des fourneaux*” (Duchêne apó, a kályhaárus) – alighanem voltak olyan olvasók, akik tényleg hittek benne, hogy létezik a pipázgató, a nyugdíjas éveiben a politikához hozzászóló *sans-culotte*. A lap jeremiái átkait szórta a spekulánsokra, a papokra, a tulajdonosokra, az árulókra, az arisztokratákra, a dezertőrökre, a reakciószókra, a „huhogókra”, a kizsákmányolókra, a semmittevőkre, a nép testén élősködőkre, a Központi Bizottság semmire sem jó „szarjankóira”.

A *Le Père Duchêne* számára a forradalom (ebben is örököséként Hébert lapjának) valamiféle magától értetődőség volt mind lefolyásában, mind erkölceiben: „nem köntörfalazás, nem kételyek, hanem megállapítások és bizonyosságok” (Bellet, 251.). A *Le Cri du Peuple*, talán a valósághoz is közelebb, inkább felmérte a feladatok, a nehézségek, a körülmények pontos természetét és történelmi súlyát. Ahogy a *Le Père Duchêne* lassan bezárkózott valamiféle forradalmi esszencializmusba (ez adta a nagy népszerűségét is), egy idő után nem volt más, mint megfellebbezhetetlen afirmációk, sztereotípiák bizony néha meglehetősen sematikus és önismétlő gyűjteménye, a *Le Cri du Peuple* inkább a kollektív erőfeszítés gondolkodó fórumává vált. Főleg Vallès, de más közreműködők tollán is, az fogalmazódott meg, hogy a kommünnek méltónak kell lenni Párizshoz, ehhez a semmivel sem összehasonlítható városhoz, ahhoz, hogy valami egészen új és elképesztő dolog részesei lehetnek: az első „munkásruhás forradalomé” (Bellet, 1971: 250.).

E két lapon kívül szólni kell még a *Le Prolétaire*-ről, az Ambroise-klub lapjáról, amely ugyan csak négy számot élt meg, de fontos orgánuma volt a kluboknak (a magát büszkén proletárnak tartó lap valójában nem állt éppen messze a blanquista értelmiségiek befolyásától): „Mi vagyunk a proletariátus, azaz a nép emberei, akik nem keresnek mást csak a világosságot, a tisztességet, az igazat és az igazságot; gyűlölik a hazugságot, az aljasságot, az árulást és a szolgalelkűséget” – írták első vezércikkükben (Rougerie, 1971: 222.). Ez elég meggyőző újságírói *ars poeticának* tűnik.

Megjelent még a leginkább „proudhonista” *La Commune* (mint említettük, ezt a lapot tiltják be, amikor a Közléti Bizottság diktatúráját támadja), Félix Pyat *Le Vengeur*-je, Pierre Vésinier *Paris libre*-je, népi nevén a *Le Pilon des mouchards* („a besúgók pellen-gére”), amely arról volt híres, hogy névvel és címmel nyilvánosságra hozta a császárság besúgóinak listáját, amelyet Rigault bocsátott az újság rendelkezésére.¹⁷ Delescluze

¹⁷ Vésinier lapja is inkább a klubok hangja volt: „Nem mondjuk a kommünnek, hogy a törvényesség fogja megölni, de felhívjuk a figyelmét, hogy ő volt az, aki megölte a törvényességet. És hogy ne foglalkozzon többé

Le Réveil du Peuple-je. Mindhárom erősen neojakobinus hangvételű lap volt. Fontos újság volt a császárság elleni harcok egyik legfontosabb szereplőjének, a gyilkos tollú újságírónak, Henri de Rochefort-nak a *Le Mot d'ordre* című lapja, amely igen kritikus volt a kommünnel szemben, amely Rochefort szerint a túsok ügyével, a Vendôme téri oszlop lerombolásával, továbbá a papok üldözésével és az újságok betiltásával¹⁸ letért a republikanizmus útjáról. Igazán szocialista irányultságú újság (Vallès lapjának számos cikke mellett) mindösszesen Vermersch és André Léo *La Sociale* című lapja volt – róla lesz még szó a későbbiekben –, továbbá az Internacionálé mindösszesen hét számot megélt fóruma, a *La Révolution sociale et politique*.

A kommün újságírói, krónikásai egyben megtestesítői és megújítói egy fantasztikus történetnek: a párizsi forradalmak örökségének – alighanem innen a kommün sajtójának ma már meglepőnek ható lírai hangja. Véleményünk szerint nem valamiféle idealizmusról volt szó, éppen ellenkezőleg: nagyon ritka a történelemben, hogy egy ilyen térben és időben mégiscsak igen korlátolt színpadon a forradalmi jelen idő ilyen élességgel keveredjen egy város forradalmi tradíciójával és egy valami teljesen újjal (Vallès már idézett sorai a kommün kiáltásának napjáról különösen szép példái mindennek). A lapokban a cikkek tüzesek voltak, líraiak, tele túlradó érzelmekkel és haraggal: hirdették a bátorságot, az elkötelezettséget, a reakció, „a kard és a csuha” gyűlöletét.¹⁹ Nagyjából napi 200 000 példányt adtak el ezekből a lapokból összességében, ami egészen elképesztő szám – a kommün a lehető legkevésbé volt a „tudatlan prolik” forradalma, mint minden autentikus forradalom, jóval inkább a politika igazi reneszánszát hozta el: az újságok tájékoztatták olvasóikat az eseményekről, de ideológiai fórumok is voltak, nem informáltak csupán, hanem orientáltak és befolyásolták is olvasóik véleményét (és fordítva). Alighanem ritkán (és talán csak forradalmi időkben) jön létre ilyen szimbiózis az újságok és olvasóik között, mint a kommün napjaiban történt, és ez nyilván nem független attól a tényről sem, hogy az újságírók kevés kivétellel egyben a kommün politikai aktivistái is voltak.

Természetesen nem mindenki volt a kommün híve Párizsban. A március 18-i agresszió visszaverését talán a város több-kevésbé egyhangúlag támogatta, de ez az egység legkésőbb a kommün kikiáltásával (illetve, mint láthattuk, az azt megelőző bizonytalan egy hétben) bizony alaposan megtört. Voltak egyszerűen aggodalmasok, gyávák, ijed-

ezzel a halottal. A forradalom a törvényesség ellentéte, és ma forradalmat csinálunk. Erről ne feledkezzen meg a kommün.” (Serman, 311.)

¹⁸ A kommün Központi Bizottsága deklarálta a sajtószabadságot, de ezzel a kiegészítéssel: „reméljük, hogy az összes újság meg fogja érteni, hogy az első számú kötelessége a köztársaságnak, az igazságnak, az igazságosság-nak és a jognak tisztelete” (Godineau, 201.). A kommün alatt rögtön betiltották a két leginkább reakciós lapot, a *Le Figaro*t és a *Le Gaulois*-t (ezek természetesen megjelentek Versailles-ban), később április–május folyamán többtucatnyi polgári lap járt így, jó részük többször is (előzetes engedély nem kellett lap indításához, így a betiltott lapok gyakran újra megjelentek más néven).

¹⁹ Egy idézet a *La Montagne* című lapból: „Ne beszéljenek nekünk Istenről. Ez a mumus nem rémít meg már minket. Régóta nem több, mint alibi rablásokhoz és gyilkosságokhoz” (Milza, 443.).

tek, és voltak persze főleg a város nyugati negyedeiben a kommunéval valóban ellenséges polgárok is. A kezdeti lelkesedés elmúltával, a Nemzetőrségbe való kötelező regisztráció (a 18 és 40 év közötti férfiak számára) volt elsősorban igen népszerűtlen, főleg a jobb negyedekben. Goncourt naplójában mindezt a „terror előszobájának” tartotta, bár ez elég nyilvánvaló túlzás, főleg, hogy a kommuné igen nehezen tartatta be a rendelkezést. Végül május közepén tették kötelezővé a polgármesteri hivatalok által kiállított valamiféle „személyi igazolványt”, amelyben az adott korban levő férfiak esetében szerepelni kellett annak az adatnak is, hogy melyik nemzetőrszázalójban szolgálnak. Főleg a szolgálatmegtagadók miatt kötelezővé tették a város elhagyásához a kommuné által kiállított engedélyt, megszaporodtak a Nemzetőrség őrzőjei is. Mindez kellemetlenül érintette a burzsoá negyedek ifjúságát (és számtalan kalandos históriának lett a témája a városfalakon át vagy női ruhában történt menekülés a városból), de igen távol állt valamiféle terrortól. Egy szemtanú szavaival:

„Milyen szörnyű és groteszk dolgokat láttam! A szolgálatmegtagadók feljelentése mindennaposá vált, ahogy a hazaszeretet nevében végrehajtott bosszúállások is! A mostani idők bűne – és ezek az idők már az ostrommal elkezdődtek – az emberek legalantasabb ösztöneit megcélzó felhívás!” (idézi Bellet-Régner, 192.)

A szemtanú, Augustine-Malvina Blanchecotte, ugyan igen ellenséges volt a kommunéval szemben, de alighanem valóban előfordultak az egyszerű személyes bosszúállások. A népi rendőrség rendszerének komoly hátulütője volt az egyéni bosszú, a feljelentések, amelyek igen mesze álltak már valamiféle közös eszme védelmétől – és a rendőrség élén állók inkább elősegítették, mintsem visszaszorították volna ezt.

Alig tagadhatóan voltak egyszerűen közömbösek a népi negyedekben is: a számuk alighanem egyre nőtt egyrészt a kommuné legalábbis vitatható, kétarcú politikai-társadalmi teljesítménye, másrészt a szintén nehezen cáfolható zűrzavar miatt, amelyet néhol kiegészítettek a rendőri zaklatások is, a kommuné, a terrortól persze nagyon messze álló, de ellenségei számára mégiscsak „rendőri” oldala. Az áprilisi 16-i választások, melyeket, mint említettük, a lemondások miatt kellett megtartani, részvételi arányai igen sokatmondók voltak, még ha ennek jelentéséről ma is vitáznak. A részvételi arány zűrzavarban csökkent (20 és 30 százalék között mozgott), elsősorban főleg azokban a kerületekben, amelyek ez idáig a kommuné biztos támaszának mutatkoztak. Mi lehetett ennek az oka? Túl a más választásokról is jól ismert körülményen, hogy egy-egy időközönként elszigetelt választás jóval kevesebb embert vonz, mint egy általános, a kérdés persze nagyon is fontos. A kommuné egy hónap alatt elvesztette volna népi támogatását? Talán valamelyest erről is szó lehetett (ahogy Arnould megjegyzi: „elpártol az ingatag tömeg, amely csak a sikert éljenzi”). Nyilvánvalóan, elsősorban a középosztály körében fogyott a lelkesedés a részvétel iránt egy ilyen erősen kockázatosabbá váló kalandban, de alighanem sokkal inkább arról, hogy a kommuné központi szervének (a választások a Központi Bizottságba való delegálásról szóltak) szerepe, hatékonysága és értelme kérdőjeleződött

meg. Erre utal az is, hogy a klubokban, a kerületekben, a Nemzetőrség helyi szervezeteiben a népi aktivitás a legkevésbé sem csökkent. A kommuné nagyon is élő maradt, mindazonáltal a vezetőibe való hit alighanem jelentősen mérséklődött. Erre utal a klubok jegyzőkönyveinek egyre keményebb hangja is a Bizottság tehetetlenségével, hozzá nem értésével, puhaságával szemben.

Mindenesetre Párizs népén az idő múlásával sem látszottak az apátia jelei. A nép számára a szórakozási lehetőségek igen ritkák voltak a szabad Párizsban is: a színházak alig harmada tartott nyitva (egyébként semmit sem változtatva a felkelés előtti repertoáron – a kommunének nem volt „kulturpolitikája”, igaz erre az idők mérsékelten is voltak alkalmasak) –, de hát ezek a szegényebb osztályok számára a belépőjegyek ára miatt amúgy is többé-kevésbé megfizethetetlenek voltak. A színház egyébként is (szemben a nagy forradalommal, ahol nagyon is volt „forradalmi színház”) a forradalom margóján maradt, az igazi dráma sok tekintetben az utcákon zajlott.

A nép inkább a zenét szerette: a munkások, a nemzetőrök kórusokat alakítottak, rezesbandákat, egy korabeli beszámoló szerint: „a kommuné alatt egészen hihetetlen az egy-egy divatos kuplé dallamára létrejött, félig daloknak, félig politikai pamfleteknek a száma” (Brécy, 126.). A kommuné a szanzonokban is a „peuple” nagy ideje, a mulatók, a kávéházak átpolitizáltságának a nagy korszaka. A párizsi nép, amely a szanzonok képe szerint elkötelezett és tevékeny, szemben az önkényuraival, a királyokkal, a burzsoákkal, a papírgenerálisokkal, a *franc-fileurs*-ökkel,²⁰ az impotens diktátorokkal. De ez a nép gyakran befogadó, nyitott mindenki számára, aki támogatja a harcát – ekkor legtöbbször egyszerűen „Párizs” a neve. Párizs, amely megállás nélkül ingadozik a harag és a remény között, Párizs, amely morálisan magasabb rendű, egy óriás, modell az egész világ számára, Franciaország szíve és lelkiismerete. Kétségkívül erősen idealizált és persze csupán elképzelt nép ez, de mindenképpen szabad nép, a város népe, ahol minden lehetséges – a párizsi kommuné népe.

A kommuné pedig, a magát „az egyetemes köztársaság sebészének” nevező doktor Roussel ötletére hatalmas sikerű „népi koncerteket” rendezett a *Cirque d'hiver*ben, később a Tuileriákban a kommunéért elesettek özvegyei és árvái megsegítésére. A repertoár egyszerre volt igen hagyományos (Scribe, Auber, Verdi) – mivel a kommuné nemigen teremtett új művészeti ízlést –, és a lehető legpatriótább (a *Iambes* Barbier-től, Hugótól a *Châtiments*...). A kommuné nagy sztárja Rosa Bordas énekesnő volt, akinek a repertoárján, persze a „*La Marseillaise*”-en túl, a „*Le Souffle de la liberté*”, a „*Paris est libre et son peuple vainqueur*” és persze a kommuné egyik nagy dala, a ma is népszerű, „*La Canaille*”²¹

²⁰ A *franc-tireur* (franktörő) egy szabadcsapat tagja, ennek mintájára létrehozott szó, nagyjából: „szabadon lelépő”.

²¹ „A függöny felemelkedik. Csend van. A színpadon egy erős testalkatú nő fehér tunikát húz maga után. Dereán vörös öv. Kiáltások, ordibálás. Dobogunk, tapsolunk. A nő énekelni kezd, neve bejárja a padokat és sorokat: ő a Bordas. (...) Sosem fogom elfelejteni ezt a fellépést. Bordas fehér tunikáján mint egy vérfolt az arannyal szegélyezett vörös lobogó... nem szimbolizálta-e a »La Canaille«-t éneklő Bordas a megreszegtült tömeg előtt

szerepelt. Ezeken a koncerteken gyakran 10-15 000 ember is részt vett – igazi népi, hazafias rendezvények voltak.²²

A Tuileriákban szervezett negyedik koncert alkalmával a Nemzetőrség 1500 főből álló zenekara játszott főleg hazafias dalokat, a közönség nagy meglegedésére. Amikor a zenészeket követő ováció véget ért, a versailles-i csapatok már átlépték Párizs határát.²³ Ez az utolsó koncert megmaradt a történelmi emlékezetben: valamiféle különleges keveréke volt a nagyságnak és az örületnek, a heroikus bátorságnak és a teljes felelőtlenségnek, a szabadság delíriumának és az esztelenségnek, a lelkesültségnek és az illúzióknak... Mélyen jellemző volt mindez erre az elképesztő lázadásra, ami a párizsi kommün volt. Mindenesetre az ünnep valóban a végéhez közeledett.

Még annyit tehetünk hozzá mindehhez, hogy a kommün hívei közül nem kevesekben élt a meggyőződés, hogy egy új világ hajnalán járnak: vége a régi, szolgaságra, háborúkra, egyenlőtlenségre alapozott világnak, eljött az emberiség regenerációjának, a nagy egyetértésnek és békének az ideje. Alighanem erre gondolhatott Henri Lefebvre, amikor a kommünt minden idők legnagyobb ünnepének nevezte (maga a terminus egyébként természetesen igen kevésbé alkalmazható a kommün mindennapjaira). A kommün hivatalos közlönye fogalmazott így március végén:

„A nép azt akarja, hogy a »szabadság, egyenlőség, testvériség« jelszava ne csak az épületek homlokzatára írt hazugság legyen... Egy új korszak kezdődik, a munkások korszaka, *novus ordo seculorum*, ahogy az amerikaiak mondják... Új korszak, új zászló! A munka zászlaja, a békéé, az egyenlőségé: a vörös zászló!”

Vagy a *Le Cri du Peuple* április 20-án:

„Ez egy harc a régi és az új világ között, a monarchikus, kormányzati, egyházi, tulajdonra alapozott, militáris világ és a szabadság eszméje között... Végre élni akarunk... mi voltunk örökidők nélkülözői, az örök kizsákmányoltak, akiknek a vére hatezer éve öntözi az utakat, akiknek a hangja betölti a kálváriákat, most rajtunk a sor, hogy elégtételt vegyünk – az igazság nevében” (Rougerie, 1971: 199., 201.).

a lázadók hadseregét, a heroikus csőcselék (*canaille*) harcát, amely éppen a városfalakon küzd... A refrén maga a delírium. Az egész terem zengi: *C'est la canaille, Eh bien! J'en suis!* – írja az amúgy ritkán patetikus Vuillaume „vörös füzetében” (178.).

²² Ez nyilvánvalóan nem mindenkinek nyerte el a tetszését: „Ez nem ünnepség, ez valamiféle sötét örület. Csirkefogók, tolvajok, rongyszedők és kalaposok kirajzása, akik három-négy aranyaszományos egyenruhájukban szedik a lábukat a palota díszes fölépcsőjén. Rágják, köpködik a dohányt és az 1793-as kliséket. A nők – még a csinosak is – elég visszatartózkodók... Ez a szolgák ünnepe, amikor az úr ék nincsenek otthon” (Catulle Mendès idézi Godineau, 117.).

²³ A kommün könnyed felelőtlenségére jellemzők a nemzetőr tiszt szavai, amellyel lezárta a koncertet: „Polgártársak. Tudják, Thiers ígéretet tett, hogy hamarosan bevonul Párizsba. Hát legyen! Találkoztak Önök a városban Thiers-rel? Ne féljenek, sohasem fogják itt látni. A következő vasárnap találkozunk a köztársaság védelmében elesettek árvái megsegítésére szervezett koncerten!” (Lefebvre, 1965:321.)

Egy klub szónokának szavaival:

„A kommün kézzelfogható valósággá teszi a »szabadság, egyenlőség, testvériség« formuláját. Elkíséri az embert a bölcsőtől a sírig, felneveli a gyerekeit, szétosztja a munkát az emberek között mindenkinek saját képességei szerint, vigyázza a gyengékre és az öregekre. Általa nem lesznek többé a társadalomban kizsákmányoltak vagy privilegizáltak” (Serman, 300.).

De még az antikommünár Auguste Villiers de L'Isle-Adam is észrevette, mi történt a kommün Párizsában:

„Régen, ha ez a nép borgőzősen előkerült valami külvárosi bisztróból, a burzsoák arrébb álltak és halalkan mondták egymás között: »Ha ezek az emberek egyszer szabadok lesznek, mi lesz akkor velük? És mi lesz velünk magunkkal?« Ma szabadok és nem táncolnak többet. Szabadok és dolgoznak. Szabadok és harcolnak. Ha ma egy jó szándékú ember meghallgatja őket, azonnal megérti, hogy egy új század kezdődött, a legszkeptikusabbak is álmodozóvá válnak” (idézi Godineau, 301.).

Az elkötelezett forradalmárok bizonyára kisebbségben voltak a kommün Párizsában is, mint alighanem mindig a történelemben. Kisebbségben, de számosan. Milyen volt hát a kommünár párizsi nép?

„MI VAGYUNK A NÉP, ÉS A NÉP FELETT NEM ÁLL SENKI” – A KOMMÜNÁR PORTRÉJA

A kommün történetének valódi főszereplői alighanem kevésbé a „fentiek”, a kommünt irányító személyek, a „döntéshozók”, mint inkább a „lentiek”, a híres, hírhedt, egyedülálló, rettenetes, „nagyfőájú” (*grande gueule*), tántoríthatatlan: maga a párizsi nép. Kik voltak hát a kommünárok, kik „csinálták” az utolsó párizsi forradalmat? A válasz nyilvánvalóan alapvetően határozza meg azt is, hogy mit gondolunk magáról a kommünről, milyen „jellegű” forradalomnak ítéljük meg azt.

A kommün „társadalomtörténetében” ma már jóval tisztábban látunk, ami elsősorban a történelmi esemény legnagyobb történészének, Jacques Rougerie-nek az érdeme, aki először dolgozta fel a ma a vincennes-i erődben található Katonai Levéltárnak a kommünre vonatkozó iratanyagát. Ez elsősorban az ún. Appert-jelentést tartalmazza, azaz a kommün leverése után a megtorlást végrehajtó katonai bíróságok munkájáról szóló, a Nemzetgyűlésnek átadott hosszú, kimerítő jelentést. Másrészt a bíróságok munkájához mintegy 40 000 kommünár személyes dosszióját állították össze. Sajnálatos módon ebből mindössze mintegy 15 000 maradt fenn, mivel egy levéltáros a végül felmentettek dossziéit érdektelennek minősítette és megsemmisítette. Természetesen a maradék is példátlanul értékes történelmi forrás, és olyan portré megrajzolását tette lehetővé, amellyel a módszer mintaadója (a híres-neves „*sans-culotte* portré” felvázolója), a forradalom nagy történésze, Albert Soboul a *sans-culotte*-ok esetében nem számolhattott. Hiszen ezek a dossziék nemcsak a perhez legszükségesebb adatokat tartalmazzák, hanem részletes leírást adnak a vádlottak kommün előtti és alatti aktivitásáról, tartalmazzák kihallgatások jegyzőkönyveit, a tanúvallomásokat, szomszédjai, barátai, ellenségei, főnöke, házmestere megjegyzéseit, minden terhelő és mentő adatot, sőt még a letartóztatásakor nála talált iratokat is. Ez a 15 000 gazdag dosszié és az Appert-jelentés majdnem 40 000 vádlottról olyan történelmi forrást jelent, amely immár nem teszi lehetetlenné a történészek számára, hogy pontosan felvázolják a „kommünár alakját”, megrajzolják „portréját”, és ezzel a kommün finom szabású társadalomtörténetét.

A kommünárok önmeghatározása összetett, de igen koherens világképet mutatott, amelyben szerepet kaptak nemzeti, politikai, lokális (párizsi) és a társadalmi osztályra vonatkozó elemek. A kommün aktivistája mindenekelőtt republikánus volt, és ebből következően patrióta, hiszen a köztársaság hazája Franciaország. A köztársaságért

való küzdelem hazafias küzdelem is: az 1789-es nagy forradalom egy szabad nemzetet adott a világnak, amely lángoszlopként világítja meg a haladás útját más népek számára is. A köztársasági eszme szinte magában foglalja Franciaországot is, annak nagyságát és történelmi jelentését, a kommünárok számára a jelszó „*Vive la République!*”, sosem „*Vive la France!*”, amely ellenségeik csatakiáltása volt. Patrióták voltak persze, mert Franciaország volt a forradalom földje. Büszke párizsiak szintűgy, mert Párizs a köztársaság és a haza védőbástyája, amely a történelemben többször üzte el a zsarnokokat az ország éléről. Minden párizsinak részt kellene vállalnia ebben a küzdelemben, azonban csak a „nép” (vagy a kommün alatt már gyakran: „a proletárok”) vettek és vesznek részt ebben a harcban kétely, félelem és meghátrálás nélkül. A kommün, „a demokratikus és szociális köztársaság” a betetőzése az 1789-ben meghirdetett szabadságnak, egyenlőségnek és testvériségnek az egész emberiség üdvére. Ha külföldiek is csatlakozni akarnak a kommün harcához, természetesen szívesen látják őket, mint a „szociális világköztársaság” polgárait. A harc azonban elsősorban Párizs ügye, „ahol a népszuverenitás lakozik” – noha a vidékiek sincsenek alapvetően kizárva belőle. Párizsnak, a forradalom fővárosának mítosza tovább erősödött a porosz ostrom alatt (legalábbis a párizsiak szemében). Számukra egyedül Párizs küzdött hőiesen az idegen, monarchista seregek ellen, „Párizs áldozata sok szenvedéstől megkímélte Franciaországot, amely nem szabadította fel a várost” (írta a *Le Cri du Peuple* 1871 márciusában – lásd Tombs, 125.). Mindez kiegészült azzal, hogy a párizsiak 1848 óta tapasztalták, hogy a szabadságért példátlan áldozatokat hozó várost a férfiaknak járó általános választójog kiszolgáltatja a papok és a nemesek által rabságban tartott vidék hatalmának:

„Párizs sorsa, hogy eltapossa a paraszti tudatlanság, a számok brutális törvénye! Államcsínyek szavazásnak álcázva! Megfojtásunk voksolás révén! Mióta Párizs gondolkodik, azóta Párizs mindig harcolt az ilyen kormányok ellen (...) Párizs ötven év alatt háromszor üzte ki falai közül, hogy a parasztok szavazata háromszor, álruhában visszahozza őket az ellenséges városba!” (szintén a *Le Cri du Peuple*-ből, idézi Rougerie, 1971: 102.).

Tulajdonképpen a kommün (és Franciaország kommunális átalakításának a terve) volt a politikai válasz erre a zsákutcára. Alapelv és stratégia is volt mindez; Párizs jogainak biztosítása, a párizsiak szabadságának garanciáját is jelentette – akár a vidéki reakcióval szemben is. Elviekben a kommün minden párizsit harcba szólított, mit sem számított, ha valaki vidéken született, hiszen a kommünárok meggyőződése szerint „a párizsi levegő szabaddá tesz”. Ennek értelmében a „szabad városban” az osztályszempontok a kommünárok ideáiban talán kisebb szerepet játszottak, mint ahogy az utókor gondolni vélte. Az igen radikális *Père Duchêne* szerint a II. császárság „szította a gyűlöletet a bátor proletárok és a jó burzsoáink között”, de az eljövendő köztársaság „a nép nászát jelenti, a proletariátus és a burzsoázia házasságát” (Lefebvre, 1965:315.). Más lapok is mint a proletariátus nővéréről írtak a dolgozó burzsoáziáról, hiszen „a nép és a munkás

burzsoázia egyet alkot” (ez utóbbi megállapítás egyenesen az Internacionálé lapjából való, Rougerie, 1971: 108.).

A szabadság, az egyenlőség, a testvériség, a haladás, a valódi demokrácia ellenségei lényegében ugyanazok, mint 1789-ben: monarchisták, papok, az elnyomó rendszerek tisztviselői, katonák, rendőrök, paraziták, ingyenélők, harácsolók, spekulánsok. Velük szemben áll a proletariátus, a nép vagy egyszerűen csak „Párizs”:

Milyen volt hát a kommünár párizsi nép?

A gigantikus paradoxon

Mielőtt ebbe belefognánk, szólni kell magáról a korabeli francia társadalomról, amely a kommün történetének a keretét nyújtotta. A XIX. századról, az első ipari forradalomról szóló modern történetírás egyik evidenciája a francia gazdasági és társadalmi fejlődés eltérése a mintának tekintett Nagy-Britanniától. Egy igazi, radikális *take off*, azaz egy szó szoros értelemben vett ipari forradalom hiánya magyarázza azt, hogy Franciaországban a modern munkásosztály marginális jelentőségű maradt egészen a XIX. század legvégéig. A parasztok nagy „exodus”, a városokba áramló (valójában mint jól tudjuk, a bekerítések révén inkább oda űzött) tömegek, amelyek sok tekintetben a kapitalista átalakulás kezdetének a szimbólumai, távolról sem öltött akkora mértéket, mint amit például Engels ír le nekünk a korabeli Angliáról. 1861-ben a franciák 11 százaléka élt másik megyében, mint ahol született, és még 1881-ben is csak 15 százalékuk. Franciaországban a XIX. században a *faubourg*-ok nem alakultak át valamiféle *cotton town*okká vagy Ruhr-vidékké. Párizs 1800 és 1879 között lényegében megnégyszerezte lakossága számát (félmillióról kétfélmillióra), ami számtalan városi patológiának lesz az éltetője, Párizs azonban nem Manchester, de nem is London, nem klasszikus ipari város. Párizsban 1860-ban 461 811 munkás jut 101 717 tulajdonosra, utóbbiak közül is 62 199 mindösszesen egy munkást foglalkoztatott. A munkások több mint ötöde a ruhaiparban dolgozott, 11 százalékuk az építőiparban, 9-9 az élelmiszeriparban és a bútorigarban, 8 a divatiparban (*articles de Paris*), azaz a munkások elsöprő többségét a fogyasztói iparágakban foglalkoztatták, talán 40-50 000-re volt tehető a „modern proletárok” száma a városban, azaz azoké, akik a nagyiparban dolgoztak, nem kézműveskisműhelyekben.

A mezőgazdasági népesség természetesen Franciaországban is csökkent a század folyamán (ez az ipari forradalom feltétele és pontos indikátora), de jóval kevésbé radikálisan, sőt ez a csökkenés is megállt a század második harmadára: 1856-ban a munkások 52 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban, de még 1881-ben is 48 volt ez az arány. Az iparban dolgozók nagy többségét pedig nem a modern munkásosztály jelentette, hanem a korban az „*Arts et Métiers*” kategóriája alá sorolt munkások, azaz a kézművesek. Az 1866-os népszámláláskor 2,8 millió munkás dolgozott az iparban, akikre 1,3 millió tulajdonos (*patron*) jutott: azaz átlagban egy francia „üzem” két munkást foglalkoztatott.

A termelésben, az ipari forradalmak első korszakára jellemzően még a XIX. közepén is, uralkodó a textilipar, és az ipari dolgozók több mint a fele ebben az iparágban dolgozott (ez okozza a francia industrializáció másik jellemző sajátosságát, a gyermek- és a női munka nagy arányát: a francia munkások több mint egyharmada nő).

Nem véletlen, hogy a korabeli összeírások vagy a házassági iratok igen ritkán említik meg az érintettek szakmája mellett, hogy tulajdonosként vagy munkásként dolgoznak. Alighanem ez a státus igen változó lehetett a korban (valaki éveken át lehetett „önálló”, majd elszereződött valakihez, vagy éppen az ellenkező utat járta be, akár többször is életében), és a történészeknek sem kell nagyobb jelentőséget tulajdonítani ennek, mint amivel a kortársak viszonyultak a dologhoz. Ahogy a korszak egyik nagy történésze fogalmazott: „Párizsban a II. császárság alatt nem nagyon volt világos, hogy hol kezdődik és hol végződik a »tökések« (*patronat*) kategóriája” (Gaillard, 1971: 84.).

A francia munkásosztály az ipari fejlődés tipikus útjától eltérő volta miatt igen különleges képződmény volt a XIX. század francia társadalmában. A franciaországi ún. protoindustrializációval kapcsolatos kutatások azt is egyértelművé tették, hogy a XIX. században erősen elválasztható volt egymástól az industrializáció és az urbanizáció jelensége. Az iparosodás ugyanis nagy részben a vidéki népesség számára „kiadott” munkákkal valósult meg, mindez sok tekintetben hozzájárult az *ancien régime* társadalmi struktúráinak konzerválódásához. A városokba költöző munkások csak egy kis részét adják a termelésben dolgozó munkás-paraszt rétegek tömegeinek, amelyek részt vesznek az ipari termelésben, de szezonálisan a mezőgazdaságban is dolgoznak, és főleg: továbbra is vidéken élnek. A városközpontokban ott vannak már nagy termelőegységekben a nem szakképzett munkások is, azonban fő szabály szerint ezt a munkát mégiscsak inkább vidéken végzik: a városokban inkább a precíziós, komoly szaktudást igénylő kvalifikált munkásokat találunk. Így egészíti ki egymást a rurális miliőben zajló ipari munka és a „kézműves” jellegű, városi kisipari termelés – mint a francia gazdaság XIX. századi különlegességének két oldala.¹ A kézműveskeretek között zajló városi kisipar Párizsban nagyon is képes volt alkalmazkodni a munka világának új realitásához még a nagy gazdasági felfutást és a bizonyos mértékű ipari koncentrációt hozó II. császárság alatt is. A modernizáció nem számolta fel ezeket az iparágakat és azok kereteit, hanem még új lendületet is adott nekik, még az olyan szektorokban is, mint a fémipar. Elég XIX. századi beszámolókat olvasnunk a párizsi fémipari munkások életéről, munkájáról, körülményeiről, mentalitásáról, hogy tisztán lássuk, milyen távol állnak mondjuk a híres „angliai munkásosztálytól”. Nem véletlen, hogy a XIX. századi közvélemény szemében a „munkás” alakja közelebb állt a XVIII. század *artisan*jához (kézműveséhez), mint a modern proletariátushoz. Ezt a tényt érdemes figyelembe vennünk, amikor a kommün kapcsán a kortársak „munkásokról” vagy „proletárokról” beszélnek. Végül az 1830-as évek elején

¹ A két világot, azaz a nagyvárosokban végzett ipari kistermelést és a rurális környezetben folytatott nagyipar számára végzett munkát persze egy világ választotta el a munkások tekintetében is, akár a mentalitásukat, az életmódjukat, az írástudás szintjét, de még a táplálkozási szokásokat tekintjük (Noiriel, 43–77.).

lép fel a munkásosztály „a történelem színpadára”, leginkább a lyoni takácsok felkelése révén.

A nagy brit történész, Eric Hobsbawm nevezi az ipari forradalmakról szóló könyvében „gigantikus paradoxonnak” Franciaország tőkés fejlődésének lassúságát. Hiszen miközben látszólag minden lehetőség adott volt egy Nagy-Britanniához hasonló fejlődési út befutásához, a valóságban még az 1880-as végén is a mezőgazdasági termelés játszotta a legfontosabb szerepet a nemzetgazdaságban, az ipar pedig jó részben továbbra is azokra a kézművesiparágákra épült, melyek még az *ancien régime* idején adták az ország hírnevét.

Persze nem arról volt szó, hogy semmi sem változott, inkább arról, hogy Franciaországra egy kétsébséges ipari fejlődés volt jellemző a XIX. század folyamán: egy kis dinamikus koncentrált szektor, amely elsősorban a bányaipart, a vasútépítést és a vasipart jelentette (de még itt is uralkodóak maradtak a hagyományos munkásszervezési modellek, és mezőgazdasági környezetben létező „kiszervezett”, „kiosztott” ipart.

Ennek a helyzetnek a történelmi magyarázatára széles, nagy ívű elméletekkel rendelkezünk. Szó lehet a nagy forradalom által kiváltott felfordulásokról, melyek megállították az *ancien régime* ígéretes gazdasági fejlődését. Másrészt az ipari forradalom kibontakozását erősen fékezte a „bekerítések” (*enclosure*) lehetetlensége, azaz megmaradt egy kistulajdonos széles paraszti osztály, amely megakadályozta a nagyfokú urbanizáció kialakulását. A föld nélkül maradt parasztok tömeges városba áramlásának elmaradása munkaerőhiányt, de kereslethiányt is jelentett a manufaktúrák számára. Ennek velejárója volt, hogy a klasszikus iparágakban megmaradtak a jóval hagyományosabb korporatív munkaformák, amelyek továbbra is leginkább exportra termeltek alacsony volumenben luxustermékeket.

Mindezeknek a jelenségeknek komoly a magyarázó erejük, de felmerülhet a kérdés: vajon miért nem próbáltak a francia kormányok változtatni ezen a helyzeten (vagy ha próbáltak, miért nem jártak sikerrel), hiszen az ország ipari lemaradása legkétségteljes a század közepére nyilvánvalóvá vált? Az Edward P. Thompson-féle *new social history* Franciaországra alkalmazása adhat minderre magyarázatot: a tradicionális struktúrák fennmaradásának az oka a különböző társadalmi csoportok közötti erőviszonyok alakulása volt. Azaz az alsóbb társadalmi rétegek ellenállása sokáig megakadályozta a modern nagyipar domináló szerepének kialakulását – magának a kommunének is sok tekintetben még ez a felállás volt a társadalmi környezete, azaz a *modern nagyipar kialakulása előtti korszak*.

Jóllehet a legszegényebb rétegek jövedelmei alighanem emelkedtek a XIX. század során, ám ezek még mindig a létfenntartás kényszerei között éltek, a legfontosabb gondjuk a mindennapi élelem megszerzése volt. Ennek e korban az egyetlen garanciája az általuk végzett munkák sokszínűsége és a saját hozzáértésük, szakmai tudásuk minél nagyobb önállósága volt. A munkás akkor érezhette magát viszonylagos létbiztonságban, ha több szakmája volt, amelyeket a körülményektől függően, váltogatva gyakorolhatott. Innen a XIX. századi földművelők attitűdje, akik nagyon is követelték, hogy a mezőgazdasági

területekhez minél közelebb telepedjenek meg a manufaktúrák, amelyek biztosíthatják a bérüket a mezőgazdasági holtszezonokban. És innen a ragaszkodásuk hagyományos életmódjukhoz is, amely egyedül biztosította a viszonylag biztonságos túlélésüket – mindez alapvetően járult hozzá ahhoz, hogy Franciaországban nem a paraszti munkaerő városokba vándorlása volt igen jellemző, hanem éppen ellenkezőleg: a mezőgazdasági vidékek aktivitásainak többfélesége (az ipar megtelepülése mezőgazdasági környezetben), megőrizve bizonyos hagyományos életmodelleket (Noiriel, 78–95).

A városi kézművesek alkalmazkodása azonban a modern viszonyokhoz sem volt kevésbé jelentőségteljes: szemben azzal a lineáris fejlődéssel, amely más országokban végbement, Franciaországban például a gőzgép elterjedése nem váltotta ki feltétlenül a termelés koncentrációját. A kézművesek igen hatékony kollektív ellenállást fejtettek ki a termelés koncentrációjával szemben: egyrészt maguk is használni kezdték az új technológiákat (például kollektívan egy-egy épület alagsorában egy gőzgépet), másrészt tovább specializálták tevékenységüket, így sikerrel vették fel a küzdelmet a modern gyáriparral. Mindebben a kollektív küzdelemben (természetesen a családon túl) elsőrangú szerepet játszottak a munkásszolidaritásnak még az *ancien régime*-ből megmaradt intézményei. A régi munkáskerületekben (Párizsban a Faubourg Saint-Antoine-ban, Lyonban a Croix-Rousse kerületben és így tovább) olyan munkásközösségek alakultak ki, amelyek szolidaritásukkal komoly erőt jelentettek az ott lakók számára. Annál is inkább így volt ez, mert egészen a XIX. század második feléig ezeket a kerületeket alig érintették az urbanisztikai átalakulások, a szolidaritás pedig meghatározó volt azáltal, hogy a munkahelyek lényegében egybeestek a kerület népének lakóhelyével.

A falvakkal szemben a városokban kevésbé a szakmák, a mesterségek polivalenciája volt az ellenállás fő eszköze, mint inkább a *savoir-faire* biztosította autonómia, egy-egy mesterség igen magas szintű elsajátítása (gyakran szinte „művészi” szintre emelkedése, innen az *Arts et Métiers* – ahogy a korban mondták). De innen ennek igen hatékony továbbadása is nemzedékről nemzedékre, ami bizonyos felügyeletet is biztosított a munkások számára a munkaerőpiac felett a tulajdonosok kárára. Ezt a szakmai autonómiát az is erősítette, hogy a korban egy-egy műhely, de akár kisebb manufaktúra vezetői, tulajdonosai kevésbé voltak valamiféle igazgatók, mint kereskedők: ők adták el a megtermelt árut, de alig folytak bele a termelés folyamatának irányításába.

Mint látható, ezek a termelési viszonyok a lehető legkevésbé voltak ideálisak a „nagy átalakuláshoz”, amelynek előfeltétele a munka és a föld tiszta áruvá történő átváltozása. Sőt Franciaországban egészen a II. császárság koráig inkább ellenkező tendencia figyelhető meg: a népesség egy jó részének kötődése földtulajdonához. Ebben a nagy forradalom alapvető szerepet játszott, és mint fentebb szóltunk róla, mindez nem zárta ki a vidéki környezetben létrejövő iparosodást, de a tradicionális társadalmi struktúrák felbomlása nélkül. A városi mesterségek esetében is hasonló volt a helyzet: a forradalom ugyan felszámolta a hagyományos kooperációikat, céheiket (ezek azonban valójában nem szűntek meg, hanem igen hatékonyan alkalmazkodtak az új helyzethez), és egyúttal

a szabadság és az egyenlőség nevében bátorította is a hozzájutást a termelőeszközökhöz, azaz a tulajdonossá válást a lehető legszélesebb társadalmi körökben. Természetesen ez igen sokak számára csupán illúzió volt, de távolról sem mindenkinek. Mindez megfelelt a forradalomból eredő *citoyen*-képnek, azonban jóval kevésbé a modern tőkés rendszer érdekeinek.

Ez a helyzet okozta azt a jelenséget, amelyről többször szoltunk már, hiszen létfontosságú a kommun „társadalmi jellegének” meghatározásában. Még a XIX. század közepén is igen rugalmasak a határok a „tulajdonosok” és a „munkások” között, főleg a nagyvárosok (elsősorban Párizs) kézművesiparában. Folyamatos az átjárás a két kategória között nemcsak embercsoportok, hanem az egyes ember életében is: sokak célja volt, hogy „a saját uraikká váljanak” (végeredményben a kor szocializmusának is ez a fő programja, csak éppen a munkások kooperációja, egyesülése révén), de egy csőd, egy nagyobb adósság visszalökhette őket a munkások táborába, ami persze nem akadályozta meg őket abban, hogy újra próbálkozzanak.

Ez a társadalmi konstelláció maguknak a francia tőkéseknek a hozzáállását is erősen befolyásolta: inkább voltak hajlamosak a saját üzletük érdekében a meglevő munkaerőre, társadalmi felállásra támaszkodni, mint brit példára kikényszeríteni valami brutális átalakulást. Két másik körülmény is erre intette őket: egyrészt a megmaradt jelentős paraszti réteg sok tekintetben önálló volt, ez jelentősen szűkítette a belső piac felvevőképességét, és meglehetősen bizonytalanná tette az ipari termelés volumene növelésének értelmét (és nagyrészt az export felé fordította azt). Másrészt ilyen körülmények között a munkaerő igen nagy részét alkotó munkás-parasztok létezése alapvetően nem volt előnytelen a tőkések számára sem, hiszen a konjunktúra bármilyen fordulata során egyszerűen vissza lehetett küldeni őket a földjükre dolgozni. Sőt, az otthon végzett termelőmunka (*domestic system*) erősödött ezáltal, amelynek megvolt a tőkés számára az az előnye, hogy maga a munkás biztosította a munkaeszközt és a munkavégzés helyszínét. Mindez azzal járt, hogy a munkásoknak ebben a sajátos francia „protoindusztrializációban” nemcsak az autonómiájuk maradt meg, hanem nagy részben ellenőrzésük is a termelési folyamatai felett. Mindenesetre igen távolt volt mindez a „gyári fegyelemre” épülő brit modelltól.

Ily módon a XIX. század végéig egyszerűen lehetetlennek bizonyult a modern iparosításra épülő valódi munkásosztály kialakulása Franciaországban. A tulajdonosok természetesen hamar észrevették a francia fejlődés komoly hátrányait, főleg az új iparágakat tekintve. Egyrészt ebben a rendszerben igen nehéz volt munkások toborzása a legkellendőbb munkákra, másrészt kezdtek jelentkezni a hátrányai annak, hogy a tőkések elsősorban erre az igen alacsony béren tartott munkás-paraszt munkaerőre építkeznek, főleg mert az új iparágakban jóval inkább szakképzett munkásokra lett volna szükség. Végül a II. császárság korára lesz egyértelmű a francia közgazdászok számára is (főleg a világhiállítások tapasztalata, majd a Nagy-Britanniával között szabadkereskedelmi megállapodással, amely lassan meg is fojtja majd ezt a francia rurális ipart), hogy a most már

francia „archaizmusként” emlegetett iparfejlődés egyik fő oka az a nagy önállóság, amelyet maguk a termelők élveznek a munkaerőpiac és munkafolyamat irányításában. Ennek felszámolása azonban nem bizonyult egyszerűnek.

A városi iparágakban a munkások kollektív ellenállása az innovációkat, a technikai fejlődést illetően meglehetősen jellemző a korra. Egész régiókra jellemző a munkások és a tulajdonosok közti „gerillaháború”, aminek a legismertebb eseménye a lyoni takácsok felkelése 1831-ben (akik éppen a gépesítés, a régi munkaközösségek felszámolása ellen lázadtak fel).

A városi lázadások igazi problémát jelentettek minden rendszer számára, ennek az elsődleges oka a francia gazdasági és társadalmi berendezkedés azon sajátossága volt, hogy éppen abban a városban (Párizsban) koncentrált minden politikai hatalom, amely egyszerre volt a legnagyobb munkásváros (és ráadásul a legkülönbözőbb forradalmi hagyományok epicentruma). Innen a francia állam példátlan gyengesége a korban – minden XIX. századi francia (párizsi) forradalom munkásfelkelés volt elsősorban, noha a munkásokon természetesen nem a modern munkásosztályt kell értenünk, hanem ezt a klasszikus, „szakképzett”, speciális francia jellemzőkkel rendelkező proletariátust, amelynek még a szervezeti modelljei is igen régiiek voltak, lényegében az *ancien régime* idejéből származtak (amelyek nyelvezete persze lassan hozzáidomult az új helyzethez. Ezt nevezi egy társadalomtörténész a „korporativizmus rugalmas nyelvének” (Noiriel, 112.).

A francia protoindusztrializációknak majd a XIX. század legvégén bekövetkező nagy válság (*grande dépression*) vet véget, nem a II. császárság alatt végbemenő modernizáció. A kommun még az ezt megelőző korszakhoz tartozik, annyiban is, hogy nem az igazi nagyipari átalakulásnak (mely csak az 1890-es évektől lesz jellemző Franciaországban) való ellenállásnak a terepe, hanem ennek a nagyon speciális francia protoindusztrializációknak a terméke – politikai tekintetben csúcspontja, de egyben alkonya is.

Dolgozó osztályok – veszélyes osztályok

A bevezetőben említett források szerint az „átlagos” kommunár nem volt éppen szemtelenül fiatal: mindössze a harmaduk volt 30 év alatti, nagyjából a harmaduk 30 és 40 közötti, majdnem harmaduk egyenesen 40 év felett járt már 1871 idején. Ez azt is jelenti, hogy a kommun nem a fiatal forradalmárok ügye volt, hanem inkább a középkorú férfiaké,² akik látták, de talán részt is vettek az 1848. júniusi vagy 1851. decemberi felkelésben, azaz nem voltak éppen politikai tapasztalatok híján. Ez meglehetősen kivételes eset a forradalmak történetében, melyeknek igen gyakran fiatal emberek a kovácsolói – és

² A történészek általában kiveszik a nőket a statisztikák értékeléséből, nem azért, mintha a nők nem játszottak volna igen jelentős szerepet a kommunben (mint arról mi is részletesen szólni fogunk), hanem mert a közülük letartóztatottak elég alacsony száma (mindössze 1016 nő) nehezen teszi lehetővé szociológiai következtetések levonását.

igen hihetővé teszik azokat a kommunolvasatokat, amelyek valóban egy város felkelését látják a kommunben, a párizsi nép mint olyan lázadását.

Első pillantásra meglepő lehet, hogy talán a „legpárizsibb” párizsi forradalom bizony elsősorban a vidéken születettek műve volt. A kommunárok háromnegyede Szajna megyén (azaz Párizson és környékén) kívül született – mindez egyébként a korábbi párizsi felkelések, forradalmak hagyományába illeszkedik. Sőt még a kommun a leginkább párizsi forradalom a XIX. századi fővárosi felkelések sorában: 1848-ban a felkelők (itt is a letartóztatottakról tudunk pontos adatokat) mindössze egyhetede volt párizsi születésű, ez a kommun alatt már a felkelők egynegyedét teszi ki, ami egyébként többé-kevésbé meg is felelt a város lakosai körében létező arányoknak. Igen, Párizst ilyen arányban népesítették be nem párizsi születésűek, mindez a főváros hagyományos vonzerején túl elsősorban a II. császárság nagy gazdasági felfutásának volt köszönhető: világvárost építettek igen nagy ütemben, ehhez rengeteg munkáskézre volt szükség.

A kommunár „ideáltípusának” felvázolásakor most érkeztünk el igazán a forró területre, amely számtalan vitát váltott ki az utóbbi egy-másfél évszázadban: a kommunár proletár volt, bér munkás vagy „kispolgár” (ahogy a „marxisták” hívták: azaz kisműhely-tulajdonos, kiskereskedő)? Nyilvánvaló, hogy nem egyszerű szakmai kérdéssről van szó, hanem sokkal többről: munkásforradalom volt-e a párizsi kommun?

Nos, kijelentjük, hogy igen, a kommunt munkások „csinálták”, proletárok – de annak XIX. századi értelmében, azaz saját munkájukból élő emberek, lett légyenek tulajdonosaik a munkaeszközöknek, vagy sem. A statisztikák itt megnehezítik a történészek dolgát, hiszen a jegyzőkönyvekben nem található olyan adatok, amelyek a résztvevők tulajdonviszonyait rögzítenék (azaz azt, hogy alkalmazottak vagy tulajdonosok voltak-e a munkahelyükön), hanem amelyek a szakmájukat írják le (ráadásul nincsenek ilyen adataink 1848-ról, ezért a fejlődésívben az 1851-es felkelés hasonló adatait kell felhasználnunk). Szerencsénkre fő sorvezetőnk, a történész Jacques Rougerie a statisztikákon túl is végigolvasta a 36 000 dossziét is, így képet kaphatott arról, hogy mit takar (bér munkást vagy kistulajdonost), ha a statisztikákban valakinek a szakmája mondjuk „cipész”, „könyvkötő” vagy „lakatos”. Rougerie kétségek nélkül beszél, így higgyünk neki: a kommunárok többsége bér munkás (*salarie*) volt, munkáerejét munkabérért adta el cserébe. A kommun valódi munkásfelkelés volt, jóval inkább az, mint az 1851-es. A kommun felkelőinek (mint említettük a felkelés után elítéltekről van szó, mivel több tízezer ember meghalt a harcok során – alighanem éppen azok, akik a legaktívabbak voltak a forradalomban – a statisztikák sohasem igazán pontosak, de arányokat talán jeleznek) 55 százaléka volt szakképzett munkás (ez az 1848. júniusi felkelés során 60 százalék volt), 15 százalékuk szakképzetlen munkás, 8 százalék alkalmazott, 8 százalék középosztálybeli (szabad foglalkozású vagy kiskereskedő), 6 százalék háztartási alkalmazott.

Az 1851-es felkelésben az ún. szabad foglalkozásúak (*professions libérales*), azaz vagyonjradékból élők, értelmiségiek, magasabb képzettséggel bíróak a felkelők 27 százalékát alkották, ez az arány a kommun esetében már csak 15 százalék. Mindenesetre,

és ez a kommun másik oldala, szintén fontos jelenség: az alkalmazottak (*employés*) nem elenyésző száma a kommunárok között (8-9 százalék), ez az első eset ugyanis, hogy az alkalmazottak (akik még inkább „könyökvédősök”, *ronds-de-cuir*, mint „fehérgallérosok”, azaz a tollukkal dolgozó munkások) a munkásfelkelés oldalán bocsátkoznak harcba: 1848 júniusában még a másik oldalon harcoltak a Nemzetőrség egységeiben, amely leverte a munkások lázadását. Ez is egyébiránt arra engedhet következtetni, hogy a kommunben inkább valamiféle párizsi „népfrontot” lássunk, mint a modern proletariátus által vezetett forradalmak hajnalát (az ortodox marxizmus mindezt a „kispolgári elemek túlsúlyaként” írta le, és a későbbiekben visszatérünk arra, hogy ez 1871-et illetően tartathatatlannal anakronisztikus álláspont).

Hiszen a következő kérdésünk az lehet, hogy milyen munkásokról beszélhetünk a kommun kapcsán? A három nagy kategória, amelybe a statisztikánk sorolja a felkelőket, a résztvevők majdnem felét jelenti: fémmunkások, építőipari munkások és az ún. napszámosok (*journaliers*, a legrosszabb helyzetben levő, szakképzetlen munkások, akik egyébként leginkább éppen a két előző iparágban dolgoztak, főleg a nagy építkezéseken) teszik ki a kommun lázadóinak többségét. Ez 1851-ben még csak a felkelők 18 százalékát jelentette, a változás a II. császárság gyors gazdasági növekedésének az eredménye, különösen az Haussmann-féle nagy párizsi munkálatoké, a hatalmas urbanisztikai átalakításoké. Az 1851-es felkelésben még a döntő szerepet a klasszikus párizsi iparágakban dolgozó munkások játszották (ruhaipar, cipőipar, bőripar, „*articles de Paris*”, könyvkötészet, nyomdaipar), ezek kiemelt szerepe 1871-re alaposan elhalványult, talán meg is szűnt. A három fenti kategória nemcsak a párizsi társadalomban került relatív túlsúlyba, hanem a felkelők között még nagyobb arányúvá vált: azaz a fenti három kategóriába tartozó munkások hajlamosabbak voltak a lázadásra, mint a tradicionális iparágakban dolgozók. Ez sem lényegtelen körülmény a kommun társadalomtörténetét illetően. A kommunt tehát egy átalakulóban levő proletariátus „csinálta”, ahol már nem voltak túlsúlyban a régi, klasszikus iparágak dolgozói (akiket a ortodoxia gyakran „proudhonizmussal” vádolt, ám – mint hosszan szoltunk már róla – ennél a dolog jóval bonyolultabb volt).

Még érdekesebb, ha a Nemzetőrségre vetünk egy pillantást. Nagyon úgy tűnik, hogy altisztektől felfelé a tradicionális iparágak képviselői, az alkalmazottak és a kiskereskedők (32, 36 és 23%) meglehetősen felülreprezentáltak voltak az új iparágak munkásaival szemben (az építőipari munkások mindössze 7 százaléka volt legalább altiszt, míg a fémmunkásoknak 17 százaléka). Valahol logikus is mindez: a területi alapon szerveződő Nemzetőrség altiszteinek, tisztjeinek nyilvánvalóan olyan embereket választottak, akiket ismertek az utcájukban, szűkebb környezetükben, talán a kerületeikben is (nem véletlen, hogy az Internacionálé számos képviselője tiszt volt a Nemzetőrségben is). Ők társadalmi státusukon kívül rendelkeztek az irányításhoz szükséges kompetenciákkal is, sokkal inkább, mint az „egyszerű” munkások. Szinte kínálkozik, hogy kimondjuk: talán a régi iparágak munkásai (mindenekelőtt a könyv- és nyomdaipari munkások), az alkalma-

zottak, a kézművesek és a kiskereskedők, a gyakran Internacionálé-tag „munkáselit” jelentheték a kommun „középvezetőit” (azaz helyi „elitjét”), míg az új iparágak munkásai a derékbatartó. Az is figyelmet érdemel, hogy a kommun elitjében, azaz a Központi Bizottságban egyetlen szakképzetlen munkás sem volt.

Talán a kép nem volt ennyire tiszta: egy forradalomban igen sok függ a helyi viszonyoktól, a személyes képességektől, az egyszerű véletlenektől és így tovább, de az igazság nem lehet nagyon messze ettől.³

Fontos kérdés az is, hogy a kommun az új (a modern proletariátushoz közelebb álló) munkáosztály forradalma volt-e, vagy éppen ellenkezőleg, még a kézműves (*artisan*), egy-egy kisműhelyben dolgozó régi, tradicionális munkások felkelése. A problémát ennek megválaszolásában elsősorban az okozza, hogy a korabeli kategóriák nem feleltethetők meg egyértelműen a későbbi, ideologikus módon is használt kategóriáknak: a tradicionális iparágakban dolgozó munkás nem feltétlenül egy kisműhelyben dolgozott, illetve az új iparágakban kizsákmányolt proletár nem biztos, hogy modern nagyüzemekben. Sokat emlegetett megállapítás, hogy a kisműhelyek fő konfliktusa kevésbé a „patron” és az alkalmazott között zajlott, hiszen köztük inkább valamiféle érdekközösség jött létre a modern nagyvállalat konkurenciájával szemben. A kommun illetően olvasatát azonban eléggé valószínűtlenné teszi az a körülmény, hogy Párizsban alig voltak a korban igazi nagyvállalatok, nem is tudunk szöveget idézni, amely ilyen (azaz a kisműhely és a gyár közti) konfliktusra utalna. A kommunárok fő ellenségei az „élősködők”, akik nem a saját kezük munkájából élnek – de hát ez egy teljesen más típusú, jóval hagyományosabb, klasszikusabb konfliktus, mint amilyen a „gyárak” és a „kisműhelyek” között állna fenn.

Az „új proletariátus” esetében még bonyolultabb a helyzet: az indusztrializációval létrejött új iparágak nem feltétlenül nagyvállalati formában termelnek, egy vasipari munkás nagyon is lehet *artisan*, kisműhelyben dolgozó szakképzett munkás, akinek a társadalmi helyzete igen távol áll egy tömegproletáretől. Sőt a II. császárság nem egy konzervatív szerzője éppen a fémmunkásokat írja le a legengedetlenebb fajtaként, akikre képtelenség rákényszeríteni a fegyelmet, állandóan felmondanak, panaszkodnak, elkésnek, részegeskednek, sztrájkolnak, szakszervezetet alakítanak, végül pedig láznak.

A korban szinte közhely volt a mély összefüggés feltételezése egyrészt a dolgozó osztályok és a veszélyes osztályok (*classes laborieuses et classes dangereuses*), illetve az egyszerű bűnözés és a felkelés, forradalom között. A polgári írók tollán ez kétségbevonhatatlan

³ Egy nemzetőrtiszt „önéletrajzából”: „Egy 1792-es jó hazafitól származom (...) Műasztalos munkás lettem 18 éves koromban (...) dolgoztam nappal, tanultam éjjel: történelem, útirajzok, filozófia, társadalomgazdaság és politika, propaganda és részvétel a legkülönbözőbb republikánus mozgalmakban (...). Párizsba 1854-ben érkeztem, mint műasztalos, egy-három munkást foglalkoztattam műhelyemben, 50 centime-ot fizettem nekik napi bérként, amely több volt, mint a hivatalos bér, eközben agitáltam is nekik (...) részt vettem, amennyire tudtam a korporatív mozgalmakban is (...). A politikát illetően a legteljesebb népiszuverenitást óhajtom (...) és minden reformot, mely megjavítaná beteg gazdasági és társadalmi rendszerünket.” (Rougerie, 1964: 234.)

egyértelműségnek tűnt. A versailles-i sajtóban a kommun természetszerűleg örökölte meg ezt a képet: a kommun „örjöngő állatok bandája” (Leconte de Lisle-t idézi Lidsky, 82.); „a hatalom, a bor, a lányok és a vér orgiája” (Charles Luandre-t idézi Walter Benjamin, 792.).

Mi se legyünk hát udvariasak: felülreprezentáltak voltak-e a törvénnyel már szembe kerültek a kommun felkelőinek soraiban? A letartóztatottak 21 százalékának volt már dolga a törvénnyel: sajnos, nem lévén adatunk rá, nehéz megmondani, hogy ez milyen arányban áll a lakosság teljességének hasonló számaival. Jól tudjuk, hogy a XIX. századi városi szegények társadalmi bizonyosan nem angyalok gyülekezete volt, de így is magasnak tűnik ez az arány, azaz a tény, hogy a kommunárok egyötöde már állt bíróság előtt. Persze felmerülhet a kérdés: nem tartóztatták-e le könnyebben azt az embert, akinek már volt ilyesmi a múltjában, azaz a „jóra való emberek” előítélete nem vált-e önbeteljesítő jóslattá? Kétségtelen tény egyrészt, hogy a XIX. századi nagyváros igen erőszakos hely volt (a törvénnyel már találkozó kommunárok nagy többségét kisebb vagyon elleni vagy erőszakos tettekért ítélték el), másrészt sok volt a „politikai” elítélt is: agitáció, engedetlenség a munkahelyeken, köztársasági propaganda és így tovább.

Mindez valóban azt jelentené, hogy a dolgozó osztályok veszélyes osztályok lettek volna? Mindenesetre ez a nagyon XIX. századra jellemző (a későbbi „lumpenproletariátus”, hogy klasszikussal éljünk, lesz a lehető legkevésbé a lázadó elem) is arra utal, amit már többször kíséreltünk meg hangsúlyozni: a kommunár jóval közelebb áll a XIX. század elejéhez, legfeljebb a szocialista munkásmozgalom prehistóriájához, mint a modern proletariátuséhoz és annak kifejlett, szocialista munkásmozgalmához. Röviden: a kommun munkása valahol félúton állhat az *artisan* és a modern proletár között, azonban mindenképpen még közelebb a múlthoz, mint a jövőhöz. Mindenütt inkább az *artisanat, sans-culotte* hagyomány az erősebb: életmódban, mentalitásban, politikai-ideológiai meggyőződésben, szociológiai jellemzőkben, társadalmi tudatban, és igen, a felkelés formájában és tartalmában is.

Figyelmet érdemel, hogy a kommunárok igen ritkán definiálták forradalmukat „osztályharcként”, inkább a „nép” állt szemben az „élősködőkkel”. Aligha kétséges, hogy a kommunár inkább a népet jelentette, mint a proletárt. Az, hogy a kommunár a saját munkájából élő ember volt, nem sok újdonságot jelentett 1830-hoz, 1848-hoz, de még 1792-höz képest sem. Az igazi nagy újdonság inkább az volt, hogy a kommun alatt először fordult elő, hogy maga a politikai vezetés került a szakképzett munkások és a kézművesek, kiskereskedők kezébe. Mind a hivatásos politikusok, mind a burzsoázia kívül került ezen a forradalmon, nem vették át az irányítást (mint 1789-ben, 1830-ban, 1848-ban), és talán éppen ezért voltak a lehető legellentétesebbek vele szemben. A kommun talán az egész modern történelemben példátlan jelenség: a kétkezi munkások aránya a forradalom vezérkarában (és a helyi vezetői szinten is) talán egyetlen forradalomban sem volt ilyen jelentős. A kommun a párizsi nép forradalma volt, éppen ezért volt munkásforradalom.

„Nem lesznek többé elnyomók és elnyomottak...”

Milyen lehetett hát 1871 „tipikus lázadója”?

Elsősorban igazi forradalmi aktivista volt, fegyveresen vett részt a forradalom mindennapjaiban, a Nemzetőrségtől a társadalmi klubokon át a városi adminisztráció helyi feladataiig. A kommünről úgy tartja a közvélekedés, hogy az egyik leginternacionalistább forradalom volt a forradalmak történetében – hát ez bizony mérsékeltlen, illetve csak részben igaz. A kommün kétségtelenül a népek közötti háborúk és az állandó hadseregek ellensége, azaz antimilitarista volt, de ez nem akadályozta meg abban, hogy ha Franciaországról volt szó, a sovinizmusig elmenően patrióta legyen. Kevésbé fényes lapjai közé tartozik, hogy még februárban a nyomdászok szakszervezete kiáltványban követelte a német munkások elbocsátását, egyértelműen kémeknek tartva őket, akik a despotizmus igájában élnek.⁴ Azt se feledjük, hogy ezek a nyomdászok Párizs munkáselitjéhez tartoztak, az Internacionálé francia oszlopai (és nem ők voltak az egyetlenek, akik ilyen szellemű határozatot hoztak).

A kommünárok számára a mindig nagybetűs köztársaság szinte mítikus erejű volt, éppen azért, mert nem csupán államformáról volt szó, hanem valódi „demokratikus és szociális” köztársaságról, amely nem egyszerűen államformát jelent, hanem elvek együttesét, a nép uralmát, a forradalmat. *A korban a köztársaság ellentéte nem a monarchia, hanem az ellenforradalom.* Ahogy a korban forgott a *sans-culotte* ajkakon: kötelező mandátum, a rendőrség megszüntetése, helyettük önkormányzati delegáltak választása, a vallási kongregációk megszüntetése, a szabad, világi iskolák létrehívása, az egyház állami finanszírozásának megszüntetése, ingyenes polgári és kereskedelmi jogszolgáltatás, népi ülnökök a bíróságokon, minden monopólium, privilégium és mentesség megszüntetése, egyesülési jog, ingyenes, kötelező oktatás mindkét nem részére, az állandó hadseregek megszüntetése.

Mint láthatjuk, túl a monopóliumokat érintő proudhoni terminológián, elég bizonytalan és ritka a valódi szocialista követelés, a hangsúly inkább a közvetlen kormányzaton van: a nép egyszerűen önmaga ura kívánt lenni. Az elnyomó állam, a politikai és társadalmi kényszerítés minden eszközének megszüntetése, a rendőrség, a hadsereg, az igazságszolgáltatás a nép kezébe kerülése a korabeli társadalmi felügyelet legfontosabb eszköze, az egyház és privilégiumai lebontása („a templomok természetesen az állam tu-

⁴ A francia munkások jó része a poroszok, majd a németek ellen vívott háborúban civilizációs küzdelmet is látott, a köztársaság és az önkényuralom között. Ez a hagyomány tovább élt egészen az első világháborúig. A XX. század elején szölt így egy forradalmi szindikalista szöveg: „A német munkás fél és retteg. Fél kalandokba bocsátkozni, fél kockáztatni, fél igazán elköteleződni a harcban. Tiszteli a rend, a tekintélyt, a hierarchia erejét. Félnék tisztelet él benne urai iránt. Nézzük, ezzel szemben mi történik Franciaországban. Nálunk az a különleges, hogy a francia munkás bátor és független, felül áll minden tekintélyen, minden tisztelgésen, minden hierarchián. A hatalomnak a német munkásmozgalmat engedelmeskedik, a francia lázad ellene, ellenáll és tiltakozik, kritikával él és felkelést szít. És mindezt azonnali cselekvésre váltja, mielőtt cselekszik, nem kérdezi meg, hogy a törvényt jóváhagyja, vagy sem: cselekszik, és ez minden.” (Julliard, 182.)

lajdonai, a papok fizessenek érte, ha ott akarnak komédiázni” – fogalmazott határozatában az Ambroise-klub).

A teljes, közvetlenül gyakorolt népszuverenitás, a közvetlen kormányzás a kommünárok fő programpontja, ahogy a XI. kerület egy társadalmi klubja írta:

„Nép, kormányozd önmagad a politikai gyűléseid, a sajtód által, gyakorolj nyomást azokra, akik téged képviselnek, ha a képviselőd hezitálnak vagy megtorpannak a cél felé vezető úton, melyet követünk, azaz a jogaink meghódításának, a köztársaság megerősítésének és az igazság győzedelmeskedésének útján. Éljen a kommün!” (Rougerie, 1964: 178–179.)

A visszahívható, kötelező mandátummal rendelkező képviselők követelésében talán magát a népet illetően kevésbé a Proudhon-féle föderalizmust kell látnunk, jóval egyszerűbben az 1793-as *sans-culotte* programról van szó. Majd’ 80 év alatt a párizsi nép nem hátrált egy centit sem, csupán a korabeli *sans-culotte* népi társaságokat felváltották a klubok, és a bennük folyó közélet alighanem többet mond nekünk a kommünről, mint a vezetőinek ideologikus vitái.

Talán a legtöbbet vitatott probléma az volt, hogy: miért olyan puha („*mollasse*”) a kommün a haza és a köztársaság ellenségeivel szemben? Itt a Közjóléti Bizottság megalakulását inkább lelkesedéssel fogadták és semmi ellentmondást nem láttak az általuk követelt közvetlen kormányzás és a jakobinus diktatúra kései felélesztése között. A 79. év (1871, ugyanis a kommün egy idő után visszaállította a forradalmi naptárt) *sans-culotte*-jának nincs mit félnie a terrortól, az a haza ellenségeinek szól. A nép hatékony, erős (akár ellenségei megfélemlítésére is kész) „forradalmi kormányzatot” követelt: azaz a 79. év *sans-culotte*-jai, ahogy ősei, diktatúrát, terrort óhajtottak a forradalom ellenfelei számára. De csak nekik! Maga számára a lehető leglibertáriusabb politikai rendszert képzelte el: a kormányzat, amelyet olyan hangosan követelt, igazi közvetlen demokratikus intézmény, a nép által és a nép nevében működik mint a népszuverenitás gyakorlásának legteljesebb formája.

A klubok népe számára hasonló volt a helyzet 1793-hoz, a köztársaság van végveszélyben. Az Internacionálé (!) montrouge-i szekciója a következőkkel „zavarja vissza” a kisebbségeket a Központi Bizottságba: „ne tévedjünk, ma a kérdés élet vagy halál, nem tétovázhatunk akkor, amikor a város falai összeomlanak a royalisták tüze alatt” (Lissagaray, 268.). Nem véletlen, hogy 1793 reminszcenciái keltek életre. Magor ékszerész munkás az *Éloi*-klubból, aki maga „második Marat” kívánt lenni: „sohasem jutunk el a valódi társadalmi forradalomhoz, ha nem csapunk le százezer fejet”. Egy aranyozó (könyvkötő) munkás a Bernard-klubból: „meg kell tisztítanunk a társadalmat a papok és az arisztokraták vérével”; Tyou polgártársnő az Ambroise-klub szószékéről: „24 órán belül végeznünk kell az összes pappal” (Rougerie, 1964: 106–108.).

Terror, terror, terror – a nép ellenségeinek! Nem véletlen, hogy a jó öreg hébertizmus is újra előkerül. Louis Audoyonaud-nak, a Nemzetőrség Központi Bizottsága egyik tagjának írott levélből idézünk (amely egyébként a kommün egyik leglendületesebb szövege):

„Ha a torta nem elég nagy, hogy mindenkinek egyenlő rész jusson, akkor előbb mi jövünk, a proletárok, akik oly hosszú ideje várnak már... Ne szedjétek rá minket többé a feddhetetlenségről, a tulajdonról, a jogról, a munka gyümölcseről, a takarékoság becsületéről szóló üres szavakkal; minden nekünk jár, a proletároknak, és el is vesszük a jussunkat, jól figyeljétek, Városháza szép beszédű emberei. Az aranyozott termek már meg is rontottak titeket! Elvesszük, azt mondom nektek, és ha nem hoztok erről általános rendelkezéseket, akkor is elvesszük, akkor és úgy, ahogy mi jónak látjuk, de mindenképpen elvesszük.

És ti, a Bizottság tagjai, vegyetek példát a hébertizmus nagy eszméjéről, dobjátok a sutba a régi előítéleteket az erényről, a szeméremről, az emberieségről. – Csak előre! Támaszkodjatok arra, ami igaz, ami erős, írjátok zászlóitokra a jelszót: mindent mindenkinek! De egyelőre gondolatok először a proletároknak.

Tudjátok, polgártársak, ott a Bizottságban, a vihar közeleg, késelem nélkül zavarjátok el a kommunista idealista frazeológusait, zárjátok be az összes idióta újságot, ideértve a langyos *Le Père Duchêne*-t is, számoljatok le az ellenállókcal.

Üdv és hébertizmus.” (Rougerie, 2012: 329–332.)

Persze: a kommunár nagyon is hisz az erőszakban, de ha a kommun jellemző „tulajdonságát” keressük, akkor az távolról sem az erőszak volt, hanem inkább a „*bonhomie*” (az egyszerű, naiv jóakarat) – amely persze a különleges körülmények között, ahol végre mindenki szóhoz juthatott, kiegészült a városra ma is oly jellemző párizsi „nagypofájúsággal”. A kommun sokkal inkább volt egy hatalmas rendetlen mulatság, mint egy bár, véres orgia, ahogy a versailles-i beszámolók tartották.

Kik a nép, 1871 *sans-culotte*-jainak ellenségei? A pálma mindenképpen a papoké, a „vallás zsbárusaié”: „Megszüntettük Istent” – hirdette az egyik klub kiáltványa. A kommunárok szájából a lehető legtermészetesebbek voltak a blaszfemikus, gúnyolódó, sértő szavak a vallással, az egyházzal szemben: Szűz Mária prostituált volt, József persze egy felszarvazott, a keresztelők kutyafürdetések, azokban a templomokban, amelyekben klub alakult, az oltár szolgált büfepultként, és így tovább. A kommunár féktelen dühvel támadt a csuhásokra (*calotins*), a tonszúrásokra (*tonsurés*), a papi csúrhékre (*prêtreilles*), a szenteskedőkre (*cagots*), a paposkodókra (*cafards*), a bamba hívőkre (*ouailles*). Mint említettük, a harcos egyházellenesség a kommun egyik legfontosabb ideológiai alkotóeleme volt: szerepet játszott ebben a felvilágosodás öröksége, az egyház társadalmi szerepe (Proudhon vagy Blanqui igen sokszor szolt az egyház által tudatlanságban tartott emberekéről, mint a társadalmi rend támaszáról), valamint a konkrét politikai tapasztalatok, az 1848 júniusában játszott egyházi szereptől a császárság nyílt támogatásáig, az államcsínytól⁵ az itáliai egység (ami a francia republikánusok egyik szívügye volt) megteremtésében játszott reakciós szerepig.

⁵ Bonaparte államcsínyé után a Notre-Dame-ban misét mondtak az államfőért, erről szól Hugo verse („Az ezernyolcszázötvenkettő január elsejei Te Deum”), melyet ezerszer idéztek meg a kommun alatt:

„Ó, pap, a sortűzek visszhangja éneked,
ne várj hát érte hálát;
a guggoló halál hátad mögött nevet,

Ellenségnek számított még természetesen mindenki, aki nem patrióta és köztársaspárti: a kormány gyáva árulói, a vereséget vereségre halmozó hivatásos katonák, a gyáva vidéki kurtanemesek, a lógósok, akik nem akarnak a Nemzetőrségben harcolni.

Magukról a társadalmi ellentétekről is azt mondhatjuk, hogy inkább hasonlítottak a nagy forradalomhoz, mint a proletárforradalom hajnalához. Ma azt mondanánk, a kommunár társadalomellenes volt, azaz gyűlölte a társadalmi rendet, a gazdagokat, a jómódban élőket, az urakat, az arisztokratákat, a burzsoákat, a *Monsieur*-ket, a dandykat – azaz mindenkit, aki nem volt proletár, azaz nem saját munkájából élt. Mert hát: „Ma egy törvény van, a proletárok törvénye, tulajdonosok és a kapitalisták ellen, a szegényeké, a gazdagok és a burzsoák ellen, az életből évszázadokon át kitagadottaké a jómódúakkal szemben” – mondta a Favié-klub határozata. Ugyanitt Cholaster cipész azt javasolta, hogy tartóztassanak le „minden reakcióst, akiknek szolgálai vannak”. Röviden szólva mindenki ellenség, aki bármely formában is a nép felett áll vagy a nép felett állónak érzi magát: „mi vagyunk a nép, és a nép felett nem áll senki” (Ambroise-klub). Egy polgártársnő haragosan számolt be arról, amint „látta, ahogy egy dandy a Champs-Élysée-n kikérte magának, hogy valaki polgártársnak szólítsa, mert ő *Monsieur*”... A kommunárok gyakran kelnek ki a *Monsieur*-k, a „jó hírű negyedek lakói” ellen is, ahová – mint emlékezhettünk – az első napokban leszálltak a Montmartre és Belleville lakosai, hogy „regenerálják” városukat. A Michel-klubban Moulin polgártárs azzal a javaslattal élt, hogy „a barikádok építésében kellene felhasználni az arisztokratákat, a dandyket, akik nagy számban sétálgatnak a körutakon, sétapálcával, monoklisan, fityyet hányva a munkásokra” (Rougerie, 1964: 159–164.).

De nagyon XIX. század eleji még ez a proletár, hiszen, mint láthattuk, a kommunár valóban bér munkás, de az ellenségei sorában szinte sohasem találjuk említeni a *patront*, a főnököt, a tulajdonost.⁶

A *patron* csak akkor vált ellenséggé, ha elmenekült Párizsból – ezt sokan tették meg, de érdekes, hogy általában csupán az ostrom, vagy a kommun elleni versailles-i támadás zűrzavarától menekülnek, és szinte sohasem csatlakoztak Versailles-hoz: „Minden keres-

karjára hajtva állát. (...)

Árulás és Lopás a te két szerpapod;

Istened s lelked add el.

Végy hóhérkötelet, s kántálj Te Deum-ot

földön püspöksüvegvel!

Misédhez gyilkolás minisztrál, és mikor

kis neszt hall, már tüzeltet.

A sátán tölt neked, és nem a misebor

festi vörösrre kelyhed.” (*Kálnoky László fordítása*)

⁶ Fordítva is így volt ez: a megtorlások során a főnökök szinte sohasem tanúskodtak a munkásaik ellen (ez a szomszédok, háztulajdonosok, házmesterek specialitása volt), sőt nem kevesen köszönhatték szabadulásukat vagy enyhé büntetésüket a főnöküknek, aki „nélkülözhetetlen, egyenes és erényes munkásnak” írta le őt, akit „csak kényszerítettek, hogy csatlakozzon a kommunához”. Bár az is igaz, hogy a háborút, az ostromot, a kommunát, a megtorlást követő években példátlan hiány volt Párizsban képzett munkaerőben.

kedő, aki felfüggesztette a tevékenységét, mert nem bízott a kommunben, veszítse el a polgárjogát és ne gyakorolhassa többé mesterségét” (a Nicolas-sur-Champs-klub határozata, idézi Tombs, 208.).

Mindenesetre a kommunár *sans-culotte* második számú ellensége nem a főnök, hanem a háztulajdonos és képviselője, a házmester. Régi párizsi harc ez (talán még ma sem ért véget), amelyet csak tovább élezett a lakberek II. császárság alatti hatalmas növekedése. Többször szoltunk arról, hogy a március 18-i felkelésben milyen fontos szerepet játszott az, hogy Versailles fel akarta számolni a lakberek moratóriumát Párizsban, hiszen alig volt olyan kommunár, akinek ne lett volna pár hónap lakbértartozása. A háztulajdonosok-házmesterek elleni (legtöbbször verbális) erőszak gyakori volt a kommun alatt (amelyet utóbbiak úgy köszöntek meg, hogy nem egy felkelőt küldtek deportálásba tanúvallomásaikkal a bukás után).

Maga az ostrom felélesztett egy szintén régi küzdelmet, amely megint visszavisz minket vagy 80 évvel a történelemben, a forradalom korába. A harácsolók elleni harcról van szó, akik kihasználva a nép éhezését, mesés haszonra tesznek szert. A klubokban másról sem volt szó, mint az élelmiszerek kisajátításáról, új maximumtörvényről, amelyet egyébként a kommun visszautasított, kivívva ezzel a kommunárok haragját, akik néha a saját kezükbe vették a kisajátításokat és az élelmiszerek szétosztását.

A kommunár mindenekelőtt városlakó volt, büszke *citadin* – sőt még ennél is rosszabb: büszke párizsi. A civilizált, művelt városlakó meglehetősen megvetésével viseltetett a beszűkült agyú paraszti tömegek iránt,⁷ akiknek a reakció gazfickói (*jean-foutres*) gázsolálnak és akik behódoltak a bonapartista despotizmusnak, vagy megválasztották a monarchikus Nemzetgyűlést. Persze másik oldalról szívesen elismerik, hogy a parasztok „a középkori *jacquerie*-k örökösei, a testvéreink” (ahogy a *Père Duchêne* írta), vagy ahogy André Léo szolt a vidékhez intézett híres kiáltványában: „Testvér, becsapnak téged. Az érdekeink közösek (...) mindketten, te és én, még mindig a nyomor szolgái vagyunk”, de hát ez alighanem inkább retorika, mint szívből jövő meggyőződés volt.⁸

Mint nagy elődje, a forradalom *sans-culotte*-ja annak idején pikájáról, frígiai sapkájáról, a kommunár is könnyen felismerhető volt öltözkészéről: a Nemzetőrség egyenruháját viselte, aki Párizsban a kommun napjain nem így öltözködött, az könnyen kerülhetett burzsoá vagy egyenesen áruló hírébe. Természetesen felfegyverzett: általában volt egy rossz puskája, ha valamilyen rangot viselt, kardja és a pisztoly is az övében – így szeretett

⁷ A „*ruraux*” szónak egyértelműen pejoratív jelentése van a forradalmárok táborában, gyakran kiegészült a bonapartista jelzővel; a „*ruralité*” szinte politikai kategória – a köztársasági egy „*contre-rural*” (Dubois, 87.). A kommun pedig amikor a „vidék munkásaihoz” fordult kiáltványában, akkor a „*travailleurs de la campagne*” kifejezést használta, nem a *ruraux*-t.

⁸ Victor Hugo írta még a nagy forradalomról szóló, a vendée-i háborút is megidéző regényében (*Kilencvenhárom*), ahogy a köztársasági katonák találkoznak egy hölgygel az út szélén Vendée-ban: „Lássa, asszonyom, mi párizsiak vagyunk – mondta kedvesen a markotányosnő. Az asszony összecsapta a kezét és felsikoltott: – Istenem, Teremtőm, Jézusom! – Csak semmi babonáskodás – kiáltotta az őrmester.” (Ford. Aranyosi Pál.) A kommun idejére sem sokat változott a helyzet.

a legjobban a fényképeken pózolni is. Nincs messze ez, mint láthatjuk a frígiai sapkától és pikától, de hogy így fogalmazzunk, a kommunár jóval „militarizáltabb” volt: imádta a parádékat, a minél díszesebb egyenruhákat, a barikádok előtti pózolást. Olyannyira így volt ez, hogy a katonai delegáltak ki kellett adnia a következő körlevelet:

„Polgártársak.

Szomorúan vettem észre, hogy sokan elfelejtik a szegény származásunkat, hogy a rangjelzések, a paszományok, hímzések, a díszszínórok mániájának hódoljanak.

Munkások.

Először ti hajtottátok végre a munka forradalmát a munkásokért. Ne tagadjátok meg származásotokat...” (Milza, 321.)

Ha nem csak a negatív oldalról szeretnénk meghatározni emberünket, egy pillantást vethetünk arra is, hogy melyek voltak a kommunár saját maga által meghatározott erényei. Itt is a forradalom *sans-culotte* múltja a legelsőbb hagyomány: a kommunár „erényes és határozott”, a haza, az szabadság, az egyenlőség, a testvériség, a köztársaság (az egyetemes köztársaság), az emberiség forró szerelmese. Forró, azaz a kommunár elkötelezett az ügy mellett (sok klub jelmondatában szerepel a „győzelem vagy halál” kitétel), energikus (a klubok hozzászólóinak szavai a jegyzőkönyvek szerint mindig „tiszták és energikusak”) és persze éber („vigyázatok a papokra, figyeljétek az árulókat”, olvashatjuk nem egy klub határozatában).

A politikai antagonizmusok nagymértékben felülírták, mondjuk így, az osztályellentéteket (amelyek ekkor még csak csírájukban léteztek). A kommunár persze nem egyszerűen a *sans-culotte* újjászületése volt – végül is eltelt nyolcvan év, a társadalmi változások nem maradhattak, s nem is maradtak hatás nélkül, de ezek a hatások igen lassúak voltak. A szociális követeléseit illetően gyakran még a régi dominált: kisajátítások, rekvirálások, a gazdagok megadóztatása, ármaximalizálás, sőt az élelmiszer-ellátás központi kézbe vétele és megszervezése.

Lassan azonban az új is utat tört magának; a *Le Proletaire* május 19-én a munkaidő maximalizálását és egy bérminimum bevezetését követelte a Délivrance-klub szerint:

„Az igazság napja nagy lépésekkel közeledik. (...) A műhelyek, amelyekbe ma zsúfolnak titeket, a tiétek lesznek; a szerszámok, amelyeket a kezeitekbe nyomnak, hozzátok fognak tartozni; a haszon, amelyet a munkátok eredményez, kötetek lesz elosztva. Proletárok, újjá fogtok születni” (Rougerie, 1964: 210.).

Az értéktöbblet kisajátításáról, egyedül az emberi munka értékteremtő funkciójáról többé-kevésbé mindenki meg volt győződve már a korban is (amelyhez természetesen nem kellett „marxistának” lenni, Proudhon, de még Louis Blanc vagy Cabet is elég volt mindehhez), ahogy a Révolution sociale-klub egy szónoka fejt ki igen egyszerűen:

„Vegyetek egy zsák aranyat, ássátok neki egy gödröt, és tegyétek bele, öntözhettek, trágázhatjátok, semmi sem fog kinőni belőle. Érkezik egy munkás, fogja a zsákot, dolgozik vele, és a zsákból tíz zsák

lesz. Ellenben a megtermelt tíz zsákból mennyi lesz az övé? Annyi, hogy ne haljon éhen...” (Rougerie, 1972a: 81.)

A kommunár szemében a proletár, a szolga és a rabszolga még szinonimák – a támadott „kapitalizmus” még valami igen távoli, igen bizonytalan kontúrokkal rendelkező ellenség, amelyet egyébként még éppen a császárság testesít meg: a privilégiumok, a monopóliumok, az uzsorások, a „pocakos urak” hatalma. Még a híres április 16-i, az elhagyott műhelyek kollektív tulajdonba vételéről szóló rendelet esetében is felmerülhet a kérdés: a (megváltással) kisajátítók valóban a kisajátítókat kívánták kisajátítani, a tőkéseket, a kizsákmányolókat, vagy meg akarták büntetni a Párizst harcokban magára hagyó gyávákat és árulókat? Persze valószínűleg mindkettő, de például a klubok jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, hogy az utóbbi motiváció (legalábbis „lent”, a nép körében) jóval erősebb lehetett.

A kommun alatt a plakátokon, a klubokban, az újságok címlapján a hívó szó szinte kizárólagosan a „*Peuple*”, a nép, amely különböző dolgokat jelenthet: Párizs népét, a *citoyen*eket, a termelőket, vagy leginkább ezeket együtt, azaz a dolgozó osztályokat, a munkájukból élő polgártársakat. Az Éloi-klub egyik résztvevőjét idézve: „a társadalom két részre oszlik, azokra, akik nem birtokolnak semmit, de termelnek, és azokra, akik mindent birtokolnak, de nem termelnek semmit”. (Rougerie, 1972b: 66.) Ez a XIX. századra tipikusan jellemző meghatározása a proletárnak és a népnek.

Mi a nép legfontosabb követelése? A valódi népszuverenitás *azaz* a köztársaság: „csak egy urat ismerünk, a népet” – volt hallható mindenfelé a szabad Párizsban.

A politikai ellentétek ekkor még vaskosan felülírják a társadalmi antagonizmusokat: a *Peuple* nyitott kategória, alapvetően a burzsoázia sincs belőle kizárva. 1871-ben az igazi ellenség a royalista Versailles, nem a párizsi burzsoázia. Természetesen nem kétséges: legkésőbb 1848-ban megszületett és a hatvanas években megszilárdult valamiféle munkásöntudat, de a háború és az ostrom ezt inkább tompította, és visszatért a régi patrióta, republikánus egység: a *Peuple*. Sőt, ez a nép nem akármelyik nép, hanem a „*nationalité parisienne*” (a párizsi nemzetiség) népe, Párizs az elmaradott vidékkel szemben: „*les Chouans de Charette et les Vendéens de Cathelineau*”? „*les culs terreux*” (a földtűrő seggfejek): nem volt kétséges, az igazi nép a párizsi nép.

A forradalom, a kommun nem igazi osztályharc, sőt inkább az osztályok végének beharangozója, a nagy összebékülés előhírnöke, a valódi egyenlőség, az igazi népi egység megteremtője, ami után már csak egy osztály lesz: a dolgozóké, a saját munkájukból élő *citoyen*eké. A *Le Cri de Peuple* szavaival:

„Egyedül a kommun képes betemetni a burzsoáziát a néptől, a városokat a fálvaktól, az iparosréteget a földművelőktől elválasztó árkot, eltörölni a kasztokat, az osztályokat, a pártokat a közös

⁹ Charette volt a „huhogók” (Vendée ellenforradalmárai a nagy forradalom idején) vezére, Cathelineau a „katolikus királyi hadserege”, szintén Vendée-ban.

érdekben.” Az Eustache-klub szónoka így beszélt: „Nem lesznek többé elnyomók és elnyomottak, megszűnnek a polgárok közti megkülönböztetések és a népek közti határok ... létrejön az Egyetemes Köztársaság.” A burzsoáziához pedig így szólt: „a társadalmi forradalom lezárja a véres felkelések korszakát, elsöpri az antagonizmust, amely szembeállította a két osztályt, a proletariátust és a kapitalizmust [*sic!*], hogy Önöket is felszabadítsa utóbbi rabigája alól, mely Önöknek éppúgy ellensége”. (Rougerie, 2012: 318–323.)

Mint láthattuk, Párizsban 1870-ben talán félmillió (férfi) munkást is találunk és 60 000 kézművest, kiskereskedőt, aki önállóan dolgozott a műhelyében, butikjában, és noha a republikánus elvek, de akár a szociális és demokratikus köztársaság is igen népszerű lehetett, még a fentiek közül sem volt mindenki „kommunár”. Talán a márciusi 190 000 férfi szavazót tekinthetjük a kommun tag értelemben vett táborának, természetesen kiegészítve családtagjaikkal. Érdekes kérdés lehet, hogy mi motiválhatta azonban azokat a tízezreket, akik ennél mélyebben elköteleződtek a kommunért vívott harcban?

A talán néhány százra tehető „kommunár elite” (a Bizottság tagjait, a helyi képviselőket, az újságírókat, a Nemzetőrség vezérkarát) illetően talán egyértelmű a kép: noha ezeknek a többnyire alacsony származású embereknek hirtelen iszonyatos felelősség zuhant a nyakába (mint említettük, nagy többségük igen jól helytállt), számukra nyilvánvalóan mégis valamiféle euforikus korszakot jelentett ez a 72 nap, ahogy az emlékirataikból is kiderül, életük talán legszebb szakaszát. Elveik megvalósulását, sokuk számára akár évtizedes forradalmi, republikánus harcuk megkoronázását – esetükben a motiváció nem igényel különösebb magyarázatot.

Érdekesebb kérdés a több tízezernyi aktív kommunár választása. Nem kétséges, hogy szerepvállalásuk a klubokban, a helyi bizottságokban, a Nemzetőrségben nekik is megemelte szociális státusukat, de aligha olyan magasra, hogy ezért tömegesen kockára tegyék az életüket egy már a kezdetétől láthatóan igen kockázatos ügy mellett. Különösen kiérdemli a figyelmünket ez a kérdés, hiszen, mint jól tudjuk, a kommun nem használta azokat a (társadalmi, politikai, gyakran egyszerűen fizikai) kényszereket, amelyeket a későbbi „forradalmi államok” előszeretettel alkalmaztak támogatásuk biztosítására. A kommunárok mind önkéntesek voltak, senki sem kényszerítette őket a részvételre. Néha egészen megdöbbentő adatokat láthatunk: a kommunnal nem túlságosan rokonszenvező II. kerületben mindösszesen 2000-en szavaztak a kommunre a választásokon, miközben a Nemzetőrségben 4500-5000 férfi szolgált (kétségtelenül a kerületben, nem az erődítményeken). Vajon miért? Alighanem az ideológiai-politikai elköteleződésén túl igen nagy szerep jutott a helyi közösség erejének. Mindez különböző társadalmi konstellációk együttállásának lehetett a következménye. Az ostrom alatt, majd a fegyverszünet után a helyi klubok, a kerületi bizottságok, a Nemzetőrség helyi alakulatai jelentették a politikai aktivitás első számú tervét. A hosszú hónapok harcában, nélkülözésében, a Nemzetőrség szocializációs terében (katonai parádék, temetések) valódi bajtársi közösség alakulhatott ki egy-egy negyed lakói között. Ebből természetesen a nők sem voltak kizárva, akik tagjai lehettek a Nemzetőrségnek mint ápolónők vagy markotányosnők, és szerepet kaptak

a klubokban is. Ez kiegészült a szinte teljes munkanélküliséggel sújtott városban azzal, hogy csak a Nemzetőrség és a helyi önkormányzat által biztosíthatták a lakosok a megélhetésüket (pár vörös negyedben ez össze is függött egymással: a szolgálatmegtagadóktól az önkormányzat is megtagadta a segítséget). Aligha véletlen, hogy a bukás után a katonai bíróság előtt ez a két indok hangzik el a legtöbbször a vádlottak szájából: a gazdasági szükség és a helyi közösség nyomása. Nyilvánvaló, hogy a vádlottaknak minden érdeke az volt, hogy csökkentse a katonai bíróság előtt a kommün iránt érzett lelkesedésének jelentőségét, de a dologban azért mindenképpen lehetett némi igazság. A Nemzetőrséghez való csatlakozásban valószínűleg nem is kevés esetben játszhattak komoly szerepet a gazdasági indokok. A közösség nyomásán pedig tulajdonképpen sok mindent érthetünk: mint többször szoltunk már róla, a Nemzetőrség egységei helyi alapon szerveződtek, mindezt kiegészítette az Haussmann-féle nagy városátalakítás (melyről külön fejezetben szoltunk) egyik legfontosabb következménye, bizonyos negyedek szociológiai-politikai homogenitása. Egy ilyen helyzetben a „szomszédság” nyomása nem volt éppen elhanyagolható tényező, amelynek az eszköze lehetett a baráti rábeszélés, a büszkeségre való hivatkozás, de akár a megszégyenítés is (például egy vörös kerületben valószínűleg nem lehetett könnyű egy húszas éveiben járó férfinak nem nemzetőrnek lenni). Másrészről aligha kérdéses, hogy például egy nemzetőri tiszti, altiszti rang számos résztvevő számára komoly szociális státusemelkedést jelenthetett a mindennapokban. Mindez kiegészült az ostrom, majd a látens (később nyílt) polgárháború hatásával, amely militarizálta, valamiféle férfias bajtársi közösségbe, fegyveres szolidaritásba terelte a talán nem annyira lelkeseket is. Mindezek a körülmények talán már elegendőek lehettek arra, hogy valaki vállalja a kommün melletti fegyveres kiállás igen komoly veszélyeit is, még akkor is, ha politikailag-ideológiailag nem feltétlenül tartozott a legelkötelezettebbekhez.

Ez utóbbiak sem voltak éppen kevesen, 25-30 000 férfi fogott fegyvert a kommün védelmében a „véres hét” alatt a győzelem minden reménye nélkül. Mindezzel természetesen nem azt kívántuk mondani, hogy csak ezek a mozzanatok kaptak szerepet. Valójában alapvetően azoknál a párizsiaknál merülhetett fel mindez, akik eleve rokonszenveztek a kommün programjával, és a társadalmi státusuk is nagyban predesztinálta őket az aktivista szerepekre. Ezt kiegészíthették a fenti körülmények (a gazdasági szükség, a helyi közösség nyomása, a szolidaritás a nemzetőr bajtársakkal, a társadalmi elismertség). Erre utal az is, hogy természetesen ott kapott a kommün az utolsó napokig legnagyobb támogatást, ahol megvolt a vele való alapvető egyetértés. Ez, mint később kiderült, egy tartalék nélküli tábor, az ég beborulásával egyre apadt, de még a vég kezdetekor is igen jelentős volt.

Persze nem a nép elpártolása pecsételte meg a kommün sorsát. A burzsoázia nem kívánt „a kapitalizmus rabigájától” megszabadulni, Versailles pedig nagyon is arra készült, hogy megtaníthassa Párizsnak: továbbra is lesznek elnyomók és elnyomottak. És ez már a „véres hét” története.

A BŰNÖS VÁROS – „A PROLETARIÁTUS SZENT BERTALAN-ÉJE”

A polgárháború árnya lényegében már április elejétől erősen befolyásolta a kommün mindennapjait. Befolyásolta, de nem tántorította el a forradalmárokat attól a meggyőződésüktől, hogy a saját földjén harcoló, felfegyverzett, hazaszeretettől fűtött, a testvériség, az igazságosság és a közös ügy által egységbe kovácsolt népet nem győzheti le az ellenforradalom hadserege, amelyet mindössze a tudatlanság, a kényszer vagy a személyes érdek vezérel. Sokatmondók Charles Delescluze szavai már azokban a napokban, amikor a helyzet több mint reménytelennek látszott: „Amikor a népnek fegyver van a kezében, amikor a saját városának utcaköveit tapossa, nincs olyan monarchista stratégia, amely félelmet kelthetne benne” (Tombs, 331.).

E nélkül a meggyőződés nélkül az egész kommün – és tulajdonképpen bármely népi forradalom, amelyik előbb-utóbb az állam fegyveres erejével találja magát szemben – elképzeltelhetlen lett volna. A felfegyverzett, a szabadságért harcba szálló nép legyőzhetlenségének a mítosztát persze elsősorban a nagy forradalom emléke táplálta, amely nemcsak az urait, királyát és nemeseit űzte el, de sikerrel szállt szembe az európai hatalmak hadseregeivel is. A nép legyőzte 1830-ban X. Károly gárdáját éppúgy, mint 1848-ban Lajos Fülöp csendőreit. Voltak persze intő ellenpéldák (leginkább természetesen 1848 júniusa vagy 1851 decembere), de úgy tűnt, 1871-ben a helyzet inkább bizakodásra ad okot: az egész párizsi nép fegyverben állt, szervezettebben és talán egységesebben, mint valaha. Ez a nép megvédte Párizst a poroszoktól, és – legalábbis a patrióták meggyőződése szerint – háborús győzelmét, a megszállók 1792-höz hasonló kiűzését csak az áruló politikusok hiúsították meg. A hadsereg március 18-i magatartása pedig feltételezhetővé tette, hogy a katonák legalábbis nem lelkesedtek túlzottan azért, hogy harcba induljanak a párizsi nép ellenében.¹

A kortársakat és a közvetlen utókort még inkább az a kérdés foglalkoztatta, hogy miként győzhetett volna a kommün – általában a választ is megadták rá: nagyobb szervezettséggel és centralizációval, erősebb fegyelemmel, jobb képességű vezetőkkel, offen-

¹ A felkelés vezetői bízták a sorkatonák „meggyőzésében”: „A kommün kenyeret küldött 92 olyan asszonynak, azok feleségeinek, akik gyilkolnak minket. Az özvegyeknek nincs politikai pártja. A köztársaságnak mindig lesz kenyere minden nélkülözőnek és egy ölelése minden árvának.” (A kommün Központi Bizottságának egy kiáltványát idézi Lissagaray, 229.)

zívabb stratégiával és így tovább. A kommün hadseregét a Nemzetőrség egységei alkották, azaz tulajdonképpen felfegyverzett civilek, és ez nagyban korlátozta természetesen a lehetőségeiket. Tény azonban: sosem folyt, nemcsak a városban, a klubokban, a helyi bizottságokban, hanem a kommün vezető testületében sem igazi vita a katonai helyzetről, nem történt meg akár csak az erőviszonyok stratégiai felmérése Versailles katonai erejéről, a teendőkről, de a kommün győzelmének katonai feltételeiről sem.

A későbbiekben már inkább az ellenkező előjelű kérdésre keresték a választ: vajon hogyan volt egyáltalán lehetséges, hogy minden külső segítség nélkül, szemben egy hivatásos hadsereggel és a többségében ellenséges Franciaországgal, egy valószínűleg előbb-utóbb beavatkozni kész német hadsereggel a hátában, egyáltalán több mint két hónapig kitartott a kommün? Vagy ami még érdekesebb: miképp nem vettek tudomást a kommünárok ügyük teljes reménytelenségéről? A kortársak utólagos beszámolóí gyakran említik azt a jelenséget, hogy a vezetők alig hittek a veszélyben, és még kevésbé mérték fel, hogy milyen represszióra számíthatnak valóságos, katonai ellenállás esetén. Igaz, a megtorlás kegyetlensége a kommün polgári ellenfeleinek jó részét is meglepte (mármint azokat, akik nem irányították ezt a megtorlást).

A kommün vezetői alighanem meg sem tudták volna állítani a forradalom gépezetét: legtöbbjük évek vagy akár évtizedek óta a forradalom szükségességét és lehetségeségét hirdette, egy olyan kedvező helyzetet tehát, amely 1871 tavaszára előállt, amikor Párizs szinte a kezükbe hullott, elképzelhetetlen lett volna nem kihasználniuk. A kapituláció lehetősége egy idő után talán azért sem volt valódi lehetőség, mert bizonyos szempontból a kommün túl messzire ment. A forradalom erejében való hit az utolsó napokig kitartott, reménykedhettek abban, hogy a helyzet még megfordítható. A végsőkéig való kitartásban szerepet kaphatott az is, hogy tisztában voltak az 1871-es körülmények kivételesen kedvező voltával. Nehéz lehetett elfogadni az ilyen körülmények között mégis bekövetkező vereséget, hiszen akkor maga a fegyveres felkelés formáját öltő forradalom mint olyan bizonyult volna illúzióknak: véglegesen. Nem véletlen, hogy ez a téma (azaz, hogy egyáltalán lehetséges volt-e a kommün diadala) még az emigrációban is tabunak számított a kommünárok között.

Maga a kommün a XIX. századi igen véres francia politikai ciklus utolsó epizódjának bizonyult: az 1790-es évek nagy polgárháborújából indult korszak fontos jellemzője volt az állam erőszakmonopóliumának a megingása és ezzel párhuzamosan a forradalmároknak az a tapasztalata, hogy a felkelés nemcsak legitim jog, hanem gyakran sikeresnek bizonyuló stratégia is. Ez persze azzal is együtt járt, hogy egyetlen forradalmi eredetű rendszer sem tagadhatta, hogy egy felkelés (legalábbis elvben) nagyon is jogosnak bizonyulhat: ezért törölték el 1848-ban a politikai vétségekért kirótt halálbüntetés intézményét, és általában is a rezsimek meglehetősen szerény büntetéseket szabtak ki az ilyen akciókért. Leszámítva az ún. „alapító vérengzéseket”, amelyekkel az adott rezsimek bebizonyította, hogy elég determinált a kormányzásra (ilyen volt 1832 áprilisa, 1848 júniusa, 1851 decembere, majd a III. köztársaság számára éppen a kommün véres eltiprá-

sa); amint az erőszak monopóliuma helyreállt, a különböző rendszerek amnesztiát hirdettek a legyőzött ellenségeik számára.

Az örök rendpárt számára 1792 szeptemberétől a népi, egy francia történész (Alain Corbin) szavaival „dionüszoszi” erőszak mindig a társadalom legaljának bűne volt, amelyet nem is igen különböztetett meg semmi a köztörvényes bűncselekményektől. Számukra ez a söpredék csak lopni, gyilkolni és rabolni volt képes, és minden politikai-ideológiai tartalom megtagadhatott lázadásaitól. A megtorlás velük szemben éppen ezért nem lehetett elég kegyetlen, hiszen a társadalom védelme készítette a rend erőit arra, hogy minden lehetséges eszközzel megszabaduljanak ezektől a veszélyes elemektől. Innen 1848 júniusának és 1871 májusának (de kisebb mértékben 1851 decemberének is) elképesztő kegyetlensége, amelyet paradox módon a politikai vétségekért járó halálbüntetés tilalma alighanem csak fokozott: tömeges kivégzések közvetlenül az események után (azaz a rendes jogrend helyreállítása előtt) és ezek deportálása a társadalmi rend védelmében. A kommün végül is ennek a kétféle erőszaknak, a népi „igazságszolgáltatásnak” (noha mint szoltunk már róla, ez a korban már inkább verbális volt: a kommün alatt nem volt *sans-culotte* terror) és a rendpárti „tisztogatásnak” az utolsó, igen véres epizódja volt. A kommün bukásával véget ért az a ciklus is, amelyben Párizs diktálta a forradalmi tempót az egész ország számára: az 1789-ben kezdődött „párizsi forradalmi napok” korszaka befejeződött 1871 májusában Belleville kis utcáin, amikor az utolsó kommünárok kezéből is kiesett a fegyver.

Párizs a valódi harcok kezdetére, április elejére egyedül maradt: a vidéki kommünök sorra elbuktak, a republikánus közvélemény sem támogatta feltétlenül Párizst, amely számukra „túl messzire ment” azzal, hogy megkérdőjelezte a demokratikusan megválasztott Nemzetgyűlés legitimációját. A kommün többször leszögezte proklamációiban, hogy „Párizs nem kíván diktálni Franciaországnak”, azaz az ország kommunális átalakítása azt is jelenti, hogy minden kommün saját maga rendezi belső életét, és megpróbálta a rendelkezésére álló igen szerény eszközökkel (lényegében küldötteket menesztett a különböző nagyvárosokba, a kormány megtiltotta még a párizsi lapok vidéki terjesztését is) a kormány propagandáját ellensúlyozni:

„Becsapnak téged, testvérem, amikor azt mondják neked, hogy Párizs akarja Franciaországot kormányozni, és olyan diktatúrát akar létrehozni, amely megsérti a nemzet szuverenitását. Becsapnak téged, amikor azt mondják, hogy rablások és gyilkosságok uralkodnak Párizsban. Utcáink sosem voltak nyugodtabbak... Párizs nem kíván mást, mint a köztársaságot és saját kommunális jogait, és boldoggá teszi, ha ezzel példát mutathat más kommünöknek is”

– szolt a Végrehajtó Bizottság nyilatkozata a kommün hivatalos lapjában április 7-én. Hasonló szellemű volt a kommün programja, a „Francia néphez szóló deklaráció” és az André Léo által írt „A mezőgazdasági munkásokhoz szóló kiáltvány” is. Mindezek teljesen hatástalanok maradtak a vidéki közvélemény elsöprő többségére, amelyik alighanem nem is tudott ezekről a nyilatkozatokról.

Szemben például az Internacionálé külföldi szervezeteivel, amelyek nemcsak biztosak voltak a kommün bukásában, de megsejtették a véres leszámolás lehetőségét is (másrészről, az 1848-as esztendővel ellentétben, 1871-ben nemzetközi forradalmi hullám sem volt), a francia republikánusok sokáig nem fogadták el a polgárháború elkerülhetetlenségét. Ugyan nem támogathatták a párizsi lázadást, de kiegyezést, kompromisszumot javasoltak, amelyért tenni is készek voltak. Legfontosabb szervezetük, a *Ligue républicaine pour le droit de Paris* nevű egyeztető fórum volt, amely (Clemenceau vezetésével) főleg olyan radikális republikánusokat tömörített, akik még az önkormányzati választásokon szereztek mandátumot Párizsban, de a kommün megalakulásakor lemondtak tisztségükről. Közvetítő szerepet próbált játszani, a modern kifejezéssel munkaadói érdekszövetség, a kereskedőket és a gyárosokat tömörítő *Union nationale des chambres syndicales* is, tartva egy véres polgárháború gazdaságra tett hatásától.

Thiers igen ügyesen sokáig nyitva hagyta a lehetőségét egy széles körű decentralizáció számára, amelyet számos vidéki nagyváros köztársasági többsége követelt. Végül az április 14-én elfogadott új önkormányzati törvény lehűtötte ezeket a várakozásokat: nemcsak szó sem volt a hagyományos francia centralizáció végéről, de a kormány a 20 000 lakosnál népesebb települések esetében továbbra is a kormány kezében hagyta a polgármesterek kinevezésének jogát. A kommün a választások bojkottjára szólított fel, ezt azonban a vidéki városok nem követték (egyedül Lyon *La Guillotière* munkásnegyedében tört ki lázadás, tulajdonképpen ez volt immár a harmadik lyoni kommün, amelyet egy nap alatt elfojtottak). A vidéki köztársaságiak készek voltak közvetíteni Versailles és Párizs között, ezt többször meg is próbálták, de arra nem voltak hajlandók (létszámítva a gyorsan elvetélt kommünöket), hogy nyíltan kihívják maguk ellen a központi hatalmat: a kommün számíthatott a közvetítésükre, de a szövetségükre nem. Az utolsó kísérletük május elején egy önkormányzati „kongresszus” összehívása volt Bordeaux-ba Párizs és a kormány összebékítésének céljával. Ezt a kormány betiltotta. Végül Lyonban 16 (többnyire déli) megye képviselői gyűltek össze május 14-én, akik közös nyilatkozatukban azt a kompromisszumos javaslatot tették, hogy minden ellenségeskedés beszüntetésével párhuzamosan oszlassák fel mind a kommünt, mind a Nemzetgyűlést, és írjanak ki új önkormányzati választást Párizsban és új törvényhozási választásokat az országban.

Erre a kormány már nem is reagált – a tervek már készen voltak Párizs megtámadására és a kommün eltiprására: a szó a fegyvereké lett.

Polgárok és katonák

A kommün, a párizsi nép ünnepe május végén fordult igazi tragédiába, bár a forradalom kitörésétől a „véres hét” kezdetéig a polgárháború alacsony intenzitással, de már zajlott Párizs külvárosaiban. Mivel a német hadsereg továbbra is megszállás alatt tartotta a vá-

rostól keletre eső területeket Saint-Denis-től a Marne-ig, a Versailles és Párizs közötti háború terepe a várostól nyugatra és délre eső külvárosok voltak Saint-Ouentól Ivryig.

Az ellenségeskedések már április legelején megkezdődtek, amikor a kormány csapatai elfoglalták a várostól nyugatra eső Courbevoie-t, a harcokban foglyul ejtett nemzetőröket pedig a helyszínen kivégezték (a tettes az a Georges Boulanger volt, aki később mint „*Général Revanche*” fontos szerepet játszik a francia politikatörténetben is). Párizsban, ahol még mindig nem veszítették el a reményt valamiféle kompromisszumra a kormánnyal, hatalmas felháborodás fogadta a hírt: „Versailles háborút akar! Hát megkapja!” Többezernyi ember rohant a Városháza előtti térre, hogy bosszút követeljen, a Nemzetőrség három „tábornoka”, Eudes, Jules Bergeret és Duval azonnali ellentámadást javasolt Versailles ellen, amelyet a kommün tagjai nem kevés tétovázás után el is fogadtak. A nagy forradalom emlékei a lehető legnagyobb mértékben meghatározták a módot, ahogy a kommün a kormány elleni háborút elképzelte: majdnem 40 000 nemzetőrt gyűjtöttek össze a támadáshoz, a diadalmas „népfelkeléshez”, amelynek a célja Versailles elfoglalása lett volna – „séta Versailles-ba”, „erődemonstráció”, mint a régi szép időkben, a nagy forradalom alatt. A tökéletesen előkészítetlen támadásból iszonyatos zűrzavar lett, és igen véres kudarc: a támadás irányítói például egyszerűen nem tájékozódtak, azaz nem tudták, hogy a nyugati külvárosokat uraló hatalmas Mont-Valérien erőd nem a kommün, hanem Versailles kezén van (amikor a kormány elmenekült Párizsból, kiürítették ezt az erődöt is, de a kommünárok elfelejtették megszállni...). Amikor tehát onnan tüzet nyitottak a közelében felvonuló nemzetőrökre, kitört a pánik, a támadás lendülete már Párizs közvetlen közelében megtört. Más egységek is meglehetősen gyorsan vereséget szenvedtek: a diadalmas kitörésből, a versailles-i kirándulásból fejvesztett menekülés lett.

A híres forradalmárt, az ügy elkötelezett harcosát, az egyik legnépszerűbb kommünárt, a külvárosok forradalmár hősét (aki harcolt Lengyelországban is 1863-ban), az egyébként természettudósként is ismert, „a jó és bátor” (Malon, 144.) Gustave Flourens-t, miután megadta magát, egy tiszt egyszerűen felkoncolta.² A kommün egyik legtehetségesebb katonai vezetője, a blanquista öntömunkás, a hatvanas évek végi gyűlések egyik közismert szocialista szónoka, Émile Duval fogságba esett, majd azonnal kivégezték, több tucat más hadifogollyal együtt (elsősorban volt katonák jártak így, akik átálltak a kommün oldalára). Galliffet tábornok, aki a későbbiekben a kommün egyik legvéreskezőbb hóhéra lesz, adta meg a tónust a további történéseknek: „ez egy könyörtelen háború egyszerű gyilkosok ellen” (Tombs, 315.).

Válaszul erre és a hatalmas népi nyomásra hozta meg a kommün a híres „tűszrendeletét”: minden egyes kivégzett kommünárra válaszul három „tűsz” (a Versailles-jal való összejátszás miatt bebörtönzötteket) fognak kivégezni – a cél a kormány és a hadsereg

² Flourens-ről írta Marx talán némileg igaztalanul is, de alighanem nem teljesen hamisan: „Nagy republikánus volt, nagy filantróp és a világ legjószerűbb embere; igen jelentős tudós is, de tökéletesen örültnek tűnt, ha a politikáról beszélt, és annyira lehetett képes elvezetni egy hadsereget, mint egy tízéves gyerek...” (idézi Rubel, 17.).

vérszomjasságának a megfékezése volt. Ez nem járt sikerrel, de a rendeletnek még kellemtlenebb következménye volt, hogy főleg a vidéki republikánus, a kommünnel elvben akár rokonszenvező közvéleményt is elidegenítette Párizstól. Versailles-ban pedig már a „véres hét” előtt is rendszeresen végeztek ki kommünárokat, miközben Párizsban persze nem alkalmazták a rendeletet. Kimondottan a kommün vezetőinek rendeletére egyetlen embert sem végeztek ki a kommün alatt (a túsok ügyére még visszatérünk a későbbiekben).

Marx híres munkája óta szinte közhely a kommünnel kapcsolatban, hogy vezetői a nagy, végzetes hibát akkor követték volna el, amikor március közepén nem vonultak azonnal Versailles ellen. Már szóltunk ennek a kérdésnek a politikai körülményeiről (azokban a napokban a lehető legkevésbé volt világos még, hogy mit is jelentett valójában a párizsi felkelés, a polgárháború pedig még távolról sem volt ténykérdés), a végül megvalósult kitörés pedig katonai szempontból mutatja meg számunkra Marx kritikájának a meglehetősen irrealitását: sok ember puskával még nem egy ütőképes hadsereg (a kormány alig pár ezer emberrel állította meg a támadást). Ha valami csoda folytán a kommünárok elértek volna Versailles-ba, csalódottan láthatták volna, hogy a kormány Rambouillet-ba költözött, azaz a támadás mit sem változtatott volna a politikai helyzeten (ráadásul egy sikeres offenzíva esetén a német hadsereg közbeavatkozása távolról sem volt valószínűtlen, sőt).

A kitörési kísérlet teljes kudarca visszaadta az önbizalmat és a kezdeményezést a kormányerőknek, Versailles-ban egyre magabiztosabban tekintettek a Párizssal, a kommünárokkal – „ezekkel a piszkos gonosztevőkkel, akik a hatalmukba kerítették a fővárost” (ahogy a *Le Gaulois* egyik újságírója írta – Milza, 389.) – való küzdelemre. Thiers helyzete is megszilárdult, aki továbbra is maga mögött tudhatta a Nemzetgyűlés republikánusait és monarchistáit egyaránt, pontosan azzal, hogy még mindig nem tisztázta a viszonyát egy olyan nem jelentéktelen ügyben, mint az ország államformája: „ami az államformát illeti, biztosíthatom Önöket, hogy egyik pártnak sem fog csatlódnak okozni” – mondta. Végül is igen ügyesen kormányozta ezt a ki sem kiáltott, „republikánusok nélküli köztársaságot”, ahogy a korban mondták – egy monarchista többségű Nemzetgyűlés élén.

A katonai kudarc, ha nem is demoralizálta, de defenzívába szorította a kommünárokat, nem beszélve a komoly embervesztésekről – egyrészt a harcokban, másrészt, mint láthattuk, Versailles már ekkor megkezdte a foglyok szisztematikus kivégzését. Ténykérdéssé vált: a szociális világgöztársaság harcosai beszorultak egy város köztársaságába. Április elején a kommün, Eudes helyére katonai biztossá nevezte ki Gustave Cluseret-t, a volt hivatásos katonát (a város katonai irányítója pedig Bergeret-t felváltva, a szintén katonai múltú Dombrowski³ lett), aki megpróbálta valamelyest operatív állapotba hozni

³ Cluseret inkább valamiféle *condottiere* volt, mint elkötelezett forradalmár: hivatásos katonaként részt vett az 1848. júniusi munkásfelkelés leverésében (ezért Becsületrendet is kapott) és a krími, majd az algériai háborúban is. Miután leszerelt, harcolt Garibaldi mellett és az amerikai polgárháborúban (az északiak oldalán). Késztelenül a császárság ellenzékéhez tartozott, börtönbe is került emiatt, majd Bakunyin oldalán ő volt a lyoni

a Nemzetőrséget. A kitörés kiáltó kudarca ugyanis nemcsak a vezetőkön múlt, hanem magukon a nemzetőrökön egyaránt: nemcsak tapasztalatlanságról volt szó, hanem a fegyelem teljes hiányáról is. Ráadásul az erődítmények védelme állandó feladatot jelentett, márpedig a nemzetőrök nem nagyon szerették elhagyni Párizst (és a kerületüket), hideg és piszkos erődökben éjszakázni, és így tovább. A Nemzetőrség valamiféle valós militarizációja elkerülhetetlen volt a túlélés egyáltalán esélyének biztosításához.

Cluseret a kommün legtöbb szereplője (és az utókor nagy része) számára egyszerű csirkefogó volt, arrogáns, de valójában erénytelen ember, akinek a katonai képességei is erősen kétségesek voltak. Ez talán nem volt teljesen igazságtalan, de biztosan szerepet játszott benne a kommünárok idegenkedése is a hivatásos katonák és a militarizmus bármilyen fajtájától. Mindenesetre Cluseret volt talán az egyetlen, akinek (túl a forradalom legyőzhetetlenségének mítoszára és a diadalmas kitörés fantazmagóriájára) volt valamiféle stratégiája a kommün katonai értelemben vett túléléséről. Az erődítmények falai mögötti defenzívát javasolt, a Nemzetőrség operatív tételét – abban bízva, hogy a kormány előbb adja fel a kommünt megsemmisíteni kívánó elképzeléseit, és/vagy a németek,⁴ illetve a vidéki nagyvárosok közvetítésével valamiféle elfogadható békét lehet vele kötni.

Elviekben minden 18 és 40 év közötti párizsi férfi kötelezően a Nemzetőrség tagja volt (azaz a kommün felszámolta a sorozást és a hivatásos hadsereget, de kötelezővé tette a nemzetőri szolgálatot). Ez akár 300 000-es létszámot is jelenthetett volna, de a nagyszámú „szolgálatmegtagadó” és a gyenge szervezethez miatt a harcok kezdetekor aligha volt a kommünnek 60 000-nél több nemzetőre. Cluseret a legmegbízhatóbb egységekből ún. menetzászlóaljakat hozott létre, amelyek tagjai kaszárnyákban laktak, és valamiféle katonai kiképzésben részesültek. A zászlóaljak élére kipróbált, katonai tapasztalatokkal rendelkezőket akart ültetni (ez a tisztek választása miatt nem volt olyan egyszerű), a légiók élére pedig a politikai aktivisták helyett hivatásos katonatiszteket (a légióparancsnokokat többé nem választották, hanem a kommün katonai delegáltja nevezte ki őket). Dombrowski mellett a már említett Walery Wroblewski, a Garibaldi mellett

kommün katonai vezetője is. A kommün bukása után elmenekült, végül kalandos életét mint az egyik leghangosabb *anti-dreyfusard* parlamenti képviselő zárta le. Dombrowski ezzel szemben „a szociális világgöztársaság” elkötelezett harcosa volt már a hatvanas évek közepétől, miután az 1863-as lengyel felkelés leverése után Párizsba menekült. A versailles-i propaganda állítása ellenére távolról sem volt „zsoldosvezér”, Thiers többször is megpróbálta megvesztegetni, sikertelenül. A kommün lengyel hőse barikádokon halt meg a „véres hét” alatt. A másik lengyel tábornokról, Wroblewskiról, Vaillant írta a következőket: „mint szocialista és forradalmár, teljesen tisztában volt azzal, hogy az ügy, amelyért harcolt, a proletariátus nemzetközi forradalmának az ügye” (idézi Jemnitz, 13.). Wroblewski a bukás után az Internacionáléban a lengyel ügyek felelőse lett.

⁴ Cluseret tárgyalásokba kezdett a németekkel is: Moltke küldöttjének azt javasolta, hogy a németek maradjanak semlegesek a polgárháborúban (ezt gond nélkül elfogadták, hiszen tulajdonképpen eddig is ez volt a helyzet), illetve a békeszerződésben elfogadott hadisarc fizetésének kommün általi megkezdéséért cserébe fegyvereket kért a német hadseregről. Utóbbiról természetesen azok hallani sem akartak, később kiderült az, hogy Cluseret-nek semmiféle felhatalmazása sem volt a kommüntől ilyen ajánlat tételére. Ez az incidens is szerepet játszott Cluseret későbbi elmozdításában (és bebörtönzésében).

harcoló Napoléon La Cécilia és a hadsereg hivatásos tisztje, Louis Rossel (aki Cluseret utódja lesz később) álltak a Nemzetőrség legfontosabb posztjain. Cluseret megszervezte a katonai adminisztrációt is: az ellátást, a raktárak felállítását, az erődökben való szolgálat pontos rendjét, a pihenőket, a felváltásokat és így tovább. Az eredmények heteken belül láthatók voltak: a nemzetőregységek pontosan kapták a zsoldjukat, ellátásuk megszervezett volt (főleg Varlin és Avrial áldozatos munkája nyomán), az egységek rendben váltották egymást az erődítményekben, lőszer bőséggel állt rendelkezésre, az ágyú- és puskagyártás újraindult a városban, „Henry ezredes” (Henry Prodhomme) pedig megszervezte a Nemzetőrség vezérkarát.

Mindez nem tette természetesen a Nemzetőrséget hasonlatossá egy hivatásos hadsereghöz, mindig is megőrizte demokratikus és „politikus” jellemzőit: az egységek maguk választották előjáróikat, katonai törvényszéket sosem sikerült felállítani az esetleges fegyelmeztelenségek megbüntetésére, a különböző parancsok megtagadása és vitatása továbbra is jellemző volt; nehezen lehetett rávenni az egységeket, hogy elhagyják Párizst (azaz az erődítményekben teljesítsenek szolgálatot). A hanyagság és a részegeskedés továbbra is igen elterjedt volt, ez is komoly problémát jelentett, ám a Nemzetőrségnek nem csak hátrányai voltak. A legendákkal szemben a nemzetőrök nagy többségéből egyáltalán nem hiányzott a bátorság, igen rossz katonák voltak, kevés katonai tapasztalattal, de a harcokban igen bátran viselkedtek, és főleg: nagyon is tudták, miért harcolnak, és ezért készek voltak áldozatokra is. Ha szemügyre vesszük, hogy a kommün proklamálása előtt nagyjából 50 000-ra volt tehető a „szélsőbaloldali” szimpatizánsok száma a városban (azokat számíthatjuk ide, akik a februári választásokon a vörös jelöltekre szavaztak), figyelemre méltó, hogy április végén mintegy 170 000 nemzetőr állt a kommün rendelkezésére. Nyilvánvalóan nem mindegyikük volt átitatva forradalmi ideológiával (ez is oka lehetett a fegyelmeztelenségeknek, a parancsmegtagadásoknak), de a „langyosak” bevonása nélkül képtelenség lett volna éjjel-nappal tartani a Párizst körbevevő erődítményrendszert. Az előzőekben láthattuk: a Nemzetőrség egységei a helyi demokrácia szervei is voltak, nem egyszerű milíciák – ennek erejét hiba volna lebecsülni. A különböző egységeken belül, amelyek gyakran szeptember óta álltak fegyverben, olyan személyes kapcsolatok alakultak ki, amelyek igazi „*esprit de corps*”-ot hoztak létre. A Nemzetőrség mindenekelőtt társadalmi intézmény volt, fő ereje a bajtársiasság volt, biztosan nem a katonai fegyelem, de talán nem is a hit a forradalmi ideológiában. Más sem látunk a kommün alatt készített fényképeken, mint büszke, a barikádok előtt pózoló nemzetőröket (már szoltunk a kommünárok között dívó „egyenruha-mániáról”), akik mindenekelőtt egy helyi, bajtársi közösség tagjai voltak, nem katonák, de talán nem is feltétlenül forradalmárok. A Nemzetőrség egységei mellett léteztek igazi szabadcsapatok is önkéntesekkel, akik valóban a forradalom elkötelezettjei voltak. Mintegy harminc ilyen egységről tudunk olyan nevekkkel, mint „Flourens bosszúállói”, „A Montmartre laszkárjai”, „A köztársaság védelmezői”, „A forradalom önkéntesei”.

Mit mondhatnánk hát a kommün katonai erejéről hát? Kétségtelen, hogy a Nemzetőrség távolról sem volt ideális hadsereg, amatőr katonákból állt, benne a hierarchia-viszonyok igen konfúzak és bonyolultak voltak,⁵ a fegyelem és a parancsok végrehajtása komoly kíváncsalmakat hagyott maga után. A nemzetőrök képesek voltak reagálni az eseményekre, de offenzívát jóval kevésbé lehetett velük végrehajtani. Mindazonáltal erősen túlzó mind a kommün ügyével szimpatizáló kortársak, mind a forradalom ellenségeinek vélelme, miszerint az egész Nemzetőrség nem lett volna más, mint egy szervezetlen iszákos „kocsmatársaság” (az utóbbiak motivációja a kommün alávalóságának bizonyítása, előbbiek pedig a nemzetőrökben találták meg a bukás ideális bűnbakjait). Ez nemcsak igaztalan, de igazságtalan is a nemzetőrökkel szemben. Nem érdemes ezt az intézményt hivatásos hadsereghöz hasonlítani,⁶ hiszen nem az volt – ha azonban a kommün Nemzetőrségét más forradalmi hadseregekkel vetjük össze, akkor talán nem is olyan negatív a kép, amelyet kaphatunk.

Mindenesetre április végére Párizs oldaláról nagyot javult a helyzet. A városban lőszerből és ágyúkból elegendő volt, az erődítményrendszer komoly biztosítékot jelentett, a déli és nyugati hat erőd közül öt a kommünárok kezén volt: Párizsban volt mivel válaszolni a kormány támadására. Az igazi tragédia az volt, hogy így vagy úgy, de a kommün túlélési esélyei az idővel egyre haloványabbakká váltak. A katonai egyensúly lassan, de megállíthatatlanul, Versailles felé kezdett billenni. Thiers mindent megtett egy ütőképes hadsereg felállításáért érdekében, amelynek az élére Mac-Mahon tábornokot (a „sedani hőst”, ahogy a nép „némi” ironiával nevezte) nevezte ki, aki a francia legendárius szerint nem az értelmi képességeivel tűnt ki (ez nem akadályozta meg, hogy ez a mélyen monarchista tábornok később köztársasági elnök legyen), de kétségkívül kemény katona volt. Felmerült, hiszen voltak képviselők, akik igen rossz szemmel nézték a hadsereg bevetését a nép ellen, hogy a vidéki nemzetőröket vezényelik ki Párizs ellen (mint 1848-ban), azaz a Nemzetőrségnek újra valamiféle rendfenntartó feladatot kívántak adni, mint Lajos Fülöp idejében. Bizonyítva ezáltal azt is, hogy a Nemzetgyűlés nagyon is a nemzet igazi akaratát képviseli, amely tehát nem a párizsi lázadásban nyilvánul meg. Végül egyrészt Thiers és a kormány keményvonalasai elutasították ezt a bonyolult megoldást, másrészt, mint láthattuk, sok vidéki város nem kívánt ebben részt venni (egyedül a nyugati régiók ajánlottak fel „huhogókat”, ezt pedig a kormány érezte kompromittálónak). Így a hivatásos hadsereg bevetése mellett döntöttek. A kormány

⁵ A legfontosabb problémát egyenesen a Nemzetőrség vezetése jelentette. Mint szoltunk róla, a Nemzetőrség Központi Bizottsága nem oszlott fel a kommün létrejöttékor, ez azzal a következménnyel járt, hogy soha sem volt teljesen világos, hogy milyen viszonyban van egymással a kommün katonai delegáltja és a Központi Bizottság. A katonai biztos sosem lehetett teljesen meggyőződve arról, hogy utasításait végrehajtsák.

⁶ Ezzel az éleslátóbb kommünárok is tisztában voltak: „Nem látni, hogy a föderáltak már most logikusan szervezték lennének; hogy semmit sem tudunk változtatni ezen a szerveződésen, azt jelenti, hogy mindezt lehangolónak találjuk, rendtelenségnek és összevisszaságnak nevezzük, de ez a rendtelenség és összevisszaság éppen a lényege ezeknek az önkéntes alakulatoknak, melyek maguk választják meg az előjárókat, akik ezáltal alávetettek közlegényeiknek” (Barron, 158.).

által vidéken frissen rekrutált hadsereg azonban fiatal, tapasztalatlan erőkből állt, ezért a kormány elsősorban inkább a tapasztalt tisztekre és katonákra kívánt támaszkodni, azaz a volt császári hadseregre, amelynek nagy része azonban porosz hadifogoly volt. Ezért kénytelenek voltak Jules Favre közvetítésével Bismarckhoz fordulni a kéréssel, hogy a német kancellár engedje szabadon a hadifogságba esett katonák egy részét. Bismarck megértő volt: a kormány hadserege 130 000 főt számlált már április végén. A márciusi párizsi eseménynek (amikor a hadsereg fraternizált a lakossággal, sőt, nem kevés egysége átállt a felkelők oldalára) arra intették a kormányt, hogy ezúttal biztosra menjen és fegyelmezett hadsereget hozzon létre, amely a legkisebb vereséget sem engedheti meg magának, hiszen annak ismét komoly következményei lehetnek a katonák moráljára. A katonákat elkülönítették a lakosságtól Satory katonai táborában, miként minden hírforrástól is: valóságos kommunellenes agymosásnak vetették őket alá, mely szerint a kommunárok idegen érdekeket képviselnek (azaz Bismarck egyszerre volt továbbra is a nagy ellenség, miközben ő adta vissza a hadifoglyokat), maguk is idegenek, bűnözők, tolvajok, iszákosok, egy kisebbség befolyása alatt álló tudatlan tömeg, és így tovább. Minden fegyelmetlenséget, a Párizs melletti legkisebb szimpátia jelét azonnal megtorolták, zsold, élelmiszer, karrierlehetőség pedig bőséggel állt a rendelkezésre. A hadsereg tisztjeinek meggyőződése volt, hogy a „poroszok orra előtt” létrejött kommun vagy egyenesen hazaáruló volt, vagy legalábbis erősen hozzájárult az egyébként is megalázott Franciaország gondjaihoz. Azaz a kommüntől megtagadtak minden társadalmi, politikai mondanivalót, egyszerű lázadó csűrheként festették le őket. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a két fél közötti hangulat jóval erőszakosabbá és vérszomjasabbá vált, mint akár márciusban volt – amit természetesen később még fokozott a kommunárok gyakran igen hatékony és főleg hősies ellenállása. A kommun felett kezdett beborulni az ég.

Már az áprilisi kitörést követő két hétben megkezdődött a kormány csapatainak lassú offenzívája, nyugaton egyre közelebb kerültek a városfalakhoz, elesett Bécon és Asnières is. Végül április 21-én sikerült megállítani őket (elsősorban Dombrowski nemzetőreinek köszönhetően), ekkor a harcok súlypontja átkerült a várostól délre eső területekre: nyugaton a kormány csak lövette a kommunárok kezén maradt elővárosokat és az ágyúk által elérhető nyugati kerületeket. Délen Versailles célja az erődrendszer elemeinek elfoglalása lett (keletről nyugat felé haladva Ivry, Bicêtre, Montrouge, Vanves és Issy erődjai), ami Párizs valós ostroma megkezdésének előfeltétele volt. A főváros erődítményének a gyenge pontja délnyugaton a Point-du-Jour kiszögelése volt, ez tűnt a legalkalmasabbnak Versailles számára a Párizsba történő behatoláshoz. A kiszögélést Issy erődjének⁷ ágyúi védték, elfoglalásához az erődöt kellett először birtokba venni: a folyamatos

⁷ Többek között itt is harcolt Louise Michel, a kommun legendás alakja. Louise Michel, a „Viro major”, aki „nagyobb volt mint bármely férfi” (Victor Hugo), akit Paul Verlaine is megénekelt („Ballade en l'honneur de Louise Michel”), a kommun egyik szimbólumává vált. Louise Michel nevét ma számos iskola és óvoda viseli az országban, bár alighanem inkább a „szegények tanárnőjének” emléket állítva, mint a kommunnek, vagy az anarchizmusnak (Michel a kommun utáni deportálásból hazatérve az anarchista mozgalom egyik ismert alakjává

ágyúzás alatt álló erődítményt végül április legvégén feladták a nemzetőr védelmezők. Cluseret a hír hallatán néhány nemzetőrszázalój élén kitört a városból, és visszafoglalta Issyt, de az ügynek komoly következményei lettek: a frissen magalakult Közjóléti Bizottság elmozdította Cluseret-t és Louis Rosselt nevezte ki katonai delegátnak. Április végétől az egyre élesedő polgárháború és a mind elkerülhetetlenebbnek látszó végső összecsapás rányomta a bélyegét a kommun mindennapjaira is. A forradalom önvédelme a legsürgetőbb kérdéssé vált, mint láhattuk a Közjóléti Bizottság is sok tekintetben ennek köszönhetette a létét.

Louis-Nathaniel Rossel, a hadsereg hivatásos tisztje, a kommun igen atipikus képviselője volt. Noha katonai erényeihez nem férhetett kétség, határozottan irritálta mind maga a párizsi forradalom, mind annak résztvevői és vezetői. Egyszerűen úgy került a kommun oldalára, hogy elutasította a poroszokkal kötött békét, ahogy a hadügyminiszternek írt márciusi levelében fogalmazott: „két párt alakult ki az országban, magam hezitálás nélkül azok oldalára álltam, akik visszautasították a békét.” (Tombs, 268.) Ki-nevezése után katonai bíróságot állított fel, ahol a fegyelmetlenségeket halálos ítélettel büntette... A kommun Központi Bizottságának kellett közbeavartoznia (kegyelmet gyakorolt az elítélt nemzetőrök felett), hogy Rossel lemondjon a tervéről. A Nemzetőrséget aligha lehetett ilyen módszerekkel irányítani, noha az persze igaz volt, hogy a katonai teljesítőképességnek jót tett volna némi fegyelem. Maga a Nemzetőrség Központi Bizottsága „a háború adminisztrátorának” tartotta magát, erre reagálva jelentette ki Rossel, akinek volt némi igaza, hogy „egy adminisztrátor, aki nem adhat parancsokat, nem adminisztrátor, hanem alkalmazott” (Tombs, 271.). Mindenesetre valójában Rosselnek sem sikerült rendet tennie, személyében sem volt népszerű a kommunárok körében. Lis-sagaray szerint „Rossel semmit sem értett Párizs lelkéből”, mások szerint „eltévesztette melyik oldalon szolgál”. Ez talán túlzás volt, de kétségkívül ő sem volt egy forradalmi hadsereg katonai ügyeinek ideális irányítója. Végül május 9-én lemondott a tisztségéről.⁸ Nagyobb baj volt, hogy ugyanazon a napon véglegesen elesett Issy erődje is. Rossel önmaga vonult börtönbe („Nem tudom áttörni az akadályokat, mert az akadályok Önök és a gyengeségük, ezért visszavonulok, és tisztelettel kérek magamnak egy cellát a Mazas-börtönben” – írta lemondólevelében a Központi Bizottságnak), majd megszökött és

vált: „Ha létezett hatalom, amely valamit tehetett volna, az a kommun volt (...). A hatalom azonban őket is eltipor-ta, nem hagyott nekik mást, csak a megváltoztathatatlan akaratot az önfeláldozásra, a hősként való halálra. A hatalom átkozott, ezért vagyok anarchista.” – Michel, 414.)

⁸ Kissé bizarr eleme a kommun történetének, hogy a *Le Père Duchêne* lap bohémjei, pár hozzájuk közel álló blanquistával megpróbálták rávenni Rosselt egyfajta katonai-forradalmi diktatúra bevezetésére: „Megindulunk... Ki kell hajítani a kommünt az ablakon... Nem jók azok az emberek ott semmire... Megcsináljuk a diktatúrát, Rossel, Rigault, Eudes, Dombrowski és mi, a *Le Père Duchêne*... A Tuileriákban lesz a központunk. Igen a Tuileriákban, a *Pavillon de Flore*-ban, mint a Közjóléti Bizottságé..., mármint az igazié.” (Igy idézi szerkesztőtársát Vermersch Vuillaume, 179.). Igen valószínű, hogy a hivatásos katona nem nagyon vette komolyan őket, de egyébként a kommun vezetői sem: amikor kitudódott a „terv”, felmerült a letartóztatásuk, de aztán főleg Vaillant közbenjárására, egyszerűen elfelejtették nekik a dolgot.

a kommün bukásáig a városban bujkált. Mindez nem volt akadály annak, hogy Rosselt, „az „árulót”, a katonai bíróság kivégezze a vereség után.

Issy elvesztése után katonai értelemben a kommün napjai meg voltak számlálva: sorra estek el a déli erődök, a kormány csapatai egyre közelebb kerültek a városhoz. A katonai delegált Rossel után Delescluze lett, aki igen bátor ember volt, de a legkevésbé sem értett a katonai ügyekhez. Tervei továbbra is leginkább a győzedelmes kitörésekre alapoztak, ám ezeknek egyre kevésbé volt értelmük. Neki már tervei sem voltak a Nemzetőrség hatékonyabbá tételére, egyszerűen a nemzetőrök moráljára próbált hatni: körbejárva a csapatokat, lelkesítő szónoklatokat tartott, amelyekben kikélt a szolgálatmegtagadók, a gyávák, a fegyelmezetlenek és az iszákosok ellen. Politikai „biztosokat” neveztek ki a három tábornok, a jobb part parancsnoka, Dombrowski, a bal part nyugati részének irányítója, La Cécilia és a bal part keleti oldalának vezetője, Wroblewski mellé. Édouard Moreau, a Nemzetőrség Központi Bizottságának vezetője a katonai delegált mellé került, azaz próbálták némileg racionalizálni a katonai irányítást. A veszteségek (nagyjából 10 000 nemzetőr esett el, sebesült meg, vagy került fogságba április eleje óta) különösen a „vörös” zászlóaljakat érintették, akik nem vonták ki magukat a harc alól, a lassú demoralizálódás pedig mindenkit: egyre kevesebb hadra fogható nemzetőrrel lehetett számolni, az ostrom kezdetén talán 40-50 000-re volt tehető a számuk. A kömmünár sajtó továbbra is fényes győzelmekről számolt be, mindez azonban nem változtatott a tényen, hogy a katasztrófa nagy léptekkel közeledett Párizs felé.

„Hallgassák meg a pulzusomat, vajon félek-e?”

Május 21-én, vasárnap délután a Tuileriák kertjében 1300 zenész adott koncertet a párizsi népnek a Nemzetőrség özvegyei és árvái tiszteletére. Kevesen hitték volna, hogy ez lesz a kommün rekvieme. Ugyanezen a délután a francia (ahogy a versailles-i sajtó szeretne írni) csapatok a Saint-Cloud-kapun keresztül behatoltak a városba. Szinte hihetetlen, de a kaput nem védte senki (maguk a katonák is cselre gyanakodtak), mintegy 20 000 katona, a legkisebb ellenállással sem találkozva, nyomult be Párizsba. Közben a Nemzetőrség egy tisztje a Tuileriákban a pódiumra lépett, hogy bejelentse a jövő heti koncertet. Erre már nem került sor, noha özvegyekből és árvákból nem volt éppen hiány a következő vasárnapra.

Párizs sorsa ezzel tulajdonképpen katonailag megpecsételődött. A kormánycsapatok előrenyomulása a nyugati, burzsoá negyedekben szinte akadály és komolyabb ellenállás nélkül zajlott: hétfő estére lényegében egész Nyugat-Párizs a kezükre került, sok zászlóalj szinte azonnal harc nélkül feloszlott, tagjai egyszerűen hazamentek. A kömmünárok érdekes módon reagáltak Versailles támadására, amely jól mutatja a kettős kötődésüket a városuk egészéhez, de jóval inkább a helyi közösségeikhez. A nyugatról érkező betörés hírére távolról sem indultak el a nyugati, burzsoá negyedekbe megállítani a támadást,

ahogy logikusan gondolnánk. De nem vonultak tömegesen a Városháza és a központi negyedek felé sem, hogy megvédjék a kommün központját. Mindenki a saját negyedében, a barikádok mögött a saját utcáját védte (Malon is „*chauvinisme du quartier*”-ről írt...), legalábbis a legenda szerint. Ez némiképp túlzás, hiszen valamiféle koordináció azért volt Kelet-Párizs védelmében, de valóban valami ilyesmi történt: a nagy többség ott vette fel a harcot, ahol az életét is élte.

Delescluze-nak egy napjába került, hogy felmérje a helyzet súlyosságát, és kiadja a mai is sokat vitatott (az 1792-es népfelkelésre hajazó) proklamációját:

„Polgártársak, elég volt a militarizmusból, nem kellene paszományos, aranygalléros vezérkarok! He-lyet a népnek, a pusztá kézzel harcolóknak! Ütött a forradalmi háború órája. Polgártársak. Képviselőitek harcolni és, ha kell, meghalni is veletek fognak minden nép forradalmainak anyja, a dicsőséges Franciaország nevében, mely az igazságosság és a szolidaritás eszméinek állandó otthona, melyek egy-szer a világ irányítói lesznek. Támadatok az ellenségre, mutassátok meg neki, hogy Párizst eladni el lehet, de legyőzni sohasem.

A Kommün számít rátok, ti is számíthattok a Kommünre.” (Rougerie, 2012: 251–252.)

Nemcsak arról volt szó, hogy nem következett be a népfelkelés, hanem arról is, hogy ezzel a kommün lemondott mindenfajta szervezett védekezési stratégiáról:⁹ a „langyos” zászlóaljak és parancsnokok úgy tekintették, hogy ha vége a „militarizmusnak”, vége a háborúnak is, azaz feladták a remény nélküli küzdelmet; az elkötelezettebb csapatok és emberek pedig koordinálatlan utcai harcokra kényszerültek. Mindez persze nem ki-zárólag a proklamáció felelőssége volt, hiszen a Nemzetőrség egyébként is egyes száza-dok, zászlóaljak meglehetősen kevésbé centralizált konföderációja volt, amely ráadásul földrajzi alapon szerveződött. Lényegében az történt, hogy mindenki, aki még harcolni akart, felkészült a küzdelemre a saját kerületében és központi irányítás nélkül úgy bol-dogult, ahogy tudott. A kömmünnek az utolsó héten, a párizsi utcai harcok kezdetekor legfeljebb 20-25 000 fegyverese lehetett, bennük nem tűnt el sem a remény, sem a lelke-sedés: végre olyan körülmények között harcolhatnak, amelyet ismernek, nem kevesen tartották úgy, hogy Párizs utcakövei még megmenthetik a forradalmat.

A párizsi harcok földrajza pontosan felvázolja előttünk a két Párizst: a burzsoá nyu-gati negyedeket, ahol az ellenállás szinte csak epizódyszerű volt (leszámítva Batignolles munkásnegyedét, amely szinte beékelődött az északnyugati városrészbe – így nagyon nehezen volt védhető, noha a kerület polgármestere, Malon nemzetőrei élén hősiesen ellenállt), illerve a központi (kézműves, kisbutikos) és keleti (proletár) Párizst, ahol az igazán komoly harcok folytak.

⁹ Lissagaray alighanem joggal tette fel a kérdést: „ha maga a katonai biztos szólít fel minden fegyelem sutba dobására, ki fog ezentúl engedelmeskedni?”. Vallás hasonló kritikát fogalmazott meg: „a védjük meg a várost ut-cáról utcára, kerülettől kerületre” taktika számára is örültség volt, valódi védelmi stratégiára lett volna szükség, a magaslatok megszállására, összehangolt védekezésre, lövészárkokra.

A központi negyedekben már valóságos barikádok emelkedtek, az ellenállás is jelentősebb volt: a kommün igazi hadsereg, valódi katonai stratégia hiányában egy mítoszhoz menekült, visszatért a forradalmi eredetéhez, a barikádokhoz. Hétfőn a párizsiak a következő deklarációt olvashatták a Kommün Központi Bizottsága részéről városuk falain:

„A nép, amely elmozdította királyait, amely lerombolta a Bastille-t, '89 és '93 népe, a forradalom népe, nem veszítheti el egyetlen pillanat alatt a március 18-i forradalom gyümölcseit.

Párizsiak, senki sem maradhat távol ettől a harctól.

FEGYVERBE!

FEGYVERBE! Párizsban mindenfelé emelkedjenek barikádok, ezen improvizált erődítmények mögül üvöltse Párizs az ellenségei felé harci indulóját, büszke csatakiáltását, a kihívás, de a győzelem hangján is, hiszen Párizs a barikádjaival bevehetetlen!

Ahogy a forradalmi Párizs, a nagy napok Párizsa megteszi a körelességét, úgy a kommün és a Központi Bizottság is meg fogja tenni.” (Tombs, 375.)

Nincs szükség taktikára, nincs szükség katonai hozzáértésre, csak bátorságra, semmi másra, hiszen az ellenség, amely nincs hozzászokva az utcai harcokhoz, mindenképpen vereséget fog szenvedni. Párizsban összesen 900 barikád emelkedett, voltak szinte erődítményszerűek (mint a Concorde téren, a sok fényképen szereplő hatalmas, valóságos építmény az építőjéről „Château Gaillard”-nak nevezett komplexum), voltak pár szomszédos ház által emelt kis, kezdetleges barikádok a kisebb utcákban – természetesen utóbbiak voltak nagy többségben. Az ellenállás struktúráját nagyjából Haussmann Párizsa, azaz a nagy sugárutak, körutak, kereszteződések, terek rajzolták ki: itt emelkedtek a nagyobb barikádok, elsősorban Kelet-Párizsban, a kommün iránt elkötelezett negyedekben, ahol több idő is állt rendelkezésre a felépítésükre (a XI. kerületben 78 barikád volt; 76 Belleville-ben és Ménilmontant-ban, 111-ben La Villette-ben, 45 La Chapelle-ben).

Mindeközben a kormányhadsereg, a „vörösnadrágosok”, ellenállhatatlanul nyomultak előre délnyugatról a város északkeleti része felé. Komoly veszteség volt a Montmartre (a forradalom *Mont-Marat*-ja, a párizsi forradalmárok „Aventinus-hegye”, és mint láthattuk, lényegében a kommün bölcsője) igen gyors elvesztése – a hadsereg megkerülte a dombot, és hátulról foglalta el, lényegében órák alatt. A Montmartre-on a vörös lobogó helyett lengő trikolor, melyet az egész városban lehetett látni, valósággal sokkolta a kommün híveit.

Voltak barikádok, amelyeket az „utolsó töltényig” védtek, de a gyakoribb az volt, hogy a védők kénytelenek voltak viszonylag gyorsan feladni az állásaikat, mert a hadsereg egyszerűen megkerülte a barikádot (gyakran a környező házakon át, akár a falakat ki-ütve – ezt a taktikát azóta is használják a városi gerillák elleni küzdelemben), amely így halálos csapdának bizonyult a védői számára: a Concorde téri „Château Gaillard” mindössze pár óráig volt védhető, mert egyszerűen megkerülték északról. Összességében ta-

lán száz barikádot védtek a kommünárok eltökélten, viszonylag hosszú ideig – nem a bátorság hiányzott természetesen, hanem a katonai értelmük kérdőjeleződött meg.

Tulajdonképpen innen ered a kommün védőinek másik stratégiai eszköze is: a barikádokat környező házak felgyújtása, megakadályozandó azok megkerülését. A kommünárok a kormánycsapatok előrejutását hátráltató jó pár épületet felgyújtottak a jobb parton főleg a rue de Rivoli, a bal parton a rue Vavin környékén („Inkább Moszkva, mint Sedan!” – írta Delescluze, amikor a napóleoni háborúkra célozva az oroszok felgyújtották a fővárosukat). Másutt a hadsereg ágyúzása okozott tűzvészeket, amely nem tűnt úgy, mintha nagyon meg akarná kímélni Párizst (így pusztult el például a Pénzügyminisztérium). De a legtöbb tűz nem stratégiai célokat szolgált (ahogy Marx is vélte), hanem szimbolikus tett volt: már a porosz ostrom óta sokat emlegetett fordulat volt a párizsi forradalmárok beszédeiben, hogy „Párizst inkább elpusztítjuk, de nem adjuk az ellenség kezére” (sőt, már Danton is hasonló szónoklatokat tartott 1792-ben). A tűzvészek egy jó része a kommünárok szándékos, de talán szervezett akciója is volt, Vallès írta a lapjában:

„Minden intézkedést megtettünk, hogy egyetlen ellenséges katona se léphessen be Párizs területére. Az erődítmények sorra eshetnek. A falak sorra leomolhatnak. De egyetlen katona sem fog Párizs területére belépni. *Ha Thiers úr vegyész, akkor érti, miről beszélünk.* Hogy a versailles-i hadseregnek világos legyen: Párizs mindenre készen áll, hogy ne adja meg magát.” (Idézi Rougerie, 2012: 299., kiemelés az eredetiben.)

Ha egész Párizs nem is járt így, a kommünárok¹⁰ célpontja a monarchia szimbólumai voltak (Tuileriák, a Louvre és a Palais-Royal mint a monarchia szimbólumai; a rendőrprefektúra, az igazságügyi palota, a „Becsületrend háza” [*Maison d'éducation de La Légion d'honneur*], mint az állami elnyomás megtestesítői), illetve a Városháza, amely „a párizsi nép otthonaként nem juthatott az ellenség kezére”. A birtokbavétel, a megisztulás és a bosszúállás utolsó kétségbeesett aktusa leginkább két szimbolikus épület felgyújtása volt: a Tuileriák („ha nincsenek királyok, nincs szükségünk palotákra sem”) és maga a Városháza (amely „elesik valódi urával, a párizsi néppel együtt”). Mint említettük, valóban történtek stratégiai célból is gyújtogatások, és komoly tűzvészt okoztak a versailles-i ágyúk is, nem költői túlzás, hogy Párizs egy része *valóban* égett (mintegy hétszáz épület pusztult el a harcokban).

A Városháza felgyújtása után a kommün megmaradt vezetői a XI. kerületi városházán gyülekeztek, ekkor valóban megkezdődött az ellenállásnak valamiféle irányítása. Sokan azonban megpróbálták megvédeni a bal part keleti részét is, az egyik legerősebb

¹⁰ Gustave Lefrançais: „Igen, én azok közé tartozom, akik feltétlenül erkölcsös tettként helyeselték a lényegénél fogva monarchista palotának, a gyalázatos múlt jelképének a felgyújtását, melyet Tuileirának neveztek. Igen, én azok közé tartozom, akik örömtől repestek, amikor lángolni látták a baljós palotát, ahonnan annyszor adtak parancsot a nép legvilkolására, s ahol oly sok, társadalomellenes bűncselekményt forraltak és magasztaltak. A Tuileiriák leégtek, dicsőség hát azoknak, akik bátran kezdeményezték és végrehajtották e nagy erkölcsi tettet, a nagy népi igazságot tartalmazó cselekedetet.” (Choury, 329–330.)

nemzetőregység, a XIII. kerület légiója egészen május 24-ig a Párizsba való behatolással jelentőségét veszített Bicêtre erőd és környékén volt, innen vonultak fel kerületük védelmére. A korban Párizs legszegényebb kerülete volt a *miserable* V. kerület, és erősen munkás jellegű volt a tőle délkeletre erő XIII. kerület is (a bal part nyugatabbra eső részei kevésbé voltak benépesülve még ekkor, a frissen Párizshoz csatolt új kerületek – Grenelle, Vaugirard, Montrouge – alig többek még, mint egymással alig kapcsolatban álló nagy falvak). Itt Wroblewski, Varlin és Lisbonne révén elég jól szervezett volt az ellenállás. A Panthéon és a Butte-aux-Cailles környékén tartott ki a legtovább a kommün (ezeknek a heroikus harcoknak adja szép leírását Lissagaray, aki egy fogoly kommünár szájába adja a legendássá vált szavakat: „Hallgassák meg a pulzusomat, vajon félek-e?”), végül azonban május 25-re felszámolták az ellenállást.

Valójában keveset tudunk az utolsó napok harcainak a szerveztségéről, noha itt, a jobb parti keleti negyedekben kezdődött az igazi küzdelem, amely kormányvesztést okozott a kormányerőknek is. A kommünárok valóban úgy harcoltak, mint az oroszoknak – talán reménytelenségből, talán hitből, talán mindkettőből. A kommün vezetői közül ott volt még a két veterán jakobinus, Delescluze és Gambon; a fiatalabbak közül Vermorel, Varlin, Ranvier, Frankel, Lefrançais; a nemzetőrök vezetői közül „Henry ezredes”, a két volt hivatásos tiszt, Lisbonne és Brunel. Az ellenállás központja a La Rotonde (ma: Stalingrad), a Bastille, a Château d'Eau (ma: de la République) terek voltak. Ezek elestével a kommün visszaszorult arra a területre, ahol az 1848. júniusi harcok zajlottak: Belleville, Ménilmontant és Popincourt utcáira, ahol szinte mindenütt barikádok emelkedtek. Ezek és több ezer ember közös erőfeszítései alighanem összehangolt védekezést igényeltek, feltehetően a kommün vezetői és pár nemzetőr tiszt irányításával. Ekkor a harc már nyilvánvalóan reménytelen volt: a forradalmi nép által védett város bevehetlensége illúzióknak bizonyult, mint ahogy az is, hogy a kormánycsapatok a városon belül már kevésbé megbízhatónak bizonyulnak, mint ahogy március 18-án történt.¹¹ Delescluze a Központi Bizottság pár tagjával a németekhez kívánt fordulni, hogy közvetítsenek a két fél között,¹² a dolog természetesen teljesen reménytelen volt – a németek nemhogy ilyesmire nem voltak hajlandók, de még a menekülőket is visszazavarták Párizsba, legtöbbjük esetében a biztos halálba.

Nem tudjuk pontosan, kik voltak az utolsó ellenállók (az biztosnak tűnik, hogy nem a *Père Lachaise* védői), a legenda, a Lissagaray óta élő hagyomány úgy tartja, hogy

¹¹ A Közfélzeti Bizottság ezen plakátja fogadta a hadsereget: „Versailles-i katonák! Párizs népe sohasem hiszi el, hogy fegyvereiteket ellene fordítjátok. Amikor majd szemtől szembe találkoztok, kezetek visszariad a testvérgyilkosságtól...” (Choury, 316.)

¹² A dolog meglehetősen tragikus formát öltött: a kis delegációt a város keleti kapuit védő nemzetőrök felhívóztatták, mert azt hitték, hogy a kommün vezetői a bőrüket akarják menteni, azért akarják elhagyni a várost (egyébként nem kevesen tettek így). Delescluze-t ez az utolsó csapás, hogy árulással gyanúsítják, annyira megtört, hogy lényegében önként lövette le magát egy barikádon. Ahogy Lissagaray írja oly szépen: „Delescluze úgy lépett fel a barikádra, ahogy hegyipárti elődjei mentek a *guillotine* alá. Hosszú harcos élete felemészítette minden erejét. Nem maradt már csak egy utolsó lélegzetnyi ereje, azt is odaadta” (444.).

Belleville két kis utcája (a rue Ramponeau és a rue Turtille) sarkán tartott ki az utolsó kommünár május 28-án délután egy óra felé, aki bátorságának köszönhetően végül el tudott menekülni a kormánycsapatok elől. Magának a hadseregnek a jelentése szerint Ménilmontant templománál dördültek el az utolsó lövések, este hat órakor.

A kommün heroikus küzdelmének történetében a túsok ügye ejt csupán igen csúnya foltot. Az utolsó hét végtéleki légkörében, amikor a kormány hadserege ezreket lőtt agyon a párizsi utcákon, az ún. túsok egyre veszélyesebb helyzetbe kerültek. Ők elsősorban egyházi emberek voltak, papok, szerzetesek, a leghíresebb közülük Georges Darboy, Párizs érseke és Gaspard Deguerri, a Madelaine-templom papja, Eugénia császárné volt gyóntatója. A papok mellett számos volt rendőr, Thiers elfogott kémei, besúgói (vagy legalábbis azok, akiket ezzel vádoltak) alkották a túsok csoportját. A „véres hét” kezdetéig, noha mint láthattuk, a kommün rendeletet hozott a „bosszúállásról”, nem esett bántódásuk, a börtönkörülményeik is elfogadhatóak voltak. Lassan azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Versailles lényegében a kommünárok teljes fizikai megsemmisítésére törekszik, általánossá váltak a csoportos kivégzések. Amikor a hadsereg elkezdte elfoglalni Párizst a Monceau park már az első napon valódi kivégzőhellyé vált, híres vérengzés volt még a Rosier utcában a Montmartre-on, ahol márciusban megölték a felkelők a két tábornokot, vagy a Madelaine-templom előtt, ahol több száz kommünárt lőttek agyon. A kialakult paranoid, rettegő, bosszúálló légkörben a helyzet a kommünárok oldalán is megváltozott.

Mintegy 90 tús kivégzésére került sor a kommün utolsó napjaiban. Maga a kommün mint intézmény és vezető testülete nem adott ki erre szóló utasítást, sőt számos esetben tagjai meg kívánták akadályozni ezeket a kivégzéseket. Két esetről tudunk, amikor a kommün vezetői közvetlenül is részt vettek ilyen eseményekben: Raoul Rigault jelenlétében és irányítása alatt végeztek ki három volt csendőrt, míg Théophile Ferré, a rendőrség vezetője, eleget kívánva tenni a nép nyomásának, hat tús kivégzését rendelte el („felkiáltásra” került közjük Párizs érseke is). A hírhedt Haxo utcai kivégzések, ahol főleg jezsuita szerzeteseket lőttek agyon, összetettebb jelenségnek számítottak: itt a Gabriel Ranvier által vezetett „forradalmi törvényszék” kezéből kicsúszott az irányítás, és a végső vereség, valamint a szinte biztos halál miatt reményvesztett és bosszúra szomjazó tömeg maga vette kezébe az „igazságszolgáltatást”. Még inkább *septembriseur* jellegű volt a La Roquette börtönben lezajlott valódi vérengzés: itt a tömeg egyszerűen berontott a börtönbe, és az udvaron kivégezett 53 foglyot, papokat, rendőröket, „kémekeket”. A kommün több vezetője próbálta megmenteni a túsokat, leginkább Varlin, azonban az apokaliptikus hangulatban képtelenek voltak megfékezni a vérengzést. Ahogy Arnould írja ezekről a napokról:

„Könyvet lehetne írni a kommün Párizsáról, megrázó és vigasztaló könyvet, e nép erkölcsi nagyságának, forradalmi lelkesedésének, gyermeki nyíltságának, örömeinek, illúzióinak rajzát: a népet, amely csak akkor vált komorrá és rettenetessé, amikor a nyakán volt a kés, amikor hullásáncok mögött verekedett, már nem azért, hogy győzzön, már nem azért, hogy szabadságát vagy életét védje, hanem hogy

megbosszulja saját halálát és az övéi halálát; akkor, amikor a forradalom – agóniája utolsó vonaglásában – szétcsapott maga körül súlyos kezével, melyet már nem irányított az értelem...” (Arnould, 82.)

„Mortte notre povre république” – „Meghótt a mi szegény köztársaságunk”

Nem tudjuk pontosan, hogy magukban a harcokban hány kommünár eshetett el, számuk bizonyosan több ezerre tehető. A versailles-iak 400 embert vesztettek és nagyjából 3000 sebesültjük volt. Az igazi szörnyűségek (noha a kivégzések már a „véres hét” alatt is általánosak voltak) a fegyverek elhallgatása után kezdődtek el.

A bukás után valóságos embervadászat¹³ indult, és igen nehéz volt elrejtőzni az egérfogóvá vált városban: Párizs mészárszékké változott, az utcákat holttestek borították, nem egy közpark (a Luxembourg-kert, a Parc Monceau, a Buttes-Chaumont) és kaszárnya tömeges kivégzések helyszínévé vált (az École Militaire, illetve Lobau- és a La Pépinière-kaszárnya voltak a leghírhedtebbek). A kivégzőosztagok már nem is voltak elegendők, a város számos pontján gépfegyverrel végezték ki az elfogott kommünárokat. Ahogy ilyen helyzetekben lenni szokott, sokan feljelentéssel kívántak leszámolni személyes ellenségeikkel (összesen 400 000 feljelentés történt a kommün bukása után), a lakbérrel tartozó bérlőkkel, a kommün alatt túlságosan „látható” szomszédjukkal, „bras-sardiers”-nak (karszalagosoknak, akik trikolor karszalagot tettek a ruhájukra) hívták az ilyen bátrakat, akik a kommün bukása után segítettek „az igazságszolgáltatást”. A jobb negyedek érezhető megkönnyebbüléssel, gyakran ablakba kirakott trikolorral fogadták a katonákat – a népi negyedek dermedt, megvető és persze rettegő csönddel. Goncourt írta naplójában, hogy miközben keleten még ádáz harcok dúltak, a nyugati városrészek újra benépesültek:

„(...) úgy tűnnek fel újra az gazdagok, mintha egyenest Koblenzből [Koblenz volt a forradalom alatt az arisztokrata emigráció központja] érkeztek volna régi csézáikon.” Kelet-Párizsban ezzel szemben „veszélyesen hallgatag arcok a teljesen kiürült utcákon, egy legyőzött, de nem alávetett nép látványa került” (Godineau, 198.).

Egy másik, a kommünnel szintén ellenséges szemtanú, Geneviève Breton szavai:

„Milyen rövid idő alatt megváltozott az utca képe; vidám, tarka Versailles-ból érkezett tömeg lepi el romjainkat, kíváncsiak a nyomorunkra, nincs bennük semmi prudéria a győzelemben, méltóság a szenvedést látván (...) Amit ezek a kommün gyűlöletes idejének hívtak, rokonszenvesebb és könnyebben elviselhető immár számomra, mint ez a hullák közötti önfeledt ünneplés...” (Godineau, 222.)

¹³ „Az álomnak vége, az embervadászat megkezdődik” (...) „szerencsétlenek azok, kik a kommün valamely tagjára hasonlítanak” (Brocher, 306., 322.), Malon és Lissagaray is arról számolt be, hogy többtrucatnyi ember köszönhet a halálát annak, hogy egyszerűen hasonlított a kommün egy-egy ismertebb szereplőjére.

A visszatért burzsoák szinte perverz örömet találtak „Párizs romjainak” megszemlélésében (ahogy a turisták is – a Cook angol utazási iroda egyenesen utazásokat szervezett a romokhoz): mindez lehetőséget adott számukra a kommün és a „vak, barbár rombolás” egymásnak való megfeleltetésére. És persze a „romok költészete” annak is szimbóluma lett, hogy ez a véres orgia, a kommün végleg megsemmisült.

Thiers igen korán megígérte Párizs népének: a győzelem után jön a büntetés. A Nemzetgyűlés előtt mondta ezeket a szavakat:

„Uraim, a bűnhődés teljes lesz, ez azonban – ismétlem – olyan bűnhődés lesz, amelyet becsületes emberek rónak ki, mert az igazság ezt követeli: bűnhődés lesz a törvény nevében és a törvény által.” (Choury, 318.)

Thiers csak félig mondott igazat: a bűnhődés valóban szinte teljes volt, azonban mindez távolról sem a törvények keretében történt meg.

Mint említettük, a mészárlások már az ostrom első napján megkezdődtek. Alighanem informális parancs volt arra, hogy mindenkit, akit fegyverrel a kezében fognak el, agyon kell lőni. A „véres hét” alatt, ahogy a szemtanúk mondták, egy-egy alacsonyabb rangú katonatiszt „egyszerre volt vádló, bíró és hóhér”. Az egyes emberéletek sorsában lényegében külsőségek döntöttek: egy löporos kéz, puskatus nyoma a vállon, egy Godillot-cipő (ez a cipőgyár gyártotta a nemzetőrök bakancsait) egyet jelentett az azonnali halállal.¹⁴ De még a viszonylag szervezettebb rögtönítélő bíróságok (melyekből összesen húsz működött a városban) is gyakorlatilag mészárszékek voltak: Vuillaume, akinek egyébként nagyon kitűnő hamis papírai voltak, azért kerül a kivégzésükre várók közé a Luxembourg-kertben, mert citoyennek szólította a bíróság egy „bíráját”. A bűnhődés olyannyira volt jogszerű és törvényes, hogy még ma sem tudjuk pontosan az áldozatok számát. Talán 20 000–25 000 között voltak az azonnal kivégzettek, de nem lehetetlen, hogy többen. A „nép Szent Bertalan-éje”, ahogy egy korabeli szemtanú nevezte. (Malvina Blanchecotte, az események egyik szemtanúja, aki a lehető legkevésbé rokonszenvezett a kommünnel, így ír a „véres hétről”: „barbár kegyetlenség, amely példa nélkül áll a történelemben”, (...) „Önök, akik bizonyára már sokféle dolgot láttak életükben, egy percre se higgyék, hogy ezt el tudják képzelni...” – Beller-Régner, 178.) Malon könyvében 25 000 áldozatról beszél csak a „véres hét” kapcsán (ebből 20 000 kivégzetről). Az 1880-as évekre a konszenzusos (azaz a kormány által is elismert) szám 30 000 lett. A legfrissebb kutatások az áldozatok számát 20–25 000 közé teszik,¹⁵ amely még min-

¹⁴ Még a versailles-i *Le Siècle* is így írt: „A gyilkos örület uralkodik a városban. Nem lehet megkülönböztetni egymástól a bűnöst és az ártatlant, a gyanú mindenki felett ott lebeg. Az ember élete egy hajszálon függ, egy ige-nért vagy egy nemért azonnali kivégzés jár.” (Debouchy, 238.)

¹⁵ A kommün talán legjobb történésének, Jacques Rougerie-nek becslése: „Párizs csaknem kétmillió város volt 1870-ben, az 1872-es felmérés 1 818 710 lakost számolt össze – úgy, hogy a „burzsoák” már visszatértek a városba. Ez 180 000 embernyi különbséget jelent. Számot vethetünk az ostrommal, ahol a halálozási ráta mintegy kétszerese volt a normálisnak, és a háború halálos áldozataival. Versailles mintegy 40 000 foglyot ejtett. Kom-

dig elképesztő szám ebben a későbbi korokhoz képest kevésbé kegyetlen korszakban. A kommünnek egyébként a végső összecsapás előtt legfeljebb 25 000 fegyverese lehetett, azaz ezek a számok (a mintegy 4000 főleg Új-Kaledóniába deportálttal és 4-5000 Svájcba, Angliába vagy Belgiumba emigrálttal kiegészítve) azt mutatják, hogy a megtorlás csaknem teljes volt, egy kommünár előtt három sors állt: az azonnali kivégzés, a börtön/deportálás vagy az emigrálás.

A Versailles-ba több tízezer fős fogolymentek indultak, Lissagaray szavaival: „a foglyok sora vagy szabadon, vagy mint 1848-ban, láncsal egymáshoz kötözve menetel Versailles felé. Aki nem tud továbbmenni, szuronnal kényszerítik, ha továbbra sem mozdul, vagy azonnal agyon lövik, vagy a lovak után kötözik.” (348.) Mindezek olyan körülmények között játszódtak le, amelyre még a jóval kegyetlenebb XX. században sem volt sokszor példa. A jobb negyedek lakói (férfiak és nők) inzultáltak, leköpdösték, verték a menetoszlop (szintén férfi és női) tagjait, „1793 torokmetszőit”. A később híres fotóművész, Nadar írja le a jelenetet, amelyet az ablakából látott:

„(...) a foglyokat kétsornyi katonaság fogja körül, akik alig tudják visszatartani a tömeget... jól öltözött urak és dámák lökdösődnek, taszigálják egymást, hogy minél közelebből üvöltsék a sértéseket a foglyok arcába; a vérszomjas örület jelenei ezek, melyekben egyetlen tiltakozás, egyetlen visszafogott szó sem hangzik, el. »Halálba velük, halálba velük, ne vigyék őket messzebbre, itt végezzetek velük, azonnal!« – üvölti a tömeg” (Godineau, 224.)

Galliffet tábornok, Mexikó és Sedan „hősenek”, kegyetlensége még ebből a milióból is kirítt, a báró Párizs kapujánál várta a menetoszlopokat, ahol kiszóllított a sorból a jobban öltözötteket („ők biztosan vezetők voltak”), az ősz hajúakat („régi ’48-asok”), akiknek óra volt a kezén („tolvajok”) – rájuk azonnali kivégzés várt. A kommünárok a beszámolók szerint többnyire valami beletörődő fatalizmussal viselték a sorsukat:¹⁶ aligha lehetett illúziójuk, hogy mi vár rájuk.

A mérleg két oldalát összevetve, számunkra nehéz lenne a valamiféle történeti objektivitás mögé menekülve azt állítani, hogy „mindkét oldal követett el atrocitásokat”. A halottak számlálása sosem túl elegáns, mi is jól tudjuk, de 90 áldozat és több tízezer között azért igen nagy az aránytalanság. Másrészt, mint láthattuk, a kommün mint intézmény nem tehető felelőssé még ezekért az áldozatokért sem, Versailles és a francia kormány azonban egészen nyíltan a kommünárok fizikai megsemmisítését irányozta elő. A hadsereg tisztjei nem rejtették véka alá, hogy meg kívánják szabadítani egyszer és mindenkorra a társadalmat „ettől a csürhétől”, „az összes börtöntölteléktől, a kocsma-

münárok menekültek el vidékre és külföldre is, igen sok munkás hagyta ott a várost, ahol egy ideig kevés volt a munkalehetőség. Mindazonáltal ezek száma legalább 100 000 kell hogy legyen, hogy a kommün bukásakor kivégzettek száma ne haladja meg a 30 000-et.” (Rougerie, 1995, 398.)

¹⁶ Szintén Galliffet-ről jegyezték fel, hogy egy kommünár nő sírva, térdén állva könyörgött kegyelemért neki, a báró, a császárság korának ismert dandyja, így válaszolt: „Madame, bennfentes voltam Párizs minden színházában, felesleges folytatnia a komédiázást” (Godineau, 225.).

és a kabarék népétől, a kerítőktől, a deklasszáltaktól, egyszóval a külvárosok söpredékétől” (Tombs, 360.). Nem a hadsereg visszaéléseiről volt szó, hanem a kormány céljairól – mi sem igazolja ezt jobban, mint a versailles-i kormányssajtó hangja a mézszárlások alatt, amely egyenesen helyeselte, sőt biztatta a tömeges kivégzéseket. A *Le Figaro* feltette a kérdést: „Mi egy republikánus? Egy vérengző fenevad.” Vérengző fenevadakkal pedig úgy bánnak, ahogy a francia kormány hadserege bánt a kommünárokkal, a hadsereg, amelyet a sajtó lelkes szavakkal üdvözölt: „Micsoda dicsőség! Hadseregünk megbosszul-ta vereségeit ezzel a felbecsülhetetlen értékű győzelemmel” – írta a *Journal des Débats*. A kormánypárti sajtó diadalában talán kissé le is leplezte önmagát és a rendet, amelyet védelmezett: „Éljen a rend! Éljen a hadsereg, mely a rend egyedüli támasza és egyedüli garanciája!” (Tombs, 389–392.) Ezt alighanem a kommünárok sem mondhatták volna szebben. Az értelmiségiek sem maradtak el mögöttük, Edmond de Goncourt szerint:

„C'est bon. Nem volt sem egyezkedés, sem kompromisszum. A megoldás brutális volt, a tiszta erő (...) egy ilyen megrisztulás, amely kiirtja a lázadásra hajlamos népesség nagy részét, legalább egy generációval visszaveti a következő forradalmat (...) ne félmegoldásokat ezúttal, egész Európa meg fogja köszönni nekünk, amint mindez véget ér” (Godineau, 198.).

Vagy Flaubert:

„Micsoda vadállatok! Ez az utolsó megnyilatkozása a középkornak... Azt hiszem, gályarabságra kellene ítélni az egész kommünt. (...) Kényszeríteni ezeket a véres hülyéket, hogy eltakarítsák Párizs romjait, láncsal a nyakukban, ahogy a veszett kutyákkal bánnak.” (Flaubert levele George Sandhoz, idézi Kardos G., 68.)

A normális élet hihetetlenül gyorsan helyreállt, Goncourt írja már június elejéről: „a tömeg újra elárasztja a *boulevard*-okat. Most először újra nehéz áttörni a bámészkodó férfiak és a prostituált nők között” (Godineau, 228.). A rend valóban helyreállt.

Még ma is felteszik a történészek maguknak a kérdést: mi lehetett az oka ennek a hihetetlenül vérszomjas bosszúállásnak? Egy elmélet szerint a vérengzés szinte spontán volt: a főleg vidéki („*ruraux*”) katonákból álló hadsereg, a szoldateszka végtelen gyűlölete vezérelte Párizs népe, a forradalmi nép iránt. Ez elég kevésbé tűnik valószínűnek: ugyanez a „szoldateszka” a kommün megszületésekor fraternizált a párizsi néppel, sokan egyenesen átálltak a kommün oldalára. Maga a hivatásos hadsereg militáns jellege sem teszi valószínűvé, hogy ilyen tömeges vérengzésre sor kerülhetett volna a hadsereg vezetői nyílt utasítása nélkül, másrészt viszont valószínűnek látszik, hogy a „totális háború” (a kommünárok heroizmusa, az utcai harcok légköre, a tűzvészek, a mindkét oldali hisztérikus hangulat) szerepet játszhatott az „egyszerű katonák” kegyetlenségében is. Egy másik elképzelés szerint Thiers, a reakciós kormány és Mac-Mahon, a hadsereg még náluk is keményebben reakciós feje a fő felelős a mézszárlásért. Ezt nehezen lehetne vitatni, mindenesetre nyílt, formális parancs aligha volt a kormány vagy MacMahon részéről a csoportos kivégzésekre, leginkább hagyták megtörténni az eseményeket, vagy ponto-

sabban: hagyták, hogy a hadsereg elvégezze a piszkos munkát, ahogy a kormányhoz igen közel álló *Le Figaro* írta: „megtisztítani Párizst a várost húsz éve mérgező üszkösödéstől”. Még jellemzőbbek Jules Ferry szavai (öt üzte el a párizsi nép a Városházáról, mint Párizs polgármesterét márciusban, később a III. köztársaság neves oktatási minisztere lett, reformjai vezették be a kötelező világi iskoláztatást – ma iskolák ezrei viselik a nevét), aki kezdetben megpróbált fellépni a vérengzéssel szemben, de „szemügyre véve a bosszúálló katonát, a rendet kívánó parasztot, meghajlok a rend arkangyalának kardja előtt” ... (Godineau, 242–243.)

Egy történeti, igen hihetőnek tűnő álláspont a bonapartista tábornokok felelősségét húzza alá a mézárásban: Cisse, Vinoy, Douay, Galliffet egyszer és mindenkorra rendezni kívánta a számláját a párizsi rebellióval. Ezeknek a tábornokoknak, a lelki beállítódásukban, neveltetésükben, politikai kultúrájukban, karrierjük tapasztalataiban, a „baloldal népéről” magukban hordozott társadalmi előítéleteikben kereshetjük az igazi okot a vérengzés elképesztő méretéhez (mindezt igazolhatja az is, hogy Clinchant, az egyetlen republikánus tábornok, jóval kevésbé volt véres kezű a harcok alatt, mint fenti bonapartista kollégái). Mindezt kiegészítette, hogy legtöbbjük gyarmati háborúban¹⁷ harcolt Algériában és a gerillaharcokban a tragikus mexikói kaland alatt: innen hoztak magukkal egy egészen manicheista, rasszista világképet a civilizáció és a barbárság háborújáról, amelyet minden további nélkül kivetítettek a kommünárookra is (mint a polgári civilizáció, a társadalmi rend ellenségeire), és ezzel legitimálták saját vérszomjas barbárságukat. Ehhez az erkölcsi-társadalmi-civilizációs keresztes hadjárat vízióhoz még hozzájárult a katonai vereség megaláztatása: a *Grande Armée* katonáinak unokáit, Szivasztopol és Solferino győzteseit, szétkergette pár német állam szövetsége, amely azért nem volt mérhető az I. Napóleon ellen összeállt koalíciók erejéhez. Majd a lenézett, még félkatonáknak sem tartott nemzetőrök (és a fegyvertelen párizsi nép, nők és gyerekek) kergették ki őket Párizsból a kommün kezdetekor.

A bosszúállásakor meg kívánták fizettetni mindennek az árát a felkelőkkel. És természetesen ki akarták irtani egyszer és mindenkorra a forradalmat (ahogy maga a kormány és hívei is), amely – legalábbis szerintük – Franciaország nagyságát fenyegette, meggyőgítette az országot és felelős volt a vereségért is. A bosszú szinte példátlan kegyetlensége mindezek eredője volt, de igazi tartalma mégiscsak a nép megbüntetése lett, amely arra vetemedett, hogy az uralkodó osztályok helyére törjön – ez volt megbocsáthatatlan.¹⁸

¹⁷ Erre hajlik B. Malon is: „A francia kormányok az elmúlt negyven évben fejlesztették ki a hadseregben a szükséges kegyetlenséget a feladat ellátásához, melyet a nép ezen hóhérai a *rend helyreállításának* neveznek; mely a nagy és szerencsétlen arab rassz számára a legkiáltóbb rablást és a leggyűlöletesebb kiirtást jelentette. Valójában, ahogy a katonák éveken keresztül felgyújtották az algériai falvakat, leöldösték a törzseket, képpé váltak arra, hogy vérbe borítsák a mi városainkat is. Versailles összes tábornoka így tanulta meg a mesterséget.” (Malon, 462.)

¹⁸ Meglehetősen kézenfekvő párhuzamot lehet természetesen vonni mindezek és a magyar kommün, a Tanácsköztársaság utáni fehérterror embertelen barbárságával: a „Nemzeti Hadsereg” hivatásos tisztjeinek a világképe, a társadalmi előítéleteik, a háborús vereségért, az ország romlásáért, a „vörösöket” való felelősségtétellel, a „történelmi uralkodó osztályok” helyére törő nép megbüntetése a „patkányládázásért”.

Ahogy egy kommünár véste a börtöncellájának falára (Lissagaray, 447.): „*Mortte notre pouve république*” („Meghótt a mi szegény köztársaságunk”).

Mint láhattuk, nagyon szerény számítások szerint is mintegy 25 000 halottja lehetett a kommün oldaláról a harcoknak és a mézárásoknak, sokan elmenekültek, emigráltak, több mint 36 000 volt a letartóztatottak száma. Az 1872. októberi összeírás szerint a város mintegy 100 000 embert veszített el pár hónap alatt, a munkás férfilakosság egy negyedét. Mondanunk sem kell: példátlan dolog volt ez a korban. Ha nagyjából 50 000-re tesszük a szélsőbaloldal elkötelezett híveit Párizsban (azaz azokat, akik már a kommün előtt is a „vörösökre” szavaztak), akkor kijelenthetjük: a forradalmi párt lényegében megsemmisült, tagjai (és vezetői) vagy már nem éltek, vagy börtönben voltak, vagy emigráltak.

A mintegy 36 000 (négyezer annyi, mint az 1848. júniusi munkásfelkelés után) bebörtönzött a legsúlyosabb társadalmi represszióknak számít Franciaország történetében. A párizsi és a versailles-i börtönök persze hamar megteltek, így a foglyok közül mintegy 28 000-et az atlanti kikötőkben (Brest, Cherbourg, Lorient, Rochefort, La Rochelle) állomásozó állóhajókra szállítottak lezárt, állatok számára kialakított vagonokban (az utazás gyakran 20–30 órát vett igénybe). Ide zárták be őket ítéletükre várva, éppen úgy, mint a kényszermunkára ítélt köztörvényes rabokat. A problémát éppen a börtönbe vetettek hihetetlen magas száma jelentette: a katonai bíróságok végül 1872-ben, sőt 1873-ban hozták meg az ítéleteiket, addig a foglyok elképesztő körülmények között vártak sorsukra ezeken az állóhajókon. 10 137 elmarasztaló ítélet született: 93 halálos ítélet (melyből 23-at hajtottak végre¹⁹), mintegy 4000 deportálás Új-Kaledóniába,²⁰ a többi hosszabb-rövidebb börtönbüntetés.

A „véres hét” után életben maradtak számára a katonai bíróságok elég konzekvens ítéleteket hoztak, úgy tűnik, a „tarifa” szinte előre megszabott volt: akiről bebizonyosodott, hogy fegyverrel harcolt Versailles ellen, annak a büntetése szinte kivétel nélkül deportálás volt Új-Kaledóniába (gyakran súlyosbítva várbörtönnel). Kényszermunka azoknak, akikről bebizonyosodott, hogy „sokat szerepeltek a kommün alatt”, azaz látható volt a tevékenységük. A Nemzetőrség végül harcra nem bocsátkozó tagjainak, akik ellen semmilyen tanúvallomás vagy más bizonyíték nem volt, a katonai tanács hangulatától függően egyszerű börtönbüntetés vagy felmentés járt. A kommün vezérkarából, a Központi Bizottság 80 tagjából 48 elmenekült a bukás után. Ezt aligha lehet a szemükre vetni, hiszen távollétükben valamennyiüket vagy halálra, vagy deportálásban letöltendő

¹⁹ Mint említettük, a politikai ügyekben a halálos ítélet törvényi tiltása volt az oka ennek az elképesztő jelenségnek: miközben tízezreket lőttek agyon az utcákon, alig két tucat halálos ítéletet hoztak (ezeket is ún. köztörvényes ügyekben: gyilkosság, tűzvész okozása – ezek is igen gyenge lábakon álltak egyébiránt). Végül azokon hajtották végre a halálos ítéletet, akik részt vettek a tüzszok kivégzésében vagy középületek felgyújtásában.

²⁰ Az ok, hogy a kommünárokat miért nem Algériába deportálták, mint 1848 júniusa és 1851 decembere után több ezer lázadót, a nagy kabíliai felkelés volt, amelyet a francia kormány szinte a kommünnel egy időben fojtott vérbe. Versailles túl veszélyesnek (és túl közelinek) ítélte Algériát a kommünárokok számára.

várbörtönre ítélték. Heten meghaltak a harcok alatt, akik talán a forradalom legjobbjai közé tartoztak: Flourens, Duval, Varlin, Delescluze, Rigault, Durand, Vermorel. A további 22 tagból kettőt ítétek halálra (a már említett Rosselen kívül, aki nem volt a Bizottság tagja), végül Théophile Ferré (Louise Michel plátói szerelmének tárgyát) végezték ki ténylegesen közülük (Ferré a rendőrséget irányította a kommün alatt, és legalábbis közvetve felelős volt a tüszók kivégzéséért). Egy felmentő ítélet született, Descamps, egy bronzöntő munkás esetében, aki lényegében nem vett részt a Bizottság munkájában, a többieket deportálásra, kényszermunkára vagy börtönre ítélték. A megtorlás itt is teljes volt tehát.

Mindösszesen 250 embert ítétek el köztörvényes bűncselekmények miatt (a majdnem 40 ezer perbe fogottból), amely jól mutatja mennyi igazság volt a versailles-i propagandában a „gyilkos, tolvaj, rabló kommünár banditákról”. A politikai ügyeket katonai bíróságok tárgyalták, még a mérsékelt köztársasági ügyvédek szerint is példátlan elfogultsággal. A perek inkább az igazságszolgáltatás paródiájának bizonyultak, ahol legtöbbször teljesen semmibe vették a védelem jogát. Igen gyors lefolyású „tárgyalások” voltak, egy rövid kihallgatással, vádbeszéddel, majd az előre megszabott büntetési tétel kiszabásával. Igazi bírósági tárgyalásról tulajdonképpen csak egy-két esetben beszélhetünk: ilyen volt elsősorban a „16-ok pere”, a kommün 16 tagjának (az ismertebbek közül Assi, Courbet, Ferré, Grousset, Jourde került itt bíróság elé – a Kommün többi tagja már vagy nem volt életben, vagy elmenekült az országból, az utóbbiakat távollétükben ítétek el) bírósági tárgyalása. Közülük páran igen hősiiesen viselkedtek (mint a cipész Trinquet, „aki csak egyet bánt meg, hogy nem halt meg az ügyért”), mások a lehető legkevésbé. A leghíresebb per mindenképpen Louise Michelé volt, aki legendás bátorsággal állt a bírái elé:

„Teljes valómmal a társadalmi forradalomé vagyok... Mivel úgy tűnik, hogy akiknek a szíve a szabadságért dobog, nem jár más, mint egy kis ólom, én is követelem a magam részét! Ha nem vagytok gyávák, végezzetek velem!” (Lissagaray, 499.)

Louise Michelt végül deportálták.

Mintegy 5000 ember kapott hosszabb-rövidebb börtönbüntetést, általában kisebb politikai vétségekért, vagy egyszerűen csak gyanúsíthatók voltak a forradalmi mozgalomban való részvétellel (például Pierre Malandier, aki 1849-ben szocialista képviselő volt, 15 év börtönt kapott, mert részt vett Nièvre-ben egy a párizsi kommünt támogató gyűlésen). A deportáltak száma is igen magas volt: 251 embert ítétek kényszermunkára, 1169 embert erődben letöltendő deportálásra, 3417-en kaptak „egyszerű” deportálást büntetésül. A deportálás egy igen kemény feltételek között (rácsok mögött, kevés étellel, vízzel, az őrök kegyetlenkedései közepette) öt hónapos hajóúttal kezdődött Új-Kaledóniába: több száz halálos áldozatot követelt maga a rabok szállítása is. A kényszermunkára ítétek (mint Da Costa, a blanquista rendőrség egyik vezetője; Jean Allemane, az V. Kerületi Nemzetőrség parancsnoka, később a francia szocialista moz-

galom neves alakja; Lisbonne és Lucipia, a Nemzetőrség parancsnokai; a már említett Trinquet; Viard, a Kommün közellátásügyi delegáltja; Amouroux, a Kommün tagja; Brissac, a népi gyűlések ismert szónoka; Humbert, a *Le Père Duchêne* egyik szerkesztője) a köztörvényesekkel együtt dolgoztak a Nou szigeten, láncokban, a lehető legkeményebb körülmények között. Az erődben letöltendő deportálásban a Ducos-félszigeten valamivel jobbak voltak a feltételek: a rabok bizonyos feltételek között szabadon mozgathattak és dolgozhattak. Az egyszerű deportálásra ítétek a Pins-szigeten egy idő után felépítették saját falvaikat, berendezték az életüket, jó darabig meglehetősen szabadon közlekedhettek, később (az állandó szökési kísérletek²¹ és a gyakori erőszakos összeütközések miatt) a feltételek jóval szigorúbbakká váltak, gyakori volt a testi fenyegetés, a börtönbüntetés.

Jules Favre külügyminiszter már 1871. május végén kérte az összes európai országot az emigráltak kiadására. Ezt, tekintve a párizsi vérfürdőt, amelynek a híre gyorsan bejárta a világot, minden ország elutasította. Még Belgium volt a legközelebb ahhoz, hogy teljesítse Versailles kérését, azaz visszautasította a menedékjogot többtucatnyi volt kommünár esetében. A Brüsszelben tartózkodó Victor Hugo ekkor az egyik belga lapban tiltakozott a döntés ellen: „Bárki bármit is mondjon, ezek az emberek politikai menekültek... A menedéket, ha a belga kormány visszautasítja tőlük, én kész vagyok nekik nyújtani, a címem: Place des Barricades, 4-es szám” (Albouy, 64.). A költőt azonnal kiutasították az országból, házának ablakait pedig beverték a tüntetők. Mindenesetre a kiállása olyan politikai vihart kavart, hogy a belga liberálisok elérték, hogy a kommünárok menedéket kapjanak az országban. A belga emigráció leginkább a kommünárok derékhadából, mintegy 1500 emberből állott, kevés ismert ember volt köztük (talán a blanquista Tridont leszámítva, aki nem sokkal az érkezése után belehalt a harcokban kapott sebesüléseibe).

A londoni emigráció kisebb volt (nagyjából 500 embert érintett), de itt találjuk a kommün volt vezérkarának nagy részét: Andrieu, Brunel, Camélinat, Clément, Eudes, Gérardin, Johannard, La Cécilia, Lissagaray, Longuet, Pottier, Protot, Ranvier, Serrailier, Theisz, Vaillant, Vallès, Vermersch, Vésinier választotta az angol fővárost. Svájcba nem csak Párizsból menekültek, hanem a vidéki kommünkísérletek elbukott szereplői közül is számosan (mint a később a francia szocializmus egyik vezetőjévé váló Jules Guesde). A párizsiak közül Paule Minck és André Léo (a kommün két női harcosa), Élisée Reclus (a földrajztudóst a kollégái nemzetközi szolidaritása szabadította ki a katonai törvényszék karmai közül), Cluseret, Gambon, Lefrançais, Malon, Miot, Pindy, Vuillaume nevét érdemes megemlíteni.

A versailles-i propagandával, amellyel nem kevés republikánus is egyetértett (mint például Zola is: „A borzalmas megrázkódtatás megtanítja ismét gyermekeinket a szabadság és a rend tiszteletére”, Godineau, 199.) szemben nem a „forradalmat” vagy a

²¹ Egyetlen sikeres szökési kísérlet volt: Jourde, Grousset és Rochefort még két társukkal sikeresen eljutott Sydney-be, majd onnan Európába.

„veszélyes osztályokat”, „a csőcseléket”, a „rossz vért” sikerült szinte kiirtani Párizsból. A megöltek, a börtönbe vetettek, a deportáltak többsége tisztességes munkás, műhelytulajdonos, kiskereskedő férfi és nő volt. A párizsi kisipar még évekig szenvedett a kvalifikált munkaerő hiányától, a cipészek száma felére esett vissza a városban, a famunkásoké a kétharmadára. A megmaradtak is sokáig egészen szoros felügyelet alatt álltak: a párizsi ostromállapotot csak 1876-ban szüntették meg, a Nemzetőrséget egyszer és mindenkorra betiltották, ahogy minden olyan szervezetet (elsősorban persze az Internacionálét), amely „a munka felfüggesztését, a magántulajdon eltörlését tűzi ki célul, vagy támadást intéz a család, a vallás és a kultuszok szabad gyakorlása ellen”. Párizs megbűnhődött: megfizettek a felkelésért Párizs *gavroche*-ai,²² női és férfiai egyaránt. Az utcák és a műhelyek kiürültek, a börtönök megteltek: Párizsban halotti csönd honolt. És mégis: akik azt hitték, hogy a kommün meghalt, súlyosan tévedtek. A párizsi kommün emlékezete talán fenyegetőbb lett ellenségei számára, mint maga a léte volt. Útnak indult a kommün mítosza és a legendája.

²² A kommün megpróbálta a közös ügy zászlaja alá, a Nemzetőrségbe integrálni Párizs *gavroche*-ait, a város utcáin kenyér, dolog és a hit nélkül élő gyermekeket is. Legtöbbjük fegyvert is kapott, egyenruhát viselt, a leghíresebbek az ún. *Pupilles de la Commune* tagjai voltak, akik fegyverrel harcoltak a barikádokon, a Château d'Eau terén. A kommün mellett harcoló gyerekekről (16 év alattiakról) talán a legbiztosabban elmondható, hogy a társadalmi rendszer áldozatainak számítottak, valóban „deklassáltak” voltak, ez persze nem volt mentesség a bíróságok számára igen kemény ítéletek meghozatalában. De már a harcok alatt sem kímélték őket: Washburne, az Egyesült Államok nagykövete jegyzi fel, hogy „a Chaussée d'Antin utcában 8 gyermekholttestet találtak, egyikük sem volt idősebb 14 évesnél; meglepték őket, amint éppen gyújtogatni készültek, a helyszínen kivégezték mindannyiukat” (Noël, 150.). Az 511 bíróság elé állított gyermek mindösszesen nyolc százalékának volt már dolga korábban a törvénnyel, általában a szélsőséges szegénységükből fakadó apróbb bűncselekmények miatt. Igen távol vagyunk tehát a Versailles által sugallt „vad, gyilkos farkaskölykök” képről.

„FELTALÁLNI AZ ISMERETLENT” – A KOMMÜN MINT TÁRSADALMI ÉS KULTURÁLIS FORRADALOM

A párizsi kommün, túl patriotizmusán, republikanizmusán, időben és térben mégiscsak korlátozott voltán, alighanem ezért lett legenda, mert egyfajta „totális forradalmat” is jelentett: a mindennapok átalakulását, a város „visszafoglalását”, a társadalmi és a nemi hierarchiák megingását. Párizsban sok tekintetben valóban a megszokott társadalmi-nemi struktúrák és a Haussmann-féle reformok által teljesen átalakított városi szervezetek egy igen látványos felforgatása zajlott.

Ha a megvalósult intézkedésekre (vagy legalábbis azok irányára) vetünk egy pillantást, felmerülhet bennünk a kommün historiográfiájának örök kérdése: vajon szocialista kormányzatnak tekinthetjük-e a forradalmi kommünt? Mint látni fogjuk, a reformok igen szerények és összetettek voltak, és a „hivatalos szocialisták”, az Internacionálé tagjai többnyire tanácstalanok voltak a „szocialista átalakulás” gyakorlati kérdéseiben, maguk is inkább szerény reformokat javasoltak csupán.

A kommün, amennyiben szocialista volt, ezen inkább kell értenünk a XIX. század elejének-közepének szocializmusát, mint a „marxizmust” (itt annak szocialista ideológia értelmében), vagy a lassan kialakuló modern szocialista mozgalmat. A kommün számára a szocializmus lényegében munkáskooperatívát jelent a francia szocializmus hagyományai (inkább Louis Blanc, mint Proudhon) értelmében – a kommün szocialista tekintetben alig több, mint az 1848-as forradalom nagy terve a munkások kooperatívába egyesülésére.

A kommün egyik lapja a *Le Prolétaire* jónak látta, hogy egy cikkében elmagyarázza a „proletár” szó (amely csak 1848-tól kezdett terjedni Franciaországban) jelentését olvasóinak. Az ekkor még jóval közelebb áll ókori jelentéséhez: „a polgárok legnépesebb, utolsó osztálya, amelynek tagjai napról napra élnek”. De nemcsak az ókori Rómáról van szó, hanem sokkal inkább a forradalom *sans-culotte*-jairól, hiszen ez pontosan megfelelhető a *Le Père Duchésne* nevű *sans-culotte* lap 1793-as leírásának:

„(...) *sans-culotte*-nak nevezzük a legnagyobb létszámú, legszegényebb osztályból kikerült embereket”, „a bátor *sans-culotte* az, aki napról napra él saját keze munkájából, aki esténként megjelenik szekciójában, hogy teljes erejével támogassa azokat a javaslatokat, amelyeket jónak lát” (Rougerie, 1972b: 56.).

Láthatjuk: a proletár inkább a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyre utal, nem feltétlenül a tulajdontól való megfosztottságra; sok tekintetben inkább politikai kategória, azaz igen távol áll a marxi jelentéstől.

A kommun esetében a későbbi korszakok szótára és problémái (munkásosztály, párt, szakszervezet, proletárdiktatúra, kollektivizálás) olyan erővel telepedtek rá a kommunárok históriájára, hogy teljesen kiforgatták annak valódi jelentéséből. Hiszen a korban a munkásosztály legfeljebb valamiféle kezdeti állapotában létezett, szervezett pártok, modern szakszervezetek nem voltak (legfeljebb munkásegyletekről beszélhetünk, a szakszervezeti mozgalom prehistóriájáról), a kommun nem volt proletárdiktatúra, a kollektivizálás alig-alig merült fel, a kor szocialista varázsszava inkább a kooperáció volt, azaz a munkások egyesülése.

„A kommun szellemileg feltétlenül az Internacionálé gyermeke volt” – írta még Engels, de ez olyan mérsékelten állja meg a helyét, hogy tulajdonképpen még az ellentéte sem igaz. A kommun nagyon kis mértékben volt az Internacionálé szellemi terméke, benne a francia *sans-culotte* forradalmi és (talán kisebb mértékben) a francia szocialista hagyományok összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepet játszottak, mint az Internacionálé „szellemisége” (amely maga is igen összetett volt a korban). Az Internacionálénak, mint szervezetnek, azaz párizsi szekciójának igen kicsi volt a befolyása a történésekre (maga a londoni Főtanács pedig utólag, gyakran félinformációkból kiindulva követte csupán az eseményeket), a szervezetnek nem volt egységes programja vagy koherens elvi álláspontja – az Internacionálé egyes tagjai játszottak fontos szerepet.

William Serman szellemes találmányával „municipális hadiszocializmusként” jellemezhető talán leginkább a kommun: rendkívüli körülmények között, egy város szintjén sok improvizációval próbálta nemcsak életben tartani a kétmillió Párizst, hanem fontos reformokat bevezetni a nép, a szegényebbek érdekében.

Az utókort illetően talán a legfontosabb körülmény, hogy a kommun Marx államellenes fordulatában igen fontos szerepet játszott: a proletárdiktatúra a *Kommunista kiáltvány*ban még erősen emlékeztet valamiféle jakobinus diktatúrára, ez a kommun hatására alapvetően megváltozott. Ha nem is tudjuk (azóta sem), hogy pontosan mi a proletárdiktatúra, azt a kommun után már bizonyosan tudjuk, hogy mi nem az: az „államszocializmus”. Marx közvetlenül az események idején „új kezdetről” beszélt a kommun kapcsán – később lesz számára is világos, hogy a kommun nem új kezdet volt, hanem inkább valaminek a vége. Lezárta a francia forradalmak korát, és Marx maga is elfordult a francia ügyektől, hogy a fiatal német mozgalom elméleti és gyakorlati kérdéseibe vesse bele magát. A kommun egyre inkább úgy tűnt fel, mint egy hősi, legendás, de mégiscsak már egy más korhoz tartozó történelmi baleset.

Az 1905-ös forradalmat követő években Lenin – még a mensevikek cárizmusellenes, burzsoáziával is összefogni akaró álláspontját érintő kritikái ellenére is – kategorikusan visszautasítja, hogy a kommun példaként szolgálhatna az orosz mozgalom számára. *A szociáldemokrácia két taktikája* című munkájában azzal a kritikával illeti a kommünt,

hogy „összekeverte a köztársaságért vívott harc céljait a szocialista célokkal”, ezért „kormányzatára a mi jövőnk [forradalmi demokrata] kormányunknak nem kell hasonlítania” (Lenin, 1950: 52.). Lenin véleménye, mint az közismert, 1917-ben változik meg (főleg az *Áprilisi tézisekre*, vagy persze az *Allam és forradalomra* kell gondolnunk), ahol a kommun már egyértelműen modellként szolgál az oroszországi munkástanácsok (szovjetek) számára, ahol „dialektikusan keveredik” a demokratikus köztársaságért és a szocializmusért vívott küzdelem.

A szinte karikatúraszerű ouvrierizmus (munkásegyesület, amitől Franciaországról szóló politikai munkáiban Marx sem volt mentes, hiszen a korban alig-alig létező francia proletariátus volt számára „a modern proletariátus élcsapata”) a későbbi marxista-leninista szerzők tollán rituálészerűen visszatérő motívummá válik: a kommun valamennyi rossz döntése, bizonytalankodása, szervezetlensége a „kispolgárok” és a reakciós ideológiájuk (elsősorban a „proudhonizmus”, noha ez tulajdonképpen már nem is nagyon létezett a korban, hiszen a kommunár szocialisták már mind kollektivisták voltak) eredménye; míg minden „szocialista szempontból helyes” döntés az Internacionálé tagjainak érdeme. Erre „marxista” hagyományra Trockij teszi fel a koronát, aki a kommun bukása fő okának a kispolgári ideológián túl egy egységes forradalmi munkáspárt hiányát tételezi – jöllehet a kommun idején valamiféle egységes munkásosztályról és annak egységes forradalmi ideológiájáról és pártjáról beszélni kiáltó anakronizmus.

Egy másik olvasatban a kommun a végre megszilárdult köztársaság „óvodáskora” lett volna, itt a „kommun sok tekintetben a későbbi fejlemények előfutára” volt: a kötelező, általános, ingyenes, világi oktatásban, a szociális állam csiráinak megjelenésében, vagy éppen a női részvétel kérdéseiben. Ez az ugyan legtöbbször jóindulatú, de éppen olyan kevésbé tartható álláspont, mint a kommunnek a bolsevik forradalom közvetlen előfutáraként való értelmezése.

A kommun társadalmi és kulturális forradalom volt, sok tekintetben hadüzenet a burzsoá világnak. Az oktatás nem egyszerűen általánossá vált, hanem gyökeres reformjának célja egyenesen a társadalmi munkamegosztás rendszerének átalakítása volt; a szociális köztársaság nem társadalombiztosítást jelentett, hanem a kor szótárában alapvető jelentőségű kooperációt, azaz a munkások egyesülését; a női emancipációnak pedig egészen különleges jellege volt a kommun alatt, mindenestre alapvetően különbözött a csupán jogegyenlőségre alapozott polgári koncepciótól. A kommun mást és többet jelentett a női emancipáció történetében: egyszerre volt túl a munkásmozgalom felfogásán (azaz a női emancipáció a munka által) és a polgári koncepción (női egyenlőség az egyenlő jogok révén). Túl a munkásnőn és az állampolgáron, túl a bér munkán és az államon: ebben a valódi társadalmi forradalomban legalábbis a horizonton valóban feltűnt a nők valódi felszabadulása. A kommun sok tekintetben antitézise volt a burzsoá világnak (etatizmusának, klerikalizmusának, hierarchiájának, patriarchális rendjének), ennek a hadüzenetnek volt a része a nők szereplése is a kommunben. Nem véletlen, hogy

az angolszász újságokban még a szüfrazsett mozgalom idején is fenyegetés és rémkép lesz a „*Parisienne*”, a párizsi nő.

A kommun (legtöbbször öntudatlan vagy inkább ösztönszerű) mintái a nagy forradalom *sans culotte*-jai voltak. Márpedig a *sans-culottizmus* nem egyszerűen politikai elv és gyakorlat volt, hanem társadalmi létforma is – a „*második év*” valódi kulturális forradalmat is magával hozott. A *sans-culotte*-oknak egészen másfajta koncepciójuk volt a társadalmi kapcsolatokról, mint akár a „kispolgári” jakobinusoknak is (jellemzően Robespierre gyűlölte talán leginkább ezeket az új társadalmi érintkezési módokat). A „*fraternité*” nem a népek közötti barátságot jelentette ekkor, hanem a legszorosabb kapcsolatot a citoyenek között, valóban szinte családi közösséget. A szekciók nyíltan szavaztak, hiszen tagjainak nem volt egymás előtt titkolnivalójuk, szerettek egyhangúlag dönteni, hiszen éppen a citoyenek közössége volt a cél, természetesen tegeződtek, hiszen „az Ön megfelel a *Monsieur*-nek, a te a polgártársnak, az Ön a feudalizmus maradványa, a te az egyetlen szabad emberekhez méltó szó” (Soboul, 1968: 158.), és így tovább. A kommun sokat megörökölt ebből a „*fraternális*” hangulatból, erről tanúskodnak Lissagaray vagy Vallès legszebb lapjai, bohém változatában pedig Guillaume vörös füzetei.

Látni fogjuk, hogy hasonló jelenségre lehetünk figyelmesek a viszonyulásban a nőkhöz a kommun idején: a kommunárok ebben is sok tekintetben közelebb állnak a *sans-culotte*-ökhöz, mint akár a munkásmozgalomhoz, akár a polgári női emancipációt érintő felfogáshoz. A nagy forradalom alatt a nők igen fontos szerepet játszottak a szekciók életében, a nőellenes előítéletek hiánya a *sans-culotte*-ök között minden bizonnyal a népi életmód egyik jellemző jegye volt: a korabeli városi társadalmakban a nők ugyanolyan fontos szerepet játszottak, mint a férfiak, a népi mozgalmakban, városi lázadásokban (melyek igen gyakran a hagyományos női feladatnak számító „kenyérkérdés”, azaz a család élelmezése körül törtek ki) talán még fontosabbat is. A kommun, ez a tipikusan XIX. századi városi lázadás sokat megörökölt ebből a „nőképből” – aligha a modern női emancipáció jele volt mindez (valószínűleg éppen ellenkezőleg), de mindenesetre a kommun társadalmi forradalmában igen fontos helyet biztosított a nőknek is, fontosabbat, mint sokáig akár a polgári világ, akár a szocialista munkásmozgalom.

Sok korlát ledőlt ebben a kulturális forradalomban, többek között megremegett egy pillanatra a patriarchátus rendszere is: a nők részvétele ebben a forradalomban a kommun mítoszának egyik legfontosabb része. Bizonyos szempontból ezért nincs elsőrangú jelentősége, hogy megtörtént-e a kommun alatt a női jogok formális kiterjesztése (nem történt meg, a nők nem rendelkeztek szavazati joggal, még érdekesebb, hogy mi az oka annak, hogy ez fel sem merült – erre mi is megpróbálunk választ adni), hanem hogy a nemek közötti egyenlőség egy radikális társadalmi regenerációs kísérlettel állt összefüggésben. A kommun minden elégtelensége ellenére egyet biztosan megtett: elismerte, hogy mindkét nem megteheti a maga hozzájárulását egy új világért, a társadalom egy új formájáért. Először járt kéz a kézben a női emancipáció és a társadalmi forradalom. A nők részvétele azt is jelentette, hogy megkérdőjeleződött a társadalmi felépítmény

egyik legfontosabb eleme, és másrésről éppen a társadalom megremegeése tette lehetővé a nőknek ezt a részvételét.

A kommun kulturális forradalma abban is bizonyossá tehet bennünket, hogy menyire leegyszerűsítettek, bizonyos tekintetben hamisak voltak azok a leírások, amelyek a kommunben csak a proletárforradalmak hajnalát vagy éppen a végül diadalra jutó francia republikanizmus egyik különösen heves előjátékát látták. A kommun „képzeltervilága”, a kortársak (és részben az utókor) számára aligha írható le a nemzeti republikánus középosztály, vagy éppen az etatista kollektizmus kategóriáiban. Élisée Reclus, a nagy földrajztudós és a kommun gyakran kritikus harcosa írta e szép sorokat:

„A kommun a jövő számára minden forradalomnál magasabb rendű ideált hagyott örökségül, amely előre elkötelezi azokat, akik folytatni akarják a művét, azaz harcolni egy új társadalomért, ahol nem lesznek urak sem születés, sem címek, sem vagyon révén, nem lesznek szolgák származás, kaszt vagy fizetés alapján. A »kommün« szót mindenfelé a lehető legszélesebb értelemben értették, mint az új emberiségre való utalást, amelyet szabad, egyenlő, régi határokat többé nem ismerő társak alkotnak, akik kölcsönösen segítik egymást a világ egyik végétől a másikig.” (Ross, 2015: 108.)

Komoly jelentősége volt annak is, hogy művészek, újságírók, értelmiségiek csatlakoztak a kommun ügyéhez: megkérdőjeleződött egy pillanatra a szellemi és a fizikai munka közti évezredes hierarchia. Az oktatásügyi reformoknak sok tekintetben ez is volt az értelme: felszámolni a steril határokat a társadalmi identitások és elhivatottságok (például a „munkás” és az „értelmiségi” vagy „művész”) között.

A kommun kulturális forradalma a hivatásos politika végét, a politikának a mindennapokra való kiterjesztését, a társadalmi érintkezések módjainak gyökeres megváltoztatását, a szociális, a nemi hierarchiák felfüggesztését, az élet ritmusának megváltozását, a kulturális szokások átalakítását jelentette. Ezért van az, hogy a kommünt olyan nehéz volt valamiféle „tőke–munka” osztályharcnak leírni még az ortodox marxista történészek számára is: a párizsi kommun jóval több volt ennél, vagy inkább gyökeresen más.

„A munkás minden, mert nincsen semmi munka nélkül”

– A kommun társadalmi forradalma

A „felkelő kommun”, Közjóléti Bizottság, terror, dekrisztinalizáció, Marat és Hébert. A kommunár nem lett volna több, mint egy elkésett *sans-culotte*? Természetesen nem csak erről volt szó a párizsi nép 1871-es társadalmi forradalmában: a kommun szocialista forradalom is volt. Félénk, habozó és főleg mélyen XIX. századi. Programja a munka megszervezésének szocializmusa volt – a munkások önigazgatásával. Társadalmi forradalom is volt tehát a kommun, annak a korban használatos értelmében, azaz a társadalmi rend megváltoztatására irányult, és mivel társadalmi renden a burzsoázia uralmát értették, a *révolution sociale* a burzsoázia hatalmának megdöntését és radikálisan új intézmények lét-

rehozását jelentette. A végcél pedig „a demokratikus és szociális köztársaság” volt, amely egyenesen 1848-ból származott. Az 1848. februári forradalom a politika valós alanyává tette a népet, ez egészült ki a munkások körében a szociális jelzővel, egy 1848. júniusi felkelőnek a katonai bíróság előtt mondott szavai szerint: „Demokratikus köztársaságon azt értem, hogy a nép választ, szociálisan pedig azt, hogy minden polgárnak joga van egyesülni a munka érdekében.” Vagy még plasztikusabban egy másik felkelő: „Mit értek demokratikus és szociális köztársaságon? A munkások kormányát.” A munkások egyesülése volt a varázsszó, melynek a konkrét jelentésében természetesen eltérő álláspontok léteztek, de az elv minden vitán felüli volt. „Ez volt minden reformok kerete, állandó, szenvedélyes propaganda tárgya a népi gyűléseken, a választásokon, az újságokban” – írta egy kortárs (André Cochut, idézi Rougerie, 2012: 97–98.) A terminológiát azonban a kor kontextusában kell értenünk: mint az előző fejezetben szoltunk róla, a korban az osztályellentétek jóval tradicionálisabbak voltak, mint a XIX. század végén, a modern munkáosztály megszületésekor. A kommün hívei nem kizárólag csak munkaerejükkel rendelkező munkások voltak, hanem kistulajdonosok is, magántulajdon elleni támadás semmiféle értelemben sem szerepelt a kommün programjában, inkább összeegyeztetni kívánta két támogató csoportjának az érdekeit, mindenfajta doktrinális merevség nélkül.

Maguk az osztályok mint kategóriák is meglehetősen rugalmasak voltak a korban: hol még három osztályról volt szó (nemesek, burzsoák és a nép), hol egyszerűen gazdagokról és szegényekről, hol dolgozó osztályokról és parazitákról, hol munkáosztályról és burzsoáziáról (vagy munkáosztályokról: ahol a többes számot általában a rendpartiak használták, hiszen az állapotot írt le, nem viszonyt; az egyes számot viszont inkább a szocialisták, mert abban már implicite benne volt az antagonizmus). Figyelmet érdemel az is, hogy a kommün és a megelőző pár mozgalmas év szótárából szinte teljesen hiányzik az „osztályharc” (*lutte de classes*) kifejezése. Magát a „munkás” szót (mind az *ouvrier*-t, mind a *prolétaire*-t) alaposan háttérbe szorította a *travailleur* („dolgozó”) szó még a szocialista terminológiában is. A „munkás” szó feltehetőleg egyébként az Internacionálé hatására a *working men* fordításaként terjedt el (lásd *International working men's Association/ Association internationale des travailleurs*). A dolgozók osztálya gyakran szemben állt ugyan a burzsoáziával, de távolról sem a marxi kategóriákat kell mindezen értenünk:¹ a munkásoknak csak az „ingyenélő”, „parazita” (a nem dolgozó) burzsoázia az ellensége. Sokszor elhangzott a forradalom alatt, hogy magának a kommünnek sem más a célja, mint „minden osztály egyesülése, minden francia egy osztályban, a dolgozók osztálya-

¹ A nyolcvanas évek elején, a francia „ortodox marxisták”, az ún. guesdisták (Jules Guesde volt az első francia munkáspárt vezetője) hatására váltja fel a *travailleurs*-t a „*classe ouvrière*”, mint a marxi értelemben vett forradalmi munkáosztály. Jellemző, hogy *A polgárháború Franciaországban* fordítóját, Marx vejét, Charles Longuet-t azzal vádolták, hogy fordításában (mely már 1872-ben elkészült, de csak 1900-ban adták ki hozzáférhető kiadásban Franciaországban, ami egyébként jól mutatja Marx igen korlátozott befolyását a francia mozgalomra) a „marxista terminológiát” puhította fel a *travailleurs* szó használatával az *ouvriers* vagy a *classe ouvrière* helyett. Valójában a volt kommünár Longuet egyszerűen a kommün kora, nem a későbbi „marxista” korszak terminológiáját használta.

ban (*classe des travailleurs*) történő egyesítése” (Dubois, 42.). A kommün szóhasználata inkább a népet állította szembe a burzsoáziával – számtalan esetben használatosak az ilyen szóösszetételek, mint „a nép ügye”, „a nép ellensége”, „a nép jelöltje”, „a nép védelmezője” és így tovább. A kommün nagy duettje a nép és a burzsoázia között zajlik, a „nép kormányzata” és a „burzsoázia kormánya”, sőt a „burzsoá köztársaság” és a „népi köztársaság” az egymással szembeállított kifejezések. A »proletár« szó is kezdett elterjedni 1848 után, azonban jóval inkább egy státust jelentett a társadalmi hierarchiában, mint helyet a termelés rendszerében, azaz tulajdonképpen még közelebb állt ókori jelentéséhez, mint a marxi szóhasználatához.

Anakronizmus lenne tehát a kommün esetében a modern osztályharc kategóriáinak alkalmazása, de ez nem jelenti azt, hogy ne létezett volna a szereplők tudatában antagonizmus a termelésben, kevésbé a főnök és a munkás (ezek a kategóriák nemcsak igen átjárhatóak voltak akár egy ember életében is, hanem gyakran magát a munkavégzést illetően sem sok különbség volt köztük), inkább a kizsákmányoló („aki nem dolgozik”) és a termelő között. A XIX. századi munkás fejében a legalapvetőbb igazság az volt, hogy a kapcsolatban, amely a tulajdonoshoz fűzi, ő a fontosabb szereplő, mert ő a valódi termelő. Hallgassuk meg a *Club Cour des Miracles* egy szónokát:

„1848-ban Louis Blanc azt mondta a munkásoknak: »ti vagytok a korszak királyai« Az érzéketlen emberek erre csak ingatták a fejüket, vagy egyenesen nevetni kezdtek. Húsz év telt el, és a prófécia lassan valóra válik. A munkás lesz a modern korszak királya, mert ő annak lelke. A munkás minden, mert nincsen semmi munka nélkül. (...) Mi következik mindebből? Minden eszköznek, melyet a munkás használ, hozzá kell tartoznia, ahogy a munkahelyeknek és a földnek is.” (Rougerie, 1971: 103.)

Mit értsünk ezen: Marx „élő munkáját” vagy éppen Proudhon „előzetes levonását” (*prélèvement*)? Alighanem talán inkább Louis Blanc-t és 1848 tapasztalatait,² de a lényeg mindenesetre az, hogy a munkás tisztában volt azzal, hogy a termelés és az eladás között történik valami, aminek során megfosztatik munkája gyümölcsének egy részétől, és azt követeli, hogy ez mielőbb megváltozzon. Mi az ehhez vezető eszköz? A korban a válasz egyöntetű: a munka kooperatív megszervezése a munkások egyesülése (*association*) révén. A munkások egyesülése 1848 „szent jelszava” volt, az *association* szinte mágikus jelentést kapott a korban, alighanem a kialakuló mozgalomnak (olyan nevekkel, mint Fourier, Saint-Simon, Cabet, Flora Tristan, Louis Blanc...) akkora volt a jelentősége, mint akár a XIII–XIV. századi francia kommunális mozgalmaknak. A munkások egyesülése a kizsákmányolás megszüntetését jelentette egy egész generáció számára, amelyet igen igaztalan lenne csupán az „utópikus szocializmus” jelzőjével leírni. A kommün szocialista programja igen klasszikus volt, nem sokban különbözött Louis Blanc elképzelésétől a munka megszervezéséről vagy az 1848-as nemzeti műhelyek koncepciójától.

² Louis Blanc 1839-es munkája (*L'Organisation du Travail*) egyértelműen a legnépszerűbb munka volt a francia munkásmozgalomban – legalábbis 1848-ig bizonyosan.

Egy dologban azonban komoly újdonságot hozott (leszámítva a „kommünt”, mint az államszervezet alapegységét – de erről máshol bőven szoltunk), és ez modernizálta ezt az alapvetően igen klasszikus programot: a szakszervezeteknek juttatott kulcsszerepet a munkáskollektívák kialakításában, fejlesztésében és koordinálásban. Ez alapvetően változtatta meg az 1871-es szocializmust 1848-hoz képest: realisabbá tette, gyakorlatiasabbá, és valamiféle önigazgató, libertárius tartalmat kölcsönzött neki.

A kommun nyilvánvalóan nem volt „szocialista állam” (sem „szocialista nem állam”), de az azért egyértelmű volt mindenki számára a korban, hogy a munkások oldalán állt. Az Internacionálé párizsi hangja, Serrailier írta ezeket a sorokat a szervezet lapjában a kommun alatt:

„Úgy hisszük, hogy az államnak kell segítenie és megkönnyítenie a munkáskooperatívák fejlődését, főleg azért, hogy munkát nyújt nekik. Ezenkívül meg kell hoznia minden olyan törvényt, amely védi a munkásokat.” (Seran, 371.)

Vagy ahogy az Internacionálé tagja, Frankel helyettese, a nyomdász Georges Bertin fogalmazott:

„A kommun nem egyszerűen adminisztratív municipális autonómia, hanem emellett, sőt főleg, a szuverén nép afirmációja... azaz az abszolút jog arra, hogy a közösség tagjai saját törvényeket adjanak maguknak, saját politikai szervezetet hozzanak létre, melynek segítségével meg lehet valósítani a forradalom célját, azaz a munka felszabadítását; a monopóliumok és a privilégiumok, az ipari feudalizmus eltörlését; egy új, az érdekek összehangolására épülő gazdasági rend létrehozását, amely felváltja a régi rend által teremtett konfliktusokat és zűrzavart.” (Azéma–Winock, 88.)

Ebben az értelemben volt a kommun szocialista, és vezetői meg voltak győződve arról, hogy a munkáskollektívák, ha az állam is az oldalukra áll, felválthatják a kapitalizmus rendszerét.

A kommun szocialista jellegű intézkedései, mind pedig egyszerűen a munkások érdekeiben történt fellépése meglehetősen tétovának, szerénynek és gyakran elkeslettnek bizonyult. A kommun a párizsi nép államaként összehasonlíthatatlanul jobban működött, mint valamiféle szocialista proletárállamként, a proletárdiktatúrák előfutáraként.

A kommun számára a szocializmus³ a munkások egyesülését, a munkáskooperatívák támogatását jelentette, igen gyakran az ostrom és a háború után újjáalakuló szakszervezetek segítségével. Jelentette azt is, hogy a kommun Munkaügyi Bizottsága segítette a már fennálló munkáskooperatívákat (főleg megrendelésekkel, bár ezekkel sem mindig,

³ A szó a korban leginkább a már jellemzett szociális, demokratikus köztársaság (*République démocratique et sociale*) eljövételét jelentette, a szocializmus és a szociális köztársaság lényegében szinonimaként való használatára utal az 1848-ból származó kifejezés (mely mindkét dolgot jelentette) a „la Sociale”. A »kommunizmus« szó Franciaországban alig volt használatos az 1869 és 1872 közti években (vagy ha igen, akkor tulajdonképpen a „babeufizmust” értették alatta, azaz Babeuf és az egyenlők híveinek a teljes vagyoni egyenlőséget hirdető programját) (Dubois, 128–137.).

számos tiltakozás érkezett be a Központi Bizottsághoz a munkásszervezetektől, hiszen a kommun gyakran dolgoztatott inkább magáncégekkel, ha azok olcsóbbak voltak), és újak létrehozására szólított fel, „felszabadítva ezáltal a munkát a tőke kizsákmányolásától, mindeközben felszabadítva a munkást is a tőkés monarchisták befolyása alól” (ismét Bertin szavaival, Seran, 373.).

Mindenesetre tény: a kommun több évtizeddel előzött meg parlamentáris kormányokat azzal, hogy munkaügyi „minisztériumot” állított fel (szinte kizárólag az Internacionálé tagjaival soraiban). Ez nyilvánvalóan nem volt véletlen, ahogy a munkaügyi delegált, Frankel Leó fogalmazott:

„Nem szabad elfelejtenünk, hogy a március 18-i forradalmat egyedül a munkásosztály harcolta ki. Ha nem teszünk semmit ennek az osztálynak az érdekében, ha ezt nem mi tesszük meg, akik elvünknek a társadalmi egyenlőséget választottuk, akkor semmiféle értelmét nem látom a kommun létezésének.” (Aranyossi, 84.)

Az is igaz, hogy a bármilyen módon is értett szocializmus ügyében a kommun irányító szervei őszintén szólva igen keveset tettek – mint láthattuk, a március végi választásokon is meglehetősen kevés szó esett erről. A leginkább érintett szerv a kommun teljes nevén Munkaügyi és Kereskedelmi Bizottságának leírása is igen szerényen fogalmaz:

„A Bizottság feladata a szocialista doktrína propagálása.

Keresnie kell az eszközöket a munka és a bér kiegyenlítésére. Feladata még a nemzeti, a párizsi ipar és a nemzetközi kereskedelem fejlesztése, a nemzetközi ipar Párizsba csábítása azzal a céllal, hogy Párizs a termelés nagy központjává váljon.

Működésének tárgya ezen kívül minden bevezetendő reform, érintse az a kommun közszolgáltatásait vagy a munkások (férfiak és nők) viszonyát a tulajdonosokhoz.

Missziója a munka- és a kereskedelmi viszonyok általános vizsgálata, egy olyan megbízható ipari és kereskedelmi statisztika felállítása céljából, mely lehetőséget ad olyan szakmai képzés kialakítására, mely figyelemmel van a gyermekek természetes hajlamaira, elkerülendő ezáltal, hogy feleslegesen kerüljenek olyan iparágakba munkások, amelyeknek rájuk nincsen szüksége – ezzel elkerülhetjük az anarchikus és romboló helyzetet is, amely káros a dolgozóknak és hasznot hoz a tulajdonosoknak.” (Rougerie, 2012: 355–356.)

Ez a legjobb esetben is egy egyeztető hivatal, némi statisztikai szereppel kiegészítve: a lehető legkevésbé van szó a tőkés rendszer eltörléséről, a magántulajdon végéről, a társadalom kollektivistá átalakításáról.

Még fontosabb, hogy magának a kommunnek a gyakorlati szocialista mérlege meglehetősen szerény: a pékmunkások éjszakai munkájának tilalma (ezt ráadásul elég kevésbé tartották be); a magán munkaügyi közvetítő irodák (*bureaux de placement privés*) bezárása (ezeket ugyanis a rendőrség felügyelte, közvetítő szerepük révén pedig szép profitot zsebeltek be a munkásoktól) és helyettesítése kommunális irodákkal, munkabörzékkel; a bérekre kirótt bírságok és levonások eltörlése; a dolgozók fokozottabb állami védelme a kommun és a magánvállalkozók között kötött szerződésekben – és persze mindenek-

előtt a híres április 16-i rendelet, azaz vizsgálóbizottság kiküldése a tulajdonosok által elhagyott műhelyek összeírására azzal a céllal, hogy ezeket a műhelyeket a munkások kollektívájának irányítása alá helyezze. Erről a rendeletről a kommünnel szimpatizáló, illetve pontosabban a kommünben valamiféle protobolsevik, félénk proletárforradalmat látó történészek általában azt írják, hogy „szerény, de határozott lépés történt a magántulajdon eltörlése felé”. Hát igen, mi azt mondanánk: nagyon szerény. Még csak nem is kizárólag a dezertőr tulajdonosok magántulajdonáról volt szó (azaz a rendeletnek szocialista tartamán túl erősen patrióta jellege is volt), ahogy gyakran elhangzik, hanem a dekrétum még nyitva hagyta a visszavétel jogát is, a „tulajdonos visszatértekor”. Ekkor gyakran azonnal elhangzik a verdikt is: a kommünárok a proudhoni ideál, a kis kézműves tulajdonosok képviselői voltak csupán. Nem erről volt szó azonban.

A dekrétum a XIX. század szocializmusának kontextusában nyeri el értelmét: nem a magántulajdon elleni támadásról volt szó, hanem arról, hogy az elhagyott munkahelyeken munkáskollektívák vegyék át a termelés irányítását és szervezését. A kommün ehhez minden segítséget meg kívánt adni. Frankel, a munkaügyi biztos, mindezt ki kívánta egészíteni a szakszervezetek bevonásával a folyamatba, jóllehet csak meglehetősen későn, május 15-én jött létre végül a szakszervezetek állandó Végrehajtó Bizottsága (*Commission exécutive permanente des syndicats*) a kollektív tulajdonba vétel pontosabb koordinálásra. A Munkaügyi Bizottság más, csírában létező reformjavaslataira – minimálbér, 8 órás munkaidő, valamiféle „érdekegyeztetés” bevezetése a Bizottság és a szakszervezetek részvételével – már nem maradt idő (a munkaidő csökkentését sem vezették be az állami tulajdonú műhelyekben). A kommün alatt új lendületet kapott maga a szó szoros értelmében vett munkásközösségiesség is: az Internacionálé tetszhalott szekciói újjáéledtek (mintegy 35 olyan helyi csoportról tudunk, amely szekcióüléseket tartott március és május között), az Internacionálé fő ereje, a szakszervezeti kamarák újra hallattak magukról, főleg az április 16-i rendelet után, amely felszólította őket az elhagyott műhelyek összeírására: ékszerészek, szűcsök, lakatosok, szabók, famunkások, műszerészek, cipészek alkottak szakszervezeteket.

A rendelkezésre álló nagyon kevés idő miatt a konkrét eredményekről nehéz beszámolni: talán pár műhelyben valóban megindult termelés immár a munkások irányítása alatt (tekintve, hogy a párizsi gazdaság gyakorlatilag nem működött, ezek elsősorban a fegyveres harccal összefüggő iparágak voltak: tölténygyártás, fegyverjavítás stb.). Számos szakmai korporációban megkezdődött a kollektív tulajdonba veendő műhelyek összeírása. Nem volt lényegtelen, hogy a kommün megörökölt az államtól olyan állami monopóliumokat (nemzeti nyomda, pénzverde, dohánygyártás, állami raktárak), ahol szintén elkezdődött az üzemek munkások kezébe adása, a fegyvergyártás egyik fontos műhelyében ez le is zajlott.⁴

⁴ Részlet a társadalmi tulajdonba vett központi fegyvergyár, az *Atelier d'armes du Louvre* belső szabályzatából: 1. Az összegyűlt munkások választják igazgatónak a delegált személyt, aki minden esetben visszahívható, ha a munkások úgy ítélik meg, hogy nem látja el feladatát. 2. A műhelyfőnökök és egy-egy munkapad irányítói is

A Munkaügyi Bizottság híres rendelete a pékek éjszakai munkájának betiltásáról szólt – jellemzően legtöbbször ezt szokás emlegetni a kommün „szocializmus felé tett lépéseinek” legfontosabb bizonyítékaként (maga Frankel is erre volt a legbüszkébb), ami azért jelzi, hogy ezek a lépések igen kicsinyek voltak. Egyébként inkább a dekrétum Frankel általi indoklása érdekes, amely erkölcsi kötelességként írja le az éjszakai munka eltörlését:

„[a pékmunkások] vissza kívánnak térni a közösség életébe, ahonnan a tulajdonosok fanatikus despotizmusa kiszakította őket... a köztársasági elvek értelmében, melyek a dolgozók felszabadítását irányozzák elő, tiltjuk be az éjszakai munkájukat” (Rougerie, 1971: 111.).

Egyébként éles vita bontakozott ki a kérdésről a Bizottságban, ahol többen azzal érveltek, hogy a kommünnek „nincs joga beavatkozni a munkások és a tulajdonosok szabadságába”, ezért inkább tárgyalásokat javasolták a két fél között. Frankel, Malon, Serrailier és az Internacionálé tagjai többé-kevésbé az éjszakai munka rendeleti betiltását képviselték, a '48-asok, a neojakobinusok inkább a munkások és a tulajdonosok közötti szabad megegyezés hívei voltak. Végül Frankel mondta ki a döntő szót ebben az ügyben, amelyet talán úgy is értékelhetünk, mint annak szimbólumát, ahogy a kommün el kívánt (volna) járni az ilyen esetekben:

„(...) a reformok végrehajtásához vajon ki kell-e kérnünk a főnökök véleményét? Nem! A tulajdonosokat megkérdezték 1792-ben? Konzultáltak a nemesekkel? Nem bizony. Én itt nem fogadtam el más megbízást, csakis azt, hogy a proletariátust védelmezzem, s amikor egy intézkedés igazságos, azt elfogadom és végrehajtom, mit sem törődve azzal, hogy megkérdem a tulajdonosokat.” (Rougerie, 2012: 333.)

Abban, hogy az állam beavatkozása meddig mehet el a kooperatívák segítségével, már a lehető legkevésbé sem volt egyetértés a Bizottságon belül a különböző irányzatok között, még abban a kérdésben is komoly viták folytak, hogy a „közbeszerzésekben” elsőbbséget kell-e adni egyáltalán a munkásegyletségeknek, ha azok például drágábban dolgoznak, mint a magánvállalatok. A pénzügyi biztos, Jourde „takarékosági politikája”, azaz, hogy a kommün állami megrendeléseit azoknak adta, akik alacsonyabb árat kértek érte, azzal a következménnyel járt, hogy pár iparágban a kommün alatt egyenesen csökkentek a munkásfizetések! Végül a Munkaügyi Bizottságnak kellett közbelépnie egyrészt azzal, hogy a munkáskollektívákat prioritásként kellett ezután kezelni a megrendelésekben, másrészt azzal, hogy a bérek megállapításába bevonta a szakszervezeteket is, egy széles, ma úgy mondanánk „érdekegyeztető” bizottság keretében. (Frankel tervbe vette

a munkások által kinevezettek, akik felelősek tetteikért és bármikor visszahívhatóak. 3. Mindennap kötelezően össze kell hívni a munkások tanácsát, hogy eldönthessék a napi feladatokat és elfogadják a teljesítményről szóló jelentéseket. 4. A delegáltak választása minden két hétben megtörténik... 5. A műhelyfőnök javaslatára a tanács veszi fel a munkásokat és állapítja meg a bérüket. 6. A dolgozót csak a tanács határozata alapján lehet elbocsátani...” (Rougerie, 2012: 334.)

ún. *cabier des charges*-ok összeállítását a szakszervezetek közreműködésével, ez lényegében valódi munkaügyi szabályozást hozott volna létre.) Május közepén sor is került a szakszervezetek párizsi küldötteinek megválasztására, a Bizottság tényleges működésére azonban már nem maradt idő. Mindenesetre érdemes felidézni, hogy milyen feladatot szabott meg Frankel bizottsága delegáltjainak: „Ember ember általi kizsákmányolásának, a rabszolgaság ezen utolsó formájának megszüntetése. A munka megszervezése kollektív, elidegeníthetetlen tőkével rendelkező egyesületek révén...” (Rougerie, 2012: 334.)

Sok helyen olvasható, hogy a kommün lefoglalt volna magánlakásokat, hogy oda munkásokat költöztessen be: ilyesmiről szó sem volt. Benoît Malon javasolta a március 18. után elhagyott lakások összeírását, Arnould pedig a kisajátításukat – a Központi Bizottság azonban mindezt nem szavazta meg, és még kevésbé létezett ilyen gyakorlat. Lefoglaltak ugyan nagyjából egy tucat magánlakást, házat, de itt a politikai megfontolás elég kézenfekvő volt: miniszterek, tábornokok házáiról volt szó, mindenekelőtt természetesen Thiers-ről, a „hazaárulóról”, akinek a házat le is rombolták. Az előző fejezetben szoltunk a lakberek kérdéséről: ez kétségtelen beavatkozás volt a tulajdonviszonyokba, de mindez hangsúlyosan ideiglenes jelleggel történt, rendkívüli körülmények között (és az indoklás itt is inkább patrióta volt, mint szocialista: „a háború által viselt terhek egyenlőbb elosztása”). Néha szóba került a Cail vasgyár „államosítása”, valójában ennek inkább katonai okai voltak. Egyébként az igen kisszámú párizsi valóságos gyár a város akkor még kevésbé lakott külvárosaiban működött (az említett Cail Grenelle-ben, a Gouin vasgyár Batignolles-ban, finomítók, vágóhidak La Villette-ben, a Say cukorfinomító a XIII. kerületben, egyedül a Nemzetőrség egyenruhái és cipőit gyártó Godillot-üzem működött belső kerületben, a IX.-ben), az itteni munkások, szemben 1848 júniusával, nem vettek részt a kommünben, sőt a vágóhid munkásai egyenesen sztrájkot szerveztek a kommünnel szemben.

A kommün szocialista programját talán ismét Frankel helyettese, Georges Bertin szavaival foglalhatjuk össze leginkább:

„Valójában a nép egy új, az egyenlőségen, a szolidaritáson és a szabadságon alapuló rend eljövételét látja a kommünben, amely a megkoronázása lesz a Párizs által dicsőségesen elindított kommunális forradalomnak. (...) Ma tehát a kommünnek kötelessége a munkásokkal szemben, akiknek a létét köszönheti, minden olyan intézkedést meghoznia, amelyek döntő eredményhez vezethetnek. (...) Cselekedni kell és gyorsan cselekedni, elkerülvén a régi tévelygéseket, a jelenlegi helyzet nehézségeiből erőt meríteni, olyan eszközöket munkába állítani, melyek túlélnek azokat a körülményeket, melyekben megszülettek.” (Rougerie, 1972a: 88.)

A múltbéli tévelygéseken természetesen az 1848-as forradalom tragikus lefolyását, főleg az ún. nemzeti műhelyek igen rossz tapasztalatát értették. Most a kommün a lehető leggyakorlatiasabb, ha kell a legviszafogottabb akart lenni, támaszkodván immár a munkásegysülések és az Internacionálé tapasztalataira is. Nincs szó tehát a magántulajdon megkérdőjelezéséről, annál inkább a munkástulajdon általánossá válásáról, és ehhez

az eszköz nem a kisajátítás, hanem a munkáskollektívák segítése a kommün (az állam) rendelkezésére álló eszközökkel, megrendelésekkel, kamatmentes hitelekkel. Akik a modern proletárforradalom hajnalát kívánják látni a kommünben, itt bizony csalatkoznak: már-már mulatságos, hogy még a kommün hivatalos közlönyét is egy magáncég nyomtatta ki (az árát leszállították 15 centime-ről 5-re, hogy a munkások is meg tudják vásárolni, a tulajdonost pedig kártalanították). A bizottságbeli vitából egyértelműen kiderült, hogy *elvből* nem akarták kisajátítani, ahogy nem kívántak kisajátítani semmit sem, aminek megvolt a tulajdonosa. A dúsgazdag északi vasúttársaságot (*Compagnie des Chemin de fer du Nord*) valóban fenyegették konfiskálással, de csak azért, mert nem biztosította a forgalmat a kommün alatt.

Mit gondolhatunk hát minderről? Alighanem azt, hogy a kommün szocializmusa sokkal inkább emlékeztet az 1848-as tapasztalatokra, mint a későbbi forradalmi munkásmozgalomra. Leginkább arról volt szó, hogy munkát próbáltak adni (mint 1848-ban a nemzeti műhelyekkel) azoknak, akiknek nem volt, és kétségtelenül ez is volt a legsürgősebb feladat. Eszköznek a munkások szabad kooperációját, egyesülését látták. Munkáskooperatívák, de nem a számos történész által lebecsült formában, azaz az elit szakmák kisműhelyeiben, hanem immár – főleg a '60-as években létrejött szakszervezetek irányítása alatt – tulajdonképpen mindenütt, ahol termelés folyt (a mezőgazdaságban is, ahogy a kommün április végi, a vidék munkásaihoz szóló üzenetében fogalmazott: „Földet a parasztnak, szerszámot a munkának, munkát mindenkinek!”).

Megszabadulni a felesleges parazitától, a tulajdonostól (erőszak nélkül – mint láthatuk, a kollektív tulajdonba vételt a kommün kizárólag az elhagyott műhelyek esetében támogatta), a munka eredményének egyenlő szétosztása a termelők között. Proudhon hatása tagadhatatlan persze (a *Capacité* a francia mozgalom bibliája volt a hatvanas években), de bizonyos szempontból a kommün korára mindebből inkább az „anarchia”, a proudhonizmus libertárius szelleme maradt meg, kevésbé a gyakorlati meglátások. Az egyenlő csere (*échange égal*), a népbank, a fogyasztási kooperatívák gondolata igen divatjamúltnak számított már ekkoriban: a lassan születő szakszervezeti tömegmozgalom, a munkásellenállás számos formái másképp voltak már radikálisabbak, mint a hatvanas évek közepének proudhonistái. A kommün sem egyszerűen az „ügyek adminisztrációját” intéző „nem kormány” volt, hanem nagyon is kormányzat, a munkások kormánya: „a közösség elidegeníthetetlen joga, hogy meghatározza politikai rendszerét, melynek a célja a munka felszabadításának megvalósítása”. Nagyon úgy tűnik, hogy a kommün szocialista értelemben igen mérsékelt intézkedései pontosan találkoztak hívei elképzeléseivel – a kommünárok többsége, ha többet követelt a kommüntől, azt elsősorban gyakorlati kérdéseket illetően tette. A klubok szónokai elsősorban a munkáskollektívák fokozottabb támogatását követelték, ennek a kommün végül eleget is tett. „Doktrinálisan” nem kívántak többet a kommüntől, mint amit az adott: népi kormányzatot a nép érdekében.

Igen nehéz feladat lenne annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a párizsi proletariátus valóban úgy érezte-e, hogy a kommunben végre megtalálta a „politikai formát” hatalmának gyakorlására. Alighanem az Internacionálé aktivistái voltak az egyetlenek, akiknek volt némi ötletük arról, hogy milyen gyakorlati célokat szolgálhatna ez a kormányzati forma. Az Internacionálé tagjai tartották életben a várost egy olyan felkelés után, amire igen kevesen számítottak. Maga az Internacionálé pedig alighanem a lehető legkevésbé számított ilyesmire – és természetesen szó sem volt arról, hogy ők szervezték volna a kommunt életre hívó népmozgalmat.

Mindenesetre lényegében minden a közvetlen adminisztrációt érintő szervezet élén a szervezet aktivistái álltak, a postától a pénzverdén, az adóigazgatáson, a nyomdán, az utakon, a vasúton át a közellátásig. Még nagyobb volt a szerepük a helyi önkormányzatokban, ahol végül is a kommunális forradalom megtörtént: banális, de létszükségletnek számító adminisztratív feladatok ellátását végezték a segélyektől az oktatás megszervezésén át a szociális kérdésekig. A mintegy 230 név szerint ismert Internacionálé-tag kommunár több mint fele tiszt vagy altiszt volt a Nemzetőrségben is, azaz a kommun „középvezetői gárdájának” valóban a döntő részét alkották.

Az Internacionálé (jórészt már a kommun előtt is) tulajdonképpen valamiféle találkozási helyként üzemelt a legkülönbözőbb forradalmárok számára, akik csupán lazán kötődtek az Általános Munkásszövetség programjához, amely maga sem volt egyértelműen tisztázott, sőt a lehető legkomolyabb ellenétetek feszítették a szervezetet (amely egy évvel a kommun után, és igen nagy részben hatására, ketté is szakadt). A párizsi szekció 1871-ben munkásokat tömörített, legtöbbjük igen kvalifikált „szakmunkás” volt: a szervezetben a népi intelligencia talált otthonra, éppen ez magyarázza azt a kitüntetett szerepet, amelyet tagjai (de nem maga az Internacionálé!) a kommun napjaiban betöltöttek.

A kommun szocialista programja szinte az Általános Munkásszövetség alapító üzenete híres kitételének gyakorlatba ültetése volt: „a munkásosztály felszabadítása csak magának a munkásosztálynak a műve lehet”. A munkáskollektívák, amelyek a kommun (az állam) segítségével és általa, hogy a profitot nem sajátítja ki a tőkés, behozhatatlan versenyelőnybe kerülnek a magánvállalkozásokkal szemben, így a példa erejével lassan szakmáról szakmára, városról városra létrejön a munkáskollektívák rendszere, amely felszámolja a tőkés kizsákmányolást, és végre felszabadítja a munkát. Ez volt a kommun szocialista programja – amelyről alighanem leginkább a szervezett munkások tudtak, és mindenképpen támogatták. Innen, hogy magunk is igen szerénynek neveztük az elhagyott műhelyek munkástulajdonba vételét előíró rendeletet, de mégis óriási volt a lelkesedés, amelyet ez a rendelkezés kiváltott a munkások és a munkásszervezetek körében. Nemcsak az Internacionálé és helyi, kerületi szekciói, hanem a legkülönbözőbb munkásszervezetek is azonnal munkához láttak, hogy részt vegyenek ebben a folyamatban. Ha a gyakorlatban nem is sok minden történt, de nem lehet elvitatni, hogy 1871 Párizsában a

munka felszabadításának szocialista programja napirendre került, kiváltva a munkások lelkes helyeslését.

Mint láthattuk, a szocialista eredmények igen visszafogottak voltak (máig folyik a vita a történészek között, hogy vajon volt-e olyan munkáskollektíva, ahol valóban megindult a termelés a kommun alatt), de az intenciók nem voltak ambíció nélküliek. Igen közel vagyunk még 1848-hoz (mindenesetre sokkal közelebb, mint a századforduló „igazi”, modern szocializmusához), ezeket az intenciókat illetően, és a *sans-culotte*-ok sincsenek olyan messze: legtöbbször egyszerűen arról van szó, hogy a műhelyek jobban, hatékonyabban működnek „főnökök” nélkül (kiken inkább a kereskedőket – *entrepreneurs* – értettek, mint a műhelyben mellettük dolgozó tulajdonost). Egy összevetővel több mindez, mint 1848, és ez távolról sem jelentőség nélküli: ekkor már léteztek munkás tömegszervezetek. A születő, vagy inkább újjászülető, szakszervezetek száma 1871-ben Párizsban talán elérhette a százat is (nagyjából húsz az Internacionálé közvetlen szekciója volt, a többi a *Chambre fédérale des Sociétés ouvrières*-hez tartozott, amely az Internacionálé része volt). Ez kétségtől sok mindent megváltoztatott: leginkább ezek a munkásegyletségek jelentették a kommun szocialista programjának a bázisát.

Ez az a körülmény, amelyet nem találunk meg sem 1793-ban, sem 1848-ban: a „Corderie”-t, azaz az Internacionálé tagjait és a születő szakszervezeti mozgalmat. Kétségtelenül, mint említettük, mindkettőt alaposan meggyengítették a perek, a represszió, a háború, az ostrom, de mindez nem változtatott azon, hogy a „Corderie” emberei hatalmas szerepet játszottak abban, hogy a kommun nem egyszerűen 1793 (vagy 1848) újrájátszása volt, hanem kétségtől szocialista forradalom is.

Igen, ahogy a kommunár szociológiai portréjában, ahogy a csúcson folyó ideológus vitákban, lent, a nép körében is ugyanaz a kettősség ötlük a szemünkbe: a kommunár egyszerre volt *sans-culotte* és már-már szervezett szakszervezeti munkás, persze alighanem még inkább az előbbi; a klubokban, a Nemzetőrségben szereplő tömegek közelebb álltak még a nagy forradalomhoz, mint a főleg az Internacionálé tagjai által reprezentált munkáselithez. De hát igazi ellentmondás ez? Nem fért meg ez a két dolog jól egymással (például a már említett „második Marat”, Louis Magot Proudhon közeli barátja volt, a párizsi munkásmozgalom ismert alakja)? Amely felül kibékíthetetlen ideológiai és politikai ellentétnek látszott, az alul nagyon is jól megfért egymással: a jó öreg *sans-culotte* forradalmi hagyományok és a születő szocializmus, a nagy forradalom emléke és az új harcok kísértése is helyet kaphatott együttesen „az eget ostromló” párizsi nép fejében és szívében.

„Arra van szükség, hogy egy szerszámforgató ember képes legyen megírni egy könyvet is” – A kommün kulturális forradalma

A kommünnek kevés idő adatott meg, és ez is igen viharosan telt: a túlélésért folytatott küzdelem gyakran mindenkinek felett állt, mindez azonban nem akadályozta meg abban, hogy főleg az oktatás és a művészet működésének, hivatásának, társadalmi szerepének a nagy átalakításával egy szélesebb értelemben vett kulturális forradalomban is testet öltjön. A kommün egyik fontos jellemzője volt, hogy igen széles felhatalmazást adott a forradalom különböző oldalait illető népi kezdeményezéseknek. Párizs 1871-es kulturális forradalma tipikusan ilyen terület volt – kevésbé a kommün vezetése, központi akarata, rendeletei szabták meg a ritmusát, mint az érintettek önálló döntései. A közoktatás átalakítása, a művészetek demokratizálása, a társadalmi hierarchiák lerombolása kiemelt példái a kulturális forradalom által érintett területeknek.

Éppen a XIX. század második fele volt az az időszak, amikor az uralkodó osztályok kezdték belátni, hogy a termelés érdekében szükséges legalább egy minimális kultúra és tudás átadása az alávetett osztályok számára is, sőt talán ez még csökkentheti is a társadalmi feszültségeket. Az oktatásnak egyszerre kellett némi tudást nyújtania és stabilizálnia a társadalmi hierarchiát, azaz biztosítani az alávetett osztályok társadalmi helyzetükön tartását. Az utóbbiak immár részt kaphattak a közös kulturális-civilizációs tudásból, de ez a közös kultúra továbbra is megosztott maradt: a lentiek specializált tudásra tehetek szert, de csak azzal a feltétellel, hogy a társadalmi munkamegosztásra épülő rendszerben nem lépnek túl a nekik járó kompetenciák elsajátításán – azaz nem fenyegetik a rendszer harmóniáját.

A kommün kulturális forradalmának legfontosabb célja a társadalmi munkamegosztás rendszerének megingatása volt, azáltal, hogy a lehető legátjárhatóbbá kívánták tenni a szellemi és a fizikai munka közötti határokat. Ennek az ún. integrált oktatás (*instruction intégrale*) volt az eszköze, maga a cél pedig természetesen alapvetően különböztette meg a kommün oktatást érintő intézkedéseit a III. köztársaság reformjaitól. Az integrált oktatás, mint látni fogjuk, nem egyszerűen reformpedagógia volt, hanem egy társadalomátalakító program: olyan embereket kívánt formálni, akik egyszerre felvilágosult polgárok, képzett munkások és kulturált emberek, akik otthon érzik magukat a művészetekben éppúgy, mint a tudományokban, a politikában vagy a műhelyekben. Ezért noha formailag talán igaz a megállapítás, hogy a kommün sok tekintetben megelőlegezte a pár évvel későbbi republikánus reformokat (az állami, ingyenes, kötelező közoktatás bevezetését), a kommün alatt alapvetően mégis másról, többről volt szó:

„Fontos, hogy a kommunális forradalom oktatási reform révén hangsúlyozza ki szocialista karakterét, ezáltal biztosítsa az igazi társadalmi egyenlőség alapjait, az integrális oktatáshoz mindenkinek joga kell hogy legyen, hiszen ezáltal lesz képes elsajátítani azon szakma gyakorlatának tudományát, mely felé az ízlése és képességei vezetik.” (Édouard Vaillant-tól idézi Bruhat–Dautry–Tersen, 1970: 299.)

Miközben a korabeli iskolarendszer egyszerűen nem a népnek készült, legalábbis nem vett tudomást fontos igényeiről, a szakképzés jelentőségéről, a lányok oktatásáról, valamiféle kompenzáció juttatásáról a gyermekek oktatásával kieső munkáskezekért a munkáscsaládok számára, mégis alighanem a korabeli Párizs kitüntetett helye volt a tanult munkáselitnek.⁵ Talán soha máshol nem volt annyi munkás publicista, újságíró, szanzonszerző (akik egyenesen a műhelyekből érkeztek), mint a XIX. század második felének Párizsában. A kommün alatt is jellemző, hogy míg a klubok jegyzőkönyveit általában igen rosszul szerkesztették, és hibás volt a helyesírásuk, addig például az Internacionálé szekciójának üléseinek dokumentumai a lehető legkorrektebben írtak és fogalmaztak, ezek az autodidakta munkások minden nehézség nélkül birtokolták írásban is a nyelvüket.

Az oktatás reformja (amely a korban értelemszerűen összefonódott az egyház elleni küzdelemmel is) a kommün egyik legkevésbé ismert, noha talán az egyik legfontosabb fejezete. Az Oktatási Bizottság (ide tartoztak a művészetek is) élén aligha állhatott volna rátermettebb ember, mint Édouard Vaillant, aki túl azon, hogy kissé „eretnek” blanquistaként, tanult mérnökként az Internacionálé tagja is volt, mindenekelőtt talán hitelesebben volt szocialista, mint sok társa a kommün vezérkarában. Április közepétől kiegészülve Vallèszal, Courbet-val, a korai feminizmus talán leghíresebb képviselőjével, André Léóval, az *Education nouvelle* (az első „reformpedagógiai”, erős libertárius attitűdökkel átitatott mozgalom) képviselőivel: az egyik legbriliánsabb döntéshozatali testület volt, amelyet Franciaország valaha is látott. Vaillant nemcsak az önkormányzatokhoz fordult, hanem a már említett pedagógiai szervezetekhez is, akiknek a központi közlönyében nyilvánosságra hozták a programját, és tagjait az Oktatási Bizottság albizottságaiba integrálták. Sőt Vaillant a közlönyben felszólított „mindenkit, akinek elképzelései vannak az integrális és szakmai képzés kérdéséről, hogy a reformokra vonatkozó tervét juttassa el a kommün delegátusához” (Ross, 2015: 88.).

Ezen túlmenően, aligha kérdéses: a kommün legfontosabb kulturális célja (amelyben egyetértettek a volt '48-asok, a blanquisták és a szocialisták) a társadalom mielőbbi, radikális vallástalanítása volt. A II. császárság korszaka alapvetően változtatta meg az egész francia baloldal viszonyát az egyházhoz és a valláshoz: az 1848-as „öreg szakállasokra” még valami romantikus, vallásos baloldaliság volt jellemző. Nemcsak a mérsékelt republikánusokra (a legnagyobb nevek: Michelet, Edgar Quinet, Hugo, Jules Simon, Adolphe Crémieux), hanem a kifejezett szocialistákra is (mint maga Saint-Simon vagy

⁵ Ennek állít emléket Jacques Rancière meghatóan szép könyve (*La nuit des prolétaires*) „az autodidakta munkások éjszakáiról”. A korban, amikor az uralkodó osztályok monopóliuma volt a gondolkodás, ezek a pihenéstől elvett éjszakák a munkámancipáció ismeretlen (a hivatalos munkásmozgalomtól alig látható), mindazonáltal kulcsfontosságú megnyilvánulási formái és eszközei. Így nem a deskriptív tartalma vagy a követelés ereje teszi például a munkásköltészetet emancipatív erejűvé, hanem egyszerűen a léte – annak az évezredes munkamegosztásnak a megkérdőjelezése, amely szerint vannak, akik a kezükkel dolgoznak, és vannak, akik gondolkodnak. Ez a kommün kulturális forradalmának is a legfontosabb ismérve.

Pierre Leroux, Philippe Bouchez). A császárság alatt ez alapvetően megváltozott, az egyház és az állam összefogása, a „*l'alliance du sabre et du goupillon*” („a kard és a szenteltvíz szövetsége”) egy egész baloldali nemzedéket idegenített el az egyháztól. Ennek az új korosztálynak a tagjai (Jules Ferry, Clemenceau, Gambetta, Paul Bert) már az állam laicizálásnak a harcos hívei voltak. De az egész korszak baloldali közhangulata ilyen, az irodalomban Zola nagy regényciklusa (a *Rougon-Macquart*) a cézarizmus és a klerikalizmus éles kritikája, a hatvanas évek kultúrájában már a romantikus vallásosság helyett a szcientizmus dominált, Ernest Renan híres Collège de France-előadásában Jézusról mint „kivételes emberről” beszélt, a korszak a szabadkőművesség és a *libre-penseur* (szabadgondolkodó) szervezetek fénykora volt. A szűkebb értelemben vett baloldalon már távolról sem az állam laicitásának követeléséről volt szó, hanem nagyon határozott, radikális egyház- és vallásellenességről. Proudhon nagy műve (*De la justice dans la Révolution et dans l'Eglise*) egy egész szocialista nemzedék gondolkodását határozta meg, Blanqui és hívei harcos antiklerikalizmusáról pedig már szóltunk. Mindez kiegészült a kommün és a kommünárok szintén a lehető legélesebben vallásellenes *sans-culotte* hagyományaival. Egyszóval: a kommün egy igazi vallásellenes kulturális mozgalom csúcspontja volt.

Az előttük előtt álló legelső feladat az oktatás vallástalanítása volt. A császárság utolsó éveiben az ellenzék egyik nagy programja az oktatás laicizálása volt az ún. *école libre* keretei között, azaz szabad, laikus, „*sans César, sans curé*” („császár és papok nélküli”) iskolák követelése. A kommün komoly erőket nyert innen az oktatási reformjához, amelyet ezek a kezdeményezések alapvetően befolyásoltak: Louise Michel a jelképe ennek az igen határozottan antiklerikális közoktatásnak, de ebből a mozgalmából jött Lefrançais vagy Augustin Verdures is, akik szintén eminens tagjai voltak az Oktatási Bizottságnak.⁶

Már április 2-án kimondták állam és egyház szétválasztását, az egyházak állami támogatásának megszüntetését, a kongregációk vagyonának konfiskálását és azoknak a „nemzet rendelkezésére bocsátását”. Noha a szóhasználat itt is a forradalmat idézi, a kisajátítás a kommün idején csak elméleti maradt, valójában meg sem kísérelték végrehajtani: a 67 párizsi templomból 23-at zártak be, és mint említettük, a jellemzőbb a klubokkal való közös használat volt, nagyon ritkán fordult elő valódi kisajátításuk.⁷ A dolog természetesen nem nélkülözte a szimbolikus jelentést, a kortársak számára egyértelmű volt, hogy ez egy új világ kezdetét is jelenti: „Egy templom elfoglalása általában ünnepélyes keretek között történt meg. Amikor a Molière-terem kommunális klubja megszállta

⁶ A maga is tanári végzettségű Lefrançais a korai feminizmus nagy alakjával, hősével és mártírjával, Pauline Roland-nal együtt dolgozott ki még az 1848-as forradalom után egy igen emancipatív oktatási programot az *Association fraternelle des instituteurs, institutrices et professeurs socialistes* nevű szervezet keretei között, mely szervezet a kommün oktatási programjának is az egyik szülője volt. A korban az oktatás reformjának kérdései igen gyakran együtt jártak a női emancipáció problémáival (a legrosszabb helyzetben a nők oktatása volt, gyakran alig létezett, még gyakrabban teljesen az egyház kezében volt), és nem volt ez másképpen a kommün idején sem.

⁷ Két templomról tudunk mindössze, amely „nemzeti tulajdonba” vagy inkább nemzeti használatba ment át: a XI. kerületi Notre-Dame-de-Lorette-templomból kaszárnya lett, a Montmartre-on levő Saint-Pierre-templomból pedig női munkásokat foglalkoztató munkáskollektíva, ruhagyár a Nemzetőrség egyenruhái gyártására.

a Nicolas-sur-le-Champs templomát, a kerület lakói úgy értékelték mindezt, mint nagy forradalmi eseményt” – írja egy szemtanú (Barron, 126.).

A vallástalanítási kampányban legtöbbször megelégedtek bizonyos közszolgáltatások szekularizációjával, főleg a közellátás területén, a kórházakban az apácákat felváltották a laikus ápolónők, bár igen gyakran (elsősorban a munkaerőhiány miatt) beérték azzal, hogy a kórházak neveit deszakralizálták, helyettük olyan személyek nevét adták nekik, akik „a népért éltek, a hazáért, a nagylelkű, nemes, a szocializmus és a testvériség által inspirált gondolatok védelméért”. Maxime Vuillaume meséli, hogy egy bohém cimborájuk, a volt orvostanhallgató Léopold Paget-Lupicin lett a nagy központi kórház, az *Hôtel-Dieu* vezetője, aki az apácák ruhájára vörös övet varratott, ők voltak a „kommün nővérei”. Az apácák halásak is voltak neki, hogy nem üzte el őket (néha egyébként is az lehet az érzésünk, hogy a kommün akkor találta meg a legjobb megoldásokat, ha nem vette túlzottan komolyan önmagát).

Mindenesetre a vallástalanítás igen fontos volt az oktatás szempontjából is, mert Párizsban a fő probléma ekkor már nem is a nép gyermekeinek alapszintű iskoláztatása volt, hanem inkább ennek laicizálása: a közoktatás rendszerét átalakító, 1850-as ún. Falloux-törvény hatására⁸ a főváros köziskoláinak legalább a fele a kongregacionisták kezén volt. A központi intézkedéseket ebben az ügyben jelentősen befolyásolták a helyi körülmények: különösen a népi negyedekben volt igen radikális a dekrisztinalizáció, de a jobb negyedekben az is előfordult, hogy a polgárok megakadályozták például a lányiskolák-ból az apácák eltávolítását és polgári tanárnők belépését. A kommün bizonyos esetekben a Nemzetőrség közbelépésével kikényszerítette ezt, más esetekben nem lépett fel a régi gyakorlat ellen (a döntés leginkább a kerületi képviselőktől függött,⁹ ahogy a templomok bezárását illetően is). Maga Vaillant panaszkodott a Központi Bizottságban, hogy „igen üdvös lenne, ha a kerületek kissé nagyobb lelkesedéssel vennék részt az iskolák vallástalanításában” (Rougerie, 2012: 296.). Mindenesetre ezek az példák azt bizonyítják, hogy a kommün virulens egyházellenes kampánya, a klubok, az újságok kultúrharcos nyelvezte, főleg az iskolák teljes vallástalanítása nem feltétlenül esett egybe a város teljességének (sőt a helyi önkormányzatok teljességének) a véleményével sem.

A szekularizált iskolákban leszedték a falakról a kereszteket, a madonnákat és más szimbólumokat, amelyek „támadást intéztek a szabad tudat ellen”. A batignolles-i oktatási bizottság szavaival: „nem fogunk többé dogmákat, imákat, vallási gyakorlatokat tanítani, melyek csupán az egyéni meggyőződés részei lehetnek” (Milza, 311.).

⁸ Franciaországban 1850-ben 50 267 világi iskola volt és 10 312, az egyházi kongregációk kezében levő oktatási intézmény. A törvény elfogadása után, 1863-ban 51 854 állami iskolára már 17 206 egyházi intézmény jutott.

⁹ Jean Allemane, az V. Kerületi Nemzetőrség igen radikálisan antiklerikalista parancsnoka írta kerülete képviselőiről: „Regère klerikális volt, Blanchet szerzetes... Jourde, amellert hogy leginkább egy könyvelőhöz hasonlított, egyszerűen köztársasági volt, írtózott a forradalmárokról; Ledroit bátor férfi volt, aki nem sokat értett a mozgalmából, és aki az utolsó napokig azt kérdezte magától, hogy mi az a furcsa véletlen, amely a Városházára juttatta” (Allemane, 125.).

A II. kerület egy plakátján a következőképpen fogalmazta meg az oktatási világi jellegéről szóló álláspontját:

„Polgártársak!

Eleddig a szerzetesi iskolák kizárólag a monarchista ügyet szolgálták, a köztársaság nem nyújthat segítséget olyan intézményeknek, melyeknek alapelve minden haladás tagadása. (...) Igazi oktatást szándékozunk teremteni: olyan oktatást, amely csak a megállapított, vitathatatlan tényekről vezéreltetni magát, melyek tisztán és hamisíthatatlanul kerültek ki az emberi ész olvasztóténgelyéből, mely az erkölcs területén az igazság és a szabadság örök elvét követi.” (Milza, 312.)

Láthatjuk, hogy a kommun igazi politikailag-ideológiailag motivált kultúrharcot folytatott az egyházi oktatással szemben, megvalósította az általános kötelező, laikus, ingyenes közoktatást, és már ezzel valódi kulturális forradalmat vitt végbe ezen a területen, és még ez nem is volt minden.

Vaillant bizottsága igen fontos és alapos munkát végzett, kétszeresére emelték a tanárok bérét, és először vezették be a férfi–női béregyenlőség elvét egy igen fontos területen. Az általános oktatást kiegészítették a nép gyermekei számára szakmai képzésekkel – ennek jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni a korban. Még a kommun rövid ideje alatt megnyitottak szinte a városban ilyen iskolákat, először a történelemben a lányok számára is létrehoztak szakiskolákat. Magának az Oktatási Bizottságnak minimális anyagi lehetőségei voltak, az igazi irányítás a kerületi önkormányzatok kezében volt. Ők hozták létre az integrált oktatás szerveit, biztosították gyakran a gyermekek étkeztetését, és ellátását felszereléssel.

A kommun kulturális forradalmának fontos része volt a Gustave Courbet nevééről híres művészeti forradalom legalábbis alapos megkezdése: „(...) a kommun adja a számat a diák kezébe, a művész a műalkotást (...), a művészek termelésével az emberi gondolat kifejezése hatékonyan járul hozzá a társadalmi forradalomhoz” (Tombs, 221.). Így fogalmazott a Courbet felhívására mintegy 400 taggal létrejött Művészek Föderációja, amely kimondta a művészet szabadságát és függetlenségét, a művészek egyenlőségét, és egy választott testületet nevezett ki a föderáció élére. Szimbolikus volt az is, hogy nemcsak a művészet céhes érdekeinek megvédéséről volt szó, vagy öngazgatásukról, de még csak nem is csupán arról, hogy a művészet határait alaposan kitágították, hanem sokkal inkább a művészet demokratizálásáról, a nép számára történő megnyitásáról. Maga Courbet a kommun Oktatási Bizottságának volt tagja, ahol Vaillant-nal szorosán együttműködve olyan oktatási programot dolgoztak ki, amely megnyitotta a népi rétegek gyermekei számára a művészeti ágak gyakorlati és elméleti tudása elsajátításának lehetőségét. „A művészet szabad kifejezése, minden kormányzati irányítástól és privilégiumtól szabadon, a múlt kincseinek megőrzése, a jelen alkotásainak napvilágra hozatala, az oktatás révén a jövő újraalkotása” – ilyen nagy ívű programja volt a Művészek Föderációjának (Tombs, 221.).

Természetesen ez mindenféle akadémizmus felszámolásával járt (és egyáltalán az évszázados francia hagyomány végével, azaz az állam által irányított, finanszírozott művészet felszámolásával), az Akadémia, a Szépművészeti Főiskola, a római és athéni iskolák bezárásával. Ezek helyett a volt kaszárnyákban rendezték be az új művészeti szakiskolákat. Mint említettük, a kommun igen kevésbé folytatott „személyzeti politikát”, így, ahol lehetőség volt a régi adminisztráció megőrzésére, ott többnyire nem váltották le a megelőző rezsim(ek) kádereit. A művészeti szféra öngazgatását, de forradalmának a radikalizmusát is mutatja, hogy művészetek tekintetében valódi „tisztogatás” zajlott, szinte mindenkit lecseréltek a különböző intézmények éléről: a művészet ugyanis a kommun alatt nem stílust, hanem egyenesen hivatást váltott.

A föderáció ismertebb tagjai közül megemlíthető a festő Jean-François Millet, Camille Corot, Honoré Daumier és Édouard Manet¹⁰ vagy a szobrász Jules Dalou. Courbet alakjának hatalmas árnyéka¹¹ igencsak rávetült a kommun egész művészeti forradalmára – noha úgy hisszük, hogy a legfontosabb dolog nem is a művészek öngazgatásának megteremtése volt, hanem maga a művészet társadalmi szerepének igen radikális újragondolása.

A Föderáció Tanácsa szervezte a kiállításokat Párizsban, alapszabálya szerint:

„Feltétlenül elvet mindenféle kalmárkiállítást, amely arra irányul, hogy az igazi alkotó helyébe a kiadó vagy a gyáros nevét csempéssze.”

„Szóval, tollal, ceruzával, remekművek népszerű reprodukciója és okos, erkölcsnemesítő képek útján, amelyeket óriási számban lehet terjeszteni s Franciaország legszerényebb községei előjárása-

¹⁰ Maga Manet inkább volt patrióta republikánus, mint elkötelezett kommunár, jóllehet később az impresszionistákat vádolták az 1874-es, nagy botrányt kiváltó híres kiállításuk után „kommunár festéssel”. Az ok egyrészt formális volt: maguk az impresszionisták is létrehoztak egy csoportot, amiről a reakciónak rögtön a kommun Föderációja jutott eszébe. Másrészt persze a impresszionista festészet gyökeresen szemben állt a kor divatos történelmi tablóival. Mindez nem jelentette azonban azt, hogy az impresszionisták különösebben szimpatizáltak volna a kommunnal, vagy ápolták volna az emléket (személyes kapcsolatok voltak persze – például Manet ismerte Andrieu-t, Vallést és természetesen Courbet-t), ők jóval „polgárabbak” voltak ennél, a kommun sok tekintetben az ő világukat is fenyegette. Nem szerették a császárságot, de számukra 1870/71 inkább valamiféle rossz álom volt, az ideáljuk egy ellentmondásmentes társadalom volt, azaz valamiféle ideális polgári demokrácia. Inkább a kommunároknak végül meghirdetett amnesztia mérsékelt köztársaságának kommunképe volt jellemző rájuk, azaz egy szót sem szólt arról a szörnyűségről, amit a polgárháború jelentett. Az impresszionisták közvetlenül a kommun bukása utáni Párizs-festészete valamiféle „*peinture réparatrice*”, ahogy a szakértők nevezik (Lecaillon, 8.): a kommun emléke talán érezhető, de inkább a jelenléte hiányában, elfojtásában.

¹¹ Mint már szóltunk róla, Courbet igen drágán fizette meg az árát annak, hogy a kommun alatt olyan művésszé vált, aki „többek között fest” (ahogy Marx definiálta a művészt a *Német ideológiában*). Elképesztő gyűlölettel kellett szembenéznie amiatt, hogy a kor egyik legnagyobb művészeként a nép oldalára állt, és többek között megkérdőjelezte a művészről mint olyanról szóló korabeli felfogást is. Ifj. Alexandre Dumas egyenesen „arról a dologról írt, melyet Gustave Courbet-nak hívnak”, de Zola sem volt kíméletes: „Jóllehet az idők aligha adnak okot nevetésre, de azért mégis vannak olyan dolgok, melyeknek a komikuma ellenállhatatlan (...) Courbet, a nagy Courbet a kommun oldalán! Törvényeket fog hozni! Ő lett a művészek szövetségének vezetője! Sőt, Isten bocsássa meg nekem, de egyenesen kinevezték az Oktatási Bizottságba! Száz év múlva is ezen fognak kacagni a műtermekben.” (Lidsky, 88.)

gainak kiragasztani, a Bizottság elősegíti újjászülésétünk, a községi »fényűzés« bevezetését és a Világköztársaság megteremtését.” (Choury, 270–271.)

A szervezet számára a művészet oktatása politikai, valamint morális ügy volt: a népnek is joga van „sokoldalú esztétikai nevelésre”, ahogy még Fourier tartotta, vagy éppen Proudhon szavaival szólva: „ha tízezer diák megtanul rajzolni, az többet jelent a művészet szempontjából, mint egy remekmű” (Ross, 2015: 95.).

A világ eddig megosztott volt azok között, akiknek lehetőségük volt a szavakkal és a képekkel játék luxusra és azok között, akik nem részesültek ebben a jogban. A föderáció „kommunális fényűzése” semmi mást nem jelentett, mint ennek a jognak és lehetőségnek a kiterjesztését mindenkire (és ehhez a képességek nyújtását is az integrált oktatással). A cél az egész társadalom számára elérhetővé tenni az esztétikai minőséget, átalakítani a társadalom egésze számára az esztétikai koordinátákat, melyben a mindennapi élete zajlik: ez azt is jelentette természetesen, hogy a művészetet ki kell vinni a mindennapokba, az utcákra, *megéltté* tenni a nép által és a nép számára – aligha volt azóta is ennél forradalmibb kulturális program. A művészet mindenki számára hozzáférhető tétele, az esztétikai dimenzió kiterjesztése a mindennapokra, nemcsak a művészet élvezetének mindenki számára elérhetővé tételét jelentette, hanem a művészet *csinálását*, az alkotást is.¹²

A föderáció az oktatás segítségével történő „társadalmi regeneráció” programját hirdette, magán a művészeteken belül pedig a legfontosabb cél a művészet és az ipar (a szépművészet és az iparművészet) közti határ megszüntetése volt, ahogy egy későbbi visszaemlékezés fogalmaz: „a föderáció létének és megnyitásának az iparművészet felé igen komoly jelentősége volt. (...) Nem annyira abban, hogy emelte volna a művészetek színvonalát, mint inkább művészetet teremtett mindenütt.” (Ross, 2015: 144.)

Mindez pragmatikusan és teoretikusan is egy igen invenciózus oktatási-nevelési program bevezetését jelentette: a cél az „integrált neveléssel” az volt, hogy bármely gyermek (legyen fiú vagy lány, származzon bármelyik osztályból is) képes legyen szellemi munka elvégzésére is, miközben legtöbbször később fizikai munkával keresi majd a kenyerét. A társadalmi célnak, azaz a szellemi és a fizikai munka közötti különbség megszüntetésének már az oktatásban is kifejezésre kell jutnia, például az Oktatási Bizottság a szépművészeti főiskola helyén olyan lányiskolát nyitott, ahol a tervek szerint az irodalmi, nyelvi, tudományos oktatás kiegészül a legkülönbözőbb művészetek gyakorlati oktatásával és konkrét „iparművészeti” tevékenységekkel. Nem véletlen, hogy a Bizottság az iskolába nemcsak tanárokat keresett, hanem olyan munkásokat is, akik hajlamot éreztek magukban szakmájuk tanítására.

Eugène Pottier, az „Internacionálé” szerzője, maga is autodidakta munkás, így írt erről:

¹² Ahogy Élisée Reclus írta egy évtizeddel később: „Amint a munka szenvedéllyel tölt el, amint a munka örömet okoz, a dolgozóból művész lesz.” Vagy a kommün emlékének az egyik hű őrzője, a mostanában újra felfedezett William Morris: „A művészet annak a kifejeződése, ha az ember örömet lel a munkában” (Ross, 80.).

„Arra van szükség, hogy egy szerszámforgató ember képes legyen megírni egy könyvet is. Megírni, szenvedéllyel és tehetséggel. Azt kívánjuk, hogy egy iparos képes legyen otthagyni napi munkáját, hogy örömet lelje a művészetekben, az irodalomban, a tudományokban, anélkül, hogy felhagyna termelőtevékenységével.” (Rougerie, 2012: 298.)

Azaz az integrált vagy „politechnikai” oktatásnak az volt a célja, hogy megtanítson egy mesterséget, de ne zárja be a gyermeket ennek a specializációnak a börtönébe, egy gyermeket sem természetesen, függetlenül annak társadalmi osztályától.

„Megtanítani a gyermeknek szeretni és respektni társait, az igazság szeretetére nevelni, megértetni vele, hogy az oktatása a közösség érdekében is történik: ezek azok az erkölcsi elvek, amelyre a kommunális nevelés alapozódik.” (Ross, 2015: 148.)

Ezt hirdette a IV. kerület oktatási bizottságának plakátja. A kommün kulturális forradalma ezért váltott ki alighanem oly heves ellenkezést a kor kulturális nagyjai között is (túl azok burzsoá politikai kultúráján, ideológiai beállítottságán). Ha valóban egy cipész is könyvet fog írni, ki fogja akkor felismerni az „igazi” művészt? A kommün álláspontja igen egyértelmű volt ebben a kérdésben: nem lesznek többé „igazi” művészek és a munka létre predesztináltak.¹³ A föderációnak köszönhetette a párizsi nép a Természettudományi Múzeum, a Louvre, a Tuileriák megnyitását is, Courbet örökbecsű szavai utóbbi megnyitóján szebben foglalják össze a kommün kulturális programját, mint ezer szó:

„Nép!

Az arany, mely díszíti ezeket a falakat a te véred... Jó ideje te táplálsz munkáddal, te itatod véreddel a monarchiát, ezt a telhetetlen szörnyet. Ma a forradalom szabaddá tett, átveszed az uralmat a tulajdonod felett, itt te vagy otthon. De maradj méltó mindehhez, mert erős vagy és vigyázz magadra, hogy az önkényurak soha ne térjenek vissza.” (Choury, 223.)

A kommün, hogy némiképpen anakronisztikusan fogalmazzunk, inkább volt „proletkult”, mint avantgárd: magának a kommünnek aligha volt sajátos stílusa, a legforradalmibb politikai, a művészet demokratizálásra irányuló elveket igen konzervatív (lényegében a nagy republikánus-klasszicista, illetve a romantikus stílusra hajazó) esztétikai elvek egészítették ki. Forradalom létezett, forradalmi művészet nemigen. A kom-

¹³ Kristin Ross érdekes könyvében (Ross, 2013) tesz kísérletet arra, hogy valamiféle közös megértési mezőbe integrálja a kommünt és Rimbaud költészetét. Hogyan tükröződik vissza a XIX. századi francia politikai környezetben a kommün politikai-ideológiai programja Rimbaud verseiben és *vice versa*? Ross válasza szerint ahogy a kommunárok visszautasították, hogy „csak” munkások legyenek, úgy mondott nemet Rimbaud, arra, hogy költő legyen – azaz Rimbaud menekülése a költészettől nem akkor kezdődött, amikor Afrikába ment, hanem tulajdonképpen akkor, mikor az első verssorát leírta... Ross így valamiféle „politikai” olvasatát adja nekünk Rimbaud költészetének, túl a szokott „pszichoanalitikus” olvasaton, a kreatív hallucinációk, fantáziaképek, illúziók és így tovább leírásán. Rimbaud egyébként nem volt Párizsban a kommün alatt, mindazonáltal a kommunárokkal való erős szimpátiája (valójában azonosulása) „politikai” verseiben is tetten érhető (mint a „Párizsi orgia”, a „Jeanne-Marie keze”, a „Párizsi csatadal”). Ahogy Rimbaud „az első költője a még el sem jött civilizációnak” (ahogy René Char mondta róla), a kommün „az ismeretlen feltalálása, mely új formákat követel” (éppen Rimbaud szavaival).

műn saját irodalma a Franciaországban nagy hagyományú népi sanzonok és költészet hagyományába illeszkedik, a kommunár írók, költők persze leginkább magukat a korabeli eseményeket örökítették meg, igen didaktikusak voltak, gyakran a nagy forradalom ismert dalaira vagy más népi sanzonokra, énekelt szövegek, egyszerű költemények vagy leginkább epikus versek voltak.¹⁴ Témájuk a porosz háború, az ostrom, a kommun eseményei, Versailles árulása, a monarchikus restauráció kísérlete, és hogy vereségének és a monarchiának pedig egyedül a hős párizsi nép állt ellen, amely ezzel megmentette a haza becsületét is.

De persze leginkább a kommun univerzális mondanivalójának versbe, dalba foglalása volt jellemző: a társadalmi egyenlőség megvalósítása, a nép uralmáé, a népek közötti testvériség és így tovább. Maga az „Internacionálé dala” is ennek a himnusza, egyébként a kommun alatt több dal is született ezzel a címmel és hasonló tartalommal.

A kommun irodalmának a lehető legkevésbé volt valamiféle esztétikai programja – lényegében valóban népi irodalom volt, ahol a művek politikai-ideológiai tartalmának jelentősége jóval felülmúlta esztétikai értékét. Még a későbbi évtizedek a kommunben részt vett költői, írói is erős kritikával illették a *l'art pour l'art*-t, a sok „sikerületlen Lamar-tine-t”, „a dalolókat, akik csak a dal kedvéért énekelnek, akik sosem lesznek igazi költők a szó valóságos értelmében”, hiszen a „művészet – akár a köztársaság – szociális lesz, vagy nem lesz” (Clovis Hugues). „A költészet nem más, mint a leghatalmasabb emberi szó kifejeződése, fegyver, és ebben a minőségében szolgálnia kell az igazságtalanság elleni harcot” (Achille Le Roy), mert – Paule Minck szavaival – „miért is csinálnánk csupán irodalmat a kifinomultak, a műveltek élvezetére ahelyett, hogy propagandafegyvert, a harc eszközt, egy új világ erejét hoznánk létre?” (Brécy, 29–31.)

Maga a föderáció is igen kevés gondot fordított arra, hogy bármilyen esztétikai kritérium alapján határozza meg a „művészi” alkotásokat, lényegében inkább valamiféle „szociológiai”, mintsem esztétikai ismérvekről volt szó: az számított művésznek, akit a művészek közössége befogadott. Nem volt szó művészeti programról sem, vagy éppen valamiféle törésről a kommünt megelőző művészeti felfogásokhoz, ízléshez képest: nem avantgárd művészeti forradalom zajlott, hanem inkább olyan társadalmi forradalom, amelyben a művészek is részt vettek. Őket illetően pedig a legfontosabb változás a művészek kategóriájának nagyszabású kiszélesítése volt a nép szélesebb rétegei, azaz a dekoratív munkákat végző kézművesek (iparművészek) felé.

Sok tekintetben igen nagy szó volt a republikánus klasszicizmus vagy a romantika (Verdi, Meyerbeer, Gounod) megnyitása a nép előtt is, maguknak a munkásoknak a

¹⁴ Tulajdonképpen az „Internacionálé” szövegírója, Eugène Pottier egy volt ezek közül a munkásköltők közül (de a kommun talán leghíresebb dalnoka, Jean-Baptiste Clément is), aki számos verset, dalt írt a kommun alatt is, a legismertebb szövegéhez igen hasonló stílusban, például: „A tábornokok meglapulnak / előre meztelbasok! / Olyan vörös Kommunre virrad / Akár a nap: ha félragyog! / Váltuk le a rossz taktikáját / Hitvány és rongy hadvezéreket: / Mi vágjunk rést akár az ágyú / Fel! Danton árnyéka vezet!” (1870. október 31., Végh György fordítása – Murányi-Kovács, 16.)

szemében is, akik ezt szintén kulturális felemelkedésükként, hozzájutásuk jeleként élték meg az új világhoz. A krónikások lejegyezték a kommun színházi közönségének kicsit feszingő, ildomos, *bon républicain*, megilletődött és meghatott viselkedését a színházakban (a rosszmájúak pedig leszögezték, hogy „a komolykodó arckifejezések mély unalmat takartak” – talán ez sem volt teljesen hamis észrevétel).

Önszerveződések alakultak a színházi szférában is, ahol mintegy 600 taggal jött létre a színházi dolgozókat tömörítő föderáció. A kommun bizottságának egyik utolsó nagy vitája a színházak helyzetéről zajlott, azaz arról, hogy az államnak szabad-e finanszíroznia a színházakat. Nem jelent-e ez társadalmi igazságtalanságot (ahogy a maga is színházi ember, Félix Pyat tette fel a kérdést: „jogos-e, hogy egy berryi paraszt fizesse a párizsi opera egy táncosnőjét?”), és nem jár-e ez óhatatlanul az állami beavatkozás megerősödésével? Végül a következő szöveget fogadták el (melynek gyakorlati végrehajtására már nem került sor):

„A színházak az Oktatási Bizottság hatáskörébe tartoznak. Minden színházi támogatás és monopólium ezennel megszűnik. A Bizottság kötelességet vállal, hogy a minden színházban megszűnőzeti az igazgatók vagy egy társaság által gyakorolt kizsákmányolás rendszerét, és a legrövidebb határidőn belül felváltja a szabad társulás rendszerével” (Tissier, 197–198.).

A kommunnek nem volt színháza, mint a nagy forradalom 1792–1794-es kulturális forradalmának, újságjai felszólítottak ugyan „remekművek írására”, melyeken elsősorban politikai mondanivalójú darabokat értettek: „nagy örömmel fogunk érdeklődni a színház iránt, ha annak igazi tanítása lesz. Türelmetlenül várunk olyan művekre, melyek a színpadot szószékké vagy katedrává alakítják: nyújtsanak nekünk eszméket, olcsó mulatságok helyett” – írta a *Le Petit Moniteur* (Tissier, 197.). Semmi ilyesmi nem jött létre, talán Gustave Flourens *Paris livré* című könyvét leszámítva, amely pár nappal április elején bekövetkezett halála után jelent meg. Szó volt a mű színpadra állításáról, de végül ez nem valósult meg.

A kommun legendájához hozzátartozik büszke internacionalizmusa, a külföldiek benne játszott szerepének hangsúlyozása, a felkelés „világforradalmi” karaktere. Ez alapvetően igaz, azonban azt is le kell szögeznünk, hogy ez az internacionalizmus távolról sem volt egyhangú a kommunárok táborában. Egyébként éppen a magyar Frankel Leó¹⁵

¹⁵ Frankel Leó aligha kell bemutatnunk az olvasóknak: ő volt az a külföldi, aki a legmagasabb és a legfontosabb helyet töltötte be a kommun vezetésében (mint a Munkaügyi Bizottság delegáltja), sőt a Központi Bizottságban is ő volt az egyetlen külföldi (ez azért mutatja a dolog relatív jelentőségét). Kevésbé ismert Magyarországon, hogy Frankel már az 1860-as évek végétől kezdve az Internacionálé párizsi szekciójának az egyik vezetője és az Internacionálé elleni perek egyik elítélte volt. Frankel későbbi magyarországi tevékenysége közismert (sebesülten ugyan, de sikerült elmenekülnie Párizsból május legvégén), de szerepet játszott a nemzetközi munkásmozgalomban is, leginkább mint a kommun nagy idejének nagy tanúja, egészen haláláig. Frankel a bukás után Londonban a Marx-féle „politikai szárnyhoz” csatlakozott, de jóval megértőbb volt az „anarchisták” teoretikus és gyakorlati problémáival kapcsolatban, mint sok marxista. Frankel nagy ügye éppen a mozgalom egységének visszaállítása volt (vagy inkább lett volna). Ha jól tudjuk, Frankel Leó azon kevés magyar közé tartozik (Kossuth

XIII. kerületi megválasztása után határozták el, hogy külföldiek is tagjai lehetnek a kommünnek (az irányító testületnek), mert „a kommün zászlaja a világforradalom lobogója”, ahogy a határozat indoklásában leszögezték. A gyakorlatban ez nem jelentette azt, hogy minden esetben problémamentes volt külföldinek lenni a kommün napjaiban: ez gyakran elegendő volt ahhoz, hogy valakit „kémkedéssel” vádoljanak. Nem az internacionalizmus, hanem a patriotizmus volt a felkelés „cementje”, amely maga is a város és a haza védelmében tört ki.

Vajon a kommün zászlaja valóban „az egyetemes szociális köztársaság” (vagy a lényegében szinonimaként emlegetett „dolgozók köztársasága”) volt? Bizonyos tények erre látszanak utalni: már az ostrom alatt a klubok egyik jelszava az „egyetemes köztársaság” volt, nyilvánvalóan az sem volt véletlen, hogy nemcsak ledöntötték a francia agresszív militarizmusnak emléket állító Vendôme téri oszlopot, de magát a teret is *Place Internationale*-nak nevezték át. Ennek jelentése sem a kommün híveinek, sem ellenfeleinek figyelmét nem kerülte el: Catulle Mendès, „parnasszusi” költő szavaival:

„Lerombolni a Vendôme téri oszlopot, ne higgyétek, hogy csupán egy bronzoszlop ledöntése, amilyen a császár szobra áll; ez feldülni atyáitok sírját, arcul csapni immár hús nélküli csontvázaikat, hogy azt mondjátok nekik: Tévedetek amikor bátrak, büszkéek és nagyok voltatok! Tévedés volt meghódítani városokat, megnyerni csatákat; elkápráztatni a világot a ragyogó Franciaország képével. Szélnek eresztitek a hősök hamvait” (Godineau, 111.).

A már idézett Louis Barron szavaival:

„Ez az óriás szimbolizálta a *Grande Armée* nagy tetteit – és mégis milyen gyenge, milyen sebezhető, milyen nyomorult! Mintha patkányok hada rága volna belülről, akár Franciaországot magát, a sötét dicsőségével; szinte meglepődünk, hogy a ledöntött oszlopból nem futkostak ki patkányok a csatornák felé. A fanfárok szóltak, már meg nem mondom, hogy melyik öreg szakállas tartott beszédet a hódítások hiábavalóságáról, a hódítók gaztetteiről, a népek közötti testvériségről, körbetáncoltuk az oszlop romjait, majd igen elégedetten mentünk haza a mi kis ünnepünkről.” (Barron, 186.)

Némiképp igazolják az internacionalizmust a terminológiai változások is: 1789 óta a patrióta (*patriote*) kifejezés a baloldaliak, a republikánusok, a forradalom híveinek a leírására szolgált – az 1860-as évek végétől azonban a jobboldaliak számára is pozitív töltetet kapott, szemben éppen az Internacionáléval, amelynek a jelszava inkább az „emberiség” (*l'humanité*) volt. De a baloldaltól nem tűnt el ez a jelző, a kommün számtalan dokumentuma bizonyítja, hogy a kommünárok magukat erősen patriótának tartották, noha a szó a kommün alatt némileg kikopott a mindennapi használatból. A „*camarade*” (elvtárs) még a szocialisták között sem dívott a korban, igazi elsöprő sikere a *citoyennek*

Liszt és Bartók mellett), akinek közterület viseli a nevét Párizsban, a *rue Léo Frankel* a XIII. kerületben található, a kerületben, amelyik megválasztotta: a magyar forradalmár 4080 szavazatot kapott a 8000-ból.

(polgártárs) volt, amely az „uraktól, úrnőktől” való megkülönböztetést szolgálta, és nem egyszerűen „francia polgárt” jelentett, hanem inkább „szabad férfit” és „szabad nőt”.

Kétségtelen tény, hogy a császárság utolsó éveiben tartott gyűléseken is inkább az internacionalizmus légköre uralkodott: „a szocializmus zászlajának csak egy színe van”, mondta egy szónok, a hallgatóság felállva kiáltotta: „A vörös! Éljen a Köztársaság!” Vagy még szebben Vallès:

„Szegény vörös zászló, minden rágalmak tárgya. Gyilkosok zászlaját csinálták belőled, mert vérvörös a színed! De ez a vér, a nép vére, a mártírok vére, nem a hóhéroké. És a népnek nincs más, mit adhat, csak a vére!”

Mint szóltunk róla, a kommün egy ideig hezitált (addig, amíg nem tűnt kizártnak az esetleges megbékélés a kormánnyal), hogy a vörös zászlót válassza-e forradalma szimbólumául, végül a kérdést maga a párizsi nép döntötte el, amely már a kommün kikiáltásának napján a vörös zászló mellett tette le a voksát, ahogy a *Le Père Duchêne* szólt: „Most mi vagyunk felül. A fene vitte vörös zászló végre vidáman leng a Városháza felett. A vörös zászló! Annak a köztársaságnak a zászlaja, amelyet a nép akart, nem amely Bismarck előtt térdel...” (Dommanget, 153–154.) Mindezt néhol egészen virulens antikolonializmus egészítette ki: „Én jártam Kínába elvinni a civilizációt, amelyet azok a népek egyáltalán nem kértek tőlünk... le is géppuskáztuk a szerencsétlen kínaiakat!” (...) „Afrika csak akkor lesz virágzó, ha önmagát fogja irányítani” (Dalotel–Faure–Freiermuth, 156.).

Nem téveszthető szem elől a korabeli valóság sem, az 1870-es évek elején a modern francia nemzet még inkább formálódóban volt: az ország lakosainak a fele nem tudott igazán jól franciául (nem ez volt az anyanyelve, hanem a breton, az occitán, a baszk, a korzikai...) – éppen a kommünt eltipró III. köztársaság hozta létre a modern nemzetet a XIX. század utolsó évtizedeiben (ahogy mondani szokás: „a kaszárnya és az iskola segítségével”). Azaz a kommün patriótái inkább a (kétségkívül francia) köztársaság elkötelezettjei voltak, mint egyszerűen Franciaországa. Egyvalami iránt aligha lehetnek kétségeink: a kommün „egyetemes köztársasága” (de akár virulens patriotizmusa is) a lehető legtávolabb állt a III. köztársaság hivatalos ideológiájában végül uralkodó helyzetbe került „univerzális republikanizmustól”, azaz attól a felfogástól, mely szerint Franciaország valamiféle civilizatorikus szerepet játszana nemcsak Európában, hanem ekkor már elsősorban más kontinenseken. (Nyilvánvalóan a gyarmatosítás ideológiai alapját szolgáltatta mindez, amely alól egy jó darabig a republikánus baloldal sem tudta kivonni magát, még az olyan szereplők sem, mint Jean Jaurès.) Magunk részéről nem vagyunk teljesen meggyőződve arról, hogy a kommün „internacionalista” lett volna (elsősorban a „bázist” illetően lehetnek erős kételyeink), de kétségtelenül volt valamiféle internacionalista bukéja a felkelésnek – ez is nehezen tagadható tény.

A kommün ellenségei meg voltak győződve arról, hogy a párizsi forradalom nagy részben idegenek műve volt: „A kommün zászlaja alá rekrutálta egész Európából a rab-

lókat és az útonállókat” – ahogy Paul de Saint-Victor írta. Természetesen alaposan túl is becsülték a számukat, Chevalier d'Alix szerint „a párizsi felkelők többségét idegenek alkották, talán 30 000 is lehetett a számuk”, Taine egy 1871. májusi levelében százezer felkelőről tud, köztük 50 000 külföldről (Lidsky, 52.)

A végül „törvényes keretek” (többé-kevésbé, hiszen katonai bíróságokról volt szó) között bíróság elé állított külföldi állampolgárok száma 1725 volt. Nehéz megmondani, hogyan aránylott ez a kommün oldalán harcolt külföldiek számához, hányan menekültek el, hányan estek el, hányat végeztek ki, de talán nem tévedünk nagyot, ha olyan 3-4000-re tesszük a külföldi kommünárok számát. Statisztikailag (legalábbis a letartóztatottak között) a belgák voltak a legtöbben, de alighanem az olaszok és a lengyelek a leghíresebbek. Az olaszok még a porosz háború idején érkeztek önkéntesként Franciaországba, hogy visszaadják a segítséget, amelyet az ország adott nekik Itália egységéért vívott harcaikban. Ezek tehát többnyire önkéntes katonák, sőt legtöbbször garibaldisták voltak, nem meglepő tehát, hogy szimpatizálnak a kommünnel is. Talán a leghíresebb olasz résztvevő a kommünben a híres anarchista Amilcare Cipriani, aki fegyverrel is harcolt, végül fogságba esett (az április kitörés alkalmával, az azonnal kivégzett Flourens oldalán), végül hét „felejthetetlen” évet töltött Új-Kaledóniában, deportálásban. Érdekes még megemlíteni Adolphe-Alphonse Assit, aki ugyan már Franciaországban született, de harcolt Garibaldi mellett, a császárság alatt könyvkötő munkás, a sztrájkok fáradhatatlan szervezője, később a kommün Központi Bizottságának tagja volt, szintén Új-Kaledóniába deportálták, ott is halt meg.

Kissé más a profiljuk a híres lengyeleknek: ők az 1863-as felkelés emigránsai, nem kevesen közülük hivatásos katonák. A kommünben harcoló lengyelek számát 400-600 közöttire tesszik: „Világ polákjai Párizsban egyesültek” – szólta ifj. Dumas *bon mot*-ja (idézi Kieniewicz, 22.), igaz, ő alighanem minden külföldit lengyelnek tekintett. Kétségtelen, hogy az 1863-as lengyel emigráció nagyban különbözött a megelőző hullámokétól: jóval inkább népi jellegű volt, és jóval radikálisabb társadalmi értelemben is. A két nagy név a már említett Jaroslaw Dombrowski (Jaroslaw Dąbrowski) és Walery Wroblewski (Walerian Wróblewski), ők alighanem a kommün két legjobb tábornokai voltak. A legendával szemben azonban egyik lengyel sem volt a kommün „hadügyminisztere”. Rousset, a Bizottság katonai delegáltja a kommün utolsó heteiben előbbire bízta a bal part, utóbbira a jobb part védelmét, amely feladatot derekasan el is látták. Dombrowski meg is halt a barikádokon. Valódi kultusz övezte katonái körében a „kommün Bayard-ját”, akit a kormány propagandájának hatására némelyek árulással vádoltak (Dombrowski a halálosan ágyán is nehezen bocsátott meg nekik: „na ezek után mondjátok, hogy áruló vagyok” – mondta, és meghalt). Bajtársának sikerült elmenekülnie a londoni emigrációba.

A kommün „névtelen” külföldi szereplőiről szinte semmit sem tudunk: pár száz német résztvevője (a bíróságok ideszámították az „osztrák-magyarokat”¹⁶ is) biztosan volt a felkelésnek, ekkor még létezett nagy német munkáskolónia La Villette-ben és a Faubourg Saint-Antoine-ban (a párizsi olasz kolónia azonban nagyrészt inkább a kommün utáni, a metróépítés idején érkezett az első nagy hullám a XIX. század végén). A megtorlás gyakran egyébként éppen a külföldieket érintette a legsúlyosabban, ahogy az egyik rögtönítélő bíróság parancsnoka írta jelentésében: „a külföldieket azonnal kivégeztük”.

A kommün a kortársak számára is az egyik legszembeötlőbb jellegzetessége volt, hogy nyelvi forradalmat is jelentett: az argó, a forradalmi nyelvezet, a karikatúrák, a nyelvi-képi kreativitás és más nyelvi-kulturális praktikák ugyan nem voltak teljesen előzmény nélküliek (a császárság utolsó éveinek ellenzékének nagy felfutásában gyökereződtek), de a megvalósult népi forradalomban természetesen új jelentőségekre tettek szert.

Egyrészt mindez kvantitív robbanást is jelentett elsősorban a sajtó területén, a kommün alatt beindult mintegy 70 újság igen pontosan adta vissza azoknak az időknek a forradalmi hangulatát: „a kor királynője a sajtó, bukott királynő, elzüllött királynő, de királynő” – írja a már idézett antikommünár költő, Catulle Mendès (Godineau, 121.). A „züllés” és „bukás” itt voltaképpen azt jelenti, hogy a sajtó valóban a nép minden osztályához szólt, nem csak a kiváltságosokhoz. Párizs falai, amelyet elleptek a falragaszok, plakátok és kiáltványok; a rikkancsok, a bisztrók, az utcák „felolvasói” elvitték azokhoz is a híreket, véleményeket, vitákat, akik nem tudtak olvasni. A kommün sajtója nem egyszerűen kommentálta az eseményeket, beszámolt azokról, hanem valóban kifejezte ezeket a forradalmi időket.

Az 1870 szeptembere (a cenzúra teljes eltörlése) és 1871 májusa közötti időszak „egészen példátlan korszaka volt a francia politikai képzeletvilág kifejeződésének” (Rifkin, 283.).

„A kommün alatt a város falai nevetésben törtek ki. A *gavroche*-Párizs, a csirkefogó-Párizs, a szajha-Párizs lökdösődött a karikatúrák előtt, melyet ügyes kereskedők ragasztottak ki mindenfelé a házak, a boltok kapujára. Ki rajzolta ezeket a furcsa, ördögien színezett, durva, ritkán mulattató és gyakran obszcén képeket? Ismeretlen, minden bizonnyal álneveket olvashatunk rajtuk; valószínű készítőit némi szomorúsággal vagyunk kénytelenek a tehetséges művészek közé sorolni...” (írja Mendès, idézi Godineau, 122.).

Hát igen, alighanem az igen kemény kritika, karikatúra volt a kommün legsajátságosabb stílusa – nemcsak az írott szövegekben, megrajzolt képeken, hanem a politikáról szóló mindennapi diskurzusokban is (ennek szép példája egyébként Rimbaud híres „Párizsi csatadal” című verse is).

¹⁶ Frankelen kívül név szerint a kommün két másik magyar résztvevőjét ismerjük. Györök Leót és Oroszy Antalt távollétükben (mindketten Magyarországra menekültek) várbörtönbe történő deportálásra ítélte a katonai bíróság „felfegyverezett bandákban való részvétel” miatt, ez annyit tett, hogy nemzetőrök voltak (Domokos, 265–269.).

A klubok pontos ellentétét jelentették a császárság korának népi szórakozását nyújtó kávéházi koncerteknek (*café-concert*): a depolitizált „népnek szóló” dalokat, a tiszta szórakozást lassan felváltotta (vagy kiegészítette) a klubok vagy a népi gyűlések közönsége. Ez már az első megjelenési formája egy autonóm „proletárkultúrának”, vagy legalábbis egy autonóm munkásszempont feltűnésének a politikai térben. Mindez megjelent a képi kultúrában (a plakátokon, karikatúrákban, újságok rajzain) is, de ez a képi kultúra nagyban megfelelt a kommun egésze teoretikus „kidolgozottságának” – lényegében alig találunk ábrázolásokat az eljövendő társadalomról (legfeljebb allegóriákat, mint a „felkelő nap” vagy legtöbbször a diadalmas „Marianne”), a kommun képi kultúrája negatív kultúra, valószínűleg ezért dominál benne a karikatúra.

A korban a „rend” és a „rendetlenség” kifejezések politikai konnotációt kaptak: a „rend” a diadalmas burzsoázia uralmát jelentette, amely így önmagát a „rend pártjaként” határozta meg. Szemben velük a kommunárok „faja” ellenségei nyelvén állatokat, barbakat, vadakat, tolvajokat, *azaz* munkásokat (és talán még inkább: a munkásnőket) jelentett. „Párizs a néger uralma alatt”, írta a kommunról Daudet; Gautier szerint pedig a kommunárok „vadak, gyűrü van az orrukban, tetováltak, skalptáncot járnak a társadalom füstölő teteme felett” (Lidsky, 92.). Jól ismerjük más forradalmakból is, hogy ezek az ideologikus „leírások” nemcsak elvesztik eredeti jelentőségüket, hanem a forradalmárok büszkén kisajátítják és kiforgatják, ellenkező előjelű tartalmat adva nekik. A kommun divatos szava a „*canaille*” (gázfickó, gonosztevő) volt, ezt már Marat idejében használta a nemesség a nép megbélyegzésére, de népszerű maradt az egész XIX. században. Gustave Flaubert *canaille*-nak nevezi a népet, amely 1848-ban elfoglalta a Tuileriákat, egy legitimista lap Párizst a *canaille* városának tartja, de ellenkező előjellel a forradalmárok is használták, például Vermersch: „Mi vagyunk a gonosztevők. Megmutarjuk neked burzsoá, mire képesek ezek a gonosztevők!” (Dubois, 94.). Barron írja a kommun idejéből a *La Canaille* dalról:

„A *La Canaille* az új idők forradalmi himnusza, a megsértett munkás apológiája, glorifikációja. Ahogy a XVI. századi németalföldi lázadók büszkéek voltak a *gueux* (koldusok) titulusra, amellyel a spanyolok bélyegezték meg őket; a császárság végnapjainak felkelői, 1848 júniusának terrorral legyőzöttei, a munkásruhások, 1869 royalista piperkőcei gyűlöletének tárgyai, veszik magukra büszkén a nevet: *La Canaille*, amelyet utolsó sértésként kiáltottak arcukba” (Barron, 187.).

A konzervatív kortársak nem feledkeznek el arról, hogy megemlítsék: a kommun alapvetően különbözött a korábbi forradalmaktól abban, hogy szerepet vállaltak benne (túl a „párizsi népen” és a „hivatásos forradalmárokon”) olyanok is, akik „származásukból kifolyólag a civilizált világhoz, sőt az irodalmi körökhöz (*aux lettres*) tartoztak” (írta a kor ismert esszéistája, irodalomkritikusa, Elme-Marie Caro: *Les jours d'épreuve, 1870–1871* – Párizs, 1872, idézi Seigel, 68.). A híres párizsi bohém (gyakran első vonalbeli) szereplése a kommunben a burzsoá erkölcsi rend megkérdőjelezését jelentette a kortársak számára. A harminas évek végén alapvetően változott meg a „bohémek” viszo-

nya a politikához: a bohém sokáig társadalomellenes volt, de apolitikus; a császársággal szemben álló egyre radikálisabb társadalmi mozgalommal kapcsolódott be a politikába. A kommun idején a „bohéméből” érkezők közül sokan igen fontos szerepet játszanak,¹⁷ mint Vallès, Rochefort, Courbet, Rigault, Longuet, Flourens, Lissagaray, Vermersch, Vermorel. A reakció szavajárásával: ezek a kávéház konrádok (*les grands hommes d'estaminet*) kihasználták a nép gyűlöletét az uralkodó osztályok iránt, és kapcsolatba lépve a proletárokkal, minden idők egyik legbarbárabb forradalmát robbantották ki.

Maga a párizsi bohém mint társadalmi jelenség a harmincas-negyvenes években jelent meg (a nevét Csehországból származik – *Bohème* – kapta, mivel a korban úgy hitték, hogy a cigányok Csehországból származnak, a bohémek pedig akár a cigányok, „a társadalmon kívül élnek” – a névadó egyébként szintén egy későbbi kommunár, Félix Pyat volt), majd az ötvenes évekbe terjedt el igazán mint „a burzsoázia másik, negatív oldala”. Azaz a bohém feszegette ugyan a társadalmi-morális határokat, visszautasította a burzsoázia életmódját, azonban éppen azt a konfliktust reprezentálta, amely a burzsoázia létének velejárója volt: dramatizálta és teatralizálta az ellentmondást, amely saját társadalmi státusa és identitása között feszült. Egyszerre volt életstílus, illetve önmagának és a társadalomnak (amely „megöli a költészetet”) igen színpadias interpretációja. A bohémeket vonzotta a „másik világ”, a szegény munkások, a szélre szorultak, a reményvesztettek világa, de ez sokáig teljesen politikamentes volt. A kor kultuszának tárgyai, a „társadalomellenes fiatalok”, akiknek „a léte probléma, az élete mítosz”, társadalomellenesek, de apolitikusak voltak.

Az egyik legismertebb kommunár, a bohémektől érkező, már sokat emlegetett Jules Vallès a nagy krónikása a bohém fokozatos átalakulásának (főleg az erősen életrajzi trilógia, a *Jacques Vingtras*-könyvek, egyébként hasonló utat járt be a már említett Eugène Sue is, a „dandy mustól a szocializmusig”). Vallès a kommunárok között ahhoz az idősebb nemzedékhez tartozott, amelynek tagjai az ötvenes években voltak huszonévesek. Ez a generáció alapvetően különbözött a klasszikus, Henry Murger (a *Bohémélet* szerzőjének) nevéhez köthető gondatlan költőktől és művészekről, sötétebb volt, komolyabb, keményebb, valóban kívül állt az ötvenes-harminas évek burzsoá világán, politikusabban volt ellenzéki, a magafajta „deklaszáltak” igazi gyűlöletét érezte a burzsoá társadalom iránt. Trilógiája éppen a bohém „politizálódásának, forradalmiasodásának” az útját írja le, aki számára a gondatlan bohém már ugyanúgy hazug, mint maga a társadalom: „hazudnak hát akkor, amikor a nagy élet örömeiről és a csillagos éjszakáról beszélnek! Írók, professzorok, tragikus költők, komikus költők – mind hazudnak!” Az igazi ellenállók dühe a társadalom ellen („megfizetsz ostoba társadalom, amely kiéheztetted a művelteket és a bátrakat, ha nem akarnak a lakájaidd lenni!”), a nép felé fordul: „a császárkabátosok (*redingot*) vezére leszek, akik a csatában a munkásingesek mellé álltak...” (Seigel, 72–75.)

¹⁷ Marx nemigen vette észre ezt a jelenséget (Walter Benjamin annál inkább), számára a bohémek a „városból menekülő bonapartisták” voltak, a kommunárok a szemében egyenlők voltak a proletariátussal.

Vallès és társai valóban a munkások mellé álltak a kommün alatt, amelyhez maguk is hozzáadták sajátos politikai stílusukat: nem a külsőségeket, de még csak nem is az állhatatlanságot, a kitartás vagy a bátorság hiányát (amivel igen igazságtalanul vádolták őket az „öregek” leginkább éppen Pyat), hanem az ambivalens kapcsolatot, amely őket a burzsoáziához fűzte. Kétségkívül gyakran teatralizálták kissé ezt az ambivalenciát (kevésbé Vallès, inkább Lafargue, Longuet, Vermersch), de ellenálltak minden külső identifikációs mintának és kényszernek is („pártok”, ideológiák).¹⁸

Számunkra a lehető legkevésbé hihető koncepció, amely a kommünhöz csatlakozó művészeket, írókat, költőket valamiféle „társutas értelmiségiként” (Varloot, 48–58.) kívánja leírni – természetesen a kommünt a szovjet bolsevik forradalom előhangjaként értő kontextusban. A kommünnek azonban nem volt domináns ideológiája, központi pártja, pontosan meghatározott társadalmi osztályjellege sem, így nem nagyon volt ki-nek és minnek a társutasának lenni. A költők, a művészek, az írók ugyanolyan jogú szereplői voltak a párizsi forradalomnak, mint a proletárok vagy mások – a kortársak számára is. A bohémra jellemző ambivalencia némi teatralizációja és minden identifikációs kényszer hiánya egészen különös színt adott a burzsoá világ ellen lázadó kommün forradalmának. Aligha kérdéses, a kommünnek volt valamiféle bohém bája, amely annyira hiányzott a későbbi proletárforradalmakból: a *bohém* (mint akár Walter Benjaminsól is tudjuk) *meghalt a kommünnel*. A bohém kommünnek a nagy könyve mindenképpen Maxime Vuillaume már általunk is többször idézett „vörös füzetei”, nagy találkozhelyüknek a Saint-Séverin söröző számított a Quartier Latinben, melyet Vallès, Rigault, Vermersch, Vuillaume is látogattak többek között. Sokat elmond a kommün (néhol) tagadhatatlan „másodszor bohózat” jellegéből, hogy ez az irodalmi bohém leginkább az elviekben legintranzigensebb forradalmárok, a blanquisták (egy részük ezekből a körökből érkezett) szövetségese volt (a választások során a *Le Père Duchêne* például egyetlen iránytűt adott olvasóinak: „Blanqui!”).

A kommün forradalma azonban mégiscsak leginkább a hatalmi viszonyok és státusok teljes felforgatásában állt (ebben az értelemben valóban az összekötő láncszem 1793 és 1917 között) – nem véletlen, hogy a kommünárok újra bevezették a nagy forradalom napját, így is hangsúlyozva kötődésüket minden idők legnagyobb forradalmához.¹⁹

¹⁸ Blanqui szép szavaival, aki igazán ismerte ez a társadalmi réteget: „A gondolatok ezen munkásai gyakran inkább szükségét szenvedők, mint bármely igazi munkás. Mi mások lennének a deklassáltak (*déclassés*), mint az értelmiség páriái? (...) Az elit tagjainak ezrei sínylődnék a nyomor legmélyebb bugyraiban. Ők félik és gyűlölik a tőkét. A tőke sem téved soha gyűlöletének tárgyában. A deklassáltak a haladás láthatatlan hadserege, a tömegek titkos élcsődei, amely megakadályozza őket, hogy összerogyjanak a lemondásban. Holnap ők lesznek a forradalom tartalék serege.” (Rials, 48.)

¹⁹ Még a császárság utolsó éveinek politikai gyűléséről írja Molinari: „Egy alacsony ember érkezik a szószék-re, bizonyos Louis-Alfred Briose [aki egyébként később az egyik legnevesebb *clubard* lett], foglalkozására nézve műveléskészítő. Eddig a szónokok beszédüket mindig az udvarias »*Mesdames, Messieurs*« formulával kezdték. Ez alkalommal azonban a szónok vibráló hangon fog bele a beszédébe az immár negyedszáza elfelejtett megszólítással: »*Citoyennes et citoyens!*« A terem felállva tapsol. A szónok talán nem is mondott érdekesebb dolgokat,

és a forradalom alatt bizony előfordult, hogy nem volt veszélytelen egyszerűen úrnak lenni Párizsban. A polgártársak gyakran nem haboztak érzékelteni a *Monsieur*-ökkel, hogy az eddigi szabályok többé nem érvényesek, hogy az urak és a szolgák, élösködők és munkások, parancsolók és engedelmeskedők, nemesek és nemtelenek, gazdagok és szegények közötti örök háborúban megfordult a helyzet: most az utóbbiak vannak hatalmon. Egyeseknek ez a csöcselék uralma volt, másoknak azokban végtelenül felszabadító, felemelő, lelkesítő érzés és mindennapi tapasztalat. Higgyünk a kortársaknak, akik különböző oldalról, a borzadály vagy a lelkesültség nézőpontjából, de ugyanazt gondolták a kommünről: erre a 72 napra a „Föld dőlt ki sarkából”.

„Aux armes, citoyens” – a kommün és a női emancipáció

André Léo²⁰ írta ezeket a sorokat a forradalom napjai alatt lapjában a kommünről:

„Megint egy forradalom, amelynek során a nők semmit sem fognak nyerni, mert a mostani forradalom célja is a férfiak felszabadulása, nem a nőké... Meg lehetne írni egy bizonyos szemszögből a forradalmak történetét 1789 óta azzal a címmel, hogy a forradalmi párt következtetlenségeinek a története. Ebben a nők kérdése lenne a leghosszabb fejezet, azaz annak bemutatása, hogy ennek a pártnak hogyan sikerült híveinek felét, akik mást sem akartak, mint vele együtt menetelni, az ellenség oldalára állítania.” (Rougerie, 2010: 406.)

Erre Benoît Malon gondolatai szinte felelnek:

„Párizs forradalma sok fontos tényt hozott a napvilágra, de talán mind közül a legjelentősebb a nők belépése a politika színpadára. A körülmények nyomása alatt, a szocialista eszmék és a klubokban folyó propaganda révén mindenki számára nyilvánvalóvá lett, hogy a nők hozzájárulása elengedhetetlen a társadalmi forradalom győzelméhez, amely most jutott el abba a szakaszába, hogy a nő és a proletár, a régi rend két utolsó elnyomottja, nem remélheti máshogy a felszabadulását, csak a régi rend erőivel szembeni összefogásuk révén.” (Rougerie, 2010: 406.)

Nehéz lenne kifejezőbben illusztrálni, milyen ellentétes vélemények jellemzik a történészek, de a kortársak (még az egymáshoz oly közel álló személyek, mint André Léo és Benoît Malon) számára is a kommün és a női emancipáció kapcsolatát. A hetvenes évek

mint a többiek, de mit számított ez! A »polgártársak« szóval, tudatosan, vagy sem, ki tudhatja, emlékek és remények nagy korszakát idézte fel újra. Mindenki megremegett, megborzosongott... A hatás hatalmas volt, visszhangja bejárta a várost.” (Molinari, 254.)

²⁰ André Léo a XIX. századi francia feminizmus talán legeredetibb képviselője volt. Az író és szocialista mozgalmár (eredeti neve Léodile Béra volt, a mozgalmi/irodalmi neve André Léo két fia keresztnévéről) a női és gyermekjogok harcosa, az oktatásügy jelentőségének egyik első felismerője, leginkább republikánus szocialista volt. A kezdetektől részt vett a nőmozgalomban, Benoît Malon élettársaként került közel a szocialista mozgalomhoz. „A kommün Júnója” (ahogy egy róla szóló híres könyv nevezi) a kommün alatt több lap rendszeres cikkírója volt, a női részvétel legfőbb propagátora, tagja az oktatás reformjért dolgozó női bizottságnak is.

feministái úgy tartották, hogy: „*Il y encore plus inconnu que le soldat inconnu, sa femme*” („egyvalaki ismeretlenebb még az ismeretlen katonánál is, az asszonya”). Úgy hisszük, hogy van, ami még a párizsi kommun történeténél is ismeretlenebb – a kommunben játszott nők szerepének históriája. A nők részvétele ebben a forradalomban a kommun mítoszának egyik legfontosabb része, de nem csak mítosz ez, elvégre maga a valóság valóban táplálta a legendát: a nők szinte természetszerűleg személyesítették meg ezt a társadalmi forradalmat, a radikális lázadást, egy új világ eljövetelének igénylését és persze a kitartást a végsőkig.

Ez az oka annak, hogy a reakció, „Versailles” szemében a férfi kommunárok is barbárok, szörnyek, démonok, de a kommunár nők még ennél is rosszabbak. Hiszen ezek a népből származó nők nemcsak a rájuk osztott társadalmi helyet hagyták el, hanem a nemük által meghatározott szerepet is: örültekháza-szőkevények, férfiutánzatok (*viragos*), a külvárosok szégyentelen kreatúrái, excentrikus tomboló fúriák, ittas prostituáltak. A kor ráadásul a fiziognómia ideje, azaz a kommunár nők erkölcsi romlottsága párban jár esztétikai ocsmányságukkal: „sosem láttam még hozzá hasonló csúnyaságot: vékony szájjal, valami nehezen beazonosítható vadság, mocskos, színtelen haj, elkerekedett szemek, ostoba nevetés” – írja Maxime Du Camp egy, a kommun bukása után bíróság elé állított „sötét nőtényről”. Ahogy íj. Alexandre Dumas (a nagy író fia) fogalmazott a „véres hét” idején: „Nem mondunk semmit a kommunárok nőtény-fajtájáról (*femelles*), abból a respektusból kifolyólag, amit a nők iránt érzünk, akikre ők is hasonlítani fognak – haláluk után.” (Lidsky, 87., 92.). Vagy egy versailles-i tiszt, szinte mentegelve a nyilvánvalóan *aliénée* (örült) kommunár nőket: „Sokan a kommunben részt vevő nők közül a társadalmi klubokban hallott szocialista tanok hatására úgy hitték, hogy egy új világ kezdetén járunk” (Rougerie, 2010: 422.). Egyébként éppen ez történt. A kommun ebben a tekintetben is a közelebb áll a nagy forradalomhoz, a XIX. századi párizsi városi lázadásokhoz, mint a későbbi modern munkásmozgalomhoz: a nők hangsúlyos részvétele a forradalomban a tőkés modernitás teljes uralomra jutása előtti korba visz minket vissza.

Mint jól tudjuk, a XIX. század sok tekintetben a tőkés rendszer legtisztább, legklaszikusabb megjelenési formája volt (egészen napjainkig), így volt ez a nőket érintő kizárással is: ez a század valósította meg és vitte a végsőkig a társadalmi munkavégzés nemek szerinti szegregációjának folyamatát.²¹ Kezdetben a háztartási munka nem feltétlenül és kizárólag női munka volt, sőt magának a kapitalizmusnak a kezdeti idején, a háztartásokban kiosztott textilipar korszakában éppen a nők dolgoztak először tőkés körülmények között. A bér munka kizárólagos uralomra jutása tette mindezt a múlt részévé.

²¹ Elsősorban Roswitha Scholz „értékleválás” (*Wert-Abspaltung*) koncepciójára utalhatunk. Arról van szó, hogy a tőkés rendszerre jellemző értékuralom, az elvont munkára (pontosabban: a munka elvont oldalára), mint a társadalmi közvetítés domináns formájára épülő rendszer közvetlen kapcsolatban van a nemek közötti társadalmi viszonyokkal. Az értékleválás folyamatában társadalmi világunk konkrétan is két szférára, a háztartásra és a termelésre, a bér munkára, a „gazdaság” világára bomlik, és ezek nemek szerint is meghatározottak.

Maternité és ménage: anyaság és háztartás lett a nők világának kizárólagos terepe, a női bér munka legfeljebb kiegészítő jellegű és időszakos lehetett.

Jól tudjuk, hogy ez a folyamat nemcsak anyagi jellegű volt, hanem ideológiai is: sokáig éppen a nők voltak a „nép cementje”; a modernizáció hegemonisztikus ideológiájának, az ipari társadalom a bér munka istenségére épülő vezérmotívumának való ellenállás legfontosabb képviselői. Ők voltak a városi ellenállás esszenciái, egy-egy kerület lelkei, az eredeti népi kultúra fenntartói az egységesítő modernitással és annak tömegkultúrájával (legyen az akár a proletár ellenkultúra is) szemben. A XIX. század első felének egyik közhelye, hogy a nők „éles nyelve” sokkal többet megőrzött az eredeti népi szabadosságból és szabadságból: ironikus, spontán és szubverzív volt, valóban a népi emlékezet őrzője (még maga Michelet is elsősorban nőket kérdezett meg a forradalomról). A férfiak szavai már a modernitás szavai: a bér munka által meghatározott világé.

Amikor a „népet” felváltották az osztályok, amelyek a nők számára idegen dolgok köré szerveződnek: termelés, bér, gyár, a lázadás élcsapatából legfeljebb segéderők lesznek. A női lázadásnak megmaradt sok tekintetben a spontán jellege, amelynek a célkeresztjében éppen a modernitás világa állt. A nők városban való „flangálását” (az utolsó *flâneur* már a társadalmon kívüli bohém, a XIX. század közepének tipikus alakja) később felváltotta a gyári termelés, az iskola, a tömegközlekedés szigorú időrendje. Egyébként ezzel a lázadási potenciállal maguk a férfiak is tisztában voltak: a későbbi modern szakszervezeti mozgalomban számos esetben fordult elő, hogy a férfiak azzal vádolták női társaikat, hogy azok „túl vadak” a bér harcban, mindez nem összeegyeztethető a munkások méltóságával, férfias tiszteltetreméltóságával. Igen, a nők jóval folklorisztikusabbak, a szó eredeti értelmében: azaz a modernitás által visszaszorítottak. De a kommun még sok tekintetben a párizsi folklór hangja volt – nem véletlen, hogy a nők olyan kiemelkedő szerepet játszottak benne.

A nagy modern szociális konfliktus, a sztrájk, sokáig szinte kizárólag férfiügy volt, tekintve, hogy a nők a bér munkában sokáig másodlagos szerepet játszottak. Maga az utca is sokáig inkább „női” terep volt, azok ismerték a legjobban, akik nem voltak 12-14 órát műhelyekbe zárva... Nem kevés városi felkelésnek, forradalomnak voltak a nők fontos résztvevői a XIX. században. Később a népet felváltotta az osztály, a folklórt az ideológia; amikor minden a munka, a bér, a termelés lett, akkor a nők kiszorultak mindebből hosszú időre (Dufrencatel, 173–182.).

Igen: a kommun sok tekintetben még ebben is XIX. századi, a *peuple* még nem adta át a helyét a *classe*-nak, a nép az osztálynak, a lázadó nő a tiszteltetreméltó szakszervezeti munkásnak, a bér munka társadalmá oly jellemző termékének.

„A nők nem munkára vannak teremtvé, hanem gyermeknevelésre a családi fészekben”²²

A XIX. században a nőknek a közéletből és (legalábbis a társadalmi képzeletvilág szintjén) a bér munkából való kizártságát az egyház, a polgári erkölcsök, a szocialista mozgalom és a tudomány (gondoljunk csak a Le Play-féle „*économie sociale*”-ra) egyaránt támogatta, miközben persze a lehető legjobb szavakkal glorifikálta a „feminin erényeknél” megmaradó nőket. Nem csoda, hogy a „nőkérdés” legfontosabb dimenziójává nem is annyira a politikai jogaik váltak, hanem a bér munkában való részvételük: a belépést a tőkés társadalomba végül is valóban ez jelentette.

Nem véletlen tehát, hogy a XIX. század igen beszédes a „nőkről”, a nőkérdés az egyik nagy társadalmi probléma. A női jogok, az egyenlőség kérdése, de a női munka problémájának is központi a jelentősége, a munkásmozgalom számára pedig nyilvánvalóan különösen fontos volt. Ismeretes, hogy az I. Internacionálé 1866-os genfi kongresszusán foglalt állást a női munkavégzéssel szemben (jellemző módon a kérdést a gyermekmunkával együtt tárgyalták), és a korbéli munkásmozgalom (nagyon eufemisztikusan szólva) kevésbé volt lelkes a női emancipációt illetően. A másik oldalról – nem belemerve a francia feminizmus történetének részleteibe – Franciaországban a nőmozgalom igen kevésbé érintette a munkásosztályt, elsősorban a középosztály, a burzsoázia hölgyeinek küzdelme volt a polgárjogi egyenlőségért. Az angol mozgalommal való összevetés fontos különbségekre mutat rá: Angliában Lancashire és Yorkshire textilüzemeiből indult el a választójogi nőmozgalom, azaz proletár volt és eminensen politikai. Franciaországban polgári mozgalomról beszélhetünk, amely lényegében 1914-ig nem is nagyon beszélt a női választójogról, a polgárjogi egyenlőség (válás, öröklés stb.) mellett a legfontosabb kérdés a női oktatás minőségének emelése, vagy sok esetben valódi megteremtése (és kiszakítása a vallási kongregációk kezéből), illetve a munkaerőpiacra való belépés volt. A francia feminizmus egyik nagy alakja, a „nőgyűlölő” Proudhon poleмикus ellenfele, Juliette Adam szavaival: „munka emancipálta a férfit, csak ez emancipálhatja a nőt is” (Zylberberg-Hocquard, 92.).

A dolog paradoxona, hogy a női bér munka távolról sem volt ritka jelenség Franciaországban sem. A különböző adatok szerint a XIX. század közepén a munkások egyharmada lehetett nő – a monokulturális, viszonylag hamar gépesített (azaz könnyen elsajátítható és kevésbé a fizikai erőre épülő) textiliparban már ekkoriban 60-70 százalék a női (és a gyermek-) munkások aránya. A női munka, noha némiképp szegyeült, nagyon is keresett és főleg szükséges volt: Párizsban 1848-ban a női munkások száma 70 százaléka volt a férfiakénak, ez visszaesett ugyan az haussmanni évek alatt 45 százalékra (a nagy építkezésekhez szükséges építő- és vasiparban nemigen volt szükség nőkre), de 1873-ban

²² Az I. Internacionálé kongresszusi határozata (1866, Genf).

ismét 70 százalék ez az arány, azaz több százezernyi munkásnőről beszélhetünk a korabeli fővárosban (Gaillard, 1971: 323.).

Nem véletlen, hogy a női munka kérdése igen fontos problémát jelentett nemcsak az Internacionáléban (a különböző kongresszusokon rendszeresen napirenden szerepelt a kérdés), hanem a császárság utolsó éveiben elszaporodó politikai gyűléseken és a választási programokban is.

A proudhoni elvek hatása alatt álló munkások természetesen komoly sérelemnek érezték, hogy a munkásnők zsákmányolása még nagyobb (hiszen a bérük jóval alacsonyabb volt a munkásokénál), és ilyen éhbérért teszik tönkre az egészségüket. Ebből azonban nem a női egyenlőség követelése következett, hanem a női munkavégzés elutasítása: „a nők kimerítő munkát végeznek, mely elválasztja őket természetes helyüktől, a háztartástól, és lerombolja a családokat” (Riot-Sarcey, 2002: 61.). Még 1868-ban is a következő határozatot hozta az Internacionálé párizsi szekciója: „a nők első számú hivatása családanyává válni, a háztartásban kell maradniuk, munkavégzésüket pedig meg kell tiltani” (Willard, 1995: 158.) Számukra a család a társadalom alapja, amelyben a nők feladata kulcsfontosságú: a gyermekek táplálása és nevelése.

Azaz a fenti két jelenség egyszerre igaz: nagyon is vannak nők a bér munka világában, de a „dolgozó nő” képe természetellenesnek tűnt nemcsak burzsoázia, hanem a tradicionális proletariátus szemében is. Proudhon nézete a nőkről nem véletlen volt népszerű, nagyon is megfelelt a munkások egy jó része elképzeléseinek: a műhely (*atelier*), szembeállítva a háztartással (*foyer*), kizárólag a férfiak világa. Ez gyakran térbeli kizárást is jelentett, a korabeli rémisztő lakásviszonyok mellett persze a nők nem voltak bezárva, nagyon is az „utcán éltek”, de ki voltak zárva a „hivatalos” közterületekről, még mondjuk egy szakszervezeti helyiségből is.

A nőiesség (*la féminité*), ami természetesen nem természeti jelenség, hanem társadalmi konstrukció, nem volt összeegyeztethető a dolgozó nő képével nemcsak a burzsoázia, hanem a proletariátus számára sem. Ez a munkásmozgalomra is komoly hatással volt, hiszen a „nőiesnek” tekintett erények, mint a passzivitás, az engedelmisség, a „lágyság”, az érzéki szenzualitás elképzelhetetlenek voltak egy mozgalmi aktivista esetében, hiszen neki éppen ellenkező vonásokra volt szüksége. Ebből következik, hogy ha a nők mégis szerepet vállaltak a harcokban, akkor a közvélekedés szerint éppen „nőiességüket” vesztették el, vagy egyenesen a józan eszüket.

A II. császárság utolsó éveiben a gyűlekezési jog liberalizálása elhozta a nők „tanulóidejét” is a közéletben. A „nőkérdés” amúgy is az élénk közéleti viták egyik központi témája volt: a némi anakronizmussal feministának nevezhető mozgalom érezhetően kezdett két ágra szakadni, a polgári és a szocialista felfogás között a különbséget természetesen a fennálló polgári keretek elfogadásának kérdése jelentette. Annál is inkább így volt ez, mert lassan komoly változások álltak be a magában a szocialista mozgalomban is a nőkérdéssel kapcsolatban. Ez a változás egy bő nemzedékváltásnak a része volt. Mint már szóltunk róla, a proudhonizmus helyett a hatvanas évek végén fellépő új generáció

már a kollektívizmus talaján állt. Ennek része volt a proudhoinisták mély nőgyűlöletének elvetése is, Eugène Varlin²³ és társai már a női emancipáció oldalán álltak, sőt számukra a nők elnyomása egy nagyobb alávetettség tünete, amelyet a burzsoázia gyakorol a munkásosztályon. Lassan megváltoztak a mozgalom céljai is: a női munka többé nem lesz ördögtől való, ekkor születik meg az egyenlő munkáért egyenlő bért követelése is (melynek megvalósulása nyilvánvalóan kiütné a női munka ellenzőinek kezéből legfontosabb gyakorlati érvüket, azaz, hogy a női munka letöri a férfiak bérét is).

A szűkebb értelemben vett szocialista mozgalomban a törésvonalak nagyjából az Internacionálé két nemzedéke, a „Gravilliers” és a „Corderie” között húzódtak – ahogy már szóltunk róla. Így volt ez a női emancipációt illetően is. De még a baloldali, libertárius kollektivisták Lefrançais is így beszél: „André Léo, Maxime Debrueil, Maria Deraismes és mások retorikája a női munkavégzés kérdésről csak igen szerény mértékben érdekes. A munkásközönség nem lelkesedett a téma iránt, ami érthető is volt” (Dalotel–Fraure–Freiermuth, 177.). A nőkérdés osztotta meg leginkább a különböző szocialista csoportokat a gyűlések nagy korszakának, a 1868 és 1870 közti évek idején. Paule Minck, a gyűlések nagy szónoknője, később a kommün egy fontos szereplője tette fel egyszer a kérdést hallgatóságának: „Vajon a nők élete csupán annyiból állna, hogy neveljék a gyerekeket? Igen! Igen! (hallatszott mindenfelől).” (Dalotel–Fraure–Freiermuth, 177.)

„Tábornok, gondolkodjunk el egy pillanatra: lehetséges volna forradalmat csinálni nők nélkül?”²⁴

Párizsban az ostrom alatt nemcsak az élelmiszer és tüzelő volt egyre kevesebb, hanem természetesen a munkalehetőség, így a bér is. Márpedig jól tudjuk: egy nő sohasem dolgozik annyit, mint mikor a férje munkanélküli. A nyomor „menedzselése” mindig is női munka volt. A nők szerepe ebben a helyzetben amúgy is felértékelődött: férjeik többnyire a Párizst övező erődítményeken „harcoltak” (mint említettük, valójában ritkán történtek harci cselekmények), a családok számára az elsődleges gond pedig a női „feladat-

²³ Nagyon is jellemző, hogy Varlin, a kommün egyik nagy alakja és mártírja, nem a hagyományos munkásmozgalmi utat járta be. Ő nem a proudhonizmusból érkezett az Internacionáléba, hanem a fourierizmus egy formájából (ahogy a munkásmozgalom másik korabeli „feministája”, Malon szintűgy). Mind Malon, mind Varlin a hatvanas évek elején egy „falanszter” lakója volt, ahol természetesen nem volt házasság, a nők és a férfiak között egyenlőség uralkodott. Emlékeztérünkbe idézhetjük Fourier szavait, aki egyenesen a nők jogainak kiterjedtségével mérte egy-egy társadalom fejlettségét („A társadalmi rend fejlődése arányos a nőknek a szabadság felé haladásával, és viszont, a társadalmi rend hanyatlása karöltve jár a nők szabadságának alkonyával”, Albistur–Armogathe, 58.); vagy nézhetjük a saint-simonizmust, amely először csinált politikai kérdést a nők egyenlőségének ügyéből. A „*prolétaires saintsimoniennes*” (a saint-simonista proletárnők, akik csak keresztnévvel írtak a sajtójukban, hiszen csak az „valóban övék”) számúze vannak még a munkásmozgalom történetéből is, hiszen mindez kívül áll a történeti valóságon, „utópikus”. Aligha véletlen, hogy e két női egyenjogúságot hirdető szocialista mozgalom „utópikus”.

²⁴ André Léo szavai J. Dombrowskihoz (Malon, 221.).

nak” számító élelmiszer-beszerezés vált. A kommün idején még sok tekintetben a XIX. századi viszonyok uralkodtak, később a kommunikáció, a tömegközlekedés fejlődésével egyre ritkább lett a valódi éhezés a nagyvárosokban (leszámítva a háborúkat, emlékeztünk, hogy 1917 is nőtüntetéssel indult), ezzel eltűnt a női politizálásnak egy terepe is, a kenyérért folytatott harc.

Az ostrom, majd persze később a kommün alatt a nők távolról sem elégedtek meg a fentebb említett hagyományos szereppel. Szerte a városban – mai szóval – humanitárius nőszervezetek, kerületi csoportok alakultak, melyeknek a fő célja egyrészt különböző kollektívák szervezésével a nők munkához juttatása volt (a rendkívül helyzet miatt legtöbbször a Nemzetőrség egyenruháinak varrásáról volt szó), másrészt az élelmiszer-ellátás megszervezése. Az ostrom különleges körülményei között a párizsi nők kikerültek a modern társadalmak által rájuk osztott háztartásbeli szerepből. Sőt szociális akcióik később természetesen politizálták (ahogy az 1795-ös párizsi felkelés idején: „Kenyeret és az 1793-es alkotmányt!”), radikalizálták és kapcsolták őket tömegesen a kommün ügyéhez.

Az első női szervezetek a háború, majd az ostrom során létrejött jótékonyági szervezetek voltak. Ezek lassan a különleges körülmények (még a kommün előtt járunk) hatására burzsoá jótékonyági szervezetekből a republikánus filantropia intézményeivé váltak, azaz radikalizálódtak és politizálódtak. Közülük a leghíresebb az Arras utcai központtal működő női bizottság volt (*Comité de la rue d'Arras*), amelynek inspirálója és vezetője a kor egyik csodabogara, Jules Allix volt, egy republikánus-szocialista, a kommün leendő tagja. Allix többek között a női egyenjogúság élharcosa volt, az általa megalapított bizottság 1870 októberében már 160 helyi szervezetet és 1800 nőtagot számlált. Az Allix-bizottságok hivatása igen széleskörű volt: munkalehetőség teremtése a nők számára, oktatási lehetőségek, persze ingyenétkeztetés és így tovább. A végcél valamiféle szolidáris kommün létrehozása lett volna – a dolognak volt némi fourierista felhangja, mindenesetre kétségkívül ez volt az egyik első női tömegszervezet. Gyakorlati működéséről igen keveset tudunk, talán az feltételezhető, hogy ez a szervezet volt az átmenet a burzsoá republikánus jótékonyági intézmények és a kommün „nőmozgalma” között.

A nők szép számmal vettek részt a Nemzetőrségben is (mint markotányosnők és ápolónők) és elkísérték a férjüket vagy a társukat a város környéki erődítményekbe is. Sőt felmerült a felfegyverzésük is, ez volt (illetve lett volna) a híres: *Amazones de Seine*, a Szajna amazonjai „hadtest” – amelyről ma már tudjuk, hogy csak legenda.

Nem is ez volt azonban a lényeg, hanem valami ennél sokkal fontosabb: a nők bekapcsolódása a közéletbe. A Montmartre-on egy kizárólag nőkől alakult *éberségi bizottság* is működött Louise Michel és Sophie Poirier vezetésével (ezért Poirier-t is új-kaledóniai deportálásra ítélték a kommün bukása után, noha ő nem harcolt fegyverrel a kommün mellett, mint Louise Michel). Már részletesen szóltunk arról, hogy az ostrom idején a népi részvétel első számú helyei a klubok voltak, amelyek a kommün alatt legtöbbször templomokban tették át a székhelyüket. Ez éppúgy sokkolta a reakció erőit, mint az,

hogyan ezekben a klubokban a női szónokok fő szerepet vittek (a dolog annyira újdonság volt, hogy maga az „oratrice”, „szónoknő”, szó is korabeli neologizmus), ahogy már a kommun bukása után a katonai bíróság előtt az egyik kapitány fogalmazott: „az erkölcs-telenség, a lopás és a gyújtogatás ezen hősnői templomaink színpadán bűneik propagálására cserélték fel az evangélium szavait”. Vagy Maxime Du Camp:

„A klubokká tett templomok színpadán kivetkőznek magukból, a pipák füstjében, az ördögi zajban »helyt követelnek maguknak a nap alatt, jogot a közügyekben való részvételre, az eddig tőlük megtagadott egyenlőséget«, és még számtalan pontosan meg nem határozott dolgot, amely mögött egy titkos vágyuk húzódik meg, amelyet szívesen ültetnek is gyakorlatba: »sok férfit« (Godineau, 150–151.)

Először fordult elő a modern kori történelemben, hogy ezek a klubok (legalábbis a többségük) nyitva álltak a nők előtt is, akik tömegesen részt is vettek a közvetlen demokrácia gyakorlásában. Ahogy a szemtanú Zola írta: „Egy klub, ahol egyetlen nő sem beszélhet, egy olyan színdarabra hasonlítana, ahol minden szerepet férfiak játszanak. Mi sem volna unalmasabb.” (Rougerie, 2010: 419.) A helyzet újdonsága nem is abban állt, hogy a nők szerepet játszottak az eseményekben (ez korábbi forradalmak esetében is így volt), hanem abban, hogy az aktivitásuk nem korlátozódott a „női feladat” speciális szektorára, azaz a család élelmészére. Míg az 1789-es októberi asszonyok menete éhségmenet volt, vagy 1793-ban a párizsi *sans-culotte* nők tömegei támogatták a „veszetteket” és a „túlzókat” elsősorban az ún. maximumtörvények miatt,²⁵ a kommun alatt egy valódi társadalmi-közületi tér nyílt számukra: a varrónők, mosónők, háziasszonyok az ostrom, majd a kommun alatt szónokok, „közéleti emberek”, sőt katonák lettek (és a bukás után megaláztak, meggyilkoltak, bebörtönöztek, pocskondiáztak, deportáltak).

Mivel a férfiak többsége a Nemzetőrség keretei között töltötte ideje nagy részét, április elejétől a nők gyakorlatilag többségben voltak ezekben a klubokban. A *Le Proletaire* című lap az egyik legnagyobb klubról, az Ambroise-klubról egyenesen azt írja, hogy mintegy 3000 nőtagja volt, míg alig 1000 férfi látogatta. Láthattuk, hogy a kommun ellenfelei, Edmond de Goncourt-tól Maxime Du Campon át az ifj. Alexandre Dumas-ig leírásaikban a nőkkel kapcsolatban mindig kiemelték azt a szégyenletes szerepet, amelyet ezek az egzaltált, beteges, hisztérikus nők játszottak a templomok színpadain. A reakció erőinek másik botrányköve a tanárnők voltak, akik felváltották az apácákat az iskolákban, „akik meggyalázták a gyermeki tisztaságot és a kegyelmes nővérek kezéből kiragadták az iskola tiszteletre méltó feladatait” (Rougerie, 2010: 423.).

²⁵ Témánk szempontjából igen fontos, hogy a *L'An II* (1793/1794) mindent elsöprő kulturális forradalmában merült fel először a teljes női egyenjogúság a gyakorlatban. Mint ismeretes, ez a kulturális forradalom nem az intézményes hatalom, hanem a *sans-culotte* mozgalom ügye volt – akárcsak a női emancipáció. A Konvent 1793 áprilisában elutasította a női szavazati jogot, azonban a *sans-culotte* szekciókban a női részvétel egyre elterjedtebb lett, sőt a szavazati joguk sem volt ritka. Külön női klub is alakult (*Club des Citoyennes républicaines révolutionnaires*), komoly mozgalom indult meg a női egyenjogúságért, amelyet a veszettek és Jacques Roux is támogattak. Nem véletlen, hogy a *sans-culotte* mozgalommal történt jakobinus leszámolás a női klub bezárásával indult: amikor a forradalom megfagyott, a női emancipáció ügye is háttérbe szorult.

A kommun első intézkedései beváltották a népnek a hozzá fűzött közvetlen reményeit. Kétségtelen tény, hogy a legtöbbet szociális ügyekben tettek: a lakbérhátralékok elengedése, a zálogházba tett kisebb javak visszaszolgáltatása, a kávérendszert bevezetése elsősorban a hagyományos női feladatoknak számító ügyekben könnyítette meg a párizsi nép életét. Megkülönböztetett figyelmet érdemel az a rendelet, amely az árvák el-látásában nem tett különbséget a házasságból és a házasságon kívül született gyermekek között.²⁶ Óriási gyakorlati jelentősége is volt annak, hogy a kommun elismerte ezeknek a gyermekeknek a jogait. Szajna megyéről vannak pontos adataink: a korban a születések negyede „*illégitime*” családban történt. Ennek nemcsak a proletariátus antiklerikalizmusa volt az oka, hanem a válás lehetetlensége is. Ez a rendelet lényegében a munkás családmódel állami elismerését jelentette, melynek jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni, ahogy Arthur Arnould, a Kommun tagja és történésze fogalmazott:

„(...) az antik *macula bastardiæ* eltörlése véget vetett a római jog, az Egyház és a polgári törvénykönyv uralmának” (...) „Ez a dekrétum a nőt mind a törvények, mind az erkölcsök tekintetében abszolút egyenlővé tette a férfival, és halálos csapást mért a házasság vallási-monarchikus (*religioso-monarchique*) intézményére... egy férfi és egy nő uniója csak teljesen szabad lehet: egy ilyen unióban az erkölcsi kötelességek, akár jogok, csak kölcsönösök és egyenlők lehetnek” (Arnould, 148.).

A nőket közvetlenül érintő másik nagy ügy két szempontból is az oktatás kérdése volt. Egyrészt a fiatal lányok oktatása lényegében teljes egészében – ahogy Blanqui mondta – „a fekete hadsereg”, a papok kezében volt. Innen eredt a nők sokszor leírt antiklerikalizmusa:²⁷ céljuk a magánélet kivonása volt az egyház hatalma alól, amely különösen a nőket tartotta gyermeki rabságban.

A kommun egyik ismeretlen nagy alakja, Marguerite Tinayre, aki többek között az első női tanfelügyelő is volt az 1848-as forradalom után, lényegében olyan szakiskolákat (*écoles professionnelles*) akart létrehozni, ahol az oktatás kiegészül a gyakorlati ismeretek átadásával. Külön női bizottság alakult a női oktatás elősegítésére. Elsősorban Paule Minck kezdeményezésére szakiskolák jöttek létre számukra, a blanquista Édouard Vaillant által vezetett Oktatási Bizottság pedig dekrétumba foglalta az egyenlő munkáért egyenlő bér elvét a tanárnők számára.

Igen beszédesek a kommun alatt mind Versailles-ból, mind Párizsból újságíróként tudósító Émile Zola észrevételei:

²⁶ A híres április 10. rendeletben házassági kapcsolattól függetlenül ugyanolyan összegű járadékot írtak elő a Nemzetőrség elesett tagjai özvegyeinek és gyermekeinek (a gyermekek oktatásának költségét is magára vállalta a kommun).

²⁷ A kommun egyébként is igen vehemens egyházellenességének az élharcosai a korabeli leírások szerint egyértelműen a nők voltak. A klubokban a lehető legkeményebb kiutasítások hangoztak el az egyház és képviselői ellen a színpadokról, a „véres hét” paranoiás hangulatában pedig ez csak tovább fokozódott (az egyik klubban egy női szónok azt javasolta, hogy a papok testéből építsenek barikádokat). Látni fogjuk, hogy a bukás után a nők igen drágán fizették meg ennek az árát.

„A nők Párizsban igen turbulensek. Csaknem minden munkásháztartásban este a nő fennhangon osztja meg politikai véleményét, amelyet nemegyszer rá is erőltet férjére. A családokban együtt olvassák az újságokat, és általában nem éppen kíméletesek a fennálló hatalommal szemben. Ez a lázadó női beállítottság teszi Párizst ellenzéki városból valódi forradalmi várossá. Egyetlen más városban sem hallottam, hogy a gyengébb nem ilyen magabiztossággal beszélt volna kormányzati ügyekről.”

Vagy:

„Nemegyszer előfordult, hogy politikáról beszéltem ezekkel a hölgyekkel, mintegy irodalmi érdeklődésből. És sietek bevallani Önöknek, hogy a legtöbbjük tökéletesen tisztességes hölgy, kissé bőbeszédűek, de jó anyák és jó feleségek. Egyszerűen egy nagyvárosba születtek, az utca politikai vitáin nevelkedtek, miközben a húslevesüket kavargatták, a képviselőház legutóbbi üléséről vagy a következő kormányról csevegtek. Ez a vérükben van, a levegőben, melyet lélegeznek Párizs városának vibráló légkörében. (...) Figyelemmel kell lenni a szavaikra. Ők, ahogy Michelet írta, az igazság dühödtői. Amikor a férfi puskát ragad, akkor a nő kikiabálja magából, amitől viszket a tenyere, de ahhoz sem kell sok, hogy a klubok szószékére álljon, mint ahogy az sincs már messze, hogy ő maga is puskát, kardot vagy egyszerűen kést ragadjon.” (Rougerie, 2010: 425–426.)

A versailles-i propagandában a kommünár nők többsége lényegében vagy igen laza erkölcsű volt, vagy egyenesen prostituált. Valójában természetesen ennek éppen az ellenkezője igaz: számos kerületi klubról tudunk, amely női szónokok beszédének hatására egyenesen be akarta tiltani a prostitúciót (ilyen javaslatokat küldtek a Központi Bizottságnak), a bordélyházakat pedig több kerületben is bezárták. A kommün számára nem nagyon volt kérdéses, hogy a prostitúció igazi áldozatai maguk a prostituáltak,²⁸ ahogy Louise Michel hívta harcba őket a Nemzetőrség parancsnokai hezitálása ellenére: „ők a régi világ legszomorúbb áldozatai, nekik van a legtöbb joguk harcolni az új világért” (Michel, 399.).

A kommün alatt megjelent egyetlen kimondottan női sajtótermékről tudunk: a *Le Père Duchêne* című lapnak jelent meg „női változata” (a nagy forradalom szintén létezett a „mintalap” női variánsa), *La Mère Duchêne* (később *La Mère Duchêne, marchande de poissons*) címmel, nyolcoldalas brosúra formájában. Az alaplapjához hasonlóan szabadszájú, nép hangvételű lap lényegében a proletárnők érzelmeinek szószólója kívánt lenni: „Mère Duchêne kezd dühbe jönni” (április 3.), „Mère Duchêne szomorú. De nem sír. Dühöng!” (május 4.), „Mère Duchêne harcba indul a monarchák, a kapitalisták, a papok és a katonák ellen” (május 18.).

A kommünben aktívan részt vett nők szociális összetételéről képet kaphatunk a végül perbe fogott és elítélt kommünár nők statisztikája segítségével. Összesen 1061 nő került bíróság elé, ha levonjuk belőle a 256 „prostituált” számát (mint láthattuk, Versailles számára a társadalmi lázadás és a laza erkölcsök egymást feltételezték), akkor a következő

²⁸ A XIX. század közepi párizsi nők társadalmi helyzetéről szóló nagy mű, Jules Simon munkája (*L'Ouvrière*, 1861), alig hagy kétséget afelől, hogy a korban egy munkásnőnek gyakorlatilag lehetetlen volt egyedül élnie a fizetések hihetetlenül alacsony volta miatt. A korban, ha nem is volt általános, de igen gyakori volt a fiatal, egyedülálló munkáslányok prostitúciója: ez a bér „ötödik negyede”, ahogy akkoriban mondták.

adatokat kapjuk: a nők 37%-a a textiliparban dolgozott, 8% a cipő- és kesztyűiparban, 4% a divatcikkek iparában, 13% mosó- és vasalónő, 10% napszámos, 11% háztartási alkalmazott, 8% kiskereskedő volt. Azaz a kommün elsősorban és mindenekelőtt a munkásnők ügye volt, másrészt ezek a számok nagyjából megfeleltethetők a teljes népességen belüli arányoknak is, azaz a kommün a város női munkássága egészének az ügye lehetett. Mint említettük, a női munka ekkor már távolról sem volt ritka: az 1860-as évek végi összeírások adatai arra engednek következtetni, hogy a mintegy 700 000 megfelelő korban levő párizsi nő közül 350 000 dolgozhatott (ebből nagyjából 100 000 mint háztartási alkalmazott vagy házmesternő). Jelentős proletár női lakosságról volt szó, amely a számok tanulsága szerint valóban „csinálta a kommünt”.

Az „Union”

A kommün történetének egyik ma sem teljesen tisztázott kérdése a „Párizst védő és a sebesülteket ápoló nők szövetsége” (*Union des femmes pour la défense de Paris et les soins aux blessés*, továbbiakban: Union), azaz a forradalom női munkásszervezetének születése. A marxista történészek sokáig egyszerűen az Internacionálé „női szekciójának” tekintették. Ennek nyilvánvaló oka az Union vezetője, Elisabeth Dmitrieff és az Internacionálé (azaz Marx) kapcsolata volt, illetve az, hogy az Union tagjai automatikusan az Internacionálé tagjaivá is váltak (ennek persze a korabeli helyzetben legfeljebb elvi jelentősége volt). Azonban ez a feltételezés nem túl valószínű: az Internacionálénak soha, sehol sem volt „női szekciója”, az Union a kommün ideje alatt semmiféle kapcsolatban nem állt a londoni Főtanáccsal, ellenben nagyon is erős szálak fűzték magához a kommün Központi Bizottságához.

A jelenlegi vélemények szerint az ostrom során nők által betöltött szerepek intézményesüléséről lehetett szó az Union kapcsán, amelynek létrejöttéhez az összekötő kapocs a már említett Allix-bizottság lehetett. Nyilvánvaló, hogy az Internacionálé női tagjainak elsődleges szerepük volt ebben, de kérdés, hogy lett ebből az egész városra kiterjedő (legalább) több száz taggal bíró szervezet. A legvalószínűbbnek az látszik, hogy a nők önszerveződése mintegy a levegőben volt az ostrom különleges körülményei közepette. Maga a nőkérdés is a kor egyik legfontosabb társadalmi problémája volt, a női munka megszervezése pedig az egyik legfontosabb gyakorlati teendő. Így a működő polgári, humanitárius szervezetek töltődhetek fel munkásnőkkel és az Internacionálé női tagjaival (és így persze radikalizálódtak is).

Az április 11-én létrejött szervezet alapító nyilatkozata alighanem a legradikálisabb („legszoocialistább”) szöveg a kommün teljességében. Lényegében leszögezi, hogy „a női felszabadulás csak a kommün védelmével és a kizsákmányolás és a tőke uralmának a végével képzelhető el”.

„A mostani harc egy örök antagonizmus utolsó fejezete, a jog és az erő, a munka és a kizsákmányolás, a nép és a hűbérei között dúló harc.” A kommun célja: „soha többé kizsákmányolókat, soha többé urakat, munkát és jólétet mindenkinek, a nép kormányzását önmaga által... szabadon dolgozva élni, vagy harcolva meghalni.” (...) „Párizs polgártársnői, a nagy forradalom örökösei, akik a nép és az igazság nevében Versailles-ba mentek, hogy fogolyként hozzák vissza XVI. Lajost; mi, a francia nép anyái, lányai és nővérei meddig tűrjük még, hogy a nyomor és a tudatlanság ellenséggé tegye fivéreinket? Polgártársnők, a kocka el van verve: győzünk, vagy meghalunk.” Vagy a szervezet május hatodikai kiáltványa: „Munkások, munkásnők, még egy utolsó erőfeszítés, hogy véget vessünk mindörökké a kizsákmányolásnak és a kizsákmányolóknak. Éljen a szociális világköztestársaság! Éljen a kommun!” (Rougerie, 1971: 109–111.)

Még érdekesebb az Union első üzenete a kommun Központi Bizottsághoz: „a forradalom célja elpusztítani az összes privilégiumot és egyenlőtlenséget... a nemek közötti különbség olyan antagonizmus, amelyen az uralkodó osztályok privilégiumai nyugszanak”. Az utóbbi megállapítás már-már félelmetesen modern, lényegében minden mai feminista elmélet és gyakorlat egyik alaptétele. Alighanem ez valóban történelmi pillanat lehetett: 1871. április 11-én, a Temple utca 79. alatt, a Larched-teremben egy munkásnőszervezet kinyilvánítja, hogy minden hatalom alapja a nemek közti egyenlőtlenség, azaz az osztályérdek és a „gender” ugyanannak a harcnak a két elemévé válik.

Nehéz találni jobb szimbólumot annak alátámasztására, hogy a kommun sok tekintetben egy hatalmas népi mulatság is volt, egy elképesztő forradalom, ahol lényegében bármilyen (és az ellenkezője) is megtörténhetett, mint az, hogy egy orosz arisztokrata hölgy lett a forradalom alighanem – mind elveiben, mind gyakorlatában – legszocialistább szervezetének, egy proletár nőszövetségnek a vezetője. Mert Elisabeth Dmitrieff²⁹ valóban az volt: ő volt az Union „politikai komisszára”, a „kommün Vera Pavlovája”, vagy

²⁹ Az orosz vidéki arisztokráciából származó Elisabeth Tomanovszkaja a hatvanas évek orosz forradalmi generációjának tipikus képviselője volt. Témánk szempontjából is érdekes, hogy ebben az időszakban az „orosz nők” Európa-szerte híresek voltak. A „nép mellé álló” orosz nők helyet követeltek maguknak az eddig férfiak uralta világban, a közügyekben. A társadalmi hierarchia áttörése (itt persze a feudális, cári rendszerről volt szó, míg Nyugaton a polgári világról) együtt járt a nemi hierarchia megtörésével is. Ráadásul a sajátos orosz önkényuralmi körülmények miatt ez a lázadás gyakran a lehető legradikálisabb formát öltötte a nők számára is. A burzsoázia gyengesége itt azzal is együtt járt, hogy a tradicionális polgári női szerep (anya és feleség, bezárva a háztartási világba) egyszerűen nem volt olyan nyomasztó súlyú, mint Nyugaton. Nem véletlen, hogy a „nőkérdés” a hatvanas évek Oroszországának egyik központi témája volt.

Mint sokan mások, a Csernyisevskij és Marx művein nevelődött Tomanovszkaja a hatvanas évek végén került ki Genfbe, az orosz emigráció korabeli fővárosába. Maga is alapító tagja lett az Internacionálé orosz szekciójának. Noha Londonba Marxhoz egy nem túl nemes küldetéssel küldték (lényegében az orosz szekció egyik szokásos perparvaráról, egy Bakunin-ellenes szervezkedésről volt szó), Tomanovszkaja hamarosan Marx kedvelt beszélgetőpartnere és barátja lett. A *Russian Lady* jelentőségét nehéz megállapítani, de nem valószínű, hogy komoly szerepet játszott abban, hogy Marx figyelme az „orosz fejlődés” jellegzetességeire irányult. Tomanovszkaja a párizsi küldetéséhez választja a Dmitrieff álnévet, a szakirodalomban is leginkább így ismert, ezért mi is így fogjuk nevezni (mi egyetlen magyar említéséről tudunk, Aranyossi Magda Frankel-könyvében Jelizaveta Dmitrijevaként említi).

Lissagaray szavaival „a kommun Théoroigne-ja” (Théoroigne de Méricourt a forradalom egyik legendás hősnője volt), alighanem az Union összes politikai-ideológiai kiadványának a szerzője. Marx *Russian Lady*-je az Internacionálé második küldöttje volt (a Tanács először a már említett Auguste Serrailier-t küldte Párizsba, akit a kommun Központi Bizottságának is tagjává választottak áprilisban, azonban a kapcsolata Londonnal megszakadt), akit a genfi ismerős Malon „vezetett be” a párizsi körökbe. Elisabeth Dmitrieff gyakorlatilag egy hét alatt a női mozgalom vezetője lett: megtisztította a női mozgalmat az Allix-bizottságban vezető szerepet játszó *patronneuse*-öktől (jótékonykodó burzsoá hölgyektől). Kevésbé kérdéses, hogy az Union Dmitrieff műve volt: a szervezet a marxi Internacionálé koncepcióját valósította meg nemcsak eszméi tekintetben, hanem szervezetiileg is. Erősen központosított volt (ráadásul egyetlen személy nagy befolyása érvényesült benne), aki például nem átalította, mondjuk André Léót, nyilvánosan „helyre tenni”, aki elkövette azt a borzasztó bűnt, hogy a női munka szervezésében nem akart kizárólagos helyet biztosítani az Unionnak (a „montamarte-iak”, mint Louise Michel vagy Anne Jaclard, inkább a női oktatás megszervezésével foglalkoztak, így nem jelentettek közvetlen konkurenciát³⁰). A későbbi visszaemlékezések igen ellentmondásokkal teli szerepét illetően: mindenki elismerte munkabírást, elkötelezettségét és képességeit (elsősorban kiválóan beszélt: egy forradalomban pedig a szavak sokat számítanak), mindazonáltal nem kevesen nézték ferde szemmel, hogy ez az arisztokrata műveltára némileg rá is játszó dáma egy női munkásszervezet élén „forradalmat játszik”. Marguerite Tinayre később egyenesen orosz kémnek tartotta (ez nyilvánvaló képtelenség), Lissagaray művének második, megszelídített, kiadásban pedig igen visszataszítóan írt az első kiadásban még becsült enigmatikus orosz hölgyről.

A kommun alatt a 21 éves Dmitrieff az „Union Végrehajtó Bizottságának főtitkára” hangzatos címével szignózta a szervezet legfontosabb kiáltványait: a nők harcba szólítását, az Union többé-kevésbé „közhatalmi elismerését”, a Munkaügyi Bizottságnak tett javaslatokat, a női munka megszervezésének tervezetét, a női szakszervezetek alakításának megkezdését, illetve végül a barikádokra szólító felhívást. Maga Dmitrieff is fegyverrel harcolt, ehhez sem férhet kétség: ő mentette ki a végső napokban a sebesült Frankelt a Faubourg Saint-Antoine utcai egyik utolsó barikád mellől, együtt menekültek el – Dmitrieff Svájcra át Oroszországba.

Visszatérve az Unionra, a szervezet közvetlen kapcsolatban állt a kommun vezető testületével is, elsősorban Frankel Munkaügyi Bizottságával. Nagyon úgy tűnik, hogy a kommun alighanem legszocialistább társadalmi tervét, lényegében a női munkahelyek

³⁰ Másrészt mind Louise Michel, mind André Léo, noha a női egyenlőség, a kommunben való női részvétel egyenlősége természetes hívei és szószólói voltak, azonban nem voltak a különálló női szerveződés hívei, mint Dmitrieff. „Nincs szükségünk külön női politikára, mi is emberek vagyunk, ez minden” – írta Léo még 1870 novemberében (Rougerie, 2010: 411.).

kollektivizálását maga az Union (legvalószínűbben Dmitrieff) javasolta a Bizottságnak, és az végül elfogadta azt.

Az Union követelte a nők részvételét a forradalomban, és ehhez kérte a kommün segítségét – amely ezt nem is tagadta meg tőle. Egyrészt lényegében intézményesítették a szervezetet a kommün mellett: a „nőket érintő kérdések” felelősei lettek voltaképpen az Union kerületi szervei. Másrészt, és ez jóval fontosabb, a munkaszervezés kérdésében alapvető jelentőséget szántak (elsősorban az ezért felelős Munkaügyi Bizottság) az Union szerveinek. A női munka megszervezésének a kérdése igen jelentős a kommün „szocialista” jellegének a megítélése szempontjából is. Itt látszik talán leginkább a társadalmi újrászervezés gondolatának a megvalósulása: már nem a rossz emlékű 1848-as nemzeti műhelyekről volt szó, azaz mintegy jótékonyági okokból munkát adni a munkanélkülieknek, hanem a társadalom átalakításáról, a munkások (itt: a munkásnők) kezébe kerülő termelési kollektívákról. A kommün átvette az ostrom és a forradalom ideje alatt elhagyott műhelyek egy részét (egyébként mint említettük, kártérítést fizetett a tulajdonosoknak), nagyrészt a textilipariakat pedig az Union által szervezett női munkások kollektívái kezébe helyezte, és megrendelésekkel látta el őket. Ezekben természetesen az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elve uralkodott. A tervek szerint nemcsak a termelési viszonyok átalakítása volt a cél, hanem a munkavégzés formáié is. A korabeli hosszú munkanapokat és embertelen munkakörülményeket felváltani humánusabb viszonyokkal, hiszen „a fizikai erőt kimerítő munka mindenképpen a morális erő kimerülésével jár”. A társadalmi reorganizációnak a célja pedig aligha lehetett volna egyértelműbb: „a cél a munkás számára biztosítani a termelés eredményét, kivonva azt a kizsákmányolók járma alól... biztosítani, hogy a munkások saját maguk irányítsák ügyeiket... a két nem közötti minden konkurencia megsemmisítése, hiszen az érdekeik magától értetődően azonosak” (Tombs, 267.).

Az Union igen jól szervezett volt egyébiránt: kerületenként működött egy 11-11 tagból álló *comité*, amely főszabály szerint naponta ülésezett. Lényegében az Union legfontosabb feladata a teendők kiosztása volt nőtagjai között, hogy ki, mit tehet a kommün érdekében. Gyakran a kommün helyi bizottságai mellett tevékenykedtek közvetlenül, szerepük nagyjából úgy írható le, mint a „női ügyekkel” foglalkozó képviselők.

Maga az Union kétségtelenül munkásszervezet volt, a vezetői és a kerületi vezetői is munkásnők voltak. Pontos számot nem ismerünk, a történészek három-négyszázra teszik tagjai számát. Nagyon keveset tudunk arról, hogy vajon más „szocialista” nők miért nem léptek be a szervezetbe. Edith Thomas azt feltételezi, hogy sokaknak nem nyerte el a tetszését (az egyébként a kommün alapvetően libertárius szellemiségéről is e tekintetben távol álló) a szinte monolitikus párt mintájára felépített, kizárólagosságra törő, centrális struktúrájú, egyszemélyi vezetés alatt álló szervezet. Ez nem tűnik valószínűtlennek, de nem is bizonyítható.

Az Union számára stratégiai kérdés volt a részvétel a klubokban: a propaganda kiemelkedő terepét látták benne, alighanem joggal. Az Union „küldötteinek” (mint a

leghíresebb és legradikálisabb „clubiste”, Nathalie Lemel vagy Blanche Lefebvre, a rettegett „*blanchisseuse*”, aki fegyverrel a kezében az életét adta a barikádokon a kommünért) szájából olyan dolgok hangoztak itt el a társadalmi átalakulással vagy a nők szerepével kapcsolatban, amelyek szintén a kommün legradikálisabb szövegei közé emelte őket. Egyrészt szociális területen, másrészt vad antiklerikalizmusukkal tűntek ki, egyszerre proklamálták az ész hatalmának eljövételét és követelték a „szürke nővérek” (az apácák) kiűzését a templomokból. Az Union nemcsak teoretikusan volt a kommün talán legradikálisabb (legsociálisabb, legosztrályharcosabb) szervezete, hanem a gyakorlati propagandában is: „a műhelyek a mieink lesznek, mieink a munkaeszközök: az erőfeszítéseink gyümölcseit mi fogjuk szétosztani magunk között ... Proletárok, újjá fogtok születni!” (...) „Soha többé főnököt, aki úgy kezeli a munkásokat, mint termelő gépeket!” (Tombs, 258.)

A Frankel-féle bizottság május 10-én egyértelműen és nyíltan helyi női szakszervezetek (*chambres syndicales*) alakítására szólított fel, de erre már nem maradt idő, az alakuló központi gyűlést arra a napra tűzték ki, amelyiken a kormány csapatai betörték Párizsba. Tény azonban, hogy ez a nők teljes egyenlőségét jelentette volna a szocialista mozgalom (legalábbis) szakszervezeti szárnyában. Mint jól tudjuk, erre még évtizedeken keresztül nem került valójában sor.

A kommün fennállásának rövid ideje alatt csak a rendelkezésre álló műhelyek felmérése történt meg, mindösszesen egy-kettőről tudunk, ahol valóban megindult a női kollektívák irányítása alatti termelés (elsősorban egyenruhák varrása). A dolog jelentősége mégsem elhanyagolható, hiszen a lehető legtisztábban mutatja meg számunka, mi volt a kommün: a lehető legnehezebb körülmények között a termelés és a társadalom teljes átalakításnak radikális kísérlete. Másrésztől, ha volt Marxnak valamiféle – természetesen közvetett – befolyása a kommün eseményeire, az alighanem éppen Dmitrieff (és másrésztől Frankel) eszméiben és gyakorlatában öltött testet. Ily módon, ha talán némi anakronizmussal is, de megkövacsíthatjuk, hogy az Union, szélesebb értelemben a „szervezett, szocialista nőmozgalom” volt a kommün „legmarxistább” összetevője.

Ápolónők, markotányosnők, katonák...

Nyilvánvalóan erős túlzás lenne azt állítani, hogy akár az Union, akár a női tagokkal működő helyi bizottságok, de akár a társadalmi klubokban való női részvétel lefedte volna a kommün idején létező teljes női politikai-társadalmi aktivitást. Noha a marxista történetírás sokáig elsősorban az Unionra helyezte a hangsúlyt (annak az Internacionáléhoz fűződő feltételezett kapcsolata miatt), ma már az is igen valószínűnek látszik, hogy a klubokban fellépő, az azokat látogató nők ezreinek csak az elenyésző része lehetett az Union tagja. Az pedig még inkább igaz lehet, hogy még a klubok női tagjai is csak a kommün alatti női aktivitás csekély részét jelentették, szinte semmit nem tudunk a kommünben

szerepet vállalt nők névtelen-arctalan sokaságáról.³¹ Alighanem jellemző a helyzetre, hogy a kommün „vörös legendájának” egyik alapkönyve,³² egy valóban a „népből” érkező beszámoló (szerzője, mondjuk így, a munkáslitból való, hiszen „Victorine B.”, ahogy emlegetni szokás, Internacionálé-tag volt) nem is tud az Union létezéséről, a klubokat meg sem említi, Louise Micheltől is annyi szerepel a könyvben, hogy „nem ismerem... nem tudtam a nők mozgalmairól, sohasem tettem be a lábam egyetlen népgyűlésre sem” (Brocher, 106.). Victorine Brocher markotányosnő, majd betegápoló volt a Nemzetőrségben, „mint nő” feloldódott a kommünárok tömegében, tette a dolgát, amit egy nő tehetett a korban. Alighanem tipikusabb a részvétele, mint az Union tagjaié. Mindenesetre az is elmondható talán, hogy szemben a Nemzetőrséggel, a klubokkal, vagy akár magával a kommünnel, a női részvétel valóban szinte kizárólag proletár jellegű (és nagyon kis részben, mondjuk így, nonkonform értelmiségi) volt.

Mint láttuk, Párizs nőinek is egy részét mozgósították, már az ostrom ideje alatt ápolónőként vagy markotányosnőként, azaz a lehető leghagyományosabb női szerepekben. Jóllehet az is igaz, hogy a Nemzetőrség mint népi milícia esetében ezek a szerepek nem mindig különültek el a valódi katonákétól. Túl a részvétel politikai motivációin, az is komoly szerepet játszott a nők magas számában (elvileg minden hadosztály mellett négy ápolónőnek kellett lennie – feltételezhetően legtöbbször több volt belőlük), hogy az ápolónők ugyanannyi zsoldot kaptak, mint a Nemzetőrség férfi harcosai.

A kommün mítoszában kulcsszerepet játszik a női részvétel kérdése a harcokban. Negatív oldalról természetesen ez a kommünárok abszolút barbárságának egyik megjelenése formájaként,³³ míg a másik oldalról a heroizmusnak, a végső kitartásnak és annak szimbólumaként, hogy a női részvétel azt is jelenti, hogy Versailles a harcok során valóban az egész párizsi néppel került szembe. Míg az egyik oldal demonizálta, a másik heroizálta Párizs munkásnőit, Lissagaray szavaival:

³¹ A kommün női szereplőinek lexikona alig több mint 800 nevet tartalmaz, ezek közül csak 270-nek tudjuk a korát: majdnem kivétel nélkül 30 és 50 év közötti munkásnőkről van szó.

³² Victorine Brocher: *Souvenir d'une morte vivante*. Az eredetileg 1909-ben megjelent, nemrég újra kiadott könyv a „szó nélküliek hangja” szerepét tölti be a kommün historiográfiájában. Alighanem kevesen olvasták az inkább „republikánus”, mint „vörös” könyvet: a szerző célja a kommün emlékének a „megvédése”, azaz a beillesztése a republikánus hagyományba.

³³ Maxime Du Camp szavaival: „Lemeztelenítették a lelkeket”, és igencsak meglepő volt mindaz a perverzitás, amelyet ott lelhattunk. Azoknak, akik átadták magukat a kommün ügyének – és igen sokan voltak ilyenek – mindösszesen egy ambíciójuk volt: felülmúlni a bűnök tekintetében még a férfiakat is... Mindebben az volt az igazán komikus, hogy ezek az őrlétekháza-szőkevények nem ártallották, hogy egyenesen Jeanne d'Archoz hasonlítsák magukat... Az utolsó napokon ezek a harcos férfiutánszatok tovább állták a sarat a barikádokon, mint a férfiak.” (Lidsky, 90.). Gyakran a másik oldal sem sokban különbözött egyébiránt. A *Journal Officiel*, a kommün hivatalos lapja, a „Forradalom hősnői” cikkében így ír: „a nők a gyorsan tűzbe jövő temperamentumuk miatt könnyen elvesztik az eszüket, és inkább a szívükre hallgatnak, fanatizálják a tömegeket, és a legvadabb szenvedélyek irányába tolják” (Rougerie, 2010: 429.). Mindez a legkevésbé sem különbözik az ész/ferfi, érzelmek/nő évezredes toposzától.

„A párizsi nő, mely védi a barikádokat, az erős, az elkötelezett, a tragikus nő, aki úgy tud meghalni, ahogy szeret, és aki 1789 óta a nép nagylelkű, tiszta forrásából érkezik. A munkás társa részt kér párja halálából is... Nem tartja vissza emberét, éppen ellenkezőleg, hajtja a csatába.” (256.)

Számtalan ábrázolásban, reprezentációban a nők szinte élő allegóriaként jelennek meg, mint zászlótartók egy barikád vagy a Nemzetőrség egy csapata élén. Ez az allegória még erősen 1789/1848-as, mint a frígiai sapka, ugyanaz a vehemencia az ábrázolt női alak attitűdjében és kifejezéseiben, ahol a mell, a mellkas vagy a comb meztelen, de sosem az egész test, mint az ókori Vénuszok esetében. Ez az allegória fiatalos, szabados és harcias, szinte a kommün megszemélyesítőjévé vált (a kommün nőnemű – ez aligha lehet kérdéses), de ez még a *Liberté-République-Révolution* női allegóriája. A kommün ebben is inkább a XIX. századi forradalmakra hasonlít. Mint jól tudjuk, később ezt az allegóriát a szocialista mozgalom elég alaposan elhagyta a proletárférfi maszkulin alakjáért.

Hány nő harcolhatott valójában a „véres hét” alatt a kommün barikádjain? Igen nehéz számot mondani, Malon vagy Louise Michel tízezer nőről beszél, ez talán túlzás, ellenben nagyot nem tévedhetünk, ha egy-kétezerre tesszük a számukat. A végső harc apokaliptikus hangulatában biztos, hogy nem kevés nő ragadott fegyvert a kommün védelmében, vagy éppen a város utcáin biztatta harcra a férfiakat (egy beszámoló szerint a párizsi nők a valóban végítéleti hangulatban, szinte az antik drámák kórusaként „hergelték” a férfiakat: „*Ton pavé, citoyen*”, „Fogd az utcakövet, polgártárs” – Godineau, 201.). Ma már úgy tűnik, hogy az egyik leghíresebb legenda a Blanche téri női légioról, ahol egy „több száz főből álló női légio” órákon keresztül állta volna a barikád ostromát – legenda csupán (az „eseménynek” egyébiránt sok ábrázolása van, hol Dmitrieff, hol Louise Michel irányítja a harcot). Bizonyítékaink vannak azonban arról, hogy talán szervezett „női egységek” is alakultak: az Union a barikádokra hívta tagjait a szervezet központjában, a XI. kerületben, a XII. kerületben több szemtanú is látott nagyjából száz fős, csak nőkből álló légiót. A különböző szemtanúk a Racine, az École de la Médecine, a Pot-de-Fer, Mouffetard utcáit, a Panthéon vagy a Château d'Eau terét emlegetik, ahol a nők „harcoltak, akár a démonok”. A női áldozatok igen magas száma is arra mutat, hogy elég sok nő harcolhatott a barikádokon, Malon mintegy 4000 kivégzett nőről tud, ezt ma már nehéz igazolni, de a nők csoportos agyonlövése minden szemtanú szerint igen gyakori volt, olyannyira, hogy még a jobboldali *Le Figaro* is felháborodott az ügyön, jóllehet aztán megnyugtatta önmagát, hogy csupán prostituáltakról volt szó.

A bukás után a szerencsésebb kommünár nőket, miután végigvezették őket Párizson, ahol a burzsoá tömeg gyakran gúnyolta és leköpdöste őket, a Gare de l'Ouest (ma: Montparnasse) pályaudvarra gyűjtötték össze, ahol gyakori volt a fizikai erőszak, és az embertelen körülmények miatt a foglyok közül számosan elvetéltek, megőrültek. A végállomás többnyire a hírhedt Satory laktanya volt.

Valószínűleg a tömeges kivégzések nagy száma az oka annak, hogy végül megdöbentően kevés nőt citáltak bíróság elé, mindösszesen 1061-et, ebből is csupán 133-at

ítéltek el végül. Gyakran megesett, hogy egy nőt azért ítéltek el, mert tanári állást vállalt a forradalom alatt, vagy éppen „propagandát fejtett ki a kommün mellett”, „sértegette a versailles-i kormányt”. A nők esetében a versailles-iak osztálymegvetése nyilvánvalóan kiegészült a kommünár nők neméből fakadó alacsonyrendűségének feltételezésével. Semmiségeként szabtak ki többéves börtönbüntetések vagy éppen deportálást. A leg súlyosabb büntetés az Új-Kaledóniába történő deportálás volt vasketrecekben, ez 20 nő osztályrésze lett (köztük Louise Michéle), akik esetében bizonyítottnak látták, hogy fegyverrel harcoltak a kommün oldalán.

A reakció képzeletvilágának szerves része volt a Magyarországon kevésbé közismert „gyújtogató” (*pétroleuse*) nő figurája, amely a párizsi kommün eltiprásakor öltött formát. Ők lennének azok a nők, akik a kommün bukásakor petróleumot locsoltak volna a városban szerteszét, hogy lángba borítsák Párizst. Ez természetesen csak kitaláció volt, mint ahogy ma már közismert: a „gyújtogató” nő alakja egyértelműen költött, noha ez persze nem akadályozta meg Versailles bíróságait, hogy két „pétroleuse-pert” is rendezzenek, összesen négy halálos ítélettel. Sokáig a *pétroleuse* a reakció kommünreprezentációjában kulcsszerepet játszott, mint a külvárosok szegénytelen teremtménye, részeg bacchánsnők, hisztérikus Messalinák, pokoli boszorkányok (általában ördögi külsővel ábrázolták őket) gonosz kis öregasszony vagy éppen ellenkezőleg, démoni szépség képében.

„Ha a francia nemzet csak francia nőkből állana, igen szörnyű nemzet volna az”³⁴

Az angolszász (elsősorban amerikai) feminista, „gender”-történészek figyelme nem véletlenül fordult a kommün felé: köztudott volt, hogy a kommün alatt „a nőkkel történt valami”. Míg a francia történészek inkább arra hajlottak, hogy valójában nem volt ez igazán forradalmian új, hiszen a női egyenjogúság nem valósult meg (például a szavazati jog szóba sem került), az pedig, hogy a nők is részt vettek a forradalom különböző eseményeiben, nem volt olyan félelmetesen nagy újdonság. Létezett ilyesmi 1789–1795 között, de éppen 1848-ban is.

A formális francia felfogással szemben (mely főleg arra koncentrált, hogy a nők a politikai jogok tekintetében nem voltak egyenlők a férfakkal); az angolszász történészek máshogy közelítik meg a kérdéskört. Számukra a kérdés az, hogy vajon a kommün alatt feloldódtak-e (legalábbis) részlegesen a hagyományos „gender”-kategóriák is? Hiszen az aligha tagadható, hogy a hagyományos szociális kategóriák feloldódtak, nem is részlegesen: a kommün valódi társadalmi forradalom volt, ahol (most a „szocialista jellegéről”

³⁴ „If the French nation were composed by only the French women, what a terrible nation it would be”, *The Times*, 1871. május 19. (Idézi Rougerie, 2010: 428.)

szóló évszázados vitákat félretéve) egyvalami azért biztos volt: a hatalom a nép, az alsóbb néposztályok kezébe került.

Az amerikai történész, M. P. Johnson tétele az, hogy az állampolgárság új, forradalmi definíciója (*revolutionary vision of citizenship*) nemcsak a társadalmi hierarchiát robbantotta fel, de a kommün új, forradalmi állampolgárság-definíciója megváltoztatta a XIX. században fennálló nemek közti hierarchiát is. A kommün alatt az volt „állampolgár” (azaz a kommün, a város politikai közössége tagja), aki harcolt a kommünért, ebből következik, hogy a választójognak csekély jelentősége volt ebből a szempontból – úgy tűnik, hogy maguknak a kommünároknak a szemében is. Ebben az értelemben azt mondhatjuk, hogy ha a női absztrakt egyenjogúságról szóló deklarációk ritkák, azonban nagyon is gyakoriak azok, amelyek részvételt követelnek a nők számára a kommün életében: azaz az egyenjogúság ez utóbbiban valósult meg. Ez borította fel a hagyományos nemi distinkciókat, a „nő” és a *citoyenne* között nagy különbség volt, utóbbi a politikai közösség tagja lett azáltal, hogy kommünár volt.³⁵

Mindazonáltal tény: a nők sehol sem voltak jelen a hivatalos politikában (még a leg-alapvetőbb szinten sem, azaz nem volt szavazati joguk), a Központi Bizottság egyetlen tagja sem volt nő, a bizottságokban is elenyésző volt a számuk (elsősorban a Vaillant-féle oktatási bizottságban működtek, de mint láthattuk, helyi szinten az Union képviselői is lényegében közhatalmi feladatokat láttak el, ám az is igaz, hogy csak a hagyományosan „női ügyekben”). Egyébiránt, mint már szoltunk róla, a kommün kétségkívül igen aktív volt a női követeléseket illetően: oktatás, özvegyek, árvák, kollektívák. A váláshoz való jog elismerését alighanem csak az idő rövidsége akadályozta meg. Azaz nem lehet vitás, hogy a női kérdések rendezése nagyon is része volt a kommün társadalómátalakító programjának.

Noha a kommün „választott forradalom volt” (nemcsak a létrehozása történt demokratikus úton, hanem még „időközi” választásokat is tartottak, a mandátummal rendelkezők elvileg visszahívhatók voltak, és így tovább), maguk a választott testületek jóval kisebb szerepet játszottak, mint egy hagyományos közvetett demokráciában. Tulajdonképpen még a kommünre is igaz, hogy az intézményesített politika világában alig voltak jelen nők, azonban ennek a társadalmi forradalomnak éppen az volt az egyik legfontosabb jellemzője, hogy az intézmények igen csekély szerepet játszottak benne. A kommün létrehozott egy másik közéleti teret (pontosabban közéleti terek sokaságát), ahol pedig a nők nagyon is ott voltak. A közhangulat is gyökeresen megváltozott: teljesen eltűnt a

³⁵ Van erre egy igen érdekes bizonyítékunk: az történt, hogy egy kommünár hölgyet meg akart akadályozni az őrség, hogy belépjen a Le Rocquette börtönbe azzal a felkiáltással, hogy nők oda nem léphetnek be. A hölgy válasza: „Je ne suis pas une femme, mais un homme, parce que je suis cantinière!” („Én nem nő vagyok, hanem férfi, mert markotányosnő vagyok!”). Azaz számára a biológiai nem kategóriáját felülírta az a tény, hogy aktívan részt vesz a kommünben.

még a 1848-as forradalomra is jellemző, a politizáló nők feletti tréfálkozás,³⁶ a hivatalos iratokban legtöbbször a nép megszólítása *citoyens/citoyennes*, a kommun nagyon is kész volt elősegíteni a nők önszerveződését egészen a szakszervezetekig, számos, a női egyenjogúságot hirdető szöveg jelent meg a 72 nap alatt, a társadalmi klubokban pedig kész tény volt a női egyenjogúság.

Mit érthetünk hát a „*woman's citizenship*” (Jones-Vergès) fogalmán? Talán azt, hogy a női egyenlőség a kommunár nők számára alighanem valóban nem valamiféle absztrakt jogi egyenlőséget jelentett, hanem az egyenlő részvételt a nők számára a kommunért való küzdelemben. Ezt végül is a kommun valóban megvalósította: a párizsi nőket senki sem akadályozta meg, hogy az életüket adják a „véres hét” alatt... A nők részvételének a fegyveres harcban természetesen nem csak a kommun mítoszának szempontjából van jelentősége. Ha igaz, hogy a nők tömegével harcoltak a kommun oldalán, akkor igaz lehet az is, hogy a nemi hierarchia valóban megdőlni látszott egy igen komoly kérdésben: az erőszak férfimonopóliumát illetően. Mindez komoly érv a „*revolutionary citizenship*” mellett is: nem a választójog volt itt az elsődleges kérdés, hanem a részvétel a társadalmi forradalomban, amely a nők számára is lehetséges volt egészen a fegyveres harcig.

A fentebb említett Union-kiáltvány (illetve a szervezet más szövegei) a párizsi munkásnők nevében lehető legélesebben szembefordultak a nemek közti hierarchiával. Így szinte a párizsi falak igazolják, amiről szólni kívántunk: a két „sík” (a szociális forradalom és a női egyenjogúság, a társadalmi és a nemi hierarchiák megkérdőjelezése) szorosan összefüggött egymással. Maga az Union kiáltványa sem mondott mást: egy jövőbeli egyetemes, szociális köztársaságban a dolgozó nők és férfiak egyenlők lesznek. Az pedig még érdekesebb, hogy a szöveg igen radikális, egy dolgot kivéve: egy szót sem ejt a nők hagyományos értelemben vett „politikai” jogairól.

Még egy ügyben igazolni látjuk a fentieket: egy, az események alatt Párizsban maradó, a kommun iránt forró ellenszenvet tápláló burzsoá üzletasszony emlékiratát említhetjük. Céline de Mazade-ról van szó, aki érdekes módon a kommun alatt nem is említette a nőket, számára túl nagyok voltak a szociális különbségek ahhoz, hogy egyáltalán észrevegye őket. A bukás után azonban nagyon is véres bosszút követelt, amelyben a nőkkel sem kivételezne: a nők is éppen olyan szörnyetegek voltak, ugyanolyan bosszú jár nekik. Sok férfi megfigyelő említette ezt a tényt, a burzsoá nők vérszomjasságát. Nem is ez az igazán érdekes, hanem az erre való férfireakció. Jellemző, hogy többnyire elítélték, éppen abból a nemi előítéletből, amelyből a Nemzetőrség egyes tagjai sem akartak látni női harcosokat: ez nem a nők terepe. Egy másik antikommunár női memoáríró, Malvina Blanchecotte hasonló elveket fogalmazott meg: sem a kommunár nők, sem

³⁶ „*Femmes socialistes*”, ahogy a korban nevezték a szocialista nőket még az ideiglenes kormány baloldali ellenzékében is (*soucis* = gond). Erre válaszul írta egy női újságíró a szocialistáknak: „olyanok vagytok, mint a lengyel nemes, aki szabadságharcba indul, de nem szabadítja fel a jobbágyait... úgy is fogjátok végezni” (Thomas, 1956: 122.).

ezek a vérszomjas burzsoák nem is igazi nők, „*créatures*”, egy valódi nő egyik oldalán sem bocsátkozik harcba. Azaz a korban mindenki tisztában volt azzal, hogy volt összefüggés a női részvétel és a világ „rendes” menetének felfüggesztése között.

Igen, a fennálló rend számára a veszedelmet politikai-társadalmi síkon a szociális forradalom, személyes-individuális szinten – mondjuk így – a női egyenjogúság jelentette. Ez lehet a háttérben annak a ténynek, hogy a bukás után milyen vadállati módon kezelték a női foglyokat (a korban ez a legkevésbé sem volt szokásos). Magát a forradalmat akarták megbüntetni: a rend visszaállítása – a nők feletti hatalom visszaállítása volt. A nők uralása – uralása a forradalmi városnak. A reprezentációban is azért ennyire fontos a nők szerepe (mindkét oldalról), így ebből a szempontból valóban mindegy, hogy létezett-e a *pétroleuse* alakja, a reményvesztett munkásnők valóban fel akarták-e gyújtani a várost: büntetésüket mindenképpen „megszolgálták”. Egy amerikai szemtanú, William Gibson idéz egy esetet, amikor egy nőt, akit azzal vádoltak, hogy negyven katonát mérgezett meg, „elvittek a házához, és az ajtaja előtt lötték agyon, hogy példát statuáljanak” (Robb, 222.). Alighanem a nők számára is világos lehetett az üzenet: „természetellenes, hogy nem maradtatok otthon”. Ugyanez volt a helyzet a bukás után bíróság elé került kommunár nőkkel: a bíróságok rendre rákérdeztek a „természetellenes szexuális viselkedésükre” (ezalatt egyszerűen azt is érthették, hogy valaki egy bizonyos kor után nincs férjnél), mi mást jelenthetett mindez, mint hogy a rend erői számára egyszerűen természetellenes volt a kommunár nők viselkedése, és valamilyen biológiai magyarázatot kerestek rá.

Az igazság alighanem valahol félúton van a fejezet elején idézett Malon és André Léo szöveg között: a kommun nem volt „nők nélküli forradalom”, de nem volt a nők teljes felszabadulásának megvalósulása sem. A kommun kulturális forradalom is volt – nem véletlen, hogy a női emancipáció problémája is előtérbe került. Ahogy a kommun a híres meghatározással a társadalmi forradalom „csírájaként” jellemezhető, beszélhetünk a valódi női emancipáció biztató kezdeteiről is 1871 Párizsában. Mindenesetre a XIX. században, mint láthattuk, a népi osztályok nőnemű képviselői potenciális prostituáltak, vérszomjas fűriák, vagy gondoskodó passzív családanyák voltak a társadalom igen nagy része szemében. A kommun női szereplői pontosan ennek üzentek hadat: hősiességük nemcsak egyéni bátorság kérdése volt, hanem valami sokkal több, annak egyértelművé tétele, hogy tisztában voltak azzal, hogy minden követelésük kifutása a kommun sorsától függ.

Ahogy a kommun különbözik az őt megelőző vagy az őt követő politikai rendszerektől, úgy különbözik a női emancipáció kérdése is a különböző társadalmi berendezkedésekben. A távolság éppúgy fényévnyi: a II. császárság militarista, nacionalista, legalábbis ideológiájában katolikus, romantikus/rurális volt, nőképe az ennek megfelelő konzervatív családanya imázsa. A kommünt követő III. köztársaság szcientista, kolonialista, racionalista, urbánus volt, amelyet remekül kiegészített a „modern nő” lassan uralomra jutó fikciója.

A női emancipáció történetében is hasonló jelenségre bukkanunk a kommün esetében, mint más kérdésekben: a kommün inkább a vége valaminek, mint a kezdete, a „városi negyedek női lázadásának” alkonya, nem a (szocialista) feminizmus hajnala. A munkásmozgalom valódi intézményesülése, az 1880-as évek kezdete egyben magával hozta azt is, hogy a „nőkérdés” lényegében megszűnt önálló politikai problémaként létezni. Nyílik egy új politikai tér – a munkásmozgalom –, ahol a nőknek igen sokáig nem jutott szerep, „az átmenet a nép asszonyából a munkásnőig együtt járt a színpad elhagyásával is” (Dufrancel, 165.). A nők problémái többé nem autonóm módon értékelődnek, a nő nem több, mint morális és társadalmi kérdések szimbóluma.

Jóval-jóval túlmutatna témánk keretein annak a kérdésnek a boncolgatása, hogy hogyan *nem* vált valódi civilizációs hadüzenetté a polgári világ számára a szocialista mozgalom, azaz hogyan vette át a burzsoá moralitás számos elemét. De témánk szempontjából igen fontos, hogy miképp vált a szocialisták számára is a „szabadság”, az „ellenállás”, az „autonómia” helyévé a polgári család képe és vele a benne játszott férfi- és női szerep (kivéve természetesen az anarchista mozgalmat)? A „szabadság”, azaz ahol sem az államnak, sem a tőkésnek nincs hatalma; az „ellenállás”, azaz, ahol létrejön és nemzedékről nemzedékre átadódik egy közös kulturális-politikai (proletár vagy egyszerűen *populaire*) patrimonium; és az „autonómiáé”, azaz, ahol a dolgozó családfő tekintélye megkérdőjelezhetetlen. A munkásmozgalom tehát alapvetően elfogadta a férfi és női „szféra” elválasztását, hiszen a munkás férfi éppen a háztartási kötelezettségeitől megszabadulva tehetett szert annyi szabad időre, hogy a burzsoáziával egyenlő jogokkal és lehetőségekkel lépjen fel a közéletben. A munkás emancipáció ilyen értelemben kizárta a női emancipációt – és megerősítette a fennálló patriarchális rendet.

Ezzel szemben a női részvétel a kommünben nagyon is fontos oldala a társadalmi forradalomnak. Hiszen a társadalmi hierarchiák megrendülésének *gender*-összetevői pontosan olyan jelentőségűek, mint a forradalom más vonatkozásai. A kommün forradalmában a férfiakkal való formális, jogi, a meglevő intézményi keretek közötti egyenlőség elvesztette relevanciáját, hiszen a társadalmi forradalom ügye mindent felülírt. Ennek sokáig nem is lesz folytatása: a társadalmi forradalom és a női emancipáció ügye ismét elvált egymástól.

A soha fel nem fedezett politikai forma – a kommün, Marx és a „marxizmus”

A kommün, akár mint történelmi esemény, akár mint legenda vagy mítosz, a munkásmozgalom sajátos patrimoniumához tartozik: elidegeníthetetlen része a szocialista mozgalom teoretikus fejlődésének, történelmi mítoszainak, referenciapontjainak, alapvető ideológiai-eszmei tartalmának (és persze vitáinak). Nyilvánvaló, hogy ennek alapos szemrevételezése külön könyvet érdemelne, de egy, a kommün történetéről szóló munka

sem lehet meg ezeknek a kérdéseknek legalábbis összefoglalása nélkül. A másik oldalról, az sem kevésbé egyértelmű, hogy a kommün két arca (történelmi valósága és mozgalmi legendája) alapvetően különbözik egymástól, s bizony gyakran előfordul, hogy a mozgalom lassan dogmákká merevedett formuláiban vagy éppen magában a proletariátus kollektív emlékezetében szinte nyomát sem találjuk valós történetének.

A párizsi kommün két képet hagyott az utókorra, amelyek biztosan beépültek a mozgalom kollektív tudatába: az esemény munkás-, szocialista és forradalmi karakterét, másrészt példa, sőt modellszerepének feltételezését. Tulajdonképpen a kommün tette az Internacionálét európai szintű morális (és legalábbis az ellenségei szemében: gyakorlati³⁷) hatalommá, de még talán nem is ez a legfontosabb. Hiszen aligha lehet kérdéses, hogy a kommünnek ezen túl is egészen példátlan a jelentősége a szocialista mozgalom életében: általa, a párizsi felkelés prizmáján keresztül egy új történelmi öntudat született, a munkásmozgalom sajátos öntudata. Párizs után a palotákban, burzsoá salonokban, gyárakban és műhelyekben ugyanazt gondolták és mondták: ütött a proletariátus felszabadulásának órája. Az a bizonyos kísértet nem 1848-ban járta be Európát, hanem 1871-ben, szükség volt a kommünre (a gazdasági-társadalmi változások mellett), hogy testet adjon neki. A kommunizmus mint „valóságos mozgalom” éppen a kommün révén hagyta maga mögött utópikus formáit és öltött testet, vagy másképpen: a filozófiai kommunizmus a kommünben találta meg politikai formáját.

Véget ért a burzsoá forradalmak ideje (az 1789 és 1848 közti időszak) is: a kommün elhozta (Vallès szavaival) az első „munkásruhás forradalmat”. Sőt a represszió megdöbbentő kegyetlensége nemcsak a gyűlölet és a bosszú érzését hozta magával, hanem a bizonyosságot is: egy új társadalmi harc ideje jött el, a burzsoázia és a proletariátus közötti élet-halál küzdelemé. A kommün legitimálta tehát a munkások osztályharcát, és autonómiát adott neki, ezen a „szent tradíción” (Rosa Luxemburg) keresztül tett szert a proletariátus önazonosságára – ebben még Marx és Bakunyin is teljesen egyetértett.³⁸

³⁷ Jules Favre, a francia kormány külügyminisztere egész Európára kiterjedő hadjáratot indított az Internacionálé ellen, melyet egyértelműen a párizsi kommün kiobbantásával vádolt (nyilvánvalóan sem Thiers, sem Favre nem hitt ebben a vádban, egyszerűen érdekükben állt a kommün „nemzetközi összeesküvésként” való prezentálása): „Az Internacionálé a háború és a gyűlölet társasága. Eszmei alapja a kommunizmus és az ateizmus, célja a tőke lerombolása és a tulajdonosok elpusztítása, ennek az eszköze a tömegek brutális ereje, amely mindent el fog törölni, ami az útjába kerül” (Favre-t idézi Léonard, 254.). A hűtlenségi perek, a kivételes törvények kemény ideje jött el a kontinens számos országában, talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy az Internacionálé halálában talán nemcsak a kommün által kiváltott ideológiai-politikai viták játszották a fő szerepet, hanem a kommün másik következménye, az 1870-es–1880-as években kibontakozó ellenforradalmi ellentámadás, amely egész Európára kiterjedt (magában Franciaországban végül csak 1901-ben helyezték hatályon kívül a „tőkeellenes szervezetek” tilalmáról szóló törvényt).

³⁸ Georges Haupt, a kommün egyik történésze veti össze egy írásában Marxnak és Bakunyinnak a kommün jelentőségéről használt formuláit: szinte szóról szóra, kifejezésről kifejezésre azonosak, lett légyen szó „a munkásosztály szívében” elfoglalt helyről, „Párizs kezdeményező szerepéről”, „a forradalmi harcok új alapjairól”, „a munkásosztály új korszakáról”, és így tovább. Ezek alkotják a két forradalmi vezető számára a „kommün valódi jelentését”.

Az elkövetkező évtizedben elképesztő bőségű anyagot produkáltak a legkülönböző munkásszervezetek az eseményt értelmezve – a kommün kiemelt vagy talán jó ideig az egyetlen anyaga volt a munkásosztály „politikai nevelésének”. Ha csak Németországra vetünk egy pillantást: a kommünről szóló könyvek nemcsak a munkáskönyvtárak leg-többet olvasott darabjai voltak egészen a XIX. század végéig, hanem a szociáldemokrata mozgalom legnagyobbjai (csak a kommünt követő pár évben Karl Liebknecht, Wilhelm Blos, Johann Most, Franz Rohleder és August Bebel) írtak brosrúrt az eseményről. Ahogy Engels írta később: a munkásmozgalom „minden tendenciája ki akarta aknázni ezt a sikert, ez a jelenség fel is robbantotta magát az Internacionálét” (Léonard, 251.). Elsősorban Olaszországban és Spanyolországban a kommün anarchista olvasata dívott, míg Németországban inkább Marx munkája, *A polgárháború Franciaországban* – mindenestre a kommün két alapvető jellemzője közös volt ezekben az igencsak eltérő interpretációkban: a párizsi kommün volt a „nagy társadalmi forradalom”, amelyben kiemelt szerepet játszott „a fegyverben álló proletariátus”.

Őszintén szólva, magának Bakunyinnak sokkal több oka volt arra, hogy a kommünben, egyáltalán létrejöttében (amit, mint látni fogjuk, Marx ellenzett) és jellegében a maga elvei győzelmét lássa, mint Marxnak. Bakunyin már 1866-os forradalmi katekizmusában politikai-társadalmi programja alaptételeként kezelte az autonóm kommünöket mint az állam „felváltásának” intézményeit. Párizsban ugyan minimális volt Bakunyin befolyása (Varlinnel voltak jó kapcsolatban, de Varlin sem volt „bakunyinista”, idegenkedett annak állandó „felkelő hajlamától”), ezzel szemben Lyonban, amely az Internacionálénak is a vidéki fellegrája volt, Bakunyinnak számos követője volt. Egyedül Bakunyin volt az, aki úgy vélekedett már 1870 szeptemberében, hogy a helyzet megérett egy szocialista jellegű forradalomra – mint láthattuk, ezt nemcsak Marx, hanem még Blanqui is ellenkezően gondolta. Bakunyin szemében a császári rezsim összeomlása az államhatalom meggyengülésével is járt – azaz adottak voltak a forradalom feltételei. Az Internacionálé párizsi szekciója, Auguste Serrailier, a Főtanács Párizsba küldött embere révén Marx álláspontját követte, azaz ellenzett minden forradalmi kísérletet (ezt a határozatot Varlin is aláírta, így nagy valószínűséggel mindenki egyetértett vele Párizsban). Előbb a háború, aztán a forradalom – ez volt az Internacionálé, de a blanquisták álláspontja is.

A szeptember közepén végül is kirobbantott lyoni felkelés a marxista tradícióban példátlan kalandorságnak (és Bakunyin egyszerűen „számárnak”, ahogy Marx írta) számított, noha, mint láthattuk, alapvetően nem nélkülözte a logikát: háború és forradalom egyidejűleg, ahol a szocialista átalakulás eszköze a kommünök hálózata, a kirobbantója pedig egy mély szocialista hagyományokkal rendelkező nagyváros (Lyon). Ebből a szempontból nem a lyoni kommün volt elhamarkodott, hanem a párizsi megkésért, Bakunyin és hívei vélekedése szerint 1870 szeptemberében egy széthulló állammal szemben sokkal komolyabbak lettek volna az esélyek. Érdekes, hogy a forradalmak igazi specialistája, maga Trockij is így vélekedett: „A kommün elkésért. Minden lehetséges

megvolt átvenni a hatalmat szeptember 4-én, ami lehetőséget adott volna Párizs proletariátusának, hogy az egész ország munkásai élére álljon szemben a múlt minden erőivel, szemben Bismarckkal éppúgy, mint Thiers-rel” (idézi Lefebvre, 56.).

Utólagos értékelésében Bakunyin számára a kommün saját teoretikus igazának a legjobb bizonyítéka volt: a forradalmi szocialisták fő céljának, az állam tagadásának gyakorlati megvalósulása. Szemben a „kommunistákkal” (Marx híveivel) a szociálforradalmároknak volt igazuk, a kommün bebizonyította, hogy a munkásforradalmak valódi természete és célja az állam elleni támadás. Bakunyin alighanem joggal nézte némi máltáival, hogy Marx a saját elvei megvalósulásának látta a kommünt, hiszen a francia küldöttek már a kommün előtt is szinte kivétel nélkül a libertárius szárnyhoz tartoztak az Internacionáléban, a bukás után pedig olyan nagy nevek érkeztek az anarchista mozgalmába a kommünből, mint (a svájci emigrációból) Lefrançais, Reclus, Jean-Louis Pindy vagy később Nathalie Lemel és persze Louise Michel.

Bakunyin kommünről szóló leghíresebb szövegében („A párizsi kommün és az állam eszméje”) egyrészt nem kevés empátiával – ami a marxista hagyományból már hiányzik – tartózkodik attól, hogy leckét adjon a kommünároknak arról, hogy hol hibáztak (a neojakobinus szereplőkről is csak a tisztelet hangján szól), másrészt természetesen az alulról jövő forradalom erőneiről beszél, amely „egyszer és mindenkorra le akart számolni a történelemben létező erőszak okával, azaz a hatalommal és az állam létevel” (Bakunyin, 338.). Ami a marxista hagyományban a kommün nagy gyengeségének számít (azaz az erős központi irányítás hiánya), azt Bakunyin a párizsi forradalom nagy eredményének gondolja. Szemében az egyik legpozitívabb hozadéka a kommünnek éppen az a tény, hogy vezetői teret hagytak a népi kezdeményezéseknek. Ezzel függ össze az is, hogy Bakunyin ódzkodik attól, hogy „szocializmusból oktassa ki” a kommünárokat: a nép forradalmi ereje szabad cselekvésének volt köszönhető az eszmei sokszínűség; vagyis éppen annak, hogy senki sem kényszerítette rá teoretikus megfontolásait a párizsi népre. Az események után közvetlenül a libertárius kollektivisták nem kevés joggal ünnepelték a kommünben saját vágyaik megvalósulását: a kommün számukra az első igazi, autentikus szocialista és proletárforradalom volt.

Másrészt a kommün példája hozta el egy időre két latin országban is a „felkelések korszakát”: Spanyolországban 1873-ban Barcelonában foglalták el a libertáriusok egy időre a városházát, de hasonló események történtek Andalúziában is, Itáliában pedig 1877-ben Beneventóban robbant ki a híres Carlo Cafiero–Errico Malatesta-féle felkelés. Spanyolországban és Olaszországban a kommün tapasztalata a „republikánus egység” végét jelentette (például Mazzinét a kommünt elítélő szavai véglegesen „körön kívülivé” tették a szocialista mozgalomban), és jelentette a valódi, sokáig anarchista befolyású munkásmozgalom kezdeteit. A két latin országban a kommün sorsából a burzsoázia és a munkásosztály közötti végső nagy összecsapás szükségszerűségének tényét vezették le:

„Mostantól minden a helyére került: köztetek és köztünk nem lehetséges semmiféle megegyezés. A kiöntött vér, az elkövetett bűnök végtelen mélysége és az intolerancia hegynyi magassága választ

el minket egymástól. Ti voltatok azok, akik ezt akarták; ti voltatok azok, akik ezt kimondták; végül ti voltatok azok, akik mindezt megtették: a halálos küzdelem, a termelő háborúja a parazita és a kizsákmányoló ellen, a szegény harca a gazdag ellen, a háború, azok között, akiknek mindenük megvan, noha nem termelnek semmit, és azok között, akik létrehoznak mindent, de nincs mit enni adni a gyerekeiknek. A párizsi eseményeket, mindazt, amit a kommün végrehajtott, teljes egészében magunkénak valljuk, mindenféle kivétel nélkül, amikor az osztályharcba kergettetek minket. Ha kommünárokok gyűjtögtartak és gyilkoltak, mi mindezt a végsőig fogjuk vinni. Felrobbantjuk a városaitokat és titeket is azokkal együtt.”³⁹

Az anarchista Internacionálé hetvenes években kiadott nyilatkozatai a kollektívizmusról, a föderalizmusról, az állam és az egyház felszámolásának az első lépcsőfokát ünnepele a párizsi kommünben. Később azonban, talán az egyre élesebbé váló marxista–anarchista küzdelem kontextusában is, a kritikus hangok egyre erőteljesebbé váltak. Maga a volt kommünár, Élisée Reclus volt az, aki leszögezte, hogy a kommünök könnyen mini-államokká válhatnak (maga a Párizsi Kommün is egyfajta állam volt!), azonban „mi nem etatisták vagyunk, de nem is kommunalisták, mi anarchisták vagyunk”. Az anarchizmus második nemzedékének talán legismertebb alakja, Pjotr Kropotkin alapozta meg azokat a kritikákat, amelyek az anarchista miliőben máig hatnak a kommünt illetően: egyrészt a kommün nem végezte el a gazdasági forradalom munkáját (a tőkések kisajátítása, a munka felszabadítása és így tovább), tehát nem volt valójában szocialista, másrészt nem szakított igazából a képviselői állam elvével.

„Forradalom és kormány egymást kizáró fogalmak: az új élet új formákat igényel, az anarchián kívül nem létezhet forradalom. (...) Előbb konszolidálni akarták a kommünt, későbbre halasztva a szociális forradalmat, jóllehet az egyetlen út a konszolidációhoz éppen a szociális forradalom lett volna!”

Kropotkin szól arról is, hogy a kommünt érő represszió kegyetlensége olyan mélyre ásta az árkot a burzsoák és a proletárok között, hogy innentől lehetetlen lesz köztük a megbékélés, az osztályharc egy új szakasza érkezett el. Ezeket a kritikákat az anarchizmus egyik legfontosabb történésze, az osztrák Max Nettlau még radikálisabb formában fogalmazta meg a harmincas években: a kommün számára már egy autoritárius mikrokozmosz, ahol a libertáriusokat háttérbe szorították a kommunalisták; Louise Michel életútja emblematisz számára, aki „miután látta mozgalmi társai hibáit és autoritarizmusát, anarchistává vált, amint volt ideje elgondolkodni azon, amit a kommün alatt tapasztalt.”⁴⁰

³⁹ Az Internacionálé spanyol tagjai egy részének kiáltványát idézi Joël Delhom [*La fédération espagnole de l'Internationale et la Commune de Paris (1871–1874)*], idézi Languier–Quaretti, 161–179.]

⁴⁰ Az idézetek forrása: Joël Delhom: „Des anarchistes et la Commune de Paris”, Languier–Quaretti, 295–311. Egyébként az anarchisták fekete zászlója mint szimbólum is a kommün vörös lobogójával szemben jött létre az 1880-as években (és az anarchoszindikalisták vörös-fekete zászlója jelezte az anarchisták elveik fenntartása melletti visszatérését a szocialista mozgalomba).

Ekkor alakult ki a kommün tulajdonképpen máig jellemző anarchista képe: a párizsi felkelés bizonyítéka volt az alávetettek képességének, hogy önmagukat kormányozzák, a kommün formájában először vehettük szemügyre a történelemben egy új, föderalista, kollektivist, internacionalista, egalitárius társadalmi rendszer „első modelljét”. De az anarchizmus nem kommunalizmus: a kommün nem semmisítette meg az államot és a magántulajdont – a kommün az anarchisták számára kevésbé mítosz, mint inkább „egy lépcsőfok az emberi emancipáció történetében”. Mindenesetre a kommünnek alapvető jelentősége volt a század nyolcvanas éveire létrejött „anarchista kommunizmus” kialakulásában (maga a kifejezés is egy lyoni kommünár, François Dumartheray találmánya). Míg az anarchizmus, megtartva annak eredeti jellegzetességeit, radikalizálni kívánta a párizsi kommün tapasztalatát, addig a „marxizmus” inkább egy korszak lezárásának tekintette, és valami teljesen újba kívánt fogni.

Marx és a londoni Főtanács természetesen nagy figyelemmel követte már a franciaporos háború eseményeit is, az Internacionálé első „üzenete” fogalmazott ekképpen:

„Az Internacionálé elvei jobban el vannak terjedve és szilárdabban gyökereznek a német munkásosztályban, semhogy a háború ilyen kimenetelétől [azaz, hogy a háború elveszítse német szempontból védekező jellegét] kelljen tartanunk.”

Ez enyhén szólva túl optimista jóslatnak bizonyult, de az is figyelmet érdemel, hogy hatalmas különbség volt 1914-hez képest, hogy 1870-ben mind a francia, mind a német munkásmozgalom (az „eisenachi” szociáldemokrata párt) határozottan *elítélte* a háborút. Más kérdés, hogy sem megakadályozni, sem a két nép háborúját fajulását megfékezni nem volt képes. Marx, mint szóltunk már róla a leghatározottabban ellenezte, hogy a francia szocialisták „belevágjanak valamibe” (különösen tartva attól, hogy „1792 nemzeti emlékei úrrá lesznek rajtuk” – ez végül igen megalapozott félelemnek bizonyult), és azt ajánlotta a munkásoknak, hogy „használják ki nyugodtan és határozottan a köztársaság szabadságának lehetőségeit saját osztályuk megszervezésére.” (MEL, 25.)⁴¹

Azok, akik számára Marx a „gazdasági szükségszerűségek” gondolkodója volt, nyilvánvalóan némi megdöbbenéssel olvashatják legendás „francia trilógiájának” darabjait, ahol Marx a politikai elemzés olyan virtuóz művésznének mutatkozik, amelynek nem is tudjuk, van-e párja a történelemben. A történészek talán felvethetik, hogy néha bizony kicsit túlzottan is briliáns a mutatvány – a trilógia kommünrel foglalkozó részével egészen biztos ez a helyzet (ez a híres *A polgárháború Franciaországban*, amelyet Marx lényegében az eseményekkel egy időben írt, a végleges változatot június legelején fogadta el az Internacionálé Főtanácsa, és adták is ki nem sokkal később). Ahogy Jacques Rougerie, a kommün neves történésze udvariasan fogalmazott: Marx igen jelentősen „transzfigurál-

⁴¹ A felkelés kitörése után változott a véleménye: „a munkásosztály demoralizálódása utóbbi esetben [azaz, ha a munkások harc nélkül buktak volna el Versailles-jal szemben] sokkal nagyobb szerencsétlenség lett volna, mint tetszőleges számú »vezető« elpusztulása” – írta még 1871 áprilisában (MEL, 47.), azaz a kommün nem volt „felesleges”.

ta” a kommün valóságát. Már szoltunk Marxnak (főleg a híres Kugelman-levelekben kifejtett), a kommünt érintő kritikáiról, amelyek elsősorban – legalábbis Marx szerint – a „túlzottan tisztességes aggályoskodásból” fakadtak (a Nemzeti Bank kérdése, a Versailles elleni támadás halasztgatása). Felhívtuk a figyelmet Marx némi (érthető) tájékozatlanságára is bizonyos kérdésekben (a hivatalnokok bére és választásuk valós lehetőségének problémája, a kommün döntéseinek nyilvánossága és így tovább). Mindenesetre Marx állításai, a történészek nagy bosszúságára, a kommün történetének klasszikus tételeivé váltak – de talán nem is ez az igazán fontos.

Az 1850-től, az *Osztályharcok Franciaországban*tól a *Louis Bonaparte Brumaire tizenhatalmadikáján* át *A polgárháború Franciaországban*ig vezető évek, a bonapartizmus korszaka adott lehetőséget Marxnak, hogy átgondolja az állam kérdését és viszonyát a civil társadalomhoz. A bonapartizmus ugyanis kevésbé az antik cézarizmus modern változatának bizonyult, vagy az *ancien régime* feudalizmusa bürokratikus újjászületésnek, mint az adekvát, sőt valójában az egyetlen lehetséges kormányzati formának egy olyan korszakban, ahol a burzsoázia már, a proletariátus pedig még nem képes a nemzet sorsának irányítására. Ebben a szakaszban a burzsoázia arra kényszerül, hogy hatalmát egy személytelen apparátusra bízsa, mely az általános érdek nevében lép fel. Ez a modell egyre terjedt a kor Európájában – látszólag úgy tűnt, hogy a rendszer „osztálysemleges”, hiszen mindenkit egyformán nyom el, azonban valójában az volt ez egyetlen lehetőség arra, hogy a „kizsákmányolók” megtartsák uralmukat a „termelők” felett, azaz az államhatalom „az osztályzsarnokság gépezetének a jellegét öltötte magára” (MEL, 73–74.). Másrészt a rendszer fennmaradásának fő célja és értelme éppen az osztályharc megakadályozása, azaz, hogy a munkások és a tőkészek közvetlenül szembekerüljenek egymással. Ehhez azonban folyamatos „rendkívüli állapotra” van szükség: a bonapartizmus végeredményében nem más, mint a rendkívüli állapot államformájának a modern állam normális működésébe ültetett verziója. A rendkívüli állapot lassan szabállyá válik, a bonapartizmus pedig a kor osztályelnyomásra épülő államának normális formájává.

A történet végpontja természetesen maga a párizsi kommün, amely a „császárság egyenes ellentétéként”, „magát az osztályuralmat is kiküszöbölné”. A kommün legfontosabb tette éppen egy ilyen állammal szembeni politikai modell kidolgozása és működtetése volt – melyről *A polgárháború Franciaországban* talán legszebb sorai szólnak:

„[A kommün] Igazi titka a következő: Lényegében a munkásosztály kormánya volt, annak a harcnak a terméke, amelyet a termelő osztály az elsajátító osztály ellen vívott, az a végre felfedezett politikai forma, amelyben a munka gazdasági felszabadítása lehetővé vált. Ez utóbbi feltétel nélkül a kommunális alkotmány lehetetlenség és álmítás lett volna. A termelők politikai uralma nem állhat fenn társadalmi rabságuk állandósulása mellett. A kommün tehát emelőként kellett hogy szolgáljon azon gazdasági alapzatok megdöntésére, melyeken az osztályoknak és ennél fogva az osztályuralomnak a létezése nyugszik. Amint a munka felszabadul, minden ember munkás lesz és a termelőmunka nem lesz többé osztályajáság.” (Uo. 81–82.)

A munkásosztály először került ebben a forradalomban („amelyben a munkásosztályt nyíltan elismerték az egyetlen társadalmi kezdeményezésre képes osztálynak, még a párizsi középosztály nagy tömegei is – boltosok, kisiparosok, kereskedők –, csupán a gazdag tőkészeket kivéve” – Uo. 84.) az „univerzális partikularitás” szerepébe: a kommün, szemben 1848 júniusával, a véres leverése ellenére nem egy kétségbeesett felkelés volt, hanem már a győzelem receptje lehet. Aligha létezik a „marxizmus” és a munkásmozgalom „szerelemházasságnak” forróbb pillanata, mint a párizsi kommün. Ahogyan egy híres német marxista szerző, Robert Kurz mondta: igazi „szerelmi házasság” (azaz a racionalitásnak némileg ellentmondó kapcsolat) volt ez Marx és a gyakorlati munkásmozgalom között. Marx a munkásmozgalom politikai oldalról, azaz a szűk gazdasági osztályérdeken túli elemektől várta, hogy a rendszeren belüli elismerésért küzdő mozgalom a rendszer ellen forduljon. Ez volt az oka annak, hogy a kommün legfontosabb tanulságának egyrészt politikai hatalom megragadásának szükségességét tartotta, de ezzel párhuzamosan azt is, hogy „a munkásosztály nem veheti egyszerűen birtokába a kész államgépezetet, és nem hozhatja azt működésbe a saját céljaira”. A munkásmozgalom és vezetői igyekeztek úgy tenni, mintha ez a kettősség (azaz a politikai hatalom megragadásának és az állam elpusztításának *együttes* célja) nem is létezne (másrészt a marxi teória azon részével, amely nem a munka felszabadulásáról, hanem az *absztrakt munka végéről* beszél, nem kívántak különösebben foglalkozni), noha (többek között) ők voltak a leghozzaértőbb olvasói... Az elhallgatásnak és ennek az egyre abszurdabb feszültségnek a következménye lett a marxizmus „megfagyása”, izmussá, dogmává, „tudománnyá” merevedése (amelynek klasszikus leírása Karl Korsch életművében található). De ez már későbbi fejlemény – noha távolról sem független a kommün tapasztalatára adott marxi és „marxista” válaszoktól.

A kommün sok szempontból valóban szinte *A kommunista kiáltvány* átültetése volt a gyakorlatba (noha a kommünárok aligha olvasták): állampolgári jogok, „tisztességes bért a tisztességes munkáért”; „a megfizetetlen értéktöbblet” követelése; „a proletariátus uralkodó osztállyá emelése”; a proletariátus harca mint a „munka” képviselőjének küzdelme a tőkészek parazita „munka nélküli jövedelmével” szemben; a „mindenkire kiterjedő egyenlő munkakötelezettség”; a „munka felszabadítása” (és nem a munkától való felszabadulás), és így tovább. A kommün, „a munkásosztály kormánya, a termelők kisajátítók ellen vívott osztályharcának eredménye, a végre megtalált forma, amely lehetővé teszi a munka gazdasági felszabadításának megvalósítását” (MEL, 86.). Az első alkalom a történelemben, amikor a munkásosztály átmenetileg magára vállalta az egész társadalom életének irányítását, szervezését, volt az *a történelmi esemény, amely véglegesen a munkához, a munkás alakjához kötötte a kommunizmust* – amely a marxi elméletből nem is olyan feltétlenül következett.

Raya Dunayevskaya megfigyelése, hogy *A tőke* francia kiadásában (az egyetlen külföldi nyelvű kiadás, amelyet Marx személyesen felügyelt) Marx hosszabban fejti ki az áru-fetiszmusról írott nézeteit, megerősítve a munka kettős jellegéről (és nem egyszerűen az

áruccseréről) írottakat. Dunayevskaya ezt egyértelműen a kommunon hatásának tudja be: a kommun „létezésében” Marx az áru fetisiztikus karakterének a megsemmisülését vette szemügyre, a kommun alatt a társadalmi viszonyokat a tudatos, szabad emberi munka szabta meg. Természetesen munka továbbra is létezett a kommun alatt, de nem mint bértmunka, hanem mint az egész társadalomnak hasznos aktivitás, hiszen „amint a munka felszabadul, minden ember munkás lesz, és a termelő munka nem lesz többé osztály-sajátság”, azaz Marx a kommunárok felszabadító tettei révén értette meg jobban a dolog ellentétét, az áruformát. De Dunayevskaya még tovább megy: véleménye szerint Marx bizonyos szempontból új kognitív világot is felfedezett a kommun kapcsán: azt, hogy a történelmet valóban „a tömegek csinálják”, akiknek cselekvése kihat magára az elméletre is. A vitapartnerei többé nem Smith és Ricardo voltak, hanem a történelem, tulajdonképpen a kommunnal szállt le az elmélet a földre (Dunayevskaya, 80–94.). A kommun volt a nagy sokk, hogy a teória potenciális alanyai, az emancipációért küzdő emberi erők egyszerűen léteznek.

„A kommun, így kiáltanak fel, el akarja törölni a tulajdont, minden civilizáció alapzatát! Igenis, uraim, a kommun el akarta törölni azt az osztálytulajdont, mely a sokak munkáját kevesek gazdagságává változtatja. Célja a kisajátítók kisajátítása volt. Az egyéni tulajdont valósággá akarta tenni azáltal, hogy a termelési eszközöket, a földet és a tőkét, amelyek most főképpen a munka leigázásának és kizsákmányolásának eszközei, a szabad és társult munka pusztá eszközeivé változtatja. De hiszen ez kommunizmus, a »lehetetlen« kommunizmus! (...) Ha azonban a szövetkezeti termelés nem akar pusztá ámitás és csapda lenni, ha célja az, hogy kiszorítsa a tőkés rendszert, hogy az egyesült szövetkezeti társaságok közös terv szerint szabályozzák a nemzeti termelést, saját ellenőrzésük alá vegyék, és így véget vessenek az állandó anarchiának és a periodikus megrázkódtatásoknak, amelyek a tőkés termelés végzettszerű velejárói – mi egyéb volna ez, uraim, mint kommunizmus, a »lehetőség« kommunizmus?” (írta Marx vö. MEL, 82–83.).

Másrészt, a civil társadalom és az állam elválasztásának megszüntetése nem a kommunizmus hosszú távú célja immár, hanem megvalósításának gyakorlati eszköze, magának az osztályharcnak a módszere. *A polgárháború Franciaországban* ún. „Első fogalmazványa” egészen nyíltan fogalmaz ebben a kérdésben: a kommun nem más, mint az állam lebontásának gyakorlati megvalósulási formája, a kommunárok nem deklarálták az állam végét, hanem hozzáfogtak a lebontásához. Talán ez a legfontosabb jelentése a híres mondatnak, hogy „a kommun legnagyobb intézkedése önmaga megszervezése volt. (...) mint a munka felszabadulásnak politikai formája”. *A kommun egyszerűen a burzsoá állam vége.*

„A kommun azt jelenti, hogy a társadalom újra birtokba veszi az államhatalmat saját élő erejeként, mely az őt ellenőrző és leigázó erők helyébe lép; maguk a néptömegek hajtják ezt végre, melyek elnyomásuk megszervezett ereje helyett megalkotják saját erejüket – társadalmi felszabadulásuk politikai formáját – a társadalom azon (elnyomói által elsajátított) mesterséges ereje helyett, melyet elnyomá-

suk céljából ellenségeik gyakorolnak (e hatalommal szembehelyezett és ellene szervezett saját erejüket). Ez a forma mint minden nagy dolog igen egyszerű volt” (MEL, 126.).

A hadsereg és a rendőrség vége, a hivatalnokok választása, a tömegek belépése a közfunkciók ellátásába, ahol a funkcionáriusok nem emelkedhetnek a valóságos társadalom fölé, a kommunális modell – mindez nem a politika halála, azaz a „dolgok egyszerű irányítása”, hanem éppen ellenkezőleg, a közügyek állandó megvitatása és így tovább, röviden: maga a párizsi kommun.

Az ún. „Második fogalmazvány” egyik megállapítása szintén kulcsfontosságú lesz a munkásmozgalom történetében: „a munkásosztály nem veheti egyszerűen birtokába a kész államgépezetet és nem hozhatja azt működésbe a saját céljaira” (MEL, 149.). Ahogy a későbbi marxisták félénken megállapították, az állam szerepével kapcsolatban történt „némi elmozdulás” Marx írásában *A kommunista kiáltvány* és *A polgárháború Franciaországban* között: ez a némi elmozdulás lényegében teljes fordulatot jelent.⁴² Még az eseményekkel párhuzamosan Marx egy olyan mérleget állított fel a kommunról, melyben a legfontosabb szerep éppen az állam kérdésének jutott. A kommun újszerűségének és zsákutcájának a legfontosabb tanulsága az volt, hogy az államhatalmat nem megragadni kell, nem elfoglalni az irányító pozícióit, hanem szétzúzni. A *Kiáltványban* szereplő központi tételtől, azaz az államhatalom megragadásától eljutunk annak elpusztításáig, *A polgárháború Franciaországban* legszebb részei valóban szerepelhetnének egy, az anarchizmus legfontosabb szövegeit összegyűjtő antológiában is. Bakunyin nem is mulasztotta erre felhívni olvasói figyelmét, azaz arra, hogy Marx lényegében „átveszi” a libertárius kommunisták koncepcióját. Persze ez is csak részben igaz. Engels tisztázta később Marx (általa feltételezett) álláspontját a kérdésről:

„(...) az anarchisták a feje tetejére állítják a dolgot. Szerintük a proletárforradalmat azzal kell kezdeni, hogy eltörlik az állam politikai szervezetét. De az egyetlen szervezet, amelyet a proletariátus készen talál, éppen az állam. Ez az állam nagyon jelentős változtatásokra szorulhat mielőtt új funkcióit teljesíti. De szétzúzni egy ilyen pillanatban – ez annak az organizmusnak a szétzúzását jelentené, amelynek segítségével a győztes proletariátus éppen meghódított hatalmát érvényesítheti, kapitalista ellenfeleit féken tarthatja, és megvalósíthatja a társadalom a gazdasági forradalmát.” (Írta Engels egy 1883-as Ph. Van Pattenhez szóló levelében, MEL, 193.)

A „marxizmus” (és maga Marx) számára valóban *deus ex machina* volt a párizsi kommun, ezzel maga Marx is tisztában volt, ahogy Kugelmannhoz írt egyik levelében írta: „Ez [ti. a „Polgárháború”] pokoli lármát vált ki, és abban a megtiszteltetésben van részem, hogy pillanatnyilag én vagyok London legtöbbet rágalmazott és legtöbbet fenyegetett

⁴² Mehring hívja fel a figyelmet Marxról szóló klasszikus munkájában, hogy a *Polgárháború* megállapításai bármilyen briliánsak is legyenek egyes részleteiben, „nem kevésbé állnak ellentmondásban Marx és Engels negyedszázada képviselt gondolataival” (Mehring, 469.) – természetesen a *Kiáltványra* gondol és az államhatalom kérdésére.

embere. Ez igazán kellemes érzés, a húsz esztendeig tartó unalmas pocsolaidill után” (MEL, 161.). Furcsa helyzet volt, hiszen Marxot nem *A tőke*, de nem is *Kiáltvány* vagy a több évtizedes mozgalmi-teoretikus aktivitás tette ismertté, hanem egy olyan esemény, amelyhez a lehető legkevesebb volt a köze (a párizsi kommun), és mozgalma valóban legnagyobb ellenségeinek propagandahadjárata (amely éppen az ellenkezőjét állította róla és az Internacionáléről). Marxszal először fordult elő, hogy cáfolatokat jelentetett meg több ország sajtójában, vagy éppen újságírók kértek tőle interjút, hogy megvilágítsa a párizsi kommun eseményeit és kapcsolatát az obskurus nemzetközi szervezettel, a munkások „szabadkőművességével”, azaz az Általános Munkásszövetséggel. Marx igen derekasan helyt is állt, hangsúlyozta az Internacionálé nyilvános, inkább propagandaszerűt, joggal szólott arról, hogy ő vagy a szervezet semmilyen szerepet sem játszott a kommun kirobantásában, megpróbálta cáfolni az összeesküvés-elméleteket és kihasználni a szocializmus tanainak propagálására a növekvő figyelmet.

A kommunnel (és a kommun bukásával) bekövetkezett fordulatot az Internacionálé vezetői is érezték, leginkább persze Marx, aki egészen radikális választ adott a „mi a teendő” kérdésre: feladatként munkás tömegmozgalmak létrehozását jelölte meg, amelyek szolidan meggyökeresednek az egyes országokban (az országok hivatalos, „burzsoá” politikai életében is). Engels még nyíltabban fogalmazott, amikor a kommun nagy sikerének tudja be „az egyes irányzatok naiv kollaborációjának” a végét az Internacionáléban. A kommun nyújtotta a bizonyosságot, hogy a kapitalista osztály és az állam elleni osztályharc új szakaszába lépett, és ez a fordulat végleg körön kívül is helyezte „a szektákat” a mozgalomban. Szektákon elsősorban Bakunyinn (másodsorban Lassalle) híveit kell értenünk természetesen: azonban míg utóbbi hívei visszaszorulóban voltak, addig a bakunyisták offenzívában, éppen a kommun által az állam jellegét érintő kérdések előtérbe kerülése okán.

Marxnak a kommunból levont következtetései szinte a kommun antitéziseinek bizonyultak: a munkásmozgalom előtt álló feladat a politikai hatalom megragadása; mindehhez erős, a legális politikai játéktér szabályait elfogadó nemzeti munkáspártok kialakítására van szükség; az Internacionálé tagszervezeteit rá kell kényszeríteni ennek a két programpontra az elfogadására, ehhez pedig elengedhetetlen a centralizált hatalom a szervezeten belül, azaz meg kell erősíteni az Internacionálé londoni Főtanácsának hatalmát. A politikai hatalom megragadása és a burzsoá politikai harcokban való részvétel kötelezővé tétele nyílt hadüzenetet jelentett a libertáriusoknak, a harmadik pont pedig lényegében mindenkinek (leszámítva Marx követlen környezetét). Hiszen olyasmiről, mint politikai-ideológiai tételek kötelezővé tételéről az Internacionálé tagszervezetei számára, eddig szó sem volt, az Internacionálé a legkülönbözőbb szervezetek és vélemények konglomerátuma volt, ahol Marx ugyan kiemelkedő szerepet játszott,⁴³

⁴³ Magában a londoni székhelyű szervezetben, de nem a szocialista mozgalomban. Benoît Malonról szól (a talán apokrif, de mindenképpen jellemző) történet, hogy a harminas évek legvégén bemutatták neki Párizsban

de a „marxizmus” (mely nem is létezett a korban, éppen a libertáriusokkal való szakítás teremti meg a fogalmat) semmiképp sem. Marx nemcsak bevezette a szervezetbe a „véleménybüntény” kategóriáját, hanem olyan propagandával kísérte (idővel Bakunyinn nem pusztán korrupt volt, hanem a poroszok és/vagy a cár ügynöke is...), amely enyhén szólva idegen volt az Internacionálé addigi szellemétől. Nem is csak a rágalmakról volt szó, hanem magáról a mozgalom hangulatáról. A szűk körű, csak Marx híveit tömörítő londoni Internacionálé-konferencián 1871-ben (amelyet Marx házában tartottak, és itt fogadták el a fentebb említett rendelkezéseket a politikai hatalomról és a pártalapításról), az egyedüli munkásként részt vevő, spanyol Anselmo Lorenzo szavaival:

„Egy este meghívást kaptam Marx házába egy összejövetelre, amely a Bakunyinn-féle „Szövetségről” szóló nyilatkozatot készítette elő, ekkor ereszkedett le ez az ember [Marx] arról a piederstálról, melyre csodálatom és tisztelem ültette fel, leereszkedett a legalsó szintekre, nála jobban csak pár hívében csalódtam, akik úgy rajongták körbe a mestert, mint valamiféle hitvány kurtizánok.” (Léonard, 278.)

Hogy milyen távol volt mindez a kommun mégiscsak libertárius szellemétől, amelyet Marx az egekig magasztalt, arról talán nem is kell külön szólnunk.

Marx a libertáriusok elleni harcban nagyban támaszkodott a londoni blanquista menekültekre (akiket egyébként – talán Vaillant kivételével – nem sokra becsült, felkeléspárti taktikájukat pedig határozottan ellenezte). Az utóbbiak ugyan jóval kevesebb ellenszenvvel voltak Bakunyinnal és híveivel szemben, mindazonáltal határozottan támogatották a politikai hatalom megragadásának követelményét.

A libertáriusok válasza nem is késett, amely leszögezte, hogy az Internacionálé átalakítása egy centralizált, hierarchizált szervezetté, melyet egy kis tanács irányít, egyszerűen ellentétes a szocializmus céljaival:

„(...) az új társadalom mintája nem lehet más, mint maga a szervezet, melyet az Internacionálé ad magának. Arra kell törekednünk, hogy szervezetünk minél inkább megfeleljen az eljövendő társadalomról alkotott ideáinknak. Márpedig nem lehet felépíteni a szabadságon és egyenlőségen alapuló társadalmat egy autoritárius szervezettel: ez lehetetlen.” (Léonard, 258.)

A szakítás immár elkerülhetetlen volt, a Marx és Engels által meglehetősen lenéző kifejezéssel illetett „állítólagos szakadás” pedig nagyon is valóságos skizma. Ekkor jött létre valójában az „ortodoxia” a munkásmozgalmon belül (és az erre ügyelő szervezet, az immár hierarchizált Internacionálé Főtanácsa), amelynek létrehívója maga Marx volt, aki úgy állította be az 1872-es szakadást, mint különböző „szekták” elleni fellépést valamiféle központi ideológia és szervezet nevében. Ilyen központi ideológia, mint említettük már, egyszerűen nem létezett a korban: az Internacionálé egy nagy, sokszínű konglomerátum volt, amelyhez tartoztak szakszervezetek, munkáskooperatívák,

Paul Lafargue-t azzal, hogy „Marx veje”. Malon zavarát látva segítette ki, hogy „a Londonban élő, tudós német professzorról van szó”. És Malon a párizsi Internacionálé talán legfontosabb embere volt! (Rihs, 218.).

segélyegyletek, munkás propagandaszervezetek (melynek csak egyike volt a Bakunyin-féle „Szövetség”), és így tovább. Marx ideológiai jelentősége távolról sem volt domináns: *A kommunista kiáltvány* 1871 Párizsban egyszer sem halljuk emlegetni, *A tőke* első ezer német nyelvű példányából alig ötszázat sikerült öt év alatt eladni, még nem készült el sem a francia, sem az angol fordítása. Ha valaki „szektás” volt ebben a korban, az alighanem éppen Marx londoni köre, az a pár tucat ember volt, akiket magára hagytak az angol szakszervezetek is, míg a német mozgalom egyre inkább a saját nemzeti ügyeivel foglalkozott, kevésbé a londoni Főtanács rendelkezéseivel. Másrészt a Marx-féle „szekták” tulajdonképpen az Internacionálé fő erejét adták: a spanyol, az olasz, a svájci (Jura), a belga és a holland szekciók Bakunyint támogatták.

Ez volt az oka annak, hogy míg Marx az 1871-es londoni konferencián még az Internacionálé feletti hatalom megszerzésére és stratégiai céljai irányába fordítására törekedett, az 1872-es híres-hírhedt hágai kongresszuson már inkább az eltemetésére. A kongresszuson, amelyet a libertáriusok egy része bojkottált, a küldöttek mandátuma pedig a lehető legbizonytalanabb alapokon nyugodott (igen nehéz volt megállapítani, hogy kik képviselnek valódi munkásszervezeteket, a 65 küldött negyede francia, Marx köréhez tartozó emigráns volt). Végül megszavazták a Főtanácsnak a teljhatalmat, és ez pár hónappal később lehetővé tette Bakunyin és hívei kizárását az Internacionáléból.

Végezetül az Internacionálé New Yorkba költöztetése, majd megszüntetése leginkább azt a célt szolgálta, hogy az ne jusson a blanquisták (akik londoni emigrációjukban az eddigi székhelyen különösen befolyásosak voltak) és más „felkeléspártiak” kezére. A libertáriusok elleni fellépés eszközei (a szabálytalanságoktól a rágalmakig) igen sokat ártottak Marx presztízsenek is, a politikai hatalom átvételét ellenzők kizárásában szövetséges blanquisták pedig (alighanem jogosan) becsapva érezték magukat az Internacionálé eltemetésével. A New Yorkba költözést egy kiáltványukban így kommentálták: „Az Internacionálé nem látja el a kötelességét, elfutott a forradalom elől, elmenekült az óceánon túlra... Számunkra az Internacionálé nem szakmai szervezetek vagy kooperatívák együttese csupán, hanem a forradalmi proletariátus nemzetközi avantgárdja”. A blanquisták kiáltványa (amely a beszédes „*Internationale et révolution*” címet viselte) másrészt egy jótányit sem engedett a libertáriusok irányába: a cél a politikai hatalom megragadása, majd egy forradalmi diktatúrával „tisztá lap” teremtetése és ezután az állam megszüntetése. A blanquisták létrehoztak egy szervezetet is *La Commune révolutionnaire* néven Londonban, amely a kommün örökségének egyedüli őrzője kívánt lenni. Itt magának a kommünnek a hasonló szellemű diktatórikus olvasatát nyújtották, utólagosan leszámolva a „kommunalistákkal” (a kommünt irányító testület kisebbségével):

„Félmegoldások amatőrjei, kompromisszumok lovagjai, a nép győzelmeinek, amelyeket nem tudtak megakadályozni, elveszejtői; a kegyelem nevében óvták a legyőzötteket, a méltányosság nevében védtek az intézményeket, azon társadalom érdekeit, mely ellen a nép fellázadt. Rágalmazták azokat a forradalmakat, melyeket nem tudnak elveszejteni. Ők a kommunalisták. (...) Megtagadják annak a forradalomnak a tetteit, melyből nem is értettek semmit, minden bizonnyal azért, hogy megkíméljék

a burzsoázia érzékenységet, melynek az életét és érdekeit oly hatékonyan tudták védeni a forradalom alatt. Elfelejtik, hogy egy társadalom csak akkor pusztul el, ha olyan erővel támadják a műemlékeit és a szimbólumait, ahogy az intézményeit és a védelmezőit, nem kívánják elismerni a kommün felelősségét a tűszok kivégzésében vagy a tűzvészekben. Nem tudják, vagy nem kívánják tudni, hogy maga a nép és a kommün egészen az utolsó pillanatig egységes akarata volt az, amely lesújtott a tűszokra, a rendőrökre, a papokra, a burzsoákra, és amely lángba borította Párizst.” (Léonard, 308–310.)

Noha a szöveg elsősorban libertáriusokat, főleg a Bakunyinnal jó kapcsolatban levő svájci kommunalista emigrációt célozta, nyilvánvaló volt, hogy ezzel a szöveggel a legkevésbé értettek egyet a marxisták sem (mint azt Engels gyorsan világossá is tette). A blanquisták felkeléspárti korszaka is pár évig tartott csupán, végül Vaillant a politikai akció minden formáját (akár a választásokat is) igenlő új szervezetet hozott létre még a londoni emigrációban.

A „másik”, a libertárius, az 1872-es saint-imier-i kongresszuson létrejött Internacionálé sem sokáig élte túl a kommün bukása utáni szakítást: noha kétségtől ez a mozgalom rendelkezett valódi társadalmi bázissal, de lassan marginalizálta az egyre erősödő állami represszió és a szervezet belső ellentmondásai. A közös pont tulajdonképpen csupán a Marx-féle intolerancia, a londoni Főtanács teljhatalma ellen jött létre két, minden másról teljesen ellentétesen gondolkodó csoport között: a libertáriusoknak a politikai hatalom megszüntetése volt a célja, és visszautasították a részvételt a választásokon és a burzsoá parlamentek munkájában, a reformisták (főleg az angol szervezetek, de francia részről például a mozgalomban később nagy szerepet játszó, Jules Guesde vagy Malon is) éppen ellenkezően vélekedett. A latin országok felkelései, amelyekkel az utóbbiak nem voltak hajlandók szolidaritást vállalni, csak tovább mélyítették az árkot a két csoport között.

A kommün gyakorlati örökségének talán utolsó igazi felbukkanása az 1874-es brüsszeli kongresszuson a belga César De Paepe javaslata volt, amely a „kommünök”, azaz a munkások kezében levő közszolgáltatások rendszerén keresztül vázolt fel egy új állammodellt, amellyel összeegyeztetni vélte az autoritárius és libertárius koncepciókat az eljövendő társadalomról. De ez már inkább a kommün illetéknél az örökségének a határát lépi – minden csoport inkább elfordult a párizsi kommüntől. Az anarchisták a „tett propagandája” (az egyéni terror) felé, a blanquisták pedig nagy lépésekkel közeledtek a mozgalom „politikai szárnyának” irányához, amely nemzeti keretekben működő politikai pártokat hozott létre. Maga az internacionalizmus pedig egy jó időre háttérbe szorult (hiszen a nemzeti pártok léte valamiféle üres „fecsegő” fórummá változtatta a nemzetközi szervezeteket), ahogy Mehring fogalmazott: „ahol nemzeti pártok alakulnak, ott az Internacionálé széthullik” (Mehring, 513.).

Franciaországban sem alakult gyökeresen másképp a helyzet: a kommün utáni első munkáskongresszuson, amelyet 1879-ben tartottak Marseille-ben, a küldöttek megszavazták egy önálló munkáspárt megalapítását, amelynek azonban „sosem szabad kompromittálnia magát a burzsoáziával való együttműködéssel” – ez lesz a francia

szocializmus alapelve tulajdonképpen (leszámítva az ún. Millerand-affért⁴⁴) egészen az első világháború kitöréséig és az *Union sacrée*-ig. A londoni emigráció is levelet küldött a kongresszusra, amelyet aláírtak blanquisták és más szocialisták is, ebben ugyan óvatossan, de a parlamenti politizálás mint „csupán propagandaeszköz” mellett teszik le a voksukat. Mindezt Marx nem is habozott úgy ünnepelni, mint a „német szocializmus”⁴⁵ lassú érvényre jutását Franciaországban.

Az ismert Marx-legenda azt tartja minderről, hogy a mester, amikor nemzeti kerektek közötti pártok felállítására szólított fel (ez pontosan az ellenkezője volt, mint amit a kommün képviselt), akkor ezen nem valódi politikai pártokat értett, hanem lényegében a „marxista” csoportok, irányzat elkülönüléséről („a mi pártunkról”) beszélt. Ez sajnos – vagy nem sajnos – nem igaz: Marx miközben kárhoztatta a burzsoá választások bojkottálót, „munkásokat akart küldeni a parlamentekbe”, azaz nagyon is modern értelemben vett pártokról beszélt, a „politikai útról”.

Marx mindezzel nem volt egyedül, végül az Internacionálé (már az anarchisták kizárása után) a francia Charles Longuet javaslatára a kommün bukása okaként a „politikai szervezet hiányát” nevezte meg, és sokat jelzett előre a német párt (és a szociáldemokrácia) jövőjéből a német küldött, egy bizonyos Adolf Hepner javaslata, aki a bukás okát „az autoritás és az autoritás nem elégséges gyakorlásának hiányában” látta (Léonard, 290.).

A kommün tapasztalatára adott marxi válasz, de különösen a „marxizmus” értékelése a történelmi eseményről egyenesen vezetett a pártforma uralkodóvá váláshoz, sőt a „proletárdiktatúra államához” is. A neves francia filozófussal, Alain Badiou-val mondhatjuk, hogy mindebben maga Marx sem volt ártatlan, sőt:

„A kommünről szóló marxi elemzés kétértelműsége [ti., hogy egyrésztől ódákat zengett mindazokról a jelenségekről, amelyek az állam eltűnésének irányába vezettek, másrészt azonban leleplezte a kommünárook alkalmatlanságát éppen olyan kérdésekben, melyek az államhatalommal álltak összefüggésben] végeredményben egy századra a szociáldemokráciának és később annak lenini radikalizálásának legfontosabb mondanivalójává vált a kommünrel kapcsolatban. A »szociáldemokrata« párt, a »munkásosztály« pártja, vagy a »munkáspárt«, vagy még később a »kommünista« párt párhuzamosan hirdette függetlenségét az államtól és annak hatalma gyakorlásának igenlését. Ezzel megszabadult az államnak való alávetettségétől: szabadon hirdethette a forradalmat, azaz magának az államhatalomnak a lerombolását. Mindamellet azonban a lehető legcentralizáltabb, legfegyvermezeibb szervezeti modellt is képviselte, amelynek az államhatalom megragadásával éppen az volt a célja, hogy egy új államot hozzon létre, a proletárdiktatúra államát. Azt lehet tehát mondani, hogy maga a párt, a párt-

⁴⁴ A korabeli munkásmozgalom komoly vihart váltott ki, hogy a „független szocialista”, Alexandre Millerand belépett 1899-ben egy burzsoá kormányba (ahol például a hadügyminiszter, Gallifert tábornok volt, a „kommün hóhéra”).

⁴⁵ Még kevésbé volt jóízű Marxnak egy 1870-es, Engelsnek szóló levele: „Poroszország győzelme Németország súlyát fogja növelni Európában, amely a német munkásmozgalom dominanciájához fog vezetni, ezáltal teóriánk győzelméhez Proudhon ideái felett” (Léonard, 281.). Bakunyin ezzel szemben a lehető legnagyobb nyugtalansággal figyelte az egységes Németországot mint a reakció melegágyát és a nagy veszélyt, amely Európát fenyegeti. Mit mondhatnánk? Mindkettőjüknek igaza lett.

forma önmagában *valósította meg* a marxi kommün-kép ellentmondását, mintegy testet adott neki. A pártforma vált a politikai helyévé annak az alapvető feszültségnek, amely a politikai emancipáció nem állami, sőt államellenes karaktere, és az emancipációs politika győzelmének és diadala tartósságának nagyon is állami karaktere között mindig is fennállt.” (Badiou, 2009a: 168–170.)

Karl Marx kommünről írt közismert munkája a következő szinten ezerszer idézett sorokkal végződik: „A munkások Párizsát, kommünjével együtt, egy új társadalom di-csőséges előfutáraként örökké ünnepelni fogják. A kommün mártírjait a munkásosztály nagy szívébe zárta” (MEL, 141.). Egy idő után ha ünnepelték is a kommün emlékét, társadalmi előfutárnak aligha tartotta a „marxizmus”. Ha emlékeztek is rá, akkor valószínűleg igen rosszul emlékeztek, mert a kommün öröksége a marxizmusban lényegében mindannak az ellentétévé vált, amit képviselni látszott.

Marx a kommün kapcsán írott szavainak az állam elhalásáról semmi hatása sem volt a későbbi marxizmusra. Éppen ellenkezőleg: a mélyen államelvű gothai program (1875) alig pár évvel a kommün után íródott! Engels Bebelnek írt híres levelében a szabad nép-államról szólva így fogalmaz: „Sutba kellene dobni az államról szóló egész locsogást, különösen a kommün után, amely már nem is volt állam a szó tulajdonképpen értelmében.” (MEL, 312.) Mint jól tudjuk, az államról szóló üres fecsegést enyhén szólva nem vágta sutba a későbbi szocialista mozgalom.

A későbbi marxizmusból tökéletesen eltűnik az is, ami Marx, sőt Engels (emlékez-zünk az aligha véletlenül a „német filisztereknek” címzett emlékeztető 1891-es Engels-előszóra) még evidencia volt: a proletárdiktatúra (Marx a kommün kapcsán nem használja a szót, de Engelsnek igaza van, valóban erről volt szó) létezésének végső értelme *az államhatalom elpusztítása*. Érdemes figyelemmel lennünk a nagy francia marxista mozgalmár és teoretikus, Daniel Bensaïd szavaira is:

„Ezen túl, úgy gondolom, hogy alaposabban újra kell gondolnunk a proletárdiktatúra és az »állam elhalása« kérdését. Ez persze bonyolult probléma, hiszen ma e szavaknak nem az a jelentése, mint ami Marx tollán volt. Marx idejében és a felvilágosodás szótárában a diktatúra éppen az ellentétét jelentette az önkényuralomnak. Egy régi megbecsült, Római Birodalom-kori kifejezés volt; a különleges hatalom átruházását jelentette meghatározott időre, semmiképpen sem egy korlátlan hatalom kifejeződését. Persze egyértelmű, hogy a XX. század bürokratikus és katonai diktatúrái után a szónak már nincs meg ez az ártatlansága. Marx számára azonban mindez nagy újdonságot jelentett, számára a diktatúra egy, a történelemben először a többség akaratára támaszkodó különleges hatalmat, ezt testesítette meg a párizsi kommün, Marx szavaival a »végre felfedezett politikai forma«. Ez hát, a kommün (és minden más kísérlete az »alulról jövő« demokráciának), amelyről ma beszélnünk kell a proletárdiktatúra kapcsán. A proletárdiktatúra fogalma Marx számára tehát távolról sem egy intézményes hatalmi rendszert jelentett. Inkább stratégiai jelentése volt, a szakítás kívánta megtestesíteni, amely a régi társadalmi és jogi rend és az új között létre kell hogy jöjjön. Ebből a nézőpontból a proletárdiktatúra nem más, mint a különleges hatalom sajátos proletár formája” (Bensaïd, 2009.).

A kommün jelentősége, elsősorban Marx számára éppen az, hogy egy új korszakot nyitott meg a nemzetközi munkásmozgalom előtt. Mindez (a kommün mártírom-

ságának „gyászéve” elmúltával) persze azt is jelentette: hogy maga a kommun még az előző korszakhoz, azaz a múlthoz tartozik. Ez kezdetben inkább implicit volt benne a megfogalmazásokban (talán Marx híres 1881-es levele az első, amely nyíltan is kimondja mindezt⁴⁶), később egészen egyértelműen ez lett az általános vélemény. Például Rosa Luxemburg számára a „kommün sírja” lezárta a munkásmozgalom első korszakát, a spontán lázadások, a felkelések, a barikádok idejét, amelyek veresége után a proletariátus mindig „apátiába süllyedt” (Luxemburg, 104.).

Mindezzel alaposan megváltozott a kommun emlékezetének jellege is: eddig a kommun legalábbis elvben valamiféle példa volt (és az anarchisták számára maradt), a mozgalom „autoritárius” (marxista) szárnyának a szemében inkább csupán egy új korszak beharangozója. Ez természetesen átalakította a kommunhoz való hozzáállást is: az esemény akár idealizált valóságának valamiféle felidézése példaként legalábbis azzal a veszéllyel járt, hogy a mozgalom „visszaesik egy régebbi korszakba”, a „romantikus szocializmus” idejében. Ez egyrészt mítoszt csinált a kommunból (a kissé forrófejű forradalom, de elsősorban mégiscsak a heroikus mártíromság mítoszt), másrészt inkább a párizsi kommun kritikus értékeléseit eredményezte. Véglegesen a XIX. századi szocializmushoz kötődött, első számú jegyvé a kudarcra vált, hiszen nem sikerült elhozni a szocializmust.

A másik oldalról a kommun sok tekintetben megmaradt a „nép forradalmának”. Az orosz narodnyikok vezetője, Pjotr Lavrov azon kevesek közé tartozott a munkásmozgalom vezetői közül, akik valóban Párizsban voltak a kommun alatt: március közepétől május elejéig tartózkodott a városban és látogatta (többek között) az Internacionálé Ternes-szekciójának üléseit. Lavrov szerint a kommunnek döntő hatása volt az orosz szocialista mozgalomra: egyrészt számára is a kommun volt a „végre felfedezett politikai forma”, másrészt jó tapasztalat volt a tekintetben is, hogyan *nem* szabad forradalmat csinálni. Lavrov kritikája nem túl eredeti: a kommunároknak nem volt kidolgozott programjuk, megfelelő szervezetük, a vezetőségben kisebbségben voltak a szocialisták, és így tovább. Számára a kommun túlságosan a politikai kérdésekre koncentrált, elhanyagolva a gazdasági átalakulás szocialista programját. A következő években a narodnyik *Vpered* című lap éppen ezzel foglalkozik majd: azaz a program kidolgozásával, az új társadalom felvázolásával és egy párt létrehozásával. A narodnyikok számára a párt is elsősorban magának a népnek az ügye, Lavrov is elsősorban ezt hangsúlyozza a kommunt illetően: ezt a forradalmat valóban az „egyszerű munkások” vitték végbe, amely meg is mutatta a munkások képességét a kormányzásra (minderről Sapir, 441–454.).

⁴⁶ A híres. 1881-es Marx-levele F. Domela Nieuwenhuisnak véleményünk szerint őszintébb, mint *A polgárháború Franciaországban* lírikus himnuszai a kommun hősiességéről, jelentőségéről, a „végre megtalált politikai formáról”, az „egyet ostromló” kommunárokról és így tovább: „[a kommun esetében] csak egy város felkeléséről volt szó különleges körülmények között, a kommun tagjainak többsége nem volt szocialista, és nem is lehetett az” (MEL, 169.).

Mindez már az 1880-as évek legelejétől kiegészült (főleg a német párt) reformistáinak „hadüzenetével” a kommun másik jellemzője, maga a fegyveres felkelés mint forma ellen. Dühring, Auer vagy Vollmar számára elsőrendű volt, hogy a párt távolságot tartson a párizsi felkeléstől, amely ráadásul még csak nem is volt szocialista. Számukra a kommun egy erőszakos, elsősorban kommunális jellegű felkelés volt, amelynek semmilyen kapcsolata sem kell hogy legyen a német párt szocialista irányú fejlődésével. Nyilvánvaló, hogy ennek a reformista offenzívának a hátterében ott találjuk a szociáldemokráciát sújtó különleges törvényeket is, de nem csak azt: a század utolsó évtizedében Engels által kidolgozott „legális osztályharc” stratégiájában is fontos szerepet játszott a kommun tapasztalata.

Engels két szempontból is felhasználta a kommun emlékezetét: egyrészt 1891-ben nevezetes előszavával újra kiadják Marx kommunról szóló könyvét, az új kiadásnak és az Engels-előszónak a célpontja a szociáldemokrata párt erfurti programja (azaz az „állam-szocializmus”), és a szociáldemokrata filisztereknek szól a híres engelsi mondat: „Nézzétek meg a párizsi kommunt. Az a proletariátus diktatúrája volt.” (MEL, 216.) Másrészt Engels még volt győződve arról, hogy az idő, a legalitás tisztelete, a társadalmi nyugalom a szocializmus javára dolgozik, a szociáldemokrácia elsőrangú feladata a parlamenti munka, a kommun sorsa ebben az értelemben figyelmeztetés (erről szól a szintén igen nevezetes 1895-ös újabb Marx-kiadáshoz írt Engels előszó): a burzsoázia megint képes lehet arra, hogy háborút robbantson ki, amely polgárháborúhoz és a proletariátus vérfürdőjéhez vezethet. A legfontosabb kézben tartani az események irányítását és a kezdeményezést, nem engedni, hogy a burzsoázia válassza meg az összeecsapás helyét és idejét. A kommun e tekintetben igazi ellenpélda: elsietett, kikényszerített, értelmetlen vérfürdő. A reformisták mindezt az „anarchistákat” és a blanquistákat vádolták, Engels természetesen nem ment el ideig, nem tartotta „puccsnak” a kommunt.

Érdekes megfigyelni, hogy húsz évvel később Engels pontosan ugyanazokat az ellentmondásokat említi a kommun kapcsán, mint a korban Marx. Engels azt is bemutatja nekünk, hogy az 1871-es felkelésben a két legfontosabb politikai erő, azaz a proudhonisták és a blanquisták éppen az ellenkezőjét cselekedték, mint amit politikai elveik diktáltak volna nekik. A blanquisták, akik a végletekig való centralizáció, a kis csoport által a munkásosztály érdekében vívott fegyveres összeesküvés és hatalomátvétel hívei voltak, deklarálták az ország kommunokra alapozott föderációvá nyilvánítását és minden állami bürokrácia elpusztítását. A proudhonisták, akik ellenségei voltak a termelőeszközök kollektív tulajdonba vételének és hívei az „önigazgató” kistulajdonok rendszerének, támogatták a munkások közös tulajdonát és az egész ipar ilyen irányú átszervezését. Engels szemében így a kommun bukásának a legfontosabb oka a vallott ideológia és a valós politikai döntések közötti ellentmondás volt, és a kommun legfontosabb következménye a blanquizmus és a proudhonizmus párhuzamos kudarcával a „marxizmus” diadala lett. Túl ennek az elemzésnek igen vitatható történelmi értékén (láthattuk például, hogy a kommun szocialistái távolról sem voltak „proudhonisták”) Engels a régi, Marx előtti

francia szocializmus rekviemjét zengi a kommün kapcsán, elfeledkezve arról, hogy éppen a hangsúlyosan *nem* „marxista”, ráadásul Franciaországban domináns szerepbe kerülő anarchoszindikalizmus, majd a forradalmi szindikalizmus⁴⁷ volt az, ami a kommün „tanítását” a legmagasabb szintre fejlesztette: a közvetítés nélküli munkás cselekvést (a direkt akciót). Ha volt a kommünnek igazi tovább élő gyakorlati öröksége, az leginkább az anarchoszindikalizmus saját találmányának a *Bourse du Travail*-ok rendszerének kialakulását jelentette.⁴⁸

A kommün utáni „marxizmus” furcsa diadalt aratott. Lényegében a revizionizmus fellépésétől az 1917–1923-as forradalmakig a *marxizmus nem volt forradalmi elmélet, akik „marxisták” voltak, azok nem voltak forradalmárok, akik forradalmárok voltak, nem voltak „marxisták”*. Mindez összefüggésben állt a kommün olvasatával is, természetesen elsősorban az államhatalom kérdésével. Elég, ha a híres 1912-es Pannekoek–Kautsky-vitára gondolunk, ahol a holland gondolkodó megkísérelte leporolni Marx francia-trilógiáját, felhívva a figyelmet (főleg a kommün példájára hivatkozva) arra, hogy a szocializmus célja az államhatalom megrágadása helyett annak elpusztítása. Ezt a korabeli szociáldemokrácia az anarchizmushoz való „visszatérésnek”, azaz retrográd gondolatnak értékelte. Nemcsak a jobboldal, hanem a „forradalmár” Kautsky is ezt hirdette, ki Bernsteinnek „a primitív demokratizmusról” (lényegében éppen a kommün végre megtalált politikai formájáról) szóló érveit ismételve szögezte le, hogy a szocializmusban is megmaradnak a hivatalnokok, megmarad a bürokrácia, hiszen Lenin az „opportunisták” szájába adott vitriolos szavaival: „a régi államgépezet szétrombolására gondolnunk sem szabad; hogyan boldogulnánk minisztériumok és hivatalnokok nélkül?” (Lenin, 1977: 168.)

Végezetül: a kommün tévedhetetlenül internacionalista volt, bukásának eredménye mégis az Internacionálé szétvérese lett, amelyben Marx elévülhetetlen érdemeket szerzett. Nyilvánvalóan mindez utólagos bölcselkedés, de az 1914-es katasztrófában nehezen tagadható szerepet játszott Marx stratégiája a nemzeti keretbe illeszkedő munkáspártokról: az I. Internacionálé idején nem tűnt lehetetlennek a munkásosztály nemzetközi megszervezése (sőt, amíg Marx – éppen a kommün hatására – be nem vezette a szerve-

⁴⁷ A kettő távolról sem ugyanaz: az anarchoszindikalizmus tulajdonképpen csupán egy stratégia, a XIX. század végén a tett propagandája (az egyéni terror) értelmetlenségét belátó anarchisták beléptek a szakszervezetekbe, ahol a tömegek „voltak találhatók”, hogy azokat anarchista irányba fordítsák. A forradalmi szindikalizmus ellenben egy doktrína lényegében a munkásosztály renddézervezéséről (ennek megfelelően hangsúlyosan ouvrierista, sőt gyakran explicit módon értelmiségellenes) és a társadalom a magántulajdon eltörlésével járó korporatív átalakításáról (ezért vezethettek utak a fasizmus felé a forradalmi szindikalizmusból, elég a forradalmi szindikalizmus egyik legfontosabb teoretikusából náci kollaboránssá váló Hubert Lagardelle alakjára gondolnunk).

⁴⁸ A *Bourse du Travail*-ok, a munkabörzék, egyszerre voltak munkás öngazgató munkaközvetítő irodák, művelődési házak, szociális központok, az öngazgató iskolái és szakszervezetek. Nem a munkahelyeken jöttek létre, és nem is szakmák vagy ágazatok szerint, hanem földrajzi egységekben. Ez teljesen megváltoztatta szerepüket, amely nem korlátozódott egyszerűen az érdekvédelemre: lényegében, legalábbis működtetőik szemében, az „új, libertárius társadalom csirái” voltak.

zetbe a véleménybűntény tényállását, a folyamat elért igen nagy sikereket is). A nemzeti pártokat tömörítő II. Internacionálé esetében már szó sem volt ilyesmiről. A nemzeti pártokba szervezett proletariátus logikusan integrálódott a nemzeti közösségekbe (jóval inkább, mint a nemzetközi munkásosztályba). Ebből a szempontból éppen az ellenkező volt a kommün hatása, mint amit az anarchisták véltek a nyilvánvalóvá vált „antagonisztikus küzdelemlről” a burzsoázia és a proletariátus között. Így állt a proletariátus végül logikusan saját állama és burzsoáziája mellé 1914 szomorú nyarán.

A kommüntől az 1914-es lövészárkok felé vezető út persze jó szándékkal volt kikövezve – többek között Marx jó szándékával is.

„Ezeknek az uraknak a szemében a proletárdiktatúra »ellentmond« a demokráciának!”⁴⁹

A századfordulóra a kommün nimbusza meglehetősen elhalványodott, vagy inkább csak rituálészerrűvé vált. A híres bázeli kongresszuson a szószerke emelkedő Vaillant-t az 550 küldött mennydörgő, spontán „Vive la Commune!” kiáltása köszöntötte még 1912-ben is – jóllehet ekkor a kommün már inkább a „háborút a háború ellen” politikának volt a modellértékű példája: azaz a fenyegetése, amit akkor várhat a burzsoázia, ha újra a mézarszerekre küldi a proletárokat. A kommün szimbólum maradt – de a jelentése alaposan megváltozott, természetesen mindig a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésének függvényében.

Másrészt az újabb forradalmak némiképpen nyilvánvalóan hátrébe szorították a kommün legendáját is. Elsősorban rögtön az 1905-ös orosz forradalom, amely sok tekintetben önmagát is a kommün „folytatásának” tartotta – Lenin éppen ezen utánpótlás ellen szólalt fel emlékeztető íásaiban. Szerinte a szovjetek megfeleltetése a „kommünöknek” ártott az orosz forradalom ügyének. A kommünből egyenesen ellenpélda lesz, a bolsevik stratégia sok tekintetben éppen a kommün ellenében, annak hibáit elkerülendő alakult:

„(...) a két ellentmondó feladat, a patriotizmus és a szocializmus egyesítése volt a francia szocialisták végzetes tévedése. (...) Jóllehet a francia szocializmus számos szektára oszlott, a kommün ragyogó példája volt annak, milyen egyetértésben tudja a proletariátus megvalósítani azokat a demokratikus feladatokat, melyeket a burzsoázia csak proklamálni tudott” (A kommün tanulságai, 1908 – MEL, 230.).

A kommün tulajdonképpen annak példája, hogy hogyan *nem* szabad forradalmat „csinálni”: megállni félúton, nem hozzáfogni a „kisajátítók kisajátításához”, „feleslegesen

⁴⁹ Lenin, 1977: 106.

nagylelkűnek lenni” és így tovább. Természetesen mint történelmi esemény Lenin számára is kiemelkedő jelentőségű maradt a párizsi kommun:

„(...) lángra robbantotta Európában a szocialista mozgalmat, megmutatta a polgárháború erejét, szétfoszlatta a hazafias illúziókat, és szétzúzta a burzsoázia általános nemzeti törekvéseibe vetett naiv hitet. (...) S ha az orosz forradalom előtt más célok és feladatok álltak is, mint az 1871-es francia forradalom előtt, az orosz proletariátusnak ugyanazt a módszert kell alkalmaznia, amelyet a párizsi kommun kezdett kialakítani: a polgárháborút” (A kommun tanulságai – MEL, 231–232.).

Vagy már 1911-ben még egyértelműbben fogalmazott a kommun kapcsán:

„A győztes szocialista forradalomhoz két feltétel szükséges: a termelőerők magas fejlettsége és a proletariátus felkészültsége. De 1871-ben ez a két feltétel hiányzott. A francia kapitalizmus nem volt elég fejlett, és az akkori Franciaország főleg a kispolgárság (kéművesek, parasztok, kiskereskedők stb.) országa volt. Másrészt nem volt munkáspárt, nem volt felkészült és a hosszú harcokban megedzett munkásosztály, amelynek zöme még a feladatait és teljesítésük módját sem látta világosan. A proletariátusnak nem volt komoly politikai szervezete, nem voltak tömegeket átfogó szakszervezetek és szövetségek...” (A kommun emlékére – MEL, 236.).

A kommun hibái, elégtelensége, anakronikus volta, szinte ellenmodellként szolgált a felívelő pályán levő bolsevikoknak, a párizsi munkásoknak járó *hommage*-on túl minden megtestesített, amire a bolsevikok *nem* akartak hasonlítani.

Ez a korszak addig tartott (noha Lenin növekvő figyelme a kommun aktualitása iránt – szemben például Plehanovval, aki szerint a kommun „egy régi történet” – kézzelfogható volt), amíg a kérdés a *hatalom megragadásának a problémája* volt. A helyzet nagyban megváltozott már az 1917. februári forradalom után: ekkor a fő probléma a hatalom gyakorlása volt, valamint a forradalmi állam természete, azaz az *állam és a forradalom kapcsolata*. A kommun újra reflektorfénybe került, 1917-tel szinte a „második ifjúságát” élte, most már a lehető legkevésbé negatív példaként. A kommun mind a gyakorlati teendőket, mind a hosszú távú célokat illetően valódi *mintává* vált: az októberi forradalmat megelőző korszakban csak a bolsevikok (és más részről az anarchisták, akiknek 1917-es újságjai olyan címetek viseltek, mint „*Kommuna*”, „*Svobodnaja Kommuna*”) olvasták az eseményeket a párizsi kommun fényében. Február sikere után az ellenség nem „Bonaparte vagy Cavaignac” immár, hanem „Thiers”, azaz nem a cári rendszer, hanem a burzsoázia. A híres *Áprilisi tézisek* már erről beszélnek: „közvetlen feladatunk... a javak társadalmi termelésének és elosztásának a munkásküldöttek szovjetjei által történő ellenőrzésére való azonnali áttérés... a mi követelésünk: a kommun-állam” (MEL, 258.). Azaz: a párizsi kommun a mintája az alulról jövő forradalmaknak, amelyek 1917-ben a szovjetekben öltenek testet. Ez a nem kevésbé híres kettős hatalom ideje, ahol „a másik kormány: a munkás és katonaküldöttek szovjetjei... ez a hatalom ugyanolyan típusú mint amilyen az 1871-es párizsi kommun volt” (tehát a hatalom forrása nem a parlamentek által elfogadott törvények, hanem a népből jövő kezdeményezések, az állandó

hadsereget felváltja a felfegyverzett nép, a hivatalnokokat a munkások közül választják, és maga a nép le is válthatja őket, azaz megszűnik a bürokrácia...).⁵⁰ Lenin ekkor egyszerre utasítja vissza a „blanquizmust”, azaz szintén a kommun mintájára a hatalomgyakorlásának „biztosítania kell a többség egyenes, közvetlen, feltétlen hatalmát és a tömegek aktivitását”, másrészt leszögezi ellentétét az anarchistákkal (akik elképzelhetetlennek tartották, hogy meg kellene állni „félúton” az állam szétverésében):

„A marxizmus abban különbözik az anarchizmustól, hogy elismeri az állam és az államhatalom szükségességét a forradalmi korszakban általában, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakában különösen fontosnak tartja... de *nem* olyan államot tart szükségesnek, amilyen a közönséges parlamentáris burzsoá köztársaság, hanem olyan államot, mint a párizsi kommun” („A proletariátus feladatai forradalmunkban”, 1917, MEL, 276.).

Idézzük egy pillanatra ismét Alain Badiou-t, aki szerint a párizsi kommun újdonsága és elbukása le is zárt egy szakaszt a „kommunista hipotézis” történetében:

„Az első szakasz története a nagy francia forradalomtól a párizsi kommunig (azaz mondhatjuk 1792-től 1871-ig) ível, tehát nagyjából nyolcvan évet ölel át. (...) Ebben a szakaszban kerül sor, a kommunizmus zászlaja alatt, egy tömegmozgalom a politikai hatalom megragadásának tematikájához való hozzákötésére. (...) Ebben a történelmi pillanatban tűnnek fel először a munkásmozgalom sajátos vonásai. A régi forradalmi társadalmi csoportok, a városok szegénynépe, a kéművesek, a diákok és az értelmiségiek, a vidéki szegények tömegei ekkor változnak meg véglegesen, elsősorban a munkásosztály irányító szerepe révén. Ezt a történelmi szakaszt a párizsi kommun megkapó újdonsága és radikális elbukása zárta le. (...) A hipotézis történetének második szakasza 1917-ben az orosz forradalommal kezdődik, és 1976-ban ér véget, a kínai kulturális forradalom lezáródásával és az 1966 és 1975 között a föld minden tájára jellemző mozgalmi fellángolás elcsitulásával... Ezt a korszakot leginkább az idő kérdése uralja: hogyan vezessük győzelemre a kommunizmust? (...) Lenin számára a nagy a kérdést az ezekre a problémákra adott válasz jelentette. És bizonyosan nem volt véletlen, hogy az ismert történet szerint Lenin örömeiben táncra perdült a havon, mikor az orosz forradalmi hatalom egy nappal túlélte a párizsi kommun fennállási idejét. (...) A probléma itt már a győzelem és a diadal tartósságának kérdése. Ebből a nézőpontból az általános érvényű megállapítást, a lényegét Lenin fogalmazta meg, amikor kijelentette, hogy »most beléptünk a győztes proletár-forradalmak korszakába.«” (Badiou, 2009b: 100–101.)

Az *Állam és forradalom*, amely közvetlenül az októberi forradalom előtt íródott, valódi forradalmi kiskaré, igazi gyakorlati-elméleti munka, nagy klasszikus a szocialista forradalmak egyik legfontosabb kérdéséről: mi történjen az államhatalommal a forradalom során? Lenin fő ellenfelei ekkor az „opportunisták”, mindenekelőtt a mensevikek és persze a német szociáldemokraták – legfontosabb demonstrációs terepe igaza bizonyí-

⁵⁰ Vagy még egyértelműbben: „A kommun igazi lényege nem abban rejlik, amiben a burzsoák általában keresik, hanem egy különleges *állam*típus megteremtésében. Egy ilyen állam pedig Oroszországban *már* megszületett ez – a munkás- és katonaküldöttek szovjetjei” – írja Lenin 1917 áprilisában. („Levelek a taktikáról”, 1917, MEL, 272.)

tására pedig éppen a párizsi kommün példája (és a róla szóló marxi–engelsi értékelések napvilágra hozatala az 1914-ben összeomlott szociáldemokrácia romjai alól). Lenin még 1912-ben igen keveset látszott foglalkozni a már említett Pannekoek–Kautsky-vitával, a világháborús szociáldemokrata katasztrófa (emlékezzünk, Lenin el sem akarta hinni, hogy a német párt megszavazta a háborút, úgy gondolta, hogy ez csak álhír lehet) számára is nyilvánvalóvá tette a dolgot: nagyjából mindent újra kell gondolni, mindezt ráadásul a lehető legégetőbb helyzetben, a forradalom küszöbén. Ennek az újragondolásnak a máig klasszikus eredménye az *Állam és forradalom*.

Lenin Marx a kommünről írt alaptételéhez kanyarodik vissza: „a munkásosztálynak szét kell zúznia, össze kell törnie a kész államgépezetet, és nem szorítkozhat csupán arra, hogy birtokba vegye”. Egyszerre szakít a Kautsky követőivel, akik úgy vélték, hogy Marx itt a „lassú fejlődés elvét hangsúlyozza, szemben a hatalom megragadásával”, valamint az anarchistákkal, akik azonnal minden államhatalmat megsemmisítenének.⁵¹

„(...) a demokrácia, amely a lehető legnagyobb következetességgel hajtanak végre, burzsoá demokráciából proletárdemokráciává változik át, államból (= egy bizonyos osztály elnyomására szolgáló külön hatalomból) olyasvalamiféle lesz, ami tulajdonképpen már nem is állam. (...) Mihelyt a nép többsége maga nyomja el elnyomóit, akkor már nincs szükség az elnyomáshoz »külön hatalomra«! Ebben az értelemben az állam kezd elhalni” (Lenin, 1977: 58.).

Tulajdonképpen ez a proletárdiktatúra: „elvezet mindenféle hivatalnoksereg fokozatos »elhalásához« és egy olyan rend – a bérrabszolgaságtól elütő, idézőjel nélküli rend – létrejöttéhez, amelyben sorban mindenki elvégzi a felügyelet és a számadás mind jobban leegyszerűsödő funkcióit, azután ezek szokássá válnak, és végül egy külön emberréteg külön funkcióiként meg fognak szűnni”. Vagy: „A szétrombolás lehetőségét biztosítja az, hogy a szocializmus megrövidíti a munkanapot, a tömegeket egy olyan új élet magaslatára emeli, a lakosság többségét olyan feltételek közé helyezi, amelyek lehetővé teszik kivétel nélkül mindenkinek az állami funkciók gyakorlását, ez pedig elvezet minden állam teljes elhalásához.” És ennek a példája a párizsi kommün:

„A kommün – az a proletárforradalom által végre felfedezett forma, amelyben a munka gazdasági felszámolása végbe mehet. A kommün – a proletárforradalom első kísérlete arra, hogy összetörje a burzsoá államgépezetet, és az a »végre felfedezett« politikai forma, amellyel a szétzúzott formát lehet is, kell is helyettesíteni. (...) A kommün megszünt állam lenni, mint hogy már nem a lakosság többségét, hanem kisebbségét (a kizsákmányolókat) kellett elnyomni; a burzsoá államgépezetet összetörte; a külön elnyomó hatalom helyett a lakosság lépett a színre” (Lenin, 1977: 72., 84., 69.).

⁵¹ Lenin itt lényegében Engels nyomdokain jár: „Az anarchisták éppen a forradalmat nem akarják meglátni, a forradalmat a maga keletkezésében és fejlődésében, az erőszakkal, a tekintéllyel, a hatalommal, az állammal kapcsolatos különleges feladataival. (...) És amikor Engels ezt a kérdést felteszi, szarván ragadja meg a bikát: nem kellett volna a kommünnek jobban kihasználnia az állam, vagyis a felfegyverzett, uralkodó osztályt szervezett proletáriátus forradalmi hatalmát?” (Lenin, 1977: 69–70.)

A párizsi kommün a modellje a kialakuló szovjetdemokráciának: „az egész öntudatos proletariátus velünk lesz a harcban, amely nem az erőviszonyok »eltolódásáért«, hanem a *burzsoázia megdöntéséért*, a burzsoá parlamentarizmus szétrombolásáért, a kommün típusú demokratikus köztársaságért, illetve a munkás- és katonaküldöttek szovjetjei köztársaságáért, a proletariátus forradalmi diktatúrájáért folyik”. „Az új államgépezetet a párizsi kommün hozta létre, és *ugyanilyen típusú* »államapparátust« testesítenek meg az orosz munkás-, katon- és parasztküldöttek szovjetjei” (Lenin, 1977: 91., 93.).

Mint látható, Lenin (aki számára a kommün történeti referencia volt, párhuzam, bizonyos tekintetben elméleti hivatkozási alap és modell is) az »opportunizmus«, azaz főleg Kautsky és a német szociáldemokrácia ellen használta a párizsi kommün példáját, akik valóban többek között Marxnak a kommünről és az állam kérdésről írt munkáinak mély elhallgatásával kerülgették a proletárforradalom államhoz fűződő viszonyának problémáját.

Nem véletlen, hogy az októberi forradalom győzelme után igen éles vita bontakozott ki Kautsky és Lenin (majd Trockij és Radek) között a szocializmus és a demokrácia kérdéséről, ahol mindkét fél a kommün példájára hivatkozik. Kautsky azzal vádolja a bolsevikokat, hogy diktatórikusan gyakorolják a hatalmat, Marx számára azonban egyértelmű volt (éppen a párizsi kommünről szólván, amely demokratikusan választott intézmény volt), hogy „a proletariátus diktatúrája olyan állapot, amely szükségszerűen következik a tiszta demokráciából, ha a proletariátus túlsúlyban van”. Lenin ezt az alkalmat használta ki, hogy végleg leszámoljon az opportunisták »parlamentariizmusával«, felhívva a figyelmet arra, hogy a kommün nem parlamentáris intézmény volt, nem érvényesült benne, a hatalmi ágak elválasztása, „a szocializmusban elkerülhetetlenül újra feléled a »primitív demokrácia« sok eleme, mert a civilizált társadalmak történetében először emelkedik a lakosság tömege odáig, hogy önállóan részt vegyen nemcsak a szavazásokban és a választásokban, hanem a mindennapi igazgatásban is. A szocializmusban sorra *mindenki* részt vesz majd az igazgatásban és hamarosan megszokja majd, hogy senki sem igazgasson” (Lenin, 1977: 106., 98.). Lenin alighanem teljes joggal hívta fel a német szociáldemokraták figyelmét arra, hogy tökéletes félreértése a dolognak éppen a kommün példájával érvelni a parlamentáris demokrácia mellett. Noha persze az igazi kérdés maga az állam volt, és persze a forradalom.

Mint jól tudjuk, Oroszországban sem sokáig tartott az állam elpusztításának, a tömeges politikai részvételnek (a szovjeteknek) és a forradalomnak az idillje. Jóval túlmutatna természetesen témánkon annak ismertetése, hogy Lenin, amilyen éles kritikával illette a német szociáldemokratákat a forradalom kérdésében, épp olyan mélyen kautskyánus maradt más ügyekben. Elsősorban a termelés megszervezésében feltételezte a technikai kérdések semlegességét (mint tudjuk a taylorizmus lelkes csodálója volt), másrészt a társadalmi igazgatást illetően is hasonlóan vélekedett: „az egész nép-gazdaságot át kell szerveznünk a posta mintájára”; azaz nemcsak a termelési apparátus átvételével számolt (anélkül, hogy azt a szocialista átalakulás megváltoztatná), hanem

az igazgatási apparátus teljes fenntartásával is. Mindez nem pusztán az állam elhalását jelentette volna, de a politikáját is. Az állam eltűnése, éppen a termelési viszonyok gyökeres megváltoztatásának elmaradása miatt azonban a jövőbe tolódott, „a kommunizmus fejlettebb formái felé”, a „demokrácia mindvégig való fejlesztése, e kifejlesztés formáinak megkeresése, a gyakorlatban való kipróbálása” lassan (enyhén szólva) háttérbe szorult. Rossz előjelnek bizonyult, hogy a kommünnek, mint a szovjet állam „prototípusának” járó kötelező tiszteleten túl, egyre szaporodtak 1918-tól azok a kongresszusi határozatok, amelyek leszögezték, hogy a szovjet helyzet azért kedvezőbb az 1871-es párizsinál, mert az orosz proletariátus rendelkezik egy irányító szervvel, amellyel kijelöli a célokat és az utat a célok eléréséhez.

Talán itt érdemes kitérniünk magának Trockijnak a kommünről írott szövegeire, mert ezek távolról sem érdektelenek. Trockij sokáig élt Franciaországban (október előtt, majd a harmincas években), lényegében a Komintern „francia felelőse” volt, kitüntetett szerepet játszott a fiatal Francia Kommunista Párt „bolsevizálásában” – egyszerűen aligha meglepő, hogy nagyon is lényeges mondanivalója volt kommünről is.⁵² De még a szó szoros értelmében vett „francia korszaka” előtti idősakra is igaz, hogy Trockij volt az egyetlen (nem szólva most a narodnyikokról, akik a kommün kommunalizmusában az orosz *opriscsina* nyugati képét látrák), aki már az 1905-ös orosz forradalom kapcsán részletesebben szemrevételezte a kommün és az oroszországi szovjetek, illetve a két történelmi helyzet közötti szoros rokonságot: „egy gazdaságilag visszamaradott országban a proletariátus előbb hatalomra tud jutni, mint a fejlettebb országokban” (Trockij: „1905”, idézi Schiappa, 281.), és egy ilyen helyzetben az orosz munkásoknak a kommünhöz hasonlóan olyan startégiát kell követniük, amely kombinálja az abszolutizmus elleni küzdelmet a szocialista forradalommal.

Trockij, aki Franciaországban talán nagyobb klasszikusa a kommün bolsevik emlékeztetének mint maga Lenin, a párt „hivatalos” kommün-könyvéhez, Charles Talès munkájához (*La Commune de 1871*, 1921) írott előszavában a lehető legnyíltabban fogalmaz:

„Minden alkalommal, amikor a kommün történetéhez fordulunk, új szempontokból vesszük figyelembe, éppen azoknak a tapasztalatoknak fényében, amelyeket a forradalmi harc nyújt újabb számunkra... A kommün példát ad számunkra a munkások tömegeinek heroizmusára, képességeikre az egységes fellépésre, a jövő érdekében véghez vitt áldozatkészségükre, de másik oldalról arra is int, hogy a tömegek képtelenek voltak megszabni útjukat, döntéseik bizonytalanok voltak a mozgalom irányát illetően, hajlamosak voltak megtorpanni az első siker után...” (Talès, 21.).⁵³

⁵² Trockij 1921-ben a *L'Humanité* kiadásában megjelent, már címében is „programadó” könyve (*La Commune de Paris et la Russie des soviets*) volt a legnagyobb hatású munka a franciaországi bolsevik kommün-kép formálódásában. Minderről: Jean-Marc Schiappa: *Trotsky, les trotskistes et la Commune de Paris*. In: Languier-Quaretti (ed.), 277–285.

⁵³ Tulajdonképpen a magyar Tanácsköztársaság vezetői is ezt hangsúlyozták a párizsi kommünrel kapcsolatban, azaz 1917 tökéletlen, kifejletlen előképét látják csupán benne. Érdekes egyébként, hogy a magyar kommün alatt igen kevés szó esik a párizsi kommünről (mindenesetre Csepelen egy ötezer fős nagy munkásgyűlésre került

Mint említettük már, Trockij számára a kommün nemcsak elkésett felkelés volt, hanem sok tekintetben bele is vészett a politikusok demokratikus fecsegéseibe, mert a proletariátusnak nem volt pártja és nem voltak igazi vezetői. Mert a forradalmi párt nem egy demokratikus gépezet, hanem a proletariátus felhalmozott tapasztalatának szervezett formája. A kommün nem egy szervezett akció eredménye volt, a tömegek erre határozott vezetés nélkül képtelenek voltak, hanem a kormány dezertálásának volt az eredménye. A végül a hatalomhoz jutott Központi Bizottsága (a Nemzetőrsége) nem a szervezett proletariátus eszköze volt, hanem a felfegyverezett munkások delegáltjai és a kispolgároké – innen a tévovázása, hiszen nem egy forradalmi vezérkar volt, éppen a tömegekhez fűződő közvetlen kapcsolata miatt állt meg a forradalom első lépcsőfokánál.

Trockij számára a kommün kapcsán természetesen igazában 1917 tanulsága érdekes:

„Párizsban teljesen hiányzott a forradalmi vezetők kezdeményező ereje. A burzsoá kormány által felfegyverzett proletariátus valóban már a kezében tartotta a várost, a hatalom minden eszköze a birtokában volt, de erről nem vett tudomást... A burzsoázia megkísérelte visszavenni az irányítást, de ez a kísérlet elbukott. A proletariátus csak a felkelés másnapján értette meg, hogy Párizs az övé. A »vezetők« csak futottak az események után, csak akkor vették észre azokat, amikor már megtörténtek és mindent megtettek, hogy tompítsák azok forradalmi életét. Péterváron... a párt keményen, határozottan törekedett a hatalom átvételére” (Talès, 24.).

Trockij számára a kommün katonai kérdéseit illetően még egyértelműbb a kép: a forradalmi hadseregben még károsabb a demokrácia és a helyi érdekek tiszteletben tartása, mint magában a forradalom vezetésében. Mint láthatjuk, Trockij nemcsak kizárólag 1917 prizmájában veszi szemügyre a kommünt (erre természetesen a „cselekvés embereként” minden joga meg is volt), hanem a lehető legélesebb kritikát fogalmazta meg a kommün vezetőit, cselekvési mintáit, de ideológiáját illetően is, azaz a döntések centralizálásnak a hiányát kárhoztatta a „közvetlen demokrácia” ellenében (ezek a szövegek közvetlenül a kronstadti felkelés leverése utánról valók, így az aktualitás sem hiányzott belőlük). Tulajdonképpen egészen a szofizmusig elmenve kanyarodik vissza az 1905 és 1917 közötti Leninhez: „ha a Kommün résztvevői ismerték volna 1871-ben a marxizmust, győzhettek volna”. Mondanunk sem kell, hogy mindennek már igen kevés köze van a történelemhez, hiszen (hogy magunk is némi szofizmussal éljünk) ha a kommünárok „marxisták” lettek volna, a kommün meg sem történik (mint szóltunk róla, Marx igen nyíltan ellenezte, hogy „bármivel is próbálkozzanak” a párizsi szocialisták), másrészt maga a „marxizmus” is nagy részben éppen a párizsi kommün terméke volt, távolról sem a (nem) követett receptje (mint láthattuk, az állammal kapcsolatos marx álláspont döntően megváltozott a kommün hatására).

sor, a kommün kikiáltására emlékezve még 1919. március 18-án), jóllehet érthető, hogy inkább az időben jóval közelebb eső szovjet-orosz forradalom már a mintakép. A párizsi kommün leginkább a bukásával és a véres megtorlással intő jel a Tanácsköztársaság vezetői számára, Szamuely Tibor szavaival: „győzünk vagy elpusztulunk”, illetve „ne legyünk szentimentálisak” (Szamuely, 432–433.).

Másrészről Trockij a Karl Kautskyval vívott emlékezetes vitájában („Terrorizmus és kommunizmus”, 1920) a kommün példáját hozza fel a forradalmi terror szükségességére: „(...) amikor a párizsi kommünt vérbe fojtották és az ellenforradalmár gazemberek zászlaját a sárba tiptorták, sokan voltak olyan filiszterek, akik a reakcióval karöltve gyalázták a kommünárokat, mert kivégezték 64 túsukat, köztük Párizs érsekét. Marx azonban egy percig sem habozott megvédeni a kommünnek ezt a véres akcióját”. Vagy: „a kommün gyöngé volt, mi, hogy beteljesítsük céljait erősekké válunk. A kommünt elpusztították. Mi minden egyes csapást vissza fogunk adni hóhérjainak. Megbosszuljuk a kommünt és revansot veszünk.” Később Trockij egy újabb témát hoz be a kommünről szóló elemzéseibe: a demokrácia, a centralizmus és a forradalom közötti viszonyrendszer. A bolsevik párt szigorú fegyelmének tántoríthatatlan hívéként álláspontja már jóval árnyaltabb: megkülönbözteti a kommünt mint a forradalmi harc egy pillanatának eszközét és mint intézményt. Ekkor már szó sincs arról, hogy a kommün megfeleltethető lenne a szovjeteknek: „amikor azt mondjuk, hogy »éljen a kommün«, akkor a hősiesség felkelést ünnepeljük, nem a kommün intézményét, amely nem más, mint a helyi demokrácia szerve” (Trosky, 68–82.).

A kommün jelentésváltozásai a bolsevikok számára pontosan kijelölik azt az utat, amely az állampárthoz vezetett. Ez volt hivatott arra, hogy hosszú távon megoldja azokat az alapvető problémákat, amelyeket a kommün függőben hagyott: a rendfenntartó és a katonai centralizáció kérdését, a burzsoázia gazdasági pozícióinak végleges lerombolását, a parasztság csatlakozását vagy alávetését a munkásosztály hegemoniájának, egy valódi hatalommal rendelkező Internacionálé létrehozatalát. Ismét Badiou-val szólva:

„Természetesnek tarthatjuk, hogy ez a második szakasz olyan problémákat is indukált, melyeket nem voltak képesek megoldani ugyanazokkal a módszerekkel, amelyek az első szakaszból öröklött problémák kezelésében sikeresek voltak. Valójában az történt, hogy a párt, amely megfelelő formának bizonyult a katonai felkelés sikerre vitelében a meggyöngyült reakciós hatalmakkal szemben, teljesen inadekvátnak bizonyult a marxi értelemben vett proletárdiktatúra államának létrehozatalában, mely államnak egyfajta, az átmenetet biztosító nem államnak, egy hatalmat gyakorló nem hatalomnak kellett volna lennie az államhatalom fokozatos eltűnését leíró dialektikai formula értelmében.”⁵⁴ (Badiou, 2019b: 102.)

Mint ismeretes, emlékezetes írásaiban (elsősorban és mindenekelőtt az 1918-ban írt „Az orosz forradalom” című esszéjére gondolhatunk itt) maga Rosa Luxemburg próbálta felhívni a bolsevikok figyelmét arra, hogy milyen káros következményei lehetnek a demokrácia felszámolásának – természetesen hiába. A bolsevikok egyre inkább hajla-

⁵⁴ Ennek a problémának, azaz annak, hogy a párt mint forma inadekvát „a kommunista hipotézis” kreatív gyakorlatba fordítására és tartós fennmaradásának biztosítására, a megoldására tett kísérletet a (Badiou-féle) „második szakasz” utolsó nagy megrázkódtatása, a „’68-nak” nevezett eseménysor (nagyjából 1965 és 1977 között). Nem véletlen tehát, hogy az ún. újbóloldal idején a párizsi kommün újra kilép a színpadra, már nem mint „heroikus mártír forradalom”, hanem újra mint a legalábbis „keresett politikai forma”.

mosak voltak elfeledkezni arról a tényről, hogy a „végre felfedezett politikai forma”, a „proletárdiktatúra modellje”, azaz a párizsi kommün *demokratikus intézmény* volt, választásokkal hozták létre (és „bizonytalanságai” is, amelyet a bolsevikok vagy kispolgári jellegének, vagy amatőrizmusának tulajdonítottak, ebből a meghatározottságból eredt), első rendelkezései az államhatalom debürokratizálására és demilitarizációjára irányultak, legfontosabb működési elve pedig a libertárius, részvételi demokrácia volt, és igen távol állt valamiféle különleges hatalommal felruházott, diktatórikus rezsimtől.

Meglehetősen jellemző, hogy az állampárti gondolkodásban a kommünt megfosztották minden politikai karakterétől, csak annak *szociális* jellemzője (munkásjellege) és a *hatalomgyakorlás* (heroikus, de kudarcra ítélt) küzdelme került említésre. Ezzel elvették a kommüntől minden szorosan vett politikai tartalmát. Bizonyára ünnepték, emlékeztek rá, még maguknak is követelték emlékét, de mindig csupán mint az államhatalom szociális természetének kifejlődését. És mivel ennél sosem jelenthetett többet, politikailag meghaladottá vált. Meghaladottá a sztálini politikai modell által, azaz azon feltételezés nyomán, hogy egyedül a párt lehet a politizálás helye, a politika szereplője. Így az „államszocialista” koncepcióban a kommünről szóló *megemlékezés* mindig *újrateemtésének* lehetetlenné tétele is egyben.

A VÖRÖS APOKALIPSZISTÓL A PROLETÁRFORRADALOM AVANTGÁRDJÁN ÁT A FELKELÉS RENESZÁNSZÁIG – A KOMMÜN EMLÉKEZETE

A párizsi kommün emlékezetének áttekintése még a legfontosabb kérdésekre szorítkozván is szinte lehetetlen küldetésnek tűnik. Noha a dolog kiemelten fontos, hiszen, mint már szóltunk róla, az esemény emléke, emlékezete, kiváltott visszhangja és ennek politikai-ideológiai összetevői tán nagyobb fontossággal bírnak, mint magának az eseménynek konkrét „történelmi jelentősége”.

Már a kortársak is tisztában voltak azzal, hogy itt valami egészen rendkívüli dolog történt, szinte egyfajta civilizációs változás, hogy a korban írt Magyarország történetéről talán a magyar olvasók számára említést érdemlő kortársat, Edwin Lawrence Godkin amerikai újságíró, (aki egyébként mélyen ellenséges volt a kommünárokkal szemben) idézzünk:

„Igazi munkások székelnék a Városháza aranyozott termeiben... Ezek az emberek ott mindent megtesznek, hogy lerombolják azt az erkölcsi és anyagi mechanizmust, amelyet a gazdag és tanult osztályok létrehoztak és szükségesnek tartanak az emberi ügyek megfelelő intézésére... Ráadásul ez a típusú kormány képes volt egy hadsereget fenntartani és két hónapon keresztül ellenállni a támadásoknak (...) Mindez azt igazolja, hogy nem lehetetlen a tömegek számára – akiket ez a társadalom tudatlanok és semmire sem képesnek írt le – megragadni a hatalmat és igazgatni egy nagy fővárost, legalábbis egy bizonyos ideig” (idézi Psichari, 95.)

Míg az 1848. júniusi munkásfelkelés csak azt igazolta, hogy az „alsóbb rétegek” képesek a lázadásra, a kommün már azt is megmutatta, hogy lehetséges a nép számára a hatalmat nemcsak megragadni, de gyakorolni is; mindez többé nem az uralkodó osztályok privilégiuma. A kommün alighanem ezzel írta be magát örökre a történelembe. És ez az oka annak a végtelen gyűlöletnek is, amelynek tárgya volt – nemcsak a reakció politikai oldaláról, hanem a „rendpárt” kultúra és tudomány világából érkező tagjai szemében is. Nehéz lenne a legképtelenebb rágalmozók közül még legismertebbek felsorolása is, elégedjünk meg hát néhány névvel: Claude Bernard, Alphonse Daudet, Gustave Flaubert, Anatole France, Théophile Gautier, Edmond de Goncourt, Leconte de Lisle, Émile Littré, Ernst Renan, George Sand, Hippolyte Taine, Émile Zola – hogy csak franciákat említsünk.

A kommünről szóló „versailles-i irodalom” alkotásai sem vonzó olvasmányok. Ez igen tisztán megmutatja, hogy a forradalmi veszélytől megrettent uralkodó osztály (és művészei, értelmisége) nem nyújt valami szép látványt. Nem szép mintegy humanista-szociális nézőpontból, de egyébiránt esztétikailag sem: a korban a kommünről megjelent regények (még a két talán legismertebb is: Zola *Összeomlás* és Anatole France *Szervien csodavárásai* című műve) mára szinte teljesen feledésbe merültek. Az irodalmi művek egyszerűen nehezen viselték el a még a nagy írók munkáira is jellemző sematizmust, a karikatúraszerű pszichologizálást, a megfagyott kliséket, az előzetesen megszabott politikai vízióknak teljesen alárendelt cselekmény- és személyiségábrázolást.

Mindez már nem a hagyományos reakció hangja volt – hanem legöbbször a „polgári progresszió”, a republikánus burzsoáziáé. Esetükben a félreismerhetetlen osztálymegvetést valamiféle moralizálás álcázta, számukra a kommün nem egy osztály felkelése volt (kevesen voltak köztük olyan őszinték, mint Flaubert, aki már az általános választójogot és a közoktatást is veszélyes örökségnek tartotta), hanem köztörvényes bűncselekmény, vad, barbár orgia. Elkövetői nem munkások voltak, a szegények, a nép (ezt kínos lett volna elismerni az éppen létrejövő köztársaság születésének pillanatában), hanem banditák és gonosztevők. Vagy persze örültek, mentálisan sérültek, társadalmi patológiák hordozói, a szociáldarwinizmus igazságának mintapéldányai –, hogy a tudomány és a regényirodalom hozzájárulásáról is szóljunk.¹ Tombolt az olcsó pszichologizálás (olyanok tollán, mint Flaubert vagy George Sand!), a higiénizmus, a kétfilés kriminológia vagy a társadalmi biológia.

A liberális-demokrata köztársaság szemében a kommün leverése, a vérfürdő és a tűzvész, valamiféle megtisztulás volt („szükséges szörnyűség”, ahogy Zola írta), ahol a császárság és a kommün, mint a két bűnös rendszer értékelődött egy új kezdet fényében (még Victor Hugo „szörnyű éve” is valami ilyesmit akar mondani – noha persze jobb indulatú megvilágításban). A köztársaság nem is ajánl mást a kommün emlékezetével kapcsolatban a bosszúállás borzalmaitól, mint amnesztiát a túlélőknek és csendes felejtést. Az antikommünár írók egy része (éppen Anatole France vagy Zola), a III. köztársaság megszilárdulásával, a modern munkásmozgalom kialakulásával, más harcok eljövételével (Dreyfus-ügy, az antiklerikális kultúrharc, a szélsőjobboldal előretörése) baloldallivá vált – mindazonáltal (és ez alighanem igen jellemző tény), sosem revidálta a kommünrel kapcsolatos álláspontját és írásait. A párizsi kommün emléke kívül maradt a baloldali republikanizmus gondolatvilágán.

Az 1890-es évekre még a téma is eltűnik az irodalomból, a dolog társadalmi hasznosságának hiánya nem teremtett többé piacot az ilyen művek számára (mint látni fogjuk,

¹ Természetesen itt is párhuzamot lehetne vonni a párizsi kommünről és a Tanácsköztársaságról szóló ellenforradalmi irodalom között. Érdekes azonban, hogy ez az ellenforradalmi pamfletirodalom nem igazán használta a nagy forradalom vagy a kommün analógiáját „bármennyire negatív is volt a véleményük az »időt kizökkenítő« francia forradalomról, vagy az egykor nagy riadalmat keltő – és teljesen elutasított – párizsi kommünről” (Csunderlik, 310.).

maga a munkásmozgalom is igen távolságtartó a kommunéval kapcsolatban egészen a bolsevikok megjelenéséig). A kommunárokat felváltották más ellenségek, mindenekelőtt az anarchisták, a forradalmi szindikalisták, a sztrájkoló munkások és a civilizáció más ellenségei. Mindenesetre a kommuné bukása utáni versailles-i témák („*Travail-Famille-Patrie*”, a „munka–család–haza”, a gyökértelen városlakók és munkások szembeállítása a mély Franciaországgal, az idegenek, később a zsidók, a *métèque*-ek nemzetrontó befolyása) a későbbi évtizedekben az egész jobboldali ideológia és irodalom közkincsévé váltak Maurice Barrès, Paul Bourget, Léon Daudet és Charles Maurras tollán – ahogy a neves író és a francia antiszemitizmus egyik atyja, Édouard Drumont fogalmazott: a vesztes porosz háború és a kommuné után „Franciaország” megalálta az univerzalizmus helyett „a saját értékeit” és az „*à l'allemande*” (német mintájú) jobboldalon találta meg, „a föld és a halottak”, a saját „kulturális és történelmi közössége”, a saját „személyisége” (Psichari, 109.) kultuszában. Az antikommunár irodalom bizvást tekinthető a később más témákkal is felszerelkező (a kolonializusból fakadó rasszizmus, a sovinizmus, az antiszemitizmus, az antikommunizmus) szélsőjobboldali pamfletirodalom kiindulópontjának, amely gyakran ugyanazokat a képeket, nyelvezetet, verbális erőszakot használta, mint a kommuné után keletkezett elődje.

Éppen a csendes felejtés volt lehetetlen a születő munkásmozgalom számára és ennek köszönhetjük, hogy a kommuné emlékezete példátlanul időtálló jelenséggé vált. A kommuné emlékezete előbb a munkásosztály öntudata megszületéséhez (és mártíromságához) kötődött, később mintegy az októberi forradalom előhangja lett. Mint láthatuk, Lenin ebben az ügyben a lehető legexplicitebben fogalmaz: a kommuné a szovjet rendszer csirája volt, az első munkáskormányzat, a végre felfedezett politikai forma, amelynek kifejtettebb változatát jelentette az 1917 után létrejött szovjet-orosz szisztéma. A szovjet forradalom „megfagyásával” a dolog anakronizmusa és történelmi tarthatatlansága természetesen egyre nyilvánvalóbbá vált, de mindez nem változtatott azon, hogy a kommuné politikai emlékezete az újbóloldal fellépésig szinte döntően az ortodox kommunizmus foglya maradt.

Az ortodoxiával szemben kialakuló újbóloldal radikális irányzatai számára kommuné az „igazi forradalom” legfontosabb történelmi megtestesítője lett, amelyet természetesen elsősorban éppen a „létező szocializmus” rendszerével és nyugati „leányvállalataival” állítottak szembe. Az újbóloldal vereségével az utolsó nagy forradalmi hullám (1965–1977) elcsitultával a kommunéval is megtörtént, ami sokáig lehetetlennek tűnt: történelemmé vált, vitás kérdései szakmai kérdésekké, a kommunárok története történészek foglalatosságává. Mindenesetre az a tény, hogy valahogy mégsem sikerült beilleszteni a kommuné a nagy nemzeti elbeszélés egyik fejezetébe jelezte, hogy talán mégsem halott egészen. Aztán az utóbbi évtizedek reakciós fordulata (amelyben a párizsi kommunéval kapcsolatban újra a legkeményebb versailles-i beszédmód tört felszínre), másrészt az „ultraliberalizmus” újjászületése (mely szinte ösztönszerűen nyúlt vissza a kommuné hagyományhoz) egyértelművé tette: a kommuné még mindig jelent valamit. Nem a történe-

szeknek, hanem mindannyiunknak. A rágalmaktól a forradalom modelljén át a történelemig – és vissza.

A párizsi kommuné emlékezete: *quelle histoire!*

A bűnös város – Versailles hangjai

Az 1871-től 1917-ig terjedő korszakban a kommuné még valóban az „élő történelem” része volt, ekkor a történelmi emlékezet még magának a kommuné által és ellenében vívott harcoknak a folytatása volt más eszközökkel. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a versailles-iak számára a kommuné elleni engesztelhetetlen küzdelem korántsem fejeződött be a harcok végével. Mivel immár bírtak a megszólalás lehetőségének monopóliumával, azonnal hozzáfogtak a kommunárok emlékének gyalázásához: éppen olyan mérhetetlen gyűlölettel és dühvel, mint amilyen a harcok során jellemezte őket. Viszonyulásukban egy érdekes paradoxonra lehetünk figyelmesek: egyszerre hirdették, hogy a kommuné förtelmes bűnei sosem felejtődnek el, miközben komoly erőfeszítéseket tettek arra, hogy magukat a kommunárokat a *damnatio memoriae*, az emlékezetből való kitörlés is sújtja. Nevük kiejtése tilos volt, létezésüket tagadták, és még maga a „kommuné” szó említése is bűncselekménynek számított.

Paul Lidsky remek könyve 1871 és 1873 között háromszáz megjelent kommunéellenes könyvről tud (nem beszélve most a többezernyi újságcikkről, fényképről, karikatúráról), melyek közös vonása, hogy fő céljuk az volt (természetesen a szokásos hatalomhoz való dörgölözés mellett), hogy legitimálják, sőt bátorítsák az elképesztő méreteket öltő versailles-i repressziót és bosszút. Ebből a célból a kommunéból nemcsak az osztályharc rémisztő iskolapéldáját „csinálták”, hanem valamiféle vörös apokalipszist, minden idők barbárságának legfelsőbb fokát, az abszolút metafizikai gonoszt.

De mégiscsak furcsa lehet, hogy míg a költők (és a legnagyobbak: Verlaine és Rimbaud) a kommuné mellé álltak, addig az írók közül szinte mindenki (Victor Hugo részleges kivételével) nemcsak egyszerűen szembeállt a párizsi kommunéval, hanem a legdurvább rágalmakat szórta rá, ma már elképzelhetetlen szörnyűségeket vetett papírra, és bizony műveivel maga is előkészítette, támogatta és utólag is jóváhagyta modern idők egyik legvéresebb politikai mérszárását. Mi történhetett?

Az ősbűn itt is, ahogy a politikában, 1848 bukása és az azt követő csalódás volt. Azok az írók, akik 1848 tavaszán romantikus elfogódottsággal ölelték keblükre a szent népet, nem sokkal később már „rabszolgák örök fajaként [tekintettek rá], amely nem érdemel mást csak botot és láncokat” – mondta Leconte de Lisle, aki még pár hónappal e sorok leírása előtt kezdeményezője volt a rabszolgaság eltörlését végül is elérő petíciónak (idézi Lidsky, 38.).

Mit követett el hát a nép? A legrosszabbat, amit csak elképzelhetünk: megcsalta az értelmiségi ábrándokat. Nemcsak belépett 1848-ban a politika színpadára, de rögtön

helyet is követelt magának (ahogy Tocqueville szemrevételezte: nem a kormányzás formájának a megváltoztatásáról volt szó többé, hanem a társadalmi rendjéről; nem politikáról, hanem osztályharcról) – azaz fenyegette a burzsoá rendet. Az írók erre kétféle módon reagáltak: vagy kifejezték a mély megvetésüket a nép irányába (és természetesen a leghatározottabban elleneztek minden követelését), vagy visszavonultak köreikbe, és undorral elfordultak a politikától.

A másik nagy fordulópontra az 1851-es államcsíny volt: a kezdetben ellenséges írók, elfordulván a politikától, lassan megköttették a maguk kompromisszumát a rendszerrel, a bátor és tántoríthatatlan Victor Hugo és George Sand inkább a nagy kivételek voltak. Flaubert, ifj. Dumas, Taine, a Goncourt fivérek, Gautier, Renan, Saint-Beuve gyakori vendégei voltak Mathilde hercegné (III. Napóleon unokahúga) irodalmi szalonjának, a Tuileriáknak, Saint-Cloudnak, Compiègne-nek (a mulató császári udvarnak). A forradalmak korának bizony nagyon vége volt az írók egy jó része számára: a nép inkább a rémisztő barbárok gyülekezete volt, mint a szabadságért küzdő hőskék. Mindezt kiegészítette az általunk is már említett jelenség, azaz a párizsi bohém átalakulása. Ez már nem az 1820–1840-es évek aranyifjúsága, a piros mellényes, hosszú hajú, vidám „*Jeune-France*”, de nem is Murger-féle bohém, aki a nyomorával tudta szórakoztatni a burzsoáziát. Ez már inkább a *litteratus proletariátus*, amely vagy a népi osztályokból, vagy vidékről érkezik, burzsoáellenessége nem póz vagy életstílus, hanem politikai-esztétikai eszme. Nem véletlen, hogy ők a polgári írók másik célpontjai a tudatlan nép mellett: „Lehet, hogy ez előítélet, de én hiszem, hogy jóra való embernek (*gens honnête*) és tiszteletre méltó burzsoának (*bourgeois honorable*) kell lenni ahhoz, hogy valaki tehetséges legyen” – írta félreérthetetlenül a Goncourt fivérek híres naplójukban (Lidsky, 42.). A kommün mély gyűlöletében az is komoly szerepet játszott, hogy ez a bohém is a párizsi események egyik főszereplője volt.

Az írók számára a kommün a „csőcselék” műve volt, a gonosztevőké: kísérletet sem tettek arra, hogy valamiféle politikai-társadalmi magyarázatot keressenek az eseményekre, nem politikai harc volt ez vagy társadalmi forradalom, hanem valamiféle végzet-szerű, szinte természetfölötti apokalipszis. Logikus magyarázatot hiába is keresnénk rá, legfeljebb metaforákat találhatunk:

„Minden városban léteznek vastag rácsokkal lezárt oroszlanbarlangok, ahová bezárják a vadállatokat, a büzlő fenevadakat, a harapós szörnyeket, akiket a civilizáció nem tud megszelídíteni, akik vére szomjasak, akiket a tűzvész úgy szórakoztat, mint a tűzijáték, akiket mulattat a lopás, akik szerint a szerelem támadás a prudériá ellen; ezek a szörnyszívűek, gyűlölettel telt lelkűek, ez az undorító csőcselék, amelyik nem ismeri a napfényt, amelyik földalatti sötét kamrákban húzódik meg. Egy nap előfordul, hogy a figyelmen kívül hagyott álleledkezik a kulcsokról, ekkor a vadállatok rátörnek a veszett ordításuktól megrémült városra. A rácsok nyitva találhattak 1793 hiénái és a kommün gorillái előtt.”²

² Théophile Gautier: *Tableaux du Siècle. Paris, 1870–1871*. Paris, 1971. Charpentier et Cie, Libraires-Éditeurs, 372–373.

Az állati hasonlat nem pusztá stílusfogás volt – jól megfelelt annak a szinte rasszista képnek, amelyet a kommunellenes közvélemény táplált a kommunárokról. Akik nemcsak vadállatok voltak, hanem alapvetően immorális lények, egyszerű gonosztevők is:

„Ezeknek az ismeretleneknek a bandája, akiknek először halottuk a nevét az aláírásukkal ellátott plakátokon, nem is annyira névtelenek voltak, mint álarcos, kormozott arcú banditák, aki az éj leple alatt járták a várost, kifosztották a házakat és magukévá tették Párizst. Sötét bandáik vonultak mögöttük, akik megkaparintották a fegyvertelen várost... Párizst ez váratlanul érte, ezért nem állt ellen... A kommün ennek a tehetetlen városnak a holttestén ült tort. Amikor néhány nappal később a város fel akart ébredni, már késő volt.”³

A kommün elsősorban eszelősök műve volt: a társadalmi epilepszia egyik megnyilvánulási formája – felesleges volna racionális magyarázatot keresni rá. Du Camp szavaival:

„(...) az elmeorvosok azt mondják, hogy egy ember iszákosnak születik, de alkoholistává válik, az utóbbi gyógyítható, az előbbi gyógyíthatatlan; mi is azt mondhatjuk: vannak, akik forradalmárnak születnek, és felkelővé válnak, a felkelő gyógyítható, a forradalmár gyógyíthatatlan” (Du Camp, I/14).

Akadnak írók, akik mégiscsak valamiféle politikai magyarázatot kerestek az eseményekre, és az osztályharc elrettentő példájaként mutatták be a kommunárokat, akik nem csupán állatias módon barbárok voltak, hanem az elvetemült proletárok megtestesülései is:

„Ezek a munkás urak, akik kezében jobban áll a borosüveg, mint a munka, akik igen ritkán mosakodnak, mert nincs rá idejük, akik a fejükbe vették, hogy ők a világ; akik semmi máshoz nem értenek mint a szakmájukhoz, most mégis a fejükbe vették, hogy felváltják a civilizált emberek kormányát. Ezeknek a nagyszerű teóriáknak hála bebizonyosodott, hogy a tapasztalat, a munka, a tudományok, a gondolkodás, az elmélkedés semmire sem szolgál, elég közönségesnek, rosszul neveltnek, dohánytól és piszoktól büzlőnek lenni, sértéseket köpködni a pipa mögül, hogy magasabb rendűnek tekintsék őket másoknál. Nem is a barbárság, ami fenyeget, nem is a vadság, amely elborít minket, hanem az egyszerű, tiszta bestialitás.”⁴

³ Maxime Du Camp (1881): *Les Convulsions de Paris*, I–IV. Paris: Librairie La Hachette, I/6. Du Camp munkája valóban az antikommünár irodalom bibliája: a négykötetes, 2000 oldalas könyv (amely a korra jellemzően helyet biztosított szerzőjének a Francia Akadémián) egyetlen információt sem tartalmaz a kommün társadalmi-politikai okairól, történetéről, rendelkezéseiről, lényegében kizárólag igen hosszú lére eresztett gyalázkodás: „Nem látok mást, mint hét-nyolcszáz szenvedélyektől elvadult, ambíciótól fűtött, a népet, amelynek a nevében beszél, megvető embert, akik gyűlölik a gazdagokat, mert irigylik őket és mindenre készek, hogy híresek legyenek, hogy engedelmeskedjenek nekik, hogy diktátorokká váljanak. Ezek mind deklasszált kispolgárok; a tulajdonossá válás reményét veszített munkások, tulajdonosok, akiknek nem sikerült vagyont szerezniük; újság nélküli újságírók; klientúra nélküli orvosok; diák nélküli tanárok.” (Du Camp, I/12.)

⁴ Ernest Feydeau (1872): *Consolation*. Paris: F. Amyot, 191–192.

A republikánus szerzők kevésbé voltak talán vérszomjasak, de valójában ők sem igen mondtak mást. Zola számára is a kommün egyszerűen „túl volt a politikán”, nem politikai-társadalmi magyarázatokat keresett rá, hanem lázas betegségként, a vezetői őrült delíriumaként, rémálomként, a bestialitás tombolásaként írta le. A korban már idős, a kommünt illetően Flaubert hatása alatt álló '48-as forradalmárra, George Sandra sem lehetett ráismerni, amikor a kommün kapcsán az „őrület szaturnáliáról” beszélt; a fiatal Anatole France kijelentéseiben pedig elég megdöbbenően keveredik az osztálymegvetés, a félelem, és a szörnyülködés, amikor a kommün irányítóiról mint „gyilkosok csoportjáról”, „gazemberek bandájáról” és „a téboly és a bűn kormányáról” írt (Psichari⁵, 96–99.). A republikánus írók számára mindez persze némileg védekezés is volt a reakcióval szemben, annak a gondolatnak a képviselője, hogy a kommün nem egyenlő a köztársasággal, Zola említett *Összeomlás* című regényében a kommünt (és véres eltiprását) valamiféle „tisztító tűznek” tekinti, a vérfürdő „szörnyű szükségszerűség” volt, a két Franciaország (az említett regényben visszafogott eredetiséggel egy testvérpár sorsában ábrázolt) összeesése: a mérsékletesség és az egzaltáltság, a földé, a józan paraszti ész és a császárság alatt egyszerre elkényeztetett és felhergelt városé. Maurice, a kommünár testvér, sem politikai elvei miatt csatlakozik a kommünhöz, hanem teljes reményvesztettségében, amely tisztító tűzért (*l'immense boucher d'holocauste*) kiált. A kommün nem volt más, mint a császárság végletéig korrump, bűnös rendszerének, katonai vereségének és a nemzeti megaláztatásnak valamiféle tragikus következménye: „mindent elborító járvány, krónikus részegség”. A leszámolás a kommünárokkal („a beteg ágak lenyесése, hogy a fa tovább élhessen”) szükséges volt: éppen a köztársaság érdekében (Fournier, 2013: 78.).

Maga a kommün „műve” lényegében teljesen ismeretlen volt az írók előtt, ez tulajdonképpen nem is nagyon lehet oly meglepő, hiszen a párizsi nép lázadása számukra nem volt más, mint patológikus tünet vagy bűnözők tébolyult tombolása: az „orgia”, a tűzvész, a túsok kivégzése jóval nagyobb figyelmet kap, mint bármi más a kommünt illetően. Ha egészen ritkán a konkrét intézkedések is szóba kerülnek, abban sincs sok köszönet, maga Zola írja a természetes gyermekeket törvényesítő rendeletről: „Igen mulatságos, hogy ezek az urak, akik fiatalokkorban számos fattyút nemzettek, most a hazát terhelik meg azzal, hogy anyát adjon számos családjuknak.”⁶

Mindazonáltal a dolgok természetes rendje, a burzsoá társadalom nem szülehetett ilyen szörnyeket a világra, szükség volt valamiféle külső beavatkozásra, hogy ez a példátlan anarchia létrejöhön. Mint láthattuk a kommün irányítóit az irigység és a kudarc motiválta (a magyarázatok tehát némi túlzással pszichológiaiak, nem szociálisak), majd

⁵ Henriette Psichari (1884–1972) az egyik legvérmesebb *dreyfusard*, az író Jean Psichari lánya és Ernest Renan unokája, számos művében megörökítette ezt a baloldali republikánus (olyan szereplőkkel mint Jaurès, Zola, Anatole France...) miliőt.

⁶ Émile Zola: *La Sémaphore de Marseille*, 1871. május 5. (idézi Lidsky, 70.).

persze mindez kiegészül a kommünárok „leidegenezésével” (melyhez az Internacionálé felelőssé tétele volt a legkézenfekvőbb eszköz):

„Az Internacionálé, ez a szabadkőműves bűnszervezet trónolt a párizsi Városházán. Tagjait Európa minden részéből származó haramiákból és útonállókból rekrutálta. Lengyel hamisítók, Garibaldi csirkefogói (*bravi*), szláv szabads csapatok (*pandours*), porosz ügynökök, *yankee* kalandorok kavalkádja alkotta a haderejüket. (...) Párizs két földrész salakjának és söpredékének vált a gyűjtőhelyévé.”⁷

Némi büszkeséggel tölthet el minket, hogy a magyar Frankel Leó alakja volt ebben a propagandában a közmopolita összeesküvés egyik szimbóluma: „Micsoda szégyen! Azok az emberek, akik megtagadták a nemzet lobogóját, még ráadásul egy németet választottak vezetőjüké, aki most parádézik Párizs utcáin. Ez a porosz Frankel névre hallgat, nagydarab szőkésbarna német, nagy orrú, vékony arcú, gonosz tekintetű, akit mezítláb űztek ki saját országából”⁸ (más „forrásokban” Frankel inkább turbános „*turco*”, azaz „arab”).

A francia sajtó már a harcok másnapjától sulykolta, hogy a kommün egész Európából szalajtott vad hordáknak volt a műve. Azzal, hogy a kommünt egy közmopolita összeesküvés részévé tették lehetővé vált, hogy a felkelőket megfosszák minden patriotizmusuktól (noha a haza védelme volt a felkelés legfontosabb oka, a kommünárok önazonosságában pedig a legjelentősebb elem – a republikanizmus mellett – éppen a patriotizmus volt) és lényegében a poroszok ügynökeivé tegyék.

A kommünárok tehát az egész világ salakja voltak, de még ezen is túl, a történelemben előforduló minden barbárság megtestesítői, általuk a történelem legszörnyűbb alakjai keltek újra életre, hogy rémes terrort hozzanak a városra: „a lángoló Párizs fényeinel mindenki láthatta, hogy az önkényuralom és a demagógia ugyanarról a töről fakadnak. Néró a századokon átnyúlva adta a fáklyát Babeuf kezébe. Ezek valóban Káin utódai voltak” (Du Camp, IV/326.). A kommünárok az emberiség története hajnalától létező metafizikai gonosz jelenkori megtestesítőjévé váltak még ábrázolásukban is: a karikatúrákban gyakran szörnyalakot öltenek (a „gyűjtogató nők”, „*les pétroleuses*”, teljesen légből kapott alakja ennek legismertebb példája: egy gyakran fiatal nő, akinek a vonásait a gyűlölet, az erkölcstelenség fúriává változtatja). Versailles őrült dühének a nők mellett (noha a gyermekeik sem felejtődtek el természetesen⁹) elsősorban Gustave Courbet alakja volt kedvenc célpontja, ahogy a *Le Figaro* írta 1872-ben:

„A kommün aljas banditái, akiknek Courbet volt a kedvenc bohócuk, nem politikai ellenségek. Ellenségei ők az egész társadalomnak és a fennálló rendnek. Tudják, milyenek voltak a politikai ideál-

⁷ Paul de Saint-Victor: *Barbares et bandits*. Paris, 1872: Michel Lévy, 242.

⁸ Paul Delion: *Les Membres de la Commune et du Comité central*, Paris, 1871, 93.

⁹ Maxime Du Camp írta: „Ezek a hitvány, erkölcstelen, félig farkas-, félig görényszerű élőlények, akiket közösségük korán elzüllesztett, akiket rossz szándékú költők oly nagyon magasztaltak (*oh Hugo!*), akik primitív nevüket azokról az utcákról kapták, ahol mint veszett kutyák kóborolnak, azaz egyszerűen ezek a csirkefogók, akik kíváncsisággal, nemtörődomséggel és korukra jellemző elánnal vetették magukat harcba.” (Du Camp, IV/228.)

jaik? Elég szemügyre venniük Courbet úr esztétikai elveit: ami a politikában a »vedd el, amit akarsz, ölj és gyűjtojgass, hogy elvehesd«, éppen az, ahogy Courbet fest, aki brutálisan ábrázolja a konkrét valóságot, a vulgáris alávaló részleteket.” (Idézi Fournier: 2013, 64.)

Barbárok, szörnyek, démonok: a kommunárok a hübrisz pecsétjét viselik magukon, annak valóban antik értelmében. Ez azt is jelenthetné, hogy legalább gonoszságuk nagy formátumát el kellene ismerniük – erről azonban szó sincs. Végtelen mértékben szörnyetegek ők, azonban mégsem tudják sohasem levetkőzni alacsony származásukból fakadó szánalmas közepszerűségüket: ők a „megrészegült szardanapálok” vagy éppen a „külvárosok Hérosztratoszai”. Képtelenek elhagyni külvárosi szokásaikat, még a pusztításuk mértéke sem önálló akaratuknak köszönhető, hanem annak (egy másik korabeli toposszal szólván), hogy mindvégig részegen cselekedtek. „Alkoholfelhő ült a plebejusok forrongása felett. A kommun alatt az „uralom egyik eszköze” a borosüveg volt. (...) Örült ellenállásuk erejét elsősorban a delírium tremensnek köszönheték” (de Saint-Victor, 98.).

A kommunárok tehát egyszerre voltak mérhetetlenül bűnösök – és elképzelhetetlenül hitványak. Mindenesetre alighanem ritka az ilyen mértékben reakciós korszak egy ország (különösen Franciaország) történetében, mint a kommunt követő pár év, egy évtized: a civilizáció és anarchia (amely előkészítőjének a demokráciát, sőt a közoktatást tartották¹⁰) harcában a társadalom „erkölcsileg fejlett része” számára minden eszköz megengedett volt – és jól tudjuk: éltek is ezzel.

Mint már hosszan szoltunk róla, Párizs a XIX. század végén korántsem egy város volt csak a sok közül: a korbéli Párizs a szimbolikus tere az urbanizációnak, a modernitásnak; a jelentések és események sajátos urbánus szövetét nyújtotta, valóban a század fővárosa volt. Ez a város egy nagy történelmi összecsapás kiemelt helye: a kommun kapcsán az egyik tábor a „forradalom fővárosáról”, míg a másik modern Babilonról beszélt. A versailles-iak győzelmük után még tovább mentek: igazi vallásos megtisztulási szertartásokat tartottak szerte a városban, ezernyi misére került sor azokban a templomokban, amelyeket a kommunárok társadalmi klubokkal becsstelenítették meg. Mindenhol tervbe vették a kommun emlékének eltörlését a város szövetéből is, azaz a forradalom előtti állapotok visszaállítását és/vagy a város történetében egy új korszak kezdetének szimbolikus jelzését, azonban a Sacré-Cœur¹¹ ismert kivételével, viszonylag kevés konkrét dologra került sor.

¹⁰ Gustave Flaubert levele George Sandnak, 1871. április 29. „Mit sem számít, hogy a parasztok tudnak-e írni, az igazán fontos az, hogy olyan emberek, mint Littré vagy Renan élhessenek és meghallgatásra találjanak” (idézi Lidsky, 86.).

¹¹ A „szent szív” kultusza a XIX. században már a legreakciósabb monarchizmushoz kapcsolódott, a II. császárság ideje alatt pedig egyenesen a pápai állam védelméhez. A kommun után a Montmartre hegyén először egy Bastille-hoz hasonló erődöt akartak emelni, a népi negyedek féken tartását elősegítendő. Mikor Thiers-t megbuktatva Mac-Mahon és vele a monarchista ultrakatolikusok kormányra kerültek, akkor került előtérbe a Sacré-Cœur bazilika építése, mint „a nemzeti bűnök megvallásának és az isteni igazság diadalának” a szimbolikus helye (Harvey, 2012: 518.). Az alapkövet 1875-ben tették le, a bazilika végül 1897-re készült el (a késlekedést az okozta,

Egyrészt az intranzigens katolikusok kormánya (az *Ordre moral*) mindösszesen két évet volt hatalmon 1873 és 1874 között, másrészt az ultrakatolikusok maguk erős kisebbségben voltak már a bűnös város sorsáról határozók között. A kisszámú – általában a megtisztulás aktusára utaló – emlékművek esetében az abszolút rosszal azonosított kommunárok említésre sem kerülnek: belőlük csak a bűneik maradtak meg. Azonban persze a lényeg nem is ez volt: a cél a győztesek szerepe mellett az áldozatok szerepének kisajátítása a versailles-iak számára. Noha jól tudjuk, hogy Versailles bosszúja összehasonlíthatatlanul véresebb volt, mint a kommun végeredményében távolról sem véres uralma, ezek az emlékhelyek mégis arra utaltak, hogy csak a kommun örült tombolásának az áldozatai az áldozatok. Külön arcucsapása volt a megtorlás áldozatai emlékének, hogy ezeket az emlékhelyeket általában Párizs szegényebb negyedeiben állították fel, ahol nagyon is emlékeztek a saját mártírjaikra.

A kommun talán az első olyan nagy európai történelmi esemény, amelyről szép számmal készültek fényképek – a párizsi kommun, de már a porosz háború és az ostrom is a fotográfia nagy pillanata volt. A korban, elsősorban a krími háború óta, a fényképezésnek igen nagy volt a presztízse, lényegében az abszolút objektivitásnak, a valóság ábrázolásának tökélyre fejlesztett technikáját látták benne. A II. császárság idején a hivatásos fotográfia a rend és a hadsereg támaszának számított, elkísérte a Krímbe és Mexikóba is a császári csapatokat, hogy beszámoljon sikereikről.

A leghíresebb „versailles-i” fotóalbum Eugène Appert munkája a beszédes című *Crimes de la Commune* (A kommun bűnei). A könyvben nem fotók, hanem fotómontázsok jelentek meg, kevésbé a kommun valóságát ábrázolták, mint Versailles képe-lervilágának reprezentációit a kommun „bűneiről”. Noha egyértelműek az ideológiai és politikai célok, mégsem csupán „csalásról” van szó vagy visszaélésről a közönségnek a fotográfia az „igazi” valóságot ábrázoló technikáját feltételező hitével. Alighanem a korabeli közönség pontosan tudta, hogy a képek nem a szó szoros értelmében vett valóságot ábrázolják, nem is fotóknak hívták őket, hanem „*peinture photographiée*”-nak (fényképezett festészetnek), azaz a fotográfus úgy készítette el a fotómontázst, ahogy egy festő egy képet, csak más technikával. A II. császárság ideje az ún. történelmi festmények nagy korszaka, a fotómontázsok tulajdonképpen ebbe a vonulatba illeszkedtek bele, a történelmi festmények közérthető módszereit kombinálták a fotó „valódiságnak” imázsával. A montázsok elkészítéséhez lényegében megrendeztek különböző jeleneteket statiszták segítségével, el túlzott, dramatizált attitűdökkel; pontosan kidolgozott kis részletekkel, egységes vizuális élménnyel dolgoztak, ahogy a történelmi festményeken.

A montázsok (és az újságokat még hónapokig elárasztó több ezer metszet, amelyeknek ezek a montázsok szolgáltak alapul) legfontosabb témája a túsok kivégzésének ábrázolása volt, célja a kommun elképesztő gazságának ábrázolásával morális tanítás nyújt-

hogy a mérsékelt köztársaságok vagy éppen a különböző szabadgondolkodó szervezetek sem nagyon rajongtak a klerikalizmus eme szimbólumáért), rajta az „*Ordre moral*” kommunt érintő credójával: „*Gallia poenitens*” („a bűnbánó Franciaország”).

tása a korabeli, a vallásos hagyományokkal még alaposan átitatott közönség számára (a kommun terrorjának áldozata, maguk is gyakran egyházi személyek, szinte Szent Sebestyénre hajazó ábrázolása igen sok montázsra fordult elő). A „fotók” a legelfogultabb kommunellenes toposzoknak képi aláfestését jelentik: a kommunárok igen gyakran részek, vagy borosüveg mellől, teljesen közömbösen figyelik a kivégzéseket; rosszul, öltözött, meglehetősen csúnya, barbár emberek; a nők pedig igazi fúriák, akik mindig az első sorokból irányítják a kivégzéseket.

Ezekről a montázsokról természetesen teljesen hiányoznak a „véres hét” eseményei, a szenvedés csak a tüzök monopóliuma. A montázsok másik nagy témája pedig a harcok utáni romokban álló Párizs: Pompeihez vagy Herculaneumhoz hasonlították az antikizáló romok között is poétikus Párizst. A rombolás mértékének eltúlzása (hiszen Párizs természetesen nem állt romokban) nyilvánvalóan egyrészt a kommun barbárságnak, másrészt a „büntetés” igazságosságának az alátámasztására szolgált. Itt a képek fő mondanivalója a kommun nihilista mentalitásának; a kommunárok osztályszármazásából eredő féltelenségének az alátámasztása a romokban heverő főváros képeivel. Nem látunk a romok között egyetlen halottat sem (a valóságban hetekig komoly gondot okoztak a városban az ezerszámra heverő hullák az utcákon), de maguknak a romoknak a bemutatása is teljesen független attól, hogy melyik harcoló fél nyomán keletkeztek ezek a romok (a kommun gyújtogatói, vagy Versailles ágyúi).

Végeredményében ezek a fotómontázsok a győztesek a politikából vagy az irodalomból ismert motívumainak a képi reprezentációi (és persze ilyen értelemben hasznosak a történelmi megismerés szempontjából – nem a valóságot ábrázolják, hanem Versailles reprezentációját a kommunról): leginkább a barbárok pusztítása miatt összeomlott civilizáció és annak fővárosa, Párizs képét nyújtják.

Kommünparti fényképek is voltak persze (Bruno Braquehais, a kommun „riporter” és Hippolyte Blancard), nekik köszönhetjük, hogy igen sok valódi fénykép maradt fenn az eseményről. A kor technikája miatt (igen hosszú idő kellett az exponáláshoz) ezek nem pillanatképek vagy „akciófotók”, inkább beállított fényképek. A legtipikusabb képek a barikádok előtt büszkén feszítő kommunárokat mutatnak, itt a mondanivaló leginkább a kommunnek mint különböző társadalmi osztályokat, férfiakat és nőket, öregeket, középkorúakat és gyerekeket egyesítő forradalmának reprezentációja. A kommun mint a „mindennapi emberek”, a párizsi nép uralmának az ideje.

A városban emelt, legtöbbször latin feliratú emlékművek (túl az ultramontán katolicizmuson ezzel nyilván a szociális distinkciókra is utaló) kis száma azzal is magyarázható, hogy a győztesek egyre inkább a *damnatio memoriae* eszközét választották a kommunnel szemben. Ez egyébként meg is felelt a lassan a mérsékelt republikánusok kezére kerülő III. köztársaság igényeinek is: a lehető leggyorsabban megszabadulni a felkelés emlékeitől is, hiszen magának a köztársaságnak is kellemetlen emlék volt ez a „*Vendée urbaine*”. Úgy tűnt, hogy a kommunból nem marad más, mint a példátlan barbárság

emléke, amely elnyerte méltó büntetését: az életben maradt kommunárok a mérsékelt republikánusoktól sem számíthattak többre, mint a megvető és gyanakvó felejtésre.

A legyőzöttek azonban nem nyugodtak bele ebbe, és lassan szimbolikusan is felémelték a fejüket a reakció emlékezetével szemben – ott, ahol erre lehetőségük volt: az emigrációban.¹²

Az emigráció emlékezete és a „Kommunárok fala”: az emlékezet ereje

Mintegy négy-ötezerre tehető azoknak a kommunároknak a száma, akik megmenekültek Versailles bosszújától, és eljutottak a főszabály szerint Belgiumba, Svájcba vagy Angliába. Mint a politikai emigrációk esetében mindig, az azt kiváltó történelmi esemény emlékezetének megőrzése egyfajta pótlékot is jelentett számukra a valódi politikai cselekvés hiányában – ez különösen olyan esetekben van így, amikor az emigráció nagy részét „írastudó” emberek alkották (és ez a kommun esetében, amely „elitjének” egy része tudott emigrálni, nagyon is jellemző volt).

A kommun történetét elmesélő első könyvre (egyébként máig ez az egyik leghíresebb), Benoît Malon művére alig pár hónapot kellett várni: a könyv, mint ahogy erre címe is utal (*La troisième défaite du prolétariat français* – Neuchâtel, 1871), elhelyezi a kommunt a forradalmi történetekben a proletariátus másik két „Szent Bertalan-éjének” (1832, a lyoni takácsok lázadása és 1848 júniusa) sorában. Természetesen tagadja a kommun „bűnben fogant” eredetét, és a versailles-iakat azzal vádolja, hogy „az osztályharcok hatezer éves történetének legvéresebb epizódja” elkövetésében bűnösök. A könyv egyébként a párizsi kommunnek a leginkább szocialista olvasatát nyújtja, Malon (az Internacionálé egyik legfontosabb párizsi vezetője) korrekt, adatolt összefoglalását nyújtja az eseményeknek.

Az emigráció irodalmának kulcskönyve azonban mégiscsak Prosper-Olivier Lissagaray nagy munkája (*Histoire de la Commune de 1871* – Brüsszel, 1876), amely megalapozta a maguknak a kommunároknak a kommunképét és nagyban hatott az utókorra is. A mű kétségkívül nem elfogulatlan, érzelmekkel teli és gyakran megható olvasmány, amelyben érdekesen keverednek a személyes beszámolók (a szerző személyes tapaszt

¹² Legalábbis elsősorban, hiszen természetesen a legkeményebb reakció sem képes arra, hogy minden titkos, disszidens hangot elnyomjon. Egyrészt lassan kialakult a „republikánus bankettek” szokása (érdekes módon inkább Dél-Franciaországban, ahol a kommunben a federalizmus elvét és impliciten saját kommunjeit – Marseille, Lyon, Saint-Étienne, Toulouse... – emlékét ünnepelték). Azaz a megemlékezés a kommunre, a későbbi szokásokkal szemben nem a bukásra (májusban), hanem a létrejöttére (márciusban) figyelt. Aztán persze ott voltak a legnehezebb időkben is a népi szonok (alighanem a kommun az a történelmi esemény, amelyről a legszebb szonok szólnak) és a felfeliratok („Párizs népe, ezt a házat a véreddel fizetted meg” – mázolták fel Thiers házára, amelyet a kommun alatt felgyújtottak, majd állami pénzből építettek újjá), a párizsi nép szabadságvágyának és bátorságának korabeli szimbólumai.

talatain túl, több száz ilyen összegyűjtött), a politikai elemzések, a gyakran magával a kommunéval szemben is kritikát megfogalmazó szerzői vélemény, a legkisebb részletekbe belemerülő eseménytörténet és a lírikus himnuszok – ám a könyv történeti munkája: a kornak, és a szerző helyzetének megfelelően romantikus történetírás, de történetírás, komoly figyelemmel a forráskritikára is. A könyv egyszerre hőseposz, remek olvasmány, de a történészek számára is a kommunéről szóló legalapvetőbb munkát jelenti. Lissagaray műve szenvedélyes könyv, de – vagy inkább: és – igaz. Nincs benne több tévedés, mint bármely történész munkájában, szerzője nem engedhette meg magának legendák költését, hiszen a történet főszereplői nagyon is éltek még, másrészt, ahogy szerzőnk oly szépen fogalmaz:

„Azok, akik hamis forradalmi legendákat mesélnek a népnek, akik költött történetekkel szórakoztatják, olyan bűnösök, mint azok, akik a geográfusok, akik hamis térképeket készítenek a tengerészek számára.” (21.)

Az emigrációban megjelent klasszikus munkák gyakran erősen libertárius álláspontot képviselnek. A kommuné egykori vezetői közül az események talán legösszefoglalóbb olvasatát az újságíró-író, Arthur Arnould nyújtja (*Histoire populaire et parlementaire de la Commune* – Brüsszel, 1878). Véleménye szerint „március 18-án a nép deklarálta, hogy célja kitörni az ördögi körből a baj gyökerének megszüntetésével, azaz nemcsak egyszerűen lecserélni az urakat (*maîtres*), hanem soha többé urakat nem látni.” (Arnould, 210.) A párizsi kommuné történetének ez a kollektivistá-föderalista olvasata fontos forrás a kisebbségek álláspontjának megértéséhez; de Marx munkája mellett Arnould-é az, amelyik a legélesebb szemmel veszi észre, hogy a kommuné nagy kérdése az állam problémája. Arnould egy évvel korábban jelentette meg a forradalomról és az állam jövőjéről szóló elmélet írását (*L'Etat et la Révolution* – Az állam és a forradalom), most tehát az általa megélt párizsi forradalom példáján mutatja be, hogy „nem lehetséges társadalmi forradalom az állam létének megkérdőjelezése nélkül” (212.).

A másik hasonló szellemű munka szerzője, Gustave Lefrançais az egész korszak egyik legfontosabb szereplője volt. A tanári végzettségű Lefrançais részt vett már az 1848-as forradalomban, 1851 után emigrációban élt, majd pár évvel későbbi visszatértekor Párizsba a republikánus és proudhonista körök ismert alakja lett, később, 1868-tól a népi gyűlések egyik legfontosabb szónoka, az ostrom alatt az éberségi bizottságok szervezője. Októberben szerepet vállalt a felkelésben, szemben Gustave Flourens-szel, aki Közlét Bizottság alakítását (azaz a forradalmi diktatúrát) javasolta, ő már ekkor a libertárius szellemű kommuné híve volt. Októbertől februárig a felkelésben való részvétel miatt börtönbe került, innen a kommuné előestéjén szabadult ki, amelyben aktívan részt vett, a IV. kerület (kisebbségi) delegáltja volt a Központi Bizottságba, az Oktatási Bizottság tagja, harcolt a barikádokon is, a bukás után Svájcba menekült, ahol a Jurai Föderáció (az anarchista Internacionálé) egyik fontos képviselője lett.

Lefrançais nyújtja számunkra a kommuné leginkább kidolgozott libertárius szellemű történetét és olvasatát, szavajárásával a „kommunalista” forradalomét.¹³ Véleménye szerint a kommuné „túl kormányjellegű (*gouvernemental*) volt ahhoz, hogy igazán forradalmi legyen, és eredete okán túl forradalmi ahhoz, hogy a legalitás hívei elfogadják mint kormányzatot – ez volt a zsákutca, melyben létezett és ahonnan nem is tudott volna máshogy kitörni, mint felvállalva antiautoritárius elveinek teljességét, mely minden valódi demokrácia alapja”. Számára a kommuné irányító testület kisebbsége „tisztá szocialista frakció volt, azaz megszabadult minden kormányzati gondolattól – a kommunális autonómia talaján állt”. (Lefrançais, 2001: 178., 182.) Egyetértéssel idézi Charles Longuet-t, aki így fogalmazott egyik cikkében a kommuné alatt:

„Ez alkalommal az antagonizmus nem osztályok között feszül, nem lesz más tárgya a harcnak, mint a régi, mindig feléledő, de lassan kétségtelenül véget érő háború a szabadság és az autoritás között, municipális és állampolgári (*civique*) jogok a kormányzati önkény helyett.” (Vö. Rougerie, 1973: 114.)

Lefrançais (a híres, az anarchista Internacionálét megalakító, saint-imer-i program egyik szerzője) is elismeri, hogy a kommuné nem végezte el „a hatalom eltörlését” (noha „a kommuné célja nem a hatalom decentralizációja volt, hanem magának a hatalomnak az elpusztítása”). Számára az állam lerombolásának végre megtalált politikai formája, amelyet felvált a közvetlen népuralom, a kommunók és szervezetük, a szabad föderáció.

A kevésbé klasszikussá vált emigrációs visszaemlékezésekben, ahogy ez ilyenkor lenni szokott, dominál a hol rontottuk el témája (leginkább Marx műveiből ismert két alapotívum náluk is Versailles megtámadásnak elmaradása és a Francia Nemzeti Bank aranykészletének sorsa). Érdekes, hogy a volt kommunárok szerint a győzelem nem volt lehetetlen (jól tudjuk, hogy Marx – és vele az egész marxista hagyomány – ezt, enyhén szólva, nem így látta). Szerintük a vereséget éppen a kommuné „túlzott puhasága” és a politikai-katonai stratégia hiányosságai okozták.

Másrészt a visszaemlékezések legfontosabb témája maga a „véres hét” borzalma. Természetesnek kell látnunk ezt, ha nem tévesztjük szem elől (mint fentebb szoltunk róla), hogy Versailles repressziójának az egyik legvisszatartóbb eleme éppen Párizs áldozatainak eltagadása volt. A kommunárok teljes joggal hangsúlyozták mindezt, hiszen a kor normáihoz képest a versailles-iak bosszúja elképzelhetetlenül véres volt (ehhez még hozzátehetjük, hogy mindezt érvként használták fel az amnesztia mellett mind a volt kommunárok, mind az amnesztiapárti republikánusok). Mindenesetre ez az áldozatok mártíriumára koncentráló emlékezet komoly nyomokat hagyott az utókoron is, ennek az

¹³ Lefrançais kommunéről szóló munkájára gondolunk (*Études sur le mouvement communaliste de Paris en 1871* – Neuchâtel, 1871), a másik, inkább önéletrajzi könyve (*Souvenir d'un révolutionnaire*) valójában talán részletesebb ismertetést adja a kommunének, de ebből a későbbi munkából (nyilvánvalóan nem kívánván provokálni szocialista elvtársait) szinte teljesen hiányoznak az „állam elhalására”, a „hatalom elpusztítására” utaló megjegyzések. Egyébként magának az Internacionálnak (a Pottier-féle versnek) az ajánlása így szól: „*Au citoyen G. Lefrançais, membre de la Commune*”.

emlékezésnek lett a kitüntetett helye a híres „Kommünárok fala” (*„Le Mur des Fédérés”*) a párizsi Père-Lachaise temetőben.

„Ideje felejteni. Mindkét oldalnak” – ez volt a végre tartósan kormányra került mérsekelt köztársaságiaknak legfőbb mondanivalója az 1880-as, a kommünárok számára járó amnesztia kihirdetésével. Ma már jól tudjuk, hogy ez az óhaj a lehető legkevésbé sem valósult meg, azonban nem árt emlékeztetni minderre, hogy elkerüljük az anakronizmusokat és a hamis teleológiát. Egyáltalán nem volt magától értetődő a korban, hogy a kommün ennyire a történelmi emlékezet része maradjon, hogy a Père-Lachaise a kommün híveinek zarándokhelyé váljék, míg a Sacré-Cœur, a bűnös város megváltásának szimbóluma a reakcióé. A helyzet 1880 környékén nagyon is nyitott volt, a „felejtésben való megbékélés” pedig akár lehetségesnek is látszott.

A kommünárokra a hazajövetel lehetőségét megnyitó teljes körű amnesztia törvényt végül Léon Gambetta javaslatára (olyan támogatók mellett, mint Victor Hugo vagy Louis Blanc) széles körű támogatással fogadták el, mintegy a köztársaság végre megtalált republikánus többsége egységének szimbólumaként. Mindenesetre az amnesztia részesültek visszatértét a lehető legdiszkrétebbre szervezték, Louise Michel, a „vörös szűz”, esetét leszámítva, akit tízezres tömeg várt a pályaudvaron, a hazatérés csendben is zajlott. Jellemző, hogy a kommün vezető testülete 49 hazatérő tagjának a fele lemondott mindenfajta mozgalmi aktivitásról. A nagy republikánus megbékülés igen közelinek látszott: az 1881-es választásokon induló volt kommünárok alig kaptak szavazatot, komoly nézeteltérések választották el őket a frissen alakult új Munkáspárttól, a kommün programja gyakorlatilag elfelejtődött, azok a kommünárok, akik hazatértük után még politikai szerepet játszottak (mint Jean Allemane, Benoît Malon, Édouard Vaillant vagy Louise Michel), inkább kivételnek számítottak (a legtöbb hazatérő kommünár elfeledve, gyakran nyomorban élte le hátralevő életét), a „Kommünárok falához” tartó emlékező felvonulás pedig 1881-ben alig ötszáz embert vonzott.¹⁴

A politikában megmaradt volt kommünárok is inkább valamiféle szimbolikus *hommage*-zal adóztak a kommün emlékének – semmiképpen sem gondolták folytathatónak vagy újrakezdekedhetőnek a forradalmat, így például Édouard Vaillant is, aki nemcsak a kommün egyik fontos vezetője volt, hanem kiemelkedő szerepet játszott a későbbi francia szocialista mozgalomban is. Ő a londoni emigrációban az Internacionálé Főtanácsának tagja lett, ahol a Marx-féle „politikai vonal” egyik vezetője volt, olyannyira, hogy ő szövegezte a híres, a „politikai hatalom megragadásáról” szóló nyilatkozatot az Internacionálé hágai kongresszusán, amely végül is kettészakította a szervezetet a libertárius kollektivisták (a bakunyinisták) távozásával. Vaillant azon kevés francia közé tartozott,

¹⁴ Élisée Reclus esete szimptomatikus: a nagy földrajztudós és volt kommünár 1890-ben tért csak haza Svájc-ból, az elbukott forradalmárok örök *ressentiment*-jával, hogy az élet ment tovább a forradalom leverése után is: „Nagyon szeretem Párizst, és éppen azért, mert annyira szeretem, olyan érzések között szeretném viszonzlítani, amelyeket a kommün idején megismertem” (Ross, 2015: 99.). Nem véletlen, hogy Reclus nem a szocialista, hanem az anarchista mozgalomban találja meg a helyét végül.

aki Marx teoretikus műveivel is megismerkedett, noha jó viszonya Marxszal elég gyorsan megszűnt az Internacionálé sorsát érintő nézetkülönbségek miatt: Vaillant ellenezte a szervezet New Yorkba költöztetését és „elaltatását”, számára a kommün bukása éppen egy „avantgárd” nemzetközi proletárszervezet szükségességét támasztotta alá. Vaillant, ez a sok tekintetben „eretnek” blanquista, akinek a személyiségében szerencsésen keveredett a marxi szocializmus és a blanquista forradalmiság, még az emigrációban megújította a blanquista szerveztet, egy jóval nyitottabb, a politikai akció minden formáját (azaz akár a választásokat is) igenlő párt, a *Comité révolutionnaire centrale* létrehozásával. Az emigrációból hazatérve fő tevékenysége az egységes francia szocialista párt megteremtésére irányult (ez végül 1905-ben következett be), személye a párt, a francia mozgalom „forradalmi hagyományának” garanciája volt (szemben a Jaurès-féle reformizmussal), éppen a kommün hagyományához való (egyébként inkább szimbolikus, mint gyakorlati vagy teoretikus) kötődéssel. Vaillant 1915-ös haláláig a párizsi kommün egyik élő emléke maradt a mozgalomban (máig, noha emlékét némileg beárnyékolja, hogy 1914-ben, Jaurès meggyilkolása után támogatta az *Union sacrée*-t).

Jean Allemane nem játszott az első vonalban szerepet a kommün alatt (mindazonáltal az V. kerület nemzetőr légiónak volt a vezetője, ahol a dekrisztianalizációs küzdelemben, később a hadsereg elleni harcban tűnt ki elkötelezettségével és bátorságával), az új-kaledóniai deportálásból hazatérve sem teoretikus meglátásai miatt lett a kommün egyik szimbóluma, inkább a „népi, libertárius, *sans-culotte* kommünt” képviselte. Az általa alapított és vezetett párt, a *Parti ouvrier socialiste révolutionnaire* sokáig ennek a hagyománynak, a föderalizmusnak, a népi karakterű forradalmiságnak volt hű őrzője, az „allemanizmus” a francia szocializmus élő hagyománya maradt az egységes szocialista pártban is, egészen az első világháborúig.

Benoît Malon a svájci emigrációjából hazatérve a munkásmozgalom történészeként, a „municipális szocializmus” (az ún. *sociocratie*) egyik ideológusaként, a szocialista mozgalom egyik fontos integratív lapjának, a *La Revue socialiste*-nek volt alapító-főszerkesztője korai, 1893-as haláláig.

Az 1880-as évek legelején megalakult modern, „marxista”,¹⁵ azaz „proletár jellegű” Munkáspárt viszonya a kommünhöz meglehetősen kétarcú volt. A *Parti ouvrier* lapja a *L'Égalité* (az első igazi francia munkásújság, jegyezte meg Marx) egyrészt rendőri zaklatásokat is vállalva, tüntetéseket, összejöveteleket szervezett már 1880-tól a kommünre

¹⁵ Nem teoretikus értelemben: a talán elméletileg még a legképzettebb francia munkásmozgalmi vezetőnek, Paul Lafargue-nak címzett az ezerszer idézett híres marxi mondat: „egy biztos, én nem vagyok marxista”. Ez a párt vezetőjéről, Jules Guesde-ről elnevezett guesdista irányzat a marxizmust néhány igen egyszerű formulára redukálta, lényegében a proletár osztályharc kis túlzással „teóriájára”, amelyet azonban igen türelmetlenül és agresszívan képviselt mindenkivel szemben. A guesdizmus a francia szocialista tradíció egyik fontos összetevője volt magában az egységes szocialista pártban is. Ez volt az irányzat, amely talán a legközelebb állt egyfajta francia kontúrokkal rendelkező szociáldemokráciához (annak forradalmi szárnyához). Nem véletlen, hogy a bázisuk az egyetlen igaz monokultúrás, modern nagyipari vidék volt Franciaországban, a főleg a textiliparra épülő északi iparterületek.

emlékezve. Másrészt a lap és a párt igen speciális képet közvetített a kommunáról: mivel a fő kérdés immár egy igazi proletárszervezet létrehozása volt, ezért a kommunnek is teljesen proletár jellegűnek kellett lennie, amely sok tekintetben ellentmondott a valóságnak (és a még élő kommunárok emlékezetének). Másrészt a cél immár a politikai hatalom megragadása volt, azaz a kommun legfeljebb mint egy állomás, egy szakasz jöhetett szóba, amelyet a történelmi körülmények már „meghaladtak”. A kommun lassan eltűnt a guesdisták érdeklődésnek fókuszából: a volt kommunárok nem is igen találják meg a helyüket a francia mozgalom ezen új irányzatában (Lafargue-t leszámítva, de ő sem volt a kommun elsővonalbeli szereplője), a kommun hagyományának életben tartása pedig jóval sokszínűbbé vált.

Minden arra utalt, hogy a kommun valóban múlttá vált – és éppen ekkor, az 1880-as években jött létre a kommun ma is közsímet „mítosza”. Mítosza, amely inkább alapozódott a holtak emlékére, mint az élők erejére és inkább egy történelmi helyre, mint magukra a szereplőkre. A mítosz helye, maga a Père-Lachaise már 1871 előtt is inkább „ellenzéki” temetőnek számított: a XIX. század különböző rezsimeji ellenállóit előszeretettel temették ide, ahol egyébként ezek a szertartások gyakran torkolltak összetűzésekbe a rend erőivel. A kommunbéli története közsímet: a temető fala előtti árokba lőttek a versailles-iak 147 kommunárt, az utolsó ellenállókat. Az, hogy a hely ilyen erejű szimbólummá vált, nagyon sokat köszönhet egy Genfben menekült kommunár festő, Ernest Pichio munkáinak. Végeredményében ő „találta ki” a „falat”, legalábbis abban az értelemben, hogy ő teremtett belőle máig ható szimbólumot és ő hozta létre ennek a szimbólumrendszernek a legfontosabb elemeit is. A „fal”, az utolsó csata helye, amelynek hátukat vetve hangszúlyosan állva halnak meg a hősök, a régi antik minták átvétele, amikor még tudták hogyan kell meghalni, az árok, a közös sír, a gyász szimbóluma, a „fal”, az emlékezet helye és az új harcok ígéreté.

Az első 1880-as vonulás a „falhoz” még a véletlen műve volt, a köztársasági kormány betiltotta két szocialista lap által a Bastille terére szervezett megemlékező gyűlést, ezért vonultak végül a Père-Lachaise-be: a légkör a lehető legfeszültebb volt, a lovas rendőrök kivont kardokkal kísérték a tömeget, amely egyetlen szónoklat, hangos szó nélkül tette le az emlékezés virágait a „fal” tövében.

Mint láthatjuk, a „fal” a lehető legkevésbé előre elrendelt módon vált az emlékezet helyévé, szerepe sokáig több mint bizonytalan volt, később is konfliktusok forrása lett. Egyrészt a rendfenntartó erőkkal (még 1894-ben is összeütközés lett egy „Testvéreinknek, akiket megölték a versailles-iak” feliratú koszorúból), másrészt magában a megemlékezők táborában is egyre érezhetőbbé váltak a politikai-ideológia megosztottság jelei.

Elsősorban az anarchisták fellépésére gondolhatunk. Az 1890-es években színre lépő új, a „tett propagandájának” nemzedéke már egy másik kommunkép bűvöletében élt és nem megemlékezni akart csupán vagy éppen inspirációt meríteni ebből a történetből, hanem bosszút állni. A tett propagandájának legforróbb éveiben (1892–1894) az anarchista merénylők álnevei sokat mondanak arról, hogy mit jelentett számukra a kom-

mün: „Belleville fáklyája”, „*pétroleuse*”, „a gyújtogató”. Persze a burzsoá sajtó is derekasan játszott a ráosztott szerepet. A szalagcímek lényegében minden kisebb merénylet után az „égő Párizsról” számoltak be, amiről a korban természetesen mindenkinek a kommun jutott eszébe. Ez azonban nem akadályozta meg, hogy a tett propagandájának, az egyéni terror korszakának elmúltával a kommun megtartsa helyét az anarchista történelmi emlékezetben (például Jean Grave *Les Temps nouveaux*-jának – az első világháború előtti kor legfontosabb anarchista újságjának – a kommun az egyedüli történelmi referenciapontja, amelyben, mint írták, azért „sok volt az öreg jakobinus”). Ez a hely a későbbi történelmi korszakokban azonban távolról sem privilegizált: Kronstadt, a mahnovscsina (az ukrainai forradalmi kísérlet az orosz forradalom idején), a vörös–fekete Katalónia jóval kitüntetettebb szerepben van mind a mai napig, mint a párizsi kommun.

A megemlékezésnek ez a helye végül lassan utat tört magának, évről évre többen voltak a „falnál”, lassan kialakultak a rituálék, elhangoztak a beszédek, dalok – noha ezek jelentősége igen csekély volt a nagypolitikában és a hivatalos közéletben: például 1885-ben mintegy ötezren emlékeztek a kommunre, miközben több mint egy millióan kísérték utolsó útjára Victor Hugo koporsóját.

Történetünkben a következő fontos esemény 1908-ban játszódtott le, amikor a pár évvel előtte (a II. Internacionálé kemény nyomására) egyesülő francia szocialista párt, az SFIO (*Section française de l'Internationale ouvrière*) rákényszerítette befolyását a kisebb szocialista csoportokra a kommunre emlékezés területén is. Ekkor már a „kommun” szó sem tiltott, ekkor kapja a „fal” a ma is olvasható feliratot: „*Aux morts de la Commune / 21–28 mai 1871*”. A megemlékezés mintegy „hivatalos szocialista” jelleget kapott, ráadásul egy olyan párt részéről, amelynek a viszonya (a mártíroknak járó tiszteletadás gesztusán túl) több mint ambivalens volt a kommunhoz. A párt részt vett a heroikus felkelés emlékének ápolásában, anélkül azonban, hogy szólt volna arról, hogy mit is gondolt egészen pontosan a kommun politikai programjáról. Ahogy a volt kommunár, az SFIO fontos alakjává váló Vaillant fogalmazott: „ma már nem arról van szó, hogy mit tett, mit nem tett a kommun, vagy hogy mit kellett volna tennie. A kommun harcolt – ennyi éppen elég.”¹⁶

A párt vitathatatlan vezetője, Jean Jaurès attitűdjé a kommunnel szemben tipikusnak tekinthető az egész 1914 előtti „hivatalos” szocialista mozgalomra: igen, *hommage*; igen, hűség az emlékezéshöz – de alapvetően mégis távolságtartás. A mérsékelt köztársaság politikai rendszerébe tulajdonképpen probléma nélkül beágyazódó szocialista párt pontosan érezte, hogy a kommun és emléke sok tekintetben vízvázalasztó, nem lehet egyszerre egy párt republikánus és a kommun híve (márpedig a francia szocialista párt inkább volt baloldali republikánus, mint szocialista). Azonban a sok tekintetben „későn érkező” párt érezte egy igazi saját ünnep hiányát: identitásának egyik alapját jelentő republiká-

¹⁶ Idézi Denis Lefebvre: *Les socialistes français et l'anniversaire de la Commune de Paris*. In: Languier–Quaretti, (ed.), 270.

nus hagyomány július tizennegyedikéje az egész republikánus oldal ünnepe volt, ebben a pártnak nem lehetett kitüntetett szerepe; a munkásmozgalom május elsejéje pedig első-sorban a szakszervezet, a CGT ünnepe, amellyel a pártnak egyáltalán nem volt felhőtlen a viszonya. A kommün (egyáltalán nem mellékesen tisztán választási megfontolásokból – hiszen a munkásbázis kollektív emlékezetében a kommün nagyon is fontos helyet foglalt el¹⁷), a megemlékezés a felkelésről szinte egyedülként „adta magát” – leginkább mint éves zárandoklat a „falhoz”.

A felvonulás valódi zárandoklat jellege, maga a helyszín (egy temető), ahol végül is a halottak kultusza folyik, a szinte szakrális rítusok között zajló megemlékezés – mindez hozzájárult ahhoz, hogy a megemlékezések fókuszába a kommün mártíromsága kerüljön, ne szociális-politikai programja vagy éppen történelmi jelentősége. Mint említettük, ez egyáltalán nem volt a kor szocialistái ellenére – maga Jaurès aligha fogalmazhatott volna kevésbé egyértelműen a párt híres 1908-as, toulouse-i „szintetizáló” kongresszusán: „azt mondhatjuk, hogy a kommün győzelme is csak saját céljai vereségének egy formája lett volna. Diadalá nagy valószínűség szerint abban állt volna, hogy megspórolja nekünk Thiers uralmát és közvetlenül elhozza Gambetta köztársaságát”.¹⁸ Azaz a francia „hivatalos szocializmus” számára nem a kommün volt „a végre felfedezett politikai forma”, hanem a köztársaság.

A hivatalos jelleg azt is jelentette, hogy az SFIO felelősséget vállalt a rendért is, a párt „bizalmi emberei” vigyáztak a felvonulás „zavartalan lebonyolítására”. Az 1913-as megemlékezés (nagy siker volt egyébként 150 000 résztvevővel!) komoly szerepet kapott a párt antimilitarista kampányában is, ahol a szocialisták a kommünrel húzott direkt történelmi párhuzammal utasították vissza a háborút, a kommün itt a háború forradalomba fordításának volt a történelmi előképe.

Az eddigi képből az derülhetett ki, hogy Versailles és a kommün közti élet-halál harc teljesen betöltötte a történelmi képet – ez így nem igaz már a harc idejére sem, még kevésbé az után. Mint már szóltunk róla, nagyon is létezett már a polgárháború idején is egy „harmadik oldal”, a „békítők” pártja. Aligha véletlenül ők álltak az kommünároknak járó amnesztiáért folytatott harc élére is, hiszen az amnesztia mégis csak azt jelenti, hogy elismerjük, hogy valakik bűnös cselekedeteket hajtottak végre, de azt is, hogy ezt valamely magasabb eszme nevében tették – ami a mi elismerésünkre is számíthat.

Victor Hugo és a kommün kapcsolata talán megérdemel itt némi figyelmet, hiszen egyrészt Hugo sok tekintetben a legtipikusabb képviselője volt a „népbarát mérsékelt republikánusoknak”, másrészt a kommün idején a kommünárok között is hihetetlen volt a népszerűsége. Párizs népe számára ő volt a császárságnak való ellenállás megtestesítője (Hugo emigrációban élt Jersey, illetve Guernesey szigetén). *A nyomorultak* (1862), vala-

¹⁷ A kommün kevésbé valamiféle intellektuális hagyomány volt, mint inkább a munkástradíció „zsigereiben” (*avec les tripes*) őrzött emlék a forradalmiságról, a hősiességről, a lázadó párizsi nép nagyságáról, és így tovább.

¹⁸ Idézi Danielle Tartakowsky: *La Commune: Mémoires vives, résurgences et refoulements*. In: Latta, 332.

mint *A fenyítések* (1853) című, a császárságot a legélesebben támadó verseskötet szerzője, a köztársaság szimbóluma volt. Magának Hugónak a néphez fűződő viszonya igen ambivalens volt: őszintén szerette Párizs népét és nem kevésbé őszintén félt is tőle. A kommün fennállása alatt Hugo nem volt Párizsban, a költő nem sokkal a forradalom után (magánéleti okok miatt) Brüsszelbe távozott, a kommün idején írott versei leginkább a forradalom túlzásainak (tűzok ügye, a Vendôme téri oszlop lerombolása) az elítéléséről szólnak. Később Hugo *bon mot*-ja „a kommün mellett vagyok elviekben és a kommün ellen a gyakorlati megvalósulásában” (idézi Albouy, 62.), ha egyáltalán jelentett valamit, akkor arról szólt, hogy Hugo az egész XIX. századot lényegében 1789 elveinek megvalósulásának látta – azaz nem sokat értett magának a kommünnek a valóságából és céljaiból. Innen, hogy számára az egész polgárháború egy félreértés vagy inkább mind a kommünárok, mind Versailles emberi silányságának eredménye, hiszen tulajdonképpen a két fél együtt is működhetett volna a köztársaság megteremtésében. Ez természetesen nem akadályozta meg abban, hogy morális okokból a megtorlások idején és után a kommünárok melletti rokonszenvét fejezze ki verseiben (leginkább *A perbefogott forradalomra* gondolhatunk: „Bírák, a virradat bűneit büntetnétek!”) és gyakorlati fellépésében is.

Mindenesetre már ez is jelzi, hogy hatalomra jutó mérsékelt köztársaságiak kom-münképe jóval összetettebb volt, mint a versailles-i reakcióé: nagyon is elismerték mély republikanizmusát, azonban kárhoztatták forradalmiságát, illetve egyetértettek abban, hogy a törvényes rend a korban a versailles-iak oldalán állt, akiknek azonban kárhoztatták monarchizmusát. A századfordulóra a *mainstream* francia politika kommünképét már inkább ők határozták meg. Ebből eltűnt az a tarthatatlan álláspont, hogy a kommünárok „hazaárulók” lettek volna, az eseményeket meglehetősen semlegesen mutatták be, és a fő mondanivaló már a polgárháború pusztító hatásainak leírása és persze a fennálló rendszer, a parlamentáris, liberális, racionalista köztársaság apológiája volt, amelyben immár békét köthetnek a szemben álló felek.

Az amnesztiáért folytatott harcban a republikánus történészek is szerepet vállaltak. Elsősorban Camille Pelletan munkáját érdemes kiemelni (*La Semaine de mai* – 1880), amely az események teljes spontaneitását kívánta bizonyítani: a kommün „Párizs tumultuózus, minden szervezettség nélküli reakciója volt”, „a névtelenek, a butikusok, a kispolgárok, a kereskedelmi alkalmazottak spontán cselekvése, akiknek eddig semmi köze sem volt a politikához és akik a legkevésbé sem alkottak valamiféle vezető csoportot” (Pelletan, 92.). Ha tehát nincsenek vezetők, nincsenek „felelősök” sem. Mindez azt volt hivatott bizonyítani, hogy a kommün bukását követő versailles-i terror a francia történelem legvéresebb mézárálása volt, „túlszárnyalta még a jakobinus terrort is”, ezzel érvelve egyrészt a kommünároknak járó amnesztia mellett, másrészt állást foglalva az „örök baloldal” oldalán az évszázados francia belső viszálykodásban. A későbbi republikánusok is hasonlóval kísérleteztek: a kommün beillesztésével a III. köztársasághoz logikusan vezető nemzeti történelembé, mintegy igazi nemzeti tragédiaként ábrázolva az 1870/71-es „szörnyű év” *teljességét* (azaz nemcsak a kommünt, hanem az eltiprását is).

A nagyon fontos iskolai oktatást egy idő után már ez a kommünkép uralta: ebben a szellemenben íródtak a híres „*Lavisse*”, azaz a III. köztársaság évtizedekig használt iskolai történelemkönyve és Charles Seignobos történeti munkái, amely generációk látásmódját határozták meg.

Az uralmon levő körökön kívül azonban ez a kép sohasem tudott igazán uralomra vergődni, a kommün nem vált a nagy nemzeti republikánus elbeszélés részévé (mint akár „1793”, hiszen a „forradalom egy blokk”, ahogy Clemenceau – és vele lényegében mindenki – tartotta). Megmaradt egyfajta allegóriának, a jó és rossz manicheista küzdelmének, a barbárság és a civilizáció harcának. Az elhallgatás (ahogy Gambetta fogalmazott: „az amnesztia felejtés, mert csak egy Franciaország, csak egy köztársaság van”), az amnesztiában megnyilvánuló némi elismerés politikája szó szerint „falba” ütközött: a lemészárolt kommünárok emlékébe, amelyet híveik és örököseik nem akartak elfelejteni. Az októberi orosz forradalom mindezt intenzívebbé tette – és persze új politikai erők új politikai céljait hozta be a kommün emlékezetébe.

A proletárforradalom avantgárdja (1917–1971)

Már egy előző fejezetben szólunk Leninnek és a „régí gárdának” a kommünt érintő munkásságáról. A helyzet nagyban megváltozott a szovjet forradalom „megfagyásával”, a sztálini „thermidorral”, az „államszocializmus” kiépülésével – a párizsi kommün emlékezetét, aktuális mondanivalóját, az 1917-es forradalom valamilyen előképeként való kezelését illetően is. Az új helyzetben végül is a kommün kétféleképpen értékelődhetett: ha valaki a kommün tapasztalatát továbbra is élőnek gondolta, akkor az államszocializmust legalábbis komoly kritikával kellett szemlélennie (ez az ortodox kommunista pártok esetében természetesen nem volt lehetséges), vagy ez a tapasztalat érdektelenné, túlhaladtá, irreálissá vált a kényszerek súlya, a megváltozott történelmi körülmények miatt – akkor viszont a kommünnek legfeljebb történeti-helyi érdekessége lehet, vagy valamilyen heroikus, bukásra ítélt kísérletként értékelődhet.

Az ortodox kommunista pártok azonban megpróbálták egyszerre a kettőt képviselni, a kommünből *mintát és mítoszt* gyártani: ez nem mehetett végbe csak történetének súlyos eltorzításával. Így lett a kommün a proletárdiktatúra modelljéből valamiféle homályos hivatkozási alap, amelyet a „kommunalizmus” bármilyen értelmétől igen messze álló ortodoxia arra használt fel lényegében, amire akart. Először is szolgált „a forradalmi terror” alátámasztására (erről a specialista, Trockij kapcsán fentebb szólunk), noha a kommünre alig volt dolog, ami kevésbé lehetett volna jellemző, mint a „forradalmi terror”, másrészt a kommün bukása igazolta a centralizált bolsevik párt létének szükségességét és persze azt, hogy a „mértékletesség a pokolba visz”. Harmadrészt a bolsevik forradalom (amelynek lefolyási módja, céljai, egyáltalán jellege és – kommunista értelemben vett – lehetségesége távolról sem volt mindenki által elfogadott Nyugat-Európában)

európai „filializációjának” biztosítására is szolgált: a kommünrel való egyértelmű rokonság nagyon is fontos elem volt azok ellen, akik Oroszország elmaradottságával érveltek a bolsevik („*les blanquistes à la sauce tartare*”) kísérlet ellen.

A kommün példája és hősiessége egy fél évszázadon át a „kommunista világ” egyik legfontosabb mítoszának számított – el tudjuk képzelni, hogy különösen így volt ez a Francia Kommunista Párt (FKP) esetében. A párt számára is komoly előnyökkel járt mindez: a kommün – 1917 párhuzam egyrészt lehetővé tette az FKP Szovjetunióhoz való hűségének állandó bizonyítását, míg másrészt védelmet nyújtott a pártot „hazátlannak” bélyegző hangokkal szemben is – az FKP identitásának alapját jelentette ez a kettős kötődés. A kezdeti évek internacionalizmusa után, a Népfront korszakától kezdődően az FKP igen hangsúlyosan patrióta, nacionalista párt volt. Másrészt ezzel a kommün végleg kiszakadt a republikánus hagyományból: többé nem egy eljövendő „szociális köztársaság” alapító harca volt (vagy legalábbis ennek a harcnak egy túlságosan forró, de mégis fontos epizódja, ahogy a világháború előtti szocialisták tartották), hanem a bolsevik szovjet-orosz forradalomé.

Azzal, hogy a bolsevikok egyértelmű párhuzamot vontak a párizsi kommün és a szovjet-orosz októberi forradalom között, a kommün az első világháború végén aktuálisabb volt, mint valaha. A kommunista sajtó óriási teret szentelt minden évben az eseménynek, és a kommün történetét feldolgozó írásokat többször újra kiadták (Louise Michel és az „Internacionálé” szerzője, Eugène Pottier kultusza is erre a korra tehető és tulajdonképpen a párt propagandájának köszönhető, sőt *A polgárháború Franciaországban* is ekkor lett igazán olvasott munka), a „falhoz” történő éves zárandoklat több tízezer embert megmozgató kötelező rituálévá vált – mindebben megkérdőjelezhetetlen volt a kommunista párt hegemon szerepe. A párt, a bolsevik pártokra oly jellemző hibátlan propagandagépezettel, a kommünből olyan „protoszovjet” eseményt varázsolt, amelyet semmilyen más politikai erő sem tudott ellensúlyozni. A kommün a jelenben nagyon is komoly jelentőségű eseménnyé vált, a fiatal párt harca radikalizmusának, a múlttal való szakításának szimbólumává. A két munkáspárt külön felvonulásokat szervezett, ahol általában a kommunisták tízszer többen voltak, mint a szocialisták, akiknek a kommün továbbra sem jelentett a jelenben valamiféle politikai jelentést hordozó történelmi eseményt, a megemlékezés inkább kötelesség volt, míg a kommunisták számára a múltat jelenbe fordító szimbolikus tett.

A kommün mártír volt (leginkább saját mérsékeltségének áldozata), avantgárd (1917-é és a jövő forradalmaké) és tántoríthatatlanul kombattív – a fiatal pártnak éppen erre a három tulajdonságra volt szüksége. Mint láthattuk, a kommün arra is lehetőséget adott, hogy az FKP egyszerre legyen a nemzeti forradalmi hagyományok örököse (természetesen egyetlen örököse) és az orosz forradalom franciaországi megtestesítője – a véres felkelés emléke nagyon is jól kiegészítette a párt gyakorlati politikáját, amely (a Komintern irányvonalát követve) kizárt minden szövetséget az osztályáruló „szociálfasisztákkal”, a „versailles-i köztársaság” híveivel. A marxizmus-leninizmus bo-

szorkánykonyhájának minden ismert receptjére szükség volt olyan mobilizációs erejű anakronizmusok képviselésére, mint ahogy a párt lapja, a *L'Humanité* érvelt „a szocializmus hazájának védelmében”: „Mindenki a kommünárok falához az új versailles-iak ellen, akik fenyegetik a szovjet kommünt!” (idézi Fournier, 2013: 195.) Ezeknek a nagy terjedelmű, de a végtelenül repetitív cikkeknek a tanulsága az lehet, hogy a kommunistáknál a kommünnek már nagyon is gyakorlati mondanivalója volt, szó sem volt már a háború előtti romantikus mártírjellegéről, másrészt számukra a kommün „egy blokkot” jelentett és hallgatás övezte a kommünárok közt fennálló nagyon is lényeges ideológiai különbségeket, az esemény történeti értékelésnek számtalan változatát. A kommün a szovjet forradalom előjátéka volt és semmi más.¹⁹ A megemlékezéseknek nagyon hangsúlyosan volt „ellenkultúrális” karaktere is, ahogy párt egyik kitűnő tollú propagandistája, Paul Vaillant-Couturier fogalmazott 1933-ban: „hagyjuk meg július tizennegyedikét az ellenfeleinknek, a mi ünnepünk március tizennyolcadika, a szovjet forradalom évfordulója, amely először adott hazát a dolgozóknak” (idézi Tartakowsky, Danielle, 201.).

Mint ismeretes a népfrempolitika Komintern általi meghirdetése alapvetően változtatta meg a kommunista pártok irányvonalát: a szociálfasisztákból hirtelen szövetségesek lettek a közös antifasiszta frontban. Ez egy pillanatra újra élővé tette az utcákat uraló munkásokban rejlő kommünképet, most már mint az antifasiszta front harcosaiét: „február 6-án [1934-ben a két nagy baloldali párt által az utcára vitt munkások akadályozták meg a fasiszta hatalomátvételt Franciaországban] Párizs, immár második alkalommal mentette meg a köztársaságot” – írta a kommünre utalva Vaillant-Couturier (Fournier, 2013: 198.).²⁰ A népfremp választási győzelme után, 1936-ban a kommün emléke a csúcson volt: a szokásos éves felvonuláson, amely alig követte a sikeres választásokat, félmillió ember vett részt, köztük a szocialista Léon Blum, a népfrempkormány leendő miniszterelnöke. De ez valójában inkább kivételes eset volt, a népfrempolitika meghirdetésével minden megváltozott. A kommün inkább zavaróvá vált, hiszen az új politikai irányvonal az antifasiszta, a demokrácia megvédése volt a radikálisokkal (a „kispolgári”; republikánus Radikális Párttal) szövetségben, akik a lehető legkevésbé akartak hallani a kommünről. Másrészt magának a népnek a reprezentációja is megváltozott: a mártír-kommünt, az utolsó eszközeként a fegyverekhez kapó, barikádokon meghaló népet felváltotta a népfremp diadalmas, az utcákat uraló nép reprezentációja. A kommünről szóló megemlékezés kötelező rituálé maradt, azonban ehhez a reprezen-

¹⁹ Igazán magas színvonalú művészi alkotás viszonylag kevés kísérte a bolsevik emlékeztet: az avantgárd („excentrista”) művészeti eszközökkel forgatott, Sosztakovics zenéjével készített némafilm, az „Új Babilon” (1929); vagy Bertolt Brecht darabja, *Die Tage der Commune* (1949) meglehetősen sematikus ideológiai mondanivalót közvetített a párizsi proletariátus heroikus harcáról.

²⁰ Ez egyébként nem került el maguknak a fasisztáknak a figyelmét sem, akik megjegyezték, hogy a „kommün városnegyedeiben” volt a legerősebb a fasiszta puccsal szembeni ellenállás. A két világháború közötti szélsőjobboldalnak amúgy is bevett toposza volt a rettegés a kommün visszatértétől, félelmekben ez az új kommün a Párizsban élő sok „színes miatt” még barbárabbnak és veszedelmesebbnek ígérkezett. A régi versailles-i toposzok keveredtek ekkor már a gyarmattartók rasszizmusával.

tációhoz már a nagy forradalom sokkal jobban illett, mint a kommün, amelyet lassan az FKP is magára hagyott, hogy mitológiájában privilegizált helyett biztosítson az 1789-es forradalomnak.²¹

A második világháború érdekes színfoltja volt, hogy valóban szinte újjáéledtek a francia–porosz háború eseményei – legalábbis a reakció képzetében. A francia politikai osztály 1940 júniusától a kapitulációnál nagyobb veszélynek tartotta a kommün újjászületését, ezáltal a már illegálisban levő FKP vezetése alatt. Weygand tábornok, a francia haderő feje komolyan tartott attól, hogy Maurice Thorez, a párt első embere, hazatér Moszkvából, és az élére áll egy esetleges patrióta, baloldali, „kommünár” felkelésnek.²² Elég rosszul ismerték ahhoz a pártot, hogy elhiggyék: az éppen „az imperialisták háborújában” pacifizmust képviselő Szovjetunió akarata ellenére ilyen kalandban részt vállalt volna – mindenesetre ez a félelem is (talán csekély) szerepet játszhatott a III. köztársaság gyors halálra ítéelésében és Pétain uralomra jutásában. Amikor azonban, a Szovjetunió megtámadása után, a kommunisták is csatlakoztak az ellenálláshoz, a kommünből természetesen a nemzeti ellenállás szimbóluma lett, a kollaboránsokból versailles-iak, a náci megszállókból pedig „poroszok”.

A második világháború után a „falhoz” vezető zárandoklatok a lehető legnagyobb természetességgel éledtek újjá a baloldali pártok és szakszervezetek szervezésében, ráadásul a hely szimbolikája alapvetően módosult általa, hogy az FKP (valójában már a harmincas évek végétől, Henri Barbusse hamvainak ide helyezésével), a kommünárok falát körülvevő területből munkásmozgalmi, ellenálló, antifasiszta temetkezési helyet csinált (majd igen természetesen ide kerültek a zsidó és más deportáltakra, a koncentrációs táborok áldozataira emlékező „sírhelyek” is). Mindezt kiegészítette a kommünárok patriotizmusának hangsúlyozása – ez az összetevő új hangsúlyokkal született újra a második világháború utáni történészek tollán is. Az immár hangsúlyosan patrióta, republikánus és kommunista szerzők írásai szerint (ilyen például a kommünről szóló magyar nyelven megjelent könyv szerzője, az író Maurice Choury is) a munkásosztály mindig patrióta volt, míg a burzsoázia mindig kollaboráns, és ez pontosan megfelelt a párt irányvonalának, amely már inkább az ellenállásban betöltött szerepét hangsúlyozta,

²¹ Mint egy nagyon érdekes, a Párt „nevelő munkájának” szociológiáját bemutató könyv (Lavabre, 1994) leszögezi, a kommün sosem versenyezhetett, még emlékének csúcspontján sem, a forradalom hagyományával. A párt minden erőfeszítése ellenére sem vált az aktivisták igazán megélt ünnepévé, másrésztől mindvégig alapvetően párizsi jelenség maradt, ahol a családi hagyományok is kiegészíthették a hivatalos megemlékezést. Az FKP nyomtasztó túlsúlyát a hagyomány őrzésében az is okozta, hogy Párizsban erősebb volt, mint a szocialisták.

²² Erről Louis Aragon is ír híres regényében (*Kommunisták*, Budapest: Szépirodalmi, 1953). Az 1940-es események mindkét oldal számára szimbolikus jelentésűek voltak: a baloldal számára 1870 után újra bebizonyosodott, hogy az „uralkodó osztályok” jobban tartanak a népfremptől, mint a külföldi megszállástól, és inkább választották a kapitulációt, mint a munkások felfegyverzésével járó ellenállást (Fournier, 2013: 91.). Míg a jobboldal szemében a népfremp volt felelős „az ország meggyöngyítéséért”, mivel szociális intézkedései tették lehetetlenné a fegyverkezési versenyben való francia helytállást, és így tovább (ez gyakran kiegészült a népfremp „lezsidózásával”, amire főleg Léon Blum alakja adott lehetőséget).

mint az egyre élesedő osztályharcot. Itt a hősök leginkább a fegyverben álló egyszerű nép olyan romantikus vezetői voltak, mint Gustave Flourens vagy Louis Rossel (noha egyikük sem volt szocialista, utóbbi még baloldali sem igazán) – az árulók pedig a nemzeti védelem burzsoá kormányának tagjai, de persze főleg Versailles és az „uralkodó osztályok”.

Mindenesetre a kommün emléke egyre halványult, így a felvonulások a „falhoz” is egyre veszítettek jelentőségükből: a tömeges felvonulások helyett a két baloldali párt csak delegációkat küldött az ötvenes évektől, a szocialista párt 1958-tól lemondott erről is, és a parlamenti csoportjában emlékezett meg a kommünről, a kisebb balos csoportok és az FKP még kitartottak, de például 1965-től kezdve a kommün napja eltűnik a *l'Humanité* címlapjáról is.

Az 1968-as forradalom idején a barikádokkal együtt a kommün is visszatérni látszott (az elfoglalt Sorbonne neve „diák-kommün”) – azonban ennek semmi köze sem volt valamiféle múltidézéshez: a kommün kint volt az utcákon, nem az emléke élt, hanem maguk az események idézték meg a kommün valóságát. A francia '68 védjegyének számító barikádok, az utcakövek felszedése (melynek stratégiai jelentősége ekkor már nem nagyon volt) nem egyszerűen a múlt „megidézését” vagy szimbolikus újrarázását jelentették, hanem azt a nagyon is szándékolt „tigrisugrást a múltba”, amely a nagy forradalmak (elsősorban persze mégiscsak a kommün²³) szellemének életre hívásával kísérelte meg az elnyomás ördögi körének a szétzúzását. Alighanem ez a feléledő múlt volt az, amely igazán kiemelte a francia '68-at a hatvanas-hetvenes évek többi lázadása közül – noha az amerikai „'68” alighanem társadalmilag fontosabb esemény volt, az olasz pedig újszerűbb és főleg sokkal radikálisabb. Az '68-at követő „ellenforradalom” idején a kommün éppúgy halott, mint az utca, hogy még egyszer, a centenáriumon újjáéledjen: a különböző politikai csoportok által szervezett tömeg majdnem annyi embert mozgatót meg összességében, mint a híres 1936-as felvonulás a kommünárok falához. A megemlékezők 1971-ben a kommünt felidézve alighanem valójában '68-at „siratták” – joggal.

Az „újbalos” kommünkép, azaz a „város visszahódításának”, a „közvetlen demokráciának”, a „megvalósult utópiának”, a „hatalmas kollektív mulatságnak” a kommünben való reprezentációja (amely hatott a történetírára és viszont) természetesen elsősorban a Francia Kommunista Párt kommünképe ellen irányult.²⁴ A centenárium sokszínű (a *gauchiste*, az újbalos csoportok majd mindegyike külön emlékezett meg) kommemorációja frontális támadást intézett az FKP kommünt illető hegemoniája és beszédmódja

²³ A híres Maspero kiadó 1966-ban adta ki Lissagaray munkáját, amely 60 000 példányban kelt el – a kommün története az újbaloldali generáció könyvtárának kötelező darabjává vált.

²⁴ Ahogy a centenáriumon (egyébként együtt megemlékezve a „kronstadti kommün” ötvenéves évfordulójára is) írta maró gúnnyal az anarchista *„Le Monde libertaire”*: „Louise Michel bizonyára támogatta volna nem csak a moszkvai pereket, de a desztalinizációt, a prágai bevonulást, vagy éppen a lengyel munkásokat eltipró progresszista harcokcsikát is” (Joël Delhom: Des anarchistes et la Commune de Paris. In: Languier–Quaretti, [ed.], 310.).

ellen. A kommün többé nem a pártfegyelem és a mártírium ünnepe volt, a párt kommunistái pedig nem a modern idők kommunárijai. A párt a kommünt illetően is valamiféle *splendid isolation* állapotába szorult: az általa uralt vörös külvárosokban (például az utcanevéken) a kommün emléke tovább élt, azonban ekkor már csak mint a párt a világtól elzárt saját mítosza. Az FKP-nak a centenáriumra szervezett konferenciája a teljes aggkori elbutulás szomorú példája volt: a népi demokráciákból meghívott hivatalos delegátusok üres és kínos fecsegése („a kommün győzelmet aratott a szocialista Bulgáriában”, a szocialista Csehszlovákia hűséges marad a kommün szelleméhez”, „a kommün tapasztalata hozzá segített minket, hogy Lengyelországban véget vessünk bizonyos negatív jelenségeknek”,²⁵ azaz a gdański és gdyniai munkássztrájkoknak...) igen jól mutatta a párt lassú agóniáját.

A centenáriumon, noha a régi versailles-i mítoszok is felelevenedtek egy pillanatra, inkább a rokonszenves kommün-kép került előtérbe: a szélesebb körnek szóló megemlékezések a nép hősiek harcáról az igazságtalanság ellen és természetesen mártíromságáról szóltak. Tulajdonképpen a kommün allegorikus (a jó és a rossz küzdelméről szóló) olvasata nem sokat változott a populáris kultúrában és a széles körű emlékezetben: a munkássztrájt felváltotta a nép, az ideologikus mondanivalók eltűntek, a proletárdiktatúra előjátékából inkább egy heroikus népmozgalom képe bontakozott ki.

Az irodalomban is hasonló folyamatok játszódtak le, ha összevetjük Arthur Adamov 1961-es darabját (*Printemps 71*) és Pierre Chabrol regényét (*Le Canon de la Fraternité* – 1970) pontosan elénk tárul a kétféle, az „ortodox kommunista” és az újbaloldali kommünkép ellentéte. Adamov igen dogmatikus képet fest az eseményről, ami nem más, mint az orosz forradalom sematikus előjátéka igen didaktikus módon elmesélve. Chabrol ezzel szemben az ideologikus viták bemutatása helyett a „kollektív hősre” irányítja a reflektorfényt, azaz magára Párizs népére, az „egyszerű” kommünárra, Belleville, Montmartre libertárius lázadóira. A kép itt is igen egyértelmű: 1968 májusának, némiképp persze idealizált, atmoszférája inspirálja a szerzőt (aki egy korábbi cikkében Flourens-t, mint „*un Che Guevera de Belleville*”-t emlegeti), hogy elképzelje, milyen lehetett 1871 tavasza Párizsban.

Érdekes, hogy 1968-ban visszatérnek a kommün alatt már megismert elemek a rend pártjának az eseményekről és szereplőiről szóló „értékelésében”: „Franciaország beteg, furcsa láz kerítette hatalmába”, „a kollégiumokba való bezártság a fiatalok egy részénél pszichés zavarokhoz vezetett”, „egy német anarchista játszik vezető szerepet”, „egyértelműen nemzetközi szervezetek állnak az események mögött” (ezt maga Georges Pompidou miniszterelnök mondta a Nemzetgyűlésben), „drogosok vannak köztük, szökevények és más illegálisok”, „a kis vezető csoportok tagjai mind a nagyburzsoázia gyermekei, akik valójában megvetik a munkásszármazású diáktársaikat” (Georges Marchais, az FKP főtitkára). (Lidsky, 169–175.)

²⁵ Danielle Tartakowsky: La Commune: Mémoires vives, résurgences et refoulements. In: Latta, 335.

A centenárium azonban leginkább a kommun hatyúdálának bizonyult: az esemény emléke egyre halványodni látszott, 1871 hagyománya mind kisebb szerepet kapott a jelen politikai küzdelmeiben, a szereplők önazonosságának, történelmi hagyományainak keresésében. Ezentúl leginkább kulturális esemény lesz a „falhoz” való zárandoklat, a kommun történelmi emlékének pedig alighanem jót is tett, hogy az megszabadult 1917 (és persze az utána következő szovjet korszak) egyre nyomasztóbb súlyától.

A kommun hagyománya egyedülálló jelenség, talán csak május 1. versenyezhet vele (de május 1., mint jól tudjuk, nem egyszerűen kommemoráció): túlélte két világháborút, komoly politikai hatást váltott ki, és hatalmas tömegmozgalmak inspirációs erejeként is szolgált.

A kommun mint a nagy nemzeti elbeszélés része?

Az 1970–1980-as években, a minden nagy ívű politikai elképzelés lassú kimúlása, a baloldali radikalizmus visszaszorulása, a „nagy elbeszélések” vége, az „utópiák” elmúlása közegében a kommun emléke egyszerre halványult el – és kezdődött meg beemelése a nemzeti emlékezetbe. Pierre Mauroy volt az első hivatalban levő miniszterelnök, aki 1981-ben, a nagy, szimbolikus baloldali választási győzelem után részt vett a megemlékezésen a „falnál”, amelyből 1983-ban hivatalosan is „nemzeti emlékhely” lett. A szocialista Laurent Fabius 1998-ban a Nemzetgyűlés elnökeként már a kommunról úgy beszélt (1789, 1830, 1848 és 1936 sorába illesztve), mint olyan értékek megtestesítőjéről, amelyek „összekötik a nemzetet”. Még jellemzőbb volt, hogy a jobboldalról is érkeztek a kommunt „az egységes nemzeti emlékezetbe” integrálni kívánó gesztusok: 2003-ban a gaulle-ista Christian Poncelet, a Szenátus elnöke, a Luxemburg-kertben állított emléktáblát az ott lemeszárolt kommunárok tiszteletére, magasztalva a „föderáltak” patriotizmusát, akik „immár részei közös nemzeti történelmünknek”, hiszen „1871-ben a kommun volt Franciaország” (azaz Versailles, a kormány volt a kollaboráns). Ostorozva a „néptől félő jobboldal”, leszögezte, hogy ezek a „republikánusok” (értsd: a kommunárok) voltak a megtestesítői a „francia kivételességnek”, „szimbólumai az emberiség számára mindig példát mutató, sugárzó Franciaországnak”. (Fournier, 2013: 221.)

A „nagy nemzeti elbeszélésbe” való befogadás másik jelét az utcanevekben vehetjük szemügyre – és persze azt is, hogy ennek a befogadásnak milyen határai voltak. Természetesen kommunárokról elnevezett közterületet csak Kelet-Párizsban, de még inkább a sokáig a kommunista párt vezetése alatt álló „vörös külvárosokban” találunk. Itt is leginkább a kommun igen kevésbé vitatott alakjaival (mint Varlin vagy Delescluze) és/vagy olyan nevekkal találkozhatunk, akik nem feltétlenül a kommunbeli szereplésük miatt érdemelték ki utcanévet (Courbet, Louise Michel, Rochefort, Vaillant, Vallès, Malon). Tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy talán a magyar Frankel Leó a nagy kivétel, akinek az utcatáblája egy dolgot tart érdemesnek megemlíteni róla: „Élu hongrois de la Commune

de Paris (1871). *Délégué au Ministère du Travail, de l'Industrie et de l'Échange* („Az 1871-es párizsi kommun magyar választott tagja, a munkaügy, az ipar és a kereskedelem delegáltja”). De talán ez valóban kivétel: amilyen híres esemény maga a kommun, a szereplői legtöbbször ismeretlenek a szélesebb közvélemény számára Franciaországban is.

Úgy tűnt, hogy az esemény politikai „kihülésével” párhuzamosan a kommun valóban „a nemzetet összekötő” hagyományok egyikévé válhat – mint láthattuk, ha csak egy rövid időre is, de kialakult valamiféle republikánus konszenzus. Ez távolról sem a szociális-politikai intézkedéseit érintette, hanem leginkább ellenfelének, Versailles-nak a történelmi szerepét. A kommunárok lemeszárolói az elnyomó állam szimbólumai voltak, amely egy vak, bigott, lényegében „hazaáruló”, klerikális, monarchikus uralkodó osztály kezében volt – az ellenük való lázadás (annak tartalmától eltekintve) mégiscsak hazafias tettként értékelődött. Azonban az 1990-es évek végétől, elsősorban a keményvonalas jobboldal újjászületésével – párhuzamosan természetesen a minden területen érezhető reakciós fordulattal – a kommunt övező ideológiai ellentétek újra kiéleződtek. Csak két példát szeretnénk említeni a kommun emléket is illető reakciós fordulatra. Hatalmas könyvsiker volt (később tévésorozat készült belőle) Loránt Deutsch *Métronome* című könyve,²⁶ amely metróállomásokra épülő városbéli képzeletbeli séták keretében meséli el az olvasóknak Párizs történetét. A könyv lényegében a királyság Párizsának dicsőimnusa, ahol még a nagy forradalom is csak a pusztításai révén említődik, a kommun képe (azon a három-négy helyen, ahol szóba kerül, Deutsch a *damnatio memoriae* módszerét is feleleveníti, noha mégiscsak Párizs történetéről van szó, amelynek a kommun azért elég nevezetes epizódja...) pedig egy vandál orgiára emlékeztet – a több mint egymillió olvasó épülésére, akik városukról egy versailles-i időkre emlékeztető képeslap mélységében tájékozódhatnak.

A szintén több százezer példányban eladott *Historiquement correct. Pour en finir avec le passé unique* (a legdurvább reakciók Franciaországban is „tabudöntők”) című könyv²⁷ szerzője Jean Sévillia a kommunt „a városba érkező vidéki szegények és gonosztevők véres terrorjának” tartja, akik „olyan bűzös kerületekben éltek, ahol tombolt a bűnözés, az alkoholizmus és a szexuális kicsapongás”. Ezeket az egyébként többnyire részeg („a kommun alatt az abszintfogyasztás 500 százalékkal nőtt”) csavargókat a „blanquisták és a vesettek (*enragés*) manipulálták”. Persze ismét előkerül a hazafiatlanság vádja is (már nemcsak a kommunárokkal, hanem a mérsékelt köztársaságiakkal szemben is – úgy tűnik csak „Sedan hősei” voltak az igazi hazafiak), hiszen a párizsiak, ahelyett, hogy a katonai vereséggel foglalkoztak volna, „III. Napóleon bukását ünnepelték”. (Idézi Fournier, 2013: 223–225.) Láthatjuk a szerző versailles-i minden ízében, és ez távolról sem a mai szélsőjobboldal: Sévillia a *Le Figaro* jobboldali napilap főszerkesztő-helyettese volt.

²⁶ Deutsch, Loránt (2009): *Métronome: l'histoire de France au rythme du métro parisien*, Paris: Michel Lafont.

²⁷ Sévillia, Jean (2006): *Historiquement correct. Pour en finir avec le passé unique*, Paris: Perrin.

Némiképpen válaszként a reakciós fordulatra (más részről persze a *mainstream* baloldal impotenciájának kritikájaként, a társadalmi radikalizmus újjáéledése jegyében) a libertárius kommün is feltámadt poraiból. Persze jóval kevésbé, mint valamely konkrét politikai-társadalmi program megtestesítője, inkább mintha mindennapi életünk felszabadítására törő felkelés kulturális reprezentációja képeben. Ebből a reneszánszból is két művet szeretnénk megemlíteni. Az egyik Peter Watkins 2000-ben forgatott, majdnem hatórás (még a vágott verzió is három és fél óra) *La Commune (Paris, 1871)* című filmje, amelyik nem hossza, hanem alapötlete és kivitelezése okán nagyszabású munka. A filmben csak amatőr színészek játszanak, főleg a kommün egyik bázisának számító Popincourt negyed lakói – ráadásul a rendező igen nagy szabadságot adott nekik: ők maguk találták ki a szerepüket, a párbeszédeket, saját maguk végeztek „kutatásokat”, hogy mindez meg is feleljen valamennyire a történelmi valóságnak. Nagyon érdekes megoldás az is, hogy Watkins lefilmezte azokat a vitákat is, amelyek a különböző jelenetek tartalmáról szóltak (azaz lényegében arról, hogy a szereplőknek mi a véleménye a kommün egyes eseményeiről), majd mindezeket bele is építette a film végső változatába. A film így valóban azt ábrázolja, ami a kommün lehetett: egy igazi párizsi esemény, amelyet közvetlen demokrácia és forró hangulat jellemzett, amely mindig produktív volt és gyakran kaotikus, ahol a „szereplők” a maguk urai, ők irányítják az életüket – nem hagyják a „képviselőt” dolgát 1871-es politikusokra vagy 2000-es filmrendezőkre. Watkins tehát nagyon is hatékonyan ábrázolja a kommün mélytörténetét, azaz a népi klubokban és negyedekben uralkodó atmoszférát.²⁸ Túl a demokrácia 1871-es libertárius prezentációján, a film szándékosan anakronisztikus is: a XIX. századi kosztümökbe öltözött szereplők a jelenkori társadalmi-politikai kérdésekről is beszélgetnek (vagy például a városnegyed mostani jellegzetességeinek megfelelően, távolról sem csak fehérek jelennek meg a filmben, így például a bevándorlás kérdése is szerepet kap persze), amely kiegészül a tömegmédiákat illető kemény bírálattal (az eseményekről a „TV Versailles” közvetít...). Ezt a libertárius kommünképet (amely már mérföldekre van a leninisták etatista, egy centralizált párt hiányán kesergő hagyományos kommünábrázolásától) sugárzó filmet, ha nem is látták milliónyian, de komoly viták voltak róla, ami némi ismertséget is kölcsönözött az alkotásnak.

Ezzel szemben a kommün „anarchizáló” újjászületésére hozott másik példánk igazi könyvsiker volt, a híres libertárius képregényrajzoló, Jacques Tardi 2001 és 2004 között megjelent, négykötetes képregénysorozata, a *Le Cri du peuple* (ez a képregény alapjául szolgáló 1998-ban megjelent Jean Vautrin-regény címe, egyébként pedig a *Le Cri du peuple* volt Jules Vallès híres napilapja a kommün idején). A gyakran személyes szálakon futó, de a történelmi hűséghez ragaszkodó mű a kommün negatív jelenségeit sem hall-

²⁸ És amennyire egy ilyen jellegű filmtől elvárható, igen közel áll a „történelmi hűséghez”, mint azt a történész Jacques Rougerie is leszögezi (Rougerie, 2006) erről a Watkins szavaival „political, polemical, uncompromising, and uncommrcial” (politizáló, polemizáló, meg nem alkuvó, nem üzleti célokkal készült) filmről (maga a film az interneten természetesen megnézhető).

gatja el, mint például a teljes katonai szervezetlenséget, a „véres hét” alatt a mindenhol árulókat látó kollektív paranoiát, amely végül a túsok kivégzésében öltötte legszomorúbb formáját. De Tardi mindenekelőtt egy anarchista mozgalmár, aki a „véres hét” ábrázolásában is elsősorban a kommünárok hősiességét és a versailles-iak vadállati kegyetlenségét hangsúlyozza. És persze számára a kommün „sosem halt meg”: az utolsó kockán a romokon két fiatal túlélőt, Lilit és Ziquet-t látjuk, akik felemelt ököllel kiáltják: „Ni dieu, ni maître!” („Se isten, se úr”).

Különösen a 2000-es évektől volt jellemző a kommün témájának igen gyakori tárgyalása a különböző ifjúsági irodalmi alkotásokban – ez némiképpen érthető is, mivel az iskolai oktatásban, tulajdonképpen még az 1880-as évek hivatalossá vált álláspontja értelmében (emlékezhetünk Gambera szavaira 1880-ból: „Ideje becsukni az utóbbi tíz év történetének a könyvét, és a felejtés sírköve alá helyezni a kommün bűneit és emlékét, majd mindenkinek elmondani, hogy csak egy köztársaság, csak egy Franciaország van”), a kommünről igen kevés szó esett. Ezek az új ifjúsági regények, de főleg képregények, egyszerre igen határozottan kommünpártiak, másrészt még explicitebb módon tulajdonképpen meglehetősen apolitikusak. Egyfajta lírikus forradalmisággal, rokonszenvvel idézik fel a korabeli heroikus, a testvériségen, a szabadságon, az egyenlőségen alapuló atmoszférát, a népi mulatság és a tragikus vég kettősségét, a „*temps de cerises*” szívébe markoló idejét, de igen keveset szólnak arról, hogy tulajdonképpen mi volt ennek a szép lázadásnak a tartalma.

Noha azért a kommün mai újjászületésben nem csak erről van szó: talán valóban a párizsi kommün-reneszánszáinak a korszaka jöhet (vagy talán már jött is) el. A radikális részvételi demokrácia, a társadalmi hierarchiák és kényszerítő apparátusok legitimációjának megkérdőjelezése, a hangsúlyos büszke internacionalizmus, az állami bürokrácia leépítése – azaz a kommün „gyakorlati léte” lényeges tapasztalatnak számít minden mozgalom számára az antiglobalizációs mozgalomtól az „Occupy”-jelenségtől át a mai „ultrabaloldali” mozgalmakig (és minden bizonnyal tovább), amelyik immár nemzetközi szinten kíván hadat üzenni „a gazdagok kormányzatának”. A kommün történetének mai reneszánsza (érdekes, hogy főleg szemtanúk, szereplők könyveinek újrakiadása²⁹ történik, azaz ma már kevésbé a történelmi esemény értékelése az érdekes, mint az, hogy *mi történt és hogyan* a kommün Párizsában) a legkevésbé sem „szakmai”, történészi ügy.

Túl a heroizmuson, a lírai mártíromságon, az emlékezésen, nagyon úgy tűnik: a kommün *aktuális*.

²⁹ Az utóbbi pár évben Lissagaray, Lefrançais, Blanqui, Vuillaume, Louise Michel, Andrieu, Victorine Brocher munkái jelentek meg új kiadásban, Varlinról monográfia készült (Rougerie értő tollából), de kiadták újra Henri Lefebvre és Jacques Rougerie történeti alapkönyveit éppúgy, ahogy a kommünrel kapcsolatos Marx–Engels-levelezést (Bensaïd bevezető tanulmányával) is.

KOMMÜNÁROK A VÁROSBAN – A KOMMÜN ÚJABB HISTORIOGRÁFIÁJA

Az 1960–1970-es években alapvető fordulat történt a párizsi kommün történetírásában, melyet addig a halványuló versailles-i toposzokon és a republikánus történészek köztársasági üdvtörténetén túl elsősorban az ortodox marxista olvasatok uraltak. Ennek a fordulatnak a vitathatatlan nagy aktora a kommün máig legnagyobb történésze, Jacques Rougerie volt, és 1964-ben megjelent forradalmi könyve, a *Le Procès des communards* (A kommünárok pere). Rougerie fellépése persze nem volt független a politikai változásoktól (noha alighanem minden historiográfiai fordulattal így van ez), itt a politikai kontextus a Párt szellemi monopóliumának lassú megremegése volt a baloldalon, elsősorban természetesen az újbaldal színrelépésével. Azonban a fordulat inkább szakmai-történeti ügy volt (maga Rougerie és a kommün historiográfiáját megújító más történészek – leszámítva részben Henri Lefebvre-t és egészében a szituacionistákat – sem voltak soha valamiféle *gauchiste* mozgalmárok). Ezek a történészek sikerrel próbálták megszabadítani a kommün történetét és emlékét a bolsevik Thermidor egyre nyomasztóbb árnyékától, azaz egyszerre az ortodox marxista kliséktől és a Párt propagandagépezetétől. Mindez a kommün történetírásának igazi „*aggiornamentóját*” hozta el: az eddig a különböző ideológiák demonstrációs terepének számító kommünárok hirtelen valóban érdekelni kezdték a történészeket, akik egyben hangsúlyozták is az esemény összetettségét. Komplex eseményt írtak le (és ez értelemszerűen hatott a politikai használatára is: egy bonyolult esemény nehezen használható ideológiai célokra, és *vice versa*, az ideológiai használat kizárja a túlzott komplexitást), azonban az a tény, hogy mi ellen jött létre ez az új kommünolvasat, persze nem maradt hatás nélkül: ahogy az ortodox marxista olvasat „a bolsevik forradalom hajnalát” kreálta a kommünből, írt Jacques Rougerie a „párizsi *sans-culotte* forradalomtípus alkonyáról”.¹

Rougerie-nek természetesen a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején a marxista történészek virulens kritikáival kellett szembenéznie, a könyvét „a kommünárok perét” (mint említettük már, Rougerie a katonai bíróságok aktáit használta fel a kommünárok „portréjának” megrajzolására, innen a cím és a könyv „vád- és védőbeszédén” illetve a „verdikten” alapuló szerkezete) „a kommünárok elleni perként” is emlegették. Noha

egyébként Rougerie elsősorban arról beszélt, hogy a kommün vezetőinek ideológiai beállítottsága, a szocializmusról, az államról vallott (a lehető legváltozatosabb) nézetei helyett elsősorban „lentre”, a kommünár nép jellemzőire, viselkedésére és gyakorlatára kellene irányítanunk a figyelmünket. Ez vitathatatlanul együtt járt a marxista történetírás meglehetősen anakronisztikus kérdésfeltevéseinek a kritikájával: miért kellene a kommünben csupán a „modell 1917” tökéletlen, hibákat elkövető elődjét látnunk? Miért nem vesszük szemügyre inkább 1871 valóságát a szocializmust illetően is? Miért nem helyezzük el a kommünt kevésbé 1917 „a Pártot és a marxista ideológiát fájdalmasan nélkülöző” előképének perspektívája helyett a XIX. századi párizsi forradalmak történetében? Ez vezette Rougerie-t a valóban igen provokatív kijelentéshez, mely szerint a kommün jóval inkább a XIX. századi párizsi forradalmak alkonya volt, mint a proletárforradalmak hajnala. Pár évvel később szerzőnk némileg finomított álláspontján mind azt illetően, hogy csupán a *sans-culotte* párhuzamon keresztül leírható lenne a kommünárok valósága, mind a korabeli munkásszervezetek szerepéről szólva, amelyek más karaktert adtak az eseményeknek, mint egyszerűen a nagy forradalom (vagy 1848) egyszerű újrajátszását.

Mindenesetre a Rougerie által kiváltott történeti vita igen barátságos hangnemben zajlott, szó sem volt valamiféle történészhaborúról.² ebben szerepet játszott Rougerie békés személyisége, az „eretnek” szerzők többségének távolmaradása a politikai ügyektől, de mindenekelőtt az, hogy ez a historiográfiai fordulat már inkább tudományos ügy volt, kevésbé politikai. A kommunista párt által propagált „marxizmus” visszaszorulása a szellemi életből nemcsak a kommünárokat szabadította ki az igen sematikus ideológia fogságából, hanem a kommünrel foglalkozó marxista történészeket is.

A „marxista” olvasatnak talán éppen a centenáriumi volt a csúcspontja. A megjelent monumentális, „hivatalos” munkák (főleg a Georges Soria által kiadott örkötetes nagy kommüntörténet és a Bruhat–Dautry–Tersen szerzőtrío már 1961-ben megjelent, de a centenáriumi felújított összefoglaló könyve) igen korrekt történésztermékek, amelyek máig több mint hasznosak a történészek, de az érdeklődő közvélemény számára is (elsősorban a közzétett dokumentumok, de mindenekelőtt a nagyon gazdag illusztrációs anyag miatt), jóllehet nem sok újat hoztak a kommün történetének értékelésébe – az új hangok immár az „eretnek” oldalról jöttek. Mindenesetre ez a két munka már igen messze van a „marxista Iliásztól”.³ kevés szó van már bennük a kommün „hibáiról”,

² Például Jean Bruhat, a kommün talán legjobb ortodox marxista történésze, megörökölte az elhunyt Jacques Duclos-tól (az FKP egyik első vonalas politikusától) a ma is létező *Amis de la Commune de Paris* nevű társadalmi szervezet elnöki tisztét, azonnal megnyitotta a szervezet lapját (*La Commune*, jelenleg is élő, negyedévenként megjelenő, inkább ismeretterjesztő lap a kommün történetéről) az „eretnek” történészek előtt is.

³ Max Gallo kifejezésével, aki a centenáriumi előestéjén szólított fel könyvében a kommün „eltemetésére” (*Tombeau pour la Commune*, 1970), tartva egy „nagy szellemi botránytól”, azaz a kommün emlékének „triumfalista megünneplésétől” a Párt történészei által. Végül semmi ilyesmire nem került sor, a kommün marxista történeti professzionálisabbaknak bizonyultak annál, mint a később a Mitterrand-korszak hivatalos történészevé

¹ Ennek a megállapításnak a provokatív, némileg túlzó voltát Rougerie maga is explicitté teszi az 1971-ben írt, klasszikus Kommün-története (*Paris libre, 1871*) új kiadásának előszavában (Rougerie, 2004: I–XII.).

melyek hangsúlyozásának (ez sokáig a marxista olvasatok alapmotívuma volt) anakronizmusa és történész szemmel nézve értelmetlensége igen zavaró jelensége volt nem egy történészi munkának. Nemigen lamentáltak már ezek a munkák egy „egységes forradalmi párt” hiányán sem – vagy legalábbis alig. Ezzel szemben hatalmas dokumentációs anyagon (és főleg a Soria-könyv esetében a kommün teljességre törekvő ikonográfiáján) keresztül mutatták be számunkra a kommün forradalmát, jóllehet továbbra is leginkább a „fentre”, a kommün irányító testületének munkájára koncentrálnak, természetesen az Internacionálé szerepének erőteljes hangsúlyozásával.

Rougerie mellett más történészek munkái is hozzájárultak a kommün képének alapvető megváltozásához. Charles Rihs már 1955-ben megjelent miniciózus nagy munkája (*La Commune de Paris, 1871: sa structure et ses doctrines*) a kommün vezetőinek ideológiai-politikai eszméiről egészen nyilvánvalóvá tette a „kommün”-konceptiójában egyrészt a jakobinus („Közjóléti Bizottság”) és a „hébertista” („a felkelő kommün”) elemek alapvető szerepét, másrészt Proudhon döntő hatását (a „kommün” mint egy föderatív állammodell alapegysége). Másrészt a szerző pontosan dokumentálta, hogy a „kommün” eszméje nem volt ördögtől való a császárság liberális ellenzéke számára sem, azaz egy szelídített változata nagyon is beillesztethető volt a republikánus hagyományba; végezetül azt is igen meggyőzően bizonyította, hogy a bármely értelemben vett „marxizmus” teljes *terra incognita* volt a kommün lényegében valamennyi szereplője számára.

A nyelvész Jean Dubois példátlanul értékes szótára a kor politikai nyelvéről (*Le vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872. A travers les œuvres des écrivains, les revues et les journaux*) még nyilvánvalóbbá tette a forradalom nyelvezetének elsősorú jelentőségét a kommunárok nyelvhasználatában (igaz, a könyv elsősorban a sajtó, az irodalom, a politika nyelvezetét vizsgálta, de a későbbi, főleg a népi gyűlések jegyzőkönyveit elemző munkák még inkább egyértelművé tették a gyakorlatot a nép körében is): jakobinusok és hébertisták, „gyanúsak”, „emigránsok”, „terror”, a „Közjóléti Bizottság”, „maximumtörvények”, a nagy forradalom újságjai egy részének újjászületése és még hosszan lehetne folytatni a sort.

Henri Lefebvre 1965-ös könyve (*La Proclamation de la Commune*), amely alighanem az eseményről szóló legjobb tudós munka, először szólt a kommunáról mint igazi nép forradalomról, amely egyszerre volt egy hatalmas mulatság (*fête*) is. Ez a jelenség alapvetően különbözteti meg a későbbi proletárforradalmaktól, és valóban alig tagadható, hogy a párizsi kommün „sajátlagos stílusa az ünnep, a mulatság”, ahogy szerzőnk leszögezte – és ez természetesen nem független a „párizsi bohém” a kommunben játszott szerepétől. Másrészt, bizonyos szempontból Walter Benjamin után, először vette szemügyre a kommunt mint városi felkelést, azaz a városuktól a nagy haussmanni átalakítás révén megfosztott népi rétegek lázadását: a város visszafoglalását a város által.

és (ettől enyhén szólva nem függetlenül) az Akadémia tagjává és számtalan népszerűsítő munka szerzőjévé váló Gallo feltételezte.

André Decouflé 1969-ben megjelent könyve (*La Commune de Paris, 1871: révolution populaire et pouvoir révolutionnaire*) először hívta fel a figyelmet két alapvető elemre a kommün felkelésében: a lázadásban elsőrangú szerepet játszó népi spontaneitásra és a forradalmi hatalom problémájára. Azaz (némiképpen provokatívan megfogalmazva a dolgot): a kommün „proletárdiktatúrájával” kapcsolatban talán nem is a „proletár” (azaz a „társadalmi jelleg”) a nagy kérdés, hanem a „diktatúra”, azaz a valódi népszuverenitás gyakorlásának problémája. Mindenesetre a hervenés évek elejére egyértelművé vált, hogy az igazi főszereplő a kommün történetében maga a párizsi nép, a „*fédéré*”, a „*clubiste*”, a lázadó nő; az igazi „sztori” ebben a dologban a közvetlen népuralom megnyilvánulási formái; a párizsi kommün elsősorban és mindenekelőtt a helyi bizottságok, a Nemzetőrség helyi szervezetei, a klubok, vagy éppen a művészek föderációja.

A társadalmi jelleget illetően Párizs nagy történészének, Jeanne Gaillard-nak az alapművét (*Paris, la ville 1852–1870*) kell kiemelnünk, amely elképesztő gazdagságú dokumentáción keresztül mutatja be az haussmanni Párizst és társadalmát. Gaillard művéből kiderül, hogy a párizsi társadalom alapszöveve megújult, alkalmazkodott, de nem vesztette el tradícióit és alapvető jellemzőit a nagy urbanizációs átalakulás során: továbbra is uralták a kisbutikok, a kézművesek és a kiskereskedők – tévedés a kommunre úgy tekinteni, mint ezen utóbbiak kétségbeesett, anakronisztikus, „kispolgári” lázadására az elkerülhetetlen modernizációval szemben. Másrészt, éppen mert Párizs megőrizte hagyományos társadalmának alapvonásait, a korban egyszerűen még nem létezett a marxista osztályantagonizmus: a kommün a párizsi nép lázadása volt, nem a proletariátusé.

Mára ez a Rougerie-féle „finomított változat” tulajdonképpen konszenzussá vált⁴ a hivatásos történészek táborában mind a „társadalmi bázist”, mind az események jellegét illetően – magunk is ennek összefoglalására törekedtünk az ezt megelőző fejezetekben. Kivételekről „versailles-i” oldalról szinte alig tudunk már: talán az 1985-ben a nagy, „hivatalos”, sokkötetes illusztrált Párizs-történet (*Nouvelle histoire de Paris*) a kommün körüli éveket elmesélő (*De Trochu à Thiers, 1870–1873*) köteteként megjelent könyvet említhetjük. Az egyébként igen jól informált mű valóban szinte „versailles-i” hangon beszél: kilenc oldalt szentel a túsok meggyilkolásának, huszonhét oldalt a „tűzvések és a „forradalmi vandalizmus” pusztításainak – ezzel szemben három rövid mondatot a versailles-iak által elkövetett „felesleges erőszaknak”, „akik túl gyakran mészárolták le – mi több megkülönböztetés nélkül – a legyőzötteket” (és egy lábjegyzet szerepel még az áldozatok számáról szóló vitákról). A szerző, Stéphane Rials, tollából hosszú fejtegetést olvashatunk a „forradalmi neurózisról”, amely a szerző szerint „a történelem

⁴ Régis Debray, a „guevarista” mozgalmár, majd Mitterrand udvari értelmiségének illusztris tagja (jelenleg a szuverenista jobboldal ideológusa) feltette a kommun emléket, vagy inkább a mítoszt, a történészekről ezekkel a szavakkal: „Ne lőjetek a mítosznak! Ha nem megyünk többé a kommunárok falához, akkor a Sacré-Cœurbe fogunk járni...” (idézi Le Quilic, 25.) Más kérdés, hogy Debray számára a „mítosz” egy idő után kevésbé a társadalmi forradalom volt, mint a köztársaság; leginkább ő látszott elfelejteni, hogy a párizsi kommün zászlaja a vörös lobogó volt, nem a trikolór.

mitikus »animista« felfogásához köthető, mely hajlamos a társadalmi bajokért képzelt felelősöket hibáztatni” – (Rials, 378., 421.).

A modern republikánus, „antiszocialista” szerzők előképe talán kevésbé Rougerie (akinél csak az ortodoxia tabuinak megkérdőjelezését hajlandók figyelembe venni – a szemlélet mélyebb mondanivalóját, azaz a kommünben a réginek és az újnak, a nagy forradalomnak és a szocializmusnak egy példátlanul érdekes elegyét a legkevésbé sem), hanem Georges Bourgin, a kommün republikánus történetírásának vitathatatlan atyja. Bourgin, aki maga is a Jaurès-, később a Léon Blum-féle baloldali republikánus szintézis (amelyben keveredik egymással a „marxista” és a republikánus nyelvezet, a proletariátus mint új harmadik, vagy negyedik rend, így a burzsoázia szerepének megfeleltetése az *ancien régime* arisztokráciájának) híve volt, és lényegében ennek a szintézisnek a képét vetítette a kommünre. Már nem sokkal a századforduló után megszületett (a később sok változatban átírt) nagy munkája (*Histoire de la Commune*, 1907), majd Bourgin írta meg a népszerű, százezernyi, de talán milliónyi háztartásban megtalálható *Que sais-je?* sorozat korabeli megfelelő darabját is (*La Commune*, 1953). Bourgin számára a kommün első-sorban improvizáció volt, léte „Párizs népe akaratának a kifejeződése, amely különböző áramlatokat foglalt magában, de amit igazán eltökélten akart, az a köztársaság, a németek elleni végsőkig folytatott háború és a város municipális autonómiája volt, ez jelent meg szocialista köntösben a felkelők gondolkodásában” (Bourgin, 224.).

Ennek a képnek a közvetlen örököse, a kommünről szóló egyik ma is sokat forgatott, 1986-ban megjelent nagy munka szerzője, William Serman (*La Commune de Paris, 1871*), aki ugyan nem veszíti teljesen szem elől a felkelők szocialista törekvéseit (igaz, igen tájékozatlan a különböző szocialista iskolák eszmei alapjaiban), de végeredményben nem mond mást, mint a „republikánus” történészek már egy évszázada:

„A kommünt megteremtő mozgalom alapkaraktera köztársasági, patrióta volt és speciálisan párizsi, a célja előbb a városban, majd az országban létrehozni a demokratikus és szociális köztársaságot.” (Serman, 569.)

Éppen innen indulna egyébként a kommün másik (szocialista) története, hogy mit érthetünk demokratikus és szocialista köztársaságon 1871-ben. A másik modern jelentős munka Robert Tombs műve (*Paris, Bivouac des Révolutions, La Commune de 1871*, az alaposan átdolgozott francia kiadás 2014-ben jelent meg). Tombs a francia–porosz háború történészeként „érkezett” a kommünhöz, és ma is a háború elsődleges jelentőségét húzza alá a kommün történetében. A rendkívüli körülmények egyedüli magyarázó erejének tudja be, hogy a „szélsőbaloldal” (amely maga is rendkívül megosztott volt és igen kevésbé szocialista) átvehette a hatalmat Párizsban. Mindenesetre talán Tombs könyve a jelenlegi „legkisebb közös többszörös” a republikánus történészek között, amely (valamiféle liberális-demokrata színezettel, nem túlságosan éles, de érezhető antiszocialista

⁵ Az új, 2009-es változatnak már Jacques Rougerie a szerzője.

beállítódással) alapján igen imponáló szintézisét nyújtja a kommün története különféle oldalainak. Mindenesetre ezek a szerzők nem ellenségesek az így felfogott, némiképp (vagy talán nem is némiképp) domesztikált kommünrel, ami része a nagy köztársasági elbeszélésnek:

„Igen szerencsésen a mai liberális demokráciánkban a polgárháború már nem szerepel a napirenden, hiszen a rendszerünk néhány évtized alatt képes volt arra, hogy kiterjessze és konszolidálja a politikai és szociális jogokat minden állampolgár számára, a dolgozókat integrálja a nemzetbe, létrehozza a mind nagyobb számú ember számára kedvező szolidaritást – az 1789-et követő hosszú és sokszínű harcok eredményeképpen.”

Azaz: „[a kommünárok] elvei meglehetősen konfuzitása, politikai érzékük gyengesége, a nyelvezetük és bizonyos tetteik erőszakossága ellenére, kit ne érintene meg reménytelen lázadásuk és a kiáltásuk őszintesége?” (Serman, 570–571.) Mint említettük: egy évszázad alatt nem sok minden változott a liberális demokraták oldalán a kommünt illetően.

Ebbe a körbe sorolható François Furet számos munkájában (leginkább talán a *La Révolution de Turgot à Jules Ferry* – 1988) kifejtett jóval szélesebb koncepciója, amely nemcsak egy egész történelmi ciklust (az 1789-től indult forradalmi időszakot), hanem magát a forradalmat is, mint valamiféle „francia patológiát” látta lezárulni a kommün bukásával és a liberális III. köztársaság születésével. Mindezt kiegészítik az újhullámos angolszász szerzők (akikre alább részletesen visszatérnünk), akiknek mondanivalója a következőképpen szól: a kommün idején nem valamilyen osztályidentitás manifesztálódott a felkelésben (szemben például 1848 júniusával), így a fő kérdés nem is a munkával, a szociális kérdésekkel, a munkához való joggal volt összefüggésben, hanem egy városi közösség autonómiájával, Párizs városának szabadságával. A kommün első-sorban a régi Párizs lázadása, azaz 1848 szociális volt – míg 1871 inkább politikai: nem egy osztály felkelése, hanem egy közösségé (tulajdonképpen az egymás közelében lakók, akik *sócial network*-öt alkotnak, közös a cselekvése, „társadalmi mozgalom” annak szűkebb angol-szász politikatudományi értelmében): a periféria lázadása, az Haussmann által a város centrumából kiűzöttek felkelése, a „város visszahódítása a város által”. Ennek tökéletes kifejeződési formája volt a kommün alapvetően a municipális szabadságokra építő programja. Mondanunk sem kell, hogy mindezekben sok igazság van, de általános magyarázó erő talán kevesebb. Igen, a különleges körülmények (háború, Párizs ostroma) igen nagy szerepet játszottak, de hát minden forradalommal hasonló a helyzet, és az is nehezen tagadható tény, hogy a „vörösök” igen komoly erővel rendelkeztek Párizsban, programjukhoz (legalábbis egy ideig) pedig csatlakozott Párizs népének jó része. Furet jakobinus/bolsevik (számára más típusú kommunisták nem is igen léteztek) erősen túlhaltott párhuzamának (ami egyébként pontosan ugyanazt mondja, mint a Francia Kommunista Párt legsztálinistább napjaiban) számtalan erőteljes kritikája létezik, mondjuk éppen a kommün történetírása hívja fel figyelmet bizonyos anakronizmusok tarthatatlan képviselésének károságára – akár a forradalom, akár a reakció szemszögéből. És persze első-

sorban igen erős túlzás 1848 és 1871 ilyen szembeállítás: 1871 éppúgy „szociális” is volt, mint 1848, a kommün programja a demokratikus és szociális köztársaság megteremtése volt, nem valamiféle municipális szabadságjogok. Mi inkább Jacques Rougerie véleményét idéznénk zárásul: ő a XIX. századi párizsi forradalmak korának végéről beszél a kommün (és bukása) kapcsán, nem a forradalomról mint olyanról: „Alkonyat, mindenképpen! Hajnal, talán!” (Rougerie, 2012: 388.)

A kőbe vésett fantazmagória és a történelem legnagyobb mulatsága: Walter Benjamin, Henri Lefebvre, Guy Debord

A város, az urbanizmus és a tőke, a kapitalizmus dialektikus kapcsolata, az a jelenség, hogy a város egyszerre a tőke akkumulációjának és a tőke elleni lázadásoknak a kitüntetett helye, úgy tűnik, hogy magát Marxot nem foglalkoztatta különösebben – még az 1848-as és az 1871-es forradalmak briliáns politikai elemzéseiben sem kap különös hangsúlyt a tény, hogy ezek a forradalmak *városi* (párizsi) jelenségek voltak.

Talán Engels (és nagy munkája, az 1845-ös *A munkáosztály helyzete Angliában*) az első, mely igazán számot vet a ténnyel, hogy a tőke akkumulációja és az osztályok dinamikus mozgása városi környezetben lejátszódó folyamat: az industrializáció és az urbanizáció egymást feltételező jelenségek, a modern iparvárosok egyszerre a tőkés kizsákmányolás és az osztályharc első számú terepei. Az ipari forradalmak (Engels kezdeti optimizmusa szerint: feltétlenül) maguk után vonják a proletárforradalmakat, melyek városi forradalmak lesznek. A párizsi kommün szempontjából az is fontos kérdés számunkra, hogy Angliáról a korban Engels úgy beszélt, mint ahol a munkáosztály helyezte a „legkifejtettebb” tőkés jellemzőkkel bír, de még 1867-ben is Marx számára „*locus classicus*” Anglia, melyre a többi ország csak a jövőben fog hasonlítani. Az a korabeli Párizs *nem* olyan volt, mint a korabeli Manchester, ahol az ipari proletariátus többségbe került, ahol magába szippantotta a kiskereskedőket, a kisműhelyben dolgozókat, a kézműveseket, hogy kialakuljon a tőkés városi társadalomra jellemző képlet a két szemben álló osztályról. Engels azt is éles szemmel figyeli meg Angliában, hogy a kialakuló iparvárosok milyen mértékben hasonlítanak egymásra – Párizsra, mely a korban sem volt iparváros, ez szintén *nem* volt igaz. Mindenesetre Engels számára egyértelmű volt, hogy a nagyvárosok kialakulása a proletárforradalmak előfeltétele: „vajon a troglodita a maga barlangjával, az ausztráliai a maga sárkunyhójjával, az indián a maga saját tűzhelyével, végrehajt-e valaha is egy júniusi felkelést és egy párizsi kommünt?” (Engels, 207.)

Minden, a kommünt érintő „városszociológiai” elméletnek az ősapja Walter Benjamin, de ő veszi szemügyre először a kapitalista várost is mint a „profán illumináció” helyét. A kommün Benjamin szemében a XIX. század fővárosa, Párizs, forradalmak és ellenforradalmak szüntelen egymásutániségében jelentkező történetének legfontosabb epizódja. A felkelés kultúrájának a csúcspontja – míg a régi Párizs Haussmann általi le-

rombolása, a reakcióé. Haussmann célja a „negativitás” likvidálása volt Párizsból egyszer és mindenkorra, míg a kommün az ez ellen való utolsó (elbukott) lázadás: végül is a bukást kísérő lángok bevégezték Haussmann pusztító munkáját.

Benjamin szemében Párizs nemcsak a XIX. század, hanem a XIX. századi forradalmak fővárosa is, lényegében monumentális művének (*Paris, capitale du XIXe siècle*) két igazi fő témája az osztályok összeütközésének vizsgálata a korabeli Párizs szövetében a legyőzöttek szemszögéből, illetve a „haladás” burzsoá ideológiájának a radikális kritikája. Számára a város haussmannizációja, az „*embellishment stratégique*” (a város katonai stratégiára épülő megszépítése⁶) az uralkodó osztályok válasza a forradalmakra, a dolgok rendes folyása forradalmi felfüggesztésének pillanataira (amelyekben Benjamin érdeklődése elsősorban a barikádok felé fordult, mint a népfelkelések népi tradíciókba ágyazott szimbólumai felé). Párizs átalakítása a legjobb példa a burzsoázia fejlődésideológiájának mélyen misztifikáló karakterére, hiszen nem fejlődésről van szó, hanem Benjamin egyik legfontosabb mondanivalójáról a modernitásról, azaz annak homogenizáló tendenciáiról, ahol tulajdonképpen mindig ugyanaz ismétlődik az újdonság álcaja alatt, ami elpusztítja a kollektív tapasztalatok emlékét éppúgy, mint magát a történelmet. Párizst illetően ez a „modernizáció” a régi kerületek, negyedek elpusztítását jelenti, a spekuláció nagy korszakát, a város áruvá válását.

Másrészt Walter Benjamin szemében a XIX. századi Párizs volt az osztályharcok stratégiai helyszíne: Haussmann, a barikádok és a kommün városa. Benjamin kulcskategóriájának, a „fantazmagóriának” (ami aligha áll távol attól, amit Marx az „áru fétis-jellegének” nevezett, hiszen ő végül is a kulturális diszpozíciók látható elemein keresztül vizsgálta az árufétis felemelkedésnek korszakát) az egyik legtipikusabb megjelenési formája az Haussmann által átépített, „modernizált”⁷ főváros. Schol másutt nem volt ilyen jellemző az áru fantazmagóriájának és a szubverzív energiáknak ilyen méretű kettőssége, mint Párizsban a II. császárság korában. A sugárutakra és hatalmas palotákra támaszkodó új városhálózat (túl a sokak által ismert stratégiai célokon: azaz „a város bekerítésén”), maga a „kőbe vésott fantazmagória”, a világiállítások pedig „az árufétis központjaihoz tett zarándoklatok” (Loewy, 66.).

A XIX. századi Párizsban ölt testet a történelem tagadása, amely annál is veszélyesebb, mert éppen magának a történelemnek az alakját ölti fel – amikor 1830 forradal-

⁶ Kétségtelenül igaz persze, hogy az haussmanni átalakításoknak volt katonai-stratégiai céljuk. De az is tény, hogy ezek a célok igen kevésbé valósultak meg: a kommün felkelői ugyanott emelték a barikádjaikat, mint 1848 júniusának munkásfelkelői, Haussmann pedig lényegében kiürítette a város szívét, mégsem tudta megakadályozni a történelem legnagyobb párizsi felkelését. Mint egy előző fejezetben hosszan szoltunk róla, a város haussmanni átalakítása jóval összetettebb jelenség volt: valódi urbanizációs programot jelentett.

⁷ Benjamin éles szemmel veszi észre, hogy a város „modernizációját” a polgári ideológia haladásmisztifikációja támasztja alá, ezt például a higiénia kérdések előtérbe kerülésében figyelhetjük meg: „[A város új útőerei hozzájárulnak] a betegségek és a forradalom elleni harchoz; ezek azok a stratégiai útvonalak, amelyek a járványok epicentrumaiba utat törnek, de az egészséges levegő beengedésén túl, széles úton össze is kötik a kaszányákat a külvárosokkal” (Benjamin, 551.).

márai tüzet nyitnak a köztéri órákra (idézi fel az epizódot Benjamin, korabeli szerzők elbeszélései alapján), nem az időt akarják megállítani, hanem a mechanikus, homogén, üres idő folyását; nem kilépni akarnak a történelemből, hanem éppen csatlakozni hozzá. Haussmann Párizsa persze elsősorban a diktátor III. Napóleon városa, ahol „minden kő a despotikus hatalom jele”, vagy ahogy szerzőnk egyetértően idézi Auguste Blanquit: a város átépítése „az abszolutizmus gyilkos fantáziájának terméke”, ahol „az épületek és a sugárutak nem embermértékű nagysága az egyiptomi fáraók piramisait idézi fel”.⁸ A II. császárság két évtizede az a korszak, amikor a burzsoázia hatalmát Haussmann biztosítja, aki „biztos támaszt nyújt a diktatúrának azáltal, hogy Párizst a rendkívüli állapot rezsimje alá helyezte” (Loewy, 73–74.).

A kommünnek kiemelt szerep jut Benjamin történelemfilozófiájában is, hiszen ez a történelmi esemény a legjobb példa a híres „tigrisugrásra a történelem szabad ege alatt”, azaz arra, amikor egy különleges („messianisztikus”) pillanatban az alávetett osztályok megtörik a történelem és vele az elnyomás kontinuitását. Ezzel természetesen például szolgálnak a később bekövetkező hasonló „tigrisugrásokhoz” is (ahogy a kommün ismeretesen az 1917-es forradalomhoz): ezek az emancipációs küzdelmek nem csupán a jövő nevében zajlanak, hanem a múlt, a végül elbukott, megelőző nemzedékek emlékének ígézetében is. Az alávetett, de lázadó ősök heroikus küzdelme erkölcsi és intellektuális inspirációként szolgál az eljövendő felkelések számára. Egy autentikus forradalom (Benjamin itt már 1917-ről beszél) nemcsak ugrás a jövőbe, hanem a múltba is: egy dialektikus ugrás a „a jelen idővel terhelt múltba” (ez a múlt pedig a kommün). A kommün a város haussmannizációjának való ellenállás forradalmi pillanata, Benjamin a „tigrisugrással a múltba” egyébként igen visszafogott,⁹ leginkább azokat a marxista szerzőket idézi a kommün jellegéről (Mehring, Engels), akik szerint a kommünárok „nem voltak a szociális forradalom hívei, nem voltak *a fortiori* marxisták” (mint szoltunk róla, a mi véleményünk szerint az első vád igaztalan, a második pedig anakronisztikus).

Benjamin számára (Párizs Blanqui melletti másik főszereplőjének) Baudelaire költészete pátozának az erejét éppen a bohém lázadásából meríti, a dandy mint a lázadás alakja minden látszat ellenére a „rongyszedők” szövetségese, azaz a „bohém” a nép barátja. Baudelaire maga is titkos ügynök, a saját osztálya dominanciájával való elégedetlen-

⁸ Nem tartozik szorosan a tárgyunkhoz, de Walter Benjamin Blanqui utolsó munkájának (*L'Éternité par les astres*) nagy felfedezője is, az ő interpretációjában ebben az igen különös hangulatú írásban (ahol a világ nem más, mint mindig ugyanazoknak a katasztrófáknak a visszatérése) nem Blanqui rezignációját kell látnunk (vagy ha igen, az olyan lemondás, hogy „erejével megremegtetni a burzsoá társadalom trónját”), hanem a „legrémisztőbb fantazmagóriát” (Abensour, 21.), amit a modernitás ki tudott termelni.

⁹ Benjamin kitűnő kutatója – a Magyarországon Lukács-könyve révén ismert – Michaël Loewy él azzal az elég valószínűnek tűnő feltételezéssel, hogy Benjamin itt a kommün bírálatának örve alatt a korabeli Francia Kommunista Párt néppfrontpolitikáját bírálta. Benjamin egész könyve egy oda-vissza utalás a XIX. századra, és Benjamin emigrációjának helyszíne, a harmincas évek Párizsa között, pontosabban: a XIX. század Benjamin jelenének „az eredeti prehistóriája”, a „legközelebbi múlt”, nemzedéke nagy tapasztalatának (hogy „a kapitalizmus nem fog természetes halállal kimúlni”) kitüntetett megfigyelési terepe.

ségnek az ügynöke: elárulja az osztályát, de a burzsoáziához tartozik. Benjamin kezdeti lelkesedése után inkább kritikus a *flâneur*-ökkel szemben: „azzal kérkednek, hogy csak szemlélődnek, de valójában már a vevőjüket keresik”, valójában nem a *flâneur* flangál, hanem „az áru kóborol” (Berdet, 2014: 103–105.), a dandy dramatizálja a személyiségét, de ezzel alapvetően már éppen az eladását segíti elő. A modern idők hőse, a bohém, kényszerítve van arra, hogy a saját személyiségét vigye vásárra (a szó szoros értelmében: az áruk piacára), Baudelaire ennek (is) a nagy mestere volt. Benjamin számára az igazi szocialista ideológia megszületése vet véget ennek a korszaknak, hadat üzen a bohém társadalmi rétegnek is, amely végül is nem más, mint a burzsoázia. A *kommünista kiáltvány* pedig bevégezte (Benjamin szemében a „bohémből” érkező) professzionális összekülvő korszakát, aki a „veszélyes osztályokkal” való szövetségben kívánta elpusztítani a fennálló rendszert. Másik oldalról a kommün jelenti a végét a proletariátust uraló fantazmagóriának, azaz annak az illúzióknak, hogy a proletárok érdekeit szolgáló forradalom végbemehet a burzsoáziával való szövetségben, 1789, 1830 és 1848 mintájára. Ebből a szempontból a kommün bukása a kezdete az „önérdekű” (azaz az igazi) munkásmozgalomnak.

A másik nagy klasszikus, akit nem lehet nem megemlíteni a kommün mint „városi felkelés” kapcsán, Henri Lefebvre. A párttörténeti protobolsevik vagy az utolsó *sans-culotte* lázadás által uralt kommün-képbe szinte belerobbant az ún. újbaloldal, amely teljesen más hangsúlyokkal beszélt. A fő téma az esemény nagyon is üdvös végetes radikális-musán túl, a „mindennapi élet” (illetve közege, a város) és forradalma lett. Ez a fordulat megelőzte 1968-at (és persze hatott rá, ha talán nem is döntően). Fordulat, amely elsősorban a történetírásból érkezett, nevezetesen Henri Lefebvre 1965-ben megjelent könyve felől.¹⁰ Lefebvre munkájában háttérbe szorítja az addig uralkodó két problémát (azaz a „társadalmi bázis” és a „kommünista jelleg” kérdését), hogy a kommünt mint az haussmannizáció által a saját városuktól megfosztottak a „várost visszahódítani” kívánó felkelését írja le.

Nem belemenve elméletének részletes ismertetésébe,¹¹ Lefebvre a marxizmust mint „a mindennapi élet (*la vie quotidienne*) kritikáját” interpretálta, a mindennapi életét, ahol az elidegenedés valóban megtörténik. Lefebvre klasszikus munkája (*Critique de la*

¹⁰ A könyv megjelenése előtt éles vita robbant ki az akkor még közvetlen munkakapcsolatban álló szituacionisták és Lefebvre között a kommünről szóló megállapításaik szerzőségéről. A szituacionisták lényegében plágiummal vádolták meg Lefebvre-t, úgy tűnik, nem is teljesen alaptalanul (noha az is igaz, hogy a szituacionisták egy pár oldalas kiáltványt írtak a Kommünről, Lefebvre pedig egy 400 oldalas könyvet), de ez ma már lényegtelen. Mindenesetre pár évig tartó együttműködésük nagyon fontos volt mindkettjük számára: lényegében a többiek között germanista Lefebvre „vezette be” a marxizmusba főleg persze Guy Debord-t, és bizonyos gondolatai közvetlenül épültek be a szituacionista elméletbe (az urbanizmus jelentősége, a mindennapi élet kategóriája) – míg a szituacionisták „forradalmasították” Lefebvre elméleti meglátásait és fordították azokat valódi „kritikai” irányba.

¹¹ Míg a legjobb magyar nyelvű interpretáció Heller Ágnes 1970-ben írt könyve *A mindennapi élet*. Lefebvre a nagy klasszikus a „várostervezés” mint a töke logikája városaink szövetébe, a mindennapi életnek keretet adó miliőbe beépülésének leírásában és kritikájában is.

vie quotidienne II, Fondements d'une sociologie de la quotidienneté – 1961) is James Joyce *Ulysses*-ének elemzésével mint az „univerzális mindennapi élet” – ahol *sohasem történik semmi* – leírásával kezdődik, ez a gyarmatosított szféra („*secteur colonisé*”) lesz a Lefebvre elmélete megvalósításának kísérleti terepe: „a szituációk, az egyéni mindennapi életben a rutin megtörésének pillanatai, alkotása”, „a művészi kifejezés fáradt és fragmentált elmeinek a felváltása az élet egy-egy pillanatának kollektív, játékos, konkrét és tervezett pillanataival” (Lefebvre, 1961: 174–178.) – ebben a koncepcióban a vágyak realizálása és a forradalmi aktivitás egy és ugyanaz. A forradalom a mindennapi életben éppen a mindennapiság megtörése, a mulatság (*fête*) megélése a rutin helyett, egyfajta „permanens kulturális forradalom”.

Lefebvre számára nincs igazi ellentmondás az állandó mulatság és sponteinitás és az önigazgatásra épült szocializmus között, sőt: „A múlt 1789-ra és a párizsi kommünre hivatkozó forradalmi nem voltak mások mint hatalmas mulatságok, kegyetlen mulatságok, de nem igaz-e, hogy minden valódi mulatságnak van kegyetlen, elszabadult, erőszakos oldala is?” (Lefebvre, 1961: 73.) De erre ez idáig egyetlen igazi történelmi példát ismerünk. Ez volt a párizsi kommün, amely igazi *fête* volt, hiszen a felkelés azonnal a létezés egy új intenzitásába torkollott, a valódi szabad élet rögtön betört a mindennapokba.

Nem tudjuk itt érinteni Lefebvre nagyszabású elméletét, mely szerint a XX. században a tőke/munka ellentét elsősorban városi jelenség, ahol a városok berendezése, az urbanizmus maga is a kizsákmányolás és az értéktértermelés forrásává vált, ahol „elvont városi tér” párhuzamba állítódik Marx „elvont munkájával”, és így tovább. Mindenesetre Lefebvre számára a kommün volt a nagyszabású kísérlet, hogy a város „visszanyerje emberi léptékét”, hiszen az industrializáció a gazdaság, az állam pedig a politika területén kezdte el uralni a várost, fenyegetve annak szívét. Az, hogy a kommün egy városban jött létre, távolról sem jelentőség nélküli körülmény: „A város, a görög polisztól az antikvitáson át a középkori városig, racionális rendjével mindig is szembeállított volt a természeti, barbár vidékkel: a szabadságnak, mely elválaszthatatlan volt az észről és a törvénytől, csak a városban volt értelme. A város azonban a kapitalizmusban elvesztette emberi mértékét, a pénz és a tőke uralma révén egy szörnyeteggé vált, vízfőjé egy testen, mely nem is az ő teste többé.” (Lefebvre, 1965: 38–39.) Azaz a kommün volt „a legfontosabb kísérlet egy emberi léptékű és az emberi normákhoz alkalmazkodó város kialakítására.” (Lefebvre, 1965: 32.)

Harmadrészt a célpont természetesen a kommunista párt kommüneképe is volt: szó sincs többé arról, hogy „egy erős fegyelmezett párt” hiánya bármit megmagyarázna – a kommün tanulsága ennek éppen ellenkezője, a felkelés „a saját sorsukat kezükbe vevő”, a mindennapi életüket és életterüket átalakítani kívánó emberek lázadása. A „kollektív hős”, a „nép zsenije”, amely már azzal győzelmet aratott, hogy a színre lépett, igazi vígaszággal ünnepli győzelmét – amely azonban (ahogy minden igazi mulatság) végül drámába fordul.

„Még a leghűvösebb elemzés sem tudja eltagadni, hogy a felkelők a saját életük és történelmük urai-vá akartak válni, azonban nem csak politikai értelemben, hanem valóban a mindennapokban is. Ebben az értelemben kell értenünk Marx ezen szavait: 'a kommün legnagyobb tette gyakorlati létezése volt'. Azt is meg kell fontolnunk, hogy vajon nem a kommün lespontánabb, „legfelelőtlenebb” tettei azok-e, amelyekre mai korunk forradalmi mozgalmának a leginkább példaként kellene tekintenie.” (Lefebvre, 391.)

Az 1960-as évek újbóloldalának legeredetibb képviselői, a szituacionisták számára a kommün tanulmányozásának újrakezdése hozzájárult a sztálinizmus (a marxizmus–leninizmus) vagy tágabb értelemben, a korban divatos kifejezéssel élve a „bürokrácia jelensége” elleni harchoz:

„Bizonyos kiábrándultsággal kell újra szemügyre vennünk a munkásmozgalom történetét, mely kiábrándulás éppen a politikai és álteoretikus örököseinek különféle fajtáit kell hogy leginkább érintse, akiknek birtokában nincs is más, mint a vereségek öröksége. A munkásmozgalom látszólagos győzelmei valójában a legsúlyosabb vereségei (mint a reformizmus vagy az állami bürokratikus rendszer létrehozatala), míg látszólagos bukásai (mint a kommün vagy az asztúriai munkásfelkelés) azok a sikerek, amelyek megnyitják előttünk a jövő kapuit” (Kotányi–Debord–Vaneigem, 1962).

Így természetesen a milliószor idézett Engels-mondat („Nézzék meg a kommünt. Az a proletariátus diktatúrája volt”) tulajdonképpen a sztálinistákhoz így szól: nézzétek, hogy mi *nem* a proletárdiktatúra, a rendszereitek, amelyek „proletariátuson, nevében diktatúrát gyakorló rendszerek különböző módoszatai”.

A város, mint urbánus közeg, amely formálja és determinálja a mindennapi életünk eseményeit, központi helyet foglal el a szituacionisták koncepciójában. Ennek az „egységes urbanizmusnak” nagyon is gyakorlati a célja, hogy a városi tér teljesen más szellemű elrendezésével teret adjon a valódi élvezeteknek, a képzeteknek és a játéknak, a „szituációk” létrehozásának és az ún. „*dérive*”-nek. Az elméletet bevallottan a kommün, a „XIX. század legnagyobb vígaszsága” inspirálta,¹² amely gyökeresen átalakította a mindennapokat:

„Napjainkig egyedül a kommün valósította meg a forradalmi urbanizmust, hadat üzenve a város területén az életet domináló megkövesedett formáknak, politikai kategóriáknak elgondolva a társadalmi teret, sosem feltételezve azt, hogy egy műemlék ártatlan lehet. Akik mindebben a lumpenproletár nihilizmust látják, vagy a gyújtogatók felelőtlenségét, azoknak el kellene ismerniük, hogy mi az, amit végül is pozitívnak és megőrzendőnek tartanak a mostani elnyomó társadalomban (és rögtön napvilágra kerül, hogy lényegében minden).” (Kotányi–Debord–Vaneigem, 1962.)

¹² „Egy szép reggelen vagy estén az emberek egymásra néznek, és azt mondják: »Elég a munkából és az unalomból! Végezzünk ezzel az egésszel!« És belépnek a Halhatatlan Mulatság korába szituációk alkotása révén. Mindez megtörtént egy alkalommal, 1871. március 18. hajnalán, de ez a konjunktúra nem tér vissza többé.” (*Internationale situationniste*, 1932.)

A lettrista Internacionálé (a szituacionisták „elődszervezete”) a korban elsősorban a Le Corbusier-féle urbanizmust vádolta azzal, hogy bevégzi az Haussmann által elkezdett, a város domesztikációjára és ellenőrzésére törvő folyamatokat: „az életet egymástól elzárt szigetekre, felügyelt kis zónákra szorítják vissza, vége a felkelések és a véletlen találkozások esélyeinek, a rezignáció automatikussá válik” (*Internationale lettriste*, 143.). Természetesen Debord számára az „egységes urbanizmus” távolról sem virtuális városmodellek tervezését jelentette (azaz művészetet), hanem az életet uraló rendszerek felforgatásának egyik eszközét, ahogy „A spektakulum társadalmának” 179. tézisében fogalmaz:

„Az urbanizmusról szóló legforradalmibb gondolat nem urbanisztikai és nem is technológiai vagy esztétikai természetű: az a döntés, hogy teljes egészében újraformáljuk a területet, a munkástanácsok hatalma, a proletariátus államellenes diktatúrája, a végrehajtó hatalommal felruházott dialógus szükségleteinek megfelelően.” (Debord, 2006: 187.)

Debord és a szituacionisták lázadása bizonyos szempontból azért is találja meg a klasszikus munkáosztály *előtti* korszak kommunjét, mert maga sok tekintetben a munkáosztály korszaka *utáni*: a szituacionistákra mi sem volt kevésbé jellemző, mint valamiféle ouvrierizmus. A bohémre emlékeztető, a művészet világából érkező „avantgárd” (amelynek azonban a célja immár mind a művészet, mind a politika megszüntetve meghaladása) hasonlóképpen találta meg 1968-ban „a veszélyes osztályokat”, mint 1871-ben a kommun egy-egy, a bohémból érkező korabeli alakja a párizsi népet. Debord, aki a rá jellemző szerénységgel meg volt győződve arról, hogy a XX. századi Párizsban a „negativitás erői” a lettristák, majd a szituacionisták kávéházi asztalainál csoportosultak, egy gironde-i képviselőt¹³ idéz a konzervatívok és a párizsi lázadók közötti örök ellentét ilusztrálására még 1793-ból:

„Ha, és ezt az egész francia nép nevében deklarálom Önöknek, az állandóan újjászülető párizsi lázongások kezdet mernek emelni a nemzeti képviseletre, akkor Párizst le fogjuk rombolni, a Szajna két partján hamarosan keresni kell majd annak a városnak a nyomait, amely valaha itt létezett.” (Debord, 2006: 1702.)

Végeredményében 1968 volt az utolsó nagy roham a fennálló rendszer ellen, a XX. század végének „urbanisztikai” átalakításai a városnak, a negativitás privilegizált helyének végőráit jelentik:

¹³ Maximin Isnard-t, a Gironde egyik vezéralakját (aki egyébként mint I. Napoléon bárója fejezte be forradalmi pályafutását). A lentebb idézett szavak egyébként komoly szerepet játszottak a girondiakat elsőpró párizsi népharag kialakulásában, még a mélyen legalista Robespierre is felkelésre szólított fel a szavak hallatán. Érdekes tény egyébként (és talán témánk szempontjából sem mellékes), hogy a Hegypárt főként párizsi képviselőkből állt (1792-ben Párizsból került a Konventbe Robespierre, Danton, Desmoulins, Marat, Collot d'Herbois, Billaud-Varenne stb.), míg a Gironde (Brissot-t leszámítva) vidékiekből.

„Azt gondolom, hogy ezt a várost azért akarták inkább elpusztítani, mint a többi, mert az itt állandóan újra fellángoló forradalmak túlságosan nyugtalanították és sokkolták a világot; és persze azért, mert ezek a forradalmak sajnos mindig elbuktak” (Debord, 2006: 1358.).

Ahogy Benjamin számára a kommun és a „véres hét” után a régi Párizs egyszerűen megszűnik létezni, Debord szemében '68 után „Párizs nincs többé”, a város, „amelynek népe tizenkét alkalommal emelet barikádokat és üzte el a királyait”, a város, „amely olyan szép volt, hogy sokan inkább voltak Párizsban szegények, mint máshol gazdagok” (Debord, 2006: 1362.): „hamarosan el kell hagynunk ezt a várost, amely számunkra oly szabad volt, de amely hamarosan teljesen az ellenség kezére fog kerülni” (Debord, 2006: 1718–1721.).

A szituacionisták meglátása volt, hogy a kommun kudarcot vallott talán a hagyományos politikai terepein (mindenekelőtt a „szocialista átalakulásban” vagy a katonai kérdésekben), de mindezt erősen kompenzálja az a diadal, amelyet a tudatalant,¹⁴ a mindennapi életet érintő, a szimbolikus, a képzeletbeli világban aratott. Ezeket nehezen lehetne az osztályharc kategóriájában leírni, a hetvenes évek politikai-filozófiai nyelvén szólva azt mondhatnánk, hogy inkább a vágyak, mint a szükségletek területéhez tartoznak. Szintén ők hívják fel a figyelmet arra, hogy mennyire tarthatatlannak bizonyos szempontból azok a vélemények, hogy a kommun eleve bukásra volt ítélve, hogy semmi esélye sem lehetett céljai „kiteljesedésének” – ezek a kritikák elfelejtik, hogy a kommunárok, a résztvevők számára a kommun *már kiteljesedett*.

„Jog a városhoz”: a kommun mint városi forradalom

A városszociológiai és várostörténeti megközelítések a kommun interpretációjában Párizs különlegességét húzták alá városfejlődésének egy konkrét történelmi pillanatában, az Haussmann-féle hatalmas átalakulás másnapján. Ezekre a munkákra leginkább Henri Lefebvre művei voltak alapvető hatással: egyrészt a kommunról szóló történeti munkája, másrészt az „urbanisztikát” (a város szövetét mint az elnyomás eszközét) érintő teoretikus meglátásai. Mindazonáltal Lefebvre-től igen különböző olvasatát nyújtották ezek az újabb szerzők a kommun jelenségének.

A kortárs brit geográfus-történész, David Harvey könyve (*Paris, capitale de la modernité*) koncepciója, a „történeti-földrajzi materializmus” keretében (azaz a történelmi

¹⁴ Engels írta egy mérsékleten udvarias mondatában, hogy a „kommúnnek olyan tudatos terveket tulajdonítanak, amelyek számára többé-kevésbé tudattalanok voltak”. (MEL, 184.) Mi talán inkább Henry Lefebvre szavait tartjuk megfontolandónak a kommunról mint „a megélt és a megértett” dialektikájának terepéről. Ahol a történelmi eseményről szóló gondolkodás egyszerre jön létre magával a történelmi eseménnyel, az elvek, az eszmék felszabadulása maguknak az esemény felszabadító energiáinak köszönhető, azaz „a tettek hozzák létre az eszméket”, nem pedig fordítva. Ez azt is jelenti természetesen, hogy itt ezek az eszmék talán kevésbé kifinomultak, mint egy előzetes elmélet esetében, hiszen maguk is részei a történelmi pillanat konstrukciójának.

materializmus egy a térbeli összetevőket hangsúlyozó változatában) totális képet nyújt az 1848 és 1871 közötti Párizs brutális átalakulásáról, amelyet a (város)történet-írás sokáig csak technikai nézőpontból vagy éppen az ipari forradalom perspektívájából kezelt. A II. császárság Párizsa a koncepció prezentálásnak a nagy terepe: annak elemzése, hogy a születő ipari kapitalizmus hogyan strukturálja a városi teret, ezáltal átalakítva a szociális életet, a társadalmi viselkedést, az attitűdök teljességét – és fordítva: az átalakult város hogyan hat az ipari kapitalizmus szerkezetére.¹⁵ Harvey a hangsúlyt az haussmanni urbanizáció politikai és osztályszempontjaira teszi, mely urbanizáció párhuzamosan és logikusan vezetett el egyrészt a város modernizációjához, másrészt a párizsi kommünhöz (elméleti szinten arról van szó, hogy a városok kapitalista átalakulása *egyszerre* hozza létre a tőke akkumulációját és az osztályharc kitüntetett terepét).

A könyvből talán az haussmanni átalakulás egyik legmegragadóbb képét kapjuk, a „városi geopolitika nagy változását”, amely „egy introvertált városból extrovertáltat” hozott létre (Harvey, 2012: 328.). Harvey számára a város haussmannizációja kielezte és új elemekkel gazdagította az osztályküzdelmeket, szembeállítva a modernizálódó (egyre inkább pénzügyi) kapitalizmust és haszonélvezőit a mindinkább kizsákmányolt és a város földrajzában marginalizált munkásosztállyal (amelyhez csatlakoztak a létükben, életmódjukban veszélyeztetett kistulajdonosok, kiskereskedők is). Az haussmanni város így „kirobbantója volt azoknak az erőszakos osztályharcoknak, amelyeknek Párizs volt a színtere 1868 és 1871 között” (Harvey, 2012: 288.).

A szerző ezt az urbanizációs átalakulást mint „kreatív rombolást” szemléli, mint „kegyetlen bohózatot”. Párizs lerombolása sem csak egyszerűen stratégiai célokat szolgált: megváltoztatta lakóinak a városukhoz fűződő érzelmi, képzeletbeli és konkrét viszonyulását. Ez a kreatív rombolás nem csak a régi, „piszkos” Párizsnak vetett véget, hanem jelentette társadalmi struktúrák lebontását is: új térbeli-társadalmi struktúrák felemelkedését, a bulvárok és a nagy áruházak városát, ahol a pénz, a profit, a spekuláció, az áru fétise uralkodik. Haussmann megértette, hogy „a városi tér uralása hatalmat jelent a társadalmi reprodukció felett is” (Harvey, 2012: 292.) – a városban folyó hatalmas munkálatok (és a példátlan telekspekuláció, amelynek Harvey részletekbe menő leírását nyújtja) azzal is párosultak, hogy a szegényeket kiűzték a belső negyedekből. Azaz egy „geopolitika harc” folyt a központi hatalom és Párizs népének egy része között: ez a „másik Párizs” (azaz a centrumból kiűzöttek népe) viszi végbe végeredményében a kommünt. Ennek a szegrációnak a célja az volt, hogy a burzsoázia térbelileg is elkülönüljön a „veszélyes osztályoktól” – maga a kommün pedig nem volt más, mint a „város visszahódításának” kísérlete, amikor „a Belleville-ből leereszkedő nép megkísérli visszafoglalni a város központját”, azaz a megfosztottak bejelentik az igényüket „a jogra városukhoz”. A kommün tehát Harvey szemében elsősorban és mindenekelőtt „városi lázadás”

¹⁵ Harvey másik inspirálója (Lefebvre és Benjamin mellett) Carl Emil Schorske volt, akinek a könyve magyarul is olvasható: *Bécsi századvég, politika és kultúra*.

(amelyben, mint láthatjuk, természetesen az osztályszempontok nagyon fontos szerepet játszanak: „a kommün a legnagyobb osztályalapú kommunális felkelés a kapitalizmus történetében” – Harvey, 2011: 88.). A város visszafoglalásának kísérlete, ami nem proletárforradalom volt, hanem városi szociális mozgalom, amelynek a célja nem volt kevesebb, mint a „város jogainak visszaszerzésével” egy új társadalmi modell, egy alternatív modernitás megteremtése.

Harvey (tulajdonképpen egész életművében) marxista módszerű városszociológiai elméletet folytat, a XIX. századi Párizs esetében is megkísérli kombinálni az osztályalapú megközelítéseket az Haussmann által a város szövetén végzett átalakítások magyarázó erejével. A II. császárság számára egy „primitív keyseniánus” politikával kívánta megoldani a tőke és a munkaerő akkumulációjának problémáját, ennek a politikának volt a kitüntetett terepe a tőke áramlása előtt megnyitott Párizs. A „modernitás fővárosa”, azaz az első terepe annak, amikor a hatalom politikai eszközökkel próbálja megoldani a tőkés túltermelés válságát (Párizs teljes újjáépítésével), másrészt az első összecsapás egy autoritárius hatalom és a piaci logika, azaz a saint-simonista „társadalommérnökök” és a liberális gazdaságpolitika hívei között. Az osztályharc élesedése annak volt köszönhető, hogy Haussmann Párizs átalakításának érdekében hadat üzent a városi közösségi hagyományoknak és ezek letéteményeseinek, a kisiparos-kiskereskedő rétegeknek, politikájában elsőbbséget adva a nagytőkének. Az átalakulással a „párizsi proletariátus klasszikusabbá vált” (modernizálódott), élesedett az osztályharc a tőkével szemben, és modernebb jegyeket öltött magára.

Mint hosszan szoltunk róla, a korabeli Párizsról és a párizsi társadalomról írt fejezetben Harvey álláspontja talán kissé sematikusnak mondható a legfontosabb városszociológiai kérdésekkel kapcsolatban, jóllehet ez nem akadályozta annak, hogy mondanivalója a „városi lázadásról” nagyon is érdekes legyen. Talán nem is annyira magát a kommünt illetően (Harvey meglepően szűkszavú a párizsi kommünt illetően – a fentebb említett monumentális munkájában lényegében pár bekezdés szól az eseményről), hanem inkább a kommün aktualitására való tekintettel (hiszen a városi szegregáció sosem látott magaslatokra ért el a XIX. század második felétől).

A „hálózati társadalomról” írott munkáival a Magyarországon is jól ismert katalán szociológus, Manuel Castells egy jóval szélesebb horizontú, lényegében a városi mozgalmak „posztmarxista” elméletét kereső, munkájának (*The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements* – 1983) rövid fejezetében érinti a párizsi kommünt mint ezeknek a mozgalmak az egyik legelső megnyilvánulási formáját. Castells ekkor már szakított korábbi marxista (althusseriánus) és strukturalista felfogásával, amely elsősorban a túlzottan „szubjektivistát”, „az osztályharcot a városi harccal helyettesíteni akaró” Lefebvre-rel szemben fogalmazódott meg, mint a „városi jelenség marxista, tudományos elméletének igénye”. (Ebből a korszakból származik Castells 1977-es *The Urban Question* című jelentős könyve.) Az igen impozáns munkában tulajdonképpen a városi társadalmi mozgalmaknak valamiféle komplex, komparatív elméletét kívánja

nyújtani (más kérdés, hogy ezen mozgalmak definícióját olyan szélesre tárja a szerző, hogy lényegében a fogalom már nem többet jelent, mint „városban élő emberek együttes cselekvését”).

A könyv elsősorban kortárs mozgalmakkal foglalkozik, de szerepet kapnak benne történeti események is a XVI. századi kasztíliai városi lázadásoktól éppen a párizsi kommunon vagy az 1915-ös glasgow-i városi sztrájkon át a Franco-ellenes madridi városi mozgalmakig. Castells ekkor már egyértelművé teszi, hogy a marxista elméleteket nem tekintik képesnek arra, hogy magyarázatot adjanak ezekre a jelenségekre. A kommunéval kapcsolatban is igaz, hogy a szemében a felkelést kiváltó fő konfliktus nem valamiféle osztályharcban keresendő. A kommun mindenekelőtt városi felkelés volt, egy igen különleges politikai kultúrával rendelkező városi népesség lázadása. A kommunárok elsősorban párizsiaknak tartották magukat, kevésbé proletároknak – a városukat és a városuk jogait védték a külső és a belső ellenséggel szemben, harcuk kereszttrüében nem a tökések álltak, hanem a papok, az „élősködők” és az elnyomó hatalom tisztségviselői. A „forradalom” igazi tétje pedig Párizsnak mint városnak a „jelentése” volt, azaz annak a kérdésnek a felvetése, hogy a város a nagyburzsoázia drága kirakatvárosa lesz-e, vagy a párizsi nép otthona? Azaz a kommun elsősorban és mindenekelőtt a „mindennapi élet forradalma volt”, amelyben a szociális szempontok csak valamiféle városi szűrőn át érvényesülhettek, ha ugyan: a kommunárok célja „mindösszesen” egy, a nép számára élhető város megteremtése volt. Castells pozíciója helyenként szinte abszurdnak tűnő történeti leegyszerűsítéséhez vezet (számára a kommun volt „a történelem legvéresebben elnyomott lakbérstrájkja”), de kétségkívül teoretikusan inspiráló a kommunben és a párizsi népben szemügyre venni a városi mozgalmak „politikai és társadalmi avantgárdját”.

Az amerikai szociológus, Roger V. Gould munkája (*Insurgent Identities: Class, Community and Protest in Paris from 1848 to the Commune* – 1995) bizonyos szempontból alaposabb és főleg ambiciózusabb olvasatát kívánja nyújtani a kommunnek. Egyrészt, szemben Harvey-val és Castellsszel (akik többnyire csak interpretálják a kommun történetírásának nagy klasszikusát, Jacques Rougerie-t és a II. császárság Párizsának alapkönyvét, Jeanne Gaillard munkáját) maga is alap kutatásokat végzett, másrészt szakítani vél a szocialista olvasatokkal, amelyek így vagy úgy, de az osztályharc egy epizódját látják az eseményekben. Gould könyvének központi témája a kommunikációs és szociális kapcsolatok jelentőségének a vizsgálata a társadalom mobilizálásában. Röviden szólva annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miért csatlakoztak a kommunhöz egyesek, míg mások, akik feltételezhetően ugyanolyan társadalmi háttérrel és politikai identitással rendelkeztek, miért nem.

Gould először is szakít a mind a városszociológusok, mind a (város)történészek által vallott egyik alaptétellel, azaz azzal, hogy az Haussmann-féle átalakulás az új Párizs külső kerületeiben hozzájárult volna a lakosság „proletarizálódásához”. Szerinte Belleville, Montmartre vagy La Villette lakóinak „strukturáltabb társadalmi élete és szomszédsági kapcsolatai voltak, mint a régi centrum lakóinak” (Gould, 29.). Éppen ezek az népi ne-

gyedekre jellemző szolidaritási kötelékek magyarázzák a kommunhöz való tömegesebb csatlakozásukat – szemben a központi negyedekkel, ahol inkább a mesterségbéli, szakmai kötelékek voltak a jellemzők. Azaz, még provokatívabban: „az osztálytudat vagy a szakmai szolidaritás igen kicsiny vagy egyenesen elhanyagolható szerepet játszott magában a társadalmi mobilizációban” (Gould, 32.). Szerinte a munkáskerületek a legkevésbé sem voltak valamiféle „munkásgettók”, sőt ezekben a negyedekben a „szomszédsági kapcsolatok fölülták az osztályviszonyokat”. A külvárosok nem a városközpontból kiűzött gyökértelen, margóra száműzött munkások lakóhelyei voltak, hanem valódi közösség épült ki bennük, nagyon is erős társadalmi kohézióval. Más jellegű közösség, mint a centrumban: míg a városközpontban ezek a közösségek elsősorban szakmai alapokon szerveződtek, a külvárosokban inkább szomszédsági kapcsolatok alakultak ki egy-egy negyed tagjai között (azaz nem egyszerűen munkások között jöttek létre, hanem „osztályok közötti” kapcsolatok voltak). Ezen utóbbiak hozzák létre azt a „városi tudatot”, amely a kommun felkelésének elsőszámú motiválója volt. Míg 1848 júniusa inkább szociális lázadás volt (ahol a szakmai kötelékek voltak a meghatározók), 1871 inkább politikai forradalom, ahol ez a városi tudat volt a meghatározó, nem az osztályhovatartozás: a kommun „a város visszahódítása a város által”, nem társadalmi forradalom.

Gould szerint maguk az osztálykonfliktusok távolról sem élesedtek a modernizációval Párizsban, leszámítva az elkötelezett munkásvezetők propagandáját, az igazi konfliktusok a kézművesipar által dominált városközpontban voltak. Ezek azonban kevésbé valamiféle osztályharc terminusaival írhatók le, jóval inkább csupán a régi kézműves rétegek „állagmegőrző”, kooperatív küzdelmeiről volt szó. Léteztek ugyan szakmák, korporációk közötti erős kötelékek és „tudat” (*trade consciousness*), azonban valódi munkásosztály és ennek valamiféle közös tudata (*class consciousness*) semmiképpen sem.

A külvárosok új közösségeit Gould szerint jóval kevésbé fragmentálták az osztálykonfliktusok, itt olyan új közösségi identitás jött létre (amelyet kiegészített a város szintjén egy párizsi identitás), amely az alapját képezte a császársággal való szembenállásnak az 1860-as évek végén és végeredményben a kommun felkelésének idején is. Másrészt Gould véleménye szerint ezekben a külső negyedekben, elsősorban a hatvanas évek végén a népi gyűléseken formálódott a felkelés „kommünalista” programja, ez jelenti a kommun „lényegét”: nem egyszerűen szociális követelésekről volt szó és munkáslázadásról (mint 1848 júniusában), hanem egy városi közösség lázadásáról autonómiája védelmében. Ennek a helyi, városi identitásnak a fő intézménye maga a helyi alapokon, utcák, negyedek, kerületek szerint szerveződő Nemzetőrség.

Nem belemerülve a részletekbe, Gould érvrendszere két jelenség statisztikai kimutatásának kísérletén alapul: egyrészt azon, hogy a külső kerületekben az osztályok közötti szociális kohézió nagyobb erejű volt, mint a centrumban (és ez magyarázza a kommun melletti mobilizációt és nem a „proletárlét”), másrészt, hogy kialakult a szolidaritás egy új szintje is, már nem a kerületeket, hanem egész Párizst illetően. Az első kérdésnek döntő a jelentősége: Gould hipotézisét azáltal véli bizonyítani, hogy ezekben a munkáskerü-

letekben a házasodó munkások háromnegyede „középosztálybeli” szomszédját kérte fel tanúnak. Ha ez igaz lenne, az valóban komoly fejtörésre adhatna okot, de Gould olyan szélesre húzza a *middle class/bourgeoisie* határait (beletartoznak az alkalmazottak, a szabad szellemi foglalkozásúak, a kistulajdonosok, a kereskedőségek stb.), hogy a dolog igen sokat veszít bizonyító erejéből. Másrészt persze akár ugyanez gyöngítheti is Gould éveit: vajon igazán integrált közösséget jelent-e, ha ezekben a gyakran friss bevándorlókat tömörítő kerületekben az egyetlen igazi szociális kapcsolat a közvetlen szomszédsági viszony?

A másodikra, a Gould-féle *network of cross-district enlistments* jelenségre (azaz a kerületeken átívelő szociális hálóra) igen nehéz bizonyítékot találni, egyszerűen a korabeli statisztikák okán (azt kellene adatokkal bizonyítani, hogy igen sokan nem abban a kerületi nemzetőr hadosztályban voltak, ahol laktak, ám – ismét nem belemenve a részletekbe – ez szinte lehetetlen). Gould szerint ennek a jelenségnek az elterjedése azt bizonyítaná, hogy „új kötelékek” jöttek létre a negyedek között, kialakítva ezzel egy új, már az egész városra kiterjedő kollektív identitást. Ez persze nem elképzelhetetlen, de mindez szintén inkább gyöngítheti Gould alapmegállapítását a „helyi közösségek” meghatározó erejéről. Noha talán éppen ez lehet az egész okfejtés legfontosabb hozadéka, a kommün helyi partikularitásainak hangsúlyozása. Lényegében minden, ami 1870 szeptembere után történt, helyi szinten ment végbe: az éberségi bizottságok alakítása, a klubok, a helyi bizottságok, a Nemzetőrség zászlóaljai, a közszolgáltatások megszervezése. Bizonyos szempontból szinte „kerületi kommünökről” beszélhetünk: Batignolles és vele a XVII. kerület leginkább az Internacionálé tagjai befolyása alatt állt, a XVIII., a XIII. és az V. kerület blanquista volt, Belleville és a XI. kerület inkább libertárius karakterű, és így tovább.

Mindez nem jelenti azt, hogy ne lenne alapvető jelentősége Gould legfontosabb tételeinek a szociális kötelékek alapvető szerepéről a kommün melletti mobilizációban: a nemzetőrzászlóaljakat még egy-egy kisebb területen is valószínűleg nem valamiféle homogén társadalmi jellemzők, hanem személyes kapcsolatok, barátságok, szomszédsági kötelékek határozták meg¹⁶ (ez persze nem zárja ki, hogy igen fontos szerepet játszottak a „szociális hálókon belül” a politikai-ideológiai csoportok is).

Ezek a tények egy általánosabb kérdésre is felhívhatják a figyelmünket: a város szövetségében létrejött kapcsolatok alighanem valóban igen komoly szerepet játszottak a kommün melletti mobilizációban, azonban a példák inkább arra utalnak, hogy a különleges körülményeknek (a háború, az ostrom, a hónapokig fegyverben álló párizsi nép) nem volt kisebb a jelentőségük: a Nemzetőrség tagjai talán kevésbé szomszédokként ismerték egymást, inkább mint fegyvertársakat. A kommünről fennmaradt fotók elég egyértelműen mutatják ezt a jelenséget: a legtöbb kommünár a nemzetőr társai gyűrűjében

¹⁶ Tombs ad egy jellemző adalékot az egyébként igen vörös XIII. kerületből: a 102. hadosztály 48 tisztjének ismerjük a címét, ebből 16-an legalább egy másik tiszttel egy házban laktak, öten pedig egyenesen ugyanabból a házból jöttek (Tombs, 2004: 313.).

büszkén feszít egy-egy barikád előtt, a különböző hadosztályoknak megkülönböztető, „identitásképző” jelzéseik voltak, az egész városra állandósult felvonulások, katonai ceremóniák voltak jellemzők. Ha a Nemzetőrségbe való belépés talán sokszor barátsági-szomszédsági viszonyoktól is függött, a fegyverbarátság alighanem komoly szerepet játszott a kommün melletti kiállásban (főleg, ha az ideológiai motiváció nem volt túl erős, vagy csökkent az idővel).

Gould felvetése, hogy az „osztálynak” jóval kisebb szerepe volt 1871-ben, mint 1848-ban – mint az előző fejezetekből kiderülhetett, mérsékeltlen eredeti. A kommün mint „a párizsi nép felkelése”, egyfajta „párizsi népfront” a „dolgozó burzsoázia (a kistulajdonosok) és a munkások szövetsége” Párizs, szabad város jogaiért már az 1970-es évektől a kommün történetírásának egyik alaptétele. Gould azonban ennél tovább megy: nemcsak arról beszél, hogy a kommünárok „önképe” nem a proletariátus–tökések antagonizmusra épült (ez, mint részletesen szoltunk róla, ma már közhely, az ellenkezője lenne anakronizmus), hanem arról is, hogy maga a kommünhöz történő csatlakozás kérdése sem magyarázható az osztályszolidaritás kategóriájával. A problémát itt a közismert tények jelentik, amelyek szerint a kommünárok nagy többsége mégiscsak kérkezi munkás volt (bérmunkás vagy kistulajdonos), ez volt az a társadalmi réteg, amely a kommün republikánus, kommunális és szociális programja mögött állt, míg a középosztály elsöprő többsége a kommünt illetően lényegében a kezdetektől inkább ellenséges, mint passzív volt.

Az amerikai történészek egy része (a „marxizmussal” folytatott harc érdekében – noha már maga ez a harc is kimúlt a kommün historiográfiájában, hiszen szinte senki sem beszél már a „proletárforradalom hajnaláról”) hajlamos a párizsi munkásokat egyszerűen csak kisműhelyekben dolgozó kézművesekként leírni, akik esetében valamiféle osztálytudatról beszélni egyszerűen politikailag motivált „marxista” történetírás. Lényegében nem veszik szemügyre, hogy a párizsi dolgozó nép valóban nem volt a modern proletariátus, de nem volt már a XVIII. századi Párizs népe sem: átmeneti jellegű munkásosztály volt, de nehezen tagadható, hogy volt valamiféle „osztálytudata” (mondjuk éppen ennek vitathatatlan bizonyítékai a Gould által is emlegetett 1860-as évek végi népi gyűlések, ahogy magunk is szoltunk erről). És ehhez megvoltak a szervezetei is: 1869-től létezett a munkásegyesülések (lényegében a szakszervezetek) központi föderációja, legalább 93 csatlakozott szakszervezettel, több tízezer taggal (és akkor még nem is szoltunk a más jellegű munkásközösségekről). Az sem lehet véletlen, hogy a Gould által a helyi közösségek döntő hatásának bizonyítékaként emlegetett Nemzetőrség vezetőségének mintegy negyede az Internacionálé tagja volt (amelynek csak a kommün alatt mintegy negyven szekciója működött a városban). Pontos adatokat a tisztekről, altisztekről nem tudunk, de itt is igen sokan lehettek a munkásszervezetek tagjai, azaz a két elkötelezettség távolról sem zárta ki egymást, sőt: a helyi kötelékek és a társadalmi-politikai „tudat” nagyon is erősíthette egymást.

További problémát jelent az érvelésben, hogy a Nemzetőrség valóban döntő szerepet játszott 1871-ben, de hát ez igaz 1848 júniusára is: a felkelők éppúgy a Nemzetőrség struktúrájára támaszkodtak, mint egyébként a felkelés leverői. Kétségtelen tény, hogy a Nemzetőrség helyi, szomszédsági alapokon szerveződött, de ez a város centrumában éppúgy jellemző volt, mint a külvárosokban, azaz ez nem igen bizonyíték arra, hogy a kommün alatt a külvárosok gyökeresen más utat jártak be a forradalom melletti mobilizációban, mint a centrum. De a legfontosabb: 1871-ben éppúgy a „demokratikus, szociális köztársaság” volt a felkelők jó részének a programja, mint 1848-ban, semmi okunk feltételezni, hogy a kommün kevésbé lett volna „szociális”, mint a júniusi munkásfelkelés. A gondot alighanem az okozza, hogy az amerikai történészek egy része számára a kommün „egy blokk”, azaz kevésbé vannak figyelemmel a szereplők, a motivációk változásaira, amelyek lehetetlenné teszik egyetlen „modell” alkalmazását az 1870/71-es eseményekre. Ennek éppen az ellenkezőjére van szükség, mivel a kommün „formálódása” igen összetett jelenség volt.

A történet egyes szakaszaiban mások a főszereplők, mások a motivációk, más a „társadalmi bázis”, más a Gould által leginkább kutatott „motiváció a részvételben”. Az ostrom alatt az éberségi bizottságok igen sokféle embert tömörítettek, sokféle árnyalatú republikánust, akik közül végül a mérsékeltek szakítottak a bizottságokkal az 1870 októberi felkelési kísérlet után. Ekkor formálódott lassan a „forradalmi párt”, benne jakobinusokkal és (főleg) a blanquistákkal is, de elsősorban mégiscsak határozott forradalmi szocialista irányultsággal: az ő művük és kudarcuk volt a kommün kikiáltásának januári kísérlete. Teljesen más bázissal (és mint láthattuk jóval mérsékeltőbb célokkal) jött létre a Nemzetőrség Föderációja márciusban, amely valódi „párizsi népfront” volt a kormány és a monarchista Nemzetgyűléssel szemben. A párizsi nép szinte egységesen került szembe kormányával és jutott a nyílt lázadás küszöbére.¹⁷ Persze hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a főként a munkások által óhajtott „demokratikus, szociális köztársaság” nem egyenlő a burzsoázia köztársaságával, alighanem innen a kommün egyre fogyó népszerűsége, amelyre az április választások részvételi arányai is utalnak. Ezt a történetet lehetetlen egyetlen modellel leírni, mely szerint „a kommün egyszerűen városi forradalom volt, ahol a helyi kötelékek jóval nagyobb szerepet játszottak, mint (a kézművesek között) nem is létező osztálytudat”. Ez egy igen leegyszerűsítő kép, ráadásul egyáltalán nem számol a párizsi nép patriotizmusának és republikanizmusának az erejével, amely alighanem fő szerepet játszott a kommün létrejöttében, ahogy a „közvetlen népuralom” eszméjének súlya is, amely újra és újra előkerült a párizsi forradalmak történetében. Mint

¹⁷ Arthur Arnould írja március elején az egyébként inkább „burzsoá” IV. kerületről: „A burzsoá népesség többsége inkább támogatta, mintsem ellenséges szemmel nézte volna ezt a hatalmas, békés mozgalmat [a Nemzetőrség kormányellenes kardsörtetéséről van szó]. A bolttulajdonosok jóindulattal nézték a butikjuk előtt felvonuló századokat. Esténként, miután bezárták a boltjukat a feleségükkel és gyerekeikkel maguk is a Bastille tereére mentek, ahol elvegyültek a néppel, részt vettek a beszélgetésekben, és egy olyan hangot sem lehetett hallani, amely Trochu-t, a Városházát, vagy a bordeaux-i Nemzetgyűlést védte volna.” (Arnould, 74.)

láthattuk, a kommün sok tekintetben egy igen repetitív történelmi ciklus utolsó felvonása: a párizsi forradalmaké, amelyeknek célja éppen a „valódi népszuverenitás” megvalósítása volt.

Mindez arra is felhívhatja a figyelmünket, hogy a várostörténeti megközelítések erősen különböznek a történészekétől: az előbbiek érdeklődése a viszonylag friss urbanisztikai változásokra koncentrált és elhanyagolja a történeti jellemzőket. Ez a kommün esetén két alapvető problémát jelent: egyrészt a párizsi „forradalmi hagyományok” figyelembe nem vételét, azaz azt, hogy a kommün nem a semmiből jön, egy hosszú párizsi hagyománynak az utolsó állomása, mindenképpen városi jelenség természetesen, de nem kizárólag az: forradalmi jelenség is. Hiszen ha a kommün csupán az haussmanni átalakulás eredője, akkor hogyan magyarázzuk az 1789 és 1851 közötti tucatnyi párizsi felkelést? Márpedig, ha a párizsi forradalmi tradícióknak komoly befolyásoló szerepet tulajdonítunk, akkor nyilvánvalóan nem lehet csupán a város Haussmann-féle átalakításával magyarázni a kommünt. A másik kérdés pedig a különleges körülmények szerepe a kommün létrejöttében: a porosz háború, az ostrom, a Párizst a vidékkel szembefordító politikai nézeteltérések (amelyek együttesen alakították ki a szolidaritás és a fegyverbarátságok kötelékeit, melyekről a szociológusok is beszélnek), és amelyek nélkül nem lett volna kommün – márpedig ezek a körülmények semmilyen kapcsolatban sem állnak Párizs nagy urbanisztikai átalakulásával, bármely jelentős következményekkel is járt az. Nem is beszélve arról, hogy ezek a történelmi körülmények olyan szerepet adtak a kommünnek, ami jóval túlmutatott egy városi felkelés jelentőségén.

Másrészt az urbanisztikai átalakulásra koncentráló szerzők (Harvey bizonyos szempontból kivételével) igen korlátozott olvasatát nyújtják a kommünnek. Számukra tulajdonképpen egyrészt a városi szabadságokért való felkelés volt, másrészt az haussmannizáció elleni népi lázadás – azonban kommün jóval több volt ennél. A fenti körülmények nyilvánvalóan megerősítették a „Párizs-tudatot”, amely talán valóban ugyanolyan fontos, mint „a munkástudat” – de a rendelkezésre álló forrásaink azt is bizonyíthatják, hogy a kommün „szociális forradalom” is volt, sőt a népszuverenitás egy új koncepciójának forradalma: programja nem kevesebb, mint a demokratikus és szociális köztársaság létrehozatala volt.

A kommün, ez a szfinx...

A kommün historiográfiájának az egyik legelőbb része továbbra is a benne szerepet játszó nők jelentőségének és jelentésének kérdése. Vajon a kommün különleges pillanatot jelent-e a női emancipáció történetében? Ezzel összefüggő, de ettől azért különböző kérdés, hogy a felkelésben játszott női szerepnek volt-e valamiféle következménye a későbbi emancipációs folyamatokra. A földhözragadtabb történészek szerint alapvetően nemmel válaszolhatunk erre a kérdésre, hiszen a korábbi felkelésekben is vettek részt

nők, és a hagyományos női szerepek sem veszítették el domináns szerepüket a kommün alatt. Mint a női részvételről írt fejezetben szóltunk róla, mi úgy látjuk, hogy elsősorban a kommün *sans-culotte* hagyományai (kiegészítve a proudhonizmus nőképétől megszabadult libertárius szocialisták hatásával) következménye, hogy a nők ilyen kiemelkedő szerepet játszottak a kommünben, illetve a kommün a női emancipáció történetében. Kiemelkedő és egyedi: sem a szocialista mozgalom, sem a polgári női emancipációs mozgalmak nem ezt az utat folytatták.

Egy kortárs angolszász szerző, Gay Gullickson szerint (*Unruly Women of Paris: Images of the Paris Commune*) a kommün alatt kialakult „zabolátlan” nőkről szóló képnek az egész későbbi gender-reprezentációban alapvető a szerepe, azaz innen a közéletben részt vevők nők hiszterizált képe egészen a „egzaltált feministákig” – mindez talán azért kissé túlértékeli a kommün e területen játszott szerepét. Másrészt egyenesen azt állítja, hogy a kommünről szóló korabeli vélekedések „gender-meghatározottak”, azaz a női reprezentáció nemcsak annyiban alapvető jellegű, hogy enélkül meg sem tudjuk érteni a kommün eseményeit, hanem abban is, hogy a kortársak szemében Párizs és Versailles harca gender-terminusokban jelentkezett. Ez nehezen tartható álláspont. Persze aligha kérdéses, hogy az „a zabolátlan nő” (*unruly women*), sőt végső soron a „gyújtogató nő” (*pétroleuse*) valóban a sarkából kidőlt világ egyik szimbólumává vált a kortársak számára is, de csak az egyikévé. Maga a „civilizációs harc” megtestesítője inkább a szociális hierarchiák felfordulása volt, a tény, hogy az alsóbb néprétegek átvették a politikai hatalmat, vagy a kommün mint nagy báchanália képe, később az égő Párizs. Goncourt vagy Du Camp gyakran ír a kommün undorító barbárságáról, de ennek csak az egyik eleme (őszintén szólva, nem is a legfontosabb) a kommünár nők botrányos viselkedése. Gullickson véleménye szerint a kommün percepciója (a kortársaknál) *politically gendered*, azaz a férfiak féltelmének a zabolátlan nők szerepvállalásától az az oka, hogy a „szociális fenyegetést is nemi szerepek felőli fenyegetésnek látják”, ezért, hogy az egész kommünnek a gyújtogató nő (a *pétroleuse*) lesz a legfontosabb szimbóluma. Mi inkább annak megállapítása mellett tartanánk ki, hogy a női részvétel és a szociális hierarchiák megrendülése összefügg egymással, és talán még hozzátehetjük, hogy igaz lehet, hogy bizonyos tekintetben a forradalom szimbólumává ez a bizonyos *unruly woman* vált.¹⁸

A másik igencsak fontos probléma a vidéki kommünök kérdése, viszonyuk Párizshoz, eszmei-ideológiai alapjuk megvilágítása. A kérdés első szintetizáló igényű megválaszolója Jeanne Gaillard volt, aki 1970-ben megjelent kis könyvében (*Communes de province, Commune de Paris*) alaposan megfordította a problémafelvetés irányát. Sokáig ezekben a vidéki kommünökben a párizsi epicentrum utóregéseit látták, azaz a fő kérdés az volt, hogy milyen hatást váltott ki vidéken a párizsi kommün, mennyire követték a lázadások a párizsi mintát. Gaillard úgy vélte, hogy érdekesebb ezeket a mozgalmakat nem

¹⁸ Jellemző, hogy a kommünről szóló ábrázolásokban a nők legtöbbször oroszlánként, amazonként, vad fűriaként tűnnek fel, azaz valamiféle természeti lényként, távoliként a maskulin civilizált világtól.

annyira a párizsi események, a kommün kikiáltása szempontjából, mint inkább folyamatukban szemlélni. A vidéki föderatív mozgalom kezdete nem 1871 márciusa, hanem 1870 szeptembere volt, a háttér pedig kevésbé a társadalmi forradalom, mint inkább az elvesztett háború és ennek következtében egy új államrend, a föderális alapú köztársaság kialakításának igénye. Elsősorban a marxista történészek figyelme irányult szinte kizárólag Párizsra (mint a „modern francia proletariátus szülőföldjére”), így háttérben maradt, hogy a II. császárság nagy gazdasági modernizációja megváltoztatta számos vidéki nagyváros társadalmát is: a születő-erősödő proletariátus mellett ezekben a társadalmakban egyre nagyobb szerepet játszott a republikánus középosztály. Ez a (néhol radikális) republikánus réteg, a helyi körülményektől, adottságoktól, hagyományoktól függően vagy a munkásokkal szövetségben, vagy éppen ellenkezőleg állt leginkább a 1870 szeptemberétől kibontakozó vidéki föderalista mozgalom hátterében.

A Párizs hatására 1871 március végén létrejött kommünök ezeknek a mozgalmaknak lennének a helyi adottságtól függően hol vörösebb (Lyon, Marseille, Saint-Étienne), hol egyszerűen republikánus (Toulouse, Perpignan) újjáéledései. A francia történészeknek máig nincs igazán átfogó képe ezekről a vidéki mozgalmakról: vajon beszélhetünk-e a centralizált Franciaország föderális átalakításának kísérletéről 1870–1871-ben? Elsősorban az amerikai történész, Louis Greenberg válaszol könyvében igennel erre a kérdésre (*Sisters of Liberty, Marseille, Lyon, Paris and the reaction to a centralized State* – 1971). Másrészt (és ez ezzel összefüggő kérdés) igen keveset tudunk arról is, hogy milyen ismeretekkel, képpel rendelkeztek a párizsi kommünről a vidéki mozgalmárok: vajon valamiféle szocialista felkelést láttak benne, vagy inkább egy autonomista-kommunalista lázadást? Talán inkább az utóbbit – ez magyarázná, hogy főleg a Párizs-központúságot mindig nehezen viselő déli városok lázadtak fel. Ezeknek a városoknak (nem a kommünjei, hanem a megválasztott polgári önkormányzatai) ha nem is támogatták a párizsi kommünt, de közvetítőként léptek fel, talán éppen egy valódi decentralizáció reményében.

A régi vitát élesztette fel a kommün eredetéről Alain Dalotel, Alain Faure és Jean-Claude Freiermuth 1980-ban megjelent könyve (*Aux origines de la Commune: le mouvement des réunions publiques à Paris, 1868–1870*). A könyv szerzői felfedezték és gazdagon dokumentált monográfiájukban közzétették a II. császárság utolsó éveiben (1869–1870) engedélyezett népi gyűlések „jegyzőkönyveit” (valójában rendőri jelentésekről és szemtanúk, szereplők beszámolóiról van szó). A közreadók szerint ezek jól igazolják, hogy a kommün a népi gyűlésekből született: innen jönnek a legfontosabb szereplői, akik ezeknek a gyűléseknek köszönhetően lettek ismertek és népszerűek Párizs különböző kerületeiben. Másrészt a gyűlések a szerzők szerint már „vörösek” voltak, azaz itt született meg „a dolgozók pártja”, amelynek „szocialista ideológiája igen közel került számos ponton a Marx–Engels által felvázolt tudományos szocializmushoz” (371.). Utóbbi megállapítást maguk a szerzők által közzétett dokumentumok sem igen igazolják, de talán nem is ez a lényeg. Az alapmegállapításukat nehéz lenne vitatni: igen, a kommün eszméje, ideológiája, vezető garnitúrája és annak a társadalmi beágyazottsága

ga ezekben az években alakult ki. Mindazonáltal a szerzők is elismerik, hogy a gyűlések szélsőbaloldala nem volt képes valamiféle „forradalmi helyzet” kialakítására, sőt a dolgok logikája (a szélsőbalt illető császári represszió, más oldalról a rendszer liberalizálódása, a választások) inkább valamiféle „republikánus egységfront”, „osztály-együttműködés” irányába mutattak, amely 1870 szeptemberében meg is döntötte III. Napóleon császárságát. És ez a helyzet bizony a „különleges körülmények” miatt változott meg: itt elsősorban a mérsékelt többé-kevésbé republikánus kormány „árulásaira” és a nép *de facto* felfegyverzésére gondolhatunk. Ezen körülmények nélkül aligha jött volna létre a kommün.

Az amerikai Martin Johnson 1996-ban megjelent könyve (*The paradise of association: political culture and popular organisations in the Paris Commune of 1871*) sok tekintetben ennek a munkának a folytatása, felfrissítése kíván lenni – leszámítva természetesen annak ortodox marxista kitételeit. Johnson figyelme a Dalotel és szerzőtársai által alaposan feltárt népi gyűlések az ostrom és később a kommün alatti újjászületésére irányul, elsősorban az ún. éberségi bizottságokra (és központi szervezetére). Párizs a korban kétségkívül a társadalmi szerveződések paradicsoma volt, a szerző mondanivalójában azonban ennél tovább megy: véleménye szerint a városban 1871 februárjára létrejött „egy forradalmi szocialista párt” (az éberségi bizottságok és az Internacionálé tagjainak részvételével), amelynek a helyi szervezeti behálózta egész Párizst. Ezek a forradalmárok hozták volna létre tulajdonképpen a kommünt. Nem tűnik túl hihetőnek a kommün megszületésében privilegizálni a forradalmi szervezetek szerepét: az éberségi bizottságok októberben és januárban is megpróbálták felkelést kihozni, de valódi népi támogatás hiányában igen gyorsan vereséget szenvedtek; kerületi szervezeteiknek nem volt elég befolyása, hogy komoly erőt biztosítsanak a felkelés számára. A döntő elem január és március (a kudarc és a siker) között a Nemzetőrség központi szervezetének a felállítása volt, vagy általánosabban: az ostrom ideje alatt a Nemzetőrségben való részvétel közösségformáló ereje, egyfajta *citoyenneté parisienne* megszületése.¹⁹ A Nemzetőrség tagjai azonban aligha voltak „forradalmi szocialisták”.

A márciusra lényegében egybeolvadt bizottságok és az Internacionálé valóban megnyerték a választásokat és tulajdonképpen uralták a Központi Bizottságot, de leginkább azért, mert ők voltak az egyetlen erő, amely valamennyire ismert személyeket tudott indítani a választásokon. Johnson könyve az „önszerveződés paradicsomában” némiképpen összemossa egymással a különböző helyi bizottságok és a klubok szerepét – gyakran a klubok valóban ezeknek a bizottságoknak a termékei voltak, azonban a szerepük igen-

¹⁹ Jules Le Berquier republikánus, a legkevésbé sem forradalmi szocialista, ügyvéd szavai 1870 október végéről: „Egy nap ez a nagy város, az egoisták és a nomádok hangyabolya hatalmas veszéllyel találta szembe magát. Ekkor mi polgártársak szembesültünk a feladatainkkal, elsősorban otthonunk, szeretteink védelmével. És akkor bizony gyorsan megismertük egymást, nem voltak már köztünk falak, ugyanazt az egyenruhát viseltünk mindannyian. Szégyellem bevallani, de csak ekkor ismertem meg az összes szomszédom nevét, és rögvést nemcsak tisztességes embereket, de kiváló polgártársakat is tisztelhettem bennük.” (Idézi Rougerie, 2012: 299.)

csak különbözött egymástól. A klubok lényegében népi vitafórumok voltak, valóban a *sans-culotte* szekciók és a forradalom klubjainak örökösei mind nyelvezetükben, mind radikalizmusukban, mind eszméikben (az olyan szocialisták, mint Benoît Malon, meglehetősen idegenkedtek az ott uralkodó „szűk látókörű, szenvedélyes jakobinizmustól”). Azonban szemben a *sans-culotte* szekciókkal, melyek valóban közvetlen demokrácia intézményei voltak, a klubok nem láttak el semmiféle közfeladatot, nem hoztak döntéseket, még az ellenőrző funkciójuk is igen szerény volt a kommün (az irányító testület vagy éppen az önkormányzatok) felett, lényegében a népi demokrácia „kibeszélő” intézményei voltak. Az éberségi bizottságokból kinőtt helyi bizottságok az igen klasszikusan működő önkormányzati adminisztráció szervei voltak – itt valóban a szocialisták játszották a vezető szerepet és hozták létre tulajdonképpen a kommün „művét”, biztosították mindennapi működését, végezték el az „aprómunkát”. A helyi bizottságok, amelyek valódi igazgatási funkciókat láttak el, azonban nem voltak demokratikus intézmények, elsősorban a „forradalmi párt” tagjait tömörítették, elsőrangúan az Internacionálé aktivistáit. Egy szóval: a helyi népi demokrácia intézményei (a klubok) nemigen voltak szocialisták, míg a szocialisták által dominált helyi bizottságok működésükben igen kevésé voltak forradalmiak. A kommünnek ilyen értelemben nem voltak „szovjetjei” (munkahelyi munkástanácsok pedig alig léteztek).

Szinte megdöbbentő lehet, de tulajdonképpen még mindig arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi volt a kommün, „ez a szfinx, mely annyira háborgatja a burzsoá elmét” (Marx). A kommün valódi jelentőségének összetettségét talán az okozza, hogy szinte az egész XIX. századi francia történelem keresztútján jött létre: ez az alig két és fél hónapig tartó felkelés a nemzet, a köztársaság, a szocializmus, a népszuverenitás legfontosabb kérdéseit vetette fel.

A kommün sok tekintetben politikai invenciók összebarkácsolása is volt, és ezek magukon viselték a múlt örökségének nyomait (mindenekelőtt a nagy forradalomét, talán kisebb mértékben a francia szocializmus hagyományait: a munka megszervezését, a munkások egyesülését, a proudhoni föderális modellt), amelyeket „újragondoltak” az adott történelmi körülmények között. Ahogy Arthur Arnould írta:

„Párizs a legteljesebb megvetést érezte azon két államforma iránt, amely meghatározta országunk történetét: a monarchia és az oligarchikus vagy burzsoá köztársaság iránt. (...) Ezért mondhatjuk, hogy a kommün több és más volt, mint egy felkelés. Egy elv beteljesülése volt, egy politika megerősítése. Egy szóval nem egy újabb forradalom volt, hanem egy új típusú forradalom, amely a zászlaján eredeti, csak rá jellemző programot hordozott.” (Arnould, 412.)

A kommün azonban egy történelmi folyamatba is beágyazódott, amelynek kezdőpontja természetesen a nagy francia forradalom. A párizsi nép, legalábbis militáns elemei, 1790 (ekkor alakultak az első testvéresülési társaságok, „*sociétés fraternelles*”, kerületi forradalmi klubok) és 1795 között létrehozott, ha nem is egy pontosan kidolgozott politikai programot, de egy jól elkülönülő politikai „pártot” mindenképpen. Létrejött egy

igen hatékony politikai cselekvési eszköz és társadalmi létezési mód: ez volt a híres *sans-culottizmus*. A párizsi kommün alatt ezt főleg Gustave Tridon hatalmas sikerű könyvének hatására hébertizmusnak hívták – némileg pontatlanul, a hébertizmus ugyanis nem fedi le teljesen ezt a társadalmi jelenséget, és főleg persze csak igen természetellenesen, hiszen ez a népi mozgalom semmitől sem állt távolabb, mint hogy egyszemélyi vezetésű legyen – akár szimbolikusan is. Maga Hébert (és társai) is inkább szóvivője vagy visszhangja volt a mozgalomnak, mint valamiféle vezetője, Tridon szavaival:

„A forradalom nem szavak színháza volt, melyet egyébként is folyamatosan túlhaladtak a párizsi események... A forradalom a plebejusok szívében nyugszik, a külvárosok pikáin, a klubok és a szekciók zúgásában, a névtelen vagy rettegett emberekben, akik tetteikkel kihívják az erőseket, feltűzelik a gyengéket, a dogmák és a zsarnokok gyűlöletének magjait hintik szerteszét...” (Idézi Soboul, 1972: 24.)

A *sans-culottizmus* alapja a népszuverenitás felfogásának legalapvetőbb formája volt, mely szerint a nép közvetlenül, konkrétan, a mindennapokban gyakorolja hatalmát – ennek voltak az eszközei a *sans-culotte* szekciók. Ezek az állandóan gyűlésező szekciók ellenőrzik, befolyásolják, de akár vissza is hívhatják a jogalkotó képviselőket, sőt maguk gyakorolják az igazságszolgáltatást is. Mindennek a garanciája pedig a nép felfegyverzése – azaz a közvetlen kormányzás és egy valódi népi demokrácia rendszerét hozzák létre. Ez a mozgalom aratott győzelmet a Konvent felett (azaz buktatta meg a girondiakat, de a hegy párti törvényhozás és a „forradalmi kormányzattal” felett is egy ideig befolyást gyakorolt) a „II. évben” és teremtette meg a XIX. századi francia forradalmi hagyomány egyik legbefolyásosabb irányzatát, a népi forradalmi spontaneitásra épülő libertárius tradíciót.

A kommün másik forrásvidékénél a jakobinizmust találjuk, amely már eredeti formájában is inkább egyfajta politikai temperamentum volt és forradalmi technika, mint valamiféle koherens politikai-ideológiai program. Alighanem éppen a doktrína igen elmosódott voltát volt hivatott némiképpen pótolni a jakobinusokra jellemző türelmetlenség, hajlíthatatlanság, az érveik igazságban való tántoríthatatlan hit. Maguk a jakobinusok sosem voltak *sans culotte*-ok, viszonyuk a néphez inkább külsődleges volt, és ez nyomot hagyott a forradalmi módszereiken is: a jakobinus klubok kis csoportok voltak, amelyek pontosabban határozták meg a doktrínát és a követendő álláspontot, és hatékony, egyszerű jelszavakkal képviselték a nép előtt azokat. A jakobinus klubok (elsősorban természetesen a központi párizsi klub, amelyet hatékony kommunikációs csatornák kötöttek össze a vidékkel, Michel Vovelle, a forradalom egyik nagy történésze szerint *mutatis mutandis* alighanem a jakobinusok hozták létre az első modern politikai pártot) voltak a közvélemény centrumai, ahogy a Közléti Bizottság az államigazgatásé. A cél a tömegek forradalmi cselekvésének becsatornázása volt a klubok hálózata segítségével, a közvélemény egységessége (Saint-Just emlékeztetés szavai szóltak a forradalmi tábor megosztó frakciók károosságáról), ahol a „patrióták” a jakobinusok és a Közléti Bizottság diktatúrája ügynökei lesznek.

A kommün alatt ez a két hagyomány teremtet valódi megújulással egy új forradalmi gyakorlatot. Ennek a megújulásnak fontos lépcsőfoka volt Babeuf és az egyenlők összeesküvésének hozzájárulása. A babeufizmus gyakorlatát Philippe Michel Buonarroti híres, 1828-ban megjelent könyve (*Összeesküvés az egyenlőségért*) hagyományozta a következő nemzedékekre, elsősorban és mindenekelőtt Auguste Blanquira. Babeuf és társai a népi forradalmat kívánták összeegyeztetni egy hatékony, hangsúlyosan átmeneti, központi, diktatorikus irányítással, amely mintegy tiszta lapot teremt a nép hatalma számára. Másrészt először az egyenlők „kommunistái” kerestek (és találtak) összefüggést a népi, közvetlen demokrácia között, azaz a nagy forradalom osztályharcos olvasatát nyújtották. Maga a blanquizmus, híveinek harcos antijakobinizmusa ellenére, alighanem nem volt más, mint a jakobinus elvek és gyakorlatok korrigálása és megújítása az „egyenlők” révén – mindezt kiegészítve a szocializmus/kommunizmus egy formájával. A blanquizmus a gyakorlatban megoldandó nagy kérdése az volt, hogy miképp lehetne összehangolni a *sans-culotte* gyökerű népi mozgalmat és a jakobinus tradíciójú forradalmi diktatúrát vagy legalábbis egy olyan hatalmi autoritást, amelyik képes lehet az egész ország, nem csak Párizs, irányítására. Mint ismeretes, ez a szintetizáló kísérlet 1793–1795-ben elbukott: a két mozgalom egymás ellen fordult, majd mind a *sans-culotte*, mind a jakobinus mozgalom vereséget szenvedett.²⁰ Mindezt aktualizálta 1848 keserű tapasztalata a burzsoá köztársaság elégtelenségéről és osztályjellegéről: kérdésessé vált nemcsak a népszuverenitás, hanem a munka felszabadítása is.

A kommün megoldása az volt, hogy a párizsi lázadó nép közreműködésével létrehozott tulajdonképpen ideiglenes kormány megvalósította az ország kommunális átalakítását, az igazi népuralmat, a demokratikus és szociális köztársaságot. Mindez alapvetően harmóniában volt 1793 *sans-culotte* elveivel, ami a „lenti” kommünárok jó részének az első számú ideológiai-politikai forrása volt (ez adja a kommün libertárius vonzerejét mind a mai napig). Ez a megoldás, a „kommün”, könnyen összeegyeztethető volt a proudhonizmuson túl, de még a marxizmuson innen levő libertárius kollektivistá szocialista nemzedék céljával, azaz a munka munkások felszabadításával, egyesülésével is.

Maga a párizsi kommün nem volt más, mint ennek a három hagyománynak (a *sans-culottizmusnak*, a jakobinizmusnak és a libertárius kollektvizmusnak) végső soron igen imponáló szintézise. Választ kísérelt meg adni a népszuverenitás problémájára, egy új típusú állammodellt képviselt, és a szocializmus (a munka felszabadítása) politikai

²⁰ Egymás ellen fordult, azaz a Hegypárt felszámolta előbb a „veszetteket”, majd a „túlzókát”, végül domesztikálta a *sans-culotte* mozgalmat és szervezeteit is. De a bukásuk szinte párhuzamos volt: Thermidor idején még mindig a 48 szekcióból 16 (mind kelet-párizsi) küldött fegyvereseket Robespierre és társai védelmében – noha ez persze már igen messze volt a mozgalom fénykorától, és nem is járt sikerrel. Mindenesetre a vérpadra a tíz jakobinust a *sans-culotte* kommün tizenkét tagja is elkísérte (a 95 küldött közül, akik Thermidorban Robespierre mellé álltak, 87 végezte a guillotine alatt, hiszen bár ritkán esik róla szó, nagyon is volt Thermidor után „fehérterror” is). Másrészt az utolsó, germinali (1795. március–április) *sans-culotte* felkelés leverése számolta fel végleg a Hegypártot, a „nagy” Közléti Bizottság utolsó hegy párti tagjainak (Collot d'Herbois, Billaud-Varenne) deportálásával.

formáját is felvázolta. Ennél többet aligha várhatunk egy város népének, még ha az a város a forradalmi hagyományok keresztútján fekvő Párizs is, alapvetően spontán népi lázadásától.

A kommün mindenkinek mondott hát valamit, és ez tulajdonképpen a későbbiekben sem sokat változott. Alighanem éppen ez jelenti a párizsi kommün máig nem halványuló fényét.

EGY LOGIKUS LÁZADÁS

*„A központokban a legcinikusabb prostitúciót fogjuk táplálni.
Lemészároljuk a logikus lázadásokat.”*

(Arthur Rimbaud)¹

*Arthur Rimbaud „a még el sem jött civilizáció első költője”
(René Char)*

Történetünkben egy igen összetett folyamat, amivel találkozhattunk, amely végeredményben (alighanem még főszereplői számára is váratlanul) a kommünbe torkollott. Egyrészt szemrevételezhettünk egy patrióta népmozgalmat a külső ellenséggel (a poroszokkal) és (legalábbis a nép szemében) tettestársaikkal, az árulókkal, a gyávákkal, a *capitulard*-okkal, a bonapartista tábornokokkal és a hadsereggel szemben, amelyet felelőssé tettek a vereségért. Másodszorban láthattunk egy republikánus mozgalmat Versailles, a monarchista többségű Nemzetgyűlés, a konzervatív vidék (*les ruraux*) és a legalábbis alapos joggal monarchistának gyanított kormány ellenében. Harmadrészt igen hangsúlyosan lépett fel egy forradalmi mozgalom a bonapartista hatalomgyakorlás ellenhatásaként a parazita állam, a centralizáció, a bürokrácia tirannusa ellenében – ez volt a népi *sans-culottizmussal* alapvetően könnyen összeegyeztethető „kommunális elv”, a föderáció igénye, a kommün „proudhonizmusa” (minden politikai és főleg vallási tekintély elvetése), és ez volt az, amit Marx leginkább szemrevételezett a kommünben mint „a császárság ellenpontjában”. Végezetül tagadhatatlanul láthattunk egy szocialista jellegű mozgalmat is, amely a korabeli tőkés rendszer jellegéből következően inkább burzsoázia-, mint kapitalizmusellenes volt: ellenfeleiről felvázolt képében gyakran keveredtek a szociális és politikai szempontok.

A kommün jelmondatában („Franciaország, Köztársaság, Munka”) a lehető legpontosabban vehetjük szemügyre ennek a komplex társadalmi eseménynek az összetevőit. Ebből következően a kommün érdekes keveréke volt a kompromisszumoknak és a szél-

¹ „Demokrácia” (ford.: Kardos László).

sőségeknek – mindezt egyszerre reprezentálják a végül realizált (többnyire igen szerény) intézkedései, de a társadalom teljes átalakításának vágya is.

A kommunból egy „átmeneti munkásosztály” képe rajzolódott ki: átmeneti a tegnap kézműves (*artisan*) *sans-culotte*-jai (akik 1789 és 1848 júniusa között minden forradalom élcsapatát alkották) és a jövő gyári proletárai között. Egy kamaszkorban levő, heterogén, távolról sem „strukturált”, vidékről frissen a városba érkező társadalmi réteg – amelynek éppen „éretlensége”, heterogén jellege magyarázza egyrészt a forradalom „bizonytalankodásait”, másrészt azt a jellegét, ahol érdekesen keveredtek múlt (a párizsi *sans-culotte* forradalmak) és a jövő (a szocialista proletárforradalmak) jellemzői.

Még fontosabb, ami történetünk egyik vezérfonala is volt, hogy a kommun korának párizsi munkása még inkább a régi világhoz tartozott, mint az újhoz. A II. császárság évei alatt éppen csak elindult Franciaország industrializációja, tagadhatatlan változások történtek a proletariátus szerkezetében, de ezek a változások még igen távol voltak attól, hogy determináló hatásúnak tekintsük őket.

Persze eltelt majdnem nyolcvan év a nagy *sans-culotte* idők óta, nyilván nem nyom nélkül. A legfontosabb újdonság, amely 1830-ban még csak jelzésszerűen létezett, azonban 1848 júniusában már fenyegetővé vált, hogy az 1860-as évek végére szervezeti formákat is öltön: megszületett a nagyvárosok munkásainak az osztálytudata és önálló szervezetei (az Internacionálé és a munkásegysületek). A hatvanas évek közepétől felépő új nemzedék a császárság nehéz évei mellett is azt a következtetést vont le az 1848-as köztársaság bukásából, hogy nem fogja többé más osztályokra bízni a proletariátus érdekeinek képviselését. A „kommün” mint idea, mint elv, mint teória és mint praxis, két gondolati hagyománynak, a *sans-culotte Commune* és a proudhoni kommun találkozásának volt igen eredeti terméke.

A kommun számos tekintetben a régi és új igen érdekes keveredése volt céljaiban és magában a nyelvén is: egyszerre volt szó „maximumtörvényről”, a kisajátításokról és köztulajdonba vételről; egyszerre papokról, gazdagokról, urakról és kizsákmányolókról; és persze a kommun a végletekig „papramorgó” volt – ebben is a forradalom *sans-culotte* szekcióinak örököseként. A bukást követő napokban írt „Internacionálé” induló, amely lényegében nem más, mint a kommun programjának megzenésített formája, maga is a réginek (a forradalomnak) és az újnak (a szocializmusnak, azaz *A kommunista kiáltvány*nak és az I. Internacionálé *Alapító Üzenetének*) érdekes keveréke: „semmik vagyunk és minden leszünk” vagy a „közjő alkotói lettünk”, másik oldalról „munkások, mentjük hát magunkat”, „vagyunk a dolgozók nagy pártja”... A kommun során valóban talán még a régi dominált, de a legfontosabb mondanivaló mindezzel mégiscsak az volt, hogy „a Föld fog sarkából kidőlni”, hogy a dolgok így nem mehetnek tovább, hogy mindenkinek joga van részt venni a közösség életben, hogy a demokrácia vagy részvételi és szociális, vagy mit sem ér.

Annyit mindenképpen elmondhatunk, hogy a kommünt alkotó különböző irányzatok igen nehezen feleltethetők meg konkrét szociológiai csoportoknak: a „proletárok”

éppúgy vérmesen patrióták voltak, mint a klasszikusabban *sans culotte* rétegek, a kommun legtöbb igazi szocialistája inkább *artisan*, kézműves munkás (vagy értelmiségi, vagy talán még inkább: munkásértelmiségi – a kor egyik nagy újdonsága) volt, mint modern proletár. Az igazán fontos mégis csak az volt, hogy létrejött egyfajta párizsi népfront (a fenti négy mozgalom, persze állandóan változó, alakuló, hangsúlyváltozásokon áteső egységével) a burzsoáziával és az állammal szemben.

Ez azt is jelenti, hogy egyfajta előzetes „ideológia tisztázás” (ez természetesen a konkrét történelmi körülmények között lehetetlen is lett volna, ahogy ezekről magunk is hosszan szoltunk), alighanem inkább ártott volna ennek az egységnek, sőt talán magának a kommunnek a létrejöttét is megakadályozta volna. Láthattuk, hogy a még az igen sokszínű szélsőbaloldal sem tudta megvalósítani egymagában a kommünt, szükség volt mindehhez a Nemzetörségre, azaz a felfegyverezett párizsi népre. Ez tehát bennünket a lehető legszeptikusabbá a hagyományos kommünt érintő kritikával, mely szerint egy fegyelmezett párt, egy egységes ideológia és kidolgozott stratégia győzelemre vezethette volna a kommünt. Innen erednek az idővel persze közhellyé merevedő, kommünt illető gyilkos „kritikák” is: az hiányzott a kommunból, hogy nem merete vállalni a legfontosabb döntéseket, ha rögtön elhatározza Versailles megtámadását, ha magához ragadja a Francia Nemzeti Bank aranykészletét. Attól tartunk, hogy egy ilyen párt léte egyszerűen megakadályozta volna magát a kommünt.

Alighanem sok tekintetben a kommun (leginkább verbális) radikalizmusának² is része volt a veszteség: sokáig valóban létezett egy igen széles egységfront, ha nem is a kommun gondolata mellett, de a kormány ellenében. Nem egy vezetőjének éppen egy ilyen szövetség ácsolása volt a nagy politikai ideája a „nép” és a „dolgozó burzsoázia” között – mindez részben meg is valósult, főleg a kiskereskedőket, az alkalmazottak egy részét és a kézműveseket illetően. Sokáig nem látszott éppen lehetetlennek, hogy ha nem is a kommun, de a republikánus Párizs kerülhet ki győztesen a kormánnyal folytatott harcból.

Mi volt hát az oka annak, hogy végül is a republikánus (akár a radikális republikánus) burzsoázia más rétegei végül is nemet mondtak erre a szövetségre? Elsősorban természetesen az, hogy a kommun, ha félenk, ha habozó, ha a modern „osztályharcot” a zászlajára semmiképpen sem tűző, de mégiscsak: forradalom volt. A forradalmi hagyomány 1792-től 1848-ig inkább a terrort és a félelmet jelentette a burzsoázia számára, mint a nagy kiegyezést és a szabadságot – hiába állította utóbbit önmagáról a kommun. A forradalom veszélyeztette a tulajdont és széles értelemben is a társadalmi rendet; forradalmat azok csinálnak, akiknek nincsen semmijük azok ellen, akik van valamijük – a burzsoázia tapasztalata pedig ez volt. Később persze egyszerűen igen septicusak lehettek egy ilyen népi forradalom sikerében is, főként miután a polgárháború már kész tény volt.

² André Léo a „mezőgazdasági munkásokhoz szóló felhívás” (*L'Appel aux travailleurs des campagnes*) szerzője volt talán az egyetlen a kommunárok táborában, aki szemrevételezte ezt a veszélyt: a kiáltványban magukat a kommunárokat is figyelmeztette arra, hogy a „feleslegesen túlzó frazeológiájuk” is szerepet játszik elszigetelődésükben.

Mint láthattuk, ha a kommün nem is hirdetett osztályharcot, azt azért egyértelművé tette, hogy nemcsak a társadalmi egyenlőség talaján áll, hanem eddig soha nem tapasztalt szerepet adott a politikai vezetésben a népnek, vagy a burzsoázia szótárával: a veszélyes osztályoknak. Aki inkább a burzsoáziához, mint a néphez tartozónak vélte magát, bizony aggódva konstatálhatta, hogy a kommün veszélyeztető társadalmi státusát, még ha egyet is értett a kommün kormányt kihívó álláspontjával és rendelkezéseivel. A kommün példátlanul véres eltiprása és az igen kevés burzsoá hang, amely ez ellen fellépett, jól mutatta, hogy mekkora illúzió volt a kommün egyes vezetőinek álláspontja az „egységfrontról” a republikánus burzsoáziával. És persze azt is, hogy milyen mértékben voltak élők a „néppel” szemben a burzsoáziában élő sztereotípiák, a félelem és a megvetés.

Ezek a körülmények okozták azt, hogy a kommün idején nem lépett fel egy olyan republikánus-burzsoá politikai garnitúra,³ mely „magára vállalta” volna a forradalom vezetését, mint 1830-ban, 1848-ban és 1870 szeptemberében. Egyszerűen érezték, hogy ez nem az ő forradalmuk. Párizs népének jó része alighanem kívárt: végeredményben a kommün volt Párizs *de facto* irányítója, és győzelme egy ideig nem látszott lehetetlenné, hiszen eleddig az a politikai erő, amely egy forradalomban meg tudta hódítani Párizst, az győzedelmeskedett az országban is. Mindenesetre tény: a középosztály egy széles rétegének (akár nyílt, akár implicit) támogatása nélkül (ez különböztette meg 1848 júniusától 1871-et) nehezen lehetett volna elképzelni, hogy a kommün képes lett volna Párizst irányítani, akár csak két és fél hónapon keresztül felvenni a harcot a kormány és hadserege ellen. 1848 júniusa a reménytelenség lázadása volt, a kommün mindennel együtt a remény.⁴ Mint ahogy alighanem az is tény, hogy amint a kommün ügye elveszettnek látszott (vagy legalábbis a győzelme igen valószínűtlennek) elég sokat veszített erejéből a párizsi egységfront támogatása.

A társadalmi rend lassú destrukturalódása és dezorganizációja már az ostrom idején megindult Párizsban: a különleges körülmények között a városban lényegében megszűnt a termelés, azaz a munka, az embereknek hirtelen rengeteg szabadidejük volt, a tulajdonhoz való viszony is kezdett megváltozni (elsősorban a lakbérfizetési moratóriumra gondolhatunk itt), azaz lassan felfüggesztődtek a normális társadalmi viszonyok. Mindez kiegészült azzal, hogy lényegében az egész férfilakosság fegyverben állt. Ez azonban nem

³ Mint szoltunk róla, a „békéltetők” pártja, a polgármesterek és Párizs parlamenti képviselői, a kommün kiállításakor lényegében elhagyták a porondot. Victor Hugo visszavonult a politikától (ahogy egy időre Clemenceau is), a szocialista Louis Blanc és Henri Tolain a Nemzetgyűlésben próbálták védeni Párizst, és átkozták a kommünt, Henri de Rochefort vagy Jean-Baptiste Millière a kommün belső ellenzéke voltak, más szóval ahhoz a republikánus áramlathoz tartoztak, amely nem a felkelésben, hanem az általános választójogban látta a politikai stratégia kizárólagos eszközét. A kommün egyszerűen „túl sok” volt ennek a republikánus tábornak.

⁴ Ahogy a kommün sokáig (talán máig) a baloldal fontos mítoszai közé tartozott, úgy törlődött ki szinte teljesen a történeti emlékezetből az 1848-as júniusi munkásfelkelés. Ennek az oka igen egyszerű: 1848-ban a párizsi munkások teljesen egyedül voltak, a lázadóknak még a nevét sem őrizte meg az emlékezet, François Arago és Edgar Quinet baloldali képviselők nemzetőrök élén irtották a munkásokat, a szocialista Louis Blanc pedig „teljesen idegennek érezte magától a munkások felkelését”.

az élet valamiféle militarizációját jelentette, hiszen itt polgár-katonákról volt szó. Éppen ellenkezőleg: hirtelen minden politika lett, Párizs hihetetlenül intenzív politikai-társadalmi életet élt, ahol elmosódtak a határok a közélet és a magánélet, a mindennapok és a legmélyebb politikai kérdések között. Bizonyos szempontból Párizsban forradalom volt már a kommün előtt is: a mindennapi élet forradalma. A város női és férfiai lassan a kezükbe vették az irányítást, és nem úgy tűnt, hogy megállnának félúton – kialakultak a politikai-társadalmi részvétel folyamatosságának elemei is a klubok és a helyi bizottságok képében. Arthur Arnould talán kissé túlzott, de fontos dolgot írt le, amikor arról beszélt, hogy a kommün tulajdonképpen létezett már hónapok (nagyjából a januári fegyverszünet) óta, és hogy a kormány a lehető legkevésbé kormányozta a várost, ahol a helyi népi szerveződések vették át a hatalmat. Ilyen értelemben a márciusi felkelés csak egészen nyilvánvalóvá tette a már fennálló helyzetet. Ez persze azt is jelenti, hogy a kommün nem hagyományos értelemben vett forradalom volt, azaz tudatos résztvevők egyszeri, akaratlagos aktusa, hanem tulajdonképpen egy spontán, hónapokig tartó népmozgalom eredménye. Ez természetesen sokat megmagyaráz későbbi történetéből is.

Ezeket a helyi spontán szerveződések két központi erő próbálta becsatornázni, amelyekről hosszasan szoltunk: a leginkább forradalmi szocialistákat (vagy legalábbis vörös republikánusokat) tömörítő Éberségi Bizottságok Központi Bizottsága; és a „névtelenek”, a párizsi nép eddig politikai irányító szerepbe talán sosem került (leszámítva éppen a *sans-culotte* éveket) butikosai, kiskereskedői, kézművesei által alkotott Nemzetőrség Központi Bizottsága. Március elejére a (a kormány és fenti szervezetek között létrejött) „kettős hatalom” már kész tény volt Párizsban: a helyzet immár valóban forradalmi volt. A kormány provokációi tovább élezték a helyzetet, majd végül katonai fellépése elvezetett a nyílt felkeléshez. A történészek örök kérdése: vajon Thiers és a kormány tudatosan provokálta-e ki a párizsi felkelést, hogy aztán egyszer és mindenkorra leszámolhasson a párizsi forradalmakkal? Az események menete ezt inkább cáfolja, valószínűleg nem volt ilyen konkrét terv: a kormány valóban meg akarta szerezni az ágyúkat, majd le akarta fegyverezni a Nemzetőrséget, azaz rendet kívánt teremteni Párizsban. De mélyebb értelemben talán valóban erről volt szó: lassan kialakult a főleg vidéki „gazdagok”, azaz a földbirtokosok és a konzervatív burzsoázia egyfajta „osztálytudata”, amelyet támogatott a katolikus egyház és az *Ordre moral* mélyen reakciós vallási ideológiája. Ez a réteg (amelynek Thiers sem volt elég radikális, inkább csak kompromisszumként fogadta el egy időre) jó alkalmat látott a párizsi felkelésben, hogy leszámoljon a vörösökkel, a republikánusokkal és persze a forradalmi Párizssal. Nem tudatos terv volt ez, még kevésbé összeesküvés – de alighanem létezett: 1871-re ennek a rendpártnak betelt a pohár a párizsi ribilliókkal.

A kommün bukásának legfontosabb oka elszigeteltsége volt: vidéken nem zajlott le a társadalmi rendnek az a dezorganizációja, amely Párizsban az ostrom alatt megvalósult, nem jött létre valamiféle népi egységfront, és hiányzott a kommün vezető gárdáját adó vörös republikánusoknak és a szocialistáknak a szövetsége is. A vidéki (akár radikális)

republikánus burzsoázia nem támogatta Párizst a legitim, általános választójoggal megválasztott Nemzetgyűlés elleni harcában. A nagy kérdésben, a köztársaság megteremtésében Thiers-ben bíztak. Sokáig ez tűnt a legvalószínűtlenebbnek, de végül ez lett a sikeres stratégia: a III. köztársaságot végül valóban Thiers teremttette meg.

Nem a csodálat hangján természetesen, de meg kell állapítanunk: Thiers méltó örököse volt Mazarinnek, Richelieu-nek, Talleyrand-nak, a francia politikatörténet nagy machiavelliánus politikai zsenijeinek. Thiers semmilyen eszköztől sem riadt vissza, hogy megmentse a burzsoázia számára Franciaországot. „A felkelés művészet” – tartotta Lenin, a felkelés leverése nem kevésbé az, Thiers pedig igazi művésznek bizonyult.

A kommünt végül is létrehozó felkelés a sokadik nagy példa volt arra, hogy egy viszonylag kisebb jelentőségű esemény (az ún. ágyúk ügye) milyen katalizátor szerepet játszhat a történelemben, persze ha fennállnak adott történelmi helyzetben a megfelelő politikai, társadalmi összetevők – a szaturáció küszöbén. A felkelés másnapján a párizsi nép arra ébredt, hogy a külső kényszerítő hatalmak – állam, hadsereg, rendőrség – egyszerűen elpárologtak.

Mindez azt jelentette, hogy a város lényegében polgárai öngazgatása alá került, és nem akármelyik város, hanem a kétmillió Párizs, a XIX. század fővárosa.

Ahogy a két hasonló felkelés, augusztus 10. (1792) vagy november 7. (1917) valódi tervezett felkelés volt, ezt a lehető legkevésbé se mondhatjuk el a kommünt kiváltó (kis túlzással) felkelésről. Innen, hogy az azt követő egy hét végül a kommünt megteremtő választásokig kulcsfontosságú az események történetében, de jelentésük megértésében is.

A Nemzetőrség Központi Bizottsága ingadozott, hogy magát Párizs ideiglenes önkormányzatának tekintse, vagy Franciaország új kormányának. A legsürgősebb teendő a közszolgáltatások megszervezése volt. A Bizottság talált (saját kebelén belül és azon kívül is) tevékeny és önfeláldozó embereket, akik képesek voltak a párizsi adminisztráció újjászervezésére, a város és népe (és forradalma) életben tartására. Az adminisztráció felső rétege vagy Versailles-ba menekült, vagy engedelmeskedett Thiers utasításának, amelyik megtiltotta a részvételt a „törvénytelen hatalomban”. A Bizottságnak az adminisztráció alsóbb rangú beosztottjaival és külső erővel (elsősorban a munkáselittel, az Internacionálé tagjaival) sikerült bebizonyítania, hogy a nép képes lehet egy óriási város irányítására is. Ez a gyakorlatban tulajdonképpen el is döntötte a kérdést: a választásokkal megteremtett Kommün (a Központi Bizottság) nem önkormányzati szerv volt, hanem „Párizs, szabad város kormánya”, amely az egész ország hasonló, kommunális átalakítását ajánlotta a francia népnek.

A fentiekben hosszan elemzett „forradalmi feltételek” (a háborús vereség, az ostrom, a társadalmi-politikai struktúrák dezorganizációja Párizsban, a kormány politikája, a hatvanas évek legvégének „osztályharcos” hangulata és természetesen a párizsi nép társadalmi-gazdasági helyzete) mindegyike szükséges volt, de egyik sem lett volna elégséges. Még ezen feltételek együttállása sem robbantotta volna ki a forradalmat, hiszen minden forradalomhoz kell az emberek egy csoportja, amelyik orientálja a spontán népi cselek-

vést, irányt ad annak, és programot az új struktúrák létrehozásához. A kommün forradalma sem jött volna létre forradalmárok nélkül. A forradalmárok csoportja általában többé-kevésbé homogén csoport, amely meg is szabja a forradalom „jellegét”, ám – mint láthattuk – a kommün esetében ez a lehető legkevésbé volt így.

Kétségtelen tény: nem volt a kommün vezetői között sem egy Trockij, sem egy Lenin, sem a Hegypárt nagy vezetői közül valaki, de maga a kommün is túl libertárius szellemű volt ahhoz, hogy kitermeljen egy különleges hatalommal felruházott testületet. Mindezt jól illusztrálja a Közjóléti Bizottság körüli kissé tragikomikus zűrzavar és működésének gyakorlati lehetetlensége. Ezek a „mindennapi emberek” őszintén hittek a demokratikus és szociális köztársaság gondolatában, nagy odaadással szolgálták a lázadó nép érdekeit, amelynek reprezentánsai (vagy inkább a felhatalmazásával rendelkezők) voltak. Minden köztük létező politikai-ideológiai (és gyakran személyes) ellentét ellenére egységesek voltak Párizs népének érdekei védelmében, mely nép a kommün igazi bázisát adta. A kommün Párizs lázadása volt, amikor a város népe a kezébe kívánta venni sorsának alakítását – ennek a célnak a párizsi nép kormánya minden hiányossága, bizonytalankodása ellenére igencsak megfelelt.

A kommün forradalmár magja éppúgy múlt és jövő példátlan keveréke volt, mint társadalmi bázisa vagy ideológiája.

A blanquistákat szenvedélyes, már-már vallásos patriotizmusuk igen népszerűvé tette a városban, elsősorban éppen a hasonló érzelmű nemzetőrök, azaz a párizsi nép „honvédő” része körében. Ez kiemelkedő szerepet biztosított számukra a kommünt megteremtő felkelés idején. Ezek nélkül az energikus, elkötelezett, a cselekvéshez értő forradalmárok nélkül aligha jött volna létre a párizsi kommün. Népszerűségük és szerepük joggal juttatta tucatnyi képviselőjüket a kommün irányító testületébe: ott azonban igazi politikai ideák, program és persze vezér híján inkább lehangoló teljesítményt nyújtottak (Vaillant ritka kivételével, aki mindig is kilógott a blanquisták soraiból). Inkább a kommün megosztásához járultak hozzá az 1793-at újrajátszani kívánó elképzeléseikkel: hébertizmusukból pedig kevésbé valamiféle közvetlen *sans-culotte* demokrácia igénye bontakozott ki, mint inkább a forradalmi diktatúráé, amelynek valódi bevezetéséhez nem álltak rendelkezésre a történelmi körülmények. Ám alighanem magukból a többnyire a párizsi bohém-forradalmár világból érkező fiatal blanquistákból is hiányzott az ehhez szükséges ambíció, igazi akarat és persze képesség. Leninnek és persze főleg Trockijnak igaza volt: ezek az emberek nem akartak igazában diktatúrát, de velük nem is igen lehetett diktatúrát csinálni.

A kommün (neo)jakobinizmusa inkább valamiféle lelkiállapot volt, mint következetes doktrína: Robespierre, a honvédő háború, a forradalmi nemzet, az 1793-as alkotmány, az egy és oszthatatlan köztársaság, a demokrácia, de ellenségei számára a forradalmi diktatúra, a Közjóléti Bizottság. A szociális ügyeket illetően valamiféle homályos „társadalmi igazságosság” képviselte, de semmiképpen sem „kommunizmus”, ahogy maguk a jakobinusok is tulajdonképpen egy kalap alá vették Louis Blanc, Proudhon vagy

az Internacionálé tagjainak elképzeléseit. A kommünben részt vett 1848–1851-es Hegypárt „nagy öregjei” maguk is (Delescluze kivételével) inkább a második vonalat képviselték, a ’48-asok legismertebb alakjai (mint a szocialista Louis Blanc, vagy a *démoc-socs* vezetője, Alexandre Ledru-Rollin) a kommünnel szemben foglaltak állást, és elismerték a versailles-i Nemzetgyűlés hatalmát. Ahogy Lissagaray írta talán a fiatalok göggyével is: a hosszú emigrációból visszatérő nagy öregek „a hiúságuktól és egoizmusuktól eltelve” igen irritálva érezték magukat az új, szocialista nemzedéktől, amelyik már jóval túllépett a ’48-as Hegypárton. Kisebb mértékben a kommün jakobinusaira is igaz ez: számukra a kommün volt az „utolsó lehetőség” a forradalomra, amelyet a lehető leganakronisztikusabb elveik alapján kívántak megvívni, nem nélkülözve a forradalmi *pastiche* elemeit sem (ez persze semmit sem von le bátorságukból). Proudhon írta korábban róluk, talán túlzottan is szigorúan: „a jakobinizmus könnyen képmutatásba és machiavellizmusba fordul: a jakobinusok a forradalom jezsuitái”. 1871-ben ez már inkább a „másodszor bohózat” képét öltötte magára (a blanquisták hébertizmusával egyetemben)⁵. Kétségtelen tény: ahogy a nagy forradalom az antik köztársasági Róma nyelvezetét használta, úgy beszélt a kommün sok tekintetben a Forradalom kifejezéseivel, de mint láthattuk, ez nem kizárólag a jakobinusoktól vagy a blanquistáktól eredt, hanem maga a párizsi nép használta ösztönszerűen a *sans-culotte* nyelvezetet, az egyetlen hagyomány nyelvét, amelyben a párizsi nép valóban a maga ura volt. A kommün bizonyos szempontból egyszerre volt a nagy forradalom summázata és persze erős túlzással paródiája (elsősorban hiányzott belőle a tragikum, azaz a *guillotine* és a „terror”) – legjobb pillanataiban (és azért nem kevés ilyen volt) valódi távlatot nyitott a nagy forradalom folytatására.

A neojakobinus fennkölt népszerűség és a blanquista őszinte forradalmi radikalizmus és társadalomellenesség lassan találkozott a társadalommal, a munkások gyakorlati követeléseivel és autonóm szervezeteik egyre nagyobb erejével. Ebből a találkozásból nőtt ki egy igen összetett karakterű, természetesen ellentmondásoktól sem mentes, de mindenképpen életerős, diffúz szocializmus, amely Franciaországot jellemezte a XIX. század közepén. A lehető legkevésbé kidolgozott teória volt ez, de magját mégiscsak egy igazságos társadalom követelése és az ember ember általi kizsákmányolása megszüntetésének vágya jelentette. Az autonóm szervezetek azt is jelezték, hogy a munkások vezetői (akik maguk is munkások voltak) igen bizalmatlanok az 1848-ban és 1851-ben a köztársaságot elveszejtő polgári politikusok iránt. A legfontosabb ilyen autonóm szervezet maga az Internacionálé volt, amelynek második nemzedéke már a kollektívizmus talaján állt. Ez már feltehetően nem a francia munkásmozgalom prehistóriája volt, hanem történetének kezdő lépései.

⁵ Mint már szóltunk róla a nagy forradalom a korban szinte zsarnoki bálvány, kábítószert volt sokak számára. A neojakobinusok valamiféle áhítattal kívánták követni és külsőségeiben utánozni, nem egyszerűen hagyományként tekintettek rá. A blanquisták fiatal generációján (szerintünk elsősorban a párizsi bohémnal való kapcsolata miatt) ebben azért némi burkolt (ön)íronia is tetten érhető volt.

A romantikus republikanizmus lassan átadta a helyét egy materialista-ateista elképzelésnek a társadalmi igazságosságról, az igazságos társadalomról, amely a munkaeszközök kollektív tulajdonán, a szolidaritáson és a valódi egyenlőségen nyugodott. Nyilvánvalóan nem tűnt el minden idealizmus ezekből az elképzelésekből, de egyvalami megváltozott: a dolog lehetőségességének a tudata. Lehetségesnek tűnt megszabadulni a kapitalizmustól és a bűrsoáziától (amiket lényegében szinonimaként kezeltek). Mindazonáltal a kommün idején az Internacionálé tagjai végig ingadoztak egyfajta tiszta, radikális republikanizmus (kiegészülve a kommunális átalakulás programjával) és a munkásosztály korporatív gazdasági-szociális érdekeinek képviselése között. Ennek oka elsősorban a politikai elmélet hiánya volt a szocializmusról és az oda vezető útról. Az Internacionálé tagjainak elképzeléseiben keveredett a valódi társadalomátalakító program (az osztályellentéték vége, a társadalmi egyenlőség, a munkásoknak a munkájuk teljes értékének megfizetése) és radikális demokráciában minden probléma nélkül megvalósítható követelések (szabadságjogok, világi oktatás, közvetlen demokrácia stb.) képviselése. Mindazonáltal igaz azonban: az Internacionálé párizsi tagjai adtak a párizsi kommünnek forradalmi, szocialista jellegű tartalmat, rajtuk múltott leginkább, hogy a kommün nem 1793 „másodszor bohózata” lett csupán.

Mindenesetre a kommün vezető testülete a nép soraiból jövők kormánya volt: a Központi Bizottság tagjai nagy többségében a párizsi munkáselithez tartoztak. De alighanem nem is szociológiai összetételük számít itt, hanem az, amiről Alain Badiou szép szavai szólnak számunkra:

„A kommün próbálta meg először és ez idáig egyedülállóan, hogy megtörje a munkás- és népi mozgalmak mindenképpen a parlamentarizmus valamelyik formájába torkolló végzetét. Ez alkalommal, és csak ez alkalommal nem helyezte a felkelés a sorsát az oly kompetens politikusok kezébe. Ez alkalommal, és csak ez alkalommal, a politikusok árulása nem valamiféle eseti körülménynek, szerencsétlen véletlennek tételeződött, hanem a dolgok rendjének, amellyel szembe kell nézni és levonni belőle a megfelelő következtetéseket. Ez alkalommal, és csak ez alkalommal, a felkelés semmi másra nem kívánt támaszkodni, mint magának a népi politikai mozgalomnak az erejére.” (Badiou, 2009a: 149.)

A párizsi kommün talán legmaradandóbb és legeredetibb öröksége a népképviselő egy új elméletét érinti – és ezzel összefüggésben az államszervezet egy új formáját. Ez még akkor is jelentőssé teszi a kommünt, ha később ezek a kérdések némiképpen másodlagossá váltak a forradalom megvédésének imperatívusza mögött. A két hagyomány (a *sans-culottizmus* és a libertárius kollektívizmus) szerencsés találkozása volt a kommün népképviselő-konceptiója, a „nép önmaga általi kormányzása”, „kormányzók és kormányozottak közötti különbség megszüntetése”. Mindez egyedüli lehetséges eszközként értékelődött, hogy a saját keze munkájából élő nép átalakítsa a társadalmat saját érdekei, elvei és akarata szerint. A nép felszabadulása volt a kommün központi programja, amelyvel egyébként igen széthúzó vezetőinek mindegyike egyetértett.

Ez a program két megoldást hordozott magában: a nép közvetlen részvételét a törvényhozási folyamatban és az egyedül a népszuverenitásból létrejött hatalmi orgánumban (a kommun Központi Bizottsága) kiemelt szerepét a többi hatalmi szervvel szemben. Mindez azzal is járt, hogy a népszuverenitás szerve valóban lényegében az összes hatalom birtokosa legyen. Ezért utasította vissza a hatalmi ágak megosztásának rendszerét, amelyik elvesztette a jelentőségét abban a pillanatban, amikor a „nép valóban önmagát kormányozza”. A kettő összeegyeztetésére volt megfelelő eszköz a kötelező mandátum elve és a nép valamiféle bevonása a döntéshozatali folyamatokba. Az utóbbit nem tették teljesen illuzórikussá a kétségkívül meglevő információs csatornák a nép és a törvényhozó hatalom között (a klubok állandóan megvitatták a Bizottság intézkedéseit, melynek legfontosabb tagjai egyben újságírók is voltak, a különböző dekrétumok gyakran hosszú ideológiai preambulumokat tartalmaztak, a plakátok, hirdetések állandóan informálták a népet a döntésekről). Mindez kiegészült a népi részvétel más formáinak az elősegítésével is. Ilyenek voltak a különböző helyi bizottságok, a Nemzetőrség helyi szervezetei, másrészt pedig az igazságszolgáltatási-államigazgatási rendszer reformjával a bírák, a népi ülnökök és a hivatalnokok közvetlen választása is a néphatalom felé mutatott.

Ez volt a XIX. században mindig előkerülő *sans-culotte* követelés a valódi népszuverenitásról: ezt mondták „felkelő kommunnek” 1792/93-ban, a demokratikus és szociális köztársaságnak 1848-ban, a köztársaság közvetlen kormányzásának (*gouvernement direct de la République*) 1851-ben, végül ismét kommunnek 1871-ben. A kommun legendájával szemben le kell szögeznünk: mindez 1871-ben alig-alig működött. A klubok semmiféle szerepet nem játszottak a döntéshozatalban (és nagyon úgy tűnik, hogy a Központi Bizottság tagjai, ideértve az elvekben „hébertista” blanquistákat is, nem is érezték szükségnek a klubok valamiféle intézményesítését a néphatalom gyakorlásában); a kötött mandátum elve igen restriktív felfogásban létezett; nem hívtak vissza képviselőket és nem választották a hivatalnokokat vagy a bírákat. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a tényt, hogy 1793-ban a forradalmi *sans-culotte* szekciók befolyását *törvény intézményesítette*⁶ – ez a kommun alatt a klubokat illetően fel sem merült. A szekciók rendszeresen küldtek delegációkat a Konventbe, ez gyakran formális dolog volt (ahol hitet tettek a „forradalmi eszmék és elvek” mellett stb.), de az is előfordult, hogy a párizsi nép nyomása alapvető döntéseket kényszerített ki a törvényhozásból (elsősorban az ún. maximum-törvényeket). Szinte félünk leírni, de a történetírásban „jakóbinus diktatúráként” emlegetett rendszer alighanem közelebb volt valamiféle közvetlen demokráciához (legalábbis 1793 tavasza és ősze, azaz a Gironde bukása a *sans-culotte* mozgalom visszaszorításának első lépései, között), mint a (többek mellett) erről híres párizsi kommun...

⁶ Túl azon, hogy a szekciók a párizsi nép hivatalos önkormányzatát jelentették 1792 augusztusától (a kommun alatt ellenben megmaradt a klasszikus önkormányzati rendszer, a kerületek), a szekciók választották a forradalmi törvényszékek bírát, 1793-ban létrejöttek helyi forradalmi bizottságok (*comités révolutionnaires*), melyek összeállították a „gyanúsak” listáját, akik a törvényszék elé kerültek, és szerepet kaptak a forradalmi törvények betartatásában is.

De ez persze csak részben igaz. Ezzel kapcsolatban Pierre Rosanvallon egy gondolatára érdemes figyelni: a képviselő korában kétféle nép létezik, a „*peuple-principe*” (azaz a nép mint elvekben a szuverenitás tulajdonosa) és a „*peuple-société*” (mint a konkrét, a társadalomban létező nép). Ezek csak a politikai rendszereket létrehozó események (vagy a tömeges mobilizálás más kitüntetett pillanatai) hevében egyesülnek egymással (ez a „*peuple-événement*”) – ekkor a nép valóban gyakorolja a szuverenitását (Rosanvallon, 1998). Ekkor egy pillanatra feloldódik a képviselő elvében rejlő ellentmondás. A nagy forradalom alatt azért nem vetődött fel olyan élesen a képviselő problémája, mert az állandó „forradalmi napokban”, a politikai mobilizálás szinte folyamatos eseményeiben, a hazafias ünnepeken, a nép gyakori mozgósítása során a nép továbbra is főszeplő maradt, vagy legalábbis ez volt az egyértelmű látszat: nem alakult ki a későbbiekben jellemző szakadék a képviselő és a képviseltek között (Rosanvallon, 121–169.). Ez talán a kommunre is igaz lehet: igaz, a közvetlen népuralomnak nem jöttek létre valódi intézményei, de a nép mobilizálása állandó volt, elsősorban a klubokban, a helyi bizottságokban és a Nemzetőrség helyi szervezeteiben. A párizsi forradalom legfontosabb politikai tere nem vezető testülete vagy a kormányzata volt: hanem a kommun nagy újdonsága, a helyi demokráciának és társadalmiasságnak ezek a kitüntetett formái. A részvétel első számú helyei az ún. társadalmi kluboknak az egész városra kiterjedő hálózata volt, a felkelés *Collège de France*-a, ahogy a korban mondták. Párizs ostroma alatt ezek a formák popularizálódtak és radikalizálódtak. Mint láthattuk, maga a kommun gondolata, annak talán némileg elemi, nem túl szofisztikált formájában, de a klubok népétől eredt. A kommun a klubok, a Nemzetőrség helyi szerveinek terméke volt, a párizsi nép közvetlen demokráciájáé, nem az Internacionáléé, nem a neojabokinusoké, nem blanquistáké vagy a „proudhonistáké”.

Mindazonáltal alighanem az államszervezet átalakítása lett a kommun legmaradandóbb öröksége – elsősorban Marx tollán, aki a munka felszabadulásának végre meglett politikai formáját fedezte fel a párizsi kommun rendszerében. A Marx műveiben a hegel jogfilozófia bírálatától benne rejlő radikális állam- és politikakritika a kommunben öltött mintegy testet, a proletárforradalomban már nemcsak a termelőerők felszabadításáról volt szó, hanem az állam és az elkülönült politika végéről. A marxi teória a kommun tapasztalatára épült (mint ezt maga Marx, később pedig Engels többször hangsúlyozta), nem a Lassalle-féle német államelvű szocializmusra.

Később, jól tudjuk, a szocialista mozgalom (és ideológiája: a „marxizmus”) története másképp alakult.

A kommun bukása nem az osztályharc kiéleződését hozta magával, hanem a kapitalizmus relatíve békés fejlődési korszakát (1871–1914), a forradalom elcsendesülését, a reformizmus és a parlamentarizmus diadalát. A kommun bázisát alkotó két csoportot, a „népet” és a proletariátust a parlamentarizmus (a „demokrácia”) és a munkásmozgalom integrálta a nemzetállamok és a tőke rendszerébe.

A kommun emléke és példája a lehető legnagyobb erővel tört felszínre az új forradalmi hullám idején, elsősorban és mindenekelőtt Lenin által. Az *Állam és forradalom* legszebb sorai a párizsi kommun rendszerének az aktualitását zengik: az állandó hadsereg és a rendőrség végét, a bürokrácia felszámolását, a hivatalnokok választását, a mandátummal rendelkezők állandó ellenőrzését és visszahívását, a nép állandó részvételét a döntéshozatalban.

Nyilvánvalóan lehetetlen volt nem észrevenni a párhuzamot a párizsi kommun és 1917 között: mindkét esetben a véres háború után helyi közvetlen demokratikus intézmények jöttek létre mind a hadsereg, mind a lakosság körében;⁷ munkásfelkelés tört ki egy olyan országban, ahol a tőkés gazdasági fejlődés nem tette még többségi osztállyá a modern proletariátust; valamiféle kettős hatalom alakult ki (a kommun ebben is szép forradalmi hagyományt indít el: a kezdetben egységes forradalmi táboron belül a közvetlen demokráciára építő radikálisok és a „legális” hatalommal rendelkezők előbb egymás mellett élését, majd összecsapását); a felkelés nem sokkal egy „polgári forradalom” után tört ki; a kommun is megkötötte a maga „Breszt-Litovszkját” a németekkel... Magának Leninnek a szavaival: „A párizsi kommun nagyszerű példát mutatott arra, hogyan kell összekötni a kezdeményezést, az önállóságot, az alulról jövő lendület erejét – és az önkéntes, sablontól mentes centralizmust. A mi szovjetjeink ugyanazon az úton haladnak” (Lenin, 1977: 102.).

Jól tudjuk, hogy itt is minden másképp alakult: az „állam és forradalomból” inkább állam lett, mint forradalom; jelszóvá egy idő után a „semmi hatalmat a szovjeteknek” vált; az állandó népi részvétel pedig nemcsak illuzórikusnak, hanem egyenesen károsnak is tételeződött. A kommun emlékéből csak a külsőségek maradtak, hiszen innen érkezett a későbbi „kommünök” és persze a szovjet államigazgatás nem egy jellemzője: a kollektaritás elve, a törvényhozó és a végreható hatalmat egyesítő Központi Bizottság, a szűkebb „kormány”, a Végrehajtó Bizottság és a különböző területek élén álló „biztosok”. De ezek a külsőségek már nem sokat számítottak.

A bolsevikok könnyen elfelejtették, hogy a kommun, ez a kezdetben a városi jogokért, a haza és a köztársaság védelmében megindult lázadás *azért vált szocialistává (persze annak XIX. századi értelmében), mert demokratikus volt.* Igen: a kommun nem a bolsevik párt volt, hanem gyakran hezitáló, kaotikus, bizonyára sokszor nem a legjobban döntő forradalom, amelyet azonban maga a népi mozgalom vitt előre. Másrészt, a kommünt megteremtő párizsi munkások meglehetősen nacionalisták vagy legalábbis erősen patrióták is voltak (ez természetesen Marxnak sem kerülte el a figyelmét). Engels szép dialektikus mondata („a munkásmozgalomban az igazán nemzeti érdekek (...), egyben mindig igazán nemzetközi érdekek is”, MEL, 198.) sok tekintetben igaz persze, de talán

⁷ Kitüntetett figyelmet érdemel azonban, hogy a kommun klubjai és helyi bizottságai nem munkahelyi szerveződések voltak, mint a munkástanácsok, hanem földrajzi alapon szerveződtek. Közelebb álltak ebben is a nagy forradalom *sans culotte* népi társaságaihoz vagy az 1789–1794-es és az 1848-as klubokhoz, mint 1917 szovjetjeihez.

fontosabb, hogy a kommun ebben is jóval inkább a XIX. századi párizsi forradalmakra hasonlít, mint az igazi háborúellenes és antinacionalista forradalmakra, az 1917 és 1923 közötti forradalmi hullám epizódjaira. A kommun cementje és egyáltalán létrehozója a patriotizmus volt, nem az internacionalizmus (noha a távoli végcél persze a „szociális világköztársaság” volt) – a kommun patrióta volt és honvédő.

A kommun bizonyos tekintetben „katonaforradalom” is, persze különleges jelleget adott az eseményeknek, hogy a katonák nem hadseregben szolgáltak, hanem egy városi milíciában (innen, hogy a kommunárok ezzel együtt hangsúlyosan antimilitaristák is voltak), a párizsi Nemzetőrség kulcsfontosságú szerepet játszott a város forradalmának történetében. Bizonyos szempontból ezzel egy nagy hagyományt indított el: a proletárforradalmak mindig katonafordalmak is voltak egyben, a nagy 1917–1923-as forradalmi hullámtól egészen a II. világháború utáni Kínáig vagy Jugoszláviáig.

A kommun historiográfiájának egy másik ága (már a XIX. század végétől) úgy vélekedett, hogy a kommun léte mintegy „megmentette a köztársaságot” az 1871-ben kialakult nemzetgyűlési monarchista többségtől. „A legtöbb felkelő őszinte köztársasági munkás volt, aki azt hitte, hogy a felkelés révén védi meg a köztársaságot”. Georges Clemenceau szavai ezek, aki talán a legkorábban értelt a kommunárok amnesztiája mellett, sőt egyértelműen a monarchista többségű versailles-i Nemzetgyűlés felelősségéről beszélt a felkelés kirobbantásában, amely alapvetően „republikánus volt” – azaz a kommunárok „jó szándékúak” voltak, a testet öltött köztársaság idején már „nincs ok félni tőlük”.

Véleményünk szerint bizonyos szempontból ennek az ellenkezője igaz: a kommun bukása és igen véres eltiprása teremtette meg végül a rendszert, amely „a legkevésbé oszt meg minket” – ahogy Thiers mondotta volt –, azaz a mérsékelt, liberális-konzervatív köztársaságot. A kommun leverése adta meg a mérsékelt köztársaságiaknak az „igazolást” a monarchisták, vagy tágabb értelemben a „rend pártja” szemében, hogy a köztársaságiak képesek a rendreállításra, hogy a köztársaság nem feltétlenül egyenlő a forradalommal (tulajdonképpen egészen a kommunig a mitikus „köztársaság” ellentéte nem a monarchia volt, hanem az *ellenforradalom*, a reakció), rendszerük nem fenyegeti a tulajdont, a hagyományos értékeket, hogy a „*journées parisiennes*” (a párizsi forradalmi napok) ideje lejárt, hogy a köztársaság talán nem is olyan szörnyű, hogy az *Année terrible* (Victor Hugo kifejezése a szörnyű esztendőre, az 1870 ősze és 1871 tavasza közötti időkre) lassan véget ér. Más oldalról a kommun bukása a radikálisabb köztársaságiakat is meggyőzhette ugyanerről, de pontosan az ellenkező szempontból: a társadalom radikális, erőszakos átalakítása lehetetlen; a forradalmi erőszakra csak a még véresebb erőszak lesz a válasz. Párizs forradalmi lecsengtek, eljött az általános választójog, a parlamentáris politika, a szervezett munkásmozgalom ideje, a forradalmi kommun helyet politikai pártok (és szakszervezetek) kellenek. Nem tagadva a kommunárok amnesztiája mellett érvelők jó szándékú érveit, aligha volt ebben igazuk: nem a kommun hozta el a köztársaságot, hanem a kommun vérbe fojtása – és persze nem is olyan köztársaságot, amilyenről a kommun álmodott.

Egy szó, mint száz: a kommün még a szocialista mozgalom előtörténetéhez tartozik, vagy talán pontosabban: inkább az utolsó tipikusan XIX. századi (és tipikusan párizsi) forradalom, mint az első proletárforradalom volt. A kommün hívószava még inkább a „peuple”, a nép, nem a modern értelemben vett proletár. Sokan írják: a kommün megnyitotta a XX. századot, mi inkább úgy tartjuk, hogy lezárta a XIX. századot.

A kommün két nagy dala, az „Internacionálé” és a Franciaországon kívül kevésbé ismert „Le temps des cerises” pontosan kifejezi a kommünt illető emlékezet kétarcúságát: az előbbi a hűséget (és az újrakezdés, majd a végső győzelem lehetőségét), az utóbbi pedig azt, hogy a „temps des cerises” (ahol a „cseresznyefák érése” a forradalom, a kommün szimbóluma) mély sebet hagyott a szívünkben, de tulajdonképpen véget ért, és az utolsó nagy XIX. századi forradalom már visszavonhatatlanul a múlthoz tartozik.

És igen: a kommün nagyon specifikus dolog volt, egy városban zajlott – sőt mi több, csak egy városban volt lehetséges, Párizsban.

A kommün alatt nem volt sem Robespierre, sem Bonaparte, sem Lenin – csak maga a nép. Az istenadta párizsi nép, amelyik, ha magához ragadta a kezdeményezést, az bizony nem sok jót ígért ellenségeinek.

A párizsi kommün már a modernizált Párizsban alakult meg, mint többször szoltunk róla, sok tekintetben Haussmann munkájának volt következménye. *Nem egyszerűen a korábbi párizsi forradalmak megkésett újrajátszása volt csupán, hanem a párizsi nép radikalizmusának modern városi körülmények közti reneszánsza (és alkonya).* Hiszen Párizs nemcsak a XIX. század fővárosa volt – hanem a forradalmaké is.

Az 1789-től induló párizsi forradalmak persze távolról sem csupán pozitív tapasztalatot jelentettek, szép számmal volt példa (gyakran igen véres) represszióra, kudarcra, csalódásra, vereségre – de bárhogy is végződött mindez, a népben mélyen meggyökerezett a tudat, hogy *a forradalom lehetséges.* Ezeknek a népi felkeléseknek a sorozata létrehozott egy nyelvet, eszméket, politikai cselekvési módokat, szimbólumokat, amelyekkel a forradalmi akarat kifejezésre juthatott. Egyetlen politikai rendszer sem kérkedhetett azzal a párizsi nép előtt, hogy önmagától (valamiféle rendeltetésétől fogva) legitim lenne, vagy éppen örök. Párizs nemcsak azzal volt tisztában, hogy a forradalom lehetséges, hanem azt is jól tudta *hogyan kell forradalmat csinálni.*

A kommün bukása mindenképpen lezárt egy történelmi ciklust (az 1789 és 1871 közti időszakot), a párizsi forradalmak korát. Párizs népe talán legjobbjai vérét hullajtva búcsúzott el a „véres hét” alatt nagy ambíciójától, hogy példát mutasson a világnak. Még Franciaország irányítói is kínosan ügyeltek rá 1871 után, hogy véletlenül se merüljön fel senkiben, hogy a párizsi nép jóváhagyására lenne szükségük Franciaország irányításához. A kommün utáni legközelebbi párizsi főpolgármester-választásra egészen 1977-ig kellett várni, de még az V. köztársaság alkotmánya is előírja, hogy az ún. Kongresszus, azaz a törvényhozás két házának közös ülése, amely egyedül hivatott alkotmányos kérdésekről dönteni, ne Párizsban üljön össze, hanem – a történelem sötét realitásként – hol más-hol, mint éppen Versailles-ban.

Már a kortárs reakció pontosan látta, hogy a kommün forradalma nem az elhagyott műhelyek kisajátítása, de nem is a politikai-adminisztratív rendszer átalakításával volt annyira veszedelmes, hanem a társadalmi hierarchiák megremegése okán. Ennek a legfontosabb eleme mindenképpen a nép hatalomra jutása volt, ezáltal „az uralkodó osztályok” monopóliumának megkérdőjelezése a közügyek irányítását illetően⁸ – mindez aztán együtt járt a nemi hierarchiák megkérdőjelezésével is.

Mint szoltunk róla, a kommün a „nőket illetően” igazi *sans-culotte* lázadás volt, még a munkásmozgalmat és a tőkés rendszer teljes kiépülését megelőző korszak jellemzőivel. A női politikai-közéleti akció mindig radikálisabbnak tűnt fel (még akkor is, ha sem formája, sem tartalma nem feltétlenül támasztotta alá ezt a vélekedést), mint a férfiak hasonló politikai cselekvése. Ennek oka éppen a nők közügyekből való kizárásában mint a kommün kora társadalom egyik alapjellemezőjében keresendő. A nők politikai akciója azonnal lerombolja a társadalom nőkről alkotott képét, ezzel meg is kérdőjelezi az egész társadalmi felépítményt. A párizsi kommün ideje alatt éppen ez történt.

A kommün idején a célkeresztben a társadalmi munkamegosztás rendszere állt, az elválasztás burzsoá és proletár, munkás és értelmiségi, a szellemi munka és a fizikai munka, a kormányzók és a kormányzottak között. És éppen ezzel lehetett hadat üzeni az állam elkülönült hatalmának, amely maga is a társadalmi munkamegosztás rendszerén nyugszik.

Nem véletlen, hogy a legkevesebb a kommün kulturális forradalmából maradt (és ezt támadták ellenfelei a legszenvédélyesebben). A társadalmi és nemi hierarchia visszaállt, a szociális munkamegosztás rendszerében újra mély szakadék választotta el a szellemi és a fizika munkát, a kultúra újra kevesek kiváltsága lett, a „kommunális fényűzés” elfelejtődött. A kommün bukása azt is jelentette, hogy a Föld nem dőlt ki a sarkából.

A kommün eltiprásától számolhatjuk tulajdonképpen a munkásmozgalom évszázadát, amely valamikor az újbaloldali forradalmi hullám elcsendesülésével, tán leginkább az olasz „hosszú ’68” végével, 1977-ben fejeződött be. A kommün, hogy így mondjuk, ezen első élete ekkor véget ért. Hiszen a munkásosztály századának elmúltával a kommün első életének kérdései többnyire érdektelenné váltak, legalábbis azok, amelyek a „társadalmi bázis” és a „szocialista jelleg” problémáival foglalkoztak. Ma már inkább a demokráciára történő libertárius szellemben való rákérdezés a kommün igazi „üzenete”. Túl a heroizmuson, a lírai mártíromságon, az *emlékezésen*, végül is a kommün feltette a demokrácia legalapvetőbb kérdését: a népszuverenitás és a hatalom gyakorlásának problémáját. *A minima* mindez jelentheti a bizalmatlanságot a képviselői rendszerrel szem-

⁸ Ezt már a tisztán látó kortársak is észrevették, mint Gustave Lefrançais: „A kommün valódi «bűne», oh, minden fajtájú, minden színű burzsoák: monarchisták, bonapartisták, de ti is rózsaszínű vagy akár vörös republikánusok, az volt, hogy megmutatta: a proletariátus képes a társadalmat irányítani, semmi szüksége rátok... A közszolgáltatások újjászervezése a legegyszerűbb bizonyítéka mindennek... A kommün megkísérelte felváltani az államérdeken – mely mögé rejtitek tolvajlásaitokat és becsstelenségeiteket – alapuló kormányzatokat a polgárok állandó közvetlen cselekvésével és ellenőrzésével... Ezt sosem fogjátok megbocsátani neki.” (Lefrançais, 52.)

ben, vagy éppen a hivatásos politikusok elutasítását. A kommün azonban jóval mélyebb kérdésekkel is szembesíthet minket. A „demokratikus szociális köztársaság”, a „közvetlen népi demokrácia” (melyek nevében 1793 óta minden felkelés kitört) örökösei, a kommünárok egyben tökéletesen biztosak voltak: abban, hogy a népszuverenitást nem lehet delegálni vagy képviselni, csak valóban gyakorolni. Mindezt igen magas szinten meg is valósították. A „képviselői válságának” korában vakok lennénk, ha éppen a kommün példáját hagynánk figyelmen kívül. Ahogy Marx írta: a kommün a bonapartizmus (a korabeli „*empire*”, hogy büvészkedjünk a szavakkal) „egyenest ellentéte” volt. A mai korszakunktól nincs olyan távol a klasszikus bonapartizmus időszaka, azaz az autoritárius hatalom és a liberális piacgazdaság házassága, ahol a választások még a legparlamentárisabb országokban is lassan egy-egy személyről szóló népszavazások lesznek. A kommün receptje mindez ellen a valódi népuralom rendszere volt.

*

Autonómia és politikai részvétel, kormányzottak és kormányzók a lehetőségességig való azonosulása: 1871 kommünárja aligha a „múlt embere” – kortársunk inkább. Manapság (tulajdonképpen, ahogy a kommün Párizsban is történt) a kormányzás módjának és a kormányzók csoportjának evidenciája válik megkérdőjelezhetővé a „lábadók” különböző elemeinek és a „lábadás” különböző okainak néha váratlan formát öltő „konvergenciájával”. Mint 1871 Párizsban: a gyakorlati politika (maga a „lábadás”) közös tapasztalata mintha többet számítana, fontosabb lenne, mint az egyébként egymástól igen eltérő politikai és másfajta vélemények a lábadók körében. Nem mintha ezek a véleménykülönbségek egyszerűen nem számítanának valamiféle „politika előtti” állapotban (ahogy a párizsi kommün sem „forradalmi primitivizmus” volt, ahogy később a professzionális forradalmárok hajlamosak voltak kezelni), hanem bizonyos tekintetben elvesztik jelentőségüket, hiszen maga a lábadás más szinten történik meg. Éppen ez teszi lehetővé, hogy igencsak eltérő véleménnyel bíró emberek közösen cselekedjenek – ahogy a kommünárok tették.

Persze minden lábadásnak szüksége van olyan „rejtett hagyományokra”, amelyek az emancipáció új útjait nyithatják meg. A párizsi kommün az egyik ilyen elfelejtett tradíció lehet – nem véletlen, hogy felé fordul az új nemzedékek figyelmé (miközben 1917 és a munkásmozgalom évszázada legfeljebb megemlékezések tárgya).

Lissagaray Varlin szájába adta a kijelentést: „Önök harcoltak a kommün ellen, és mit értettek meg az egészből? A forradalom kezdődött meg, Önök pedig azt hitték, hogy a világ végét látják” (432.). Azok, akik összekeverik az igazságtalanságra és az elnyomásra alapozott világuk végét a világ végével, ma sincsenek kevesen.

Alighanem ideje annak, hogy a kommünt ne csak mint a proletárforradalmak hajnalát, de ne is csak mint valamiféle forradalmi primitivizmust vegyük szemügyre (amelynek az utólagos bölcsesség magaslatáról fejére olvassuk a „hibáit”), hanem mint egy nagy,

természetesen pozitív és negatív elemeket egyaránt hordozó történelmi tapasztalatot, amelynek talán még ma sem aknáztuk ki minden tanulságát. Ha ma vesszük szemügyre a kommün tapasztalatát, inkább arra a megállapításra juthatunk, hogy éppen a népi spontaneitásból fakadó „irracionalis”, „felelőtlen” tetteinek van a leginkább aktualitása; például az adminisztráció, a közszolgáltatások ellátása nem tapasztalattal vagy speciális tudással, hanem jó szándékkal, és elkötelezett és bátor emberekkel, vagy éppen a közvetlen demokrácia ezernyi intézménye, amelyek részvételt biztosítottak mindenki számára, és beleszólási lehetőséget a közügyekbe.

A kommün ismét felvetette a demokratikus „társadalmi szerződés” legfontosabb problémáját: hogyan lehet a nép kormányzatának olyan formát adni, amely a népből emelkedik ki, de nem válik annak elnyomójává, és mindezt talán máig a legkidolgozottabb választ adta. Arról volt szó (túl a valamiféle „decentralizáció” banalitásán), hogy a demokráciát valóban az alapjaitól építsék fel. Ez tulajdonképpen maga a kommün, amely így nemcsak egy város önkormányzata, hanem valóban a végre megtalált „politikai forma”. A kommün munkájából élő polgártársa (*citoyen travailleur*) azt követelte, hogy a népszuverenitás végletekig valósuljon meg, a felkelők számára nem egy absztrakt köztársaságról volt szó, hanem egy „igazi” köztársaságról, amely nem lehet más, mint szociális és demokratikus. Szociális, azaz olyan, amely képes mindenki számára elérhetővé tenni a jólétet és a boldogságot, illetve demokratikus, azaz mindenki politikai részvételét biztosítja.

Másrészt, ami a kommün első életében többnyire zavaró momentumnak számított, azaz hogy a felkelés mégiscsak egy város kommunalista-autonomista lábadása volt, az mára éppen hogy különös aktualitást ad neki. A „városi felkelések” témája újra aktuális volt, hiszen vannak városi felkelések. Tömegek teszik igen explicitté, hogy városaink „áldozatul estek”. Árucikké váltak, amelyek egyetlen célja az érték termelése: remek befektetés, kitűnő tökevonzó képesség⁹ – csak éppen nem lehet bennünk élni. Dzsentrifikáció, megtisztított kerületek, élhetetlen külvárosok, szegregáció, a turizmus és a hívalkodó fogyasztás szolgálatába állított belvárosok.

Manapság minden város egy Haussmann utáni Párizs: város polgárai nélkül és polgárok városuk nélkül. Minden ilyen városi lábadás célja a „város visszafoglalása a város által”. Hiszen a kommün persze egyúttal a város visszahódítása, a fogyasztás és a kereskedelem forgatagából valódi lakóhellyé tétele, az életünk mindennapjainak gyökeresen más formában való berendezése. A kommün egy felszabadító nagy vigasság, mulatság és for-

⁹ Haussmann Párizsa volt talán az első példája a jelenségnek, amikor alapvetően változott meg magának a „várostervezésnek” a logikája: eddig a város előteremtett bizonyos összegeket, amelyet aztán a város fejlesztésére fordítottak (a logika tehát ez volt: város–pénz–város). Akkor azonban hiteket vetek fel azzal a céllal, hogy átépítsék a várost, hogy az még több hasznot termeljen (a logika tehát: pénz–város–pénz). Erről Marc Berdet el- képesztően érdekes munkája (*Fantasmagorie du capital. L'invention de la ville-marchandise*) mesél nekünk, amely végigkísér minket Párizson, a világkiállításokon, a shopping melleken, Las Vegason, Disneylanden és még számtalan helyen, hogy leírja a tőke fantasmagóriájának diadalútját, amely városainkból egyszerű árucikkeket csinált.

radalom egyszerre (mint minden igazi forradalom: örökre a spontán népi forradalmak szimbóluma marad). A kommün nők és férfiak felkelése az elviselhetetlennel szemben, akik a saját kezükbe vették a sorsukat, maguk uraivá váltak a kifejezés legigazibb értelmében.

A kommün társadalmi háborúja (noha a körülmények a felszínen sokat változtak) még ma sem ért véget. A munkában, hogy „a kommün tudattalan tendenciát tudatossá tegyük” (Engels), még nem mondatott ki az utolsó szó. Az elégedetlenség, a frusztráció, a lázadási potenciál – nem éppen hiánycikkek manapság sem. Ahogy a szituacionisták írták 1962-ben:

„A kommün merészségét és újtó jellegét elsősorban nem a mi korunkhoz kell mérnünk, hanem az akkori politikai, intellektuális és erkölcsi élet banalitásaihoz. Az összes létező banalitás szolidaritásához, amelyre a kommün tüzet nyitott. Ha így járunk el, akkor fel tudjuk mérni, hogy milyen újítást jelentene egy hasonló robbanás a mai (jobb- és baloldali) banalításokkal szemben.” (Kotányi–Debord–Vaneigem, 1962)

Napjainkban sincs ez másképp.

„Párizs szabad város” – ahogy a kommünárok szerették mondani, nem jelentett mást, mint hogy a nép kikerült mindenféle gyámság alól. Ebben az értelemben valóban a legradikálisabb XIX. századi felkelés volt, a nép a maga urává kívánt válni, nagyon is gyakorlati formában. Ezt figyelhetjük meg a klubokban, a városnegyedekben, a számtalan gyűlésen – a nép akaratát (és képességét!) az autonómiára, a politikai részvételre. A helyi kommünök teljes autonómiája az egész országban, a polgárok állandó részvétele a közösség ügyeiben, a tisztviselők és a funkcionáriusok választása és visszahívhatósága, az oktatás felszabadítása, a munka megszervezése és a népszuverenitás valódi gyakorlása, a kultúra demokratizálása, a „kommunális fényűzés” mindenki számára elérhetővé tétele.

A kommünár nők és férfiak többsége a jó öreg *sans-culotte* örökség és a XIX. századi szocializmus nyelvezete, szimbolikája, ideológiája révén alighanem egy új világról álmodott: egy demokratikus, szociális, libertárius, részvételi köztársaságról. Autonómia, politikai részvétel, kormányzók és kormányozottak lehetőség szerinti megfeleltetése, hogy „a kunyhók kicsit magasabbak, a kastélyok pedig kicsit alacsonyabbak legyenek”. A XIX. századi kommünár kevésbé a múlt embere, mint a ma már csak a megemlékezésekben élő munkásmozgalmi proletár. Közelebb áll hozzánk, mert a kommün a nép forradalma volt, nem a proletariátusé. Ahogy a kommün egyik nagy alakja és történésze, Arthur Arnould írta (312.): „*La Révolution: c'est le peuple, la Commune: c'est le peuple, la démocratie: c'est le peuple, le socialisme, c'est le peuple!*” („A forradalom maga a nép; a kommün maga a nép; a demokrácia maga a nép; a szocializmus maga a nép!”)

Nem véletlen, hogy 2016-ban, egy újabb forró párizsi tavaszon az „ultrabaloldali” lázadók a *La République* téren mire cserélték le az utcatáblákat: „*Place de la Commune de Paris*”.

Aligha kétséges: a párizsi kommün eszméi előtt még szép napok állnak.

BIBLIOGRÁFIA

- Abensour, Miguel (2013): *Les passages Blanqui, Walter Benjamin entre mélancolie et révolution*. Paris: Sens & Tonka
- Adamov, Arthur (1959): *La Commune de Paris. Anthologie*. Paris: Éditions sociales
- Agulhon, Maurice (2001): *Marianne au combat. L'imagerie et la symbolique républicaines de 1789 à 1880*. Paris: Flammarion
- Albistur, Maïté–Armogathe, Daniel (1977): *Histoire du féminisme français du Moyen Âge à nos jours*. Paris: Éditions des femmes
- Albouy, Pierre (1951): Victor Hugo et la Commune. *La Pensée*, 1951, No. 35, 59–65.
- Allemane, Jean (1908): *Mémoires d'un communard, des barricades au bagne*. Paris: Librairie socialiste
- Andrieu, Jules (1971): *Notes pour servir à l'histoire de la Commune de Paris*. Paris: Payot
- Aranyossi, Magda (1952): *Frankel Leó*. Budapest: Szikra
- Ariès, Philippe (1979): La population parisienne. In: *Histoire des populations françaises et de leurs attitudes devant la vie depuis le XVIIIe siècle*. Paris: Editions du Seuil, 119–197.
- Arnould, Arthur (1981): *Histoire populaire et parlementaire de la Commune*. Lyon: Laffont (Bruxelles, 1878)
- Azéma, Jean-Pierre–Winock, Michel (1964): *Les Communards*. Éditions du Seuil
- Badiou, Alain (2009a): La Commune de Paris: une déclaration politique sur la politique. In: *L'hypothèse communiste*. Paris: Nouvelles Editions Lignes, 135–179.
- Badiou, Alain (2009b): A kommunizmus múltja, jelene és jövője. *Fordulat*, 5. 96–108.
- Bellet, Roger (1971): Présent et pérennité de la Commune dans l'écriture de Jules Vallès. Du journal 'Le Cris du Peuple' à 'L'Insurgé'. Le centenaire de la Commune de Paris. *Les Cahiers de Varsovie*, 248–259.
- Bellet, Roger–Régnier, Philippe (éd.) (1994): *Écrire la Commune, témoignages, récits et romans, 1871–1931*. Tusson: Editions du Lérot
- Bakunin, Mihail (1991): A párizsi kommün és az állam eszméje. In: Bozóki András–Sükösd Miklós (szerk.): *Anarchizmus*. Budapest: Századvég, 331–341.
- Barron, Louis (1889): *Sous le drapeau rouge*. Paris: Albert Savine
- Baronnet, Jean (2006): *Regard d'un Parisien sur la Commune. Photographies inédites de la Bibliothèque historique de la Ville de Paris*. Paris: Gallimard
- Benjamin, Walter (1997): *Paris, capitale du XIX. siècle*. Paris: Éditions du Cerf
- Bensaïd, Daniel (2008): Politiques de Marx. In: Karl Marx–Friedrich Engels: *Inventer l'inconnu. Textes et correspondances autour de la Commune*. Paris: La Fabrique éditions, 15–107.

- Bensaïd, Daniel (2009): Marxizmusok tegnap és ma. *Rednews* <http://rednews.hu/a-gyakorlat-elmelete/default/marxizmusok-tegnap-es-ma.htm>
- Berdet, Marc (2013): *Fantasmagories du capital. L'invention de la ville-marchandise*. Paris: Éditions La Découverte
- Berdet, Marc (2014): *Walter Benjamin, la passion dialectique*. Paris: Armand Colin
- Bourgin, Georges (1971): *La Commune*. Paris: Flammarion
- Braibant, Sylvie (1993): *Élisabeth Dmitrieff, aristocrate et pétroleuse*. Paris: Belfond
- Braire, Jean (1988): *Sur les traces des communards*. Paris: Les Amis de la Commune
- Brécy, Robert (1991): *La chanson de la Commune: chansons et poèmes inspirés par la Commune de 1871*. Paris: Les Éditions ouvrières
- Brocher, Victorine (2017): *Souvenirs d'une morte vivante*. Paris: Libertia (Paris, 1909)
- Bruhat, Jean (1971): Les échos de la Commune de Paris dans le socialisme français. Le centenaire de la Commune de Paris. *Les Cahiers de Varsovie*, 201–212.
- Bruhat, Jean (1972): Pouvoir, pouvoirs, État en 1871?. *Le Mouvement social*, No. 79, avril–juin, 157–171.
- Bruhat, Jean–Dautry, Jean–Tersen, Émile (1970): *La Commune de 1871*. Paris: Éditions sociales
- Buonarotti, Philippe (1987): *Összeesküvés az egyenlőségért*. Budapest: Európa
- Cacérés, Béningo (1967): *Le mouvement ouvrier*. Paris: Éditions du Seuil
- Caron, Jean-Claude (2015): *Paris, l'insurrection capitale*. Paris: Champ Vallon Éditions
- Carrot, Georges (2001): *La Garde nationale (1789–1871), Une force publique ambiguë*. Paris: L'Harmattan
- Castagnez-Ruggiu, Noëline (1997): *Histoire des idées socialistes en France*. Paris: Éditions La Découverte
- Castells, Manuel (1983): *The City and the Grassroots. A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*. London: Edward Arnold
- Chaudun, Nicolas (2015): *Le brasier, Le Louvre incendié par la Commune*. Paris: Actes Sud
- Chevalier, Louis (1950): *Formation de la population parisienne au XIXe siècle*. Paris: Presse universitaire de France
- Chevalier, Louis (1958): *Classes laborieuses, classes dangereuses*. Paris: Plon
- Choury, Maurice (1971): *Vive la Commune! A párizsi kommun története*. Budapest: Kossuth
- Citron, Pierre (1961): *La poésie de Paris dans la littérature française de Rousseau à Baudelaire*. Paris: Éditions de Minuit
- Csunderlik, Péter (2019): „A vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. *A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Dalotel, Alain (1997): *La barricade des femmes*. In: Corbin, Alain–Mayeur, Jean-Marie (ed.): *La barricade*. Paris: Éditions de la Sorbonne, 341–355.
- Dalotel, Alain (1998): Les femmes dans les clubs rouges 1870–1871. In: Corbin, Alain–Jacqueline, Lalouette–Riot–Sarcey, Michèle (sous la direction de): *Femmes dans la cité, 1815–1871*. Paris: Créaphis Éditions, 293–305.
- Dalotel, Alain (2004): *André Léo (1824–1900), la Junon de la Commune*. Chauvigny: Association des publications chauvinoises
- Dalotel, Alain–Faure, Alain–Freiermuth, Jean-Claude (1980): *Aux origines de la Commune: le mouvement des réunions publiques à Paris (1868–1870)*. Paris: Maspero
- Debouchy, Victor (2001): *La vie à Paris sous la Commune*. Paris: Christian

- Découfflé, André-Clément (1969): *La Commune de Paris, 1871: révolution populaire et pouvoir révolutionnaire*. Paris: Cujas
- Debord, Guy (2006): Panegyrique, I–II (1989–1990). In: *Oeuvres*. Paris: Gallimard, 1656–1761.
- Diatkine, Manuel (1998): Vie privée et vie publique des femmes devant le siège de Paris 1870–1871. In: Corbin, Alain–Jacqueline, Lalouette–Riot–Sarcey, Michèle (sous la direction de): *Femmes dans la cité, 1815–1871*. Paris: Créaphis Éditions, 305–319.
- Dominique, Pierre (1962): *La Commune de Paris*. Paris: Club des Amis du Livre
- Dommanget, Maurice (1937): *Hommes et choses de la Commune*. Marseille: Éditions de la coopérative des amis de „L'Ecole émancipée”
- Dommanget, Maurice (1960): *Blanqui et l'opposition révolutionnaire à la fin du Second Empire*. Paris: Armand Colin
- Dommanget, Maurice (1966): *Histoire du drapeau rouge*. Paris: Éditions de l'Etoile
- Domokos, János (1973): *A párizsi kommun napjai dokumentumok és emlékiratok tükrében*. Budapest: Európa
- Dubois, Jean (1962): *Le vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872. A travers les œuvres des écrivains, les revues et les journaux*. Paris: Larousse
- Duclos, Jacques (1962): *A párizsi kommun*. Budapest: Kossuth
- Dufrancatel, Christiane (1979): La femme imaginaire des hommes. Politique, idéologie et imaginaire dans le mouvement ouvrier. In: Dufrancatel, Christiane–Farge, Arlette–Fauré, Christine et al.: *L'Histoire sans qualités*. Paris: Éditions Galilée, 159–186.
- Dunayevskaya, Raya (1989): *Philosophy and Revolution: from Hegel to Sartre and from Marx to Mao*. New York: Columbia University Press
- Engels, Friedrich (1969): A lakáskérdéshez. In: *MEM*, 18. 197–272.
- Flaubert, Gustave (1965): *Érzelmek iskolája*. Budapest: Európa
- Fournier, Éric (2008): *Paris en ruine. Du Paris haussmannien au Paris communard*. Paris: Imago
- Fournier, Éric (2013): *La Commune n'est pas morte. Les usages politiques du passé de 1871 à nos jours*. Paris: Libertia
- Gaillard, Jeanne (1971): *Communes de province, Commune de Paris*. Paris: Flammarion
- Gaillard, Jeanne (1977): *Paris, la ville 1852–1870*. Paris: Honoré Champion
- Gáll János (1971): A százéves Kommun tanulságai. *Korunk*, 1971, 4. 554–559.
- Gallo, Max (1971): *Tombeau pour la Commune*. Paris: Robert Laffont
- Godineau, Laure (2010): *La Commune de Paris par ceux qui l'ont vécue*. Paris: Parigramme
- Goodyer, Lisa T. (2003): Que l'on soit toujours citoyen et soldat. *Société & Représentations*, 2003, 2. 257–567.
- Gould, Roger V. (1995): *Insurgent Identities: Class, Community and Protest in Paris from 1848 to the Commune*. Chicago: The University of Chicago Press
- Grajewska, Irena (1971): La nouvelle conception de la représentation populaire dans la Commune de Paris. Le centenaire de la Commune de Paris, *Les Cahiers de Varsovie*, 57–68.
- Greenberg, Louis M. (1971): *Sisters of Liberty: Marseille, Lyon. Paris and the Reaction to a Centralized State*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press
- Gullickson, Gay L. (1996): *Unruly Women of Paris: Images of the Paris Commune*. Ithaca: Cornell University Press
- Haffner, Sebastian (2018): La Commune de Paris, I–II, *Commentaire*, No. 1–2., 123–138., 371–380.
- Harvey, David (2011): *Le capitalisme contre le droit à la ville, Néolibéralisme, urbanisation, résistances*. Paris: Éditions Amsterdam

- Harvey, David (2012): *Paris, capitale de la modernité*. Paris: Les Prairies ordinaires (London, 2003)
- Haupt, Georges (1972): La Commune comme symbole et comme exemple. *Le Mouvement social*, No. 79, avril–juin, 205–226.
- Hazan, Eric (2002): *L'Invention de Paris*. Paris: Éditions du Seuil
- Heller, Ágnes (1970): *A mindennapi élet*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Hugo, Victor (1962): *Kilencvenhárom*. Budapest: Európa
- Internationale lettriste (1954): Les gratte-ciel par la racine. In: Guy Debord: *Oeuvres*. Paris: Gallimard, 143–145.
- Internationale situationniste (1969): Le commencement d'une époque. In: Guy Debord: *Oeuvres*. Paris: Gallimard, 917–963.
- Jemnitz, János (1971): Kortársak a párizsi kommunáról. *Történelmi Szemle*, 1971, 1–2. 1–23.
- Johnson, Martin Philip (1994): Citizenship and gender: The Légion des Fédérées in the Paris Commune of 1871. *French History*, Vol. 8, 276–295.
- Johnson, Martin Philip (1996): *The paradise of association: political culture and popular organisations in the Paris Commune of 1871*. Ann Arbor, University of Michigan Press
- Jones, Kathleen–Vergès, Françoise (1991): Women, politics, and the Paris Commune of 1871. *History of European Ideas*, Vol. 13, No. 6, 711–732.
- Judt, Tony (1986): Le mouvement ouvrier français au XIXe siècle. In: *Le marxisme et la gauche française*. Paris: Hachette
- Juillard, Jacques (1971): *Fernand Pelloutier et les origines du syndicalisme d'action directe*. Paris: Ed. du Seuil
- Kardos G. György (2011): A végső. *Ezredvég*, 5. 66–68.
- Kautsky, Karl–Luxemburg, Rosa–Pannakoeck, Anton (1983): *Socialisme: La voie occidentale*. Paris: Presses universitaires de France
- Kieniewicz, Stefan (1971): „Pour notre liberté et pour la vôtre.” Le centenaire de la Commune de Paris. *Les Cahiers de Varsovie*, 9–27.
- Korányi, Atila–Debord, Guy–Vaneigem, Raoul (1962): A Kommunáról. *Rednews*, http://www.rednews.hu/index.php/az-elmelet-gyakorlata/584-a-kommunenl?screen_width=1280
- Kumanyov, Viktor (1972): La Commune de Paris dans l'ouvrage de Lénine postérieur à octobre 1917. *Le Mouvement social*, No. 79, avril–juin, 192–200.
- Larguier, Gilbert–Quaretti, Jérôme (éd.) (2000): *La Commune de 1871: Utopie ou modernité?* Perpignan: Presses Universitaires de Perpignan
- Latta, Claude (éd.) (2004): *La Commune de 1871. L'événement, les hommes et la mémoire*. Saint-Étienne: Publications de l'Université de Saint-Étienne
- Lavabre, Marie-Claire (1994): *Le Fil rouge. Sociologie de la mémoire communiste*. Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques
- Lecaillon, Jean-François (2016): *Les impressionnistes et les ruines de Paris (1871–1883)*. <https://p3.storage.canalblog.com/36/68/1243198/112242633.pdf>
- Lefebvre, Henri (1961): *Critique de la vie quotidienne*, II, *Fondements d'une sociologie de la vie quotidienne*. Paris: L'Arche
- Lefebvre, Henri (1965): *La Proclamation de la Commune*. Paris: Gallimard
- Lefrançais, Gustave (2001): *Études sur le mouvement communaliste de Paris en 1871*. Paris: Ressouvenances (Neuchâtel, 1871)
- Lefrançais, Gustave (2013): *Souvenirs d'un révolutionnaire, De juin 1848 à la Commune*. Paris: La Fabrique éditions. (Paris, 1902)

- Lehning, Arthur (1972): Michel Bakounine: Théorie et pratique du fédéralisme anti-étatique en 1870–1871. Jalons pour une histoire de la Commune de Paris. *International Review of Social History*, vol. XVII, 455–473.
- Lenin, Vlagyimir Iljics (1950): *A szociáldemokrácia két taktikája*. Budapest: Szikra
- Lenin, Vlagyimir Iljics (1977): *Allam és forradalom*. Budapest: Kossuth
- Léonard, Mathieu (2011): *L'émancipation des travailleurs. Une histoire de la Première Internationale*. Paris: La Fabrique éditions
- Le Quillec, Robert (2006): *La Commune de Paris, bibliographie critique*. Paris: Boutique de L'Histoire
- Lidsky, Paul (2010): *Les écrivains contre la Commune*. Paris: La Découverte
- Lissagaray, Prosper-Olivier (2004): *L'histoire de la Commune de 1871*. Paris: La Découverte (Paris, 1896)
- Loewy, Michaël (2007): La ville, lieu stratégique de l'affrontement des classes. Insurrections, barricades et haussmannisation de Paris dans le Livre des passages de Walter Benjamin. In: Witte, Bernd (ed.): *Tópográfia du souvenir. „Le livre de passage” de Walter Benjamin*. Paris: Presses Sorbonne Nouvelle, 65–78.
- Lukács György (1940): A százéves Zola. In: Kenyeres Zoltán (szerk.) (1978): *Esszépanoráma 1900–1944*, II. Budapest: Szépirodalmi, 554–568.
- Luxemburg, Rosa ([1916] 1958): A szociáldemokrácia válsága. In: *Válogatott beszédek és írások*, I. Budapest: Kossuth, 92–202.
- Malon, Benoît (2001): *La Troisième défaite du Proletariat Français*. Paris: Ressouvenances (Neuchâtel, 1871)
- Manfredonia, Gaetano (1999): Persistance et actualité de la culture politique libertaire. In: Bernstein, Serge (sous la direction de): *Les cultures politiques en France*. Paris: Editions du Seuil, 242–268.
- Marchand, Bernard (2017): *Paris, histoire d'une ville (XIXe–XXe siècle)*. Paris: Points
- Marx, Karl–Engels, Friedrich–Lenin, Vlagyimir Iljics (1971): *A párizsi kommunáról*. Budapest: Kossuth
- Mehring, Franz (1982): *Karl Marx. Életrajz*. Budapest: Kossuth
- Michel, Louise (1999): *La Commune. Histoire et souvenirs*. Paris: Découverte (Paris, 1898)
- Milza, Pierre (2010): *L'Année terrible*, Tome 2, *La Commune*. Paris: Perrin
- Mitterand, Henri (1971): Les écrivains et la Commune. Le centenaire de la Commune de Paris. *Les Cahiers de Varsovie*, 219–235.
- Moissonnier, Maurice (1972a): La Province et la Commune. Jalons pour une histoire de la Commune de Paris. *International Review of Social History*, vol. XVII, 151–182.
- Moissonnier, Maurice (1972b): Les Communes provinciales, propositions pour une étude. *Le Mouvement social*, No. 79, avril–juin, 124–133.
- Molinari, Gustave de (1871): *Les clubs rouges pendant le siège de Paris*. Paris: Garnier Frères
- Murányi-Kovács Endre (1961): *A párizsi csatadal. A párizsi kommun költségzete*. Budapest: Magyar Helikon
- Noël, Bernard (2000): *Dictionnaire de la Commune*. Paris: Mémoire du Livre
- Noiriel, Gérard (1986): *Les ouvriers dans la société française, XIXe–XXe siècle*. Paris: Ed. du Seuil
- Nyilas Márta (szerk.) (1971): *Magyar szemtanúk a Párizsi Kommunáról*. Budapest: Kossuth
- Pelletan, Camille (1880): *La Semaine de mai*. Paris: Dreyfous
- Perrot, Michelle (1979): La femme populaire rebelle. In: Dufrancatel, Christiane–Farge, Arlette–Fauré, Christine et al.: *L'Histoire sans qualité*. Paris: Editions Galilée, 123–156.

- Psichari, Henriette (1970): Aveuglement des écrivains. *Europe*, Vol. 499–500, novembre–décembre, 90–101.
- Rancière, Jacques (1981): *La nuit des prolétaires, archive du rêve ouvrier*. Paris: Fayard
- Régner, Philippe (1998): Les femmes saint-simoniennes: de l'égalité octroyée à l'autonomie forcée, puis revendiquée. In: Corbin, Alain–Lalouette, Jacqueline–Riot-Sarcey, Michèle (sous la direction de): *Femmes dans la cité, 1815–1871*. Paris, Créaphis Editions, 495–515.
- Rey, Claudine–Gayat, Annie–Pepino, Sylvie (2013): *Dictionnaire des femmes de la Commune. Des oubliées de l'histoire*. Paris: Editions Les bruits des autres
- Rials, Stéphane (1985): *Nouvelle Histoire de Paris. De Trochu à Thiers, 1870–1873*. Paris: Diffusion Hachette
- Rifkin, Adrien (2016): *Communards and Other Cultural Histories*. Leyden: Brill
- Rihs, Charles (1955): *La Commune de Paris, 1871: sa structure et ses doctrines*. Genève: Droz
- Riot-Sarcey, Michèle (2002): *Histoire du féminisme*. Paris, La Découverte
- Riot-Sarcey, Michèle (2004): Les femmes et la gauche en France: entre discours émancipateurs et pratique de domination. In: Becker, Jean-Jacques–Candar, Gilles (sous la direction de): *Histoire des gauches en France*, Vol. 1, *L'héritage du XIXe siècle*. Paris: La Découverte, 362–379.
- Robb, Graham (2015): Répression. In: *Une histoire de Paris par ceux qui l'ont fait*. Paris: Champs, 215–237.
- Rosanvallon, Pierre (1998): *Le Peuple introuvable. Histoire de la représentation démocratique en France*. Paris: Gallimard
- Ross, Kristin (2013): *Rimbaud, la Commune de Paris et l'invention de l'histoire spatiale*. Paris: Les Prairies ordinaires
- Ross, Kristin (2015): *L'imaginaire de la Commune*. Paris: La Fabrique
- Rougerie, Jacques (1961): Quelques documents nouveaux pour l'histoire du Comité central républicain des Vingt arrondissements. *Le Mouvement social*, No. 37, octobre–décembre, 58–82.
- Rougerie, Jacques (1964a): *Les sections françaises de l'Association Internationale des Travailleurs*. <http://www.commune-rougerie.fr/les-sections-francaises-de-fr,8,71.cfm>
- Rougerie, Jacques (1964b): *Procès des Communards*. Paris: Julliard
- Rougerie, Jacques (1971): *Paris libre 1871*. Paris, Seuil
- Rougerie, Jacques (1972a): L'Association Internationale des Travailleurs et le mouvement ouvrier à Paris pendant les événements de 1870–1871. Jalons pour une histoire de la Commune de Paris. *International review of Social history*, vol. XVII, 3–102.
- Rougerie, Jacques (1972b): Mil huit cents soixante et onze. *Le Mouvement social*, No. 79, avril–juin, 49–77.
- Rougerie, Jacques (1973): *1871: Jalons pour une histoire de la Commune de Paris*. Paris: Presse universitaire de France
- Rougerie, Jacques (1977): L'espace populaire parisien en 1871. *Bulletin de l'Institut d'Histoire économique et sociale de l'Université de Paris I*. No. 5, 19–38.
- Rougerie, Jacques (2004): La Commune et la gauche française. In: Jean-Jacques Becker–Candar, Gilles (éd.): *Histoire des gauches en France*, Vol. 1, *L'héritage du XIXe siècle*. Paris: La Découverte, 95–112.
- Rougerie, Jacques (2006): *Film et Histoire. La Commune de Peter Watkins*. <http://www.commune-rougerie.fr/la-commune-de-peter-watkin,fr,8,69.cfm>
- Rougerie, Jacques (2010): 1871: la Commune de Paris. In: Fauré, Christine, (éd.): *Nouvelle Encyclopédie politique et historique des femmes*. Paris, Les Belles Lettres, 405–431.

- Rougerie, Jacques (2012): *Paris insurgé – La Commune de 1871*. Paris: Gallimard
- Rousin, François (1998): Les Femmes „socialistes”. In: Corbin, Alain–Lalouette, Jacqueline–Riot-Sarcey, Michèle (sous la direction de): *Femmes dans la cité, 1815–1871*. Paris: Créaphis Editions, 515–531.
- Rubel, Maximilien (1962): Deux interviews de K. Marx sur la Commune. *Le Mouvement social*, No. 38, janvier–mars, 3–27.
- Sapir, Boris (1972): Petr Lavrov. Jalons pour une histoire de la Commune de Paris. *International Review of Social History*, vol. XVII, 441–454.
- Schulkind, Eugène W. (1950): Le rôle des femmes dans la Commune de 1871. *Revue des révolutions contemporaines – 1848*, No. 185, 16–19.
- Schulkind, Eugène W. (1951): La Commune à travers de la littérature. *La Pensée*, Vol. 35–36, 29–47, 70–82.
- Schorske, Carl E. (1998): *Bécsi századvég. Politika és kultúra*. Budapest: Helikon
- Seigel, Jerrold (1991): *Paris bohème. Culture et politique aux marges de la vie bourgeoise*. Paris: Gallimard
- Serman, William (1986): *La Commune de Paris (1871)*. Paris: Fayard
- Shafer, David (1993): „Plus que des ambulancières”. Women in articulation and defence of their ideals during the Paris Commune (1871). *French History*, Vol. 7, 85–101.
- Soboul, Albert (1968): *Les sans-culottes parisiens en l'An II: Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire 1793–1794*. Paris: Editions du Seuil
- Soboul, Albert (1972): L'An deux. *Le Mouvement social*, No. 79, avril–juin, 16–31.
- Soria, Georges (1970–1971): *La Grande histoire de la Commune*, 5. vol. Paris: Laffont
- Szamuely Tibor (1975): *Összegyűjtött irások és beszédek*. Budapest: Magvető
- Talès, C. (1921): *La Commune de 1871*. Paris: Librairie du Travail
- Tartakowsky, Danielle (1999): *Nous irons chanter sur votre tombe: Le Père Lachaise, XIXe–XXe siècle*. Paris: Aubier
- Tartakowsky, Danielle–Jean-Louis, Robert (1999) (éd.): *Paris, le Peuple, XVIIIe–XXe siècle*. Paris: Éditions de la Sorbonne.
- Thomas, Edith (1956): *Pauline Roland. Socialisme et féminisme au XIXe siècle*. Paris: M. Rivière
- Thomas, Edith (1963): *Les Pétoleuses*. Paris: Gallimard
- Tillier, Bertrand (2004): *La Commune de Paris, révolution sans images?* Paris: Champ-Vallon.
- Tissier, André (1970): Les spectacles pendant la Commune. *Europe*, Vol. 499–500, novembre–décembre, 179–199.
- Tombs, Robert (1997): *La guerre contre Paris, 1871*. Paris: Aubier
- Tombs, Robert (2014): *Paris, bivouac des révolutions. La Commune de 1871*. Paris: Libertia.
- Tridon, Gustave (1864): *Les Hébertistes, plainte contre une calomnie de l'histoire*. Paris: Chez l'auteur
- Trotsky, Léon (2012): *Terrorisme et communisme. L'Anti-Kautsky*. Paris: Ink Book Edition
- Trudel, Alexandre (2005): De Walter Benjamin à Guy Debord: le travail du négatif dans la modernité. *Konstellations*, 1, 8–7.
- Vallès, Jules (1959): *Szemben a világgal*, 1–3. (Jacques Vingtras). Budapest, Szépirodalmi
- Varloot, Jean (1951): Vallès vivant, Leçon du réalisme et de critique par un compagnon de route. *La Pensée*, 1, No. 35, 48–58.
- Vovelle, Michel (1999): *Les Jacobins*. Paris: La Découverte
- Vuillaume, Maxime (2013): *Mes cahiers rouges*. Paris: La Découverte. (Paris 1908–1914)

- Villiers Du Terrage, Marc de (1910): *Histoire des clubs de femmes et des légions d'amazones (1793–1848–1871)*. Paris: Plon-Nourrit et Cie
- Willard, Claude (1967): *Socialisme et communisme français*, Paris: Armand Colin
- Willard, Claude (éd.) (1995): *La France ouvrière*. Paris: Les Éditions de l'Atelier/Les Éditions Ouvrières
- Winock, Michel (1972): Jean Allemane, une fidélité critique. Jalons pour une histoire de la Commune de Paris. *International Review of Social History*, vol. XVII, 373–380.
- Wismann, Heinz (1986): *Walter Benjamin et Paris*. Paris: Editions du Cerf
- Witzig, Carol (1972): Bismarck et la Commune: La réaction des monarchies conservatrices contre les mouvements républicains et socialistes (1870–1872) vu à travers des archives allemandes. Jalons pour une histoire de la Commune de Paris. *International Review of Social History*, vol. XVII, 190–221.
- Zancarini-Fournel, Michelle (2016): La Commune, le peuple au pouvoir? In: *Les luttes et les rêves. Une histoire populaire de la France de 1685 à nos jours*. Paris: La Découverte, 336–378.
- Zylberberg-Hocquard, Marie-Hélène (1978): *Féminisme et syndicalisme en France*. Paris: Éd. Antropos

NÉVMUTATÓ

A

- Abensour, Miguel 338
- Adam, Juliette 254
- Adamov, Arthur 235
- Adoyonau, Louis 185
- Albistur, Maïté 256
- Albouy, Pierre 217, 319
- Allemane, Jean 159, 216, 237, 314–315
- Allix, Jules 122, 126, 257
- Almérás, Henri, d' 159
- Amouroux, Charles 70, 122, 133, 150, 217
- Andrieu, Jules 46, 135, 143, 217, 239, 329
- Appert, Eugène 309
- Arago, François 57, 362
- Aragon, Louis 323
- Aranyossi Magda 227, 262
- Armogathe, Daniel 256
- Arnold, Georges 96
- Arnould, Arthur 123, 130, 135–136, 150, 160, 163, 168, 209, 210, 230, 259, 312, 350, 355, 363, 376
- Assi, Adolphe-Alphonse 107, 156, 216, 246
- Auber, Daniel 169
- Auer, Ignaz 289
- Aurelle de Paladines, Louis, d' 98
- Avrial, Augustin 68, 121, 200
- Azéma, Jean-Pierre 158, 226

B

- Babeuf, François Noël 60–63, 226, 307, 357
- Babick, Jules 126
- Badiou, Alain 13, 286–287, 293, 298, 367
- Bakunin, Mihail Alekszandrovics 113, 123, 198, 273–275, 281–286

- Balzac, Honoré de 35–36, 43
- Barbès, Armand 45
- Barbier, Auguste 169
- Barbusse, Henri 323
- Barrès, Maurice 302
- Barron, Louis 11, 201, 237, 244, 248
- Barthes, Roland 15
- Bartók Béla 243
- Baudelaire, Charles 35, 46, 61, 338–339
- Bebel, August 274, 287
- Bédollière, Émile de 36
- Bellet, Roger 122, 138, 166, 168, 211
- Benjamin, Walter 11, 24, 26, 46, 61, 183, 249–250, 332, 336–339, 343–344
- Bensaïd, Daniel 92, 287, 329
- Béra, Léodile / még Léo, André 251
- Béranger, Pierre-Jean de 35
- Berdet, Marc 339, 375
- Bergeret, Jules 122, 156, 197–198
- Bernard, Claude 300
- Bernstein, Eduard 290
- Bert, Paul 236
- Bertin, Georges 226–227, 230
- Beslay, Charles 121–122, 125
- Billaud-Varenne, Jacques-Nicolas 129, 342, 357
- Bismarck, Otto von 53, 55, 86–87, 90, 95, 116, 202, 245, 275
- Blanc, Louis 45, 63, 65, 94, 189, 219, 225, 314, 362, 365–366
- Blancard, Hippolyte 310
- Blanchecotte, Augustine-Malvina 168, 211, 270
- Blanchet, Stanislav Xavier Pourille 237

Blanqui, Auguste 57, 61–62, 77, 79–81, 86–87, 91, 101–102, 120, 122, 125, 157, 159, 186, 236, 250, 338, 357
 Blixen, Karen 162
 Bloss, Wilhelm 274
 Blum, Léon 323–324
 Bonaparte, Louis 27, 30–31, 44, 47, 101, 186 *l. még* III. Napoleon
 Bonaparte, Pierre 78
 Bordas, Rosa 169
 Bouchez, Philippe 236
 Boulanger, Georges 197
 Bourget, Paul 302
 Bourgin, Georges 334
 Braquehais, Bruno 310
 Brecht, Bertolt 322
 Brécy, Robert 169, 242
 Breton, Geneviève 210
 Briot, Louis Alfred Auguste 124, 250
 Brissac, Henri 217
 Brissot, Jacques Pierre 342
 Brocher, Victorine 210, 266, 329
 Bruhat, Jean 130, 234, 331
 Brunel, Paul Antoine 208, 217
 Buonarroti, Philippe 63, 357

C

Cabet, Étienne 76, 189, 225
 Cafiero, Carlo 275
 Camélinat, Zéphirin 121, 140, 217
 Caro, Elme-Marie 248
 Caron, Jean-Claude 58
 Carrot, Georges 155
 Castells, Manuel 345–346
 Cathelineau, Jacques 190
 Cavaignac, Eugène 58, 292
 Céline, Louis-Ferdinand 33
 Chabrol, Pierre 325
 Char, René 241, 359
 Charette de La Contrie, François Athanase 190
 Chaumette, Pierre-Gaspard 131
 Chevalier d'Alix (Jean-Théodor Butler, de) 246
 Chevalier, Louis 13, 28, 38, 49
 Cholaster cipész 187

Choury, Maurice 16, 114, 207–208, 211, 240–241, 323
 Cipriani, Amilcare 246
 Cissey, Ernest Courtot de 214
 Citron, Pierre 35
 Clémence, Adolphe 123, 150
 Clemenceau, Georges 80, 88, 103, 110, 196, 236, 320, 362, 371
 Clément, Jean-Baptiste 165, 217, 242
 Clément-Thomas, Jacques Léonard 102
 Clinchant, Justin 214
 Cluseret, Gustave 124, 130, 136, 153, 156, 198–200, 203, 217
 Cochut, André 224
 Collot d'Herbois, Jean-Marie 342, 357
 Combault polgártárs 84
 Corbin, Alain 195
 Corbon, Anthime 24
 Corneille, Pierre 13
 Corot, Camille 239
 Courbet, Gustave 124–125, 129–130, 143, 160, 164–165, 216, 235, 238–239, 241, 249, 307–308, 326
 Couthon, Georges 129
 Crémieux, Adolphe 235
 Csernyisevskij, Nyikolaj Gavrilovics 262
 Csunderlik Péter 301

D

Da Costa, Gaston 138, 216
 Dąbrowski, Jarosław 246 *l. még* Dombrowski, Jarosław
 Dalotel, Alain 48, 70–74, 76–78, 245, 256, 353–354
 Dalou, (Aimé-)Jules 239
 Danton, Georges Jacques 63, 94, 207, 342
 Darboy, Georges 209
 Daudet, Alphonse 12, 248, 300
 Daudet, Léon 302
 Daumier, Honoré 239
 Dautry, Jean 234, 331
 David, Jacques-Louis 143
 Debock, Louis-Guillaume 143
 Debord, Guy 336, 339, 341–343, 376

Debouchy, Victor 211
 Debray, Régis 333
 Debrueil, Maxime 256
 Découffé, André-Clément 133, 145, 333
 Deguerry, Gaspard 209
 Delacroix, Eugène 18
 Delescluze, Charles 59, 64, 79, 87–88, 91, 106–107, 120, 122–123, 125, 130, 163, 166, 193, 204–205, 207–208, 216, 326, 366
 Delhom, Joël 276, 324
 Delion, Paul 126, 307
 Denis, Pierre 106, 118, 123, 165
 Deraismes, Maria 256
 Descamps, Baptiste 216
 Desmoulins, Camille 342
 Deutsch, Lorant 327
 Dickens, Charles 36
 Dinesen, Wilhelm 162
 Dmitrieff, Elisabeth 261–265 *l. még* Dmitrijeva, Jelizaveta; Tomanovszkaja, Elisabeth
 Dmitrijeva, Jelizaveta 262 *l. még* Dmitrieff, Elisabeth; Tomanovszkaja, Elisabeth
 Dombrowski, Jarosław 198–199, 202–204, 246, 256 *l. még* Dąbrowski, Jarosław
 Domela Nieuwenhuis, Ferdinand 288
 Dommanget, Maurice 56–57, 60, 62, 105, 245
 Domokos János 67, 86, 103, 127, 247
 Douay, Félix Charles 214
 Drumont, Édouard 302
 Du Camp, Maxime 11–12, 37, 252, 258, 266, 305, 307, 352
 Dubois, Jean 63, 188, 225–226, 248, 332
 Duclos, Jacques 164, 331
 Dufrancatel, Christiane 253, 272
 Dumartheray, François 277
 Dumas, Alexandre, ifj. 239, 246, 252, 258, 304
 Dunayevskaya, Raya (Raja Dunajevszkaja) 279–280
 Durand, Jacques Louis 216
 Duval, Émile-Victor 62–63, 70, 97, 107, 109, 116, 120–122, 155, 197, 216
 Dühring, Eugen 289

E

Engels, Friedrich 19, 57, 125, 220, 274, 281–283, 285–287, 289, 294, 329, 336, 338, 341, 343, 353, 369, 376
 Eudes, Émile 63, 97, 107, 109, 122, 155, 197–198, 203, 217
 Eugénia francia császárné 209

F

Fabius, Laurent 326
 Faure, Alain 18, 70–74, 76–78, 245, 256, 353
 Favre, Jules 55, 58, 73, 86–87, 90, 94, 111, 125, 160, 164, 217, 273
 Ferenc, I. francia király 27
 Ferré, Théophile 70, 108, 121–122, 130, 138, 157, 209, 216
 Ferry, Jules 46, 58, 102, 110, 125, 164, 214, 236
 Feydeau, Ernest 305
 Flaubert, Gustave 15, 56, 60, 79, 116, 125, 213, 216, 248, 300–301, 304, 306, 308
 Flourens, Gustave 79, 87, 120–123, 197, 200, 243, 249, 312, 324–325
 Fouquier-Tinville, Antoine 138
 Fourier, Charles 225, 240
 Fournier, Éric 12, 15, 23, 31, 45, 306, 308, 322–323, 326–327
 France, Anatole 15, 300–301, 306
 Frankel Leó 68, 91, 96, 121, 124–125, 130, 141, 208, 226–227, 229–230, 243, 247, 263–265, 326
 Freiermuth, Jean-Claude 18, 70–74, 76–78, 245, 256, 353
 Fribourg, Ernest Édouard 66, 70
 Furet, François 335
 Fülöp Ágost francia király 30

G

Gaillard, Jeanne 23, 33, 37, 42, 47, 68, 175, 255, 333, 346, 352
 Gaillard, Napoléon 70, 72
 Galliffet, Gaston de 197, 212, 214, 286
 Gallo, Max 331
 Gambetta, Léon 55, 59, 64, 87, 94–95, 98, 125, 236, 314, 318, 320, 329

Gambon, Charles Ferdinand 59, 91, 208, 217
 Garibaldi, Giuseppe 20, 67, 94–95, 105,
 198–199, 246, 307
 Garnier-Pagès, Louis-Antoine 76
 Gautier, Théophile 85, 248, 300, 304
 Gaxotte, Pierre 47
 Gérardin, Charles 131, 133, 217
 Gérardin, Eugène 150
 Gibson, William 271
 Godineau, Laure 54, 126, 131, 139, 151, 158,
 161–163, 167, 170–171, 210, 212–214, 217,
 244, 247, 258, 267
 Godkin, Edwin Lawrence 300
 Goncourt testvérek 85, 161–162, 168, 210, 352
 Goncourt, Edmond de 104, 125, 213, 258, 300,
 304
 Goncourt, Jules de 304
 Goodyer, Lisa T. 156
 Gould, Roger V. 346–347, 348–350
 Gounod, Charles 242
 Grajewska, Irena 106
 Granger, Ernest Henri 63
 Grave, Jean 317
 Greenberg, Louis M. 353
 Grévy, Jules 58
 Grousset, Paschal 123, 134, 136, 216–217
 Guérin, Daniel 60
 Guesde, Jules 217, 224, 285, 315
 Guillaume polgártárs 152
 Gullickson, Gay L. 352
 Györök Leó 247

H

Haffner, Sebastian 14
 Hardouin-Mansart, Jules 54
 Harvey, David 308, 343, 344–345, 346, 351
 Haupt, Georges 273
 Haussmann, Georges, br. 19, 26–28, 31–33,
 37–46, 48–50, 140, 206, 335–338, 342–346,
 351, 375
 Hébert, Jacques 63, 165–166, 223, 356
 Heller Ágnes 339
 Henrik, IV. francia király 27
 Henry, Lucien 208

Hepner, Adolf 286
 Hobsbawm, Eric 176
 Hoche, Louis Lazare 105
 Hugo, Victor 14–16, 18, 23, 46–47, 54, 58, 78,
 94–95, 98, 125, 136, 137, 169, 186, 188, 202,
 217, 235, 301, 303–304, 314, 317–319, 362,
 371
 Hugues, Clovis 242
 Humbert, Alphonse 165, 217

I

Isnard, Maximin 342

J

Jaclard, Anne 263
 Jaurès, Jean 60, 245, 306, 315, 317–318, 334
 Jemnitz János 199
 Johannard, Jules 68, 71, 121
 Johnson, Martin Philip 269, 354
 Jones, Kathleen 270
 Jourde, François 109, 122, 132, 140–142,
 216–217, 229, 237
 Joyce, James 340
 Julliard, Jacques 184

K

Kardos G. György 213
 Károly, X. francia király 193
 Kautsky, Karl 290, 294–295, 298
 Kieniewicz, Stefan 246
 Korsch, Karl 279
 Kossuth Lajos 243
 Kotányi Attila 341, 376
 Kropotkin, Pjotr Alekszejevics 276
 Kugelman, Louis 281
 Kurz, Robert 279

L

La Cécilia, Napoléon 200, 204, 217
 La Fayette, Gilbert du Motier de 153
 Lafargue, Paul 35, 250, 283, 315–316
 Lagardelle, Hubert 290
 Lajos, XIV. francia király 74
 Lajos, XVI. francia király 57, 74, 138, 163, 262

Lajos, XVIII. francia király 163
 Lajos Fülöp francia király 57, 105, 193, 201
 Lamartine, Alphonse de 56–57, 63
 Larguier, Gilbert 276, 296, 317, 324
 Lassalle, Ferdinand 282, 369
 Lavabre, Marie-Claire 323
 Lavrov, Pjotr Lavrovics 288
 Le Berquier, Jules 354
 Le Corbusier (Charles-Édouard Jeanneret-Gris)
 342
 Le Quillec, Robert 333
 Le Roy, Achille 242
 Lecaillon, Jean-François 239
 Lecomte, Claude 100, 102
 Ledroit, Charles 237
 Ledru-Rollin, Alexandre 45, 125, 366
 Lefebvre, Blanche 265
 Lefebvre, Denis 317
 Lefebvre, Henri 13, 17, 21, 54, 62, 115, 126,
 147, 170, 173, 275, 329–330, 332, 336, 339,
 340–341, 343–345
 Lefrançais, Gustave 76, 94, 120–121, 123–124,
 130, 150, 158, 207–208, 217, 236, 256, 275,
 312–313, 329, 373
 Lemel, Nathalie 67, 265, 275
 Lenin, Vlagyimir Iljics 14, 19, 120, 220–221,
 290–291, 292–297, 302, 320, 365, 370, 372
 Léo, André 114, 165, 167, 188, 195, 217, 235,
 251, 256, 263, 271, 361 *l. még* Béra, Léodile
 Léonard, Mathieu 66, 68, 273–274, 283,
 285–286
 Le Play, Frédéric 254
 Leroux, Pierre 76, 236
 Lidsky, Paul 12–13, 80, 116, 183, 239, 246, 248,
 252, 266, 303–304, 325
 Liebknecht, Karl 274
 Limousin, Antoine 66, 70
 Lisbonne, Maxime 208, 217
 Lisle, Leconte de 183, 300, 303
 Lissagaray, Prosper-Olivier 11, 70, 89–92,
 95–96, 98–100, 109, 124–125, 128–129,
 131, 148, 185, 193, 203, 205, 208, 210, 212,
 215–216, 217, 222, 249, 263, 266, 311–312,
 324, 329, 366, 374

Liszt Ferenc 243
 Littré, Émile 300, 308
 Loewy (Löwy), Michaël 337–338
 Longuet, Charles 111, 121, 124–125, 129–130,
 217, 224, 249–250, 286, 313
 Lorenzo, Anselmo 283
 Luandre, Charles 183
 Lucipia, Louis 217
 Lukács György 36, 338
 Luxemburg, Rosa 273, 288, 298

M

Mac-Mahon, Patrice de 146, 160, 201, 213, 308
 Magot, Louis 185, 233
 Malandier, Pierre 216
 Malatesta, Errico 275
 Malon, Benoît 23, 66, 68, 72, 88–89, 91, 95–96,
 106–107, 109, 121, 123–125, 132, 155, 158,
 160, 197, 205, 210–211, 214, 217, 229–230,
 251, 256, 263, 267, 271, 282–283, 285, 311,
 314–315, 326, 355
 Manet, Édouard 93, 239
 Mann, Heinrich 24
 Mansart I. Hardouin-Mansart, Jules 54
 Marat, Jean-Paul 63, 84, 122, 160, 223, 248, 342
 Marchand, Bernard 46–47, 50
 Marie-Antoinette (Mária Antónia) francia
 királyné 163
 Martelet, Jules 131
 Marx, Karl 12, 14–15, 17, 19–21, 58–59, 66,
 74, 81, 104, 107–108, 111, 120, 123–125,
 127, 135, 137, 140, 197–198, 207, 220–221,
 224–225, 239, 249, 261–263, 265, 272–275,
 277–284, 286–291, 294–295, 297–298,
 312–313, 315, 329, 336–337, 340, 353, 355,
 369, 374
 Mathiez, Albert 60
 Mathilde (Bonaparte) hercegnő 304
 Mauroy, Pierre 326
 Maurras, Charles 302
 Mazade, Céline de 270
 Mazarin, Jules 364
 Mazzini, Giuseppe 275
 Mehring, Franz 281, 285, 338

Meillet, Léo 88
 Mendès, Catulle 151, 163, 170, 244, 247
 Mercier, Louis-Sébastien 37
 Mérimée, Prosper 46
 Meyerbeer, Giacomo 242
 Michel, Louise 89, 100, 202, 216, 236, 257,
 260, 263, 266–268, 275–276, 314, 324,
 326, 329
 Michelet, Jules 44, 57, 59–60, 63, 235, 260
 Millerand, Alexandre 286
 Millet, Jean-François 239
 Millière, Jean-Baptiste 139, 362
 Milza, Pierre 91, 132, 151–152, 156, 158, 161,
 167, 189, 198, 237–238
 Minck, Paule 217, 242, 256, 259
 Miot, Jules 59, 122, 129, 217
 Mitterand, François 333
 Moissonnier, Maurice 113
 Molinari, Gustave de 69, 71, 73, 75–77, 83,
 250–251
 Moltke, Helmuth von 116, 146, 199
 Moreau, Gustave 71
 Moreau de Beauvière, Édouard 204
 Morris, William 240
 Most, Johann 274
 Murányi–Kovács Endre 242
 Murger, Henry 249

N

Nadar (Félix Tournachon) 212
 Napoléon, I. francia császár 27, 47, 164, 214,
 342
 Napoléon, III. francia császár *l. még* Bonaparte,
 Louis 17, 19–20, 27, 33, 46–47, 52–54, 64,
 72–73, 77–78, 304, 327, 338, 354
 Nettlau, Max 276
 Noël, Bernard 218
 Noir, Victor 64, 78
 Noiriél, Gérard 175, 177, 179

O

Oroszy Antal 247
 Oudet, Émile 121

P

Paget-Lupicin, Léopold 237
 Pannekoek, Anron 290, 294
 Paepe, César, de 285
 Patten, Phillip van 281
 Pelletan, Camille 153, 319
 Pereire, Émile 42
 Pereire, Issac 42
 Pétain, Henri Philippe 323
 Pétion de Villeneuve, Jérôme 83–84
 Pichio, Ernest 316
 Pindy, Jean-Louis 68, 70, 123–124, 217, 275
 Plehanov, Georgij Valentyinovics 292
 Poirier, Sophie 257
 Pompidou, Georges 325
 Poncelet, Christian 326
 Pottier, Eugène 121, 124, 217, 240, 242, 321
 Prodhomme, Henry 200
 Protot, Eugène 139, 158, 217, 240
 Proudhon, Pierre-Joseph 17, 59, 61, 66, 74, 76,
 83, 111, 118, 120, 122, 159, 186, 189, 219,
 225, 231, 233, 236, 254–255, 286, 332,
 365–366
 Psichari, Henriette 300, 302, 306
 Psichari, Jean 306
 Pyat, Félix 59, 79, 87, 91, 95, 122–123, 133, 166,
 243, 249–250

Q

Quaretti, Jérôme 276, 296, 317, 324
 Quinet, Edgar 57, 59, 235, 362

R

Radek, Karl Bernhardovics 295
 Rambuteau, Claude-Philibert Barthelot de, gr.
 29
 Rancière, Jacques 235
 Ranvier, Gabriel 63, 88, 121, 126, 156, 208–209,
 217
 Raspail, François-Vincent 76
 Reclus, Élisée 144, 217, 223, 275–276, 314
 Régère, Dominique 237
 Régnier, Philippe 168, 211
 Renan, Ernest 85, 92, 236, 300, 304, 306, 308

Rials, Stéphane 112, 250, 333, 334
 Ricardo, David 280
 Richelieu, Armand Jean du Plessis de 364
 Rifkin, Adrien 165, 247
 Rigault, Raoul 62–63, 70, 108–109, 116,
 120–122, 125, 130, 138–139, 156–157, 166,
 203, 209, 216, 249–250
 Rihs, Charles 83, 110, 149, 283, 332
 Rimbaud, Arthur 14, 241, 247, 303, 359
 Riot-Sarcey, Michèle 255
 Robb, Graham 152, 271
 Robert, Jean-Louis 24
 Robespierre, Maximilien 59–60, 63, 83, 122,
 129, 165, 222, 342, 357, 365, 372
 Rochefort, Henri de 79–80, 95, 125, 167, 217,
 249, 326, 362
 Rogeard, Louis 124
 Rohleder, Franz 274
 Roland, Pauline 236
 Rosanvallon, Pierre 369
 Ross, Kristin 223, 235, 240–241, 314
 Rossel, Louis 200, 203–204, 216, 324
 Rougerie, Jacques 12, 36, 38, 80–82, 84–86,
 89, 96, 106, 110–112, 117–118, 128, 130,
 133–134, 151–152, 160, 166, 170, 172–174,
 180, 182, 185–187, 189–191, 205, 207,
 211–212, 219, 224–225, 227, 229–230, 237,
 241, 251–252, 258–260, 262–263, 266, 268,
 277, 313, 328, 329, 330, 331–334, 336, 346,
 354
 Roussel, Théophile 169
 Roux, Jacques 131
 Rubel, Maximilien 197

S

Sainte-Beuve, Charles-Augustin 304
 Saint-Just, Louis Antoine de 60, 63, 129, 356
 Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy de 225,
 235
 Saint-Victor, Paul de 13, 15, 85, 246, 307–308
 Sand, George (d'Amantine Aurore Lucile
 Dupin) 15, 57, 213, 300–301, 304, 306, 308
 Sapir, Boris 288
 Say, Horace 35

Schiappa, Jean-Marc 296
 Scholz, Roswitha 252
 Schorske, Carl Emil 344
 Scribe, Eugène 169
 Seigel, Jerrold 248–249
 Seignobos, Charles 320
 Serman, William 85, 99, 111, 134, 150, 161, 167,
 171, 220, 226–227, 334–335
 Serrailier, Auguste 121, 124, 130, 217, 226, 229,
 263, 274
 Sévillia, Jean 327
 Simon, Jules 58, 98, 110, 164, 235, 260
 Smith, Adam 280
 Soboul, Albert 38, 172, 222, 356
 Soria, Georges 331–332
 Sosztakovics, Dmitrij Dmitrijevics 322
 Sue, Eugène 16, 29, 249
 Susbielle, Bernard de 100
 Szamuely Tibor 297

T

Taine, Hippolyte 246, 300, 304
 Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de 364
 Talès, Charles 296–297
 Tardi, Jacques 328–329
 Tartakowsky, Danielle 24, 322, 325
 Tersen, Émile 234, 331
 Theisz, Albert 68, 121, 123–124, 130, 143, 217
 Théroigne de Méricourt, Anne-Josèphe 263
 Thiers, Adolphe 55, 58–59, 92, 94–95, 97–102,
 110–111, 114, 116, 119, 125, 137, 146,
 157–160, 164–165, 170, 196, 199, 201, 207,
 209, 211, 213, 230, 273, 275, 308, 311, 318,
 363–364, 371
 Thomas, Edith 264, 270
 Thompson, Edward P. 176
 Thorez, Maurice 323
 Tinayre, Marguerite 259, 263
 Tissier, André 243
 Tocqueville, Alexis de 304
 Tolain, Henri 66, 70, 88, 91, 110, 362
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 36
 Tomanovszkaja, Elisabeth *l. még* Dmitrieff,
 Elisabeth; Dmitrijeva, Jelizaveta 263

Tombs, Robert 87, 92–94, 147, 173, 188, 193,
197, 203, 206, 213, 238, 264–265, 334, 338
Treillard, Camille 142
Tridon, Gustave 63–64, 91, 106, 121–122, 130,
217, 356
Trinquet, Alexis Louis 216, 217
Tristan, Flora 225
Trochu, Louis-Jules 53, 55, 86–87, 89, 98, 160,
350
Trockij, Lev Davidovics 108, 120, 221, 274,
295–298, 320, 365
Tyou polgártársnő 185

V

Vaillant, Édouard 63, 121–123, 125, 135–136,
199, 203, 217, 234–235, 237–238, 259, 283,
285, 291, 314–315, 317, 326, 365
Vaillant–Couturier, Paul 322
Vallès, Jules 60, 67, 76, 91, 103, 106, 121–123,
125, 127, 129–130, 138, 157–158, 162,
165–167, 205, 207, 217, 222, 235, 239, 245,
249–250, 273, 326, 328
Vaneigem, Raoul 341, 376
Varlin, Eugène 16, 66, 68, 96, 107, 109, 121,
123–125, 130, 200, 208–209, 216, 256, 274,
326, 329, 374
Varloot, Jean 250
Vautrin, Jean 328
Verdaguer örmester 100
Verdi, Giuseppe 169, 242
Verdure, Augustin 236
Vergès, Françoise 270
Verlaine, Paul 14, 139, 202, 303

Vermersch, Eugène 125, 165, 167, 203, 217,
248–250
Vermorel, Auguste 63, 122, 129–130, 158, 160,
208, 216, 249
Vertut polgártárs 76
Vésinier, Pierre 70, 166, 217
Viard, Auguste 124, 142, 217
Villiers de L'Isle-Adam, Auguste de 147, 151,
171
Vilmos, I., német császár 116
Vinoy, Joseph 98, 214
Vollmar, Georg von 289
Voltaire (François-Marie Arouet) 159–160
Vovelle, Michel 356
Vuillaume, Maxime 11, 126, 130, 138, 140, 146,
164, 165, 170, 203, 211, 217, 222, 237, 250,
329

W

Washburne, Elihu B. 218
Watkins, Peter 328
Weygand, Maxime 323
Willard, Claude 57, 65, 255
Winant polgártárs 84
Windischgrätz, Alfred 101
Winock, Michel 158, 226
Witzig, Carole 116
Wroblewski, Walery 199, 204, 208, 246

Z

Zola, Émile 15, 35–36, 39, 46, 125, 217, 236,
239, 258, 260, 300–301, 306
Zylberberg-Hocquard, Marie-Hélène 254

X 295042

REPUBLIQUE
FRANÇAISE
UNE ET INDIVISIBLE.

Plan-S.

arrond.	Population	siège de la Mairie
1	81,665	Place du Louvre
2	79,909	Rue de la Banque
3	92,630	Place du Temple
4	98,640	Place Lobau
5	104,083	Place du Trionfion
6	99,115	Rue. rue Bonaparte
7	75,438	Rue de Grenelle
8	70,239	Rue d'Enjou St-Hon
9	106,221	Rue Drouot, 6
10	116,438	Rue du F. S. Mar
11	149,641	Place Voltaire
12	78,635	Place de la Mairie
13	70,192	Place d'Italie
14	65,306	Place de l'Observ
15	69,340	Place de la Mairie
16	42,187	Grand Rue de Bas
17	122,300	Rue des Batignoll
18	130,456	Rue des Abbesses
19	113,000	Rue de Cécile, 16
20	108,000	Rue de Belleville

BALÁZS GÁBOR (Szeged 1977), történész:
írásai folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben
jelentek meg a francia történelemről és
kultúráról, illetve a szocializmus eszme-
és politikatörténetéről. A szerző Párizsban él,
a Sorbonne-egyetem (Paris-3) *Centre
Interuniversitaire d'Etudes Hongroises*
kutatóintézetének munkatársa.

3 900 Ft

A „világtörténelem legszebb forradalma”, a párizsi kommun lassan 150 éve fontos része a baloldali hagyománynak. A kommun sok tekintetben antitézise volt a burzsoá világnak (etatizmusának, klerikalizmusának, hierarchiájának, patriarchális rendjének), higgyünk a kortársaknak, akik különböző oldalról, lelkesültség vagy a borzadály nézőpontjából, de ugyanazt gondolták a kommunról: erre a 72 napra a „föld dőlt ki sarkából”. Ennek a lázadásnak fontos része volt, hogy először járt kéz a kézben a társadalmi forradalom és a női emancipáció. Másrészt a „képviseleti válság” korában vakok lennének, ha éppen a párizsi kommun példáját hagynánk figyelmen kívül.

Az esemény a hivatásos politika végét, a politikának a minden napokra történő kiterjesztését, a társadalmi érintkezések módjainak gyökeres megváltoztatását, a szociális, a nemi hierarchiák felfüggesztését, az élet ritmusának megváltozását és a kulturális szokások átalakítását jelentette.

Mindazonáltal a kommünt inkább az utolsó tipikusan XIX. századi (és tipikusan párizsi) forradalomnak tarthatjuk, semmint az első proletárforradalomnak: hívószava még inkább a nép, nem a modern értelemben vett proletár.

Napjainkban a munkásosztály évszázadának végével valóban eljött a párizsi kommun reneszánszának a korszaka. „Gyakorlati léte” lényeges tapasztalatnak számít minden mai lázadó mozgalom számára. Nem véletlen, hogy már a XXI. század elején, egy újabb forró párizsi tavaszon az „ultrabaloldali” lázadók a *La République* terén mire cserélték le az utcatáblákat: *Place de la Commune de Paris*. Aligha kétséges: a párizsi kommun előtt még szép napok állnak.